

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№15 серпень 2024

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management
(USA)
Бартош Гордецьки, доктор політичних наук, профе-
сор факультету журналістики й політичних наук
Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань,
Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор
наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук,
доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук,
професор
Козловський С. В., доктор економічних наук,
професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук,
професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук,
професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук,
професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних
наук, доктор наук з державного
управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук,
професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук,
професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління,
професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук,
доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук,
професор
Чвертко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри
фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук,
професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 15 серпень 2024 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»
(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

— Index Copernicus (IC);
— SIS;
— Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: **23892**

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nauka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:

Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 01.08.24 р.
Підписано до друку 01.08.24 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 44.1.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 0108/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2024

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
 - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
 - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
 - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5–8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
 - формулювання цілей статті (постановка завдання);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
 - список літератури;
 - список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezhneni u format .doc dla Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
- 4.2. Анкета (скачати на сайті).
- 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
 - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
 - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 15 серпень 2024 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Руснак А. В.

Розвиток територіальних громад через залучення міжнародних інвестицій: організаційні аспекти 7

Яців І. Б.

Джерела фінансування витрат на формування здоров'я як складової людського капіталу 13

Момотюк Л. Є., Юрченко О. А., Кубіцький Ю. С.

Аналіз системи оподаткування нерухомості, майна та інших видів власності 20

Охріменко І. В., Федірець О. В., Мацієвич Т. О.

Інноваційна система державного регулювання процесів соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери в умовах управління змінами 27

Підвальна О. Г., Колесник Т. В., Пронько Л. М.

Розвиток управлінської траєкторії інноваційно активних підприємств в системі міжнародного агробізнесу 33

Проскура В. Ф., Громик А. П., Королович О. О.

Спільний розвиток клубних систем кіберспорту та цифрового туризму: практика онлайн проєктів, івентів 41

Некрасова Л. А., Хмарюк А. С.

Місце і роль штучного інтелекту в обґрунтуванні стратегічних інвестиційних рішень 47

Скопенко Н. С., Северина І. В., Левченко О. В.

Категоріальний апарат інвестування як складової забезпечення розвитку підприємств України 53

Федірець О. В., Брикайло Є. Б., Равлюк І. В.

Інноваційна система управління соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфери 60

Черничко Т. В., Проскура В. Ф., Алмаші В. В.

Цифрова трансформація бізнес-процесів як фактор сталого розвитку 66

Кудлаєнко С. В., Чорна Н. Ю., Келманович О.

Інноваційна складова стратегії соціально-економічного розвитку та забезпечення економічної безпеки регіону в контексті перспектив впровадження глобальних новацій 72

Зборовська О. М., Страценко Г. О.

Теоретичні засади формування екосистем мультимодальних перевезень в аспекті розвитку транспортно-логістичного обслуговування 80

Дорошенко Г. О., Кузнєцов К. О.

ESG-менеджмент як основа відбудови України 86

Бублик Л. Я.

Воєнна та післявоєнна реконструкція ринку туристичних послуг, шляхом створення нових туристичних продуктів 92

Гуменюк Я. М., Іващенко О. А.

Багатосторонні банки розвитку та альтернативні актори реалізації міжнародних інвестиційних проєктів у сфері здійснення зеленого переходу та протидії кліматичним змінам 97

Дугар Т. Є., Лінський Р. В.

Методичні аспекти операційного аудиту розрахунків за єдиним соціальним внеском 105

Іоргачова М. І., Ковальова О. М.

Інвестиційна привабливість цінних паперів: базові критерії оцінки 111

Кузик О. В.

Соціальна відповідальність маркетингових комунікацій українського агробізнесу в умовах діджиталізації 119

Нафаяєвський С. В.

Технологічна трансформація електроенергетики країн "Великої четвірки (Західна Європа)" 127

Тадєєв Ю. П.

Теоретичні основи інтелектуального капіталу та інституційне забезпечення його зростання 135

Якимчук О. Ф., Постельжук О. П.

Закордонний досвід реалізації сталої енергетичної безпеки в умовах ринку 140

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 15 серпень 2024 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Лоскоріх Г. А., Перчі О. Ф.

Сутність імплементації плану BEPS для бюджетно-податкової системи України 147

Петруха Н. М., Андрєєв А. О., Штохман Ю. А.

Особливості обліку і аудиту військових витрат у державному секторі 155

Булкот О. В., Демиденко Є. І.

Комплексний алгоритм формування та оцінювання ефективності міжнародної інвестиційної стратегії ТНК 165

Базик О. В.

Фінансово-економічна безпека у забезпеченні стабільності економічного розвитку підприємства 172

Козуб Р. О.

Теоретичні основи еволюції корпоративної соціальної відповідальності в системі менеджменту підприємства 178

Майданович В. В.

Теоретичні основи визначення поняття управління якістю на підприємстві в сучасних умовах 183

Сироїд Т. І.

Методологічні підходи до формування та реалізації інвестиційно-інноваційної стратегії підприємства в умовах діджиталізації 188

Державне управління

Іоффе М. В.

Інноваційні аспекти навчання керівників-лідерів у сфері публічного управління 194

Андріяш В. І., Громадська Н. А.

Особливості формування зовнішньої політики національної держави в умовах глобалізації 199

Терент'єва А. В., Кравченко Ю. П., Кропивницький Р. С.

Антикризове публічне управління системою забезпечення соціальної безпеки в умовах воєнного стану 205

Криклій В. А.

Соціальне та пенсійне забезпечення: генезис, сутність та проблеми їх розвитку в Україні 211

Магомедов А. О.

Ризики та загрози для об'єктів критичної інфраструктури та шляхи їх подолання 216

Мунтян А. Я.

Громадські організації та забезпечення охорони здоров'я в Україні 222

Томашевська А. В., Жук О. І.

Функції та повноваження посадових осіб органів місцевого самоврядування в процесі залучення інвестицій 228

Цимбаленко Я. Ю., Кірюк В. С.

Соціальні медіа як інструмент корпоративної культури публічних службовців 235

Волянський О. П.

Публічне управління медичним реагуванням на надзвичайні ситуації в Україні: проблеми і перспективи 242

Петринський Д. В.

Теоретичні підходи до державного регулювання аграрного сектору: особливості понятійно-категорійного апарату 249

Ющук Р. В.

Перспективи розвитку електронної участі громадян як форми партисипації у місцевому самоврядуванні 255

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 15 / 2024

CONTENTS:

Economy

Rusnak A.

DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES THROUGH THE ATTRACTION OF INTERNATIONAL INVESTMENTS:
ORGANIZATIONAL ASPECTS 7

Yatsiv I.

SOURCES OF FUNDING FOR THE ESTABLISHMENT OF HEALTH AS A HUMAN CAPITAL COMPONENT 13

Momotiuk L., Yurchenko O., Kubitskyy Yu.

ANALYSIS OF TAXATION OF REAL ESTATE AND OTHER TYPES OF PROPERTY 20

Okhrimenko I., Fedirets O., Matsiievych T.

INNOVATIVE SYSTEM OF STATE REGULATION OF THE PROCESSES OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT
OF THE AGRO-FOOD SECTOR IN THE CONDITIONS OF CHANGE MANAGEMENT 27

Pidvalna O., Kolesnyk T., Pronko L.

DEVELOPMENT OF THE MANAGEMENT TRAJECTORY OF INNOVATIVELY ACTIVE ENTERPRISES IN THE SYSTEM
OF INTERNATIONAL AGRIBUSINESS 33

Proscura V., Hromyk A., Korolovych O.

JOINT DEVELOPMENT OF CYBERSPORT CLUB SYSTEMS AND DIGITAL TOURISM: PRACTICE OF ONLINE PROJECTS
AND EVENTS 41

Niekrasova L., Khmariuk A.

THE PLACE AND ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN JUSTIFYING STRATEGIC INVESTMENT
DECISIONS 47

Skopenko N., Severyna I., Levchenko O.

THEORETICAL APPROACHES TO THE CATEGORIES OF "INVESTMENT" AND "INVESTMENT ACTIVITY" 53

Fedirets O., Brykailo Y., Ravliuk I.

INNOVATIVE MANAGEMENT SYSTEM OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE AGRO-FOOD SECTOR 60

Chernychko T., Proskura V., Almashi V.

DIGITAL TRANSFORMATION OF BUSINESS PROCESSES AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT 66

Kudlaenko S., Chorna N., Kelmanovich A.

THE INNOVATIVE COMPONENT OF THE STRATEGY OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AND ENSURING
ECONOMIC SECURITY OF THE REGION IN THE CONTEXT OF THE PERSPECTIVES
OF IMPLEMENTATION OF GLOBAL INNOVATIONS 72

Zborovska O., Strashenko H.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF ECOSYSTEMS OF MULTIMODAL
TRANSPORTATION 80

Doroshenko H., Kuznietsov K.

ESG-MANAGEMENT AS A FOUNDATION FOR THE RECONSTRUCTION OF UKRAINE 86

Bublyk L.

WAR AND POST-WAR RECONSTRUCTION OF THE MARKET OF TOURIST SERVICES BY CREATING
NEW TOURIST PRODUCTS 92

Humeniuk Y., Ivashchenko O.

MULTILATERAL DEVELOPMENT BANKS AND ALTERNATIVE ACTORS IN THE IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL
INVESTMENT PROJECTS IN THE FIELD OF GREEN TRANSITION AND COMBATING CLIMATE CHANGE 97

Dugar T., Lipsky R.

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE OPERATIONAL AUDIT OF CALCULATIONS ACCORDING
TO THE SINGLE SOCIAL CONTRIBUTION 105

Iorgachova M., Kovalova O.

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF SECURITIES: BASIC ASSESSMENT CRITERIA 111

Kuzyk O.

SOCIAL RESPONSIBILITY OF MARKETING COMMUNICATIONS OF UKRAINIAN AGRIBUSINESS
IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION 119

Naraievskiy S.

TECHNOLOGICAL TRANSFORMATION IN THE ELECTRICITY INDUSTRY OF THE "BIG FOUR (WESTERN EUROPE)"
COUNTRIES 127

Tadeyev Ju.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF INTELLECTUAL CAPITAL AND INSTITUTIONAL SUPPORT OF ITS GROWTH 135

Yakymchuk O., Postel'zhuk O.

FOREIGN EXPERIENCE OF IMPLEMENTING SUSTAINABLE ENERGY SECURITY IN MARKET CONDITIONS 140

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 15 / 2024

CONTENTS:

Economy

Loskorikh G., Perchi O.

ESSENCE OF IMPLEMENTATION OF THE BEPS PLAN FOR THE BUDGETARY AND TAX SYSTEM OF UKRAINE 147

Petrukha N., Andreev A., Stochman Yu.

FEATURES OF ACCOUNTING AND AUDITING MILITARY EXPENDITURES IN THE PUBLIC SECTOR 155

Bulkot O., Demydenko Y.

COMPREHENSIVE APPROACH TO THE FORMING AND EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF TNC'S
INTERNATIONAL INVESTMENT STRATEGY 165

Bazyk O.

FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY IN ENSURING THE STABILITY OF THE ECONOMIC DEVELOPMENT
OF THE ENTERPRISE 172

Kozub R.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE EVOLUTION OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE ENTERPRISE
MANAGEMENT SYSTEM 178

Maidanovych V.

THEORETICAL BASICS OF DEFINING THE CONCEPT OF QUALITY MANAGEMENT IN THE ENTERPRISE
IN MODERN CONDITIONS 183

Syroid T.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE ENTERPRISE'
S INVESTMENT AND INNOVATION STRATEGY IN CONDITIONS OF DIGITALIZATION 188

Public administration

Ioffe M.

INNOVATIVE ASPECTS OF TRAINING MANAGERS-LEADERS IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION 194

Andriiash V., Hromadska N.

FEATURES OF THE FORMATION OF THE FOREIGN POLICY OF THE NATION-STATE IN THE CONDITIONS
OF GLOBALIZATION 199

Terentieva A., Kravchenko Y., Kropyvnytskyi R.

ANTI-CRISIS PUBLIC ADMINISTRATION OF THE SOCIETAL SECURITY SYSTEM UNDER MARTIAL LAW 205

Kryklii V.

SOCIAL AND PENSION ENSURANCE: GENESIS, ESSENCE AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT IN UKRAINE 211

Magomedov A.

RISKS AND THREATS TO CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES AND WAYS TO OVERCOME THEM 216

Muntyan L.

PUBLIC ORGANIZATIONS AND SUPPLY HEALTH CARE IN UKRAINE 222

Tomashevskaya A., Zhuk O.

FUNCTIONS AND POWERS OF OFFICIALS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE PROCESS
OF ATTRACTING INVESTMENTS 228

Tsybalenko Y., Kiriak V.

SOCIAL MEDIA AS A TOOL OF CORPORATE CULTURE OF PUBLIC SERVANTS 235

Volianskyi O.

PUBLIC ADMINISTRATION OF MEDICAL RESPONSE TO EMERGENCIES IN UKRAINE: PROBLEMS
AND PERSPECTIVES 242

Petrynskyi D.

THEORETICAL APPROACHES TO STATE REGULATION OF THE AGRARIAN SECTOR: PECULIARITIES OF THE CONCEPTUAL
AND CATEGORICAL APPARATUS 249

Yushchuk R.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF ELECTRONIC PARTICIPATION OF CITIZENS AS A FORM
OF PARTICIPATION IN LOCAL GOVERNMENT 255

А. В. Руснак,
д. е. н., професор, професор кафедри економіки,
Херсонський навчально-науковий інститут
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3198-2866>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.7

РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ЧЕРЕЗ ЗАЛУЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ІНВЕСТИЦІЙ: ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ

A. Rusnak,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Economics,
Kherson Educational-Scientific Institute of Admiral Makarov National University of Shipbuilding

DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES THROUGH THE ATTRACTION OF INTERNATIONAL INVESTMENTS: ORGANIZATIONAL ASPECTS

У статті узагальнено організаційні аспекти розвитку територіальних громад через залучення міжнародних інвестицій. Вказано, що організаційні аспекти залучення міжнародних інвестицій включають стимулювання, координацію діяльності та моніторинг наслідків прийнятих рішень. Оскільки регулюючі функції організації та управління залученням міжнародних інвестицій здебільшого закріплені на загальнодержавному рівні, узагальнено систему координації інвестицій на рівні держави. Розглянуто повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо стимулювання прямих іноземних інвестицій. Запропоновано додати до стимулів здійснення міжнародних інвестицій спеціальні стимули та програми, а саме: пільги на рівні зон підприємництва, технологічних парків; кредитування розвитку компанії; пільги на навчання персоналу; програми розвитку малого та середнього підприємництва; програми розвитку високих технологій. Узагальнено основні орієнтири в рамках упровадження територіально-орієнтованих механізмів стимулювання інвестицій. Доведено, що організація залучення міжнародних інвестицій з метою розвитку територіальних громад — це комплекс законодавчих, адміністративних та економічних заходів, що містять цілеспрямоване стимулювання залучення міжнародних інвестицій для забезпечення їх найбільшого припливу до територіальної громади, координацію та контроль за залученням зарубіжного капіталу для ефективного розподілу інвестицій за територіями, а також регулювання діяльності іноземних інвесторів для отримання максимуму прибутку на одиницю вкладеного капіталу.

The article summarizes the organizational aspects of the development of territorial communities through the attraction of international investments. It is indicated that the organizational aspects of attracting international investments include stimulation, coordination of activities and monitoring of the consequences of decisions made. Since the regulatory functions of the organization and management of the attraction of international investments are mostly fixed at the national level, the system of coordination of investments at the state level has been generalized. In order to stimulate international investments, comprehensive programs covering a significant period of time and aimed at the most effective development of territorial communities, industries and enterprises are created. The content of these programs is determined by two main aspects: a set of specific incentives and stable predictability of the actions of local self-government bodies regarding their adjustment. Therefore, the authority of local executive authorities and local self-government bodies to stimulate foreign direct investment is considered. It is proposed to add special incentives and programs to the incentives for international investment, namely: benefits at the level of entrepreneurship zones, technology parks; lending to the development of the company; benefits for staff training; small and medium business development programs; high technology development programs. The main orientations within the framework of the implementation of territorially oriented investment stimulation mechanisms are summarized. It has been proven that the organization of attracting international investments for the purpose of development of territorial communities is a complex of legislative, administrative and economic measures, which include purposeful stimulation of attracting international investments to ensure their greatest inflow to the territorial community, coordination and control over the attraction of foreign capital for the effective distribution of investments by territories, as well as regulating the activities of foreign investors to obtain the maximum profit per unit of invested capital. It is indicated that the organizational structure for attracting international investments for the development of territorial communities should be a dynamic system that develops dynamically and adequately responds to changes in the economy.

Ключові слова: міжнародні інвестиції, іноземні інвестиції, територіальні громади, іноземні капіталовкладення, організаційні аспекти.

Key words: international investments, foreign investments, territorial communities, foreign capital investments, organizational aspects.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Залучення міжнародних інвестицій здійснює позитивний вплив на економіку країн, регіонів та територіальних громад. Раціональне та ефективне використання іноземних капіталовкладень активно сприяє розвитку виробництва, передачі передових технологій, створенню нових робочих місць, зростанню продуктивності праці, підвищенню конкурентоспроможності продукції на ринку, розвитку депресивних територій, може стати важливим додатковим джерелом формування доходної частини бюджету територіальних громад та країни. Тому актуальним питанням є дослідження організаційних аспектів розвитку територіальних громад через залучення міжнародних інвестицій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичні питання економічної доцільності залучення прямих іноземних інвестицій в економіку країни досліджувалися у працях зарубіжних та вітчизняних

економістів. Федорович О. у інформаційному посібнику для тренера висвітлює організаційні аспекти навчання фахівців у сфері залучення прямих іноземних інвестицій [1]. Баланюк І., Іваночко Б. дослідили особливості системи інвестиційного забезпечення територіальних громад, її складових, проаналізували джерела інвестиційних ресурсів органів місцевого самоврядування [2]. Ахламов А., Карпенко Л., Козинський М. та Швець В. здійснили наукове обґрунтування та представили практичні рекомендації щодо формування інвестиційного механізму розвитку територій [3]. Горшков М. здійснив дослідження щодо формування механізму управління інвестицій об'єднаних територіальних громад [4].

У аналітичній доповіді, підготовленій фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень, визначено сутність територіально-орієнтованих механізмів стимулювання інвестицій в умовах сучасної економіки, висвітлено цілі та завдання їх упровадження, зокрема в контексті повоєнної відбудови зруйнованих територій [5].

Позитивно оцінюючи внесок вищезгаданих та інших авторів, доцільно відзначити, що не отримали достатнього висвітлення організаційні питання розвитку тери-

Таблиця 1. Система координації інвестицій та відновлення України на рівні держави

Орган влади	Функція у системі координації інвестицій та відновлення України
Кабінет Міністрів України	Щороку визначає пріоритетні напрями відновлення України, мобілізує відповідні фінансові ресурси та забезпечує залучення міжнародних партнерів до процесу відновлення
Уряд України	Залучає відповідні органи влади, зокрема міністерства, інші центральні органи виконавчої влади та державні органи, обласні (військові) адміністрації, до процесу прийняття рішень з питань відновлення через консультації та збір пропозицій. Організовує консультації з органами місцевого самоврядування та асоціаціями органів місцевого самоврядування для врахування інтересів і потреб територіальних громад
Міністерство економіки України	Відповідає за розбудову системи державного стратегічного планування економічного і соціального розвитку, підготовку середньострокового плану пріоритетних державних інвестицій. Проводить моніторинг реалізації єдиного портфеля проектів. Співпрацює з представниками реального сектору економіки щодо залучення прямих інвестицій в економіку, створення сприятливого інвестиційного клімату, підготовки пропозицій щодо державного регулювання у сфері інвестиційної діяльності, залучення в Україну іноземних інвестицій та кредитів
Міністерство фінансів України	Визначає фінансові вимоги до державних інвестицій і забезпечує методологічну підтримку бюджетного планування державних інвестицій відповідно до фінансових та стратегічних цілей
Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України	Відповідає за координацію стратегічного планування регіонального розвитку, на основі якого повинно проводитись планування публічних інвестицій на місцевому рівні, та підготовку галузевих стратегій
Державне агентство з відновлення та розвитку інфраструктури України	Через свої територіальні служби відповідає за найбільші інфраструктурні проекти на національному рівні, підтримку та реалізацію регіональних і місцевих проектів відновлення на основі запитів відповідних замовників проектів
Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату КМУ	Відповідає за координацію процесу наближення до Європейського Союзу в тісній співпраці з іншими органами влади
Обласні державні (військові) адміністрації	Можуть виступати як замовники проектів з будівництва об'єктів критичної та соціальної інфраструктури, уповноважені реалізувати проекти відновлення від імені територіальних громад
Територіальні громади	Є ключовими бенефіціарами результатів відновлення, тому їм буде відведена провідна роль у відповідних процесах

Джерело: сформовано на основі [8].

торіальних громад через залучення міжнародних інвестицій на теоретичному та на методичному рівнях дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета дослідження полягає в узагальненні організаційних аспектів розвитку територіальних громад через залучення міжнародних інвестицій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сприяння інвестиціям стало основним елементом як розвитку приватного сектора, так і зусиль держави щодо залучення прямих іноземних інвестицій. Його центральні елементи — надання інформації, забезпечення прозорості правил і норм регулювання та спрощення адміністративних процедур [6].

Ріст національної економіки складається з росту місцевих економік країни. Економічний ріст в умовах глобалізації стає локальним. Саме це змушує націо-

нальні уряди та територіальні громади займатись місцевим економічним розвитком та конкурувати за залучення ресурсів, розвиток нових технологій та інновацій, приваблення міжнародних інвестицій. Територіальні громади несуть відповідальність за планування свого розвитку та бюджету, за економічний розвиток, розвиток підприємництва та залучення інвестицій [7, с. 11].

Організаційні аспекти залучення міжнародних інвестицій включають стимулювання, координацію діяльності та моніторинг наслідків прийнятих рішень. Регулюючі функції організації та управління залученням міжнародних інвестицій здебільшого закріплені на загальнодержавному рівні.

У Плані відновлення України на 2024—2027 рр. [8] визначена організаційна структура інвестицій та відновлення. Ефективна координація процесів відновлення в Україні потребує чіткого визначення повноважень та відповідальності різних органів влади та інституцій України в процесі реконструкції, відновлення та модернізації, співпраці з міжнародними партнерами, визначення ключових принципів, процедур та фінансових рамок реконструкції, відновлення, модернізації та економічного зростання, а також, урахування обсягів проектів, які необхідно реалізувати, повинна бути побудована за принципом єдиного проектного портфеля.

Відновлення, реконструкція та модернізація керуються і визначаються Україною у співпраці з її міжна-

родними партнерами. Система координації інвестицій та відновлення України на рівні держави наведена у Табл. 1.

Територіальні громади відповідають за розроблення планувальних документів, установлення зв'язків з міжнародними партнерами та реалізацію проектів відновлення на відповідних територіях на основі інклюзивного підходу, який передбачає залучення та консультації з громадянським суспільством на місцевому рівні. З метою зміцнення потенціалу територіальних громад Уряд разом з міжнародними партнерами буде працювати над створенням механізмів посилення компетенцій у сферах стратегічного планування, управління публічними інвестиціями, протидії корупції, управління проектами, міського планування, цифровізації, управління інвестиційною діяльністю та взаємодії з партнерами з розвитку серед представників органів місцевого самоврядування [8].

Для стимулювання міжнародних інвестицій створюють комплексні програми, що охоплюють значний часовий відрізок та спрямовані на найефективніший розвиток територіальних громад, галузей та підприємств.

Таблиця 2. Повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо стимулювання прямих іноземних інвестицій

Суб'єкт здійснення повноважень	Стимули	Повноваження
Місцеві ради	Організаційні	- визначення порядку проведення конкурсу на право оренди комунального майна; - встановлення істотних умов договору про державно-приватне партнерство, кваліфікаційних вимог до учасників конкурсу з визначення приватного партнера; - фінансування з місцевого бюджету робіт з розроблення (виготовлення) та експертизи землепорядної документації земельної ділянки для здійснення державно-приватного партнерства
Міські ради	Фінансові	- надання місцевих гарантій для забезпечення повного або часткового виконання боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України, що здійснюють реалізацію інвестиційних проєктів
Місцеві ради		- фінансування інвестиційних проєктів за рахунок капітальних видатків бюджету розвитку місцевого бюджету та коштів субвенції на виконання інвестиційних проєктів; - визначення методики розрахунку орендної плати для об'єктів, що перебувають у комунальній власності; - фінансування облаштування індустріального парку з коштів місцевого бюджету; - фінансування державно-приватного партнерства з коштів місцевого бюджету згідно з місцевими програмами
Місцеві державні адміністрації, територіальні органи		- розстрочення платежу за придбання земельних ділянок державної/комунальної власності (до 5 років)
Держгеокадастру		
Сільські, селищні, міські ради та ради ОТГ		- визначення розміру пайової участі у розвитку інфраструктури населеного пункту
Сільські, селищні, міські ради та ради ОТГ	Податкові	- встановлення ставок та пільг з податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, з об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості, що перебувають у власності фізичних або юридичних осіб
Місцеві ради		- встановлення розміру (ставок) плати за оренду земель комунальної власності

Джерело: сформовано на основі [1].

Змістовну частину цих програм визначають два основних аспекти: набір конкретних стимулів та стабільна передбачуваність дій органів місцевого самоврядування щодо їх коригування.

Через обмеження законодавчими нормами місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування мають право запроваджувати певні організаційні, фінансові та податкові стимули для залучення прямих іноземних інвестицій на відповідній території [1, с. 66—67]. Інформацію щодо повноважень місцевих органів влади, відповідно до яких можуть встановлюватись такі стимули, узагальнено в Табл. 2.

Слід до вищевказаних стимулів здійснення міжнародних інвестицій додати спеціальні стимули та програми, а саме: пільги на рівні зон підприємництва, технологічних парків; кредитування розвитку компанії (на будівництво та розширення виробництва); пільги на навчання персоналу; програми розвитку малого та середнього підприємництва; програми розвитку високих технологій.

Вибір відповідного методу стимулювання інвестиційної діяльності залежить від того, наскільки органи

місцевого самоврядування можуть акумулювати і розпоряджатися фінансовими ресурсами у формі бюджетних та позабюджетних коштів, мають право застосування адміністративних заходів, що стимулюють, чи обмежують певні види інвестування, надавати пільги, привілеї, права на використання ресурсів території, реалізувати організаційні заходи в цій галузі [3, с. 31].

Розвиток інвестицій для територіальних громад передусім стосується їх мешканців та розвитку території. На макро— та мезорівнях повинні бути обов'язкові інвестиції в такі галузі як освіта, охорона здоров'я, наука, засоби масової інформації, культура і мистецтво. Але також важливі територіально утворюючі інвестиції [4, с. 164].

Прагнення забезпечити динамічний розвиток регіональних економік в умовах дефіциту власного капіталу та необхідності залучення міжнародних інвестицій зумовлює застосування в Україні територіально-орієнтованих механізмів (ТОМ) стимулювання інвестицій.

Органи місцевого самоврядування можуть надавати організаційну підтримку реалізації ТОМ стимулювання інвестицій — ініціювати суспільно важливі проєкти, інформувати про стан інвестиційного клімату та можливості підготовки потрібних фахівців, здійснювати промоцію досвіду апробованих моделей ТОМ, поширювати досвід і нові ідеї, що виникли в рамках таких механізмів, сприяти трансферу технологій та управлінських навичок, підвищенню та удосконаленню кваліфікації працівників, розробленню та комерціалізації інноваційних продуктів,

гарантувати стабільність умов ведення виробничої діяльності, надавати різне інформаційне забезпечення, зокрема, у спосіб єдиного інформаційного ресурсу [5, с. 52].

Основні орієнтири в рамках запровадження ТОМ стимулювання інвестицій, з врахуванням історичного досвіду та поточних умов розвитку територій-реципієнтів, наведені у Табл. 3.

Вибір джерел інвестиційного забезпечення є важливим організаційним фактором у розробці та реалізації програм і проєктів місцевого соціально-економічного розвитку територіальних громад. Для ефективної реалізації цих програм органам місцевого самоврядування необхідно розробляти та вдосконалювати інвестиційну політику.

Інвестиційна політика органів місцевого самоврядування містить такі компоненти: загальний аналіз та оцінювання територіальної громади, її наявних ресурсів і можливостей розвитку; розробка програми із залучення інвестицій на основі проведеного оцінювання; вибір конкретних джерел інвестиційних ресурсів; реалізація інвестиційної програми, яка охоплює управлінські рішення керівництва громад, місцевих рад та їх вико-

навчих органів стосовно інвестиційної діяльності, важелі впливу на інвестиційну діяльність комунальних підприємств та організацій, місцевих юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, населення громади; оцінювання ефективності інвестиційної політики щодо соціально-економічного розвитку територіальної громади, аналіз реалізованих заходів і виконаних програм, виявлення недоліків у реалізації цих заходів і втрачених можливостей, їх виправлення у майбутніх програм [2, с. 96].

Організація залучення міжнародних інвестицій з метою розвитку територіальних громад — це комплекс законодавчих, адміністративних та економічних заходів, що містять цілеспрямоване стимулювання залучення міжнародних інвестицій для забезпечення їх найбільшого припливу до територіальної громади, координацію та контроль за залученням зарубіжного капіталу для ефективного розподілу інвестицій за територіями, а також регулювання діяльності іноземних інвесторів для отримання максимуму прибутку на одиницю вкладеного капіталу (Рис. 1).

Залучення міжнародних інвестицій має здійснюватися послідовно, виходячи з цілей економічного розвитку територіальної громади: визначення пріоритетної галузі; вибір країни-інвестора; орієнтація на тип необхідних інвестицій; визначення кращого обсягу інвестицій.

Таблиця 3. Орієнтири в рамках упровадження територіально-орієнтованих механізмів стимулювання інвестицій

Орієнтири	Характеристика орієнтирів
Поєднання введення ТОМ стимулювання інвестицій із пріоритетами стратегування регіонального та місцевого розвитку	Слід узгодити із стратегічними та програмними документами імплементацію пріоритетів активізації господарської діяльності у регіональні, місцеві стратегії розвитку, державні цільові програми, які реалізуються на територіях-реципієнтах; скоординувати інвестиційні проєкти з заходами та ініціативами (інвестиційними, міжнародними, транскордонними), які уже впроваджуються або заплановані до впровадження
Поєднання введення засобів активізації інвестицій із транскордонними ініціативами та організаційними формами співпраці	Транскордонні ініціативи — програми транскордонного та територіального співробітництва, а організаційні форми співпраці — єврорегіони та європейські об'єднання територіального співробітництва (EGTP). Поєднання політики стимулювання інвестицій та розвитку транскордонного співробітництва доречно розглядати як метод поглиблення економічної співпраці між Україною та країнами ЄС
Забезпечення інклюзивності політики стимулювання інвестицій	Забезпечується завдяки залученню широкого кола зацікавлених сторін (місцеве самоврядування, місцеві та релоковані підприємства, бізнес-асоціації, агенції розвитку, наукова спільнота тощо), заохочення їх до співпраці, зокрема у рамках спільних інвестиційних проєктів. У цьому контексті особливу значущість матимуть стимулювання взаємодії «освіта — наука — бізнес», формування та зміцнення на цій основі мережі інноваційної інфраструктури
Комплексний промоційний супровід процесу введення спеціальних ТОМ	Має виявлятися в їх інформаційній підтримці та позиціонуванні, презентації та переконанні потенційних інвесторів щодо основних переваг їх участі в інвестиційних проєктах. При цьому важливо використовувати мережу транскордонних можливостей. Засобами реалізації промоційного супроводу можуть стати: проведення кампаній інформаційної підтримки, створення інтернет-платформи, використання соціальних мереж та відео-хостингів тощо; організація публічних заходів в Україні та за кордоном
Проведення заходів щодо заохочення до інвестиційної активності в Україні трудових мігрантів та представників української діаспори	Масштабна за обсягами трудова міграція окрім негативних чинників, створює низку можливостей для стимулювання внутрішніх інвестицій, зокрема сприяння задіяння фінансового потенціалу трудових мігрантів (заощаджень, сформованих за час закордонної трудової активності), а також зміцнення зв'язків та взаємодії із діаспорою в рамках залучення зовнішніх інвестицій

Джерело: сформовано на основі [5].

Рис. 1. Організація залучення міжнародних інвестицій для розвитку територіальних громад

Джерело: сформовано автором.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Організаційна структура щодо залучення міжнародних інвестицій для розвитку територіальних громад має бути рухливою системою, що динамічно розвивається та адекватно реагує на зміни в економіці.

Сприяння залученню міжнародних інвестицій має будуватися на чітко обумовленій законодавством фінансовій базі та забезпечувати територіальним громадам самостійність у вирішенні проблем відновлення та розвитку.

Для розвитку територіальних громад доцільно розробляти політику залучення міжнародних інвестицій. З цією метою доцільно здійснити аналіз впливу зовнішньої середовища, визначити цілі та завдання, стратегію економічного розвитку територіальної громади.

Література:

1. Федорович О. Навчання фахівців у сфері залучення прямих іноземних інвестицій. Інформаційний посібник для тренера. U-LEAD with Europe. 2018. 220 с. URL: <https://ekonomika.kr-admin.gov.ua/files/teachINZ.pdf> (дата звернення: 25.05.2024).
2. Баланиук І., Іваночко Б. Інвестиційне забезпечення соціально-економічного розвитку територіальних громад. Аграрна економіка, 2023, Т. 16, № 1—2. С. 91—98.
3. Ахламов А.Г., Карпенко Л.М., Козинський С.М., Швець І.В. Формування інвестиційного механізму розвитку територій: індикатори та стратегічні імперативи: монографія. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2020. 236 с.
4. Горшков М.А. Механізм управління інвестицій для об'єднаних територіальних громад. Інвестиції: практика та досвід, 2020. № 21-22/2020. С. 161—165.
5. Територіально-орієнтовані механізми стимулювання інвестицій у повоєнному відновленні України: аналіт. доп. / [Я.А. Жаліло, Н.В. Бахур, А.А. Головка та ін.]; за наук. ред. Я.А. Жаліла. К.: НІСД, 2023. 78 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS—analytrep.2023.09> (дата звернення: 21.05.2024).
6. Business and investment facilitation: Stepping stones to digital government. United Nations Conference on Trade and Development. Geneva, 29 April-3 May 2024. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/ciid51_en.pdf (дата звернення: 30.06.2024).
7. Васильченко Г., Парасюк І., Єременко Н. Планування розвитку територіальних громад. Навчальний посібник для посадових осіб місцевого самоврядування. Асоціація міст України. К., ТОВ "ПІДПРИЄМСТВО "ВІ ЕН ЕЙ", 2015. 256 с.
8. План для Ukraine Facility 2024-2027. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua> (дата звернення: 15.05.2024).
9. Balaniuk, I. and Ivanochko, B. (2023), "Investment support for socio-economic development of territorial communities", Ahrarna ekonomika, vol. 16, no. 1—2, pp. 91—98.
10. Akhlamov, A.H. Karpenko, L.M. Kozyn'skyj, S.M. and Shvets', I.V. (2020), Formuvannia investytsijnoho mekhanizmu rozvytku terytorij: indykatory ta stratehichni imperatyvy [Formation of the investment mechanism for the development of territories: indicators and strategic imperatives], ORIDU NADU, Odesa, Ukraine.
11. Horshkov, M. (2020), "Investment management mechanism for united territorial communities", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 21—22, pp. 161—165.
12. Zhalilo, Ya.A. Bakhur, N.V. and Holovka, A.A. (2023), Terytorial'no-orientovani mekhanizmy stymulivannia investytsij u povoiennomu vidnovlenni Ukrainy [Territorially oriented mechanisms for stimulating investments in the post-war reconstruction of Ukraine], NISD, Kyiv, Ukraine. <https://doi.org/10.53679/NISS—analytrep.2023.09>
13. United Nations Conference on Trade and Development (2024), "Business and investment facilitation: Stepping stones to digital government", available at: https://unctad.org/system/files/official-document/ciid51_en.pdf (Accessed 30.06.2024).
14. Vasyli'chenko. H. Parasiuk. I. and Yeremenko. N. (2015), Planuvannia rozvytku terytorial'nykh hromad. Navchal'nyj posibnyk dlia posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia [Planning the development of territorial communities. Training manual for local self-government officials], Asotsiatsiia mist Ukrainy. TOV "PIDPRYYEMSTVO "VI EN EJ", Kyiv, Ukraine.
15. Ukraine Facility (2024), "Plan for Ukraine Facility 2024—2027", available at: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua> (Accessed 15.05.2024).

Стаття надійшла до редакції 23.07.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

І. Б. Яців,
д. е. н., професор, професор кафедри підприємництва та торгівлі,
Львівський національний університет природокористування
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2370-6351>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.13

ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ ВИТРАТ НА ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'Я ЯК СКЛАДОВОЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

I. Yatsiv,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of Entrepreneurship and Trade, Lviv National Environmental University

SOURCES OF FUNDING FOR THE ESTABLISHMENT OF HEALTH AS A HUMAN CAPITAL COMPONENT

У статті наведені результати аналізу використання основних джерел фінансування витрат на формування капіталу здоров'я в Україні. Капітал здоров'я розглядається як важлива складова людського капіталу, економічний актив. Витрати на його формування здійснюють на різних організаційних рівнях - домогосподарства, підприємства, регіону, країни.

Проаналізовані витрати на охорону здоров'я в Україні, які корелюють із витратами на формування капіталу здоров'я. Встановлено, що до 2022 року (до введення воєнного стану) витрати на охорону здоров'я в Україні зростали високими темпами. Однак їх рівень у розрахунку на душу населення за середніми світовими мірками залишався відносно низьким. Нижчим за середній у світі показник є обсяг витрат на охорону здоров'я в Україні у відсотках до валового внутрішнього продукту.

В Україні основними джерелами фінансування витрат на охорону здоров'я є державне фінансування та витрати домогосподарств (витрати із власної кишені). Не набули поширення схеми добровільної оплати медичної допомоги, які успішно застосовують в економічно розвинених країнах. Висока частка витрат із власної кишені є ознакою недосконалості системи фінансування витрат на охорону здоров'я, що склалася в Україні. Здійснено розрахунок коефіцієнтів еластичності витрат домогосподарств України на охорону здоров'я за їхніми доходами. У 2021 році цей показник становив 0,69 та упродовж останніх років суттєво не змінювався. Зроблено прогноз, що зростання доходів населення супроводжуватиметься подальшим зростанням витрат із власної кишені на охорону здоров'я. Визначені бажані зміни у розподілі витрат домогосподарств на формування капіталу здоров'я у разі збільшення цих витрат.

Розглянута роль підприємств у збільшенні витрат на формування капіталу здоров'я. Зазначена важливість інвестицій підприємств у здоров'я їхніх працівників у рамках відносин соціальної відповідальності.

The findings of the analysis of the main sources use of funding the costs of health capital establishment in Ukraine have been presented in the article. Health capital is considered as a crucial component of human capital, an economic asset. The costs on its establishment are made at different organisational levels — households, enterprises, regions, countries.

The article examines healthcare costs in Ukraine, which correlate with health capital establishment costs. It is established that until 2022 (before the introduction of martial law), healthcare costs in Ukraine grew at a high rate. However, their level per capita remained relatively low considering global average standards. The amount of healthcare costs in Ukraine as a percentage of gross domestic product are also below the global average.

In Ukraine, the major sources of funding healthcare costs are public funding and household expenditures (out-of-pocket costs). Voluntary healthcare payment schemes, which are successfully used in economically developed countries, have not become widespread. The high part of out-of-pocket costs is a sign of the system imperfection of funding healthcare costs in Ukraine. The coefficients of flexibility of healthcare costs of Ukrainian households relative to their income are calculated. In 2021, this indicator was 0.69 and has not changed significantly in recent years. It is predicted that the growth of household incomes will be accompanied by a further increase in out-of-pocket healthcare costs. The article identifies desirable adjustments in the distribution of household expenditures on health capital establishment in case of an increase in these expenditures.

The role of enterprises in increasing the costs of health capital establishment has been considered. The suggested importance of investments of enterprises in their employees' health within the framework of social responsibility relations has been noted.

Ключові слова: капітал здоров'я, людський капітал, охорона здоров'я, витрати, джерела фінансування, соціальна відповідальність.

Key words: health capital, human capital, health care, costs, sources of financing, social responsibility.

816506 ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ключовим чинником формування ефективних економічних систем на різних організаційних рівнях, забезпечення їх інноваційного розвитку є людина з її здібностями, працездатністю, кваліфікацією, іншими можливостями. Набуття відповідних характеристик індивідом — суб'єктом ринку праці економічна теорія розглядає як процес формування людського капіталу. Останній є ресурсом, що може бути визначений як сформований та розвинутий у результаті інвестицій і накопичений людьми як його носіями певний запас здоров'я, знань, навичок, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в певній сфері економічної діяльності [7, с. 27].

Важливою складовою людського капіталу є здоров'я носіїв цього капіталу. Всесвітня організація охорони здоров'я трактує його не лише як відсутність хвороб та фізичних дефектів, а й як стан повного фізичного, душевного і соціального добробуту [17]. Як і людський капітал загалом, здоров'я є економічним активом у формі нематеріального блага, чинником соціально-економічного розвитку, засобом для одержання доходу. З цим міркувань логічним є широке використання в науковій літературі терміну "капітал здоров'я".

Частково капітал здоров'я є генетично успадкованим конкретною людиною ресурсом. Водночас він має здатність накопичуватися через поліпшення окремих характеристик у результаті зусиль людини (носія капіталу здоров'я), економічної системи мікрорівня (підприємства, організації), в рамках якої відбувається реалізація продуктивних функцій цього капіталу, суспільства як економічної системи макrorівня. Відповідні зусилля передбачають здійснення витрат, обсяг яких, як свідчить світова практика, в динаміці зростає швидкими темпами. Пошук рішень, спрямованих на підвищення рівня відповідних витрат, оптимізацію джерел їх фінансування є актуальною проблемою для будь-якої спільноти, економіки. Актуальним це питання є й для України, зважаючи на існуючі соціально-економічні проблеми, що критично загострилися в умовах воєнного стану.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідники вважають капітал здоров'я першоосновою існування людського капіталу [4, с. 12], ядром (базисом), навколо якого надбудовуються інші його складові [13, с. 103]. У наукових публікаціях підкреслюється тісний прямий зв'язок між рівнем здоров'я і перспективами економічного розвитку країни, що обумовлює важливість витрат, у тому числі інвестицій, у формування, збереження та відновлення капіталу здоров'я [9, с. 32; 11, с. 180; 16, с. 250]. Черевко Г. та Вовк І. зазначають, що окупність інвестицій у здоров'я відображається в темпах економічного зростання [21, с. 14]. Учені вважають, що стан здоров'я є запорукою успішного здійснення інших видів інвестицій у розвиток людського капіталу [7, с. 32].

У фінансуванні сфери охорони здоров'я в Україні спостерігаються проблеми, які негативно позначаються на формуванні капіталу здоров'я. Тулай О. відносить до таких недостатній рівень фінансування, тінюву оплати медичних послуг, відсутність у суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності, податкових стимулів для здійснення інвестицій у заклади охорони здоров'я [18, с. 236]. Криничко Л. та Мотайло О. вважають проблемою високу залежність системи охорони здоров'я в Україні від державного бюджетного фінансування, відзначають дещо негативне ставлення державних органів управління галуззю до підприємництва в цій сфері [12, с. 87]. Андрусів У. та Юрченко Н. зазначають, що зростання упродовж останніх років обсягів фінансування системи охорони здоров'я в Україні не забезпечило дотримання конституційного принципу рівного доступу до охорони здоров'я різних верств населення [2, с. 36]. Ситуація різко ускладнилася в умовах воєнного стану, що пов'язано з необхідністю значного збільшення витрат на охорону здоров'я, руйнуванням закладів відповідної інфраструктури [14, с. 45].

Учені розглядають досвід фінансування системи охорони здоров'я в різних країнах, виділяючи переваги й недоліки окремих моделей такого фінансування, що застосовуються в зарубіжній практиці [1; 2; 6; 20]. Вони відзначають, що досі досконалої моделі не сформова-

но, певні недоліки спостерігаються і в економічно розвинених країнах з високим рівнем витрат на охорону здоров'я.

Заслужують на увагу результати досліджень зарубіжних вчених, які вивчали статистичний зв'язок між витратами на охорону здоров'я та економічними процесами в країнах, що розвиваються [25]. Дослідники дійшли висновку про існування зворотного зв'язку між витратами на охорону здоров'я і високими темпами економічного зростання в цих країнах. Вони сформулювали можливе пояснення такої ситуації, яке полягає в тому, що під час економічного зростання спостерігається покращення загального рівня життя, а це позитивно впливає на здоров'я мас, унаслідок чого зменшується потреба в медичних послугах. Yang X. на основі результатів власного емпіричного дослідження стверджує, що позитивний економічний вплив витрат на охорону здоров'я значно посилюється за високого рівня людського капіталу [24].

У низці публікацій українські вчені сформулювали пропозиції щодо удосконалення механізму фінансового забезпечення вітчизняної системи охорони здоров'я. Ці пропозиції стосуються імплементації соціально адаптованих і економічно раціональних форм залучення позабюджетних коштів, що застосовуються в розвинених країнах, розширеного фінансування превентивних заходів через розвиток ринку та моделей страхових послуг у відповідній сфері [5, с. 76; 6, с. 33; 10, с. 336], оптимізації страхових тарифів, удосконалення механізму розподілу бюджетних витрат [12, с. 97—99; 19, с. 79], повнішого використання потенціалу публічно-приватного партнерства у фінансуванні охорони здоров'я [14] тощо. Високо оцінюючи значимість напрацьованих вчених, сформульованих у цих та інших працях, зазначимо, що питання організації фінансування витрат на формування капіталу здоров'я в Україні потребує подальшого дослідження з урахуванням можливостей практичного застосування окремих інструментів механізму регулювання цих витрат.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є висвітлення результатів аналізу використання різних джерел фінансування витрат на формування капіталу здоров'я в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Витрати на формування капіталу здоров'я тісно корелюють із динамікою та обсягом здійснюваних у країні витрат на охорону здоров'я. Переважна більшість останніх прямо чи опосередковано пов'язані формуванням і розвитком людського капіталу, який у поточному періоді чи в перспективі буде задіяний у економічній діяльності. У Законі України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" зазначено, що фінан-

Таблиця 1. Динаміка витрат на охорону здоров'я в Україні

Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2020 р. до 2017 р., %, +/- п.
Поточні витрати на охорону здоров'я на душу населення, дол. США	187	221	247	270	368	196,8
Поточні витрати на охорону здоров'я, % від ВВП	7,44	7,52	7,09	7,56	8,01	+ 0,57 п.
Внутрішні державні витрати на охорону здоров'я на душу населення, дол. США	88	103	111	133	188	213,6
Витрати домогосподарств (із власної кишені) на охорону здоров'я на душу населення, дол. США	92	112	126	129	170	184,8
Частка у поточних витратах на охорону здоров'я, %:						
внутрішніх державних витрат	47,3	46,6	44,5	49,3	51,0	+ 7,3 п.
витрат із власної кишені	49,2	50,7	51,1	47,9	46,3	- 2,9 п.
зовнішніх витрат	1,7	0,9	0,7	-	...	...
схем добровільної оплати медичної допомоги	1,8	1,8	3,7	2,8	...	...

Джерело: сформовано за даними джерела [23].

сове забезпечення охорони здоров'я може здійснюватися за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, коштів юридичних та фізичних осіб, а також з інших джерел, не заборонених законом [15].

Інформація про динаміку фінансування вітчизняної системи охорони здоров'я та структуру надходження коштів на відповідні потреби з різних джерел наведена в табл. 1. У передвоєнний період поточні витрати на охорону здоров'я в Україні зростали високими темпами, упродовж 2017—2021 років вони в доларовому еквіваленті подвоїлися. Офіційні дані про такі витрати в Україні в період воєнного стану відсутні. Припускаємо, що вони помітно зросли, відбулася диверсифікація джерел фінансування. Слід враховувати, що система фінансування медицини в умовах війни є нетиповою. Встановлення особливостей моделі фінансування витрат на формування капіталу здоров'я, яка склалася в Україні, доцільно здійснювати на основі аналізу інформації за роки до введення воєнного стану.

Основними джерелами фінансування системи охорони здоров'я в Україні є державні витрати та оплата з власної кишені (домогосподарствами). На кожну з них упродовж досліджуваного періоду припадало близько половини загального обсягу відповідних видатків. У довоєнний період майже не було задіяне фінансування української системи охорони здоров'я із зовнішніх джерел — через міжнародні програми, гранти. Можливо, ситуація змінилася під час війни, однак офіційна інформація про використання такого джерела інформації зараз відсутня.

У світовій практиці застосовують ще одне джерело фінансування системи охорони здоров'я — через схеми добровільної оплати медичної допомоги. До них, зокрема, відносять схеми добровільного медичного страхування, фінансування з боку некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, фінан-

Таблиця 2. Рівень витрат на охорону здоров'я в Україні та світі, 2021 р.

Показник	Україна	Світ	Країни Європейського Союзу	у т.ч. країни Центральної Європи та Балтії
Поточні витрати на охорону здоров'я на душу населення: дол. США	368	1266	4215	1390
дол. США за паритетом купівельної спроможності	1082	1639	5226	2746
у % до ВВП	8,0	10,4	11,0	7,4
Частка у поточних витратах на охорону здоров'я, %:				
державних витрат	51,0	62,9	76,5	73,0
витрат з власної кишені	46,3	17,1	14,6	19,9

Джерело: сформовано за даними джерела [23].

Таблиця 3. Динаміка грошових витрат домогосподарств України на охорону здоров'я

Показник	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Обсяг витрат на охорону здоров'я у середньому на місяць на одну умовну особу, грн	124,18	153,09	182,03	190,04	244,85
у т. ч. товари	71,73	88,66	98,86	114,33	140,09
послуги	52,45	64,43	83,17	75,70	104,77
Витрати на оплату путівок на бази відпочинку тощо, грн	4,73	5,34	8,30	3,75	6,60
Частка витрат на охорону здоров'я у загальних грошових витратах домогосподарств, %	4,2	4,3	4,3	4,5	4,9

Джерело: сформовано за даними статистичних збірників "Витрати і ресурси домогосподарств України" за відповідні роки.

сову участь підприємств. В Україні упродовж досліджуваного періоду (2017—2021 рр.) на відповідні кошти припадало 2—3% від загального обсягу витрат на охорону здоров'я. Натомість у світовій практиці такі схеми фінансування набули значного поширення. У 2021 році у світі на них припадало 17,6% витрат на охорону здоров'я, у тому числі у Сполучених Штатах Америки — 33,9%, у країнах Європейського Союзу — понад 14% [23].

Державна служба статистики України опублікувала інформацію про використання схем добровільної оплати медичної допомоги в Україні у 2020 році. Тоді на кошти за цими схемами припадало 2,85% усіх видатків на охорону здоров'я. Зокрема, 1,81% коштів надійшло через схеми добровільного медичного страхування, 1,05% — від некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарства. За даними Держстату підприємства в тому році не брали участі у відповідних схемах фінансування [8].

Рівень витрат на охорону здоров'я в Україні переважно характеризують як відносно низький. Підтверджують цю тезу дані, наведені в табл. 2. Навіть з урахуванням витрат у доларах США за паритетом купівельної спроможності (ПКС), витрати на охорону здоров'я в Україні на душу населення у 2021 році були на третину нижчими, ніж у середньому у світі, та в 4,8 раза нижчими, ніж у країнах Європейського Союзу. Нижчими вони

були й за відповідні видатки у 2021 році у Грузії (1436 доларів США ПКС) та Молдові (1207 доларів США ПКС) — пострадянських країнах, які, як і Україна, офіційно заявляють про наміри вступу до ЄС.

Витрати на охорону здоров'я в Україні у 2021 році становили 8,0% від обсягу ВВП країни. Це нижче за середній світовий рівень. З іншого боку, зважаючи на складний стан української економіки, віднайти резерви до суттєвого підвищення цього показника доволі складно.

Особливістю української моделі фінансування витрат на охорону здоров'я є висока частка в ній витрат домогосподарств (із власної кишені). Вона помітно перевищує середній світовий показник, показники багатьох економічно розвинених країн, де рівень життя населення значно вищий, ніж в Україні. Частка витрат домогосподарств на охорону здоров'я в загальних їх грошових витратах у динаміці зростала, сягнувши у 2021 році 4,9% (табл. 3). На перший погляд, йдеться про відносно невеликий показник. Та він співвимірний з витратами домогосподарств, наприклад, на одяг і взуття (5,1% у структурі їх грошових витрат), транспорт (4,6%) тощо. Крім того, слід враховувати нерівномірність здійснення витрат на товари та послуги, що пов'язані з охороною здоров'я, адже ці витрати залежать від факту та складності захворювання членів домогосподарства. Профілактичні заходи, пов'язані з формуванням капіталу здоров'я, не набули бажаного поширення в українському суспільстві, ілюстрацією чого є низькі витрати на оплату путівок на бази відпочинку (0,1% грошових витрат домогосподарств у 2021 році).

Загальнодоступність медичної і реабілітаційної допомоги, рівноправність громадян в отриманні відповідних послуг є одним із основних принципів охорони здоров'я [15]. Про недотримання цього принципу на практиці свідчить нерівність громадян у доступі до послуг з охорони здоров'я за ознакою місця їх проживання та рівня доходів. Зокрема, якщо у 2021 році в середньому на одну умовну особу в місяць у домогосподарствах України у великих містах (з населенням понад 100 тис. жителів) витрати на охорону здоров'я сягали 289 грн, то в малих містах цей показник становив 229 грн, у сільських населених пунктах — всього 203 грн.

Про нерівність у доступі до медичного обслуговування залежно від рівня доходів громадян свідчать результати аналізу витрат домогосподарств на охорону здоров'я у розрізі децильних (10%) груп домогосподарств за середньодушовими їх грошовими доходами. У рамках такого аналізу здійснено розрахунок коефіцієнта еластичності витрат домогосподарств на охорону здоров'я за їх грошовими доходами (табл. 4).

Коефіцієнти еластичності витрат на охорону здоров'я за доходами відображають зміну поведінки домогосподарств у міру зростання їхніх доходів. У нашому дослідженні вони визначені за формулою, виведеною на основі методики, запропонованої англійським еко-

Таблиця 4. Розрахунок коефіцієнтів еластичності витрат на охорону здоров'я домогосподарств України за їх доходами, 2021 р.

Децильна (10%) група домогосподарств за середньодушовими еквівалентними грошовими доходами	Грошові доходи на одну умовну особу в місяць, грн	Грошові витрати на охорону здоров'я на одну умовну особу в місяць, грн	Коефіцієнти еластичності витрат на охорону здоров'я за грошовими доходами
Перша	2584,93	117,35	x
Друга	6315,23	174,52	1,18
Третя	4212,43	170,60	- 0,14
Четверта	4811,86	228,36	2,18
П'ята	5421,28	249,67	0,75
Шоста	6127,68	277,02	0,85
Сьома	6971,87	211,97	- 2,06
Восьма	8007,66	277,56	1,94
Дев'ята	9552,84	329,20	0,94
Десята	14566,62	425,29	0,61
За сукупністю	6484,04	244,85	0,69

Джерело: розраховано за даними джерела [3].

номістом Р. Алленом:

$$E_Y = \frac{(Q_2 - Q_1) : (Q_1 + Q_2)}{(Y_2 - Y_1) : (Y_1 + Y_2)} \quad (1),$$

де Q_1, Q_2 — обсяг витрат на охорону здоров'я з розрахунку на одну особу за різними групами домогосподарств; Y_1, Y_2 — обсяг грошових доходів на одну особу за відповідними групами домогосподарств.

Зазначена методика передбачає визначення відношення зміни витрат та доходів домогосподарств до середньої точки інтервалу, в якому відбулася зміна. Такий підхід дає змогу аналізувати еластичність як за збільшення досліджуваних показників, так і за їх зменшення.

Коефіцієнти еластичності в окремих децильних групах визначені на основі врахування зміни досліджуваних показників порівняно з попередньою групою. У загальноючий коефіцієнт еластичності (за сукупністю) визначений як середня арифметична зважена з коефіцієнтів за окремими децильними групами. У якості ваг виступала частка умовних осіб у відповідній групі домогосподарств у загальній їх кількості.

Встановлено, що у 2021 році коефіцієнт еластичності витрат домогосподарств України на охорону здоров'я за їхніми грошовими доходами становив 0,69. Тобто, зі зростанням грошових доходів господарств на 1% їхні витрати на охорону здоров'я зростали на 0,69%. Приріст витрат був пов'язаний з придбанням як додаткових, так і дорожчих (а отже, якісніших) товарів і послуг, пов'язаних з охороною здоров'я. Також з'ясовано, що упродовж останніх років суттєвих змін у коефіцієнті еластичності витрат домогосподарств на охорону здоров'я за їх доходами не спостерігалось. Так, у 2017 році цей показник становив 0,70, у 2020 році — 0,64. Отже, не відбулося й суттєвих змін у поведінці домогосподарств стосовно їхніх витрат на охорону здоров'я.

Оскільки відповідні витрати відносять до невідкладних і таких, потреба в яких загалом не залежить від рівня життя членів домогосподарства, визначений коефіцієнт еластичності оцінюємо як доволі високий, що вказує на недоволі в системі фінансового забезпечення формування капіталу здоров'я. Для порівняння, коефіцієнт еластичності грошових витрат домогосподарств на продукти харчування та безалкогольні напої за їх грошовими доходами становив у 2021 році 0,48. Також є підста-

ви для прогнозу, що зростання доходів населення забезпечить підвищення витрат на товари і послуги, пов'язані з охороною здоров'я, що в кінцевому підсумку повинно позитивно позначитися на накопиченні капіталу здоров'я.

Проблеми, пов'язані з високою залежністю витрат населення на охорону здоров'я від рівня його доходів, певною мірою можуть бути вирішені за рахунок покриття цих витрат бюджетним фінансуванням та з інших джерел. Однак висока частка витрат домогосподарств на охорону здоров'я з власної кишені не дає підстав для оптимістичних висновків. Нерівність за доходами виступає надто вагомим чинником, що ускладнює формування капіталу здоров'я в Україні.

Удосконалення фінансового забезпечення системи охорони здоров'я в Україні передбачає з'ясування можливостей повнішого використання основних джерел фінансування відповідних витрат та диверсифікації їх складових. Досвід економічно розвинених країн, зокрема країн Європейського Союзу, свідчить, що основним джерелом виділення коштів на потреби медицини повинно залишатися державне фінансування. Не знімається й питання про оптимізацію розподілу цих коштів.

Слід враховувати, що рівень державного фінансування залежить від стану економіки, який визначає наповнення державного та місцевих бюджетів. Конкретні рішення щодо акумуляції та розподілу бюджетних коштів на потреби вітчизняної медицини прийматимуться з урахуванням поточного соціально-економічного стану країни і завдань повоєнної відбудови. Фінансування потреб української системи охорони здоров'я із зарубіжних джерел важливе в період воєнного стану та певний час після його завершення. Однак потрібно виходити з того, що таке джерело фінансування охорони здоров'я невластиве для самодостатніх економік.

Зважаючи на вітчизняні реалії, кошти домогосподарств в Україні упродовж тривалого періоду залишатимуться вагомим джерелом фінансування витрат на охорону здоров'я та формування капіталу здоров'я. Аналіз показав можливість збільшення абсолютного обсягу цих витрат у разі підвищення реальних доходів населення. Доцільно розглядати й структурні зміни у використанні цих витрат. Зокрема, перспективним є ширше залучення економічно активного населення як носіїв людського капіталу до програми добровільного медичного страхування. Формування капіталу здоров'я пов'язане з витратами не тільки на лікування, а й на відпочинок та оздоровлення. Рішення про виділення коштів на такі потреби приймається насамперед на рівні домогосподарств.

Світовий досвід свідчить про перспективність різних схем добровільної оплати медичної допомоги, в яких можуть бути задіяні й суб'єкти підприємницької діяльності. Підприємства України беруть безпосередню участь у фінансуванні формування капіталу здоров'я. Як платники податків вони наповнюють державний та місцеві бюджети, кошти яких використовуються для фінансування системи охорони здоров'я. На формування та розвиток капіталу здоров'я спрямована значна

частка видатків, що виділяються підприємствами в рамках виконання колективних договорів між адміністраціями цих підприємств і трудовими колективами. Чимало підприємств виділяють значні кошти на проекти, пов'язані з охороною здоров'я, реалізуючи відносини соціальної відповідальності, які передбачають прийняття добровільних зобов'язань щодо соціально спрямованих витрат понад встановлені законодавством вимоги.

Пошук можливостей збільшення обсягу витрат на формування капіталу здоров'я в рамках соціальної відповідальності загалом відповідає й інтересам самих підприємств. Доведено, що інвестиції фірм у здоров'я працівників позитивно впливають на вартість цих фірм та ефективність їх функціонування [22]. В умовах воєнного стану в Україні зростає дефіцит кваліфікованих відповідальних працівників. Це стимулює підприємства поряд з підвищенням рівня оплати праці застосовувати й інші інструменти мотивації своїх працівників. Окремі з них можуть стосуватися формування їх капіталу здоров'я.

ВИСНОВКИ

Капітал здоров'я є важливою складовою людського капіталу та цінним економічним активом, формування й розвиток якого вимагає значних витрат на різних організаційних рівнях — індивідуума чи домогосподарства, підприємства, регіону, країни. Відповідні витрати тісно корелюють із витратами на охорону здоров'я, що дає змогу відстежувати за результатами аналізу останніх тенденції та особливості у фінансуванні формування капіталу здоров'я.

У період до 2022 року (до введення воєнного стану) витрати на охорону здоров'я в Україні зростали високими темпами. Попри те, їх рівень з розрахунку на душу населення за світовими мірками залишався відносно низьким. Основними джерелами фінансування цих витрат у рівних пропорціях є схеми державного фінансування та витрати домогосподарств (із власної кишені). Поки що у вітчизняній практиці не набули поширення схеми добровільної оплати медичної допомоги, які успішно застосовують в економічно розвинених країнах.

Висока частка витрат із власної кишені є ознакою недосконалості вітчизняної системи фінансування охорони здоров'я. Аналіз показав, що за існуючої моделі фінансування зі збільшенням доходів домогосподарств їхні витрати на охорону здоров'я зростатимуть. Позитивною практикою буде спрямування більшої частки цих витрат на добровільне медичне страхування, на відпочинок та оздоровлення. Важливим напрямом диверсифікації джерел фінансування витрат на формування капіталу здоров'я є інвестиції підприємств у здоров'я своїх працівників, здійснювані ними в рамках відносин соціальної відповідальності.

Література:

1. Андріяш В. І., Малікіна О. А., Полякова О. А. Міжнародний досвід фінансування реформ у сфері охорони здоров'я. Публічне управління та регіональний розвиток. 2019. № 5. С. 474—492.
2. Андрусів У. Я., Юрченко Н. Б. Зарубіжний досвід фінансування систем охорони здоров'я. Економічний простір. 2019. № 150. С. 34-45.
3. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2021 році. Статистичний збірник. Частина І. Київ: Державна служба статистики України, 2022. 433 с.

4. Власова Т. Р. Еволюція концепцій людського капіталу та капіталу здоров'я як його складової. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2015. Т. 20, вип. 5. С. 10—13.

5. Гальків Л. І., Мацьків Г. О. Ідентифікація та аналізування фінансового забезпечення охорони здоров'я в контексті розвитку людського капіталу. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. 2016. Вип. 1 (1). С. 73—77.

6. Гончаренко І. В. Світовий досвід подолання проблем охорони здоров'я у формуванні людського капіталу сільських територій України. Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2013. Вип. 1. С. 26—34.

7. Грішнова О. А., Дорош О. В., Шурпа С. Я. Інвестування в людський капітал у системі чинників забезпечення гідної праці: монографія / за ред. О. А. Грішної. Київ: КНЕУ, 2015. 222 с.

8. Експериментальний рахунок охорони здоров'я в Україні у 2020 році на основі міжнародної системи рахунків охорони здоров'я (SHA 2011). Державна служба статистики України [Сайт]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 22.06.2024).

9. Заюков І. В. Вплив соціально-економічного статусу зайнятих громадян України на людський капітал здоров'я. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2017. № 5. С. 31—37.

10. Козьменко О. В., Лисенко В. С. Роль добровільного медичного страхування у фінансуванні охорони здоров'я. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2012. Вип. 36. С. 335—342.

11. Константюк Н. І. Фінансове забезпечення охорони здоров'я як важливий компонент інвестицій у людський капітал. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія: Економіка. 2013. Вип. 24. С. 179—183.

12. Криничко Л., Мотайло О. Нові підходи до фінансування системи охорони здоров'я. Аспекти публічного управління. 2021. Т. 9, № 2. С. 86—100.

13. Кундєєва Г. О. Капітал здоров'я як базовий компонент людського капіталу. Наукові праці Національного університету харчових технологій. 2020. Т. 26, № 2. С. 100—109.

14. Лисяк Л. В., Абдін А. В. Потенціал публічно-приватного партнерства у фінансуванні охорони здоров'я. Агросвіт. 2023. № 5—6. С. 43—53.

15. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. Редакція від 19.04.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 18.06.2024).

16. Рингач Н. О. Здоров'я як складова людського капіталу та запорука розвитку. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. 2016. Вип. 11. С. 249—258.

17. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я (1948). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU46004> (дата звернення 15.06.2024).

18. Тулай О. І. Державно-приватне партнерство в контексті модернізації фінансування сфери охорони здоров'я. Економічний форум. 2018. № 3. С. 235—239.

19. Федорович І. М. Теоретичні та практичні засади реалізації медичного страхування в Україні. Науковий

вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2017. Вип. 23 (2). С. 76—80.

20. Філіпова Н. В. Особливості функціонування світових моделей фінансування охорони здоров'я. Науковий вісник Полісся. 2020. № 2. С. 136—144.

21. Черевко Г., Вовк І. Здоров'я як елемент людського капіталу та чинник економічного зростання. Вісник Львівського національного університету природокористування. Серія: Економіка АПК. 2023. № 30. С. 7—15.

22. Holland S. B. Firm investment in human health capital. *Journal of Corporate Finance*. 2017. 46, pp. 374—390.

23. The World Bank. Data. April, 15, 2024. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.CHEX.GD.ZS> (дата звернення 23.06.2024).

24. Yang X. Health expenditure, human capital, and economic growth: an empirical study of developing countries. *International Journal of Health Economics and Management*. 2020. 20 (2). Pp. 163—176.

25. Zhang Y., Deng W., Afzal A., Tao R. Economic boom and busts lead to human capital changes? Evidence from health expenditure changes in emerging economies. *Front. Public Health*. 2020. 10:936004.

References:

1. Andriiash, V.I., Malikina, O.A. and Poliakova, O.A. (2019), "International experience of financing reforms in health", *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok*, vol. 5, pp. 474—492.

2. Andrusiv, U. and Yurchenko, N. (2019), "Foreign experience of health system financing", *Ekonomichni prostir*, vol. 150, pp. 34—45.

3. State Statistics Service of Ukraine (2022), *Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2021 rotsi. Statystychnyj zbirnyk [Expenditure and resources of households of Ukraine in 2021 year. Statistical Publication]*, vol. I, State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

4. Vlasova, T.R. (2015), "Evolution of human capital conceptions and health capital of as its component", *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Ekonomika*, vol. 20, no. 4, pp. 10—13.

5. Halkiv, L.I. and Matskiv, H.O. (2016), "Identification and analysis of health care financing in the context of human capital development", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Ekonomika*, vol. 1 (1), pp. 73—77.

6. Honcharenko, I.V. (2013), "The world experience of health problems management in the formation of human capital of rural areas of Ukraine", *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomoria*, vol. 1, pp. 26—34.

7. Hrishnova, O.A., Dorosh, O.V. and Shurpa, S.Ya (2015), *Investuvannia v liudskyi kapital u systemi chynnykiv zabezpechennia hidnoi pratsi [Investing in human capital in the system of factors for ensuring decent work Investing in human capital in the system of factors for ensuring decent work]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.

8. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2022), "Experimental health care account in Ukraine in 2020 based on the international system of health care accounts (SHA 2011)", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 22 June 2024).

9. Zaiukov, I.V. (2017), "Influence of social and economic status of employed Ukrainian citizens on human

capital of health", *Visnyk Vinnytskoho politekhnichnoho instytutu*, vol. 5, pp. 31—37.

10. Kozmenko, O.V. and Lysenko, V.S. (2012), "The role of voluntary health insurance in health care financing", *Problemy i perspektivy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy*, vol. 36, pp. 335—342.

11. Konstantiuk, N.I. (2013), "Financing of health care as an important component of investment into human capital", *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Serii: Ekonomika*, vol. 24, pp. 179—183.

12. Krynychko, L. and Motailo, O. (2021), "New approaches to financing the health care system", *Aspekty publichnoho upravlinnia*, vol. 9, no. 2, pp. 86—100.

13. Kundieieva, G.O. (2020), "Health capital as the basic component of human capital", *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu kharchovykh tekhnolohii*, vol. 26, no. 2, pp. 100—109.

14. Lysiak, L.V. and Abdin, A.V. (2023), "Potential of public-private partnership in financing health care", *Agrosvit*, vol. 5—6, pp. 43—53.

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), *The Law of Ukraine "Fundamentals of Ukrainian legislation on health care"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (Accessed 18 June 2024).

16. Rynhach, N.O. (2016), "Health as a component of human capital and a key to development", *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Ekonomichni nauky*, vol. 11, pp. 249—258.

17. LIGA360 (2017) "Charter (Constitution) of the World Health Organization", available at: <https://ips.liga-zakon.net/document/MU46004> (Accessed 15 June 2024).

18. Tulai, O.I. (2018), "Public-private partnership in the context of modernization of financing of the health sphere", *Ekonomichni forum*, vol. 3, pp. 235—239.

19. Fedorovych, I.M. (2017), "Theoretical and practical principles of the health insurance implementation in Ukraine", *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment*, vol. 23 (2), pp. 76—80.

20. Filipova, N.V. (2020), "The specifics of the functioning of global models of health care financing", *Naukovyi visnyk Polissia — Scientific Bulletin of Polissia*, vol. 2, pp. 136—144.

21. Cherevko, H. and Vovk, I. (2023), "Health as an element of human capital and a factor of economic growth", *Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu pryrodokorystuvannia. Serii: Ekonomika APK*, vol. 30, pp. 7—15.

22. Holland, S.B. (2017) "Firm investment in human health capital", *Journal of Corporate Finance*, vol. 46, pp. 374—390.

23. The World Bank (2024), "Data", available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.CHEX.GD.ZS> (Accessed 23 June 2024).

24. Yang, X. (2020), "Health expenditure, human capital, and economic growth: an empirical study of developing countries", *International Journal of Health Economics and Management*, vol. 20 (2), pp. 163—176.

25. Zhang, Y., Deng, W., Afzal, A. and Tao, R. (2020), "Economic boom and busts lead to human capital changes? Evidence from health expenditure changes in emerging economies", *Front. Public Health*, 10:936004.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2024 р.

Л. Є. Момотюк,
д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Національна академія статистики, обліку та аудиту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0445-5948>
О. А. Юрченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8447-6510>
Ю. С. Кубіцький,
к. е. н., асистент кафедри обліку і оподаткування,
Одеський державний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-8578-1578>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.20

АНАЛІЗ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ НЕРУХОМОСТІ, МАЙНА ТА ІНШИХ ВИДІВ ВЛАСНОСТІ

L. Momotiuk,
Doctor of Science in Economics, Professor,
Professor of Department of Finance, Banking and insurance National Academy of Statistics, Accounting and Audit
O. Yurchenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate
Professor Of The Department of International Economy, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
Yu. Kubitsky,
PhD in Economics, Assistant Of The Department Of Accounting And Taxation
Odessa State Agrarian University

ANALYSIS OF TAXATION OF REAL ESTATE AND OTHER TYPES OF PROPERTY

Стаття присвячена вивченню ефективності податкової системи України у сфері оподаткування майна, а саме землі, нерухомості та транспорту. Проаналізовано основні фактори впливу на податкову систему, серед яких податкове законодавство, податкова культура населення та соціальна справедливість. На прикладі податку на нерухомість створено модель впливу на податкову культуру населення, шляхом впровадження цифровізації для підвищення мотивації, збільшення довіри до контролюючих органів, підвищення обізнаності населення щодо норм податкового законодавства, покращення доступності консультативних послуг органів фіскальної служби та спрощення способу оплати податку. Досліджено позитивний вплив цифровізації на ефективність громадського контролю витрат місцевого бюджету, зниження корупційних ризиків та можливість створення електронних опитувань серед мешканців, що дозволить громаді брати участь у розподілі бюджетних коштів для благоустрою територіальної громади. Визначено основні проблеми вітчизняного оподаткування земельних ділянок, а саме відсутність контролю за станом ґрунтів, та надано рекомендацій для їх вирішення. Проаналізовано особливості майнового податкового законодавства економічно розвинених країн та перехід до принципу оподаткування відповідно до оціночної вартості майна на прикладі Польщі, з визначенням основних організаційних (відсутність кадастрових досліджень та компетентних органів оцін-

ки майна, нестабільність ринку нерухомості), соціально-політичних (відсутність підтримки від громадськості та політичної волі для проведення непопулярних реформ), правових (неврегульоване законодавство приватної власності) та фінансових (значні витрати на реформу) бар'єрів та шляху їх подолання. Оцінено можливість реформування податкової системи України на основі міжнародного досвіду та аналізу існуючих проблем та ризиків. Визначено особливості стягнення податку на транспорт в Україні та порівняно з принципами оподаткування транспорту в Америці та деяких країнах Європи. Визначено перспективні напрями подальшого дослідження проблематики податкової системи.

The article is devoted to the study of the effectiveness of the tax system of Ukraine in the field of property taxation, namely land, real estate and transport. The main factors influencing the tax system are analyzed, including tax legislation, tax culture of the population and social justice. On the example of the real estate tax, a model of influence on the tax culture of the population was created by implementing digitalization to increase motivation, trust in regulatory authorities, increase public awareness of tax legislation, improve the availability of advisory services of fiscal service, and simplify the method of tax payment. The positive impact of digitalization on the effectiveness of public control of local budget expenditures, on the reduction of corruption risks and the possibility of creating electronic surveys among residents, which will allow the community to participate in the distribution of budget funds for the improvement of the territorial community, have been studied. The main problems of Ukrainian land taxation are identified, namely the lack of control over the condition of the soil, and recommendations for their solution are provided. The peculiarities of the property tax legislation of economically developed countries and the transition to the principle of taxation according to the appraised value of property are analyzed using the example of Poland, with the definition of the main organizational (lack of cadastral surveys and competent property assessment institutions, instability of the real estate market), socio-political (lack of support from the public and political will to carry out unpopular reforms), legal (unregulated legislation on private property) and financial (significant reform costs) problems, and ways to overcome these problems are proposed. The possibility of reforming the tax system of Ukraine based on international experience and analysis of existing problems and risks was assessed. The features of tax collection on transport in Ukraine are determined and compared with the principles of transport taxation in America and some European countries. Prospective directions for further research into the problems of the tax system have been determined.

Ключові слова: податкове законодавство, податкова культура, ринкова вартість, транспортний податок, цифровізація, земельний податок, корупція.

Key words: tax legislation, tax culture, market value, transport tax, digitization, land tax, corruption.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Оподаткування майна займає важливу роль у формуванні бюджету країни, проте принципи податкового законодавства відрізняються у різних країнах відповідно до економічних, соціальних та культурних особливостей суспільства. Розрізняють податок на нерухоме (земля, об'єкти нерухомості) та рухоме (активи, облігації, транспорт, коштовності) майно [1, с. 162]. Різні механізми, підходи та коефіцієнти оподаткування приватної власності призводять до різного рівня бюджет-

них надходжень та визначають успішність податкової системи. Перевагами оподаткування нерухомого майна є постійність місця розташування, доступність інформації про власника у реєстрах та прогнозованість очікуваних доходів, що створює підґрунтя для контролю за дотриманням податкових норм [2, с. 39]. Рухоме майно піддається важчому регулюванню тому, що існує ризик приховування інформації про коштовну власність. З іншого боку контролюючі органи можуть володіти недостовірною інформацією про майно, зважаючи на неможливість всебічного контролю за даними декларацій громадян та сподіваючись на їх добросовісність в оцінюванні коштовних речей, тому здебільшого подат-

Рис. 1. Фактори визначення ефективності податкової системи

Джерело: авторська розробка.

кова плата за рухоме майно стягується при купівлі або зміні власника. Іншим аспектом є механізм визначення розміру податку, який може залежати від місця розташування, ринкової вартості, віку та способу використання об'єкта.

В Україні податкове законодавство є складним, часто змінюється, а велика кількість пільгових програм призводить до зловживань, створення схем зменшення розміру податків чи ухилення від їх сплати. Населення вважає податкові закони не справедливими, що призвело до низької культури виконання податкових норм серед громадян та високих корупційних ризиків. В результаті успішність податкової системи є низькою, в тому числі у розділі оподаткування нерухомого та рухомого майна, а економічне середовище непривабливим для інвесторів через непрозорість, непередбачуваність та корупцію. Тому необхідно оцінити недоліки податкового законодавства, які могли б вплинути на систему в цілому, збільшити довіру громадян до контролюючих органів через запровадження справедливих і зрозумілих механізмів оподаткування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Багато вчених досліджують питання оподаткування власності, оскільки ця частина законодавства є важким джерелом доходів до бюджету. Серед вітчизняних дослідників Пономарьова В. та Артюх О. [1] визначили динаміку податкових надходжень до місцевих бюджетів від оподаткування нерухомого майна, орендної плати, транспортного та земельного податку з оцінкою проблем та рекомендаціями щодо удосконалення механізмів діяльності фіскальної служби. Раделицький Ю., Галамай Р. та Симанич Н. [3] оцінили ефективність впровадження іноземного досвіду у вітчизняну практику майнового оподаткування. Л. Петрова [4] проаналізувала принципи стягнення майнового податку у деяких європейських країнах та Україні. Мицишин І. Р. [5] досліджував проблемні питання податку на землю в Україні. Серед іноземних науковців Hughes С.,

Sayce S., Shepherd E. та Wyatt P. [6] вивчали принципи земельного податку. Cwielag K. [7], Skrzypek-Ahmed S. та Wolowiec T. [8] описували досвід Польщі у реформуванні законодавства оподаткування нерухомого майна. Stojiljkovic M., Raicevic J., Durovic J. та Radovanovic D. [9] оцінювали податкове законодавство ЄС та Сербії, а Thomas A. [10] — Ізраїлю. Dineen D., Ryan L., O Gallachoir B. [11], Santos G., Davies H. [12] та Lam A., Mercure J. F. [13] проаналізували принципи транспортного оподаткування для зменшення викидів вуглекислого газу.

Велика кількість публікацій присвячена податковому законодавству у сфері приватної власності свідчить про актуальність теми, оскільки мінливість підходів та ставок фіскальної системи обумовлена її недостатньою ефективністю, постійними змінами вимог суспільства, непопулярністю деяких кроків чиновників, та інших факторів, які безпосередньо впливають на економічне благополуччя країни.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження було проаналізувати ефективність податкового законодавства України у розділі оподаткування майна та порівняти його з досвідом інших країн з метою оптимального реформування механізму стягнення податків, який би відповідав економічним, соціальним та культурним запитам суспільства. Для досягнення цілей використано наступні наукові методи: аналіз літератури, систематизація, моделювання, групування, візуалізація, порівняння та узагальнення результатів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Майновий податок в Україні включає податок на нерухоме майно, земельну ділянку та транспортний податок, які забезпечують частину доходів до місцевого бюджету [14]. Плата за землю становить одну з основних за величиною частин надходжень до місцевого бюджету і посідає друге місце після податку на доходи

Рис. 2. Можливості цифровізації на прикладі майнового податку для фізичних осіб

Джерело: авторська розробка.

фізичних осіб чи єдиного податку. Плата за землю включає земельний податок власника земельної ділянки та орендну плату за користування державними чи комунальними земельними ресурсами [5, с. 3]. Найбільшу частку з земельного податку складає орендна плата за користування земельною ділянкою, яку сплачують юридичні особи [15, с. 13].

Земельний податок є вигідним за формою оподаткування оскільки у своєму складі має широкую, стабільну, ідентифіковану податкову базу. Проте не всі країни впроваджують податок на землю. Деякі штати США, Австралія, Данія, Франція та країни Східної Європи використовують податок на землю, в той час, як країни Південної Африки відмовляються від оподаткування землі [6]. Така тенденція зумовлена недоліками цього типу оподаткування, адже висока ставка може негативно вплинути на розвиток сільськогосподарської промисловості. В Україні існує проблема відсутності контролю за станом ґрунту, яка призводить до порушення експлуатації землі та виснаження ґрунту. Орендар не зацікавлений у догляді за агроекологічними властивостями ділянки, адже це збільшує витрати, натомість при зменшенні родючості землі орендар має змогу обрати іншу ділянку. З метою уникнення даної проблеми автори рекомендують запровадити довготривалу оренду землі на 20 років, контроль за агроекологічним станом ділянки та дотації за впровадження сучасних технологій догляду за ґрунтом [5, с. 3—5].

Податок на нерухоме майно відіграє важливу фінансову роль у багатьох розвинених країнах. В Україні податок на нерухомість не має вагомого фінансового значення, адже становив у 2021 році 3,86% від загального доходу бюджету, проте, на нашу думку, значення цього виду податку недооцінене, оскільки удосконалення механізму оподаткування сектору приватної власності може вплинути на фактори, які визначають ефективність податкової системи в цілому (рис. 1).

Податкова система в Україні характеризується низькою ефективністю за рахунок високого рівня ухилення від сплати податку, корупційних ризиків та низької податкової культури населення. Саме низька куль-

тура населення є визначальною у формуванні корупційних схем, тривала боротьба з якою не принесла бажаних результатів. Натомість просвітницька робота з населенням ведеться на низькому рівні. Відсутність мотивації до виконання податкового обов'язку зумовлена довготривалим впливом комуністичної ідеології СРСР на менталітет громадян України, а недовіра населення зумовлена відсутністю ефективного громадського контролю за видатками бюджету та високий рівень соціальної несправедливості. Водночас складність та мінливість податкового законодавства сприяє низькій обізнаності громадян у фінансових законах, а контролюючі органи асоціюються у платників податків зі штрафами. Тому підприємці уникають спілкування з працівниками фінансової служби, не одержуючи роз'яснення інформації, яка б стимулювала добросовісне виконання податкового законодавства. Сукупність цих чинників формує негативний податковий світогляд громадян, які обирають пропонування неправомірної вигоди представникам фінансової служби замість дотримання податкових законів. Це пояснює поширення схем ухилення від сплати податків, тіньової та корупційної діяльності.

Майновий податок охоплює велику частину населення, тому удосконалення сфери оподаткування здатне впливати на фактори ефективності податкового законодавства, у найбільшій мірі на податкову культуру населення. В епоху цифровізації існує безліч варіантів підвищення обізнаності громадян, проте складність податкового законодавства є вагомим бар'єром для досягнення цієї цілі. На прикладі майнового податку для фізичних осіб змодельовано вектор позитивних змін діяльності фінансової системи шляхом впровадження цифровізації (рис. 2).

Як видно зі схеми цифровізації демонструє ряд переваг, які можливо втілити в реальність. Створення повідомлення-рішення через електронний ресурс забезпечить доставку повідомлення до адресата, що актуально в час війни, коли велика кількість громадян не проживає за місцем реєстрації або знаходяться за кордоном. Оскільки в додатку Дія є можливість одержання даних органів державної реєстрації на право власності,

для самостійного створення повідомлення-рішення фізичній особі необхідно лише обрати нерухомість і, за допомогою інформації з випадаючого списку, вибрати пільгу та розмір ставки для регіону. Недоліком цієї запропонованої системи є важкість самостійного розрахунку розміру податку при наявності кількох об'єктів нерухомості, розташованих у різних регіонах з різними розмірами ставок та при наявності кількох власників майна. Для таких випадків можливо передбачити створення заявки про формування повідомлення контролюючим органом, який потенційно зменшить кількість помилок у розрахунках. Іншою перевагою цифровізації є можливість миттєвої оплати за електронним посиланням на сайті оплати чи за реквізитами установи. Функція цифрового надсилання чи створення податкового повідомлення-рішення підвищить стабільність оплати податку на нерухоме майно, завдяки доставці до адресата, незалежно від його місця перебування, та швидкій оплаті. Самостійність створення повідомлення для оплати податку підвищить довіру громадян до фіскальної служби, завдяки прозорості інформації про ставки податків та пільги.

Електронні додатки здатні підвищити обізнаність громадян шляхом створення чат-ботів, формату запитання-відповідь та онлайн-спілкування з працівниками служби. Оскільки законом передбачено право одержання інформації про нерухому власність, її площу, пільги, розмір ставки податку та його суми, подавши заяву до контролюючого органу за місцем реєстрації, такі інформаційні системи суттєво зменшать навантаження на персонал фіскальної служби та забезпечать підвищення рівня знань податкового законодавства серед населення. Відсутність живого спілкування також буде перешкодою для корупційних ризиків. При спрощенні податкового законодавства таку схему цифровізації буде можливо застосувати для інших сфер оподаткування.

Важливим аспектом у формуванні позитивного сприйняття податкового законодавства є висока мотивація платників, розвиток якої залежить від рівня довіри до органів влади та громадського контролю за видатками. В умовах стягнення майнового податку, коли кошти залишаються у місцевому бюджеті є можливість контролю за видатками не лише у звітах, але і по факту виконаних робіт. Також за умови створення електронних опитувальників громада може вирішувати першочерговість робіт з благоустрою територіальної громади. Такий підхід є максимально прозорим, підвищить довіру населення до влади, забезпечить ефективний громадський контроль та зменшить корупцію.

Окрім позитивного впливу на податкову культуру населення, майновий податок може бути важливим джерелом податкових надходжень при ефективному реформуванні. За даними авторів майновий податок багатьох країн відіграє важливу роль у формуванні місцевого бюджету, оскільки розмір податку залежить не від площі будівлі, а від її ринкової вартості [4, с. 122]. Створення ефективного податку на нерухомість за принципом розрахунку ринкової вартості є справедливим, ефективним та перекладає податковий тягар на соціальну групу населення з високим рівнем доходів. Реформування

податкової політики нерухомого майна України доцільно розглянути на прикладі Польщі, яка теж піддавалась впливу політики ЄСРП, була економічно слабкою та характеризувалась високими корупційними ризиками.

Польща на шляху реформування податкової системи переходила від принципу встановлення розміру податку за площею до принципу кадастрової оцінки вартості об'єктів, у якій сума податку залежить від вартості нерухомого майна. Кадастрові системи діють в країнах з розвинутою ринковою економікою в Америці, Азії та Західній Європі, включаючи майже всі держави-члени Європейського Союзу. На шляху до реформування Польща пододала бар'єри реформування технічного характеру (відсутність кадастрових досліджень), правового (невирішені питання власності), фінансового (значні витрати на реформу), інституційного (погано розвинутий ринок нерухомості), а також соціально-політичного характеру (опір громадськості та, як наслідок, небажання з боку органів влади приймати непопулярні рішення) [7, с. 32—33].

Переваги впровадження кадастрового податку очевидні та включають розширення бази доходів, позитивний вплив на безпечність ринку нерухомості, стимулювання розвитку майна, що не використовується, та забезпечення соціальної справедливості. Такі недоліки як дороговартісність запровадження інтегрованої системи інформації про власність, збільшення витрат на оренду та користування майном, послаблення тенденцій до реконструкції та модернізації майна, через зростання його вартості, поступаються перевагами, які очікують населення після прийняття принципу кадастрової оцінки землі [8, с. 228].

Принципи класифікації об'єктів нерухомості відрізняються в різних країнах, та враховують місце розташування, близькість інфраструктури, вік будівлі, спосіб використання тощо. В Ізраїлі до прикладу для стимулювання використання житлової площі та боротьби з завищеними цінами на нерухомість, на пусті квартири накладають вищий податок порівняно з квартирами, у яких проживають [10, с. 10—13].

Досвід Польщі у реформуванні податкового законодавства у сфері нерухомості продемонстрував ті проблеми, які стоять на заваді реформування податкової системи України. Найбільш вагомими причинами є зміна законодавства та брак фінансування для забезпечення утворення ефективної кадастрової служби. Зміна законодавства через збільшення податкової ставки підвищить податкове навантаження на соціально-вразливе населення, призведе до зниження рейтингів влади, тому таке рішення є непопулярним. За таких умов зростання податкової ставки спричинить перевищення оптимальної податкової ставки та підвищить ризик ухилення від сплати податків або через корупційні схеми, або через відсутність платоспроможності [9, с. 233].

Небажання чиновників прийняти норму податку на нерухомість відповідно до ринкової вартості об'єкта пояснюється тим, що більшість представників влади мають у своїй власності дороговартісну нерухомість та бізнес, або побоюються втратити підтримку місцевих підприємців, для яких зросте податкова ставка. Цей

фактор є причиною низьких податкових ставок на нерухомість. Незважаючи на те, що оподаткування нерухомості згідно з ринковою вартістю сприяє врегулюванню соціальної справедливості, через збільшення податкового навантаження на осіб з високим доходом, більшість населення негативно ставиться до такої ініціативи, в основному через брак знань.

Перегляд деяких норм законодавства, що стосуються податку на нерухомість і не вимагають значних фінансових витрат необхідний якнайшвидше з точки зору ризиків недоотримання коштів. Однією з таких норм є підстава створення повідомлення-рішення на основі документів на право власності, які відсутні майже у половині приватної власності у сільській місцевості [3, с. 70]. Деякі пункти пільгової системи несуть корупційні ризики. Наприклад визначення неприбутковості деяких спортивних, санітарно-курортних організацій, яке відбувається на підставі рішення органів місцевої влади, може нести ризик приховування справжнього прибутку та корупційних схем. Визнання аварійності будівлі також є підставою для податкових пільг та може використовуватись для зниження вартості будівлі на ринку нерухомості. Іноземний досвід вказує на протилежну тенденцію, адже саме податок на будівлю, що знаходиться в аварійному стані, стимулює власників проводити реконструкцію або демонтаж будівлі з метою подальшого ефективного використання майна. Таким чином зменшується корупційний ризик та кількість об'єктів, які є дотаційними та можуть становити небезпеку для мешканців громади. Підставою для відміни дії пільги є здійснення підприємницької діяльності чи здача в оренду об'єкта, який за площею чи видом діяльності відноситься до пільгового. Оскільки ринок оренди житла в Україні здебільшого є тіньовим, місцевий об'єкт недоотримує великої кількості податків, а також зростає корупційний ризик.

Податок на транспорт в Україні включає оподаткування легкових автомобілів, від дати випуску яких минуло не більше 5 років та вартість яких перевищує 375 розмірів мінімальної заробітної плати [14]. За період 2021 року транспортний податок склав 43,16 млн гривень, що не становить фіскальної цінності [15, с. 15]. Такий низький дохід обумовлений обмеженістю бази оподаткування, фіксованою сумою податку в розрахунку на 1 автомобіль, не враховуючи його вартості. При гіпотетичному розрахунку мінімальної ціни на автомобіль, який підлягає оподаткуванню, ставка становить 0,01% від вартості транспортного засобу, при чому при зростанні ціни зменшується відсоток ставки.

В Європі транспортний податок спрямований на досягнення цілей зниження викидів CO₂ в атмосферу, тому розмір податкової ставки є диференційованим за викидом CO₂. Нідерланди досягли найвищого рівня успіху скорочення викидів CO₂ завдяки транспортному податку [11, с. 396-7]. Іншим механізмом впливу транспортного податку на екологію є популяризація електромобілів, завдяки запровадженню податкових пільг на екологічні двигуни [12, с. 326]. У США транспортний податок входить в ціну палива, тому чим більше автомобіль використовує палива, тим більше платить податку, що стимулює громадян до покупки нових більш екологічних транспортних засобів. [1, с. 165].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Оскільки ефективність майнової податкової системи залежить від законодавства, податкової культури населення та соціального благополуччя, для реформування необхідно враховувати критерії з позитивним впливом на ці фактори. Тенденція до цифровізації податкової діяльності здатна поліпшити стабільність сплати майнового податку, впливаючи на податкову культуру шляхом підвищення довіри, обізнаності та мотивації населення, а перехід до принципу оподаткування нерухомості, відповідно до оціночної вартості майна, сприятиме встановленню соціальної справедливості через збільшення податкового навантаження на осіб з вищими доходами. При плануванні реформ податкового законодавства необхідно враховувати досвід міжнародних партнерів, зокрема Польщі, яка при впровадженні європейських вимог пододала корупцію, нестабільність ринку нерухомості та відсутність якісного органу оцінювання ринкової власності майна, які притаманні нашій державі.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі вважаємо дослідження можливостей спрощення вітчизняного податкового законодавства у сфері земельного податку та шляхів підвищення ефективності стягнення податку на транспорт.

Література:

1. Пономарьова В., Артюх О. Сучасна проблематика майнового оподаткування: національний і міжнародний вимір. Електронне наукове фахове видання "Соціально-економічні проблеми і держава". 2022. № 2 (27). С. 161—168 DOI: <https://doi.org/10.33108/sepd2022.nom2.161>
2. Martin I.W. Land Power Property Tax Limitation. The Politics of Land 2019. Research in Political Sociology. 2019. Vol. 26. pp. 39—65. Emerald Publishing Limited, Leeds. DOI: <https://doi.org/10.1108/S0895-993520190000026007>
3. Раделицький Ю. О., Галамай Р. Я., Симанич Н. Б. Імплементация досвіду ефективного адміністрування майнових податків розвинених країн у вітчизняну практику. Економіка та держава. 2019. № 1. С. 68—72 DOI: 10.32702/23066806.2019.1.68
4. Петрова Л. В. Дослідження міжнародної практики оподаткування нерухомого майна. Проблеми економіки та політичної економії. 2019. Т. 1. № 8. С. 116—126. URL: https://politeco.nmetau.edu.ua/journals/8/8_a_ua_p.pdf (дата звернення: 30.06.2024).
5. Мишишин І. Р. Проблеми оподаткування землекористування в Україні. Ефективна економіка. 2019. № 12. С. 1—6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7496> DOI: 10.32702/2307-2105-2019.12.71
6. Hughes C., Sayce S., Shepherd E., Wyatt P. Implementing a land value tax: Considerations on moving from theory to practice. Land Use Policy. 2020. vol. 94. 104494 p. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.104494>
7. Cwielag K. The determinants of the implementation of ad-valorem real property taxation in Poland. Nauki o

Finansach. 2021. vol. 1 (10). p. 32—53. ISSN 2080-5993. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=137215> (дата звернення: 30.06.2024).

8. Skrzypek-Ahmed S., Wolowiec T. The concept of real estate taxation based on the ad-valorem principle. International Journal of Legal Studies. 2021. № 1 (9). ISSN 2543-7097. p. 225-249. DOI: 10.5604/01.3001.0015.0437

9. Stojiljkovic M., Raicevic J., Durovic J., Radovanovic D. Comparative analysis of the most significant tax forms in Serbia and selected countries of EU. International Scientific Conference on Economy, Management and Information Technologies. 2023. № 1 (1). p. 233—236. DOI: <https://doi.org/10.46793/ICEMIT23.233S>

10. Thomas A. Reforming the taxation of housing in Israel. OECD Taxation Working Papers. 2021. vol. 53, p. 1—43. ISSN: 2223-5558 DOI: <https://doi.org/10.1787/83fd48ad-en>

11. Dineen D., Ryan L., O. Gallachoir B. Vehicle tax policies and new passenger car CO₂ performance in EU member states. Climate Policy. 2018. Vol. 18. № 4. p. 396—412. ISSN: 1752-7457 DOI: <https://doi.org/10.1080/14693062.2017.1294044>

12. Santos G., Davies H. Incentives for quick penetration of electric vehicles in five European countries: Perceptions from experts and stakeholders. Transportation Research Part A: Policy and Practice. 2020. vol. 137. p. 326—342. ISSN: 1879-2375 DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tra.2018.10.034>

13. Lam A., Mercure J. F. Which policy mixes are best for decarbonising passenger cars? Simulating interactions among taxes, subsidies and regulations for the United Kingdom, the United States, Japan, China, and India. Energy Research & Social Science. 2021. vol. 75. p. 101951. eISBN: 978-1-78756-427-5 DOI: <https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.101951>

14. Податковий Кодекс України. Редакція від 01.04.2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 28.06.2024).

15. Звіт про виконання Плану роботи Державної податкової служби України на 2021 рік. Державна податкова служба України. С. 1—136. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/396505.html> (дата звернення: 28.06.2024).

References:

1. Ponomaryova, V. and Artyukh, O. (2022), "Modern problems of property taxation: national and international dimensions", Elektronne naukovye fakhove vydannia "Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava", vol. 27 (2), pp. 161—168, Available at: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2022/22pvsimv.pdf> (Accessed 21 June 2024)

2. Martin, I.W. (2019), "Land, Power, and Property Tax Limitation", The Politics of Land (Research in Political Sociology), vol. 26 pp. 39—65. DOI: <https://doi.org/10.1108/S0895-993520190000026007>

3. Radelytskyi, Yu. O., Halamai, R. Ya. and Symanych, N. B. (2019), "Implementation of experience of efficient administration of loan taxes in developed countries in domestic practice", Ekonomika ta derzhava, vol. 1, pp. 68—72 DOI: 10.32702/23066806.2019.1.68

4. Petrova, L. (2019), "Research of international practice of taxation of immobile", Problemy ekonomiky ta politychnoi ekonomii, vol. 1, no. 8, pp. 116—126, Available at: https://politeco.nmetau.edu.ua/journals/8/8_a_ua_p.pdf (Accessed 28 June 2024).

5. Myshchyshyn, I. R. (2019), "Problems of land taxation in Ukraine", Efektyvna ekonomika, vol. 12. DOI: 10.32702/2307-2105-2019.12.71

6. Hughes, C., Sayce, S., Shepherd, E. and Wyatt, P. (2020), "Implementing a land value tax: Considerations on moving from theory to practice", Land Use Policy, vol. 94, 104494 p. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.104494>

7. Cwielag, K. (2021), "The determinants of the implementation of ad-valorem real property taxation in Poland", Nauki o Finansach, vol. 1 (10), pp. 32—53, Available at: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=137215> (Accessed 30 June 2024)

8. Skrzypek-Ahmed, S. and Wolowiec, T. (2021), "The concept of real estate taxation based on the ad-valorem principle", International Journal of Legal Studies vol. 1(9), pp. 225-249. DOI 10.5604/01.3001.0015.0437

9. Stojiljkovic, M., Raicevic, J., Durovic, J., and Radovanovic, D. (2023), "Comparative analysis of the most significant tax forms in Serbia and selected countries of EU", International Scientific Conference on Economy, Management and Information Technologies vol. 1 (1), pp. 233—236. DOI: <https://doi.org/10.46793/ICEMIT23.233S>

10. Thomas, A. (2021), "Reforming the taxation of housing in Israel", OECD Taxation Working Papers, vol. 53, pp. 1—43 DOI: <https://doi.org/10.1787/83fd48ad-en>

11. Dineen, D., Ryan, L. and O Gallachoir, B. (2018), "Vehicle tax policies and new passenger car CO₂ performance in EU member states", Climate Policy, vol. 18, no. 4, pp. 396—412. DOI: <https://doi.org/10.1080/14693062.2017.1294044>

12. Santos, G. and Davies, H. (2020), "Incentives for quick penetration of electric vehicles in five European countries: Perceptions from experts and stakeholders", Transportation Research Part A: Policy and Practice, vol. 137, pp. 326—342. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tra.2018.10.034>

13. Lam, A. and Mercure, J. F. (2021), "Which policy mixes are best for decarbonising passenger cars? Simulating interactions among taxes, subsidies and regulations for the United Kingdom, the United States, Japan, China, and India", Energy Research & Social Science, vol. 75, 101951 p. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.101951>

14. Verkhovna Rada of Ukraine (2024), "Tax Code of Ukraine. Editorial from 01.04.2024", Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 28 June 2024).

15. State Tax Service of Ukraine (2022), "Report on the implementation of the Work Plan of the State Tax Service of Ukraine for 2021", pp. 1—136, Available at: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-/396505.html> (Accessed 28 June 2024).

Стаття надійшла до редакції 09.07.2024 р.

*І. В. Охріменко,
д. е. н., професор, ректор,
Київський кооперативний інститут бізнесу і права, м. Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3607-870X>
О. В. Федірець,
д. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту ім. І. А. Маркіної,
Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9710-4644>
Т. О. Мацієвич,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту,
Одеський державний аграрний університет, м. Одеса, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1240-1875>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.27

ІННОВАЦІЙНА СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ В УМОВАХ УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ

*I. Okhrimenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Rector, Kyiv Cooperative Institute of Business and Law, Kyiv, Ukraine
O. Fedirets,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of I. Markina Department
of Management, Poltava State Agrarian University, Poltava, Ukraine
T. Matsiievych,
Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Management, Odesa State Agrarian University, Ukraine, Odesa*

INNOVATIVE SYSTEM OF STATE REGULATION OF THE PROCESSES OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE AGRO-FOOD SECTOR IN THE CONDITIONS OF CHANGE MANAGEMENT

В статті розглянуто інноваційну систему державного регулювання процесів соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери в умовах управління змінами. На соціально-економічний розвиток агропродовольчої сфери вагомий вплив має весь комплекс природних чинників, де ключову роль відіграють земельні ресурси, що має ряд особливостей, в першу чергу що стосується регіональних відмінностей стосовно рівня родючості ґрунту, їх якості і наявності у них поживних речовин. Все це суттєво впливає на структуру посівних площ сільськогосподарських культур, їх продуктивність, економічні показники господарювання. Крім того сільськогосподарські угіддя відрізняються не лише якістю, а ще й рельєфом місцевості та конфігурацією земельних ділянок, їх меліоративним станом, обсягами тепла, світла та рівнем забезпе-

чення вологою. При зростанні рівня інтеграції вітчизняного агропродовольчої сфери в зовнішньоекономічний простір виникає потреба адаптації й гармонізації національного інституційного механізму до вимог аграрного, митного, тарифного та податкового законодавства Європейського Союзу. Мають бути замінені існуючі форми й методи державного регулювання агропродовольчої сфери як елемента стратегічного механізму соціально-економічного розвитку, який забезпечується завдяки реалізації програм і заходів в межах цілісної системи державного регулювання з творчим використанням кращого світового досвіду й задіянням відповідних механізмів та інструментів у напрямі посилення конкурентних можливостей агропродовольчої сфери народного господарства. В ході аналізу механізму розвитку агропродовольчої сфери виявлено значний недолік нормативного забезпечення, який полягає у інформаційній розпорошеності нормативно-правових актів аграрного законодавства, особливо в тому, що стосується активізації секторального розвитку. Такий стан справ робить доступ до інформації, що міститься в указаних документах, недоступним для підприємців, а аграріїв — невідомими з майбутніми перебудовами і пасивними учасниками реалізації формальних планів. Тобто невідповідність нормативно-правового забезпечення сприяє дисбалансу суб'єктів аграрних відносин в інституційному механізмі розвитку вітчизняної агропродовольчої сфери.

The article examines the innovative system of state regulation of the processes of socio-economic development of the agro-food sector in the conditions of change management. The socio-economic development of the agro-food sector is strongly influenced by the entire complex of natural factors, where land resources play a key role, which has a number of features, primarily regarding regional differences in the level of soil fertility, their quality, and the presence of nutrients in them. All this significantly affects the structure of cultivated areas of agricultural crops, their productivity, economic indicators of management. In addition, agricultural lands differ not only in quality, but also in the relief of the terrain and the configuration of land plots, their meliorational state, the amount of heat, light, and the level of moisture provision. With the growing level of integration of the domestic agro-food sector in the foreign economic space, there is a need to adapt and harmonize the national institutional mechanism to the requirements of the agrarian, customs, tariff and tax legislation of the European Union. The existing forms and methods of state regulation of the agro-food sector should be replaced as an element of the strategic mechanism of socio-economic development, which is ensured through the implementation of programs and measures within the framework of an integral system of state regulation with the creative use of the best world experience and the use of relevant mechanisms and tools in the direction of strengthening competitive opportunities agro-food sector of the national economy. In the course of the analysis of the mechanism of development of the agro-food sphere, a significant lack of regulatory support was revealed, which consists in the information dispersion of normative legal acts of agrarian legislation, especially as regards the activation of sectoral development. This state of affairs makes access to the information contained in the specified documents inaccessible to entrepreneurs, and farmers are unaware of the future restructuring and passive participants in the implementation of formal plans. That is, the irregularity of regulatory and legal support contributes to the imbalance of the subjects of agrarian relations in the institutional mechanism of the development of the domestic agro-food sector.

Ключові слова: інновації, система, державне регулювання, процес, соціально-економічний розвиток, агропродовольча сфера, управління змінами.

Key words: innovations, system, state regulation, process, socio-economic development, agro-food sector, change management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Світова популяція постійно зростає, що призводить до збільшення попиту на продукти харчування. Для задоволення цього попиту необхідно підвищувати продук-

тивність агропродовольчої сфери. Зміна клімату негативно впливає на сільське господарство, що робить його більш непередбачуваним і ризикованим. Агропродовольча сфера потребує нових інноваційних рішень для адаптації до цих змін. Глобалізація призводить до посилення конкуренції на світовому ринку продовольства. Аби українська агропродовольча сфера залишалася

Таблиця 1. Принципи управління розвитком суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери

Принцип	Сутність принципу
Самостійності	Суб'єкт господарювання самостійно визначає напрями розвитку та в повній мірі відповідає за результати
Системності (комплексності)	Управління розвитком розглядається як цілісна система, яка охоплює усі сфери діяльності суб'єкта господарювання
Науковості	Передбачає пізнання та застосування об'єктивних законів розвитку суспільства, використання досягнень науки та техніки, узагальнення передового досвіду
Безперервності	Кожен суб'єкт господарювання у процесі свого розвитку та управління передбачає процес, який є постійним і відбувається без зупинки
Ефективності	Передбачає розробку варіанта діяльності суб'єкта господарювання, який за існуючих обмежень стосовно ресурсів, що використовуються, забезпечує отримання максимального економічного ефекту при досягненні головної мети підприємства
Пріоритетності	Передбачає вибір пріоритетів та ранжування напрямів розвитку враховуючи різні зовнішні та внутрішні умови
Гнучкість та координація	Пов'язаний із безперервністю розвитку та припускає можливості коригування визначених показників та координацію діяльності суб'єктів господарювання. Даний принцип передбачає розробку альтернативних варіантів за умов високої ймовірності виникнення подій, що відрізняються від визначених
Оптимальності	Передбачає вибір вибору кращого варіанту із множини можливих (альтернативних) на всіх етапах управління розвитком
Релевантної інформації	Управлінська інформація має бути об'єктивною, повною, доступною, актуальною, точною, вірогідною та ціннісною
Своєчасності	Управління розвитком має відбуватися у чітко визначені, науково-обґрунтовані проміжки часу
Пропорційності (збалансованості)	Управління розвитком забезпечує дотримання визначених пропорцій між основним та допоміжним виробництвом, в межах груп технологічного обладнання, у категоріях працівників, між предметами та засобами праці
Інтеграції (ієрархічності)	Управління розвитком відбувається на всіх рівнях і може бути ефективним завдяки взаємозв'язку усіх рівнів управління
Зацікавленості	Всі учасники системи управління зацікавлені у досягненні цілей, що ставляться перед суб'єктом господарювання
Оперативності	Означає здатність системи швидко реагувати на зміни на ринку в цілому та враховує індивідуальні потреби суб'єкта
Маржинальності	Передбачає досягнення максимально можливих результатів
Єдності	Передбачає взаємодію економічних, науково-технічних, соціальних та екологічних напрямів розвитку
Конкретності та вимірності	Суб'єкти господарювання в цілому та кожен з його підрозділ має чіткі орієнтири стосовно своєї діяльності
Зайнятості	Передбачає максимальне та раціональне використання ресурсів (матеріальних, виробничих, трудових, фінансових, інформаційних) що є в наявності
Участі	В управлінні розвитком мають брати участь усі, кого він безпосередньо стосується

Джерело: систематизовано та доповнено авторами на основі [5; 7—9].

конкурентоспроможною, їй необхідні інновації. Агропродовольча сфера України потребує модернізації, щоб відповідати сучасним стандартам та вимогам. Інновації є ключовим фактором цієї модернізації. Сучасний світ постійно змінюється, і агропродовольча сфера повинна бути готовою до цих змін. Інноваційна система державного регулювання повинна бути гнучкою та адаптивною, щоб допомогти агропродовольчій сфері впоратися з цими змінами.

Дослідження інноваційної системи державного регулювання процесів соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери в умовах управління змінами може допомогти: розробити більш ефективні та дієві політики державного регулювання агропродовольчої сфери; сприяти впровадженню інновацій в агропродовольчій сфері; підвищити продуктивність та конкурентоспроможність агропродовольчої сфери; забезпечити адаптацію агропродовольчої сфери до зміни клімату; підвищити рівень життя сільського населення. Таким чином, дослідження даної теми є актуальним і має важливе значення для розвитку агропродовольчої сфери України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Для забезпечення фінансової підтримки регіональних програм реалізації доцільно забезпечити формування фондів агропродовольчої сфери, кошти до яких можуть надходити через бюджетні асигнування, у вигляді іноземної допомоги, грантів чи формуватися через внески суб'єктів аграрного господарювання.

Для підвищення вагомості фондів, які забезпечують соціально-економічний розвиток, на думку експертів Ради Європи, вони мають відповідати наступним критеріям:

державна влада, політичні структури, представники державної влади в регіонах, місцеве самоврядування повинно сприймати їх у якості інституційного механізму регіонального розвитку;

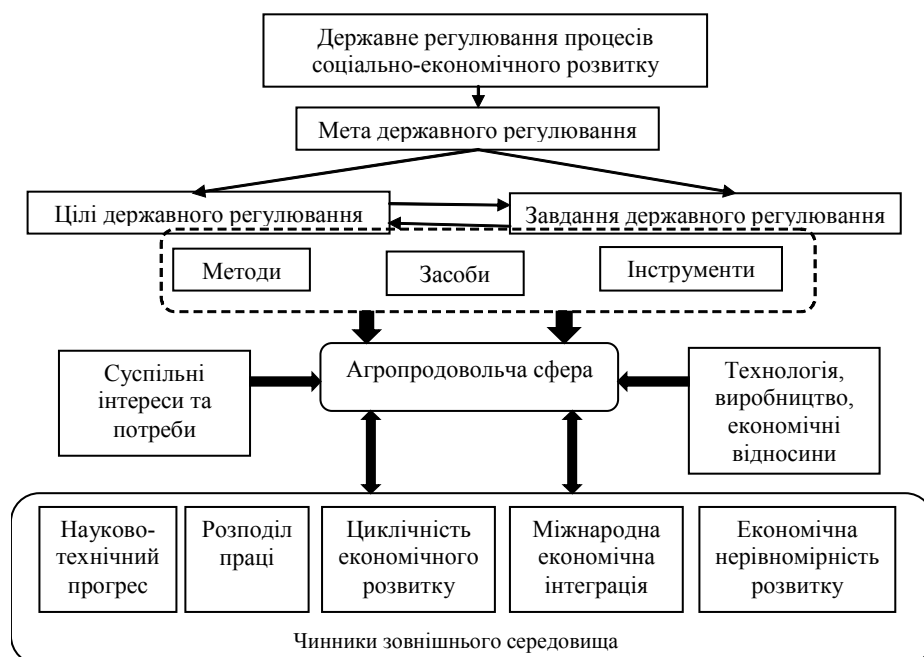

Рис. 1. Система державного регулювання процесів соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери в умовах динамічних змін

Джерело: власна розробка.

автономно приймати управлінські рішення;
здійснювати координацію власних дій з державними органами та самоврядуванням на різних рівнях;
забезпечити формування стратегії місцевого чи регіонального розвитку, яка має враховувати цілі та пріоритети, що встановлюються державними органами та місцевим самоврядуванням;
мати кваліфікований професійний персонал;
мати відповідні обсяги фінансових ресурсів що забезпечать реалізацію базових проектів [5].

Суб'єкти господарювання, не залежно того в якій сфері, чи галузі вони здійснюють свою діяльність, самостійно мають обирати напрямок свого розвитку, в той же час плани їх розвитку мають узгоджуватися із умовами середовища, яке їх оточує та із організаціями та установами як мають на них регуляторний вплив. На сьогодні для суб'єктів господарювання агропродовольчої сфери відсутні директивні рекомендації з управління розвитком, і підприємства визначають для себе напрямки розвитку відповідно до власних уподобань [7-9]. З огляду на зазначене, можна зробити висновок про потребу напруження методичних підходів до побудови систем управління розвитком аграрних формувань в умовах ринкового середовища.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Формулювання цілей статті (постановка завдання) — дослідити інноваційну систему державного регулювання процесів соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери в умовах управління змінами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Побудова будь-якої системи, в тому числі й управління розвитком має базуватися на відповідних принципах управління.

Принципи це першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки [5]. Принципи управління — це базисні основи, які визначають структуру та діяльність усієї системи управління; це правила та норми управлінської діяльності на основі яких створюється, розвивається та функціонує вся система менеджменту будь-якого суб'єкта господарювання [1; 2; 5]. На основі дослідження та аналізу літературних джерел нами сформовано узагальнену систему принципів управління розвитком, яка представлена у табл. 1.

Таким чином, система державного регулювання соціально-економічним розвитком — це комплекс взаємопов'язаних, збалансованих заходів, які забезпечують цілеспрямований вплив на суб'єкти господарювання з метою реалізації пріоритетних завдань щодо концепції економічного та соціального розвитку і забезпечення інтересів суспільства та захисту навколишнього середовища з урахуванням ресурсного потенціалу країни та регіону.

В свою чергу, складовими зазначеної системи є цілі, завдання, принципи, функції державного регулювання, а також суб'єкти, які здійснюють за допомогою методів та інструментів вплив на об'єкти, враховуючи зовнішні та внутрішні фактори та спрямовуючись на відповідний результат, а саме: розвиток національної економіки, позитивний рух капіталу, підвищення стійкості фінансового розвитку та зростання добробуту населення.

Таким чином, основними принципами державного регулювання соціально-економічного розвитку, які є елементом цілісної системи, відносяться: принцип обґрунтованості рішень, принцип збалансованості ресурсного потенціалу, принцип системності програмного забезпечення, принцип пріоритетності реалізації задач державної політики, принцип цільового використання коштів, принцип послідовності та ефективності держав-

них програм економічного розвитку, принцип раціонального підбору методичного інструментарію тощо.

Схематично система державного регулювання процесами економічного розвитку агропродовольчої сфери представлена на рис. 1.

До суб'єктів державного регулювання процесів соціально-економічного розвитку відносяться державні інституції, які мають забезпечувати вирішення економічних, фінансових, соціальних, екологічних, політичних та інші питання за умов посилення глобалізаційних впливів, як в межах національної економіки, так і під впливом зовнішньоекономічних чинників.

В свою чергу визначені суб'єкти, мають вплив на об'єкти державного регулювання, включаючи процеси соціально-економічного розвитку та їх елементи, на ситуації та явища, які виникають при формуванні та розвитку відповідних процесів, використовуючи комплекс методів та інструментів [4].

Державне регулювання процесів соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери, у тому числі й на рівні окремих процесів, можна реалізувати за умови її цілісності, чого можна досягти шляхом реалізації повного спектра функцій, об'єктивно закладених у державну форму існування соціуму. Державне регулювання соціально-економічного розвитку як реалізація однієї з найважливіших функцій держави, спрямоване на забезпечення нормального ефективного функціонування та розвитку агропродовольчої сфери, забезпечення захисту наявних форм власності та створення сприятливих умов для їх розвитку [3].

Таким чином, значна інтеграція та глобалізація економічних та фінансових процесів в розвинених країнах стала головним чинником сталого розвитку світової економічної системи, що впливає на стан і перспективи розвитку комплексу господарських зв'язків між окремими сегментами та забезпечує розв'язання проблем перебування фінансових підсистем, враховуючи зовнішні та внутрішні фактори.

Зниження ролі державних бар'єрів на шляху руху фінансових, матеріальних, інформаційних ресурсів та зростання ролі державного регулювання розвиває процес формування єдиного економічного, фінансового та гуманітарного простору. При цьому посилення ролі міжнародних економічних і фінансових організацій, спостерігається саме в період розвитку глобалізації [5].

Слід зазначити, що становлення міжнародної спеціалізації та кооперації дає можливість формування єдиної організаційно-економічної системи за рахунок переміщення матеріальних, трудових, інформаційних ресурсів та технологій, а також ефективного співробітництва в окремих сферах діяльності.

В свою чергу, процеси соціально-економічного розвитку — це сукупність послідовних динамічних змін окремих стадій розвитку фінансових та економічних систем з урахуванням ринкових закономірностей, загальних потреб суспільства та дієвості сучасних фінансово-економічних інструментів впливу на відповідні сегменти мікро-, мезо- та макросередовища.

Зазначені процеси характеризуються:

наявністю фінансово-економічних суб'єктів та взаємовідносин між ними в окремому інституціональному середовищі;

досягненням загального результату щодо реалізації суспільних інтересів (забезпечення зростання добробуту населення, особливо в сільській місцевості, поліпшення рівня економічних індикаторів);

синхронізацією окремих економічних процесів, враховуючи векторіальну спрямованість національної економіки держави.

Головною метою державного регулювання агропродовольчої сфери виступає встановлення та підтримка пріоритетної лінії державної політики щодо соціально-економічного розвитку, враховуючи загальний вектор спрямованих на євроінтеграцію.

Реалізація державного регулювання процесів соціально-економічного розвитку відбувається при виборі відповідних форм, систематизованих за певними ознаками, використовуючи відповідні інструменти впливу, і які визначають загальний напрямок впливу суб'єктів на відповідні об'єкти державного регулювання. Державне регулювання процесів соціально-економічного розвитку функціонує перш за все, як упорядкована система, тому доцільно розглядати процес регулювання процесів в агропродовольчій сфері з точки зору системного підходу. В свою чергу, складовими зазначеної системи виступають цілі, завдання, принципи, функції державного регулювання, а також суб'єкти, які здійснюють за допомогою методів та інструментів вплив на об'єкти, враховуючи зовнішні та внутрішні чинники та спрямовуючись на відповідний результат, а саме: розвиток національної економіки, позитивний рух капіталу, підвищення стійкості соціально-економічного розвитку та забезпечення зростання добробуту населення країни.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

На соціально-економічний розвиток агропродовольчої сфери вагомий вплив має весь комплекс природних чинників, де ключову роль відіграють земельні ресурси, що має ряд особливостей, в першу чергу що стосується регіональних відмінностей стосовно рівня родючості ґрунту, їх якості і наявності у них поживних речовин. Все це суттєво впливає на структуру посівних площ сільськогосподарських культур, їх продуктивність, економічні показники господарювання. Крім того сільськогосподарські угіддя відрізняються не лише якістю, а ще й рельєфом місцевості та конфігурацією земельних ділянок, їх меліоративним станом, обсягами тепла, світла та рівнем забезпечення вологою. При зростанні рівня інтеграції вітчизняного агропродовольчої сфери в зовнішньоекономічний простір виникає потреба адаптації й гармонізації національного інституційного механізму до вимог аграрного, митного, тарифного та податкового законодавства Європейського Союзу. Мають бути замінені існуючі форми й методи державного регулювання агропродовольчої сфери як елемента стратегічного механізму соціально-економічного розвитку, який забезпечується завдяки реалізації програм і заходів в межах цілісної системи державного регулювання з творчим використанням кращого світового досвіду й задіянням відповідних механізмів та інструментів у напрямі посилення конкурентних можливостей агро-

продовольчої сфери народного господарства. В ході аналізу механізму розвитку агропродовольчої сфери виявлено значний недолік нормативного забезпечення, який полягає у інформаційній розпорошеності нормативно-правових актів аграрного законодавства, особливо в тому, що стосується активізації секторального розвитку. Такий стан справ робить доступ до інформації, що міститься в указаних документах, недоступним для підприємців, а аграріїв — необізнаними з майбутніми перебудовами і пасивними учасниками реалізації формальних планів. Тобто невпорядкованість нормативно-правового забезпечення сприяє дисбалансу суб'єктів аграрних відносин в інституційному механізмі розвитку вітчизняної агропродовольчої сфери.

Література:

1. Нелеп В. М. Планування на аграрному підприємстві. К.: КНЕУ, 2004. 495 с. 56.
2. Осовська Г. В., Осовський А. О. Менеджмент організацій. К.: Кондор, 2005. 860 с.
3. Романова Т. В., Романов С. В. Економічна функція держави в умовах глобалізації світових інтеграційних процесів. Економіка та держава. № 6. 2012. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/6_2012/12.pdf. (дата звернення: 20.07.2024). 74
4. Третяк Г. С., Бліщук К. М. Державне регулювання економіки та економічна політика. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. 128 с.
5. Федірець О. В. Розвиток агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи: теорія, методологія, практика. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 — економіка та управління національним господарством. Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, 2021. 448 с.
6. Чечель О. Принципи та механізм державного регулювання економіки. Науковий вісник. 2014. Вип. 13. URL: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik13/fail/Chechel.pdf (дата звернення: 20.07.2024). 102
7. Galych O., Barna M., Fedirets O., Fedirko H., Bielialov T., Puzyryova P. Financial management of entrepreneurial universities in the conditions of digitalization, smart economy and the development of educational tourism. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2024. Vol. 3 (56). pp. 474—489.
8. Pysarenko V., Bahan N., Sobchyshyn V., Gawrych R., Zuchowski I., Moshenets N. Sustainable development of agrarian innovation-oriented enterprises by the means of logistics management. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice. 2024. Vol. 3 (56). pp. 533—547.
9. Zhyvko Z., Nikolashyn A., Semenets I., Karpenko Y., Zos-Kior M., Hnatenko I., Klymenchukova N., Krakhmalova N. Secure aspects of digitalization in management accounting and finances of the subject of the national economy in the context of globalization. Journal of Hygienic Engineering and Design. 2022. Vol. 39. pp. 259—269.
2. Osovskaya, G. V. and Osovsky, A. O. (2005), *Management of organizations*, Condor, Kyiv, Ukraine.
3. Romanova, T. V. and Romanov, S. V. (2012), "The economic function of the state in the conditions of globalization of world integration processes", *Economy and the state*, [Online], vol. 6, available at: http://www.economy.in.ua/pdf/6_2012/12.pdf. (Accessed 20 Jul 2024).
4. Tretyak, G. S. and Blishchuk, K. M. (2011), *Derzhavne rehulivuvannya ekonomiky ta ekonomichna polityka* [State regulation of the economy and economic policy], LRIDU NADU, Lviv, Ukraine.
5. Fedirets, O.V. (2021), "Development of the agro-food sector as a socio-economic system: theory, methodology, practice", *Abstract of Doctor dissertation*, Economy, Poltava, Ukraine.
6. Chechel, O. (2014), "Principles and mechanism of state regulation of the economy", *Scientific Bulletin*, [Online], vol. 13, available at: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik13/fail/Chechel.pdf (Accessed 20 Jul 2024).
7. Galych, O., Barna, M., Fedirets, O., Fedirko, H., Bielialov, T. and Puzyryova, P. (2024), "Financial management of entrepreneurial universities in the conditions of digitalization, smart economy and the development of educational tourism", *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 3 (56), pp. 474—489.
8. Pysarenko, V., Bahan, N., Sobchyshyn, V., Gawrych, R., Zuchowski, I. and Moshenets, N. (2024), "Sustainable development of agrarian innovation-oriented enterprises by the means of logistics management", *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 3(56), pp. 533—547.
9. Zhyvko, Z., Nikolashyn, A., Semenets, I., Karpenko, Y., Zos-Kior, M., Hnatenko, I., Klymenchukova, N. and Krakhmalova, N. (2022), "Secure aspects of digitalization in management accounting and finances of the subject of the national economy in the context of globalization", *Journal of Hygienic Engineering and Design*, vol. 39, pp. 259—269.

References:

1. Nelep, V. M. (2004), *Planuvannya na ahrarnomu pidpriemstvi* [Planning at an agrarian enterprise], KNEU, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 330.341.1(477):350"364"

О. Г. Підвальна,
д. е. н., доцент, професор кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних
джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8779-5867>
Т. В. Колесник,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри адміністративного менеджменту
та альтернативних джерел енергії,
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2061-3184>
Л. М. Пронько,
к. е. н., доцент, декан факультету менеджменту та права,
Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5633-901X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.33

РОЗВИТОК УПРАВЛІНСЬКОЇ ТРАЄКТОРІЇ ІННОВАЦІЙНО АКТИВНИХ ПІДПРИЄМСТВ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНОГО АГРОБІЗНЕСУ

O. Pidvalna,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Administrative Management
and Alternative Energy Sources, Vinnytsia National Agrarian University, Ukraine, Vinnytsia
T. Kolesnyk,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative Management
and Alternative Energy Sources, Vinnytsia National Agrarian University, Ukraine, Vinnytsia
L. Pronko,
PhD in Economics, Associate Professor, Dean of the Faculty of Management and Law,
Vinnytsia National Agrarian University, Ukraine, Vinnytsia

DEVELOPMENT OF THE MANAGEMENT TRAJECTORY OF INNOVATIVELY ACTIVE ENTERPRISES IN THE SYSTEM OF INTERNATIONAL AGRIBUSINESS

В статті розглянуто актуальні питання розвитку управлінської траєкторії інноваційно активних підприємств в системі міжнародного агробізнесу. В умовах динамічного розвитку світової економіки та посилення глобалізації, інноваційна активність підприємств агробізнесу стає ключовим фактором їх успіху на міжнародному ринку. Розробка та впровадження нових технологій, продуктів та методів управління дозволяють компаніям підвищувати свою конкурентоспроможність, розширювати ринки збуту та отримувати значні конкурентні переваги. Актуальність розвитку управлінської траєкторії інноваційно активних підприємств в системі міжнародного агробізнесу обумовлюється рядом факторів. Світовий ринок агробізнесу є висококонкурентним, і для того, щоб українські підприємства могли успішно конкурувати на ньому, їм необхідно постійно впроваджувати інновації. Попит споживачів на продукти харчування постійно змінюється, і інноваційно активні підприємства, які здатні швидко реагувати на ці зміни, мають значні конкурентні переваги. Мінливі кліматичні умови, геополітичні фактори та інші фактори змушують підприємства агробізнесу постійно адаптуватися, і інновації є ключовим інструментом для успішної адаптації. Агробізнес України потребує модернізації, що включає в себе впровадження нових технологій, оновлення обладнання та інфраструктури, а також підвищення кваліфікації персоналу.

ліфікації кадрів. Інноваційні підприємства є локомотивами модернізації галузі. Інноваційно активні підприємства агробізнесу є більш привабливими для інвесторів, що дозволяє їм залучати додаткові кошти для розвитку. Розвиток управлінської траєкторії інноваційно активних підприємств в системі міжнародного агробізнесу включає дуже багато факторів. Підприємствам необхідно розробити чітку інноваційну стратегію, яка визначатиме пріоритетні напрямки інноваційної діяльності та механізми її реалізації. Для успішного впровадження інновацій необхідно створити на підприємстві інноваційну культуру, яка буде стимулювати творчу активність співробітників та сприяти генеруванню нових ідей. Підприємствам необхідно розробити та впровадити ефективну систему управління інноваційними проектами, яка дозволить їм забезпечити успішну реалізацію цих проектів. Для розробки та впровадження нових технологій підприємствам агробізнесу необхідно співпрацювати з науково-дослідними інститутами та університетами. Інформаційні технології можуть значно спростити та прискорити процес розробки та впровадження інновацій. Впровадження ефективної управлінської траєкторії інноваційно активних підприємств в системі міжнародного агробізнесу дозволить їм: підвищити свою конкурентоспроможність на міжнародному ринку, розширити ринки збуту та збільшити обсяги продажів, збільшити прибуток та інвестиційну привабливість, зміцнити свої позиції на світовому ринку агробізнесу. Отже, проведений статистичний аналіз та прогнозування з використанням різних методів лінійного та нелінійного обчислення коефіцієнта фінансової стабільності, як управлінської траєкторії інноваційно активних підприємств в системі міжнародного агробізнесу, а саме агрохолдингів, дозволяє зробити висновок, що в дослідженні, аналізі, оцінці, моделюванні та прогнозуванні економічних показників та економічної системи в цілому можна вибрати найбільш доцільний і ефективний метод вивчення з урахуванням властивостей та особливостей цієї системи.

The article deals with topical issues of the development of the management trajectory of innovatively active enterprises in the system of international agribusiness. In the conditions of the dynamic development of the world economy and the strengthening of globalization, the innovative activity of agribusiness enterprises becomes a key factor in their success on the international market. The development and introduction of new technologies, products and management methods allow companies to increase their competitiveness, expand sales markets and gain significant competitive advantages. The relevance of the development of the management trajectory of innovatively active enterprises in the international agribusiness system is determined by a number of factors. The global agribusiness market is highly competitive, and in order for Ukrainian enterprises to successfully compete on it, they need to constantly innovate. Consumer demand for food products is constantly changing, and innovative enterprises that are able to quickly respond to these changes have significant competitive advantages. Changing climatic conditions, geopolitical factors and other factors force agribusiness enterprises to constantly adapt, and innovation is a key tool for successful adaptation. Ukrainian agribusiness needs modernization, which includes the introduction of new technologies, updating of equipment and infrastructure, as well as improving the qualifications of personnel. Innovative enterprises are the locomotives of modernization of the industry. Innovatively active agribusiness enterprises are more attractive to investors, which allows them to attract additional funds for development. The development of the management trajectory of innovatively active enterprises in the international agribusiness system includes many factors. Enterprises need to develop a clear innovation strategy, which will determine the priority areas of innovation activity and the mechanisms of its implementation. For the successful implementation of innovations, it is necessary to create an innovative culture at the enterprise, which will stimulate the creative activity of employees and contribute to the generation of new ideas. Enterprises need to develop and implement an effective innovation project management system that will allow them to ensure the successful implementation of these projects. To develop and implement new technologies, agribusiness enterprises need to cooperate with research institutes and universities. Information technologies can significantly simplify and accelerate the process of development and implementation of innovations. The implementation of an effective management trajectory of innovatively active enterprises in the international agribusiness system will allow them to: increase their competitiveness on the international market, expand sales markets and increase sales volumes, increase profits and investment attractiveness, strengthen their positions in the global agribusiness market. Therefore, the statistical analysis and forecasting carried out using various methods of linear

and non-linear calculation of the coefficient of financial stability as a management trajectory of innovatively active enterprises in the system of international agribusiness, namely agricultural holdings, allows us to conclude that in research, analysis, evaluation, modeling and forecasting of economic indicators and the economic system as a whole, it is possible to choose the most appropriate and effective method of study, taking into account the properties and features of this system.

Ключові слова: розвиток, управління, траєкторія, інноваційно активні підприємства, система, міжнародний агробізнес.

Key words: development, management, trajectory, innovatively active enterprises, system, international agribusiness.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах динамічного розвитку світової економіки та посилення глобалізації, інноваційна активність підприємств агробізнесу стає ключовим фактором їх успіху на міжнародному ринку. Розробка та впровадження нових технологій, продуктів та методів управління дозволяють компаніям підвищувати свою конкурентоспроможність, розширювати ринки збуту та отримувати значні конкурентні переваги. Актуальність розвитку управлінської траєкторії інноваційно активних підприємств в системі міжнародного агробізнесу обумовлюється рядом факторів, що є предметом даного дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Розвиток та ефективність управлінської траєкторії інноваційно активних підприємств полягає в дослідженні, оцінці, аналізі, зокрема коефіцієнтному фінансовому аналізі, моделюванні та активному менеджменті на різних рівнях виробничого процесу.

Так, під час аналізу фінансової звітності підприємства, в особливості великих агропідприємств, агрохолдингах, корпораціях, аналітики найчастіше застосовують коефіцієнтний аналіз, результати якого, можуть бути підставою для готових бізнес-рішень, так і використовуватися в якості вхідних даних для подальших етапів дослідження, зокрема сценарного аналізу, стрес-тестування, кластеризації, класифікації, лінійних, логістичних регресій, скорингових моделей 1.

Аналіз фінансових коефіцієнтів — це використання взаємозалежностей і зіставлення різних статей фінансової звітності підприємства з метою оцінки фінан-

сового стану та результатів діяльності суб'єкта господарювання і подальшої траєкторії стратегічної діяльності.

На первинних стадіях фінансового аналізу традиційно використовуються фінансові коефіцієнти (відносні показники), обчислені на основі фінансової звітності підприємства: Форма № 1 "Баланс", Форма № 2 "Звіт про фінансові результати", які прямо вказують на результативність, фінансову стійкість та стабільність суб'єкта господарювання. За економічною сутністю їх можна класифікувати на наступні групи індикаторів: коефіцієнти ліквідності, коефіцієнти платоспроможності, коефіцієнти прибутковості (рентабельності), коефіцієнти ділової активності.

Попри провідну роль коефіцієнтного аналізу, цей підхід має на меті здійснювати адекватний підбір фінансових коефіцієнтів для аналітики та оцінки результативності управлінської діяльності суб'єкта господарювання.

Одним із способів вдосконалення коефіцієнтного фінансового аналізу це використання методик бального скорингу, що базується на обчисленні на базі багатьох фінансових коефіцієнтів зведеного інтегрального скорингового індикатора, що дає змогу на основі відповідного алгоритму провести детальну оцінку фінансового стану підприємства [1].

Як узагальнення можна сказати, що фінансовий аналіз на основі відкритих даних — надзвичайно важлива сфера в управлінні суб'єкта господарювання. Ефективне використання сучасних технік коефіцієнтного та скорингового фінансового аналізу — можливість вирішення ряду суттєвих економічних проблем, з якими стикаються представники вітчизняного бізнесу, зокрема банки, великі корпорації, тендерні замовники, потенційні іноземні інвестори.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Формулювання цілей статті (постановка завдання) — дослідити розвиток управлінської траєкторії інноваційно активних підприємств в системі міжнародного агробізнесу.

Таблиця 1. Найбільші агрохолдинги України, 2019 р.

Найбільші агрохолдинги України	За величиною земельного банку, тис. га	Найбільші агрохолдинги України	За капіталізацією на біржі, млн долл. США	Найбільші агрохолдинги України	За об'ємом експорту, млрд грн	
					від	від
UkrLandFarming	570	МХП (Миронівський хлібопродукт)	1089			
Кернел	550	Кернел	1051	Кернел	42,5	43,00
Агропросперіс (NPH)	430	Овостар Юніор	177	АДМ Трейдинг Україна	20	20,50
МХП (Миронівський хлібопродукт)	370	Астарт- Київ	168	Нібулон	17,5	18,00
Національна академія аграрних наук України	362,6	ІМК (Індустріальна молочна компанія)	126	Сантрейд	17	17,50
Астарт- Київ	283	Агротон	19	Каргілл	16,5	17,00
Контінентал Фармерз Груп	195	Авангард	16	МХП (Миронівський хлібопродукт)	10,5	11,00
Укрпроінвест Агро	155,6	Агроліга	7	Державна продовольча зернова корпорація України	9	9,50
ІМК (Індустріальна молочна компанія)	129,6	Milkiland	4	Гленкор Агрікалчер Україна	8,5	9,00
Агротон	122	KSG Agro	4	X	X	X
AgroGeneration	120	Укрпродукт Груп	2	X	X	X

Джерело: на основ [3].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Прогрес і прозорість процесу оприлюднення фінансової звітності у форматі відкритих даних на макрорівні здатні зробити траєкторію управління бізнес-рішеннями на основі фінансових даних більш виваженими і раціональними, тим самим сприяючи стійкому економічному розвитку суб'єктів господарювання [1].

Як зазначалось попередньо, одним із індикаторів коефіцієнтного фінансового аналізу є коефіцієнт фінансової стабільності (коефіцієнт фінансування), який є індикатором фінансової стійкості і вказує на здатність суб'єкта господарювання відповідати за своїми зобов'язаннями в середньо- і довгостроковій перспективі. Високе значення коефіцієнта говорить про низький рівень фінансових ризиків. Нормативне значення показника знаходиться в межах 0,67 — 1,5. Значення нижче 0,67 свідчить про високий рівень фінансових ризиків. Значення вище 1,5 може означати наявність додаткових резервів для підвищення ефективності за рахунок залучення позикових коштів [2].

Саме ця інформація послугувала дослідженню, аналізу, моделюванню та прогнозуванню управлінської траєкторії інноваційно активних підприємств за допомогою коефіцієнтного фінансового аналізу, зокрема коефіцієнта фінансової стабільності.

В якості досліджуваних суб'єктів господарювання обрано найбільші агрохолдинги, а саме ТОВ СП "Нібу-

лон", ПрАТ МХП (Миронівський хлібопродукт) та АТ Кернел-груп.

Вітчизняні агрохолдинги найчастіше орієнтовані на виробництво та експорт зернових, олійних культур, сояшникової олії, соєвої олії, кормів, продукції тваринництва, м'ясопереробку, послуги зберігання, логістики та дистрибуції. За статистичною та фінансовою звітністю проведено дослідження найбільших агрохолдингів України в 2019 р. за величиною земельного банку, за капіталізацією на біржі та за максимальним об'ємом експорту (табл. 1).

Далі проведемо короткий опис вибраних для дослідження агрохолдингів:

— ТОВ СП "Нібулон" — аграрна компанія України, одна із найбільших українських сільськогосподарських виробників та експортерів аграрної продукції. Займає лідируючу позицію у вітчизняних та зарубіжних рейтингах, є інноваційно активною, інвестиційно привабливою, прибутковою та результативною аграрною компанією.

— МХП (Миронівський хлібопродукт) — міжнародна компанія у сфері харчових та агротехнологій та ритейлу. Вирощування власних зернових — один із найважливіших компонентів вертикально інтегрованої бізнес-моделі МХП. Станом на 2021 р. посідає 8 місце у переліку Forbes 100 найбільших приватних компаній України.

— Агрохолдинг Kernel — найбільший виробник та експортер сояшникової олії в Україні, а також один з провідних постачальників агропромислової продукції на міжнародному ринку. Продукція відповідає найвищим міжнародним стандартам якості та харчової/кормової

безпечності. На частку компанії припадає близько 15 % світового експорту соняшникової олії і 18 % експорту зернових. Kernel постачає продукцію у понад 80 країн світу. Компанія входить до ТОП-3 найбільших компаній України за версією журналу Forbes, є інноваційно активно, інвестиційно привабливою та результативною компанією [3].

Отже, вибрані об'єкти для дослідження, обираємо методи для вивчення, аналізу, моделювання та прогнозування коефіцієнта фінансової стабільності.

При здійсненні заходів з управління підприємств та організацій використовуються різні форми і методи. В ряді випадків використовується метод моделювання, зокрема, аналіз статистичних показників з використанням трендових моделей.

Дослідження, аналіз та прогнозування коефіцієнта фінансової стабільності обраних суб'єктів господарювання за допомогою трендових моделей за останні п'ять років та прогноз на наступний 2025 р. будемо проводити в три етапи.

Як відомо, тренд — це дослідження динаміки змін рівня показника в часі. Лінія тренду — графічне подання напрямку зміни ряду даних. Тому, в даному разі за допомогою трендових моделей прослідкуємо траєкторію зміни коефіцієнта фінансової стабільності обраних суб'єктів господарювання, як показника управлінського обліку інноваційно активних підприємств в системі агробізнесу.

Користуючись даними статистичного збірника України, фінансовою звітністю досліджуваних агрокомпаній 2019—2023 рр., сформовано вхідні дані досліджуваного показника результативності [4—12].

Динаміку коефіцієнта фінансової стабільності досліджуваних агрокомпаній за останні п'ять років представлено в табл. 2.

Обробку даних, аналіз отриманих результатів та прогнозування коефіцієнта фінансової стабільності досліджуваних агрокомпаній за останні п'ять років проводимо за допомогою електронних таблиць Microsoft Excel, використовуючи чотири моделі тренду: лінійну, логарифмічну, степеневу та експонентну.

Охарактеризуємо їх:

— лінійна модель — це пряма лінія, що щонайкраще описує набір даних. Рівняння прямої $Y = a_1 X + a_0$, де a_1 та a_0 — коефіцієнти рівняння.

— логарифмічну лінію тренду слід використовувати для випадків коли дані мають тенденцію до швидкого росту чи спаду з наступним вирівнюванням. Логарифмічна лінія тренду може використовувати як додатні так і від'ємні значення. Рівняння логарифмічної лінії тренду має вигляд: $Y = a_1 \ln(X) + a_0$.

— степеневу лінію тренду є кривою, яка ефективно використовується для аналізу

Таблиця 2. Динаміка коефіцієнта фінансової стабільності досліджуваних агрокомпаній, 2019—2023 рр.

Роки	ТОВ СП «Нібулон»	ПрАТ МХП (Миронівський хлібопродукт)	АТ Кернел-груп
Коефіцієнт фінансової стабільності			
2019	0,69	0,88	0,95
2020	0,72	0,82	1,28
2021	1,10	1,10	1,41
2022	0,89	0,84	1,34
2023	1,37	1,24	1,57

Джерело: розроблено на основі [4—11].

Таблиця 3. Результати дослідження коефіцієнта фінансової стабільності досліджуваних агрокомпаній, 2019—2023 рр. за допомогою моделей тренду

Модель тренду коефіцієнта фінансової стабільності 2019-2023 рр.	R ²	Ранжування за коефіцієнтом детермінації R ²	Характеристика моделі
ТОВ СП «Нібулон»			
Лінійна $y = 0,15x + 0,49$	0,72	2	тіснота зв'язку між фактичними та теоретичними значеннями середня
Логарифмічна $y = 0,36 \ln(x) + 0,61$	0,64	4	тіснота зв'язку між фактичними та теоретичними значеннями середня
Степеневу $y = 0,64x^{0,38}$	0,69	3	тіснота зв'язку між фактичними та теоретичними значеннями середня
Експонентна $y = 0,57e^{0,16x}$	0,75	1	тіснота зв'язку між фактичними та теоретичними значеннями досить висока, модель якісна
ПрАТ МХП (Миронівський хлібопродукт)			
Лінійна $y = 0,07x + 0,75$	0,94	1	тіснота зв'язку між фактичними та теоретичними значеннями досить висока, модель якісна
Логарифмічна $y = 0,16 \ln(x) + 0,82$	0,82	3	тіснота зв'язку між фактичними та теоретичними значеннями досить висока, модель якісна
Степеневу $y = 0,64x^{0,38}$	0,80	4	тіснота зв'язку між фактичними та теоретичними значеннями досить висока, модель якісна
Експонентна $y = 0,78e^{0,07x}$	0,88	2	тіснота зв'язку між фактичними та теоретичними значеннями досить висока, модель якісна
АТ Кернел-груп			
Лінійна $y = 0,13x + 0,92$	0,81	3	тіснота зв'язку між фактичними та теоретичними значеннями досить висока, модель якісна
Логарифмічна $y = 0,34 \ln(x) + 0,98$	0,8930	1	тіснота зв'язку між фактичними та теоретичними значеннями досить висока, модель якісна
Степеневу $y = 0,99x^{0,28}$	0,8929	2	тіснота зв'язку між фактичними та теоретичними значеннями досить висока, модель якісна
Експонентна $y = 0,94e^{0,11x}$	0,78	4	тіснота зв'язку між фактичними та теоретичними значеннями досить висока, модель якісна

Джерело: розроблено на основі [4—11].

Таблиця 4. Прогнозування коефіцієнта фінансової стабільності агрокомпаній з використанням визначених трендових моделей, 2025 р.

Модель тренду коефіцієнта фінансової стабільності 2019-2023 рр.	Прогнозне значення коефіцієнта фінансової стабільності, 2025 р.	Характеристика
ТОВ СП «Нібулон»		
Експонентна трендова модель $y=0,57e^{0,16x}$	1,49	Зростання на 0,12 в.п., коефіцієнт фінансової стабільності знаходиться в нормативних межах, низький рівень фінансових ризиків
ПрАТ МХП (Миронівський хлібопродукт)		
Лінійна трендова модель $y=0,07x+0,75$	1,38	Зростання на 0,14 в.п., коефіцієнт фінансової стабільності знаходиться в нормативних межах, низький рівень фінансових ризиків
АТ Кернел-груп		
Логарифмічна трендова модель $y=0,34\ln(x)+0,98$	1,65	Зростання на 0,08 в.п., коефіцієнт фінансової стабільності знаходиться дещо вище нормативного значення, низький рівень фінансових ризиків

Джерело: розроблено на основі [2, 4—11].

Таблиця 5. Прогнозування коефіцієнта фінансової стабільності агрокомпаній з використанням вбудованих статистичних та математичних функцій, 2025 р.

Модель тренду коефіцієнта фінансової стабільності	Прогнозне значення коефіцієнта фінансової стабільності, 2025 р.	Характеристика
ТОВ СП «Нібулон»		
Вбудована статистична функція ТЕНДЕНЦІЯ	1,57	Зростання на 0,20 в.п., коефіцієнт фінансової стабільності знаходиться дещо вище нормативного значення, низький рівень фінансових ризиків
Вбудована статистична функція РОСТ	1,74	Зростання на 0,37 в.п., коефіцієнт фінансової стабільності знаходиться вище нормативного значення, низький рівень фінансових ризиків
Вбудовані математичні функції	1,74	Зростання на 0,37 в.п., коефіцієнт фінансової стабільності знаходиться вище нормативного значення, низький рівень фінансових ризиків
ПрАТ МХП (Миронівський хлібопродукт)		
Вбудована статистична функція ТЕНДЕНЦІЯ	1,27	Зростання на 0,03 в.п., коефіцієнт фінансової стабільності знаходиться в нормативних межах, низький рівень фінансових ризиків
Вбудована статистична функція РОСТ	1,28	Зростання на 0,04 в.п., коефіцієнт фінансової стабільності знаходиться в нормативних межах, низький рівень фінансових ризиків
Вбудовані математичні функції	1,28	Зростання на 0,04 в.п., коефіцієнт фінансової стабільності знаходиться в нормативних межах, низький рівень фінансових ризиків
АТ Кернел-груп		
Вбудована статистична функція ТЕНДЕНЦІЯ	1,83	Зростання на 0,26 в.п., значення вище нормативного 1,5 означає наявність додаткових резервів для підвищення ефективності за рахунок залучення позикових коштів, низький рівень фінансових ризиків
Вбудована статистична функція РОСТ	1,97	Зростання на 0,40 в.п., значення вище нормативного 1,5 означає наявність додаткових резервів для підвищення ефективності за рахунок залучення позикових коштів, низький рівень фінансових ризиків
Вбудовані математичні функції	1,97	Зростання на 0,40 в.п., значення вище нормативного 1,5 означає наявність додаткових резервів для підвищення ефективності за рахунок залучення позикових коштів, низький рівень фінансових ризиків

Джерело: розроблено на основі [2, 4—11].

даних, які порівнюються та зростають у певній пропорції. Степеневу лінію тренду створити не можна, якщо дані містять нульові або від'ємні значення. Рівняння степеневі лінії тренду має вигляд: $Y = a_1 X^{a_0}$.

— експонентна лінія тренду є кривою, яка використовується для аналізу даних, що мають властивість зростати або спадати. Експонентну лінію тренду, так як і степеневу створити не можна, якщо дані містять нульові або від'ємні значення. Рівняння експонентної лінії тренду в загальному вигляді: $Y = a_1 EXP^{a_0 X}$.

Отже, проведено обробку даних статистичних показників і результати проведеного дослідження коефіцієнта фінансової стабільності досліджуваних агрокомпаній за останні п'ять років можна згрупувати, ранжувати та порівняти коефіцієнти детермінації і скласти прогноз на наступний період (табл. 3).

Слід згадати, нормативні межі, які встановлені для коефіцієнта детермінації. Якщо коефіцієнт детермінації знаходиться в межах $[0,75 — 0,99]$ тіснота зв'язку досить висока, $[0,45 — 0,74]$ — середня, $[0,1 — 0,44]$ тіснота зв'язку слабка, $< [0,1]$ зв'язок відсутній.

Найкращою моделлю для економічного аналізу та подальшого прогнозу є та лінія тренду, де коефіцієнт детермінації R^2 найближче до одиниці і характеризує достовірність значень лінії тренда до фактичних даних.

В ході обробки результатів, спостерігаємо різні коефіцієнти детермінації, але вони свідчать про якість трендових моделей. Тому, порівнюючи отримані результати для подальшого дослідження та прогнозування коефіцієнта фінансової стабільності агрокомпаній вибираємо наступні трендові моделі:

ТОВ СП "Нібулон", експонентна трендова модель

$y=0,57e^{0,16x}$, коефіцієнт детермінації $R^2=0,75$, тіснота зв'язку між фактичними та теоретичними значеннями досить висока, модель якісна;

ПрАТ МХП (Миронівський хлібопродукт) лінійна трендова модель $y=0,07x+0,75$, коефіцієнт детермінації $R^2=0,94$, тіснота зв'язку між фактичними та теоретичними значеннями досить висока, модель якісна;

АТ Кернел-груп логарифмічна трендова модель $y=0,34\ln(x)+0,98$, коефіцієнт детермінації $R^2=0,8930$, тіснота зв'язку між фактичними та теоретичними значеннями досить висока, модель якісна.

Хоча слід відмітити, що за результатами дослідження коефіцієнта фінансової стабільності і інші вироб-

нічі функції мають досить високі коефіцієнти детермінації.

Прогнозування коефіцієнта фінансової стабільності агрокомпаній з використанням визначених трендових моделей буде наступним етапом дослідження. Результати отриманих прогнозних значень коефіцієнта фінансової стабільності агрокомпаній з використанням визначених трендових моделей представлено в табл. 4.

Отже, прослідковуємо незначне зростання коефіцієнта фінансової стабільності досліджуваних суб'єктів господарювання у порівнянні з 2023 р., що може бути виправданим та закономірним явищем економічного становища цих інноваційно активних компаній в системі міжнародного бізнесу.

Далі продовжуємо дослідження та прогнозування коефіцієнта фінансової стабільності аграрних компаній за допомогою вбудованих статистичних та математичних функцій за останні п'ять років та на 2025 р.

Також, як і попередньо користуємося електронними таблицями Microsoft Excel, вбудованою статистичною функцією ТЕНДЕНЦІЯ, нелінійною вбудованою статистичною функцією РОСТ, математичними функціями EXP та LN та динамічним рядом результативного показника — коефіцієнта фінансової стабільності за останні п'ять років.

Стисла характеристика функцій, що будуть використані при дослідженні та прогнозуванні коефіцієнта фінансової стабільності:

- вбудована статистична функція ТЕНДЕНЦІЯ точно відображає динаміку економічних процесів;
- вбудована статистична функція нелінійного характеру РОСТ точна ілюстрація напрямку економічного розвитку;
- комбінація математичних функцій EXP та LN та функції ТЕНДЕНЦІЯ порівнює прогнозну лінію з прогноною лінією функції РОСТ.

В результаті обчислень різними методами отримано теоретичне та прогнозні значення коефіцієнта фінансової стабільності аграрних компаній за останній період. Прогнозні значення коефіцієнта фінансової стабільності аграрних компаній, 2025 р. та їх характеристика представлено табл. 5.

Наприкінці дослідження та прогнозування коефіцієнта фінансової стабільності агрокомпаній проведено ранжування цих показників по виробничим моделям з використанням вбудованої функції РАНГ (табл. 6).

Якщо, провести порівняння прогнозних значень коефіцієнта фінансової стабільності агрокомпаній, то прогнозовані значення коефіцієнта фінансової стабільності ТОВ СП "Нібулон" та АТ Кернел-груп розраховані вбудованими статистичною функцією РОСТ та математичними функціями є досить високі, вище нормативних значень цього коефіцієнта, мають низький рівень фінансових ризиків і займають лідируюче місце в рейтингу, але слід бути обережними з занадто високими показниками у прогнозуванні коефіцієнта фінансової стабільності, адже прогнозування цих показників ґрунтується на економіко-математичних

Таблиця 6. Ранжування прогнозних значень коефіцієнта фінансової стабільності агрокомпаній, 2025 р.

Модель тренду	Прогнозні значення коефіцієнта фінансової стабільності, 2025 р.	Ранжування прогнозних значень коефіцієнта фінансової стабільності
ТОВ СП «Нібулон»		
Лінійна $y = 0,15x + 0,49$	1,39	5
Логарифмічна $y = 0,36\ln(x) + 0,61$	1,26	7
Степенева $y = 0,64x^{0,38}$	1,26	6
Експонентна $y = 0,57e^{0,16x}$	1,49	4
Вбудована статистична функція ТЕНДЕНЦІЯ	1,57	3
Вбудована статистична функція РОСТ	1,74	1
Вбудовані математичні функції	1,74	1
ПрАТ МХП (Миронівський хлібопродукт)		
Лінійна $y = 0,07x + 0,75$	1,38	1
Логарифмічна $y = 0,16\ln(x) + 0,82$	1,11	7
Степенева $y = 0,64x^{0,38}$	1,26	5
Експонентна $y = 0,78e^{0,07x}$	1,19	6
Вбудована статистична функція ТЕНДЕНЦІЯ	1,27	4
Вбудована статистична функція РОСТ	1,28	2
Вбудовані математичні функції	1,28	2
АТ Кернел-груп		
Лінійна $y = 0,13x + 0,92$	1,70	5
Логарифмічна $y = 0,34\ln(x) + 0,98$	1,65	6
Степенева $y = 0,99x^{0,28}$	1,59	7
Експонентна $y = 0,94e^{0,11x}$	1,82	4
Вбудована статистична функція ТЕНДЕНЦІЯ	1,83	3
Вбудована статистична функція РОСТ	1,97	1
Вбудовані математичні функції	1,97	1

Джерело: розроблено на основі [4—11].

методах та моделях, а в реальному економічних умовах є ряд зовнішніх та внутрішніх факторів, які сприяють цим показникам, як позитивно, так і негативно.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Світовий ринок агробізнесу є висококонкурентним, і для того, щоб українські підприємства могли успішно конкурувати на ньому, їм необхідно постійно впроваджувати інновації. Попит споживачів на продукти харчування постійно змінюється, і інноваційно активні підприємства, які здатні швидко реагувати на ці зміни, мають значні конкурентні переваги. Мінливі кліматичні умови, геополітичні фактори та інші фактори змушують підприємства агробізнесу постійно адаптуватися, і інновації є ключовим інструментом для успішної адаптації. Агробізнес України потребує модернізації, що включає в себе впровадження нових технологій, оновлення обладнання та інфраструктури, а також підвищення кваліфікації кадрів. Інноваційні підприємства є локомотивами модернізації галузі. Інноваційно активні підприємства агробізнесу є більш привабливими для інвесторів, що дозволяє їм залучати додаткові кошти для розвитку. Розвиток управлінської траєкторії інноваційно активних підприємств в системі міжнародного агробізнесу включає дуже багато факторів. Підприємствам необхідно розробити чітку інноваційну стратегію, яка визначатиме пріоритетні напрямки інноваційної діяльності та механізми її реалізації. Для успішного впровадження інновацій необхідно створити на підприємстві інноваційну культуру, яка буде стимулювати творчу активність співробітників та сприяти ге-

неруванню нових ідей. Підприємствам необхідно розробити та впровадити ефективну систему управління інноваційними проектами, яка дозволить їм забезпечити успішну реалізацію цих проектів. Для розробки та впровадження нових технологій підприємствам агробізнесу необхідно співпрацювати з науково-дослідними інститутами та університетами. Інформаційні технології можуть значно спростити та прискорити процес розробки та впровадження інновацій. Впровадження ефективної управлінської траєкторії інноваційно активних підприємств в системі міжнародного агробізнесу дозволить їм: підвищити свою конкурентоспроможність на міжнародному ринку, розширити ринки збуту та збільшити обсяги продажів, збільшити прибуток та інвестиційну привабливість, зміцнити свої позиції на світовому ринку агробізнесу. Отже, проведений статистичний аналіз та прогнозування з використанням різних методів лінійного та нелінійного обчислення коефіцієнта фінансової стабільності, як управлінської траєкторії інноваційно активних підприємств в системі міжнародного агробізнесу, а саме агрохолдингів, дозволяє зробити висновок, що в дослідженні, аналізі, оцінці, моделюванні та прогнозуванні економічних показників та економічної системи в цілому можна вибрати найбільш доцільний і ефективний метод вивчення з урахуванням властивостей та особливостей цієї системи.

Література:

1. Агрохолдинги України. ULR: <https://tripoli.land/ua/agroholdingi-ukrainy> (дата звернення: 10.07.2024).
2. Калініченко А.В. Економіко-математичні методи та моделі. Полтава: ПДАА, 2021. 24 с.
3. Колесник Т. В. Інституційні стимули підвищення ефективності державного сектору при децентралізації. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2020. № 1 (51). С. 69—86.
4. Ложачевська О. М., Підвальна О. Г., Мохонько Г. А., Литвишко Л. О. Бізнес-адміністрування механізму антикризового менеджменту фінансів інноваційно орієнтованих підприємств в умовах диджиталізації та розвитку публічного управління. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 24. С. 30—34.
5. Пронько Л.М. Особливості відтворення людського капіталу сільських територій. Продовольчі ресурси. 2022. № 18. Т. 10. С. 266—275.
6. Kaletnik G.M., Lutkovska S.M. Implementation of Public-Private Partnership Models in the Field of Ecological Modernization of the Environmental Safety System. European Journal of Sustainable Development. 2021. Vol. 10.1. P. 81—89.
7. Khodakivska O., Kobets S., Bachkir I., Martynova L., Klochan V., Klochan I., Hnatenko, I. Sustainable development of regions: Modeling the management of economic security of innovative entrepreneurship. International journal of advanced and applied sciences. Volume 9, Issue 3 (March 2022). P. 31—38.
8. Klymchuk O., Khodakivska O., Kireytseva O., Podolska O., Mushenyk I. Prospects of biodiesel production: the place and role of Ukraine in the context of implementation of the EU green course. Independent Journal of Management & Production. Vol. 13.3, Special Edition ISE, S&P — May 2022. P. 225—240.
9. Ovcharenko I., Khodakivska O., Sukhomlyn L., Shevchenko O., Lemeshenko I., Martynov A., Zos-Kior M., Hnatenko I., Michkivskyy S., Bilyavska L. Spatial organization management: modeling the functioning of eco-clusters in the context of globalization. Journal of Hygienic Engineering and Design. 2022. Vol. 40. P. 351—356.
10. Zhyvko Z., Nikolashyn A., Semenets I., Karpenko Y., Zos-Kior M., Hnatenko I., Klymenchukova N., Krakhmalova N. Secure aspects of digitalization in management accounting and finances of the subject of the national economy in the context of globalization. Journal of Hygienic Engineering and Design. 2022. Vol. 39. P. 259—269.

References:

1. tripoli.land (2024), "Agricultural holdings of Ukraine", available at: <https://tripoli.land/ua/agroholdingi-ukrainy> (Accessed 10.07.2024).
2. Kalinichenko, A.V. (2021), Ekonomiko-matematychni metody ta modeli [Economic and mathematical methods and models], PDAA, Poltava, Ukraine.
3. Kolesnyk, T.V. (2020), "Institutional incentives for increasing the efficiency of the public sector during decentralization", Ekonomika, finansy, menedzhment: aktual'ni pytannya nauky i praktyky, vol. 1 (51), pp. 69—86.
4. Lozhachevska, O. M., Pidvalna, O. G., Mohonko, G. A. and Litvyshko, L. O. (2023), "Business administration of the mechanism of anti-crisis management of finances of innovatively oriented enterprises in the conditions of digitalization and development of public administration", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 24, pp. 30—34.
5. Pronko, L.M. (2022), "Peculiarities of human capital reproduction in rural areas", Prodovol'chi resursy, vol. 18.10, pp. 266—275.
6. Kaletnik, G.M., and Lutkovska, S.M. (2021), "Implementation of Public-Private Partnership Models in the Field of Ecological Modernization of the Environmental Safety System", European Journal of Sustainable Development, vol. 10.1, pp. 81—89.
7. Khodakivska, O., Kobets, S., Bachkir, I., Martynova, L., Klochan, V., Klochan, I. and Hnatenko, I. (2022), "Sustainable development of regions: Modeling the management of economic security of innovative entrepreneurship", International journal of advanced and applied sciences, vol. 9.3, pp. 31—38.
8. Klymchuk, O., Khodakivska, O., Kireytseva, O., Podolska, O. and Mushenyk, I. (2022), "Prospects of biodiesel production: the place and role of Ukraine in the context of implementation of the EU green course", Independent Journal of Management & Production, vol. 13.3, pp. 225—240.
9. Ovcharenko, I., Khodakivska, O., Sukhomlyn, L., Shevchenko, O., Lemeshenko, I., Martynov, A., Zos-Kior, M., Hnatenko, I., Michkivskyy, S. and Bilyavska, L. (2022), "Spatial organization management: modeling the functioning of eco-clusters in the context of globalization", Journal of Hygienic Engineering and Design, vol. 40, pp. 351—356.
10. Zhyvko, Z., Nikolashyn, A., Semenets, I., Karpenko, Y., Zos-Kior, M., Hnatenko, I., Klymenchukova, N. and Krakhmalova, N. (2022), "Secure aspects of digitalization in management accounting and finances of the subject of the national economy in the context of globalization", Journal of Hygienic Engineering and Design, vol. 39, pp. 259—269.

Стаття надійшла до редакції 12.07.2024 р.

УДК 338.227.

*V. Proscura,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Management, Management of Economic Processes
and Tourism, Mukachevo State University*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5494-0039>

*A. Hromyk,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department
of Information Technology, Physical, Mathematical and Security Disciplines,
Higher Educational Institution "Podillia State University"*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3071-9756>

*O. Korolovych,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Accounting, Taxation and Marketing, Mukachevo State University*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5878-0925>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.41

JOINT DEVELOPMENT OF CYBERSPORT CLUB SYSTEMS AND DIGITAL TOURISM: PRACTICE OF ONLINE PROJECTS AND EVENTS

*В. Ф. Проскура,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту, управління економічними процесами та туризму,
Мукачівський державний університет*

*А. П. Громик,
к. т. н., доцент, доцент кафедри інформаційних технологій, фізико-математичних та безпекових дисциплін,
Заклад вищої освіти "Подільський державний університет"*

*О. О. Королович,
к. е. н., доцент кафедри обліку і оподаткування та маркетингу, Мукачівський державний університет*

**СПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК КЛУБНИХ СИСТЕМ КІБЕРСПОРТУ ТА ЦИФРОВОГО ТУРИЗМУ:
ПРАКТИКА ОНЛАЙН ПРОЄКТІВ, ІВЕНТІВ**

Esports is rapidly evolving, and alongside this, local esports club systems are also developing. They are expanding the scope of their activities and actively collaborating with digital tourism systems, strengthening their role in the industry through joint projects and events. Therefore, the research is aimed at studying the features of the joint development of esports and digital tourism systems, which manifest themselves through the implementation of projects and events. The research findings indicate that the functional and typical classification of online projects and events that support the joint development of esports club systems and digital tourism (including virtual tours of esports locations, online tournaments with a tourism component, joint content, and educational platforms) demonstrates a variety and wide range of opportunities for integrating the virtual world of esports with real tourism experiences. It has been proven that virtual tours of esports arenas and cities expand the accessibility of esports locations to a wide audience, including those who are not active players but are interested

in esports or travel, thereby promoting the popularization of esports and the development of esports tourism. It has been proven that online tournaments with a tourism component are an effective tool for promoting esports and tourism, attracting a new audience, increasing interest in travel, and creating new business opportunities by combining competitive gaming with virtual tourism. It has been proven that creating joint sports and tourism content provides users with information about esports and tourism, including data on the best places to visit, tips on trip planning, and reviews. It has been proven that the creation of specialized educational platforms ensures the accessibility of learning and skill development in the fields of esports and tourism, offering online courses and programs in esports management, coaching, digital tourism, marketing, game development, and event organization. Further research and practical implementation of joint projects between esports club systems and digital tourism is a promising direction that will contribute to the development of both industries and the formation of new trends in the entertainment and tourism sectors.

Кіберспорт стрімко розвивається, разом з цим еволюціонують локальні клубні системи кіберспорту. Вони розширюють масштаби своєї діяльності та активно співпрацюють з системами цифрового туризму, що зміцнює їхню роль в індустрії внаслідок спільних проєктів та івентів. Відтак, дослідження спрямоване на вивчення особливостей спільного розвитку систем кіберспорту та цифрового туризму, що проявляють себе через реалізацію проєктів та івентів. За результатами дослідження констатовано, що функціональна та типова класифікації онлайн-проєктів та івентів, що забезпечують спільний розвиток клубних систем кіберспорту та цифрового туризму (зокрема, віртуальні тури кіберспортивними локаціями, онлайн-турніри з туристичним компонентом, спільний контент та освітні платформи), демонструють різноманіття та широкі можливості для інтеграції віртуального світу кіберспорту з реальними туристичними враженнями. Доведено, що віртуальні тури кіберспортивними аренами та містами розширюють доступність кіберспортивних локацій для широкої аудиторії, включаючи тих, хто не є активними гравцями, але цікавиться кіберспортом або подорожами, сприяючи популяризації кіберспорту та розвитку кіберспортивного туризму. Доведено, що онлайн-турніри з туристичним компонентом є ефективним інструментом для просування кіберспорту та туризму, залучаючи нову аудиторію, підвищуючи інтерес до подорожей та створюючи нові можливості для бізнесу завдяки поєднанню змагальної гри та віртуального туризму. Доведено, що створення спільного спортивно-туристичного контенту забезпечує користувачів інформацією про кіберспорт та туризм, включаючи дані про найкращі місця для відвідування, поради щодо організації поїздок, огляди. Доведено, що створення спеціалізованих освітніх платформ забезпечує доступність навчання та розвитку компетенцій у галузі кіберспорту та туризму, пропонуючи онлайн-курси та програми з кіберспортивного менеджменту, коучингу, цифрового туризму, маркетингу, розробки ігор та організації івентів. Подальше дослідження та практичне впровадження спільних проєктів клубних систем кіберспорту та цифрового туризму є перспективним напрямом, що сприятиме розвитку обох галузей та формуванню нових трендів у сфері розваг та туризму.

Key words: esports clubs; tourism; digital esports content; streaming or gaming platforms; club academies; esports.

Ключові слова: кіберспортивні клуби; туризм; цифровий кіберспортивний контент; стрімінгові або ігрові платформи; клубні академії, кіберспорт.

PROBLEM STATEMENT

Esports is rapidly developing, and alongside this evolution, local esports club systems are expanding their scope of activities and actively collaborating with digital tourism systems, thereby strengthening their role in the industry. Previously, the joint development of esports club systems was seen as a tool to enhance competitiveness, but now it has transformed into a hybrid catalyst for both digital esports and tourism industries development. Esports club systems are no longer limited to specialized activities. They are evolving into multifaceted organizations that, through

collaboration and the application of information technologies, encompass increasingly diverse aspects of their operations.

This includes developing multiple esports disciplines, digital academies, and youth squads; creating digital esports content with a tourism component; utilizing streaming or gaming platforms; organizing online esports events; and advancing virtual esports and tourism infrastructure. The outlined features enable esports club systems and digital tourism to collaboratively develop digital esports and tourism centers that bring together players, fans, sponsors, and other industry participants.

Table 1. Structural elements of esports club systems

<u>Elements of esports club systems</u>	<u>Characterization of the element</u>	<u>Internal structural elements</u>	<u>General specifics of the functioning of the club system</u>
<u>Clubs</u>	Groups of professional players representing the club in specific esports disciplines (such as Dota 2, P.S, League of Legends, etc.).	It unites teams of players across different disciplines	The identified elements are interconnected and play a crucial role in the development of the esports ecosystem, ensuring a continuous flow of new talents, raising the level of competition, and increasing the popularity of esports as a sport and entertainment
<u>Teams and their rosters</u>		Includes main players, substitute players, and coaching staff.	
<u>Club academies</u>	Structures created by clubs for scouting, training, and developing young talents in esports	Departments that offer systematic training, mentorship support, psychological preparation, and other resources for player development	
<u>Youth esports clubs and their squads</u>	Organizations and teams that focus on working with young players (typically under 18 years old).	Includes players competing at the amateur level, gaining experience, and preparing to transition into professional esports	

Source: formulated by the author based on [1—3; 6].

THE ANALYSIS OF RECENT RESEARCHES AND PUBLICATIONS

The features of cooperation between organizations of different types and fields of activity are highlighted in the studies by Chaykina A. and Klochko A. O.

Some aspects of joint activities of club esports systems are discussed by Horova K.O., Horovyi D.A., Kiporenko O.V., and Chyzmar I.I.

The basics of cooperation between tourism and other organizations are presented by Kopets H.R., Sergatiuk A.A.

However, in scientific literature, general principles of joint activities between club esports systems and digital tourism have not yet been fully explored.

Considering that such cooperation opens opportunities for entities within these systems to transition from narrow specialization to multifaceted approaches, this research is relevant.

GOAL SETTING (FORMULATION OF GOALS OF THE ARTICLE)

The article aims to study the features of joint development between esports systems and digital tourism, manifested through the projects and events implementation.

THE PAPER MAIN BODY WITH FULL REASONING OF ACADEMIC RESULTS

In the context of joint development between esports systems and digital tourism, participants are effectively forming diverse digital ecosystems. These systems can be interpreted as interconnected sport-tourism networks involving organizations, individuals, technologies, and platforms that collaboratively create, distribute, and consume shared digital products and services within joint events and projects.

Referring to the research by Horova K.O., Horovyi D.A., Kiporenko O.V. [1], and Maslyhan O.O. [5], in the context of esports and digital tourism, such an ecosystem includes

esports club systems (individual clubs, their teams and rosters, club academies and youth esports clubs and their squads), digital tourism systems (tourist agencies offering virtual tours to various events, organizations providing online excursions, interactive maps, and guides, etc.).

Esports club systems encompass organizations and their components dedicated to esports as a sport and business development.

According to their structural qualifications (see Table 1), these organizations invest in creating and supporting teams, provide training facilities, participating in organizing and hosting esports events, and engage in promoting the club's brand and its players

The outlined general specifics and internal typology are not exhaustive; however, they can delineate the basic functions of these systems within the digital ecosystem. Among these functions, the following are highlighted:

- Talent scouting and selection, creating balanced rosters for different disciplines.
- Providing teams with necessary resources (training facilities, equipment, analytics), and developing game strategies and tactics.
- Registering teams for esports tournaments, managing logistics, and other organizational aspects.
- Promoting club brands, creating fan content, and engaging with sponsors and partners.

Digital tourism systems encompass companies and institutions that utilize digital technologies to create, promote, and sell tourist products and services. Organizations, according to their structural qualifications (Table 2), play a key role in the development of digital tourism by providing innovative solutions and services for travelers who wish to explore the world using digital tools.

The outlined general specifics and internal typology are not exhaustive; however, based on them, we can outline the basic functions of the identified systems within the digital ecosystem. Among these functions, we highlight the following [1; 5—6]:

Table 2. Structural elements of digital tourism systems

<u>Structural elements</u>	<u>Characterization of the element</u>	<u>Internal structural elements</u>	<u>The overall functioning specifics of the digital tourism system</u>
Tourist agencies	Traditional tourist agencies that have adapted to the digital era	Bringing together components that encompass online tour bookings, virtual tours, video consultation services, and more.	The identified elements play a crucial role in meeting the needs of modern travelers who increasingly rely on digital technologies for planning and carrying out their journeys.
Online booking platforms	Organizations allow users to independently book hotels, flights, tours, and other tourist services	Bringing together websites and mobile applications	
Pompanies developing virtual tours and online excursions	Organizations allow users to virtually visit various places and landmarks	Interactive content (games and simulations, interactive maps and infographics, virtual and augmented realities, 360-degree videos and photos).	
Developers of mobile applications for tourists	They create apps that provide useful information about tourist places, routes, transportation, restaurants, etc., and may also include features for a more immersive experience.		
Pompanies providing digital marketing services	They help tourist companies promote their products and services online.	Social media, search engine optimization (SEO), content marketing, and other tools	
Startups in the digital tourism industry	Newly established companies developing innovative solutions for digital tourism.	Sharing economy platforms for accommodation, personalized travel recommendations, virtual reality apps	

Source: formulated by the author based on [2—3; 5: 7].

— Creation and promotion of digital content (including developing virtual tours, 3D models of landmarks, online excursions, and other interactive content; creating and maintaining websites, mobile apps, and social media pages to promote tourism products and services; using digital marketing tools to attract target audiences and increase sales).

— Online booking and sales of tourist services (including providing a platform for online hotel reservations, airline tickets, tours, transfers, and other services; developing convenient and secure payment systems, offering customer support online and via phone).

— Personalization of the tourist experience (including using user data to provide personalized recommendations for travel destinations, landmarks, restaurants, developing individualized travel routes and programs; creating interactive tools that allow users to plan their trips independently).

— Providing additional services (including organizing online consultations with travel experts, providing information on visa requirements, entry rules, and other important aspects of travel, and assisting in resolving issues that arise during the trip).

— Data analysis and service improvement (including gathering and analyzing user behavior data on digital

platforms, using this information to enhance service quality, develop new products, and optimize marketing campaigns).

— Collaboration with other participants in the tourism ecosystem (including partnering with hotels, airlines, museums, entertainment venues, and other organizations to create comprehensive tourism offerings, participating in joint projects aimed at developing digital tourism and promoting tourist destinations).

Functional and typical classification of online projects and events facilitating the joint development of esports club systems and digital tourism includes [4; 6—7]:

- virtual tours of esports locations;
- online tournaments with a tourism component;
- collaborative content;
- educational projects.

Each outlined component demonstrates diversity and extensive opportunities for integrating the virtual world of esports with real tourist experiences.

It's important to consider that online projects are long-term initiatives with specific goals, such as creating a virtual tour, while events are short-term activities for exchanging information and networking, such as an online tournament.

Table 3. Detailed description of online projects and events that integrate the virtual world of esports with real tourist experiences

Types of online projects and events	Implementation directions for online projects and events	Pharacteristics of the specificity of implementing online projects and events
Projects and events aimed at creating virtual tours of esports arenas and cities	Online tours	These collaboration directions focus on leveraging modern technologies to allow esports fans to «visit» arenas where major events take place, all without leaving home
	Detailed three-dimensional models of arenas and cities	These directions of collaboration are aimed at creating 3D models through which users can virtually stroll through streets, examine architecture, and discover interesting places associated with esports.
	Digital maps and guides with a focus on esports locations	These collaboration directions help fans plan trips to cities hosting tournaments, find esports cafes, stores with themed merchandise, and other interesting places
Projects and events aimed at creating online tournaments with a tourism component	Virtual tours during broadcasts	These directions of cooperation aim to create live broadcasts of esports competitions, integrating virtual tours of the cities where participating teams are located
	Raffles for tourist packages, tickets to esports events, or themed souvenirs	Ponducting specific projects and events at online tournaments stimulates audience engagement and promotes tourist destinations
	Interactive quests and contests related to esports and travel	These cooperation directions aim to engage fans actively, allowing them to test their knowledge and win prizes
Projects and events aimed at creating joint sports-tourism content	Interviews with players and coaches	These collaboration directions can include interviews where participants share their experiences with games, travels, and favorite places, which are interesting content for fans and potential tourists
	Blogs and videos about esports tourism	These collaboration directions aim to provide firsthand information about trips to esports events, hotel reviews, travel organization tips, and other thematic content
	Pollaboration with influencers	These collaboration directions focus on engaging bloggers, streamers, and other opinion leaders in esports to promote esports tourism
Projects and events aimed at creating specialized educational platforms	Online lectures and webinars	These collaboration directions focus on organizing online sessions covering various aspects of esports, expanding audience engagement and reach.
	Masterclasses by professionals	These directions of collaboration provide fans with the opportunity to enhance their gaming skills and learn success secrets from professionals
	Virtual tours by educational institutions	These collaboration opportunities provide the chance to virtually visit universities and colleges offering esports programs, which can interest potential students and assist them in making an informed decision in favor of this promising field.

Source: formulated by the author based on [2; 4—5; 7].

Among such online projects and events [4; 7]:

— Virtual tours of esports arenas and cities (including online excursions, creating detailed 3D models of arenas or cities where esports events take place, developing digital maps and guides focusing on esports locations, places to play video games, themed cafes, and stores).

— Online tournaments with a tourism component include virtual tours during broadcasts, prize giveaways, and organizing online quests and contests related to esports and travel, with opportunities to win prizes from tourism companies.

— Creating joint content (including interviews with players and coaches, blogs and videos about esports tourism, and collaboration with influencers).

— Specialized educational platforms (covering resources such as online lectures and webinars, online masterclasses with esports athletes and coaches, and virtual tours of educational institutions).

Collaboration between esports clubs and digital tourism organizations opens up numerous opportunities for creating innovative and engaging projects, contributing to the development of both industries, as evidenced by

the more detailed description of the outlined projects provided by us in Table 3.

By leveraging digital technologies, esports enthusiasts can gain new experiences and impressions, while the tourism industry can attract a new audience and expand its offerings.

Virtual tours of esports arenas and cities make esports locations accessible to a wide range of people, including those who are not active players but are interested in esports or travel. This contributes to the popularization of esports and the development of esports tourism.

Online tournaments with a tourist component blend elements of competitive gaming and virtual tourism, attracting a new audience, increasing interest in travel, and creating new business opportunities.

Creating joint sports-tourism content (information materials that combine elements of esports and tourism) contributes to the development of both industries by informing about the best places to visit, providing tips on organizing trips, reviewing esports events in different countries, and more.

Creating specialized educational platforms ensures accessibility to learning and skill development in esports and tourism. These platforms offer online courses and programs in esports management, coaching, digital tourism, marketing, game development, and event organization.

Conclusions from this study and prospects for further exploration in this direction. The study concludes that the functional and typical classification of online projects and events facilitating the joint development of esports club systems and digital tourism (including virtual tours of esports locations, online tournaments with a tourism component, collaborative content, and educational platforms) demonstrates the diversity and extensive opportunities for integrating the virtual world of esports with real-life tourism experiences. Here are the translations you requested:

1. Virtual tours of esports arenas and cities enhance accessibility to esports locations for a wide audience, including those not actively involved in gaming but interested in esports or travel, promoting the popularization of esports and the development of esports tourism.

2. Online tournaments with a tourist component are an effective tool for promoting esports and tourism, attracting new audiences, increasing interest in travel, and creating new business opportunities by combining competitive gaming with virtual tourism.

3. Creating shared sports and tourism content provides users with information about esports and tourism, including details about the best places to visit, travel tips, and reviews.

4. Creating specialized educational platforms ensures accessibility to learning and competency development in esports and tourism. These platforms offer online courses and programs in esports management, coaching, digital tourism, marketing, game development, and event organization.

Further research and practical implementation of joint projects between esports clubs and digital tourism represent a promising direction that will foster the development of both industries and shape new trends in

entertainment and tourism. Particularly important is studying the impact of such projects on regional economies, attracting investments, and creating new job opportunities.

Література:

1. Горова К. О., Горовий Д. А., Кіпоренко О. В. Перспективи створення кіберспортивного клубу в Україні. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва, 2017. № 2 (17). С. 26—33.
2. Ключко А. О. Інтегрований підхід як сучасна форма організації навчального процесу. Science and Education a New Dimension. Vol. 1. February 2013. С. 85—87.
3. Копець Г. Р., Сергатиюк А. А. Клубний відпочинок у туризмі України. Збірник наукових праць "Проблеми економіки та управління". 2011. № 6 98. С. 61—66.
4. Королович О. О. Ліба Н. С.. Game streaming platforms and their impact on the development of esports as a new sphere of Ukraine's digital economy. Інвестиції: Практика та досвід. 2023. № 13. С. 35-40.
5. Маслиган О. О. Організаційна парадигма інтегративного управління підприємствами у межах кластерів туризму та рекреації. Економіка, фінанси, право, 2014. № 1 (1). С. 40—48.
6. Чайкіна А. Особливості інтеграції ризик-менеджменту в систему управління підприємством. Економіка та суспільство. 2020. № 39. URL.: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-5> (дата звернення: 20.12.2023).
7. Чизмар І. І. Систематика розвитку спорідненості кіберспортивних організацій та спільнот в Україні. Агросвіт. 2021. № 4. С. 57—64.

References:

1. Horova, K.O., Horovy, D.A. and Kiporenko, O.V. (2017) "Prospects for creating an e-sports club in Ukraine", Problemy i perspektyvy rozvytku pidpryyemnytstva, vol. 2 (17), pp. 26—33.
2. Klochko, A.O. (2013), "The integrated approach as a modern form of organization of the educational process", Science and Education a New Dimension, vol. 1, pp. 85—87.
3. Kopets, G.R. and Sergatyuk, A.A. (2011), "Club recreation in tourism of Ukraine", Zbirnyk naukovykh prats? "Problemy ekonomiky ta upravlinnya", vol. 6 98, pp. 61—66.
4. Korolovich, O. O. and Liba, N. S. (2023), "Game streaming platforms and their impact on the development of esports as a new sphere of Ukraine's digital economy", Investytsiyi: Praktyka ta dosvid, vol. 13, pp. 35—40.
5. Maslygan, O.O. (2014), "Organizational paradigm of integrative management of enterprises within tourism and recreation clusters", Ekonomika, finansy, pravo, vol. 1 (1), pp. 40—48.
6. Chaykina, A. (2022), "Features of the integration of risk management into the enterprise management system", Ekonomika ta suspil'stvo, vol. 39", Available at.: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-5> (Accessed: 20.12.2023).
7. Chyzmar, I.I. (2021), "Systematics of the development of kinship of e-sports organizations and communities in Ukraine", Ahrosvit, vol. 4, pp. 57—64.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2024 р.

Л. А. Некрасова,
д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки,
Національний університет "Одеська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4305-7547>
А. С. Хмарюк,
аспірант, Національний університет "Одеська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-2425-9145>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.47

МІСЦЕ І РОЛЬ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОБГРУНТУВАННІ СТРАТЕГІЧНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РІШЕНЬ

L. Niekrasova,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics,
Odessa Polytechnic National University
A. Khmariuk,
Postgraduate student, Odessa Polytechnic National University

THE PLACE AND ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN JUSTIFYING STRATEGIC INVESTMENT DECISIONS

У статті досліджено актуальні питання, пов'язані з визначенням тенденцій розвитку штучного інтелекту та його місцем в обґрунтуванні стратегічних інвестиційних рішень. У роботі підкреслюється важливість штучного інтелекту у світовій економіці як інструменту підвищення ефективності стратегічних рішень та прогнозування в бізнесі й фінансах. Він аналізує ринкові тенденції, оптимізує портфель інвестицій, прогнозує макроекономічні показники, обробляє великі дані, підтримує політичні рішення, оптимізує виробництво та сприяє технологічному розвитку. Автори також аналізують перспективи та напрямки використання штучного інтелекту в українських компаніях для прогнозування економічних показників, аналізу фінансових даних та розробки інвестиційних стратегій. Пропонується розробка системи стратегічного управління активами на основі штучного інтелекту. Інтеграція штучного інтелекту в інвестиційне планування дозволяє управляти ризиками, аналізувати ринкові тенденції, автоматизувати процеси, зменшити витрати та оптимізувати управління активами. У контексті відновлення економіки України ця технологія допомагає визначати унікальні інвестиційні можливості, покращує аналіз, прогнозування та управління ризиками, що підвищує якість стратегічних інвестиційних рішень.

The article examines current issues related to the definition of trends in the development of artificial intelligence and its place in the justification of strategic investment decisions. The work emphasizes the importance of artificial intelligence in the world economy as a tool for increasing the effectiveness of strategic decisions and forecasting in business and finance. It analyzes market trends, optimizes investment portfolios, forecasts macroeconomic indicators, processes big data, supports political decisions, optimizes production and promotes technological development. The authors also analyze the prospects and directions of using artificial intelligence in Ukrainian companies for forecasting economic indicators, analyzing financial data and developing investment strategies. Companies and research centers in Ukraine have been found to be using machine learning algorithms to forecast key economic indicators such as GDP, inflation and unemployment. This allows investors to obtain more accurate and objective forecasts of economic development. Some financial institutions in Ukraine use artificial intelligence to analyze financial data and develop investment strategies. This helps to optimize the management of the investment portfolio and reduce financial risks. As the industry evolves, it becomes imperative to rethink

traditional approaches and consider alternative AI-based investment strategies. Integrating artificial intelligence into investment planning procedures is becoming an asset management technology. The development of a strategic asset management system based on artificial intelligence is proposed. Using artificial intelligence to develop an investment strategy allows you to manage risks, analyze market trends, automate processes, reduce costs, and optimize asset management. Data analytics combined with artificial intelligence and machine learning provide valuable information for informed investment decisions. In the context of the recovery of the Ukrainian economy, this technology helps to identify unique investment opportunities, improves analysis, forecasting and risk management, which increases the quality of strategic investment decisions.

Ключові слова: штучний інтелект, інвестиційна стратегія, інструментарій управління активами, управління ризиками, прогнозування, економічний розвиток.

Key words: artificial intelligence, investment strategy, asset management tools, risk management, forecasting, economic development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ) є важливим трендом сучасності. Провідні світові компанії і держави приділяють велику увагу цьому питанню. Уже понад 50 держав світу створили й прийняли до виконання стратегії розвитку штучного інтелекту, в яких окреслили загальні напрями розвитку в цій сфері [1]. В Україні створено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні, затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. [2].

У період з початку 2000-х років штучний інтелект відзначився значними досягненнями та революційними змінами у своєму розвитку. Однією з ключових тенденцій стало швидке розширення та доступність обчислювальних ресурсів, що відіграли критичну роль у розвитку і впровадженні складних моделей машинного навчання та глибокого навчання. Розвиток апаратного забезпечення, такого як графічні процесори (GPU), сприяв використанню масштабних обчислювальних потужностей для навчання та виконання складних моделей.

Глибоке навчання стало домінуючою галуззю в машинному навчанні, призводячи до досягнень у величезному спектрі застосувань. Зокрема, нейронні мережі виявилися ефективними у вирішенні завдань обробки природної мови, рекомендаційних систем та інших сферах.

У сфері обробки природної мови (NLP) відбулися значні прориви, що дозволило системам розуміти та генерувати людську мову з вражаючою точністю. Моделі, такі як BERT та GPT (Generative Pre-trained Transformer), стали ключовими у цьому контексті. Підходи до машинного навчання на основі зрозумілості та інтерпретованості моделей також отримали значний розвиток. Важливими є питання етики та справедливості в ШІ, що стали об'єктом широкої дискусії та досліджень.

Технології ШІ також стали ключовим елементом розвитку Інтернету речей (IoT) та інших нових технологічних трендів. Однак разом із досягненнями з'явилися і нові виклики, такі як питання конфіденційності даних, безпеки систем та потенційних впливів на ринок праці. Тривають зусилля налагодження ефективного регулювання та стандартів для забезпечення відповідального використання та розвитку ШІ.

В першій половині 2010-х років компанії у сфері фінансів та інвестицій розпочали використання алгоритмів машинного навчання та інших технологій ШІ для різних завдань. Ключовими областями застосування стали прогнозування ринкових тенденцій, оптимізація інвестиційного портфеля, аналіз ризиків та ідентифікація фінансових небезпек. Інвестиційні фонди та фахівці використовують ці алгоритми для створення оптимальних інвестиційних стратегій, враховуючи різні фінансові показники та ризики. Додатково, застосування ШІ дозволяє створювати персоналізовані інвестиційні поради та стратегії для клієнтів, враховуючи їхні індивідуальні фінансові цілі та обставини.

Таким чином, використання ШІ в інвестиційній сфері продовжує розвиватися, надаючи фінансовим установам та інвесторам більш точні та ефективні інструменти для прийняття стратегічних інвестиційних рішень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У науковій літературі та практичних дослідженнях виділяється кілька ключових етапів розвитку застосування штучного інтелекту в економіці.

З появою комп'ютерів та першими кроками в області штучного інтелекту в середині 20-го століття, економіка поступово включала ці технології в свою діяльність. Термін "штучний інтелект" виник у 1956 році під час Дартмутської конференції зі штучного інтелекту, яка відбулася в США. На той момент вчені вже працювали над різними ідеями та концепціями, пов'язаними із створенням машин, здатних виконувати завдання, що раніше вважались виключно людськими.

Найраніші застосування ШІ в економіці були пов'язані з автоматизацією обчислювальних завдань та обробки великих обсягів даних. У 1950-60 роках почали виникати перші програми, які можна вважати попередниками штучного інтелекту, вони мали загальну назву "експертні системи" та використовувалися для моделювання роботи експертів у конкретних галузях. Ці програми базувалися на правилах та знаннях, які постачалися експертами в галузі, і були призначені для вирішення конкретних завдань або проблем. Вони не мали великої гнучкості у порівнянні з сучасними системами штучного інтелекту. З теченням часу та зростанням обчислювальних можливостей, алгоритми штучного інте-

лекту розвивалися, стаючи більш складними та універсальними.

У 21-му столітті технології ШІ все більше впроваджуються в економіку для вирішення складних завдань, таких як оптимізація ланцюгів постачання, персоналізація маркетингових стратегій, автоматизація управління ресурсами та розвиток нових бізнес-моделей. Сучасні додатки ШІ в економіці включають різноманітні області, від фінансових послуг та торгівлі до виробництва та глобального ланцюга постачання. Вони допомагають підприємствам ефективніше використовувати ресурси, аналізувати ринкові тенденції та приймати обґрунтовані бізнес-рішення. Алгоритми штучного інтелекту почали активно впроваджуватися в економіку та інвестиційні процеси в останнє десятиліття.

Цяо Ц. і Белінг П. запропонували, що аналітику рішень можна розглядати як комбіноване використання методів прогнозного моделювання (наприклад, прогнозування та машинне навчання) та нормативних основ прийняття рішень (наприклад, оптимізація та моделювання) в сферах економічних і фінансових систем, і тенденції полягає в розробці більш складних методів і застосувань [3].

Местіку М. та ін. досліджували штучний інтелект і машинне навчання у сфері фінансових послуг, які дозволяють точно аналізувати величезні обсяги даних та покращують загальне прийняття рішень клієнтами [4].

Ліор А. запропонував структуру для зацікавлених сторін і вчених, які працюють над регулюванням штучного інтелекту, щоб скористатися перевагами поточної надійної системи страхування. Використання страхування як механізму зменшить ризики, пов'язані з новою технологією штучного інтелекту, водночас забезпечуючи підвищену безпеку для компаній та користувачів штучного інтелекту [5].

Загалом, аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про значний інтерес науковців та практиків до питань використання можливостей штучного інтелекту у фінансовому середовищі та управлінні інвестиціями [6–8]. Алгоритми машинного навчання та штучного інтелекту стають все більш ефективнішими, що дозволяє застосовувати їх для прогнозування, аналізу ризиків та управління фінансовими портфелями.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Ця стаття має на меті визначити тенденції розвитку штучного інтелекту, його місце, роль, напрямки використання в діяльності підприємства і можливості, що надає технологія в процесі прийняття стратегічних інвестиційних рішень.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Використання штучного інтелекту у світовій економіці включає різноманітні застосування, спрямовані на покращення ефективності прийняття рішень та прогнозування різних аспектів бізнесу та фінансів, таких як [9]:

— прогнозування ринкових тенденцій, де алгоритми штучного інтелекту використовуються для аналізу великих обсягів економічних даних, що дозволяє точ-

но визначати ринкові тенденції та прогнозувати подальший розвиток економіки;

— управління портфелем та інвестиціями, так алгоритми машинного навчання допомагають ідентифікувати оптимальні інвестиційні можливості та мінімізувати ризики, що фінансові установи використовують для оптимізації портфеля та розробки стратегій інвестування;

— прогнозування макроекономічних показників, таких як ВВП, безробіття та інші, що дозволяє аналізувати та робити точні прогнози стану економіки;

— робота з великими обсягами даних, де штучний інтелект допомагає вирішувати завдання з обробки та аналізу великих обсягів даних, що є важливим для розуміння економічних процесів та виявлення закономірностей;

— політика та управління, що проявляється у аналізі політичних та управлінських рішень з використанням алгоритмів штучного інтелекту, що допомагає експертам та приймачам рішень отримувати обґрунтовану інформацію для оптимальних стратегій;

— оптимізація виробництва та ланцюга постачання, так за рахунок використання штучного інтелекту у виробничій галузі відбувається автоматизація процесів виробництва, оптимізація ланцюга постачання та управління ресурсами;

— технологічний розвиток на основі штучного інтелекту, сприяє інноваціям та впровадженню нових технологій у різні сектори економіки.

Загальносвітове використання ШІ у економіці покликано підвищити продуктивність, зменшити ризики та створити більш точні та об'єктивні стратегії управління.

Багато компаній активно займаються розробкою штучного інтелекту для прогнозування та аналізу ринків. Серед них можна виділити кілька великих гравців (табл. 1).

Ці компанії активно вкладають ресурси в дослідження та розробку штучного інтелекту для покращення прогнозування на світовому ринку та інших областей застосування.

Активними користувачами штучного інтелекту в інвестиційному процесі є такі світові фінансові компанії: BlackRock, яка використовує алгоритми машинного навчання та аналізу даних для прийняття інвестиційних рішень; Bridgewater Associates, видатний гедж-фонд, що керує портфелем за допомогою системи All Weather на основі принципів штучного інтелекту; а також Two Sigma, яка застосовує комп'ютерне моделювання та аналітику для прийняття інвестиційних рішень.

Сьогодні в Україні використання штучного інтелекту для прогнозування економічних та фінансових показників набирає обертів, хоча цей напрямок ще не є широко поширеним порівняно з розвиненими країнами.

В Україні штучний інтелект розвивається з кожним роком (рис. 1) та містить перспективи для різних галузей. Зокрема, в сфері економіки та технологій штучний інтелект вже знаходить широке застосування і обіцяє подальший розвиток [11].

Перш за все, компанії та дослідницькі центри в Україні використовують алгоритми машинного навчання для прогнозування ключових економічних показників, таких як ВВП, інфляція та безробіття. Це дозволяє отримати більш точні та об'єктивні прогнози

Таблиця 1. Компанії з розробки штучного інтелекту для прогнозування та аналізу ринків

Компанія	Характеристика
<i>OpenAI</i>	Дослідницька компанія зі штучного інтелекту, яка прагне створювати передові технології штучного інтелекту та зробити їх широкодоступними, розробляє моделі мовлення, які використовуються для генерації текстів та аналізу інформації.
<i>DeepMind</i>	Британська компанія зі штучного інтелекту, яка належить до Alphabet Inc. (материнська компанія Google), займається вивченням різних аспектів штучного інтелекту, включаючи нейромережі, для розв'язання складних завдань, у тому числі і прогнозування.
<i>IBM Watson</i>	Платформа для розвитку рішень зі штучного інтелекту та аналітики даних, яка використовується в фінансах, прогнозуванні ринкових тенденцій та аналізі даних.
<i>Microsoft Research</i>	Підрозділ корпорації Microsoft, який активно працює над розробкою технологій штучного інтелекту, включаючи алгоритми прогнозування та аналізу даних.
<i>Salesforce</i>	Американська компанія, розробник однойменної PRM-системи, вкладає ресурси в розробку технологій штучного інтелекту для вдосконалення прогнозування та аналізу даних у сфері маркетингу та управління відносинами з клієнтами.
<i>Amazon Web Services (AWS)</i>	Дочірня компанія Amazon, що надає платформу хмарних обчислень, пропонує набір інструментів для штучного інтелекту у сфері послуг машинного навчання та аналізу даних, які можуть використовуватися для прогнозування ринкових тенденцій.

Джерело: складено авторами на основі [10].

розвитку економіки для інвесторів. Деякі фінансові установи в Україні використовують штучний інтелект для аналізу фінансових даних та розробки інвестиційних стратегій, що сприяє оптимізації управління інвестиційним портфелем та зменшенню фінансових ризиків.

Алгоритми штучного інтелекту допомагають в розумінні ринкових тенденцій, визначенні споживчого попиту та розвитку різних секторів економіки. Зокрема, прогнозування змін курсу валют в Україні використовується для аналізу й прогнозування курсових коливань, що має важливе значення в умовах значущого впливу змін валютного курсу на економіку країни та інвестиційні процеси.

Штучний інтелект також допомагає управляти ризиками, що є важливим для фінансового та економічного планування. Аналіз ймовірності подій та розробка стратегій мінімізації ризиків стають більш обґрунтованими та ефективними завдяки застосуванню штучного інтелекту.

Хоча використання ШІ в економіці України поки не досягло повного масштабу, цей напрямок розвивається, а зацікавленість у його використанні в економічних сферах продовжує зростати та забезпечує більш точне та передбачуване планування.

Кілька загальних напрямків, де можливе використання штучного інтелекту в Україні для прогнозування інвестицій, наведено на рис. 2.

На території України існують різні компанії та організації, які інвестують у розвиток штучного інтелекту. Компаніями у технологічній індустрії, які можуть бути зацікавлені у розвитку ШІ в Україні, є [10]:

1. SoftServe українська IT-компанія, яка спеціалізується на розробці програмного забезпечення та консультуванні, і може інвестувати у власні дослідження та розробки в галузі штучного інтелекту;

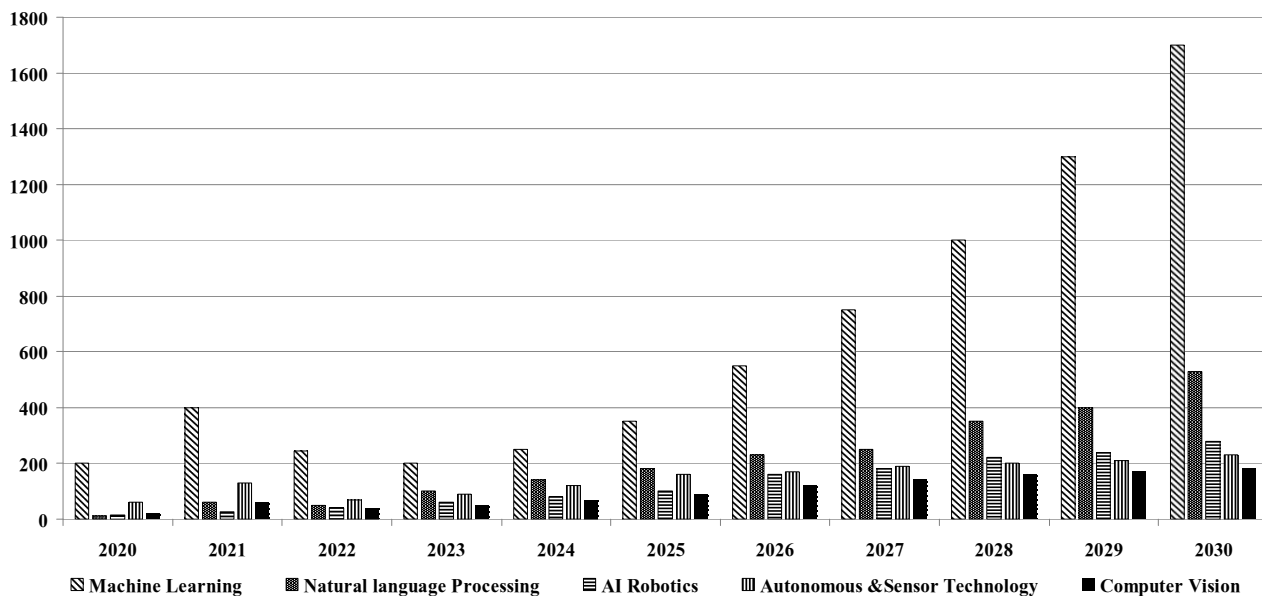
2. Lohika міжнародна IT-компанія з офісами в Україні, яка працює у сфері розробки програмного забезпечення та консультування, здатна активно вивчати та впроваджувати технології штучного інтелекту;

3. Grammarly український стартап, який розробляє інструменти для перевірки правопису та граматики з використанням штучного інтелекту;

4. Genesis AI українська компанія, яка працює у сфері розробки інтелектуальних систем;

5. Raccoon.World українська компанія, яка використовує технології штучного інтелекту для створення різноманітних інтерактивних проєктів.

Безпосередні інвестори можуть варіюватися в залежності від конкретних проєктів і компаній. Зокрема, розвиток штучного інтелекту в Україні може залежати

Рис. 1. Розмір та динаміка ринку штучного інтелекту в Україні

Джерело: [11].

від інтересів галузевих компаній, інвестиційних фондів та інноваційних стартапів.

З розвитком промисловості, стає вкрай важливим переглянути традиційні підходи та розглянути альтернативні інвестиційні стратегії на основі штучного інтелекту. Інтеграція штучного інтелекту в процедури інвестиційного планування стає технологією управління активами. Ступінь впровадження штучного інтелекту залежить від того, на якому технологічному рівні знаходяться компанії чи керівництво, та їх готовності виділяти технічні ресурси для виявлення сигналів і використання технології ШІ. На рис. 3 представлено систему стратегічного управління активами на основі штучного інтелекту.

У контексті відновлення економіки України технології штучного інтелекту та машинного навчання є дієвими інструментами для вдосконалення інвестиційних стратегій. Завдяки використанню їх моделей, менеджери з управління активами можуть визначати унікальні інвестиційні можливості та оптимізувати структуру інвестиційного портфеля. Ці технології дозволяють автоматизувати та підвищити ефективність таких функцій, як аналіз і прогнозування, управління ризиками, відповідність і звітність. Зменшуючи ручні процеси та оптимізуючи робочі процеси, штучний інтелект дає змогу зменшувати витрати, зберігаючи при цьому високу якість рішень з управління активами.

Аналітика даних у поєднанні зі штучним інтелектом і машинним навчанням надає цінну інформацію для прийняття обґрунтованих інвестиційних рішень. Передові методи аналізу даних, зокрема обробка природної мови (NLP), дозволяють отримувати релевантну інформацію з великої кількості структурованих і неструктурованих джерел даних, таких як статті, звіти про дослідження, настрої в соціальних мережах і фінансові звіти.

Таким чином, інвестиційні рішення на основі штучного інтелекту відіграють важливу роль у зміні методів управління активами та досягненні успіху в майбутньому.

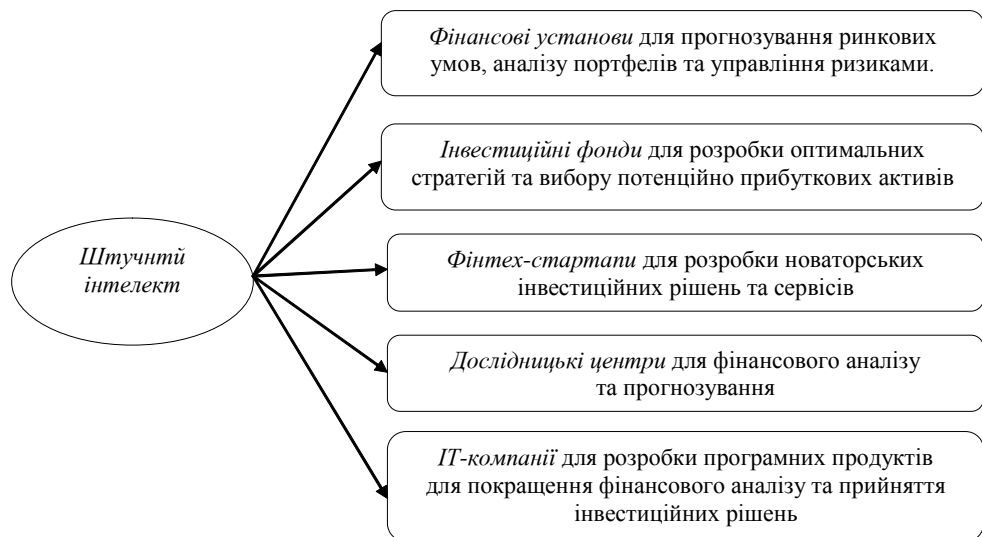

Рис. 2. Напрямки використання штучного інтелекту в Україні для прогнозування інвестицій

Джерело: запропоновано авторами.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Загалом, розвиток штучного інтелекту в інвестиційній сфері в Україні має перспективи. Це може призвести до створення інновацій, покращення різних аспектів економіки та підвищення конкурентоспроможності країни на міжнародному ринку. Так, використання штучного інтелекту для аналізу великих обсягів даних з різних джерел, таких як соціальні мережі, новинні портали та економічні звіти, відкриває нові можливості

Рис. 3. Система стратегічного управління активами на основі штучного інтелекту

Джерело: запропоновано авторами.

для точнішого прогнозування ринкових змін. Аналітичні компанії в Україні, які вже застосовують ці технології, демонструють значний потенціал для адаптації стратегій підприємств до динамічних змін в економіці.

Подальші дослідження в банківському секторі мають зосередитися на методах інтеграції штучного інтелекту для підвищення точності прогнозування ризиків та покращення клієнтського досвіду. У сільському господарстві необхідно розробити більш точні моделі прогнозування врожайності з використанням різноманітних даних, а також вивчити вплив штучного інтелекту на оптимізацію використання ресурсів та зниження витрат. Фінтех-стартапи можуть досліджувати нові алгоритми для аналізу поведінки споживачів і ринкових тенденцій, а також вивчати вплив ШІ на безпеку фінансових операцій і захист даних. В енергетиці необхідно розробляти інтелектуальні системи управління енергоспоживанням на основі штучного інтелекту та досліджувати можливості його використання для підвищення ефективності управління енергосистемами і прогнозування споживання енергії, що дозволить знизити витрати і підвищити надійність енергопостачання. На національному рівні варто визначити напрямки інтеграції штучного інтелекту в різні галузі економіки для досягнення сталого розвитку з урахуванням міжнародного досвіду.

Література:

1. Стратегія розвитку штучного інтелекту в Україні: монографія / за заг. ред. А. І. Шевченка. Київ: Інститут проблем штучного інтелекту, 2023. 305 с.
2. Верховна Рада України (2020). Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#n8> (дата звернення: 18.06.2024).
3. Qiao Q., Beling P. A. (2016). Decision analytics and machine learning in economic and financial systems. *Environment Systems and Decisions*, Vol. 36, pp. 109–113.
4. Mestikou M. A., Smeti K. E., Hachaichi, Y. (2023). Artificial intelligence and machine learning in financial services market developments and financial stability implications. *Financial Stability Board (FSB)*. URL: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.14528.40967> (дата звернення: 20.06.2024).
5. Lior A. (2022). Insuring AI: The role of insurance in artificial intelligence regulation. *Harvard Journal of Law and Technology*, Vol. 35 (2), pp. 469—530.
6. Таранич А., Пелехатський Д. (2024). Використання штучного інтелекту в стратегічному управлінні підприємствами. *Економіка України*. Том 67, № 1 (746), С. 54—65.
7. Bashynska I., Sarafanov M., Manikaeva O. (2024). Research and Development of a Modern Deep Learning Model Emotional Analysis Management of Text Data. *Applied Sciences*, № 14 (5), p.1952.
8. Bashynska I., Niekasova L., Malynovska Y. (2023). Bayesian Network as a Decision Support System in the Company's Risk Management System of Emergency Situations. *IEEE 4th KhPI Week on Advanced Technology*, NTU "KhPI", Kharkiv, pp. 1—6.
9. The official site of International Monetary Fund. AI Will Transform the Global Economy. Let's Make Sure It Benefits Humanity. URL: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2024/01/14/ai-will-transform-the-global-economy-lets-make-sure-it-benefits-humanity> (дата звернення: 20.06.2024).
10. The official site of Statista. Artificial Intelligence — Ukraine. URL: <https://www.statista.com/outlook/tmo/artificial-intelligence/ukraine#market-size> (дата звернення: 25.06.2024).
11. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень. Artificial Intelligence in Ukraine. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-10/ai_ukraine_v2.pdf (дата звернення: 30.06.2024).

References:

1. Shevchenko, A. I. (2023), *Strategiia rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini* [Strategy for the development of artificial intelligence in Ukraine], Institute of Artificial Intelligence Problems, Kyiv, Ukraine.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), "The concept of artificial intelligence development in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#n8> (Accessed 18 June 2024).
3. Qiao, Q. and Beling, P. A. (2016), "Decision analytics and machine learning in economic and financial systems", *Environment Systems and Decisions*, vol. 36, pp. 109—113.
4. Mestikou, M. A., Smeti, K. E. and Hachaichi, Y. (2023), "Artificial intelligence and machine learning in financial services market developments and financial stability implications", *Financial Stability Board*, [Online], available at <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.-14528.40967> (Accessed 20 June 2024).
5. Lior, A. (2022), "Insuring AI: The role of insurance in artificial intelligence regulation", *Harvard Journal of Law and Technology*, vol. 35 (2), pp. 469—530.
6. Taranych, A. and Pelekhatyskyi, D. (2024), "The use of artificial intelligence in the strategic management of enterprises", *Economy of Ukraine*, vol. 67, no. 1 (746), pp. 54—65.
7. Bashynska, I., Sarafanov, M., and Manikaeva, O. (2024), "Research and Development of a Modern Deep Learning Model Emotional Analysis Management of Text Data", *Applied Sciences*, vol. 14 (5), p.1952.
8. Bashynska, I., Niekasova, L. and Malynovska, Y. (2023), "Bayesian Network as a Decision Support System in the Company's Risk Management System of Emergency Situations", *IEEE 4th KhPI Week on Advanced Technology*, NTU "KhPI", Kharkiv, pp. 1—6.
9. The official site of International Monetary Fund (2024), "AI Will Transform the Global Economy. Let's Make Sure It Benefits Humanity", available at: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2024/01/14/ai-will-transform-the-global-economy-lets-make-sure-it-benefits-humanity> (Accessed 20 June 2024).
10. The official site of Statista (2024), "Artificial Intelligence — Ukraine", available at: <https://www.statista.com/outlook/tmo/artificial-intelligence/ukraine#market-size> (Accessed 25 June 2024).
11. The official site of National institute for strategic studies (2024), "Artificial Intelligence in Ukraine", available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-10/ai_ukraine_v2.pdf (Accessed 30 June 2024).

Стаття надійшла до редакції 15.07.2024 р.

УДК 330.322"364

Н. С. Скопенко,
д. е. н., професор, професор кафедри економіки праці та менеджменту, Навчально-науковий інститут економіки і управління, Національний університет харчових технологій
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4540-3455>
І. В. Северина,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6112-8265>
О. В. Левченко,
аспірант кафедри економіки і права, Навчально-науковий інститут економіки і управління, Національний університет харчових технологій
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-3901-346X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.53

КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ІНВЕСТИВАННЯ ЯК СКЛАДОВОЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

N. Skopenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, National University of Food Technologies
I. Severyna,
PhD in Economics, Associate Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv
O. Levchenko,
Postgraduate student, National University of Food Technologies

THEORETICAL APPROACHES TO THE CATEGORIES OF "INVESTMENT" AND "INVESTMENT ACTIVITY"

Можливість функціонування та подальшого розвитку суб'єктів господарювання в умовах сучасних викликів залежить від спроможності залучати фінансові ресурси інвесторів. В статті розкрито сутність поняття "інвестиції" з точки зору результативного, ресурсного та витратного підходів. Розкрито сучасні теоретичні підходи до визначення категорії "інвестиційна діяльність". Окреслено, що інвестиційна діяльність нерозривно пов'язана з реалізацією інвестиційних проєктів та впровадженням різноманітних інвестицій.

Визначено основні перешкоди низької інвестиційної активності в Україні на сучасному етапі. Наголошено, що ефективна інвестиційна діяльність стимулює розвиток підприємств, особливо в умовах кризи та виступає ключовим фактором для підтримки стабільності економіки України. Посилення інвестиційної активності виробничих підприємств може сприяти створенню нових робочих місць, підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції та зменшенню залежності від імпорту. Акцентовано увагу на необхідність врахування ризиків в умовах війни та побудову привабливого інвестиційного клімату в Україні.

The ability of business entities to operate and further develop in the face of modern challenges depends on their capacity to attract financial resources from investors. The article explores the essence of the concept of investments through results-oriented, resource, and cost approaches, as well as investment activities. The results-oriented approach defines investments as the deployment of capital aimed at its growth, and/or achieving social and environmental effects. The resource approach investigates investments as the allocation of economic resources to generate profit and/or achieve positive effects from their utilization. The cost approach considers investments as expenditures for creating new capacities, financing construction, improving education, and so on. It is outlined that investment activities are closely linked to the implementation of investment projects and the introduction of various investments. Among the main sources of financing investment activities for an enterprise, it is appropriate to distinguish the following: retained earnings, the depreciation fund, loans and leasing, budget financing, funds of small investors, venture and mixed financing, crowdfunding, etc.

The main obstacles to low investment activity in Ukraine at the present stage are identified: russian military aggression against Ukraine, labor market issues, rising inflation, institutional governance and state fragility, low level of banking lending to the real sector of the Ukrainian economy, underdevelopment of the domestic stock market, etc. It is emphasized that effective investment activities stimulate the development of enterprises, especially during crises and uncertainty, and are a key factor in maintaining the stability of the Ukrainian economy. Strengthening the investment activity of production enterprises can contribute to the creation of new jobs, enhancing the competitiveness of domestic products, and reducing dependence on imports. Attention is drawn to the necessity of considering risks in conditions of war and building an attractive investment climate in Ukraine.

*Ключові слова: інвестиції, інвестиційна діяльність, інвестиційна привабливість, війна.
Key words: investments, investment activity, investment attractiveness, war.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах зростання невизначеності та ризиків середовища господарювання, українським підприємствам вкрай необхідно забезпечувати можливість подальшого функціонування. Значну роль відіграє спроможність залучати кошти як приватних інвесторів, так і інвестиційних фондів для розвитку суб'єктів господарювання. Актуальність питання інвестування в діяльність компаній гостро постає в умовах війни та зростання кількості ризиків і потребує особливої уваги всіх стейкхолдерів для отримання позитивних ефектів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Загальні правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності в Україні зафіксовані в законі "Про інвестиційну діяльність" [24].

Теоретичні та практичні аспекти інвестицій та інвестиційної діяльності досліджують у роботах: Н. Ю. Брюховецької, І. П. Булеєва, Б. В. Губського, М. П. Денисенко, М. І. Диби, А. П. Дуки, Р. С. Квасницької, І. В. Кривов'язюк, М. С. Лугової, Т. В. Майорової, С. В. Онишко, Н. В. Павліхи, І. О. Цимбалюк, Б. М. Щукіна та інших [5; 7; 9; 13—18; 27—30; 33—34].

Реалії та перспективи інвестиційної діяльності в Україні під час воєнного стану, правові питання залучення іноземних інвестицій в сучасних умовах розглядається в працях [1; 12; 19; 22; 25].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є обґрунтування сутності категорій "інвестиції" та "інвестиційна діяльність", концентрації уваги на забезпеченні ефективності інвестиційної діяльності в умовах війни та зростання кількості ризиків.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інвестиції посідають важливе місце у системі економічних понять і категорій. Проте, в економічній науці немає однозначності в тлумаченні інвестицій, що пояснюється широтою розуміння цієї економічної категорії.

Існують дві версії погодження терміну "інвестиція". Одна група авторів вважає, що цей термін походить від латинського слова "investio", що означає "одягати"; інша — від латинського "invest", тобто "вкладати" [11].

Аналіз наукової літератури показав, що найчастіше застосовують наступні підходи для пояснення сутності даної економічної категорії (див. табл. 1):

— результативний підхід визначає, що інвестиції — це вкладення капіталу з метою його примноження, та/або досягнення соціального та екологічного ефектів;

— ресурсний підхід досліджує інвестиції як вкладення економічних ресурсів задля отримання прибутку та/або досягнення позитивних ефектів від їх залучення;

— витратний підхід розглядає інвестиції як витрати на створення нових потужностей, фінансування будівництва, поліпшення освіти тощо.

Ми погоджуємося з авторами [13, с. 51], що інвестиції — це матеріальні, духовні, інтелектуальні, фінансові та інші ресурси, гарантовано готові для вкладення (потенційні інвестиції) та/або такі, що реально вкладаються (вкладені) у формування, розвиток, модернізацію, вдосконалення виробництва (діяльності) суб'єктів соціально-економічної діяльності (юридичних, приватних осіб, акціонерних товариств та ін.), випуск (виробництво) суспільно корисних та необхідних товарів (послуг), забезпечення розширеного відтворення інтелектуальних, матеріальних, соціальних товарів (послуг) спільного й особистого, виробничого та споживчого призначення.

Виділяють наступні ознаки інвестицій [4, с. 10]:

— цінності — матеріальні (кошти, рухоме та нерухоме майно) або нематеріальні цінності, в т.ч. об'єкти права інтелектуальної власності (інвестиційні проекти, торгова марка, "ноу-хау", винаходи та ін.), вартість яких може бути виражена в грошовому еквіваленті;

— об'єкт вкладення — об'єкти господарської діяльності або інших сфер суспільного життя (наука, культура, соціальна сфера тощо);

— мета вкладення — досягнення певного соціально-економічного ефекту, що зазвичай поєднує задоволення суспільних потреб (у нових товарах, об'єктах — житлових, культури, освіти, охорони здоров'я, духовного життя) та приватних інтересів інвесторів (у задоволенні господарських потреб інвестора, отриманні прибутку, створенні сприятливих умов для праці та відпочинку найманих працівників, що в кінцевому підсумку сприяє підвищенню прибутковості виробництва).

Категорія інвестицій нерозривно пов'язана з інвестиційною діяльністю. Явище інвестиційної діяльності надзвичайно складне та багатогранне. Саме тому у економічній науці відсутнє єдине визначення поняття "інвестиційна діяльність" (див. табл. 2). Науковці виділяють такі ознаки, що характеризують інвестиційну діяльність:

— сукупність дій, котра пов'язана з одержанням прибутку (доходу) або досягненням різного виду ефектів;

— процес пошуку інвестиційних ресурсів, обміну капіталу, компенсації витрат;

— комплекс заходів суб'єктів інвестиційної діяльності щодо залучення інвестицій;

— різноманітна діяльність, метою якої є одержання прибутку (доходу) або досягнення соціального ефекту.

Виходячи з вищезазначеного та погоджуючись із думками авторів [21; 33], інвестиційну діяльність можна представити таким чином:

— у широкому розумінні інвестиційна діяльність — це діяльність, пов'язана із вкладенням засобів (коштів) в об'єкти інвестування з метою отримання позитивних результатів (дохід/ефект);

Таблиця 1. Дефініції поняття "інвестиції"

Автор	Визначення
Результативний підхід	
Закон України «Про інвестиційну діяльність» [24]	Усі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток (дохід) і/або досягається соціальний та екологічний ефект.
Економічна енциклопедія [10]	Інвестиції (лат. investio – одягаю) – довготермінові вкладення капіталу в різні сфери та галузі народного господарства всередині країни та за її межами з метою привласнення прибутку.
І. А. Бланк, Н. М. Гуляєва, І. М. Вавдійчик [2]	Інвестиції підприємства являють собою вкладення капіталу в усіх його формах у різні об'єкти (інструменти) його господарської діяльності з метою отримання прибутку, а також досягнення іншого економічного або позакорпоративного ефекту, здійснення якого ґрунтується на ринкових принципах і пов'язане з факторами часу, ризику й ліквідності.
А. А. Пересада, О. О. Смірнова, С. В. Онікієнко, О. О. Ляхова та ін. [14]	Довгострокові вкладення капіталу в різні галузі та сфери економіки, інфраструктуру, соціальні програми, охорону довкілля з метою розвитку виробництва, соціальної сфери, підприємництва, отримання прибутку.
Н. О. Татаренко, А. М. Поручник [27]	Всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності для отримання прибутку або досягнення певних соціальних ефектів.
В. Г. Федоренко [29]	Вкладення капіталу з метою його подальшого збільшення.
У. Шарп, Г. Александер, Дж.Бейли [37]	Інвестиції означають модернізацію і технічне переоснащення, впровадження енерго- й ресурсозберігаючих технологій, а отже зменшення частки матеріальних витрат у структурі собівартості та збільшення оплати праці, виробництво конкурентоспроможної продукції. Для економіки в цілому це означає насичення ринку високоякісною продукцією, зростання сукупного попиту, збільшення споживчих витрат та дохідної частки
Фінансово-економічний словник [31, с.64]	Інвестиції – довгострокові вкладення коштів з метою утворення нових і модернізації діючих підприємств, освоєння новітніх технологій і нової техніки, збільшення виробництва й одержання прибутку.
Ресурсний підхід	
А. П. Дука [9]	Усі види економічних ресурсів, які вкладаються в поточному періоді у відповідні об'єкти, створення яких сприяє забезпеченню розширеного відтворення, а використання компенсує інвестору відмову від поточного споживання вкладених ресурсів за допомогою отримання в майбутньому вигоди.
О. Д. Данілов, Г. М. Івашина, О.Г. Чумаченко [6]	Економічні ресурси, які спрямовуються на збільшення реального капіталу товариства, тобто на розширення або модернізацію виробничого апарату.
М. С. Лугова, І. О. Цимбалюк, Н. В. Павліха [17]	Інвестиції – це економічні ресурси, що вкладаються в різні сфери господарської діяльності з метою її подальшого розвитку й досягнення соціально-економічних та екологічних результатів від цього.
Витратний підхід	
С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензі [36]	Витрати на створення нових потужностей із виробництва машин, фінансування житлового, промислового або сільськогосподарського будівництва, а також запасів.
К. Макконел, С. Брю [35]	Витрати на будівництво нових заводів, верстатів, устаткування; витрати на виробництво та накопичення засобів виробництва; витрат на поліпшення освіти, здоров'я робітників або підвищення мобільності робочої сили.

Джерело: систематизовано авторами.

— у вузькому розумінні інвестиційна діяльність (інвестування) — це процес перетворення інвестиційних ресурсів у вкладення;

— загалом інвестиційна діяльність — сукупність процесу вкладення інвестиційних ресурсів та процесу отримання позитивних результатів у майбутньому.

Ми погоджуємося з думкою [16, с. 84], що під інвестиційною діяльністю підприємства слід розуміти комплекс цілеспрямованих дій фізичних і юридичних осіб, пов'язаних з рухом капіталу, який акумулюється у формі матеріальних і нематеріальних цінностей та спрямовується в подальшому на розвиток підприємства з метою отримання прибутку чи соціального ефекту. В якості об'єктів інвестування в діяльність підприємства можуть виступати готівкові кошти, різні види цінних паперів,

Таблиця 2. Дефініції поняття "інвестиційна діяльність"

Автор	Визначення
Інвестиційна діяльність - процес	
І. Бланк [2]	Інвестиційна діяльність підприємства являє собою цілеспрямовано здійснюваний процес пошуку необхідних інвестиційних ресурсів, вибору ефективних об'єктів (інструментів) інвестування, формування збалансованої за обраними параметрами інвестиційної програми (інвестиційного портфеля) і забезпечення її реалізації.
Б. Щукін [34]	Процес організації інвестування в реальних у країні умовах господарювання
К. Макконел, С. Брю [35]	Інвестування відбувається, щоб компенсувати недостатність споживчих витрат; інвестиції заповнюють «пробіл» у споживанні, викликаний заощадженнями
Н. Бульбах [3]	процес взаємодії тих, хто пропонує гроші (хто має тимчасово вільні гроші), із тими, хто пред'являє попит (хто має потребу), у рамках якого і приймаються інвестиційні рішення. Обидві сторони зустрічаються або безпосередньо, або на фондових чи фінансових ринках
Інвестиційна діяльність - сукупність дій	
Закон України «Про інвестиційну діяльність» [24]	Сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій.
Р. Квасницька [15]	Сукупність заходів та дій інституційних одиниць різних секторів економіки щодо вкладання, попередньо сформованих з заощаджень та заощаджень, інвестиційних ресурсів з метою одержання прибутку (доходу) або досягнення соціального ефекту
Т. В. Майорова, М. І. Диба, С. В. Онишко [18]	Сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб та держави щодо реалізації інвестицій
В. Харук [32].	інвестиційна діяльність – це сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави, спрямованих на реалізацію інвестиційних програм з метою отримання доходу або прибутку
Інвестиційна діяльність - комплекс заходів	
В. Федоренко [28]	Комплекс заходів і дій фізичних та юридичних осіб, які вкладають власні кошти (у матеріальній, фінансовій або іншій майновій формі) з метою отримання прибутку.
Н. Сирош [26]	інвестиційна діяльність – це комплекс заходів і дій держави, юридичних і фізичних осіб, резидентів і нерезидентів, які вкладають свої кошти (в фінансовій, матеріальній та іншій майновій формі) з метою отримання прибутку. При цьому в більшості держав іноземні інвестиції є необхідною, але не основною формою інвестиційної діяльності
Послідовна, цілеспрямована, багатостороння діяльність	
Н. Татаренко, А. Поручник [27]	Послідовна, цілеспрямована діяльність, що полягає в капіталізації об'єктів власності, формуванні та використанні інвестиційних ресурсів, регулюванні процесів інвестування й міжнародного руху інвестицій та інвестиційних товарів, створенні відповідного інвестиційного клімату і має на меті отримання прибутку або певного соціального ефекту
Б. Губський [5]	Багатостороння діяльність усіх учасників ринкової економіки в наращуванні капіталу, яка безпосередньо пов'язана з динамічним розвитком економічної системи в цілому.
Н. Ю. Брюховецька, І. П. Булеєв та інші [13, Р. 32]	Інвестиційна діяльність – це постійна цілеспрямована діяльність суб'єктів даного суспільства, націлена на кількісне та якісне поліпшення показників виробленої продукції (послуг) шляхом використання внутрішніх ресурсів (потенціалу) та залучених зовнішніх ресурсів, що направляються на вдосконалення продуктивних сил, соціально-економічних відносин з метою збільшення доданої вартості.
Стандарти фінансової звітності [23]	Діяльність, пов'язана з придбанням і реалізацією необоротних активів, а також із здійсненням фінансових інвестицій, які не є складовою частиною еквівалентів грошових коштів.
Л. Філіпковська, А. Кравчук [30]	У широкому сенсі інвестиційна діяльність – це діяльність, пов'язана з вкладенням коштів в об'єкти інвестування з метою отримання доходу (ефекту). У вузькому сенсі інвестиційна діяльність, або власне інвестування, являє собою процес перетворення інвестиційних ресурсів у вкладення
Т. Пічугіна, Л. Забродська [21]	Інвестиційна діяльність у широкому значенні – комплексна діяльність, починаючи від мобілізації інвестиційних ресурсів і закінчуючи одержанням ефекту, а у вузькому – власне інвестування

Джерело: систематизовано авторами.

майнові та немайнові права, рухоме та нерухоме майно, сукупність різних видів знань, що виявляються у формах технічної інформації, досвіду тощо.

Спираючись на наведені підходи до визначення сутності категорії "інвестиційна діяльність", можна констатувати, що інвестиційна діяльність включає в себе такі

складові елементи формування та використання капіталу: накопичення, внутрішній та зовнішній рух капіталу, власне інвестування [8, с. 248]. Але при цьому слід наголосити, що інвестиційна діяльність має значно більше економічне й соціальне навантаження, ніж отримання прибутку, оскільки є фактором розширеного відтворення та ліквідації диспропорцій у розвитку економіки [7, с. 28]. Також інвестиційна діяльність, як єдність процесів вкладення ресурсів і отримання потоку доходів у майбутньому, може виникнути й ефективно здійснюватися на основі врівноваження інвестиційного попиту та інвестиційної пропозиції, що досягається за допомогою інвестиційного ринку [9, с. 80].

Отже, інвестиційна діяльність нерозривно пов'язана з реалізацією інвестиційних проєктів та впровадженням різноманітних інвестицій.

Серед особливостей інвестиційної діяльності підприємства слід виділити наступні [20, с. 156]:

- інвестиції в розвиток підприємства є найважливішою формою забезпечення зростання ефективності його господарювання;

- форми і методи інвестиційної діяльності підприємства меншою мірою залежні від галузевих особливостей підприємства порівняно з виробничою діяльністю;

- динаміка обсягів інвестиційної діяльності характеризується певною нерівномірністю у визначені відрізки часу;

- інвестиційна діяльність формує окремий самостійний вид грошових надходжень підприємства;

- з моменту реалізації інвестицій до моменту отримання доданої вартості від їх вкладання існує значний розрив за часом;

- інвестиційній діяльності властиві значні ризики, котрі пояснюються фактором невизначеності впливу зовнішнього середовища.

Серед основних джерел фінансування інвестиційної діяльності підприємства доцільно виділити наявний в розпорядженні прибуток, кошти амортизаційного фонду, позики та оренда майна, бюджетне фінансування, кошти дрібних інвесторів, отримані через акціонування, венчурне та змішане фінансування, краудфандинг тощо.

Необхідно зазначити, що ефективна інвестиційна діяльність стимулює розвиток підприємств, особливо в умовах кризи. Вважаємо доцільним визначити основні етапи інвестиційної діяльності:

- формулювання ідеї, мети інвестування;
- визначення напрямку інвестування;
- пошук інвестиційних ресурсів;
- вибір об'єкту інвестування (дослідження інвестиційної привабливості об'єктів, рахунок можливих ефектів);
- розробка обґрунтованих інвестиційних проєктів;
- аналіз ефективності та ризикованості проєктів, вибір найбільш доцільного проєкту;
- налагодження взаємин з інвесторами й тими, хто буде реалізовувати інвестиційний проєкт;
- реалізація проєкту.

Отже, погоджуючись із думкою [21, с. 150] виходимо з того, що інвестиційна діяльність:

- по-перше, вид економічної та підприємницької діяльності;
- по-друге, процес вкладення ресурсів і отримання потоку доходів;
- по-третє, це система економічних (виробничих) відносин;
- по-четверте, підґрунтя економічного розвитку підприємства.

Метою здійснення інвестиційної діяльності є забезпечення максимальної економічної, соціальної й екологічної ефективності.

Необхідно відзначити, що активізація інвестиційної діяльності підприємств в умовах кризи є ключовим фактором для підтримки стабільності економіки України. Посилення інвестиційної активності виробничих підприємств може сприяти створенню нових робочих місць, підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної продукції та зменшенню залежності від імпорту. Основними перешкодами та ризиками низької інвестиційної активності в Україні на сучасному етапі є наступні [1]:

- військова агресія РФ проти України, активні військові дії на території країни;
- проблеми на ринку праці, що пов'язано із змінами у складі робочої сили через зовнішню та внутрішню міграцію населення;
- зростання інфляції, що призводить до знецінення заощаджень населення;
- недосконалість державного управління та інституційного середовища, що призводить до порушення умов конкурентоспроможності вітчизняної економіки та підвищення рівня її корупційних ризиків;
- недостатня розвиненість внутрішнього ринку, яка не сприяє розвитку вітчизняного бізнесу; низький рівень банківського кредитування реального сектору економіки України; нерозвиненість та низька ефективність вітчизняного фондового ринку.

Для побудови привабливого інвестиційного клімату в Україні, враховуючи виклики сьогодення, доцільно:

- створити сприятливі нормативно-правові умови та запровадити прозорі процедури провадження інвестиційної діяльності для іноземних інвесторів;

— забезпечити ефективну державну підтримку (вдосконалення законодавства, зниження податкового навантаження, страхування інвестицій від певного кола ризиків (політичних та військових) тощо);

— спростити документообіг, забезпечити його дієву цифровізацію для оформлення інвестиційних угод та ведення бізнесу;

— запровадити інформаційну підтримку іноземних інвесторів в усіх необхідних сферах в умовах війни;

— розроблювати програми (проєкти) відновлення зруйнованої інфраструктури із залученням підтримки держави та іноземних інвестиційних фондів;

— здійснювати пошук закордонних інвесторів шляхом популяризації вітчизняної продукції провідних компаній України закордоном (виставки, ярмарки, промо-заходи тощо).

ВИСНОВКИ

Отже, конкурентоспроможність підприємств в сучасному мінливому середовищі напряму залежить від наявності фінансових ресурсів, як головного рушійного фактору подальшого зростання. Можливість залучення фінансових ресурсів виступає запорукою функціонування у складних динамічних умовах, включаючи зростання кількості ризиків та високу ймовірність появи нових викликів.

Основними питаннями подальших розвідок є необхідність постійного моніторингу зовнішнього середовища, зокрема ранжування факторів, які в тій чи іншій мірі можуть впливати на діяльність компаній певної галузі, зменшуючи їх інвестиційну привабливість та загрожуючи падінню доходності та розробки дієвої програми заходів подолання сучасних викликів.

Література:

1. Атамас О. П. Інвестиційна діяльність в Україні: реалії сьогодення. Економіка та суспільство. 2023. Випуск № 54. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-42>
2. Бланк І. О., Гуляєва Н. М., Вавдійчик І. М. Інвестиційний менеджмент: у трьох частинах: підручник Ч. 1. Київ: Державний торговельно-економічний університет, 2023. 503 с.
3. Бульбах Н. В. Форми державного регулювання інвестиційної діяльності. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2005. № 1. С. 41—45.
4. Вінник О. М. Інвестиційне право. Київ: Правова єдність, 2009. 616 с.
5. Губський Б. В. Інвестиційні процеси у глобальному середовищі. Київ: Наук. думка, 1998. 390 с.
6. Данілов О. Д., Івашина Г. М., Чумаченко О. Г. Інвестування: навч. посіб. Київ: "Вид. дім Комп'ютерпрес", 2001. 364 с.
7. Денисенко М. Можливості активізації інвестування у сучасних умовах. Економіка України. 2004. № 8. С. 28—32.
8. Денисенко М. П. Основи інвестиційної діяльності: підручник. Київ: Алеута, 2003. 338 с.
9. Дука А. П. Теорія та практика інвестиційної діяльності. Інвестування: навч. посібник. Київ: Каравела, 2007. 424 с.

10. Економічна енциклопедія: у 3 т. / ред. кол. С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Академія, 2000. Т. 1. 864 с.
11. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л. Фінансово-економічний словник. Київ: Знання, 2007. 1072 с.
12. Зіник О. Б. Залучення прямих іноземних інвестицій як умова формування безпечного середовища під час війни. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 13. С. 215—221.
13. Інвестиційна активність підприємств з виробництва продукції з високою доданою вартістю в умовах обмежених ринків: парадигма та механізми забезпечення: монографія / Н. Ю. Брюховецька, І. П. Булеєв та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2019. 388 с.
14. Інвестування: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / А. А. Пересада, О. О. Смірнова, С. В. Онікієнко, О. О. Ляхова. Київ: КНЕУ, 2001. 251 с.
15. Квасницька Р. С. Дефініційний аналіз поняття "інвестиційна діяльність". Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки. 2014. Вип. 26. С. 198—203.
16. Кривов'язюк І. В. Інвестиційна діяльність підприємства: сутність, методика аналізу та шляхи підвищення її ефективності. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. 2018. Вип. 30. С. 83—90.
17. Лугова М. С., Цимбалюк І. О., Павліха Н. В. Інвестиційна діяльність регіону в умовах європейської інтеграції: ретроспективний аналіз та напрями активізації: монографія / Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 242 с.
18. Майорова Т. В., Діба М. І., Онишко С. В. Активізація інвестиційного процесу в Україні: [колективна монографія]. Київ: КНЕУ, 2012. 472 с.
19. Нікольчук Ю. М., Лопатовська О. О. Інвестиційна привабливість України: основні тенденції, проблеми та ключові вектори вирішення. Innovation and Sustainability. 2023. № 1. С. 164—175.
20. Нкайя Б.Ж., Ларка М.І. Роль і значення інвестицій в діяльності підприємств. Стратегії інноваційного розвитку економіки України: проблеми, перспективи, ефективність "Форвард-2016". 7 Міжнар. наук.-практ. Internet-конф. студ. та молодих вчених. 27 грудня 2016 р. Харків: НТУ "ХПІ", 2016. С. 155—156.
21. Пічугіна Т. С., Забродська Л. Д. Інвестиційна діяльність підприємств: сутність та зміст управління. Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг. 2013. № 2 (1). С. 146—154.
22. Покальчук М. Ю., Марачук А. В., Шулепова О. О. Правові питання залучення іноземних інвестицій в Україну в умовах воєнного стану Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 3. С. 546—551. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/131>
23. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 4 "Звіт про рух грошових коштів": положення Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. № 0391.
24. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII. Із змінами. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1560-12>
25. Савіцька С. І. Значення інвестиційної діяльності для розвитку вітчизняної економіки. Подільський вісник: сільське господарство, техніка, економіка. 2024. Випуск 1 (42). С. 101—106 DOI: <https://doi.org/10.37406/2706-9052-2024-1.15>
26. Сирош Н. В. Активизация инвестиционной деятельности как механизм ускоренного развития экономики Крыма. Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия "Экономика и управление". 2012. № 1. С. 169—175.
27. Татаренко Н. О., Поручник А. М. Теорії інвестицій: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2000. 159 с.
28. Федоренко В. Г. Інвестознавство: [підручник]. 3-тє вид., доповн. Київ: МАУП, 2013. 480 с.
29. Федоренко В. Г. Інвестування: підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: Алерта, 2008. 448 с.
30. Филипповская Л. А., Кравчук А. Г. Оценивание эффективности инвестиционной деятельности рекламного агентства. Вісник НТУ "ХПІ". 2013. № 53 (1026). С. 172—178.
31. Фінансово-економічний словник: словник-довідник / кол. авт.: Юнін О. С., Круглова О. О., Савельєва М. О. та ін. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2018. 164 с.
32. Харук В. А. Теоретична сутність інвестиції та її значення як економічної категорії. Вісник Хмельницького національного університету. 2014. № 3. С. 115—117.
33. Хрущ Н. А. Інвестиційна діяльність: сучасні стратегії та технології: монографія. Хмельницький: ХНУ, 2004. 309 с.
34. Щукін Б. М. Інвестування: курс лекцій. Київ: МАУП, 2004. 216 с.
35. Campbell R. McConnell, Stanley L. Brue, Sean Masaki Flynn. Economics: principles, problems, and policies. Boston, 2009. 860 p.
36. Fischer Stanley, Dornbusch Rudiger, Schmalensee Richard. Economics: second edition /. New York ets, 1988.
37. Sharpe W. F., Alexander G. J., Bailey J. V. Investments. Publisher Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall. 1999. 962 p.

References:

1. Atamas, O.P. (2023), "Investment activities in Ukraine: today's realities", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 54. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-42>
2. Blank, I.O. Huliaieva, N.M. and Vavdijchuk, I.M. (2023), *Investytsijnyj menedzhment: u tr'okh chastynakh [Investment management: in three parts]*, vol. 1, *Derzhavnyj torhovel'no-ekonomichnyj universytet*, Kyiv, Ukraine.
3. Bul'bakh, N.V. (2005), "Forms of state regulation of investment activity", *Derzhava ta rehiony. Seria: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, vol. 1, pp. 41—45.
4. Vinnyk, O.M. (2009), *Investytsijne pravo [Investment law]*, *Pravova iednist'*, Kyiv, Ukraine.
5. Hubs'kyi, V.V. (2008), *Investytsijni protsesy v hlobal'nomu seredovyschi [Investment processes in the global environment]*, *Naukova Dumka*, Kyiv, Ukraine.
6. Danilov, O.D. Ivashyna, H.M. and Chumachenko O.H. (2001), *Investuvannia [Investuvannia]*, *Komp'iuterpres*, Kyiv, Ukraine.
7. Denysenko, M.P. (2004), "Enhance investment opportunities in modern conditions", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 8, pp. 28—32.

8. Denysenko, M.P. (2003), *Osnovy investytsijnoi diial'nosti* [Fundamentals of investment activity], Aleuta, Kyiv, Ukraine.
9. Duka, A.P. (2007), *Teoriia ta praktyka investytsiinoi diial'nosti. Investuvannia: navch. posibnyk* [The theory and practice of investment activity], Karavela, Kyiv, Ukraine.
10. Mochernyj, S.V. (2000), *Ekonomichna entsyklopediia* [Economic Encyclopedia], vol. 1, Akademiia, Kyiv, Ukraine.
11. Zahorodnii, A.H. and Vozniuk, H.L. (2007), *Finansovo-ekonomichni slovnyk* [Financial and economic dictionary], Znannia, Kyiv, Ukraine.
12. Zinyk, O.B. (2024), "Attracting foreign direct investment as a condition for the formation of a security environment during war", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 13, pp. 215—221.
13. Briukhovets'ka, N.Yu. and Bulieiev, I.P. (2019), *Investytsijna aktyvnist' pidpriemstv z vyrobnytstva produktiv z vysokoiu dodanoi u vartistiu v umovakh obmezhenykh rynkiv: paradyhma ta mekhanizmy zabezpechennia* [Investment activity of high value-added products in limited markets: a paradigm and mechanisms for ensuring], NAS of Ukraine, Institute of Industrial Economics, Kyiv, Ukraine.
14. Peresada, A.A. Smirnova, O.O. Onikienko, S.V. and Liahova, O.O. (2001), *Investuvannia: navchal'no-metodychnyj posibnyk dlia samostiynoho vyvchennia dysypliny* [Investing: a textbook for self-study of the discipline], KNEU, Kyiv, Ukraine.
15. Kvasnyts'ka, R.S. (2014), "Definitive analysis of the concept of "investment activity", *Ekonomichni nauky*, vol. 26, pp. 198—203.
16. Kryvov'iazuk, I.V. (2018), "Investment activity of the enterprise: essence, method of analysis and ways of improving its efficiency", *Naukovyj visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 31, pp. 83—90.
17. Luhova, M.S. Tsybaliuk, I.O. and Pavlikha, N.V. (2022), *Investytsijna diial'nist' rehionu v umovakh ievropejs'koi intehtatsii: retrospektyvnyj analiz ta napriamy aktyvizatsii* [Fundamentals of investment activity], Volyns'kyj natsional'nyj universytet imeni Lesi Ukrainky. Vezha-Druk, Luts'k, Ukraine.
18. Majorova, T.V. Dyba, M.I. and Onyshko, S.V. (2012), *Aktyvizatsiia investytsijnogo protsesu v Ukraini* [Activation of investment process in Ukraine], KNEU, Kyiv, Ukraine.
19. Nikol'chuk, Yu.M. and Lopatovs'ka, O.O. (2023), "Investment attractiveness of Ukraine: main trends, problems and key solution vectors", *Innovation and Sustainability*, vol. 1, pp. 164—175.
20. Nkaja, B.Zh. and Larka, M.I. (2016), "The role and significance of investments in the activities of enterprises", *Stratehii innovatsijnogo rozvytku ekonomiky Ukrainy: problemy, perspektyvy, efektyvnist' "Forward-2016". 7 Mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konf. stud. ta molodykh vchenykh* [Strategies of innovative development of the economy of Ukraine: problems, prospects, efficiency "Forward-2016". 7 International scientific and practical Internet conference of students and young scientists], NTU "KhPI", Kharkiv, Ukraine, pp. 155—156.
21. Pichuhina, T.S. and Zabrods'ka, L.D. (2013), "Investment activity of the enterprise: the essence and content of management", *Ekonomichna stratehiya i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, vol. 2 (1), pp. 146—154.
22. Pokal'chuk, M.Yu. Marachuk, A.V. and Shulepova, O.O. (2024), "Legal issues of attracting foreign investments in Ukraine under the conditions of martial law", *Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*, vol. 3, pp. 546—551 DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/131>
23. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Provisions (standard) of accounting 4 "Cash flow statement"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0398-99#Text> (Accessed 15 July 2024).
24. Verkhovna Rada of Ukraine (1991), *The Law of Ukraine "On Investment Activity"*, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1560-12> (Accessed 15 July 2024).
25. Savits'ka, S.I. (2024), "Significance of investment activities for the development of the domestic economy", *Podil's'kyj visnyk: sil's'ke hospodarstvo, tekhnika, ekonomika*, vol. 1 (42), pp. 101-106 DOI: <https://doi.org/10.37406/2706-9052-2024-1.15>
26. Sirosh, N.V. (2012), "Activation of investment activity as a mechanism for the accelerated development of the economy of the Crimea", *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsional'nogo universiteta imeni V.I. Vernadskogo, serija "Ekonomika i upravlenie"*, vol. 1, pp. 169—175.
27. Tatarenko, N.O. and Poruchnyk, A.M. (2000), *Teoriyi investytsiy* [Investment theories], KNEU, Kyiv, Ukraine.
28. Fedorenko, V.H. (2004), *Investoznavstvo* [Investment knowledge], 3rd ed, MAUP, Kyiv, Ukraine.
29. Fedorenko V.H. (2008) *Investuvannia: pidruchnyk* [Investment: textbook], 2-nd ed, Alerta, Kyiv, Ukraine.
30. Fylypkovskaia, L.A. and Kravchuk, A.H. (2013), "Evaluation of the effectiveness of the investment activity of the advertising agency", *Visnyk NTU "KhPI"*, vol. 53 (1026), pp. 172—178.
31. Yunin, O.S. Kruhlova, O.O. and Saviel'ieva, M.O. (2018), *Finansovo-ekonomichnyj slovnyk: slovnyk-dovidnyk* [Financial and economic dictionary: reference dictionary], Vydavets' Bila K.O., Dnipro, Ukraine.
32. Kharuk, V.A. (2014), "The theoretical essence of the investment and its importance as an economic category", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'nogo universytetu*, vol. 3, pp. 115—117.
33. Khrushch, N.A. (2010), *Investytsijna diial'nist': suchasni stratehiyi i tekhnolohiyi* [Investment activity: modern strategies and technologies], KhNU, Khmelnytskyi, Ukraine.
34. Schukin, B.M. (2004), *Investuvannia* [Investing], MAUP, Kyiv, Ukraine.
35. McConnell, C.R. Brue, S.L. and Flynn, S.M. (2009), *Economics: principles, problems, and policies*, Boston, USA.
36. Fischer, S. Dornbusch, R. and Schmalensee, R. (1988), *Economics: second edition*, New York, USA.
37. Sharpe, W.F. Alexander, G.J. and Bailey, J.V. (1999), *Investments*, Publisher Upper Saddle River, Prentice Hall, NJ, USA.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2024 р.

О. В. Федірець,

д. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту ім. І. А. Маркіної,
Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9710-4644>

Є. Б. Брикайло,

аспірант, Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, м. Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-2497-2952>

І. В. Равлюк,

аспірант, Заклад вищої освіти "Подільський державний університет",
м. Кам'янець-Подільський, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-7023-9721>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.60

ІННОВАЦІЙНА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ АГРОПРОДОВОЛЬНОЇ СФЕРИ

О. Fedirets,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of I. Markina Department of Management, Poltava State Agrarian University, Poltava, Ukraine

Y. Brykailo,

PhD student, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv, Ukraine

I. Ravliuk,

PhD student, Higher educational institution "Podillia state university", Kamianets-Podilskyi, Ukraine

INNOVATIVE MANAGEMENT SYSTEM OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE AGRO-FOOD SECTOR

В статті розглянуто інноваційну систему управління соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфери. На зміну класичним підходам які акцентують увагу на еволюційному розвитку агропродовольчої сфери мають прийти синергетичні підходи які визначають її функціонування як системи. Впровадження інноваційних систем управління соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфери відкриває широкі перспективи. Інноваційні технології та методи управління можуть значно підвищити продуктивність праці, ресурсоемність та ефективність виробництва в агропродовольчій сфері. Це призведе до збільшення обсягів виробництва продуктів харчування, зниження їх собівартості та підвищення конкурентоспроможності українських агропідприємств на світовому ринку. Завдяки впровадженню інноваційних систем управління аграрії зможуть отримувати більший прибуток від своєї діяльності. Це призведе до покращення рівня їх життя та стимулюватиме розвиток сільських територій. Інноваційні системи управління можуть допомогти Україні збільшити виробництво продуктів харчування та зробити їх більш доступними для населення. Це зміцнить продовольчу безпеку країни та зменшить залежність від імпорту. Впровадження інноваційних систем управління стимулюватиме модернізацію агропродовольчої сфери, що включатиме в себе впровадження нових технологій, оновлення обладнання та інфраструктури, а також підвищення кваліфікації кадрів. Інноваційні

системи управління можуть допомогти агропідприємствам зменшити негативний вплив на довкілля, що сприятиме збереженню природних ресурсів та покращенню екологічної ситуації в країні. Впровадження інноваційних систем управління зробить агропродовольчої сфери більш привабливим для інвестицій, що призведе до залучення додаткових коштів у розвиток галузі. Для реалізації цих перспектив необхідно: створити сприятливі умови для розвитку інноваційної діяльності в агропродовольчій сфері; підвищити рівень кваліфікації кадрів; забезпечити доступ до фінансування. Впровадження інноваційних систем управління соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфери може стати одним із ключових факторів модернізації української економіки, підвищення її конкурентоспроможності та забезпечення продовольчої безпеки країни.

The article examines the innovative management system of socio-economic development of the agro-food sector. Classical approaches that emphasize the evolutionary development of the agro-food sector should be replaced by synergistic approaches that determine its functioning as a system. The implementation of innovative management systems for socio-economic development of the agri-food sector opens up wide prospects. Innovative technologies and management methods can significantly increase labor productivity, resource intensity and production efficiency in the agro-food sector. This will lead to an increase in food production volumes, a decrease in their cost price, and an increase in the competitiveness of Ukrainian agricultural enterprises on the world market. Thanks to the introduction of innovative management systems, farmers will be able to get more profit from their activities. This will improve their standard of living and stimulate the development of rural areas. Innovative management systems can help Ukraine increase food production and make it more accessible to the population. This will strengthen the country's food security and reduce dependence on imports. The introduction of innovative management systems will stimulate the modernization of the agri-food sector, which will include the introduction of new technologies, updating equipment and infrastructure, as well as improving the qualifications of personnel. Innovative management systems can help agricultural enterprises reduce their negative impact on the environment, which will contribute to the preservation of natural resources and the improvement of the ecological situation in the country. The introduction of innovative management systems will make the agri-food sector more attractive for investments, which will lead to the attraction of additional funds for the development of the industry. To implement these prospects, it is necessary to: create favorable conditions for the development of innovative activities in the agro-food sector; increase the level of qualification of personnel; ensure access to financing. The implementation of innovative management systems for the socio-economic development of the agri-food sector can become one of the key factors in the modernization of the Ukrainian economy, increasing its competitiveness and ensuring the country's food security.

Ключові слова: інновації, система, управління, соціально-економічний розвиток, агропродовольча сфера.
Key words: innovations, system, management, socio-economic development, agro-food sphere.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

При розгляді агропродовольчої сфери у якості складної виробничої системи, яка стабільно функціонує при збалансованості усіх чинників виробництва, важливу роль при цьому відіграє соціально-економічна та аграрна політика за умови задовільного рівня правового

та фінансового забезпечення. Якщо ж система є не стабільною, то зазначені вище чинники будуть розбалансованими, при цьому спостерігається зниження рівня використання потенціалу виробничої системи, в першу чергу ресурсного. В таких умовах важливим критерієм сталого розвитку агропродовольчої сфери стає конкурентоспроможність, що потребує впровадження комплексної системи якості, особливо стосовно продуктів харчування. Суб'єкти господарювання які виробляють

неконкурентоспроможну продукцію, або застосовують застарілі технології не можуть розраховувати на успіху в довготривалій перспективі [7, с. 239—242]. Такі підприємства потребують або перепрофільовувати, або глибокої модернізації з впровадженням сучасних технологій за умови достатнього рівня інвестиційної підтримки, ще одним напрямком розвитку аграрних формувань є впровадження системи страхування та перехід до виробництва екологічно безпечної продукції, яка відповідає міжнародним стандартам та пройшла відповідну сертифікацію.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Агропродовольча сфері є складовою частиною економічної системи, а отже всі зміни, які з нею відбуваються (розвиток чи реформування) базуються на дії відповідних економічних законів. Поряд з цим слід враховувати специфічні особливості сільського господарства, які мають значний вплив на побудову взаємозв'язків, та визначають особливості, функціонування цієї галузі. До таких особливостей можна віднести наступні:

кінцевий результат діяльності сільського господарства — це сума спільних зусиль людини і навколишнього середовища (природи);

земля у сільському господарстві це засіб виробництва і одночасно головний об'єкт виробничих відносин, для галузей промисловості — це лише загальна умова для функціонування;

різниця часу виробництва та робочого часу створює умови для формування сезонного характеру виробництва;

розвиток та вдосконалення майнових відносин та відносин власності;

складність, динамізм та різноманіття економічних зв'язків, що зумовлюється тісною взаємодією сільського господарства та агропромислового комплексу [1—9].

Формування стратегічних цілей розвитку агропродовольчої сфери є важливою науковою задачею на кожному етапі її розвитку рівні. Враховуючи, що одна із ключових задач — це побудова безбар'єрної економіки, яка забезпечує вільний доступ до ресурсів, та дозволяє їх використовувати не залежно від того до якої соціальної групи відноситься індивід [11].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Формулювання цілей статті (постановка завдання) — дослідити інноваційну систему управління соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфери.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

В основі практичної реалізації концепції сталого розвитку агропродовольчої сфери лежить встановлен-

ня пріоритетів, які забезпечують врахування економічних інтересів поряд із забезпеченням соціальних та екологічних стандартів в межах економічної діяльності. При цьому можна виділити наступні позиції:

реалізація комплексного підходу для поєднання економічного, соціального та екологічного напрямків;

перехід екологічно безпечної системи раціонального землекористування, що враховує охорону та забезпечення відтворення родючості ґрунтів, зменшення забруднення хімічними речовинами, важкими металами, нітратами та іншими шкідливими речовинами, дотримання технології обробки ґрунту;

раціонального використання наявних ресурсів із збереженням екологічної рівноваги як в окремих регіонах, так і в державі загалом;

забезпечення узгодження приватних та суспільних інтересів з метою відтворення природних ресурсів [3, с. 135—141].

В той же час за умови великої кількості пріоритетів успішна їх реалізація забезпечується завдяки дотриманню системного підходу.

Система соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери повинна забезпечувати певний набір позитивних економічних ефектів. Так вона має забезпечувати збільшення інвестування у людський капітал, базуючись на формуванні ефективної взаємодії між регіональними органами центральної влади, місцевим самоврядуванням та аграрними формуваннями.

Запропонована нами логіко-структурна схема побудови взаємовідносин в системі соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери, передбачає врахування принципів та каталізаторів соціально-економічного розвитку, а також встановлення ролей, які відіграють ключові суб'єкти, які й визначають процедуру розвитку в агропродовольчій сфері (рис. 1).

З точки зору системного підходу, соціально-економічний розвиток агропродовольчої сфери варто розглядати у вигляді середовища взаємодії, що враховує інтереси п'яти головних суб'єктів, які мають найбільший вплив на формування суспільної інклюзії: держава, великий бізнесу, місцеві громади, малих та середніх агропродовольчі суб'єкти господарювання, а також громадяни (включаючи як жителів сільської місцевості, так і мешканців - міських агломерацій). За даних умов саме громадяни виступають ключовими суб'єктами запропонованої системи, і одночасно на них концентрується найбільша увага, адже забезпечення їх добробуту стає ключовою метою соціально-економічної концепції розвитку. Враховуючи комплексність та глобальність соціально-економічного розвитку, що спирається на його інституційну природу, реалізація зазначеної концепції можлива при забезпеченні синхронізації останнього в межах макро-, мезо- та мікрорівнів в розрізі різних просторових та часових зрізів.

Для досягнення успіху при впровадженні сучасних підходів у виробничо-господарську діяльність суб'єктів господарювання в розрізі різних рівнів потрібно забезпечити трансформацію інституційного середовища та забезпечити зміни менталітету в межах всього українського суспільства. Відповідно до запропонованої структурно-логічної схеми концепція соціально-економічного розвитку повинна базуватися на наступних принци-

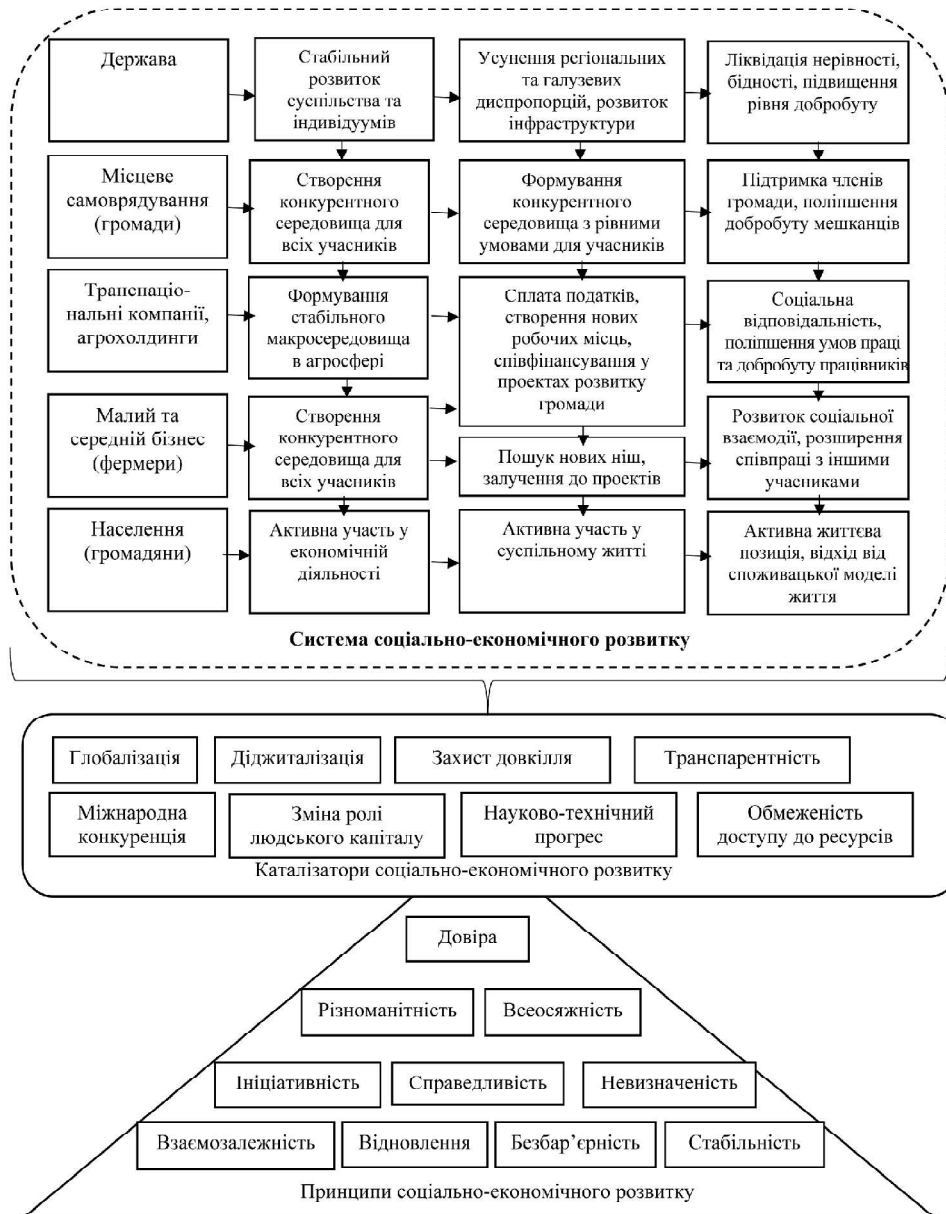

Рис. 1. Структурно-логічна схема системи соціально-економічного розвитку агропродовольчої сфери

Джерело: власна розробка.

пах: безбар'єрність, стабільність, взаємозалежність, відновлення, ініціативність, справедливість, всеосяжність, різноманітність та довіра.

Реалізація запропонованої схеми взаємодії дозволить створити базис для соціально-економічного розвитку регіонів на основі об'єднаних територіальних громад адже забезпечує згуртованість суспільства для створення гідних умов та формування ситуації рівних можливостей для самореалізації та всебічного розвитку населення даних формувань. В першу чергу потрібно забезпечити формування економічної бази для соціально-економічного розвитку. На перші ролі за таких обставин виходить процес трансформації земельних відносин, який повинен відбуватися базуючись на принципі доброчесності, що набуває особливої актуальності за умов перетворення сільськогосподарських земель ринковий товар.

В якості стратегічної мети має стати формування умов, коли активна економічна діяльність, а не дотації з бюджету, дозволять забезпечити достатній рівень добробуту для малозахисених прошарків суспільства. Це матиме позитивний вплив і на місцеві бюджети громад та дозволить збільшити фінансування суспільно значущих проектів.

У табл. 1 запропоновано комплексний підхід, який передбачає формування середовища розвитку та добробуту для сільсько-міських агломерацій. Важливого значення при цьому набуває необхідність активної участі всіх зацікавлених сторін, в першу чергу аграрного бізнесу.

Початковим кроком даного процесу виступає створення необхідної економічної бази, здатної забезпечити соціально-економічний розвиток за участю держави, великого, середнього та малого бізнесу, органів

Таблиця 1. Системне уявлення про соціально-економічний розвиток сільсько-міських агломерацій

Виміри соціально-економічного розвитку та його активатори		
Політичний	Економічний	Соціальний
Органи центральної виконавчої влади	Аграрні холдинги	Саморозвиток об'єднаних територіальних громад
Регіональні представництва органів державної влади	Великі аграрні підприємства	Соціальна відповідальність бізнесу: механізм, заходи, інструменти
Органи місцевого самоврядування	Малі та середні підприємства	Структури що з'явилися завдяки розвитку партнерства держави, бізнесу та суспільства
Бізнесові та підприємницькі структури	Сімейні фермерські господарства	Солідарні громадські спілки об'єднаних територіальних громад
Об'єднані територіальні громади	Селянські господарства	Благодійні установи та організації
Громадські об'єднання	Домогосподарства	Міжнародні громадські організації
Окремі особи	Індивідуальні товаровиробники	Меценати

Джерело: власна розробка.

місцевого самоврядування, населення та інших зацікавлених суб'єктів.

Агропродовольча сфера має схильність до виникнення системної внутрішньої нерівноваги, особливо в умовах виникнення дисбалансу в межах її структурних складових в наслідок чого можливий розвиток кризових явищ. На нашу думку будь-яка система не позбавлена "вузьких місць" — структурних елементів, які мають ресурсні обмеження, внаслідок чого порушується функціональність та виникає дестабілізація усієї системи. Стосовно агропродовольчої сфери, то, на нашу думку, таким "вузьким місцем", виступає застаріла (як фізично, так і морально) матеріально-технічна база та використання низькопродуктивних, енергоємних технологій (при чому така ситуація спостерігається як в сільському господарстві, так і в промисловості, яка забезпечує переробку сільськогосподарської сировини та виробництво продовольства).

У зв'язку із посиленням процесів, що формують ситуацію внутрішньої нерівноваги (диспаритет цін, стан матеріально-технічної бази, яка не може забезпечити потреби виробництва, невідповідність рівня кваліфікації працівників сучасним вимогам тощо) агропродовольча сфера як система рухається до точки біфуркації, яка передбачає розгалуження еволюційного шляху розвитку агропродовольчої сфери. Порівняно із стабільним еволюційним типом розвитку, біфуркаційний характеризується нестабільністю, відсутністю стійкості, передбачає можливість виникнення катастрофізмів, коли відбуваються раптові зміни системи та перехід її до принципово іншого стану. Так частина науковців [10] стверджують, що економічні кризи і соціальні катастрофи виникають внаслідок біфуркаційного впливу.

Біфуркація — точка, в якій система стає чутливою до зміни своїх параметрів, втрачає стійкість, стабільність

(Н.В. Бичкова [1], В.Г. Воронкова [4], В.А. Колодійчук [6], В.М. Шкуркіна [9]).

У біфуркаційній точці агропродовольча сфера особливо чутливо реагує на впливи, які виникають у зовнішньому та внутрішньому середовищі. На даному етапі напрямку руху може визначитися через вплив суб'єктивних чинників (окрема особа чи група осіб, які представляють організацію, певне об'єднання чи групу осіб на рівні держави, галузі, регіону). Це визначає ситуацію, коли, Україні при зміні політичного курсу відбуваються зміни керівників на всіх рівнях, зокрема і в агропродовольчій сфері, більше того відбуваються зміни пов'язані із її стратегією розвитку.

В свою чергу аттрактор — стан, в якому система перебуває чи до якого прагне потрапити (Л. Бойко-Бойчук [2], І.Г. Грабар, Є.І. Хомаківський, О.В. Вознюк, Л.Ю. Возна [5], Ю.П. Сурмін, Л.Г. Штика, В.Д. Бакуменко, Л.М. Гогіна [8]).

Враховуючи значну роль аттракторів для забезпечення оптимізації траєкторії руху агропродовольчої сфери як системи, варто акцентувати увагу на ключових із них. Курс валют на нашу думку, значною мірою обумовлює ефективність розвитку агропродовольчої сфери, адже має значний вплив через експортно-імпорتنі операції. Такі точки біфуркації (курс валют, зміна форм власності, типу економіки, поширення економічних кризи) за умови проходження через них соціально-економічної системи викликають появу кризових розривів, виходячи із сутності еволюційного процесу, забезпечує потрапляння в поле тяготіння одного із аттракторів. В останні роки до такого аттрактором слід віднести світовий ринок продовольства, адже зайнявши певну нішу суб'єкт господарювання можна здійснити стрибок у розвитку, зокрема, завдяки галузі рослинництва забезпечити вихід на міжнародний ринок.

Процес пов'язаний із переходом агропродовольчої сфери до стійкого аттрактора піддається змінам і ним ефективно керувати, проводячи відповідні реформи та забезпечуючи реалізацію прогресивних змін, наприклад, впроваджуючи необхідні законодавчі та нормативні акти, що сприяють інтеграції агропродовольчої сфери України у світовий економічний простір.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Як підсумок, слід відзначити, на зміну класичним підходам які акцентують увагу на еволюційному розвитку агропродовольчої сфери мають прийти синергетичні підходи які визначають її функціонування як системи. Впровадження інноваційних систем управління соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфери відкриває широкі перспективи. Інноваційні технології та методи управління можуть значно підвищити продуктивність праці, ресурсоемність та ефективність виробництва в агропродовольчій сфері. Це призведе до збільшення обсягів виробництва продуктів харчування, зниження їх собівартості та підвищення конкурентоспроможності українських агропідприємств на світовому ринку. Завдяки впровадженню інноваційних систем управління аграрії зможуть отримувати більший прибуток

від своєї діяльності. Це призведе до покращення рівня їх життя та стимулюватиме розвиток сільських територій. Інноваційні системи управління можуть допомогти Україні збільшити виробництво продуктів харчування та зробити їх більш доступними для населення. Це зміцнить продовольчу безпеку країни та зменшить залежність від імпорту. Впровадження інноваційних систем управління стимулюватиме модернізацію агропродовольчої сфери, що включатиме в себе впровадження нових технологій, оновлення обладнання та інфраструктури, а також підвищення кваліфікації кадрів. Інноваційні системи управління можуть допомогти агропідприємствам зменшити негативний вплив на довкілля, що сприятиме збереженню природних ресурсів та покращенню екологічної ситуації в країні. Впровадження інноваційних систем управління зробить агропродовольчої сфери більш привабливим для інвестицій, що призведе до залучення додаткових коштів у розвиток галузі.

Для реалізації цих перспектив необхідно: створити сприятливі умови для розвитку інноваційної діяльності в агропродовольчій сфері; підвищити рівень кваліфікації кадрів; забезпечити доступ до фінансування. Впровадження інноваційних систем управління соціально-економічним розвитком агропродовольчої сфери може стати одним із ключових факторів модернізації української економіки, підвищення її конкурентоспроможності та забезпечення продовольчої безпеки країни.

Література:

- Бичкова Н.В. Стійкість розвитку сучасної корпорації в контексті системно-синергетичного підходу. Вісник Хмельницького національного університету. 2010. № 3. Т. 2. С. 90—93.
- Бойко-Бойчук Л. Методика синергетичного аналізу соціально-політичних систем (теоретичний аспект). Людина і політика. 2004. № 4 (34). С. 92—105.
- Буркинський Б.В., Степанов В.Н., Заричков С.К. Экономика — экологические основы регионального природопользования и развития. Одеса: Фенікс, 2005. 575 с.
- Воронкова В.Г. Синергетична методологія аналізу соціального управління. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: збірник наукових праць. 2009. Вип. 36. С. 26—47.
- Грабар І.Г. Синергетика економічних систем: навч. посібник / [І.Г. Грабар, Є.І. Хомаківський, О.В. Вознюк та ін.]. Житомир: ЖДТУ. 2003. 244 с.
- Колодійчук В.А. Ефективність логістики зерна та продуктів його переробки: монографія. Львів: Український бестселер, 2015. 574 с.
- Мікула Н.А., Шахрайук-Онофрей С.І. Факторні впливи на сталий розвиток сільських територій прикордонних регіонів. Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Економічні науки. 2013. Вип. 1. С. 237—246.
- Сурмін Ю.П., Штика Л.Г., Бакуменко В.Д., Горіна Л.М. Словник системного аналізу в державному управлінні. К.: Вид-во НАДУ, 2007. 148 с.
- Шкуркіна В.М. Методологічні засади менеджменту соціокультурної діяльності. Вісник ХДАК. 2010. Вип. 29. С. 226—235.
- Федірець О.В. Розвиток агропродовольчої сфери як соціально-економічної системи: теорія, методологія, практика. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 — економіка та управління національним господарством. Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, 2021. 448 с.
- Zos-Kior M., Shkurupii J., Hnatenko I., Fedirets O., Shulzhenko Iryna, Rubezhanska Viktoriia. Modeling of the investment program formation process of ecological management of the agrarian cluster. European Journal of Sustainable Development. 2021. 10. 1. 571—583.

References:

- Bychkova, N.V. (2010), "Sustainability of the development of a modern corporation in the context of a system-synergistic approach", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 3.2, pp. 90—93.
- Boyko-Boychuk, L. (2004), "Methodology of synergistic analysis of socio-political systems (theoretical aspect)", *Lyudyna i polityka*, vol. 4 (34), pp. 92—105.
- Burkinsky, B.V., Stepanov, V.N. and Zarychkov, S.K. (2005), *Upravlinnya rozvytkom pidpryyemstva: metodolohiya, mekhanizmy, modeli* [Economic and ecological foundations of regional nature management and development], Phoenix, Odesa, Ukraine.
- Voronkova, V.G. (2009), "Synergistic methodology of social management analysis", *Humanitarnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi: zbirnyk naukovykh prats'*. 2009, vol. 36, pp. 26—47.
- Grabar, I.H. Khodakivskiy, E.I. and Vozniuk, O.V. (2003), *Synerhetyka ekonomichnykh system: navch. posibnyk* [Synergetics of economic systems: teaching manual], ZHDTU, Zhytomyr, Ukraine.
- Kolodiychuk, V.A. (2015), *Efektivnist' lohistyky zerna ta produktiv yoho pererobky* [Efficiency of logistics of grain and its processing products], Ukrainian Bestseller, Lviv, Ukraine.
- Mikula, N.A. and Shahrjuk-Onofrey, S.I. (2013), "Factor influences on sustainable development of rural areas of border regions", *Naukovyy visnyk Bukovyn'skoho derzhavnoho finansovo-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 1, pp. 237—246.
- Surmin, Y.P., Shtyka, L.G., Bakumenko, V.D. and Hogina, L.M. (2007), *Slovnnyk systemnoho analizu v derzhavnomu upravlinni* [Dictionary of system analysis in public administration], Publication of the National Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine.
- Shkurkina V.M. (2010), "Methodological principles of management of socio-cultural activities", *Visnyk KHDAK*, vol. 29, pp. 226—235.
- Fedirets, O.V. (2021), "Development of the agro-food sector as a socio-economic system: theory, methodology, practice", *Abstract of Doctor dissertation, Economy, Poltava, Ukraine*.
- Zos-Kior, M., Shkurupii, J., Hnatenko, I., Fedirets, O., Shulzhenko, I. and Rubezhanska, V. (2021), "Modeling of the investment program formation process of ecological management of the agrarian cluster", *European Journal of Sustainable Development*, vol. 10.1, pp. 571—583.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2024 р.

Т. В. Черничко,

д. е. н., професор, професор кафедри економіки та фінансів, Мукачівський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0498-9130>

В. Ф. Проскура,

д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту, управління економічними процесами

та туризму, Мукачівський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5494-0039>

В. В. Алмаші,

аспірант, Мукачівський державний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-0781-5500>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.66

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ ЯК ФАКТОР СТАЛОГО РОЗВИТКУ

T. Chernychko,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department
of Accounting, Taxation, and Marketing, Mukachevo State University

V. Proskura,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Management
and Management of Economic Processes and Tourism, Mukachevo State University

V. Almashi,

PhD student, Mukachevo State University

DIGITAL TRANSFORMATION OF BUSINESS PROCESSES AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Цифрова трансформація бізнес-процесів стає не просто модною тенденцією, а необхідною умовою для забезпечення конкурентоспроможності та сталого розвитку підприємств. Метою статті є дослідження ролі цифрової трансформації бізнес-процесів у забезпеченні сталого розвитку підприємств. Визначено, що цифрові технології відіграють ключову роль у сприянні сталому розвитку, забезпечуючи ефективні, екологічні та соціально відповідальні бізнес-практики. Основні цифрові технології, які впливають на стійкість бізнесу, включають штучний інтелект (AI) та машинне навчання (ML), Інтернет речей (IoT), хмарні обчислення, великі дані, блокчейн, автоматизацію та роботизацію. Обґрунтовано, що цифрові технології сприяють більш ефективному та відповідальному управлінню ресурсами, покращують екологічну стійкість та підвищують соціальну відповідальність бізнесу, що є основними аспектами сталого розвитку. Зроблено висновок, що цифрова трансформація не тільки сприяє стійкому розвитку бізнесу, але й забезпечує економічну вигоду, підвищуючи ефективність, знижуючи витрати та створюючи нові можливості для зростання. Запровадження цифрових технологій забезпечує досягнення економічних, соціальних та екологічних переваг бізнес-структури, що підтверджує їх спрямованість на забезпечення сталого розвитку.

Digital transformation of business processes is not just a trendy buzzword but a necessary condition for ensuring competitiveness and sustainable development of enterprises. The purpose of this article is to explore the role of digital transformation of business processes in ensuring the sustainable development of enterprises. The defined goal allows for the justification of the following objectives: to consider the main digital technologies that affect business sustainability; to analyze the economic benefits of digital transformation; to assess the social impact of digital transformation; and to identify the main challenges and risks associated with digital transformation. It has been determined that digital technologies play a key role in promoting sustainable development by enabling efficient, environmentally friendly, and socially responsible business practices. The main digital technologies influencing business sustainability include Artificial Intelligence (AI) and Machine Learning (ML), the Internet of Things (IoT), cloud computing, big data, blockchain, automation, and robotics. It has been substantiated that digital technologies contribute to more efficient and responsible resource management, enhance environmental sustainability, and increase the social responsibility of businesses, which are the main aspects of sustainable development. The use of the Internet of Things (IoT) and big data allows companies to manage resource consumption, such as water and energy, more efficiently, reducing their costs and ecological footprint. Process automation and improved logistics significantly reduce carbon emissions by optimizing delivery routes and lowering fuel costs. Digital transformation brings significant social benefits, including improving quality of life, expanding access to information, increasing social inclusion, creating new jobs and developing entrepreneurship, improving working conditions, and ensuring social justice. It is concluded that digital transformation not only promotes the sustainable development of businesses but also provides economic benefits by increasing efficiency, reducing costs, and creating new opportunities for growth. The introduction of digital technologies ensures the achievement of economic, social, and environmental benefits for business structures, confirming their orientation towards ensuring sustainable development.

Ключові слова: цифрова трансформація бізнес-процесів, сталий розвиток, цифрові технології, економічні переваги, соціальні переваги, екологічні переваги.

Key words: digital transformation of business processes, sustainable development, digital technologies, economic benefits, social benefits, environmental benefits.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В сучасному світі бізнес переживає значні зміни під впливом цифрових технологій. Цифрова трансформація бізнес-процесів стає не просто модною тенденцією, а необхідною умовою для забезпечення конкурентоспроможності та сталого розвитку підприємств. Сталість, що охоплює економічні, екологічні та соціальні аспекти, є ключовим фактором, що визначає довгостроковий успіх організацій. Використання цифрових технологій дозволяє підприємствам оптимізувати ресурси, зменшити негативний вплив на навколишнє середовище, підвищити ефективність операцій і сприяти соціальному прогресу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Останні наукові та практичні дослідження підкреслюють важливість цифрової трансформації для сталого розвитку підприємств. Згідно з дослідженням

McKinsey, компанії, що успішно впровадили цифрові технології, досягли значного покращення операційної ефективності та скорочення витрат на 20—30% [1; 2]. У доповіді World Economic Forum зазначається, що цифрові технології, такі як Інтернет речей (IoT), штучний інтелект (AI) і блокчейн, мають потенціал суттєво змінити способи ведення бізнесу, сприяючи досягненню сталих цілей [3].

Науковці також відзначають екологічні вигоди цифрової трансформації. Наприклад, використання Big Data та AI для оптимізації логістичних процесів дозволяє зменшити викиди CO₂ на 10—15%, що підтверджено дослідженнями International Energy Agency. Крім того, компанії, які інтегрують цифрові технології в свої операційні процеси, можуть знижувати споживання енергії та води, сприяючи збереженню природних ресурсів [4].

Соціальний аспект цифрової трансформації також активно досліджується. Наприклад, дослідження Harvard Business Review показало, що автоматизація та цифровізація робочих процесів можуть покращити умови праці, зменшити рутинні завдання та підвищити загальний рівень задоволеності співробітників. А. Лаушер

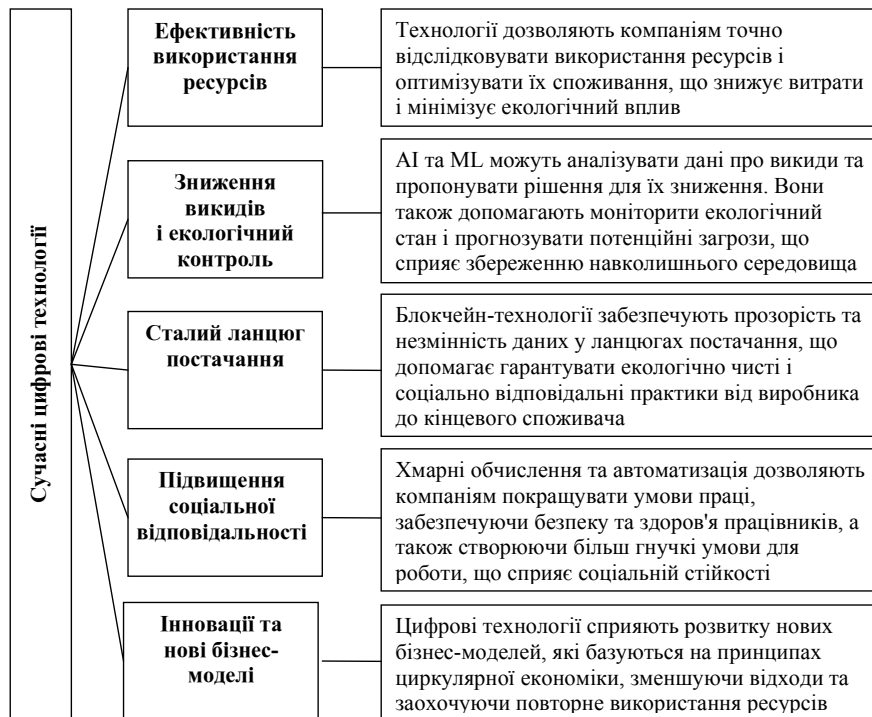

Рис. 1. Формат взаємозв'язку між запровадженням цифрових технологій та перспективами сталого економічного розвитку

Джерело: сформовано на основі [1—3].

визначав цифрову економіку як розвиток мережевих технологій, які поєднують інтелектуальну машину та людину для прориву в соціальному розвитку та формуванні багатства [5]. С. Адель Махмод розглядав її як конвергенцію комунікаційних і обчислювальних технологій, що покращує електронний бізнес і сприяє широкомасштабній трансформації бізнесу [6]. Марк Нікзем акцентував увагу на поєднанні цифрових навичок, цифрової інфраструктури та цифрових товарів і послуг, що дозволяє отримати загальний економічний результат [7].

Наукові дослідження у цій галузі проводяться як в Україні, так і за кордоном, що підкреслює важливість і актуальність даної теми.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження ролі цифрової трансформації бізнес-процесів у забезпеченні сталого розвитку підприємств. Визначена мета дозволяє обґрунтувати наступні її завдання: розглянути основні цифрові технології, які впливають на стійкість бізнесу; проаналізувати економічні переваги цифрової трансформації; оцінити соціальний вплив цифрової трансформації; виявити основні виклики та ризики, пов'язані з цифровою трансформацією.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Найбільш цитованим визначенням сталого розвитку є визначення, запропоноване у "Звіті Брундтланда" (звіті "Наше спільне майбутнє" Всесвітньої комісії з навколишнього середовища та розвитку (WCED) у 1987 році): "Сталий розвиток — це розвиток, який відповідає потребам сьогодення, не ставлячи під загрозу

здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби" [8].

Сталий розвиток охоплює широкий спектр питань, включаючи вплив економічної діяльності на навколишнє середовище, продовольчу безпеку, забезпечення основних потреб людини та збереження невідновлюваних ресурсів [9]. Це підкреслює необхідність врахування екологічних, соціальних та економічних аспектів при розробці стратегій розвитку як у розвинених країнах, так і в тих, що розвиваються.

На мікроекономічному рівні застосування загальноприйнятого визначення сталого розвитку є складним, оскільки воно містить мало вказівок щодо того, як на рівні підприємства можна визначити майбутні та поточні потреби, технології та ресурси, необхідні для їх задоволення, а також як ефективно збалансувати організаційні обов'язки між багатьма зацікавленими сторонами. Ці зацікавлені сторони можуть включати акціонерів, працівників, суспільство та природне середовище [10].

М. Старик і Г. Рендс визначають сталий розвиток як "здатність однієї чи кількох елементів економічної системи, окремо чи колективно, існувати та процвітати протягом тривалих часових проміжків, таким чином, що існування та процвітання інших сукупностей суб'єктів допускається на відповідних рівнях і в суміжних системах" [10]. Це визначення підкреслює важливість довгострокової стійкості та взаємозалежності різних елементів економічної системи.

Важливо зазначити, що наукові дослідження сталого розвитку продовжують розширювати розуміння цього концепту, акцентуючи увагу на інтеграції екологічних, соціальних та економічних аспектів у процеси прийняття рішень. Це включає розвиток методологій для оцінки впливу бізнес-діяльності на стійкість, розробку стра-

Таблиця 1. Основні цифрові технології, які впливають на стійкість бізнесу

Цифрові технології	Механізм впливу на діяльність бізнес-структури
Штучний інтелект (AI) та машинне навчання (ML)	AI та ML дозволяють бізнесам аналізувати великі обсяги даних, прогнозувати тенденції, оптимізувати операції та приймати обґрунтовані рішення. Вони можуть покращити ефективність виробничих процесів, знижуючи витрати та збільшуючи продуктивність
Інтернет речей	IoT дозволяє підприємствам отримувати дані з різних пристроїв і сенсорів у реальному часі, що допомагає моніторити та контролювати процеси, оптимізувати витрати енергії та підвищувати безпеку. Використання IoT сприяє стійкості, дозволяючи зменшити екологічний слід і підвищити ефективність використання ресурсів
Хмарні обчислення (Pcloud Pomputing)	Хмарні технології забезпечують гнучкість і масштабованість, дозволяючи бізнесам швидко адаптуватися до змін. Вони забезпечують доступ до потужних обчислювальних ресурсів і великих сховищ даних без необхідності інвестицій у власну інфраструктуру
Великі дані (Big Data)	Аналіз великих даних допомагає бізнесам краще розуміти своїх клієнтів, ринок та внутрішні процеси. Це дозволяє приймати обґрунтовані рішення, підвищувати ефективність і виявляти нові можливості для зростання
Блокчейн	Блокчейн-технології забезпечують безпеку, прозорість і незмінність даних, що є важливим для управління ланцюгами постачання, фінансових транзакцій і збереження даних. Це сприяє підвищенню довіри серед учасників ринку та зменшенню ризиків шахрайства
Автоматизація та роботизація	Використання роботів і автоматизованих систем у виробництві та інших процесах дозволяє підвищити продуктивність, зменшити витрати та підвищити якість продукції. Це також допомагає знизити залежність від людського фактора і підвищити безпеку праці

Джерело: сформовано на основі [1—3].

тегій для зниження негативного впливу на навколишнє середовище, а також пошук шляхів для сприяння соціальної рівності та економічній справедливості. Цифрові технології відіграють ключову роль у сприянні сталому розвитку, забезпечуючи ефективні, екологічні та соціально відповідальні бізнес-практики. Формат взаємозв'язку між запровадженням цифрових технологій та перспективами сталого економічного розвитку запропоновано на рис. 1.

Цифрові технології, такі як штучний інтелект (AI) та машинне навчання (ML), Інтернет речей (IoT), хмарні обчислення, великі дані, блокчейн, автоматизація та роботизація, значно підвищують стійкість бізнесу. Вони дозволяють компаніям оптимізувати процеси, знижувати витрати, підвищувати ефективність та прозорість, а також швидко адаптуватися до змін. Завдяки аналізу даних у реальному часі, покращеній комунікації та безпеці, ці технології сприяють прийняттю обґрунтованих рішень, зменшенню екологічного сліду та підвищенню продуктивності, що в кінцевому результаті забезпечує довготривалу стійкість та конкурентоспроможність бізнесу.

Основні цифрові технології, які впливають на стійкість бізнесу, запропоновано у табл. 1.

Ці технології є ключовими драйверами цифрової трансформації, сприяючи стійкості бізнесу, підвищуючи його конкурентоспроможність та зменшуючи негативний вплив на навколишнє середовище.

Цифрова трансформація приносить бізнесу численні переваги, включаючи підвищення продуктивності та ефективності, зниження операційних витрат, покращення обслуговування клієнтів, розширення ринків та

створення нових можливостей для зростання, підвищення конкурентоспроможності та поліпшення управлінських рішень за рахунок аналізу великих даних і використання передових технологій (рис. 2).

Цифрова трансформація приносить значні соціальні переваги, що позитивно впливають на різні аспекти суспільства:

1. Підвищення якості життя: впровадження цифрових технологій у сфери охорони здоров'я, освіти та державного управління дозволяє поліпшити доступ до послуг і їхню якість. Це включає телемедицину, онлайн-освіту та електронне урядування, що робить послуги доступнішими для широкого кола населення.

2. Розширення доступу до інформації: цифрові технології полегшують доступ до інформації та знань через Інтернет, що сприяє освітньому та культурному розвитку. Це дає людям можливість отримувати нові знання, підвищувати свою кваліфікацію та залишатися поінформованими про поточні події.

3. Підвищення соціальної включеності: інтернет та соціальні мережі створюють нові можливості для спілкування та взаємодії між людьми, незалежно від географічних меж. Це сприяє підвищенню соціальної включеності, дозволяючи різним групам людей знаходити підтримку та спільні інтереси.

4. Створення нових робочих місць та розвитку підприємництва: цифрова економіка створює нові можливості для зайнятості та розвитку підприємництва. Виникають нові професії, пов'язані з технологіями, а також з'являються платформи для розвитку малих та середніх підприємств.

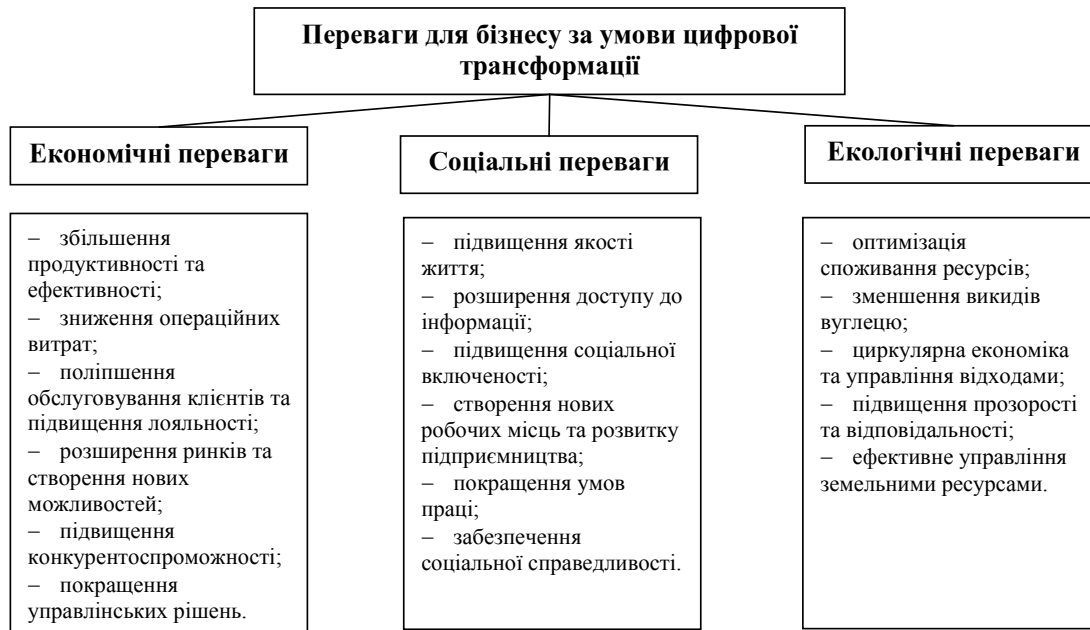

Рис. 2. Переваги для бізнесу за умови цифрової трансформації

Джерело: сформовано авторами.

5. Покращення умов праці: автоматизація рутинних та небезпечних робіт дозволяє поліпшити умови праці та зменшити ризики для здоров'я працівників. Крім того, цифрові технології сприяють гнучкості робочого графіка, дозволяючи працювати віддалено, що підвищує баланс між роботою та особистим життям.

6. Забезпечення соціальної справедливості: цифрові платформи та інструменти сприяють прозорості та відповідальності в управлінні, що допомагає боротися з корупцією та забезпечувати соціальну справедливість. Це також дозволяє громадянам активніше брати участь у суспільному житті та прийнятті рішень.

Ці соціальні переваги підкреслюють важливість цифрової трансформації не лише для економічного зростання, але й для покращення якості життя та соціальної стійкості суспільства.

Цифрова трансформація приносить бізнесу численні екологічні переваги:

1. Оптимізація споживання ресурсів: використання Інтернету речей (IoT) і великих даних дозволяє компаніям ефективніше керувати споживанням ресурсів, таких як вода та енергія, зменшуючи їхні витрати та екологічний слід.

2. Зменшення викидів вуглецю: завдяки автоматизації процесів і вдосконаленню логістики, компанії можуть значно скоротити викиди вуглекислого газу. Цифрові рішення дозволяють оптимізувати маршрути доставки, зменшуючи витрати пального та знижуючи забруднення.

3. Циркулярна економіка та управління відходами: цифрові платформи сприяють розвитку циркулярної економіки, де продукти та матеріали використовуються повторно, ремонтуються або переробляються, що зменшує кількість відходів та зберігає природні ресурси.

4. Підвищення прозорості та відповідальності: технології, такі як блокчейн, забезпечують прозорість у

ланцюгах постачання, що допомагає компаніям дотримуватися екологічних стандартів і звітувати про свої екологічні показники. Це підвищує відповідальність і сприяє екологічно чистим практикам.

5. Ефективне управління земельними ресурсами: використання геоінформаційних систем (ГІС) та дистанційного зондування дозволяє оптимізувати використання земельних ресурсів, сприяючи більш стійкому управлінню сільським господарством та лісовими ресурсами.

Ці переваги демонструють, як цифрова трансформація може допомогти бізнесу зменшити свій екологічний вплив, сприяти сталому розвитку та зберігати природні ресурси для майбутніх поколінь.

Цифрова трансформація стикається з численними викликами та ризиками, включаючи кібербезпеку, що загрожує конфіденційності та цілісності даних; високі витрати на впровадження нових технологій та їх обслуговування; необхідність підвищення кваліфікації персоналу для роботи з новими системами; спротив зміні з боку співробітників і керівництва; та ризики, пов'язані з залежністю від постачальників технологій і можливими технічними збоями, які можуть перервати бізнес-процеси.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Визначення та підходи до сталого розвитку є багатограничними і вимагають комплексного підходу, що враховує всі аспекти людської діяльності і їх вплив на майбутні покоління та навколишнє середовище. Запровадження цифрових технологій забезпечує досягнення економічних, соціальних та екологічних переваг бізнес-структури, що підтверджує їх спрямованість на забезпечення сталого розвитку.

Література:

1. McKinsey & Company. (2021). Digital transformation: Improving the odds of success. URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/digital-transformation-improving-the-odds-of-success>
2. McKinsey & Company. (2022). Digital strategy in the postpandemic era. URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/digital-strategy-in-the-postpandemic-era>
3. OECD (2013). The Digital Economy, OECD, Paris. URL: <https://www.oecd.org/daf/competition/The-Digital-Economy-2012.pdf>
4. Transforming industrial processes through digitalisation. (2020). Today in the Lab — Tomorrow in Energy? International Energy Agency. URL: <https://www.iea.org/articles/transforming-industrial-processes-through-digitalisation>
5. Lauscher, A. (2019). Life 3.0: being human in the age of artificial intelligence. Internet Histories, 3 (1) URL: <https://doi.org/10.1080/24701475.2019.1565556>
6. Mahmod, S. Adel. (2017). 5G wireless technologies—future generation communication technologies. International Journal of Computing and Digital Systemss, 6 (3), pp. 139—147. URL: <https://doi.org/10.12785/ijcds/060306>
7. Knickrehm, M., Berthon, B., Daugherty, P. (2016). Digital Disruption: The Growth Multiplier, Accenture, Dublin. URL: <https://docplayer.net/13797009-Digital-disruption-the-growth-multiplier.html>
8. Our Common Future (Brundtland Report). (1987). Report of the World Commission on Environment and Development. URL: <https://www.are.admin.ch/are/en/home/media/publications/sustainable-development/brundtland-report.html>
9. Carter, C.R., Rogers, D. S. (2008). A framework of sustainable supply chain management: moving toward new theory. International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, Vol. 38 №. 5. URL: <https://doi.org/10.1108/09600030810882816>
10. Starik, M., Rands, G.P. (1995). Weaving an integrated web: multilevel and multisystem perspectives of ecologically sustainable organizations. Academy of Management Review, Vol. 20 №. 4, pp. 908-35.

References:

1. McKinsey & Company, (2021), "Digital transformation: Improving the odds of success", available at: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/digital-transformation-improving-the-odds-of-success> (Accessed 20 July 2024).
2. McKinsey & Company, (2022), "Digital strategy in the postpandemic era", available at: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/digital-strategy-in-the-postpandemic-era> (Accessed 20 July 2024).
3. OECD, (2013), "The Digital Economy", OECD, Paris, available at: <https://www.oecd.org/daf/competition/The-Digital-Economy-2012.pdf> (Accessed 20 July 2024).
4. IEA (2020), "Transforming industrial processes through digitalisation. Today in the Lab — Tomorrow in Energy?", International Energy Agency, available at: <https://www.iea.org/articles/transforming-industrial-processes-through-digitalisation>

<https://www.iea.org/articles/transforming-industrial-processes-through-digitalisation> (Accessed 20 July 2024).

5. Lauscher, A. (2019), "Life 3.0: being human in the age of artificial intelligence", Internet Histories, 3 (1), available at: <https://doi.org/10.1080/24701475.2019.1565556> (Accessed 20 July 2024).

6. Mahmod, S. A. (2017), "5G wireless technologies—future generation communication technologies", International Journal of Computing and Digital Systemss, vol. 6 (3), pp. 139—147, available at: <https://doi.org/10.12785/ijcds/060306> (Accessed 20 July 2024).

7. Knickrehm, M., Berthon, B. and Daugherty, P. (2016), "Digital Disruption: The Growth Multiplier", Accenture, Dublin, available at: <https://docplayer.net/13797009-Digital-disruption-the-growth-multiplier.html> (Accessed 20 July 2024).

8. World Commission on Environment and Development (1987), "Our Common Future (Brundtland Report)", available at: <https://www.are.admin.ch/are/en/home/media/publications/sustainable-development/brundtland-report.html> (Accessed 21 July 2024).

9. Carter, C.R. and Rogers, D. S. (2008), "A framework of sustainable supply chain management: moving toward new theory", International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, Vol. 38, no. 5, pp. 360-387, available at: <https://doi.org/10.1108/09600030810882816> (Accessed 21 July 2024).

10. Starik, M. and Rands, G.P. (1995), "Weaving an integrated web: multilevel and multisystem perspectives of ecologically sustainable organizations", Academy of Management Review, Vol. 20, no 4, pp. 908-35.

Стаття надійшла до редакції 21.07.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

С. В. Кудлаєнко,

д. е. н., доцент, професор кафедри управління та адміністрування,
Житомирський інститут ПрАТ "ВНЗ "МАУП", м. Житомир

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2746-1814>

Н. Ю. Чорна,

к. е. н., доцент, Maccabi Health Care Services, м. Тель-Авів, Ізраїль

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-2317-4399>

О. Келманович,

факультет економіки, Аріельський університету, м. Аріель, Ізраїль

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8618-9315>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.72

ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА СТРАТЕГІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ В КОНТЕКСТІ ПЕРСПЕКТИВ ВПРОВАДЖЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ НОВАЦІЙ

S. Kudlaenko,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Management and Administration,
Zhytomyr Institute "Interregional Academy of Personnel Management"

N. Chorna,

PhD in Economics, Associate Professor, Maccabi Health Care Services, Tel Aviv, Israel

A. Kelmanovich,

Department of Economics, Ariel University, Ariel, Israel

THE INNOVATIVE COMPONENT OF THE STRATEGY OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT
AND ENSURING ECONOMIC SECURITY OF THE REGION IN THE CONTEXT OF THE
PERSPECTIVES OF IMPLEMENTATION OF GLOBAL INNOVATIONS

Інноваційні нововведення направлені на забезпечення зростання ефективності використання праці та капітальних інвестицій, які, у свою чергу, сприяють росту продуктивності праці, яка є найвагомим чинником економічного зростання. Потреба формування стратегій розвитку та забезпечення економічної безпеки на основі інноваційної складової сьогодні мають особливу актуальність, оскільки:

1) по-перше, є гостра необхідність у відновленні економіки країн після світової фінансової кризи та тривалих руйнівних військових дій, де саме інноваційні запровадження можуть стати найбільш ефективним засобом досягнення цієї мети;

2) по-друге, зміна способів функціонування економіки та суспільства за рахунок техніко-технологічних трансформацій докорінним образом змінюють різні суспільні та господарські процеси.

Наукові результати різних досліджень, які висвітлюють проблематику світового інноваційного розвитку, є основою дослідження, а застосування методів теоретичного та емпіричного дослідження дозволили виконати аналіз підібраного матеріалу, опрацювати статистичну інформацію та сформулювати узагальнення й висновки.

Метою написання статті було обґрунтування основних тенденцій інноваційного розвитку регіону як головного фактору його стратегічного соціально-економічного розвитку та забезпечення еконо-

мічної безпеки, який враховує визнані інноваційні світові тенденції. Досягнення завдань, які були передбачені для досягнення мети дослідження, дозволили:

1) визначитися зі світовими тенденціями в сфері інноваційних запроваджень у таких найбільш важливих сферах глобальної економіки як аграрний сектор, енергетика, дорожньо-транспортна система, інформаційно-комунікаційна сфера, захист навколишнього середовища, медицина;

2) сформуувати пропозиції інноваційного характеру для подальшого інноваційного розвитку регіону, запровадження яких сприятиме забезпеченню стабільності, ефективності та безпеки регіональної економіки за рахунок досягнення суттєвого підвищення конкурентоспроможності регіону та можливості стати серйозним конкурентом для інших регіонів України, а також стати учасником світового ринку виробництва.

Попри наявні успіхи запровадження інноваційних нововведень на різних рівнях управління та визнані тенденції подальшого інноваційного розвитку, є і проблеми, які мають зазнавати постійного дослідження, оскільки пов'язані з запуском нових регенераційних механізмів для довкілля, гарантуванням високої якості та безпеки життя, зниженням різних ризиків поглиблення соціально-екологічної кризи тощо.

Innovations are aimed at increasing the efficiency of the use of labor and capital investments, which, in turn, contribute to the growth of labor productivity, which is the most important factor in economic growth. The need to form development strategies and ensure economic security based on an innovative component is particularly relevant today, because:

1) firstly, there is an urgent need to restore the economies of countries after the global financial crisis and long destructive military actions, where innovative implementations can become the most effective means of achieving this purpose;

2) secondly, changes in the way the economy and society function due to technical and technological transformations fundamentally change various social and economic processes.

The scientific results of various studies that shed light on the problems of global innovative development are the basis of the study, and the use of theoretical and empirical research methods allowed to perform an analysis of the selected material, to process statistical information and to form generalizations and conclusions.

The purpose of writing the article was to substantiate the main trends of innovative development of the region as the main factor of its strategic socio-economic development and ensuring economic security, which takes into account the recognized innovative global trends. Achieving the tasks that were foreseen to achieve the goal of the research allowed:

1) determine global trends in the field of innovative implementations in the most important areas of the global economy, such as the agricultural sector, energy, road and transport system, information and communication sphere, environmental protection, medicine;

2) to form proposals of an innovative nature for the further innovative development of the region, the introduction of which will contribute to ensuring the stability, efficiency and security of the regional economy by achieving a significant increase in the competitiveness of the region and the opportunity to become a serious competitor for other regions of Ukraine, as well as to become a participant in the global production market.

Despite the existing successes in the introduction of innovations at various levels of management and the recognized trends of further innovative development, there are also problems that must undergo constant research, as they are related to the launch of new regeneration mechanisms for the environment, guaranteeing high quality of life, reducing various risks of deepening socio-ecological crisis, etc.

Ключові слова: світові інноваційні тенденції, інноваційні перспективи регіону, стратегія розвитку.

Key words: world innovation trends, innovation prospects of the region, development strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Розвиток регіональної інноваційної діяльності обумовлений переходом існуючої системи побудови еко-

номік регіонів на новий та більш якісний рівень, який відповідає саме інноваційному типу розвитку. Це дозволяє визнати, що ефективність запровадженої моделі інноваційного економічного регіонального розвитку ґрунтується на належному інституційному забезпеченні, а також та виваженій регіональній інноваційній політиці,

яку є можливість сформувати через визнані пріоритетні напрями активізації інноваційної діяльності, які здатні забезпечити досягненню визнаних цілей інноваційного регіонального розвитку.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Від базових основ політики держави на пряму залежить економічний розвиток на інноваційних засадах, а розробка на рівні держави заходів стратегічного призначення та на інноваційній основі економічного розвитку мають бути пріоритетними — таку думку висловили В. Геєць, В. Гросул, А. Ключник, Г. Мерніков, Л. Федулова. У свою чергу, О. Волкова та М. Денисенко переконані, що побудова багаторівневої системи управління інноваційним розвитком має враховувати індивідуальний інноваційний потенціал кожного рівня управління.

Разом з тим, додаткового наукового осмислення потребує обґрунтування інноваційних запроваджень та їх особливого стратегічного значення при побудові перспективних економік розвитку регіонів, які б враховували світові тенденції розвитку та впровадження інновацій.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Наукові результати різних досліджень, які висвітлюють проблематику світового інноваційного розвитку, стали основою для здійснення власного наукового пошуку, а застосування методів теоретичного та емпіричного дослідження сприяли проведенню аналізу підбраного матеріалу, опрацюванню статистичної інформації та формуванню висновків. Метою наукового пошуку є обґрунтування основних тенденцій інноваційного розвитку регіону як головного фактору його стратегічного соціально-економічного розвитку та забезпечення економічної безпеки, який враховує визнані інноваційні світові тенденції. Основними завданнями при цьому є:

- 1) визначитися зі світовими тенденціями в сфері інноваційних запроваджень;
- 2) сформувати пропозиції інноваційного характеру для подальшого інноваційного розвитку регіону, запровадження яких сприятиме забезпеченню стабільності, ефективності та безпеці регіональної економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Інтенсивний соціально-економічний розвиток деяких країн, які сьогодні визнані світовими економічними лідерами, а, головне, досягнутий високий рівень споживання та якості життя населення у цих країнах, у першу чергу, відбувся за рахунок запровадження ними нової державницької концепції, яка ґрунтувалася на засадах інноваційного розвитку. Значна кількість дослідників інноваційної техніко-технологічної проблематики переконані, що саме активізація інноваційної діяльності суб'єкту господарювання надає йому вигідні стратегічні можливості, які пов'язані зі збільшенням обсягів виготовлення, зниженням матеріало- та енергомісткості про-

цесів виробництва, підвищенням технічного рівня, оновленням номенклатури та асортименту, розширенням ринків збуту, посиленням конкурентних переваг продукції тощо. Вищезазначене не підлягає запереченню, але маємо відзначити і те, що зміни інноваційного техніко-технологічного характеру не завжди гарантують економічну ефективність результатів.

Досліджуючи теперішній стан та перспективи розвитку світової економіки (коли на глобальному рівні виникають серйозні виклики щодо нових та дешевих видів енергій, безпечності споживчих товарів, якості питної води, утилізації відходів та, головне, безпечності їх захоронення тощо), та соціально-економічні процеси розвитку регіонів України, дозволяють констатувати, що важливого стратегічного значення набуває потреба у розробці та реалізації регіональної соціально-економічної політики нового типу, в основі якої головним критерієм є інноваційна складова.

Розглянемо найбільш значимі інноваційні потреби Житомирської області, яка за своїм рівнем соціально-економічного розвитку знаходиться у 2-й десятці українського регіонального рейтингу, з врахуванням можливості запровадження найкращих світових інноваційних тенденцій, які обґрунтовані консалтинговими світовими агенціями, різними міжнародними організаціями та аналітичними світовими структурами щодо прогнозів з питань застосування інноваційних пріоритетів на найближчій чверть століття і більше.

Житомирську область є усі підстави віднести до регіонів, де аграрному сектору економіки приділяється значна увага. Тому, запровадження аграрних інновацій, серед яких передові технології сільськогосподарського виробництва; нові види ефективної сільськогосподарської техніки, сортів рослин, порід тварин, добрив та засобів захисту; сучасні методи профілактики та лікування тварин тощо можна віднести до найвагоміших у регіональному розвитку.

У схваленій у 2019 р. стратегії інноваційного розвитку нашої держави на період до 2023 р. було зазначено, що "... інноваційний потенціал АПК в нашій країні використовується лише на 4—5%, тоді як у США цей показник складає 50%" [10]. Ми погоджуємося з висновком Л. Щуревича, що підвищення рівня конкурентоспроможності аграрного сектору, ефективне використання та відродження ресурсів природи, а також підвищення якості життя сільських територій є реальним, але для цього є потреба у створенні "... Державної цільової програми інноваційного розвитку аграрного сектору економіки України як спільного проекту державних і регіональних фінансових, науково-освітніх, виробничих та інших суб'єктів інноваційного процесу" [13, с. 103].

ООН у 2015 р. схвалила програму розвитку до 2030 р., у якій було прописане спільне зобов'язання щодо подолання голоду, оскільки прогнозувалося, що до 2050 р. світовий попит на продукти харчування зросте на 70% на фоні скорочення частки світового сільськогосподарського виробництва до 3% [11, с. 60]. Також в документі зазначено, що демографія, зміна клімату, дефіцит природних ресурсів та харчові відходи є факторами посилення проблем голоду та дефіциту їжі на фоні збільшення тиску на застарілу модель сільського господарства щодо задоволення потреб людства (біль-

шість аналітиків вважають, що сільське господарство світу перебуває на етапі 4.0 ("Сільське господарство 4.0"))).

За обсягами експорту Україна до повномасштабної війни мала лідируючу позицію у сприянні вирішення глобальних продовольчих питань — входила до п'ятірки найбільших експортерів зернових у світі (експортували 75% від того, що виробляли). Частка постачання Україною світового експорту становила: пшениці — 10 %; кукурудзи — понад 14 %; соняшникової олії — понад 47% [2]. Сьогодні наша держава також залишається ключовим постачальником на світових ринках цієї продукції, де її частка становить понад 10 % міжнародної торгівлі (у 2023 р. до 65 країн експортовано 16,1 млн т пшениці; до 80 країн — 26,2 млн т кукурудзи; до 130 країн світу — 5,7 млн т соняшникової олії" [8]).

Як свідчать дослідження, світове сільське господарство на етапі 4.0 ("Сільське господарство 4.0") орієнтоване на використання екологічно чистих природних ресурсів, "розумні" технології, точне та вертикальне землеробство, систем супутникової навігації, різних роботів та безпілотних літальних апаратів тощо. Отже, орієнтації регіону на світові сільськогосподарські тенденції сприятиме тому, що її сільськогосподарські та фермерські господарства будуть більш прибутковими й ефективними, а їх продукції буде безпечною і екологічно чистою.

Досліджуючи енергетичний інноваційний напрям маємо зазначити, що запровадження енергетичних інновацій в регіонах України зумовлені наявністю проблем, які мають усі ознаки системного характеру через трансформаційні ринкові економічні процеси, які відбулися в державі та її регіонах. У своєму дослідженні В. Олексюк наголошує, що "відкладання реформ, призвело до поглиблення технологічної відсталості, згортання виробництва готової продукції з високою доданою вартістю і закріплення сировинної спеціалізації економіки України" [9]. Така ситуація обумовлює до активізації дій на рівні держави у напрямку її енергетичного забезпечення та безпеки.

За даними звіту "Global Energy Perspective 2019" (Глобальні енергетичні перспективи 2019) світову енергетику очікують зміни, серед яких:

- після 2035 р. зменшиться глобальний попит на первинну енергію;
- до 2050 р. подвоїться споживання електроенергії;
- до 2035 р. більше 50% генерації відбудуватиметься за рахунок джерел відновлюваної енергетики;
- після 2035 року попит на газ почне знижуватися, а до цього часу буде у світовому попиті на енергію збільшувати свою частку;
- після 2030-х років зростання попиту на нафту значно сповільниться;
- темпи зменшення попиту на вугілля, яке супроводжується викидами вуглецю, не призведуть до бажаного рівня зниження температури на 2°C [16].

Вище наведені перспективи енергетичної сфери суттєвих змін сьогодні майже не зазнали. Так, у новому звіті щодо енергетичних перспектив (2023 р.), зміни, які відбуваються, призведуть до того, що "... у 2030 році на дорогах світу буде майже в 10 разів більше електромобілів" [15]; "... частка відновлюваних джерел енергії у світовому виробництві електроенергії наблизиться до

50% з приблизно 30% сьогодні, теплові насоси та інші електричні системи опалення витіснять котли на викопному паливі в усьому світі, а інвестиції в нові офшорні вітроелектростанції втричі перевищать інвестиції в нові електростанції" [15].

До енергетичних інноваційних, які в умовах Російської військової агресії набули ще більшої актуальності, належить все, що пов'язане з розвитком сонячної енергетики. Світовими новаціями в глобальній енергетичній сфері є нові або удосконалені тонкоплівкові сонячні панелі, плоскі сонячні колектори, гібридні сонячно-вітрові установки, різні накопичувачі енергії у вигляді побутових та промислових акумуляторів [11, с. 51].

За увесь період незалежності України серйозних заходів для інноваційного розвитку енергетичної сфери держави майже не було зроблено, тому потрібно "... аналізувати успішний досвід інших країн щодо застосування інновацій в сфері енергетики та впроваджувати інновації в енергетичній сфері України, виходячи з ефективного використання існуючого потенціалу альтернативних джерел енергії та зовнішніх можливостей" [12]. Таким чином, ми переконані, що активний інноваційний розвиток енергетичної сфери регіону може стати основою для економічного розвитку більшості сфер її економіки та позитивно вплине на якість життя її населення, забезпечуючи вищий рівень екологічності та безпечності.

Транспортна система регіону (як і в цілому України) не відповідає світовим та європейським стандартам. На думку С. Машканцевої та Л. Скляри, у пріоритеті при реформуванні транспортної системи регіонів має стати формування "...ефективного конкурентоспроможного ринку транспортних послуг і побудова збалансованої за видами транспорту національної транспортної системи..." [7, с. 53], а впровадження інноваційного характеру у весь дорожньо-транспортний комплекс України сприятиме модернізації реального сектору економіки країни шляхом "оновлення існуючих і будівництва нових об'єктів транспортної інфраструктури, поліпшення якості, безпеки та доступності транспортних послуг для забезпечення потреб економіки та громадян у перевезеннях" [4, с. 12].

Ми повністю погоджуємося з вищезазначеним, оскільки переконані, що активізація інноваційної діяльності у цій сфері здатна сприяти економічному розвитку та безпеці регіону, але за умов впровадження технологічних глобальних трендів, які будуть властиві, у першу чергу, автомобільному транспорту, серед яких: запровадження штучного інтелекту та потужних комп'ютерів для врегулювання проблем міського руху (мають прогнозне щорічне зростання глобального ринку на 43,8%); використання електричних машин, автомобілів на альтернативному паливі та гібридних автомобілів (мають прогнозне щорічне глобальне зростання на 12,9%), а також автономних транспортних засобів (мають прогнозне щорічне глобальне зростання на 10,4%); мікромобілів та Smart Cars (розумних автомобілів) (мають прогнозне щорічне глобальне зростання на 18,8%); дронів (мають прогнозне щорічне глобальне зростання на 11,8%); пристроїв GPS нового покоління; розвиток автомобільного 3D-друку (мають прогнозне зростання глобального ринку на 19,7%) [11, с. 54].

Отже, інфраструктура та обладнання транспортної системи регіону суттєво відстають у своєму розвитку через відсутність загального стратегічного розвитку транспортного сектора та програм розвитку окремих видів транспорту. Лише активізація інноваційних процесів у цій сфері здатна буде сприяти максимальному задоволенню потреб економіки та населення регіону у перевезеннях, зменшити негативний "транспортний" вплив на довкілля, забезпечити потрібну якість та безпеку процесу перевезення та у повній мірі реалізувати регіональний транзитний потенціал.

"Процес цифровізації економіки призводить до неминучої трансформації соціально-економічної парадигми суспільного розвитку" [5, с. 13] — таку тезу висловив Ю. Кіндзерський, а В. Кремінь стверджує, що реальність технологій інформаційно-комп'ютерних характеру ставить перед суспільством та її членами цілу низку доволі серйозних проблем, і тому вони змушені будуть шукати шляхи майбутньої продуктивної життєдіяльності [6, с. 3]. Ми вважаємо та переконані, що інформаційно-комп'ютерні технології сприяють підвищенню прибутковості та рентабельності виробництва у діяльності суб'єктів господарювання. Крім того, ці технології здатні забезпечити переможні позиції у конкурентному середовищі. Разом з тим, значні капіталовкладення на початку їх запровадження створюють велику перешкоду, через що далеко не всі господарюючі суб'єкти можуть собі їх дозволити. Є і інші гальмівні чинники, до яких можна віднести: військову агресію Росії, яка спричиняє ще більшу економічну нестабільність в державі; відсутність політики підтримки з боку держави; слабка обізнаність суспільства тощо.

До технологічних трендів у сфері інформаційно-комунікаційних технологій на глобальному рівні відносяться технології штучного інтелекту; хмарні технології; кремнієві технології фотоніки; різна робототехніка; інтелектуальні додатки; обчислення на основі квантових та периферійних технологій; оптика вільного простору; технології доповненої та віртуальної реальності; технології 5G та 6G; цифрові екосистеми тощо [11, с. 74].

Отже, використання різних інформаційно-комунікаційних технологій є головною тенденцією на найближчі десятиліття, оскільки вони здатні принести користь і у виробництві, і у суспільному житті через таке: збільшення ефективності обробки даних; оптимізацію процесів виробництва; використання централізованих хмарних аналогів; створення нових можливостей для "розумних" пристроїв; об'єднання для обміну інформаційним ресурсом побудованих різних мереж; збільшення ємності носіїв інформації; зниження витрат на зберігання даних. Вплив на наше життя глобалізаційних процесів у сфері інформаційно-комп'ютерних технологій є досить потужним та змушує підлаштовуватися до них всю соціальну систему регіону, оскільки мова йде про виникнення нового типу мислення населення, бо Інтернет та комп'ютерні технології змінюють весь духовно-культурний простір життя. Цифровізація економіки регіону буде пов'язана з переходом суб'єктів господарювання на вищий рівень виробництва товарів і послуг, змінить їх конкурентні позиції та максимально охопить географічні кордони їх діяльності, вдосконалить та оптимізує їх бізнес-моделі діяльності тощо.

Екологічна політика України характеризується "високим рівнем централізації державного рівня", що призводить до погіршення стану довкілля та погіршення здоров'я громадян країни, через що відбувається скорочення тривалості їх життя. Йельський університет (США) здійснює оцінку Індексу якості навколишнього середовища (Environmental Performance Index). На протязі багатьох років Україна знаходиться у групі 8-ого десятку серед понад 160 країн світу, оскільки на її навколишнє природне середовище має рівень навантаження, що перевищує такі ж показники інших держав в 4-5 разів. А от за даними ЮНЕСКО та за таким показником як рівень раціонального використання і якості водних ресурсів — у групі 9-ого десятку серед понад 120 країн світу. Щодо стану земельних ресурсів, то вони близькі до критичного, бо майже на всіх територіях нашої держави спостерігаються процеси деградації земель — близько 57,5% земель мають ерозію та 20% високий рівень забруднення, що призводить до щорічних втрат гумусу 0,65 т/га [3].

Світова спільнота також стурбована наявністю серйозних екологічних проблем, які пов'язані з навколишнім середовищем, водою, відходами тощо, через що її світова інноваційна діяльність направлена щодо врегулювання:

1) проблем води та процесів її очищення, вирішення яких можливе за рахунок технології зворотного осмосу (RO), яку використовують для опріснення морської солоні води, а також солонуватої річкової води; використання мембранних технологій, біореакторів, технології зворотного осмосу, мікрофільтрація та нанофільтрація, а також різних видів дезінфекції для очищення води та стічних вод;

2) проблем з відходами, вирішення яких можливе за рахунок термічної технології перероблення відходів на теплову енергію (WTE); біологічної технології (або технології анаеробного розкладу) для переробки у теплову енергію твердих відходів; технології газифікації, піролізу, деполімеризації та спалювання для переробки відходів на дизельне паливо; технології перероблення або утилізації з метою безпечного захоронення або повторного використання чи спалювання; технології утилізації електронних відходів;

3) проблем з очищення повітря, вирішення яких можливе за рахунок технології кальцієво-карбонатного циклу для вловлювання CO₂ відпрацьованих газів; ферментних технологій (або екологічно чистих) для уловлювання CO₂; мембранних систем для уловлювання CO₂ на етапі до процесу спалювання; фільтрації промислового повітря [11, с. 68—70].

Отже, світовий досвід має технології, що на глобальному рівні сприяють захисту навколишнього природного середовища, а також раціональному використанню світових природних ресурсів. Крім того, ООН було визначено глобальні цілі розвитку, серед яких є такі цілі:

— ціль №6 ("Забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією") направлена на вирішення питань, що пов'язані з доступом до води та забезпеченням її якості через зменшення рівня забруднення й ефективністю процесів очищення стічних вод;

Таблиця 1. Інноваційні перспективи розвитку значимих секторів (сфер) економіки Житомирської області

Найменування сектору (сфери)	Інноваційні перспективи та їх характеристика
аграрний:	1) формування інтегрованої сільськогосподарської екосистеми для забезпечення високої ефективності утворення доданої вартості аграрного сектору економіки; 2) цифровізації сільськогосподарської техніки шляхом мінікомп'ютеризації, використання різних сенсорних приладів та датчиків тощо, які сприятимуть підвищенню ефективності використання сільськогосподарської техніки та мінімізації витрат на неї; 3) запровадження новачій щодо підвищення ефективності управління та реалізації процесів в аграрному секторі та зниження ризиків зовнішнього впливу тощо.
енергетичний:	1) розвиток та реалізація технологій сонячної енергетики з метою забезпечення її доступності, надійності та безпечності за умов збільшення внутрішнього виробництва, підвищення стійкості фотоелектричних систем та подолання бюрократичних перепон для тих, хто бажає сонячну енергетику запроваджувати на практиці, наприклад для власного забезпечення; 2) використання удосконалених накопичувачів енергії; 3) будівництво вітропарків та використання сучасних технологій для зберігання надлишкової вітрової енергії шляхом використання акумуляторних батарей, насосного зберігання, зберігання у вигляді стисненого повітря чи водневих елементів живлення тощо, які забезпечать можливість використання ресурсу цих парків тоді, коли буде спостерігатися високий попит на енергію; 4) застосування «розумних технологій» для енергозощадження шляхом впровадження «розумних» освітлення, термостатів, зарядних пристроїв тощо, які здатні забезпечити зменшення обсягів енергоспоживання.
транспортна:	1) розширення сфер використання автомобілів, які працюють на альтернативному паливі, та гібридних авто для обслуговування господарської діяльності, що забезпечать суб'єктам господарювання можливість щодо отримання економіко-екологічного ефекту; 2) запровадженні потужних комп'ютерних систем та новітніх пристроїв GPS з метою урегулювання автомобільного руху як у містах так і на автомагістралях області; 3) розширення використання транспортних автономних засобів у різних сферах економіки регіону з метою забезпечення найповнішої та економічно доцільної паливно-енергетичної незалежності.
інформаційно-комунікаційна:	впровадження та використання інформаційно-комунікаційних інновацій та інноваційних технологій в різних сферах суспільного життя регіону з метою забезпечення динамічного економічному й соціальному розвитку шляхом глобальних процесів інтеграції у єдину як всеукраїнську так і всесвітню мережу.
екологічна та природоохоронна:	1) застосування технологій виробництва теплової енергії з відходів (WTE), оскільки даний процес є простим процесом (характеризується простою операцією, що і є визначальним фактором для використання, але має недолік – викиди димових газів, які створюють серйозну проблему паралельного вирішення для промисловості); 2) отримання енергії з відходів, які передбачають використання біологічних технологій розкладу твердих відходів; 3) очищення води на основі використання технологій нанофільтрації, мембранного біореактору, зворотного осмосу, мікрофільтрації та дезінфекції, які дозволять здійснювати очищення з рівнів – первинне, вторинне і третинне; 4) застосування технологій уловлювання та захоронення вуглецю – carbon capture and storage technology (PPS) (передбачає використання оксиду кальцію у якості хімічного сорбенту, а отримують його з дешевих та поширених вапняків і доломіту, які наявні у природному ресурсі області. Крім того, вона є доцільною для тих об'єктів, які мають високі викиди CO ₂ . Її перевагами є: суттєве скорочення для реакції обсягів кисню; відносно низька вартість; прискорення процесу поглинання вуглецю за рахунок високих температур реакції), або органічних технологій уловлювання CO ₂ за рахунок використання ферментів білкової природи, оскільки промисловість області останнім часом зазнає інтенсивного розвитку.
медична:	використання найпопулярніших медичних технологій обробки великих масивів даних, додатків mHealth, телемедици, клінічного підтримання прийняття рішень, портативних медичних пристроїв для носіння та мобільного бездротового зв'язку тощо, які сприятимуть можливості щодо забезпечення обслуговування населення поза медичних установ, формування аналітики для прогнозування стану у сфері здоров'я регіону, застосування сенсорної RFID-мітки для удосконалення системи обліку в закладах медичної сфери.

Джерело: сформовано авторами.

— ціль № 12 ("Забезпечення переходу до раціональних моделей споживання та виробництва") направлена на ефективність різних процесів управління поведінкою з відходами;

— ціль № 13 ("Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі змінами клімату та їхніми наслідками") направлена на зменшення атмосферних шкідливих викидів;

— ціль № 14 ("Збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку") направлена на раціональне використання океанів та морів, а також їх ресурсів [11, с. 72].

Варто зазначити, що вирішення проблем щодо забезпечення якості води, ефективного управління поведінкою з відходами, зменшення шкідливості викидів в атмосферу також є над актуальними і для Житомирської області, оскільки впливають на її екологічний стан та якість життя мешканців області.

Медицина належить до тих сфер людства, яка здатна покращити якість та тривалість життя людей. Інноваційна трансформація сфери охорони здоров'я України має сприяти забезпеченню задоволення потреб громадян у якісній та доступній медичній допомозі. Про кризовий стан медичної галузі України свідчить інформація, яку опублікували Л. Жаліло та М. Мартинюк, а саме: за показниками малюкової смертності та за динамікою поширення ВІЛ/СНІДу (Європейський рейтинг) — перше місце; за середньою тривалістю життя — передостаннє місце (Європейський рейтинг); прогресуванням епідемії туберкульозу; наявністю високого рівня захворюваності населення та низького рівня забезпечення послугами з охорони здоров'я громадян [1]. На думку З. Юринця "ефективне забезпечення державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України сприяє забезпеченню процесу створення

і впровадження інновацій та організаційних змін у достатньому обсязі для адекватної реакції на зміни в зовнішньому середовищі" [14, с. 121].

У межах світових запроваджень виділено сфери медицини, де активно використовують результати інноваційних досліджень та розробки, серед яких: біотехнології та генна інженерія, які сприяють покращенню якості життя й глобальному здоров'ю, а також зменшують витрати на охорону здоров'я; використання наноматеріалів; обчислювальні технології та високопродуктивні технології (наприклад, секвенування ДНК); технології оптичного моніторингу нейронів і оптогенетичної модуляції нейронної активності, які допомагають спостерігати за дією мозку людини з метою запобігання або лікування таких серйозних захворювань як деменція, паркінсонізм і шизофренія [11, с. 64].

Житомирська область має невтішні статистичні дані щодо показників, які характеризують стан її медичної сфери, тому ми вважаємо, що через технічний прогрес та інновації є можливість до більш ефективного використання праці робочої сили регіону та до зростання продуктивності праці, як одного з базових чинників економічного зростання економіки.

Отже, економіка області майже вичерпала усі традиційні чинники свого соціально-економічного зростання та забезпечення безпеки. Суттєвих зрушень у структурі системи економіки області, які б сприяли її інтенсивному зростанню на інноваційній основі, поки що не спостерігається. Тому, гостро постає питання щодо модернізації економіки Житомирської області з метою підвищення техніко-технологічного рівня її експортної продукції та послуг, а також якісних характеристик продукції для регіонального ринку для забезпечення конкуренції імпортованим товарам не тільки в ціновій царині.

Дане стратегічне завдання на рівні регіону може бути досягнутим лише за рахунок спрямованої інноваційної політики шляхом використання вищезазначених світових інноваційних напрацювань та тенденцій майбутнього інноваційного розвитку (табл. 1).

Отже, стабільність соціально-економічного зростання та забезпечення безпеки Житомирської області залежить від рівня інноваційних запроваджень, тому для покращення стану інноваційної діяльності необхідно таке:

- 1) сприяти престижності та посилити конкурентоспроможність інноваційної діяльності;
- 2) збільшити бюджетування різних рівнів інноваційної діяльності та підвищити ефективність їх використання у науковій та інноваційній сферах;
- 3) спрямувати на забезпечення потреб економіки регіону регіональний науковий, технічний та технологічний потенціали.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМУ

Для Житомирської області суттєвого значення набуває розроблення та реалізація інноваційної стратегії щодо запровадження нової інноваційної політики, яка б саме за рахунок інноваційного розвитку дозволила б досягти суттєвого підвищення конкурентоспроможності

регіону та можливості стати серйозним конкурентом для інших регіонів України, а також стати учасником світового ринку виробництва за рахунок запровадження такого: технологій відновлювальної енергетики; гідропоніки й аквапоніки в аграрному секторі; розумних технологій у різних сферах економіки; технологій процесів очищення води та термічних й біологічних технологій перероблення відходів тощо.

Попри наявні успіхи запровадження інноваційних нововведень на різних рівнях управління та визнані тенденції подальшого інноваційного розвитку, є і проблеми, які мають зазнавати постійного дослідження, оскільки пов'язані з запуском нових регенераційних механізмів для довкілля, гарантуванням високої якості та безпеки життя, зниженням різних ризиків поглиблення соціально-екологічної кризи тощо.

Література:

1. Жаліло Л. І., Мартинюк М. І. Стратегії змін у сфері охорони здоров'я в умовах соціально-економічних реформ в Україні. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Zhalilo.pdf> (дата звернення: 11.07.2024).
2. Загроза продовольчій безпеці світу / Міністерство закордонних справ України. 2023. 23 листоп. URL: <https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchij-bezpeci-svitu> (дата звернення: 9.07.2024).
3. Заключний звіт з науково-дослідної роботи "Проведення аналізу стану реалізації регіональної екологічної політики". URL: <http://www.menr.gov.ua/docs/activity-ecopolit/NDR%20regionalna%20politika%-202013.doc> (дата звернення: 11.07.2024).
4. Інноваційні перетворення на транспорті як чинник модернізації транспортно-дорожнього комплексу України: аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 2013. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1303> (дата звернення: 11.07.2024).
5. Кіндзерський Ю. В. Генеза і особливості цифрової економіки у контексті перспектив її становлення в Україні. Економіка та держава. 2020. № 8. С. 10—14. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2020/4.pdf (дата звернення: 11.07.2024).
6. Кремень В. Г. Інформаційне середовище — криза культури чи нове буття? Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: зб. наук. праць. Випуск 5 / За ред. М. М. Козяра, Н. Г. Ничкало. Львів: ЛДУ БЖД, 2017. 400 с. С. 3—9.
7. Машканцева С. О., Скляр Л. Б. Інноваційний розвиток транспортної системи регіону: проблеми та перспективи. Український журнал прикладної економіки. 2019. № 1. Том 4. С. 48—54. URL: http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/ujae_2019_r01_a06.pdf (дата звернення: 09.07.2024).
8. На розмінованих землях України вже можна виростити 1 млн т зерна / Прес-служба Апарату Верховної Ради України. 2024. 17 січ. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/245689.html (дата звернення: 9.07.2024).
9. Олексюк В. М. Енергетичні інновації як фактор досягнення енергетичної незалежності економіки України. Ефективна економіка. 2014. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2886>. (дата звернення: 9.07.2024).

10. Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 9.07.2024).

11. Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2018 році: аналітична довідка / Т. В. Писаренко, Т. К. Кваша та ін. К.: УкрІНТЕІ, 2019. 80 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2019/07/03/stan-innov-diyaln-2018f.pdf> (дата звернення: 9.07.2024).

12. Трофименко О. О. Тенденції розвитку інновацій в енергетичній сфері в сучасних умовах. Економіка та суспільство. 2020. № 22. URL: <https://economyand-society.in.ua/index.php/journal/article/view/142/136> (дата звернення: 9.07.2024).

13. Щуревич Л. М. Інноваційні перспективи в розвитку аграрного сектору в Україні. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 10. С. 101—105. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2018/22.pdf. (дата звернення: 9.07.2024).

14. Юринець З. В. Напрями державного регулювання інноваційного розвитку сфери охорони здоров'я України. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 22. С. 116—121. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2018/21.pdf (дата звернення: 11.07.2024).

15. Як зміниться енергетична система до кінця цього десятиліття? Інфоцентр "Кліар Енерджі". 2024. URL: <https://clearenergy.ua/yak-zminytsya-energetychna-systema-do-kintsya-tsogo-desyatylittya/> (дата звернення: 9.07.2024).

16. Global Energy Perspective 2019. URL: https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Industries/Oil%20and%20Gas/Our%20Insights/Global%20Energy%20Perspective%202019/McKinsey-Energy-Insights-Global-Energy-Perspective-2019_Reference-Case-Summary.ashx (дата звернення: 9.07.2024).

References:

1. Zhalilo, L.I. and Martyniuk, M.I. (2016), "Strategies for healthcare change in conditions of social and economic reforms in Ukraine", available at: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Zhalilo.pdf> (Accessed 11.07.2024).

2. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2023), "Threat to world food security", available at: <https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchij-bezpeci-svitu> (Accessed 9.07.2024).

3. Ministry of Environment and Natural Resources of Ukraine (2013), "Final report on the research work "Conducting an analysis of the state of implementation of the regional environmental policy"", available at: <http://www.menr.gov.ua/docs/activity-ecopolit/NDR%20regionalna%20politika%202013.doc> (Accessed 11.07.2024).

4. NISS (2013), "Innovative transformations in transport as a factor in the modernization of the transport and road complex of Ukraine: an analytical note", available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1303>. (Accessed 11.07.2024).

5. Kindzerskyi, Yu. (2020), "Genesis and features of the digital economy in the context of prospects for its formation in Ukraine", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 8, pp. 10—14, available at: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2020/4.pdf (Accessed 11.07.2024).

6. Kremen', V.H. (2017), "Information environment — a crisis of culture or a new existence?", *Informatsijno-komunikatsijni tekhnolohii v suchasnij osviti: dosvid, problemy, perspektyvy*, vol. 5, pp. 3—9.

7. Mashkantseva, S.O. and Skliar, L.B. (2019), "Innovative development of the transport system of the region: problems and prospects", *Ukrains'kyj zhurnal prykladnoi ekonomiky*, vol. 1, no. 4, pp. 48—54, available at: http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/ujae_2019_r01_a06.pdf (Accessed 09.07.2024).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2024), "It is already possible to grow 1 million tons of grain on demined lands of Ukraine", available at: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/245689.html (Accessed 9.07.2024).

9. Oleksiuk, V.M. (2014), "Energetic innovations as a factor of achievement of Ukrainian economy energetic independence", *Efektivna ekonomika*, vol. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2886> (Accessed 9.07.2024).

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Resolution "On the approval of the Strategy for the development of the sphere of innovative activity for the period up to 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text> (Accessed 9.07.2024).

11. Pysarenko, T.V. and Kvasha, T.K. (2019), "The state of innovative activity and activity in the field of technology transfer in Ukraine in 2018: analytical reference", *UkrІNTEІ*, available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2019/07/03/stan-innov-diyaln-2018f.pdf> (Accessed 9.07.2024).

12. Trofymenko, O.O. (2020), "Trends in the development of innovations in the energy sector in modern conditions", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 22, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/142/136> (Accessed 9.07.2024).

13. Shchurevych, L. (2018), "Innovative perspectives in development of the agricultural sector in Ukraine", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 10, pp. 101—105, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/10_2018/22.pdf. (Accessed 9.07.2024).

14. Yurynets, Z. and Petruch, O. (2018), "State regulation directions of Ukraine's healthcare sector innovation development", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 22, pp. 116—121, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2018/21.pdf (Accessed 11.07.2024).

15. Clear Energy (2024), "How will the energy system change by the end of this decade?", available at: <https://clearenergy.ua/yak-zminytsya-energetychna-systema-do-kintsya-tsogo-desyatylittya/> (Accessed 9.07.2024).

16. McKinsey (2019), "Global Energy Perspective", available at: https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Industries/Oil%20and%20Gas/Our%20Insights/Global%20Energy%20Perspective%202019/McKinsey-Energy-Insights-Global-Energy-Perspective-2019_Reference-Case-Summary.ashx (Accessed 9.07.2024).

Стаття надійшла до редакції 12.07.2024 р.

О. М. Зборовська,
д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Запорізький національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8221-9935>
Г. О. Стращенко,
студент, Запорізький національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8221-9935>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.80

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОСИСТЕМ МУЛЬТИМОДАЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В АСПЕКТІ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

O. Zborovska,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, National University in Zaporizhzhia
H. Strashenko,
Student of the Zaporizhzhia National University

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF ECOSYSTEMS OF MULTIMODAL TRANSPORTATION

Відзначено неоднозначність сутності поняття "логістика". Розглянуто низку наукових шкіл, кожна з яких дає своє тлумачення. Крім того, історично трактування логістики також пройшло цілу низку етапів, починаючи від військового призначення (постачання військ, маневрування), надалі математичного (мистецтво обчислень), і закінчуючи економічним осмисленням, яке зараз і має переважне значення з позиції питання, що розглядається в статті. Економічно логістика, увібравши у собі змістовну частину з військової справи та математики, пов'язана з матеріально-технічним постачанням у системах мультимодальних перевезень.

Визначено, що формування та розвиток екосистем мультимодальних перевезень, поява та еволюція ринку транспортно-логістичного обслуговування носить об'єктивний і закономірний характер, а самі екосистеми мультимодальних перевезень виступають як комплексні інженерно-економічні потоково-мережеві утворення, у всіх ланках яких, завдяки підвищенню економічної ефективності роботи транспорту, вантажно-розвантажувальних машин та механізмів, термінально-складського обладнання, впровадженню сучасних цифрових інформаційних систем та технологій управління транспортними та вантажними потоками, реалізується логістичний процес доставки товарів від відправників до одержувачів за умови дотримання вимог щодо швидкості та безпеки.

Доведено, що екосистеми мультимодальних перевезень відіграють особливу роль у логістиці, забезпечуючи формування необхідної інфраструктурної основи функціонування логістичної системи в цілому (системи руху товару); зміна просторових та тимчасових характеристик матеріальних потоків; досягнення оптимальних значень обраних цільових показників функціонування логістичної системи (величини сумарних логістичних витрат, тривалості циклу обслуговування замовлень споживачів тощо);

У рамках підвищення ефективності управління потоками в екосистемах мультимодальних перевезень зазначено на необхідності використання переваги того чи іншого виду транспорту та визначення сфери їхнього доцільного застосування. Зазначені логістичні особливості визначають критерії вибору різних видів транспорту, а також сфери їх доцільного застосування в екосистемах мультимодальних перевезень.

Зазначено, що нестабільний характер сучасного економічного середовища породжує складну проблематику при проектуванні мережевої системи поставок і передбачає реалізацію комплексу основних вимог до поставок, що забезпечують надійність, послідовність, високу якість, прийнятну вартість логістичних операцій, насамперед транспортних.

Реалізація концепції цифровізації на основі клієнтоорієнтованого підходу в статті будується на гіпотезі продовження життєвого циклу взаємовідносин з клієнтами-вантажовласниками за рахунок ініціації лояльності та позитивного відношення, що призводить до повторного вибору клієнтів послуг транспортно-логістичної компанії.

The ambiguity of the essence of the concept of "logistics" was noted. A number of scientific schools are considered, each of which gives its own interpretation. In addition, the historical interpretation of logistics has also gone through a number of stages, starting from a military purpose (supply of troops, maneuvering), then a mathematical one (the art of calculations), and ending with an economic understanding, which is now of paramount importance from the point of view of the issue considered in the article. Economically, logistics, having absorbed a meaningful part of military affairs and mathematics, is connected with material and technical supply in multimodal transportation systems.

It was determined that the formation and development of multimodal transportation ecosystems, the emergence and evolution of the transport and logistics service market has an objective and natural nature, and the multimodal transportation ecosystems themselves act as complex engineering and economic flow-network formations, in all links of which, thanks to the increase in economic the efficiency of transport, loading and unloading machines and mechanisms, terminal and warehouse equipment, the implementation of modern digital information systems and technologies for managing transport and cargo flows, the logistics process of delivering goods from senders to recipients is implemented, subject to compliance with speed and safety requirements.

It has been proven that ecosystems of multimodal transportation play a special role in logistics, ensuring the formation of the necessary infrastructural basis for the functioning of the logistics system as a whole (goods movement system); change in spatial and temporal characteristics of material flows; achieving the optimal values of the selected target indicators of the functioning of the logistics system (the amount of total logistics costs, the duration of the customer order service cycle, etc.);

As part of increasing the efficiency of flow management in multimodal transportation ecosystems, the need to use the advantages of one or another type of transport and determine the scope of their appropriate application is noted. The specified logistical features determine the criteria for choosing different types of transport, as well as the scope of their appropriate application in ecosystems of multimodal transportation.

It is noted that the unstable nature of the modern economic environment creates complex problems in the design of a network supply system and involves the implementation of a set of basic requirements for supplies that ensure reliability, consistency, high quality, acceptable cost of logistics operations, primarily transport.

The implementation of the concept of digitalization based on a client-oriented approach in the article is based on the hypothesis of extending the life cycle of relationships with customers-cargo owners due to the initiation of loyalty and a positive attitude, which leads to the repeated choice of customers for the services of a transport and logistics company.

Ключові слова: екосистеми мультимодальних перевезень, логістика, транспортно-логістичне обслуговування, управління потоками, функціонування логістичної системи.

Key words: ecosystem of multimodal transportation, logistics, transport and logistics service, flow management, functioning of the logistics system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Серед ключових факторів сталого економічного розвитку держави важливу роль відіграє налагоджена система фізичного розподілу товарно-матеріальних

цінностей між постачальниками та споживачами, основу якої, поряд зі сформованою логістичною інфраструктурою, становлять мультимодальні перевезення, пов'язані із взаємодією різних видів транспорту у межах пе-

реміщення у просторі товарно-матеріальних цінностей, надання комплексного логістичного сервісу та забезпечення наскрізного процесу управління рухом товарів.

Важливість і затребуваність мультимодальних перевезень в розвитку економіки України, а також у сфері зовнішньоекономічної діяльності підтверджується нормативно-правовими актами та стратегічними документами. Сучасний досвід економічно розвинених країн показує, що ринкова привабливість товару, перш за все, визначається його якістю і вартістю, а також доповнюється високою швидкістю просування в ланцюгах поставок і швидкістю доставки до кінцевого споживача, що реалізується, в тому числі, за рахунок мультимодальних перевезень, погодження економічних інтересів суб'єктів транспортно-логістичного обслуговування (ТЛО) на прискорення надання транспортних та товаросупровідних документів в електронному вигляді та здійснення розрахунків за виконані транспортно-логістичні послуги.

Все це говорить про необхідність розширення потенціалу мультимодальних перевезень в рамках процесу розвитку сучасних цифрових екосистем транспортно-логістичного обслуговування та прискорення на шляху переходу на черговий технологічний уклад від традиційної (аналогової) форми господарювання до цифрової економіки та цифрової логістики.

Таким чином, актуальність дисертаційного дослідження визначається переліченими вище проблемами, їх значенням з точки зору концептуального-теоретичного, методологічного та практичного обґрунтування, недостатнім опрацюванням питань, пов'язаних з розвитком мультимодальних перевезень та необхідністю вдосконалення процесів управління матеріальними потоками в транспортно-логістичних системах на основі впровадження сучасних цифрових інформаційних технологій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання розвитку мультимодальних перевезень висвітлено в працях таких видатних учених як: Акімової Т. А., Банчук-Петросової О. В., Дація О. І., Дмитренка Р. М., Ковальського М. Р., Левченко Н. М., Платонова О. І., Соколова О. Є. Сулими Л. О. та ін. Хоча питання теорії та методології мультимодальних перевезень досить глибоко і різнобічно відображені в наукових працях українських та іноземних дослідників, в даний час не повною мірою опрацьовані теоретичні та методологічні положення розвитку мультимодальних перевезень, формування цифрових екосистем транспортно-логістичного обслуговування.

Потрібно вирішення низки проблем, пов'язаних з дослідженням концептуально-теоретичних основ розвитку мультимодальних перевезень на сучасному етапі технологічного розвитку суспільства.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою проведеного в поданій статті дослідження є узагальнення та розроблення нових теоретичних положень у сфері формування екосистем мультимодальних перевезень.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Питанням теорії та методології розвитку мультимодальних перевезень присвячено досить багато робіт вітчизняних авторів [1, 2, 3], в яких розглядаються поняття та галузеві особливості транспорту при доставці вантажів на різних рівнях (локальному, регіональному, національному, міжнародному), оцінюється вплив внутрішнього та зовнішнього середовища транспортних систем на ефективність транспортного обслуговування та інші питання. Однак, в рамках цієї статті вимагає вивчення ціла низка проблем, що виникають при формуванні екосистем мультимодальних перевезень в сучасних умовах, а саме: визначення значення та змісту транспортно-логістичного обслуговування при управлінні транспортуванням, його функціональних сфер рамках здійснення процедури доставки товарно-матеріальних цінностей, виявлення взаємозв'язків між архітектурою цифрових екосистем мультимодальних перевезень та методикою їх створення, а також формулюванням їх стратегічного розвитку.

Нині у наукових публікаціях відбивається термінологічна різниця між поняттями логістика і транспорт. Вони не ототожнюються, з чим, безумовно, необхідно погодитися, оскільки сам собою транспорт — це одна з самостійних економічних галузей, в рамках якої, в основному, вирішуються питання постачання паливом, паливно-мастильними матеріалами, забезпечення безпеки транспортної діяльності..

Логістика, своєю чергою, постає як наукове знання і практична діяльність, пов'язана з управлінням потоками для зниження сукупних витрат товароруху. У цьому необхідно уточнення сутності та змісту поняття транспортно-логістичне обслуговування у межах екосистемного підходу.

Відзначається неоднозначність сутності поняття "логістика" [1], розглядається ціла низка наукових шкіл, кожна з яких дає своє тлумачення. Крім того, історично трактування логістики також пройшло цілу низку етапів, починаючи від військового призначення (постачання військ, маневрування), надалі математичного (мистецтво обчислень), і закінчуючи економічним осмисленням, яке зараз і має переважне значення з позиції питання, що розглядається в статті. Економічно логістика, увібравши у собі змістовну частину з військової справи та математики, пов'язана з матеріально-технічним постачанням у системах мультимодальних перевезень.

Як зазначає ряд дослідників, нині принципи та методи логістики успішно знайшли своє застосування в економічній сфері [2, 3]. Серед основних характеристик логістики, як економічної науки автори звертають увагу на раціоналізацію, узгодженість, інтегрованість, поточність та оптимізацію. Зазначені компетенції логістики можуть успішно застосовуватися й у галузі розробки стратегій формування та розвитку екосистем мультимодальних перевезень.

Також зазначають, що первісне розуміння логістики в економічній діяльності було засновано на новому вигляді теорії про раціоналізацію управлінських впливів на процес руху матеріальних ресурсів спочатку у сфері

обігу, а надалі і у сфері виробництва [3]. Поглиблення і розвиток теорії мультимодальних перевезень, що почалася наприкінці 20 століття, триває до теперішнього часу одночасно з розширенням сфер практичного використання інструментарію логістики, зокрема, в галузі транспортно-логістичного обслуговування.

Для даного процесу характерна поява та активне використання в підприємницькому середовищі інноваційної концепції трансформації ринку транспортно-логістичного обслуговування, формування та прискорений розвиток мережових виробничо-комерційних та торговельно-посередницьких структур в економіці.

Тому слід вважати, що формування та розвиток екосистем мультимодальних перевезень, поява та еволюція ринку транспортно-логістичного обслуговування носить об'єктивний і закономірний характер, а самі екосистеми мультимодальних перевезень виступають як комплексні інженерно-економічні потоково-мережові утворення, у всіх ланках яких, завдяки підвищенню економічної ефективності роботи транспорту, вантажно-розвантажувальних машин та механізмів, термінально-складського обладнання, впровадженню сучасних цифрових інформаційних систем та технологій управління транспортними та вантажними потоками, реалізується логістичний процес доставки товарів від відправників до одержувачів за умови дотримання вимог щодо швидкості та безпеки.

Екосистеми мультимодальних перевезень відіграють особливу роль у логістиці, забезпечуючи формування необхідної інфраструктурної основи функціонування логістичної системи в цілому (системи руху товару); зміна просторових та тимчасових характеристик матеріальних потоків; досягнення оптимальних значень обраних цільових показників функціонування логістичної системи (величини сумарних логістичних витрат, тривалості циклу обслуговування замовлень споживачів тощо);

За характером організації транспортно-складської системи в логістиці є синтетичними, що інтегрують рішення щодо вибору параметрів транспортно-логістичних і складських систем, з одного боку, що розглядаються як складові комплексної транспортно-складської системи, з іншого — виступають як самостійні системи, характеризуються властивими їм цілепокладанням, складом завдань та інструментарієм управління.

Транспортування є однією з ключових функцій логістики та пов'язана з організацією переміщення вантажів різними видами транспорту. Циркуляція транспортних і вантажних потоків здійснюється в рамках екосистем транспортно-логістичного обслуговування (ЕТЛО), що являють собою складно-структуровану сукупність організаційно-економічно і технологічно взаємопов'язаних між собою елементів, призначених для управління товарними потоками. За родом транспортованих товарів, ЕТЛО, зокрема, можна розділити на:

— ЕТЛО генеральних або тарно-штучних вантажів (у тому числі, гофрокартонні коробки, термозбіжна плівка, палети, контейнери, інші укрупнені вантажні одиниці);

— ЕТЛО масових вантажів (наливні — нафта, скраплені газ, хімікати; насипні — пісок, щебінь, зерно; навалочні — руда, металобрухт, макулатура, добрива);

— ЕТЛО небезпечних вантажів (токсичні, вибухонебезпечні, радіоактивні, ДОПІГ);

— ЕТЛО великогабаритних та великовагових вантажів (будівельна техніка, турбіни, бурові вежі, фюзеляжі літаків);

— ЕТЛО швидкопсувних (заморожені м'ясо або риба; свіжі овочі, фрукти, ягоди, зелень);

— ЕТЛО санітарних видів вантажів (медикаменти, донорські органи, кров тощо);

— ЕТЛО особливо цінних вантажів (антикваріат, живопис, дорогоцінні метали та каміння);

— ЕТЛО спеціальних видів вантажів (гуманітарна допомога).

У рамках підвищення ефективності управління потоками в екосистемах мультимодальних перевезень необхідно використовувати переваги того чи іншого виду транспорту та визначати сфери їхнього доцільного застосування.

Зазначені логістичні особливості визначають критерії вибору різних видів транспорту, а також сфери їх доцільного застосування в екосистемах мультимодальних перевезень.

Це пояснюється тим, що недоліки одних видів транспорту при використанні в екосистемах мультимодальних перевезень компенсуються перевагами інших. Крім того, екосистеми мультимодальних перевезень є ключовою складовою та фактором управління швидкістю матеріальних потоків у процесі товароруку в ланцюгах поставок, а, у свою чергу, ринок мультимодальних перевезень є елементом виробничо-комерційної та сервісної діяльності, що реалізується сукупністю підприємств транспорту, термінально-складського сектора, промисловості, торгівлі, сфери послуг.

У зв'язку з цим, необхідно зазначити, що нестабільний характер сучасного економічного середовища породжує складну проблематику при проектуванні мережевої системи поставок і передбачає реалізацію комплексу основних вимог до поставок, що забезпечують надійність, послідовність, високу якість, прийнятну вартість логістичних операцій, насамперед транспортних.

Реалізація концепції цифровізації на основі клієнтоорієнтованого підходу в статті будується на гіпотезі продовження життєвого циклу взаємовідносин з клієнтами-вантажовласниками за рахунок ініціації лояльності та позитивного відношення, що призводить до повторного вибору клієнтів послуг транспортно-логістичної компанії.

В рамках проведеного дослідження пропонується на основі систематизації наукового базису логістики розвивати цифрову концепцію при формуванні екосистем мультимодальних перевезень на основі клієнтоорієнтованого підходу, принципів кастомізації та персоналіфікації транспортно-логістичного сервісу, що дозволяє призалучати додаткові потоки клієнтів завдяки впровадженню інструментарію передиктивної аналітики їх поведінки та створення доданої цінності за рахунок комп-

лексного задоволення їх потреб у транспортно-логістичному обслуговуванні.

Концепція цифровізації у рамках клієнтоорієнтованого підходу будується на парадигмі антикризового управління цифровими екосистемами транспортно-логістичного обслуговування в нестабільних економічних умовах, що дозволяє підприємствам навіть в умовах спаду обсягів перевезень посилювати свої ринкові позиції та підвищувати рівень конкурентоспроможності.

Інноваційна бізнес-модель, що реалізується в рамках стратегії формування та розвитку цифрових екосистем мультимодальних перевезень, передбачає трансформацію сервісу від суто перевізного до логістичного, при якому крім базових послуг транспортування надається весь комплекс послуг з високим рівнем інтеграції та цифровізації, формуються наскрізні ланцюги поставок та реалізується механізм мультимодальності.

У статті обґрунтовано, що сутність клієнтоорієнтованого підходу в цифрових екосистемах мультимодальних перевезень полягає в реалізації механізму "одного вікна" ("одного кліка"), що передбачає спрощення процедури оформлення замовлення на транспортно-логістичні послуги, автоматизацію логістичних операцій та процесів з інформаційного супроводу матеріальних потоків, комплексність транспортно-логістичного обслуговування.

При цьому формування та розвиток екосистем мультимодальних перевезень визначають стійкість транспортних ланцюгів, що є невід'ємною частиною ланцюга поставок, виконує функцію управління швидкістю просування матеріального потоку, що дозволяє знижувати логістичні витрати та удосконалювати міжфункціональну та міжопераційну взаємодію в ланцюгах поставок.

У рамках тенденцій цифровізації та з урахуванням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), що розвиваються, в останні роки назріла об'єктивна необхідність провести порівняльну оцінку ефективності аналогових і цифрових систем управління доставкою вантажів, і виявити відмінні риси логістики транспортних послуг, як такий, і навіть її цифрової трансформації.

Транспортна діяльність має нині яскраво виражений, галузевий характер. Іншими словами, транспортно-логістичний ринок фактично не є інтегрованим, а є безліч суб'єктів господарювання, взаємодії між якими носять несистемний, спонтанний, флуктуаційний характер, а їх інтереси свідомо не збігаються, що виражається, як мінімум, у трьох основних причинах.

1) Відокремленість транспортного сектора від інтегрованих ланцюгів постачання на різних товарних ринках.

2) Диспропорція структури попиту та пропозиції на транспортні послуги, що виявляється в результаті дії наступних основних факторів:

— невідповідність охоплення транспортною інфраструктурою розглядуваної території та ступеня її заселеності, а також характеристик простору заселення (переважного розташування населених пунктів, розташування місць роботи, різних адміністративних, муніци-

пальних установ, об'єктів соціальної інфраструктури, торгівлі та сфери послуг, розташування місць проживання, відпочинку, ділових та туристичних поїздок громадян тощо);

— відмінності у системі управління економікою у різних регіонах країни та світу;

— недостатній рівень інтенсивності економічного, науково-технічного та культурного співробітництва між регіонами країни та із зарубіжними країнами;

— неоднорідні показники ступеня добробуту суспільства, наявності вільного часу;

— неузгодженість при організації масових заходів;

— відсутність привабливості транспортної пропозиції (недостатній рівень якості транспортних послуг та неконкурентоспроможний рівень цін на них).

3) невідповідність параметрів рухомого складу та інфраструктури транспорту конкретним потребам клієнтури, у тому числі, проявляється у неузгодженні транзакційних або обліково-договірних одиниць (ОДО) транспортних засобів та об'єктів логістичної інфраструктури з прийнятими до перевезення вантажами за їх властивостями, кількістю, вимогами до укладання тощо. Це, безперечно, є фактором, що стримує процеси забезпечення безперервності та зв'язаності матеріальних потоків у рамках ланцюгів поставок, оскільки саме процедура комплексного узгодження всіх типів ОДО в межах інтегрованих каналів руху товарів, за оцінками експертів, створює об'єктивні передумови для підвищення економічної ефективності функціонування транспортно-логістичних систем.

У наукових працях учених [2, 3], що досліджують сукупність матеріальних, інформаційних, фінансових, сервісних, кадрових, енергетичних та інших видів потоків, у якості основного, системоутворювального потоку виділявся матеріальний потік, а інші потоки розглядалися як похідні від основного або пов'язані з основним. У цифровій логістиці через те, що основні процеси та операції з просування логістичного потоку є транзакцією у віртуальному (електронному) середовищі, ключовим потоком стає інформаційний, що виражає сучасну концепцію логістизації транспортної діяльності та формування цифрових екосистем мультимодальних перевезень.

Зокрема, у класичній транспортній логістиці завдання визначення місцезнаходження терміналу, транспортного вузла, розподільчого центру (РЦ) могло бути вирішено, наприклад, на основі графоаналітичної моделі дослідження вантажонапруги на певній ділянці транспортної системи, де вихідними даними були виміри фізичних параметрів вантажних потоків (потужність, швидкість, об'єм тощо).

При цьому, вирішити проблему існування економічно недоцільних різних потоків (зустрічні, дублюючі, зворотні) було досить тяжко, а на практиці в більшості випадків неможливо, оскільки суб'єкти господарювання, такі як торговельно-посередницькі організації та логістичні оператори воліють консолідувати відправки на своїх центральних РЦ, а надалі вже здійснювати доставку до кінцевого споживача. При цьому розташування даних РЦ далеко не завжди відповідало розрахункам, отриманим на основі вказаних графоаналітичних моделей.

Досить часто це призводить до нераціональної схеми доставки, в якій джерело і приймач потоку, що знаходяться в тому самому географічному регіоні 1, інтегровані в ланцюг поставок з проміжною фокусною ланкою (РЦ), що знаходяться в географічному регіоні 2, віддаленому від першого на значну відстань.

У свою чергу, в цифровій логістиці на основі прогностичних (предиктивних) можливостей систем штучного інтелекту, що управляють логістичними потоками в ланцюгах поставок, можливе формування та розвиток цифрових транспортно-логістичних систем, керуючі впливи в яких будуть здійснюватися на основі застосування транзакцій, що упорядковують процеси перевезення вантажів, що дозволить знижувати транспортні витрати і підвищувати ефективність функціонування підприємств інтегрованого транспортно-логістичного ринку.

У цьому контексті, перш за все, необхідно приділити увагу дослідженню сутності та еволюції інтеграційних процесів у логістиці, в тому числі, транспортної в умовах глобалізації та цифровізації.

Розглядаючи теоретико-методологічні підходи до інтерпретації терміну "інтеграція" з погляду логістики та управління ланцюгами поставок, більшість учених у своїх дослідженнях представляють інтеграційні процеси в контексті трьох основних парадигм:

- 1) ресурсної;
- 2) функціональної;
- 3) інноваційної.

У межах ресурсної парадигми можна виділити такі форми інтеграції:

- структурно-організаційна інтеграція, що відноситься до еволюції типів організаційних структур логістичних відділів підприємств;
- інтеграція внутрішніх бізнес-процесів з функціональними областями логістики;
- операційна інтеграція в рамках логістичного обслуговування на основі аутсорсингу, що надається логістичними провайдером різного рівня;
- інформаційна інтеграція, основу якої становить впровадження корпоративних інформаційних систем (KIC або ERP).

Слід підкреслити, що саме завдяки ресурсній парадигмі в практику управління ланцюгами поставок підприємств було впроваджено інтегральні критерії оптимізації ключових бізнес-процесів логістичної діяльності, названих критеріями сукупних витрат.

З точки зору функціональної парадигми логістична інтеграція відноситься до операційного рівня, на якому зусилля були сфокусовані на упорядкуванні окремих логістичних операцій на різних етапах (закупівлі, зберігання, транспортування, збут).

ВИСНОВКИ

Останніми роками набуває широкого поширення інноваційна парадигма розвитку логістики, пов'язана, з одного боку, з необхідністю впровадження таких стратегічних елементів конкурентних переваг компаній, як концепція інтегрованої логістики та управління ланцюгами поставок, з іншої сторони, зі зростанням технологічних і технічних можливостей електронних інформа-

ційних систем, що змінюють уявлення про планування, моніторинг і контроль найскладніших логістичних бізнес-процесів.

Оскільки в умовах цифровізації продуктової, географічної, тимчасові межі ринків досить сильно розмиті, можна стверджувати, що цифрова економіка за умовчанням носить глобальний характер, але може мати низку обмежень об'єктивного та суб'єктивного характеру:

- збій у роботі програмного забезпечення, систем зв'язку та передачі даних;
- вихід з ладу матеріально-технічної частини (сервери) та ін.

Тим не менш, завдяки так званій одноранговій P2P (peer-to-peer) архітектурі сама мережа і процеси, що циркулюють у ній, збережуть свою працездатність при будь-якій кількості та поєднанні доступних вузлів.

До технологій, які набули широкого поширення в цифровій економіці, можна віднести: каршеринг, краудфандинг, торренти, блок-чейн тощо.

Перелічені основні методологічні принципи формування транспортно-логістичних систем у цифровій економіці дозволяють ініціювати ідеологію 6D-еволюції інноваційних технологій управління бізнес-процесами в транспортній логістиці на основі сучасних цифрових технологій, що передбачає в певний момент експоненційне зростання їх економічної ефективності.

У той же час, необхідно відзначити, що має місце різні часові діапазони якісного переходу технологій на експоненційне зростання, наприклад, адитивні технології 3D-друку знаходилися законсервованими протягом 30 років, а технологія доповненої реальності — 15 років.

Література:

1. Соколова О. Є. Акімова Т. А., Сулима Л. О. Теоретичні основи організації та розвитку мультимодальних перевезень в Україні. Економічний простір. 2014. № 83. С. 91—103.
2. Ковальський М. Р., Платонов О. І. Публічне управління мультимодальними моделями розвитку територіальних систем. Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2021. № 4. С. 81—86.
3. Datsii, O., Levchenko, N., Shyshkanova, G., Dmytrenko, R. and Abuselidze, G. "State Decoupling Audit of Low-Carbon Agricultural Production". Rural Sustainability Research, vol. 45, no. 340, 2021, pp. 94—112.

References:

1. Sokolova, O. E., Akimova, T. A. and Sulima, L. O. (2014), "Theoretical foundations of the organization and development of multimodal transportation in Ukraine", *Ekonomichnyy prostir*, vol. 83, pp. 91—103.
2. Kovalskyi, M. R. and Platonov, O. I. (2021), "Public management of multimodal models of development of territorial systems", *Tavriys'kyi naukovyy visnyk. Seriya: Publichne upravlinnya ta administruvannya*, vol. 4, pp. 81—86.
3. Datsii, O., Levchenko, N., Shyshkanova, G., Dmytrenko, R. and Abuselidze, G. (2021), "State Decoupling Audit of Low-Carbon Agricultural Production", *Rural Sustainability Research*, vol. 45, no. 340, pp. 94—112.

Стаття надійшла до редакції 26.07.2024 р.

Г. О. Дорошенко,
д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки та менеджменту,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ORCID ID: [https:// orcid.org/0000-0002-5535-8494](https://orcid.org/0000-0002-5535-8494)
К. О. Кузнєцов.
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-2763-514X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.86

ESG-МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ОСНОВА ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

H. Doroshenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department
of Economics and Management, V. N. Karazin Kharkiv National University
K. Kuznietsov

ESG-MANAGEMENT AS A FOUNDATION FOR THE RECONSTRUCTION OF UKRAINE

Післявоєнна відбудова України є надзвичайно важливим завданням, що потребує комплексного підходу, який враховує економічні, соціальні та екологічні аспекти. Впровадження ESG-принципів (Environmental, Social, Governance) у цей процес може забезпечити стійкий розвиток країни, мінімізуючи негативний вплив на довкілля, покращуючи якість життя громадян та забезпечуючи прозоре управління ресурсами. Зважаючи на масштаб руйнувань інфраструктури, житлового сектору та економіки, використання ESG-принципів є необхідним для створення стійкої основи для відбудови та подальшого розвитку України. В статті розглянуто можливості впровадження ESG-менеджменту у процес відбудови України, зокрема в таких галузях, як інфраструктура, житловий сектор та економіка. Аналізуються поточний стан відбудови країни та основні виклики, а також наводяться приклади успішного впровадження ESG-принципів під час відбудови інших країн. Розроблено рекомендації щодо інтеграції ESG-принципів у національну стратегію відбудови.

The post-war reconstruction of Ukraine is an extremely important task that requires a comprehensive approach, considering economic, social, and environmental aspects. The implementation of ESG principles (Environmental, Social, Governance) in this process can ensure the sustainable development of the country by minimizing the negative impact on the environment, improving the quality of life for citizens, and ensuring transparent resource management. Given the scale of destruction to infrastructure, the housing sector, and the economy, the use of ESG principles is essential for creating a sustainable foundation for the reconstruction and further development of Ukraine.

The article examines the possibilities of implementing ESG principles in the process of rebuilding Ukraine, particularly in areas such as infrastructure, housing, and the economy. The current state of the country's reconstruction and the main challenges were analyzed, as well as examples of successful implementation of ESG principles in the reconstruction of other countries. Recommendations for integrating ESG principles into national reconstruction strategies have been developed.

The task of reconstructing Ukraine after the war is not only immense but also multifaceted, necessitating an approach that harmoniously integrates economic recovery with social well-being and environmental sustainability. The ESG framework provides a structured way to address these diverse needs by focusing on three core pillars. First, the environmental aspect emphasizes the importance of sustainable practices that reduce environmental degradation, promote the use of renewable resources, and ensure long-term ecological balance. By adopting green technologies and sustainable infrastructure practices, Ukraine can not only rebuild but also enhance its environmental resilience.

The social dimension of ESG principles highlights the necessity of addressing the human element in reconstruction efforts. This involves ensuring access to essential services such as healthcare, education, and housing, and promoting social equity. In post-war Ukraine, rebuilding communities and restoring social cohesion is critical. Implementing social policies that prioritize the needs of vulnerable populations, including displaced persons and those affected by the conflict, will be vital for fostering a stable and inclusive society.

Governance, the third pillar of ESG, underscores the importance of transparent, accountable, and effective management in the reconstruction process. Good governance practices will be crucial for rebuilding trust in institutions, ensuring the efficient use of resources, and combating corruption. By establishing robust governance frameworks, Ukraine can attract international aid and investment, which are essential for large-scale reconstruction projects.

Ключові слова: ESG-менеджмент, Відбудова України, стійкий розвиток, інфраструктура, житловий сектор, економіка

Key words: ESG management, reconstruction of Ukraine, sustainable development, infrastructure, housing, economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ
У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК
ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ
ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Післявоєнна відбудова України є складним та багатогранним завданням, яке вимагає інтеграції економічних, соціальних та екологічних аспектів для забезпечення стійкого розвитку. Економічні виклики включають відновлення зруйнованих підприємств, інфраструктури та створення робочих місць для населення. Соціальні аспекти охоплюють забезпечення житлом та соціальними послугами мільйонів переселенців, що втратили свої домівки через війну. Екологічні виклики включають очищення територій від забруднень та відновлення природних екосистем.

Згідно зі звітом Світового банку, оцінки збитків від війни в Україні перевищують 411 мільярдів доларів, з яких значна частина припадає на руйнування інфраструктури та житлового сектору [1]. Це підкреслює необхідність впровадження стійких рішень для відновлення, які враховують екологічні та соціальні аспекти, а також забезпечують належне управління.

В таблиці 1 розглянемо оцінки збитків від війни в Україні на кінець 2023 року і визначимо на які категорії припадає найбільша частка.

Загальна сума збитків від війни в Україні на кінець 2023 року становить 411 млрд доларів. Найбільша частка припадає на інфраструктуру (115 млрд доларів) та житловий сектор (100 млрд доларів). Значні кошти

потрібні також для відновлення економіки (70 млрд доларів) та задоволення соціальних і гуманітарних потреб (60 млрд доларів). Ці цифри підкреслюють масштабність руйнувань і необхідність системного підходу до відбудови.

У таблиці 2 можемо розглянути основні показники відновлення інфраструктури та житлового сектору на 2023 рік.

Таблиця 1. Оцінка збитків від війни в Україні на кінець 2023 року

Категорія	Оцінка збитків (млрд доларів)
Інфраструктура	115
Житловий сектор	100
Економіка	70
Соціальні та гуманітарні потреби	60
Інші	66
Загальна сума збитків	411

Джерело: узагальнено авторами на основі відкритих джерел.

Таблиця 2. Основні показники відновлення інфраструктури та житлового сектору (2023 рік)

Показник	Значення
Загальна кількість зруйнованих будівель	50 000+
Кількість відновлених будівель	12 000
Площа відновлених будівель (м²)	2,4 млн
Кількість відбудованих доріг (км)	1 200
Інвестиції в інфраструктуру (млрд доларів)	20

Джерело: узагальнено авторами на основі відкритих джерел.

Таблиця 3. Соціальні показники впливу війни (2023 рік)

Показник	Значення
Кількість постраждалих громадян	3,5 млн
Кількість внутрішньо переміщених осіб	7,1 млн
Безробіття (%)	18
Рівень бідності (%)	25
Доступ до медичних послуг (%)	60

Джерело: узагальнено авторами на основі відкритих джерел.

Відновлення інфраструктури та житлового сектору є критично важливим. Загальна кількість зруйнованих будівель перевищує 50 тисяч, з яких наразі відновлено понад 12 тисяч, що становить приблизно 24% від загальної кількості, але жахливі руйнації продовжуються кожен день. Площа відновлених будівель сягає 2,4 млн м.кв. Відновлено також 1200 км доріг. Інвестиції в інфраструктуру склали 20 млрд доларів, що свідчить про активну роботу, але ще багато залишається зробити.

Окрім цього, важливо визначити соціальні показники впливу війни.

Соціальні наслідки війни є значними. Постраждали понад 3,5 млн громадян, а кількість внутрішньо переміщених осіб становить 7,1 млн. Рівень безробіття зріс до 18%, а рівень бідності сягнув 25%. Лише 60% населення має доступ до медичних послуг. Ці дані підкреслюють важливість соціальних програм та підтримки для відновлення нормального життя громадян.

З огляду на ці виклики, впровадження ESG-принципів є необхідним для досягнення стійкого розвитку України. ESG-менеджмент передбачає інтеграцію екологічних, соціальних та управлінських аспектів у процес прийняття рішень, що дозволяє мінімізувати негативний вплив на довкілля, підвищити якість життя громадян та забезпечити прозоре управління ресурсами. Наукові дослідження підтверджують ефективність ESG-принципів у досягненні стійкого розвитку, що робить їх застосування в Україні надзвичайно актуальним.

Сучасний науковий підхід до відбудови України повинен враховувати досвід інших країн, які вже пройшли через подібні виклики. Наприклад, Німеччина після Другої світової війни або Японія після землетрусу 2011 року. Важливо також враховувати специфіку України, зокрема, її економічні, соціальні та екологічні особливості. Впровадження ESG-принципів дозволить створити стійку основу для відбудови країни та забезпечити її подальший розвиток.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ

Останні дослідження свідчать про те, що впровадження ESG-принципів у процес відбудови країни може значно покращити ефективність та стійкість інвестиційних проєктів. Зокрема, дослідження показують, що проєкти, які враховують екологічні та соціальні аспекти, мають вищу ймовірність отримання фінансування від міжнародних організацій та приватних інвесторів[2]. Наприклад, в роботах таких авторів як Дяковський Д.А. та Дячук О.А. зазначається, що впровадження ESG-принципів сприяє підвищенню конкурентоспроможності та зниженню ризиків, пов'язаних з екологічними та соціальними факторами [3].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Невирішені частини загальної проблеми включають відсутність чіткого механізму інтеграції ESG-менеджменту у національні та регіональні стратегії відбудови, а також недостатню кількість практичних рекомендацій щодо їх застосування в конкретних проєктах.

МЕТА СТАТТІ

Метою цієї статті є дослідження можливостей впровадження ESG-принципів у процес відбудови України, зокрема в таких галузях, як інфраструктура, житловий сектор та економіка. Основні завдання включають:

- ідентифікацію основних викликів відбудови України;
- вивчення прикладів успішного впровадження ESG-принципів у відбудову інших країн;
- розробку рекомендацій щодо інтеграції ESG-принципів у національні стратегії відбудови.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

ESG-менеджмент (Environmental, Social, and Governance Management) — це підхід до управління компаніями та організаціями, що включає інтеграцію екологічних, соціальних та управлінських факторів у стратегічні та операційні рішення. ESG-менеджмент прагне забезпечити сталий розвиток, мінімізуючи негативний вплив на довкілля, покращуючи соціальні умови та забезпечуючи прозоре та етичне управління [4].

ESG-філософія — це концептуальна основа, що формує підхід до ведення бізнесу та управління організаціями на основі трьох ключових аспектів: екологічного, соціального та управлінського. Ця філософія передбачає, що бізнес має не лише прагнути до фінансового успіху, але й активно сприяти сталому розвитку, захищати довкілля, піклуватися про добробут суспільства та дотримуватися високих стандартів корпоративного управління.

Принципи ESG-філософії:

- зменшення впливу на клімат: Зниження викидів парникових газів, перехід на відновлювані джерела енергії та енергоефективні технології;
- управління ресурсами: раціональне використання природних ресурсів, зниження відходів та збільшення рівня переробки;
- збереження біорізноманіття: захист природних екосистем, збереження рідкісних та зникаючих видів;
- права людини: дотримання та просування прав людини у всіх аспектах діяльності компанії або держави;
- соціальна відповідальність: вклад у розвиток місцевих громад, забезпечення безпечних та справедливих умов праці, соціальна підтримка співробітників;
- різноманіття та інклюзія: просування політики різноманіття та інклюзії, боротьба з дискримінацією;
- прозорість та звітність: забезпечення прозорості у всіх аспектах діяльності компанії або держави, регулярне звітування про досягнення та проблеми;
- етичне управління: дотримання етичних стандартів у веденні бізнесу, політики, боротьба з корупцією та зловживаннями.

— управління ризиками: впровадження ефективних систем управління ризиками, включаючи екологічні та соціальні ризики [5].

Ми вважаємо, що основні післявоєнні виклики України можна розділити на економічні, соціальні та екологічні.

Україна зазнала значних економічних збитків через військові дії. Багато підприємств були зруйновані або зазнали серйозних ушкоджень, що призвело до зниження економічної активності та втрати робочих місць. Економічна нестабільність ускладнює залучення інвестицій, необхідних для відбудови. Крім того, відновлення інфраструктури потребує значних фінансових ресурсів.

Війна призвела до масової міграції населення, що створило значні соціальні проблеми. Мільйони людей стали внутрішньо переміщеними особами, що потребують житла, соціальних та медичних послуг. Рівень безробіття зріс, що посилює соціальну напругу [6]. Окрім цього разом із безробіттям існує шалений попит на працівників. За останніми даними, через брак кадрів, все більше підприємств припиняють своє існування, що також спричиняє дуже серйозні проблеми економічному розвитку держави.

Збройний конфлікт завдав значної шкоди довкіллю. Забруднення ґрунтів, водних ресурсів та повітря вимагає негайних заходів для відновлення екологічної безпеки. Крім того, відбудова потребує впровадження екологічно чистих технологій, щоб запобігти додатковому забрудненню.

Успішне вивчення та залучення ESG-принципів є запорукою успіху та відновлення України. Прикладом може слугувати Німеччина. Після Другої світової війни Німеччина успішно відновила свою економіку та інфраструктуру завдяки впровадженню комплексного підходу, що включав економічні реформи, соціальну підтримку населення та екологічні заходи. Важливу роль відіграв План Маршалла, який забезпечив фінансову допомогу для відбудови. Прозорість управління ресурсами та залучення громадян до процесу прийняття рішень сприяли швидкому відновленню країни [7]. Можливо, саме цей приклад може бути розглядатися як перше використання ESG-принципів.

Також можемо розглянути приклад Японії. Після землетрусу та цунамі 2011 року Японія застосувала інноваційні технології та екологічно чисті методи для відбудови зруйнованих районів. Основними принципами були стійкість та енергоефективність. Соціальна підтримка населення та прозоре управління ресурсами стали ключовими елементами відбудови. Залучення громадян до процесу прийняття рішень забезпечило ефективне використання ресурсів [8]. Інвестори дуже уважно ставляться до виконання вимог сталого розвитку та дотримання ESG-принципів, тож це ще один доказ доцільності впровадження ESG-менеджменту, адже залучення іноземних інвестицій буде одним із найважливіших факторів швидкого старту відбудови країни.

У таблиці 4 розглянемо використання ESG-принципів у відбудові України, що допоможе нам зробити висновки до можливості залучення даного підходу.

Аналізуючи дану таблицю, можемо додати, що у відновленні природних екосистем основними заходами є очищення забруднених територій, відновлення лісів

Таблиця 4. Використання ESG-принципів у відбудові України

Екологічні аспекти	Відновлення природних екосистем
	Енергоефективні технології
Соціальні аспекти	Будівництво житла
	Соціальні послуги
Управлінські аспекти	Прозоре управління
	Залучення громадян

Джерело: узагальнено авторами на основі відкритих джерел.

Таблиця 5. Основні виклики відбудови України

Відбудова	Опис проблеми
Зруйнована інфраструктура	Знищені мости, дороги, залізниці, аеропорти та порти
Житловий сектор	Мільйони переселенців потребують нового житла
Економіка	Збитки підприємств, що впливають на економічний стан
Екологія	Забруднення ґрунтів, водних ресурсів та повітря

Джерело: узагальнено авторами на основі відкритих джерел. та водних ресурсів. Це дозволить зменшити негативний вплив на довкілля та забезпечити стійкість природних екосистем.

Якщо говорити про енергоефективні технології, то впровадження їх у будівництві та відновленні інфраструктури дозволить знизити споживання енергії та зменшити викиди парникових газів, що сприятиме збереженню навколишнього середовища.

Забезпечення доступним та комфортним житлом для переселенців та постраждалих від війни є першочерговим завданням. Важливо створити умови для швидкого повернення людей до нормального життя.

Розвиток соціальної інфраструктури, включаючи медичні заклади, школи та дитячі садки, є необхідним для забезпечення гідного рівня життя населення.

Забезпечення прозорості у використанні ресурсів та залученні інвестицій сприятиме ефективному використанню фінансових та матеріальних ресурсів. Активне залучення громадян до процесу прийняття рішень та контролю за їх виконанням забезпечить довіру до уряду та сприятиме соціальній стабільності. Використання всіх принципів ESG було б дуже легко розпочати та втілювати в життя, якщо б ми не стикались з викликами, котрі нам допоможе визначити таблиця 5.

У таблиці 5 представлені основні виклики, з якими стикнеться Україна у процесі відбудови після війни. Ці виклики охоплюють економічні, соціальні та екологічні аспекти, що потребують комплексного підходу для ефективного подолання.

Найбільші збитки отримали мости, дороги, залізниці, аеропорти та порти. Відновлення цих об'єктів потребує значних фінансових та технічних зусиль. Стратегія відновлення повинна включати не лише відновлення, а й модернізацію інфраструктури з урахуванням сучасних стандартів стійкості та екологічної безпеки.

Мільйони переселенців потребують нового житла через зруйнування міст та селищ. Важливо забезпечити доступ до житла не лише для тимчасового перебування, а й для сталого інтегрування переселенців у соціальне життя країни.

Таблиця 6. Порівняння успішних прикладів відбудови

Країна	Основні заходи	Результати
Німеччина	Економічні реформи, соціальна підтримка, екологічні заходи	Швидке відновлення економіки, високий рівень життя
Японія	Інноваційні технології, енергоефективність, соціальна підтримка	Відновлення зруйнованих районів, стійкий розвиток
Україна	Відновлення інфраструктури, будівництво житла, прозоре управління	Створення умов для стійкого розвитку та поліпшення якості життя громадян (очікується)

Джерело: узагальнено авторами на основі відкритих джерел.

Збитки підприємств та втрати робочих місць суттєво ускладнюють економічне відновлення. Необхідно розробити стимулюючі програми для підтримки підприємств, а також впровадити ефективні механізми для залучення інвестицій.

Забруднення ґрунтів, водних ресурсів та повітря стає серйозною загрозою для здоров'я населення та сталого розвитку країни. Відновлення екологічної безпеки потребує комплексного підходу з впровадженням сучасних технологій очищення та охорони природи.

З нашої точки зору, для успішної відбудови України необхідно не лише вирішувати поточні проблеми, а й розвивати довгострокову стратегію сталого розвитку. Потрібно активно впроваджувати принципи ESG в усі аспекти відновлення, що сприятиме не лише економічному розвитку, а й покращенню якості життя громадян та збереженню природних ресурсів.

Вважаємо за потрібне розібрати та порівняти успішні приклади відбудови країн з метою визначення найкращого шляху для України.

У таблиці 6 порівнюються заходи відбудови Німеччини, Японії та України після кризових ситуацій. Кожна країна використовувала свої унікальні методи, що дали позитивні результати, які можна адаптувати для українських реалій.

Німеччина: широкомасштабна індустріалізація та соціальна підтримка сприяли швидкому відновленню після Другої світової війни. Україна може використовувати досвід Німеччини у плануванні інфраструктурних проєктів та залученні інвестицій.

Японія: інноваційні технології та стійке управління дозволили Японії швидко відновити зруйновані райони після природних катастроф. Україна може навчитися у Японії ефективному використанню ресурсів та інтеграції сучасних технологій у будівництво.

Україна: використання ESG-менеджменту та інтеграція ESG-принципів є ключовим аспектом успішної відбудови. Залучення громадян до процесу прийняття рішень та забезпечення прозорого управління ресурсами сприятиме сталому розвитку країни.

Наостанок необхідно розробити рекомендацій щодо інтеграції ESG-принципів у національну стратегію відбудови.

Відновлення інфраструктури України є критично важливим для забезпечення стабільності та розвитку країни. Наприклад, використання екологічно чистих матеріалів та енергоефективних технологій при будівництві доріг та мостів дозволяє знизити витрати на їх обслуговування та зменшити вплив на довкілля.

Конкретні заходи на впровадження:

— впровадження відновлювальних джерел енергії: в ситуації з майже повним знищенням енергетичної інфраструктури, на відбудову котрої підуть роки, сонячні панелі та вітрові турбіни будуть допомогою для живлення інфраструктурних об'єктів;

— використання перероблених матеріалів: зниження витрат на сировину та зменшення негативно-го впливу на екологію;

— інтелектуальні системи управління: використання цифрових технологій для моніторингу та управління транспортними потоками, що зменшує затори та викиди CO₂.

Відновлення житлового сектору в Україні після війни має велике значення для забезпечення громадян житлом та створення комфортних умов проживання. Успішні приклади з інших країн, такі як Японія після землетрусу 2011 року, демонструють, що впровадження енергоефективних технологій та екологічно чистих матеріалів може значно здешевити побудову та підвищити стійкість житлового сектору.

Конкретні заходи:

— будівництво енергоефективного житла: використання матеріалів з високими теплоізоляційними властивостями та впровадження систем відновлюваної енергетики;

— інтеграція соціальної інфраструктури: створення підземних дитячих садків, шкіл, медичних закладів у нових житлових комплексах, або наземних, з достатньою кількістю укриттів, зважаючи на сусідство з країною-терористом;

— забезпечення доступного житла: програми підтримки для малозабезпечених сімей та людей з обмеженими можливостями.

Впровадження ESG-принципів у економічну діяльність України дозволить створити більш стійку та відповідальну економіку. Досвід країн Північної Європи, таких як Швеція та Норвегія, показує, що розвиток "зеленої" енергетики та підтримка малого та середнього бізнесу можуть значно підвищити економічну стійкість та залучити інвестиції [9].

Для досягнення цього доцільно вжити наступні заходи:

— підтримка малого та середнього бізнесу: надання пільгових кредитів та грантів для підприємств, які впроваджують екологічні та соціальні ініціативи;

— розвиток зеленої енергетики: створення нових робочих місць у сфері відновлюваної енергетики та підтримка проєктів з низьким рівнем викидів CO₂;

— прозорість та управління: впровадження електронних систем управління, які забезпечують прозорість у державних закупівлях та антикорупційні заходи.

ВИСНОВКИ

Впровадження ESG-принципів у процес відбудови України може суттєво підвищити ефективність та стійкість цього процесу. Інтеграція екологічних, соціальних та управлінських аспектів дозволить забезпечити комплексний підхід до відбудови країни, враховуючи потреби всіх верств населення та зберігаючи природні ресурси.

Для подолання складних викликів відбудови, України слід активно інтегрувати інноваційні технології, вдосконалювати управління проєктами та залучати міжнародну підтримку. Важливо розвивати ефективні механізми контролю та моніторингу реалізації проєктів для забезпечення їх успішності та відповідності вимогам сталого розвитку.

Подальші перспективи в цьому напрямку включають розробку національних стратегій відбудови, що базуються на ESG-принципах, а також впровадження конкретних заходів для інтеграції цих принципів у всі галузі економіки. Важливо також продовжувати дослідження у цій сфері та використовувати досвід і найкращі світові практики для забезпечення сталого розвитку України.

Література:

1. Світовий банк в Україні. URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (дата звернення: 15.07.2024).
2. Рябчин О. А., Кулага Д. А. Зелене відновлення України. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-green-recovery-ukr.pdf> (дата звернення: 15.07.2024).
3. Зіновчук А. В. Сутність і застосування ESG інвестицій у світі і в Україні. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/29034450-1717-4846-b25e-76fbf977700a/content> (дата звернення: 15.07.2024).
4. Фатемі, А., Глаум, М., та Кайзер, С. Виконання ESG і вартість фірми: пом'якшуюча роль розкриття інформації. Глобальний фінансовий журнал. С. 45—64. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.gfj.2017.03.001>.
5. Мюллер П. Короткий посібник з ESG: філософські проблеми. AIER, 2024. URL: <https://www.aier.org/article/a-short-guide-to-esg-philosophical-problems/> (дата звернення: 15.07.2024).
6. Боброва А. О. Житло і війна: житлова політика першого року повномасштабної війни. Міжнародний Фонд Відродження. 2023. URL: <https://cedos.org.ua/researches/zhytlo-i-vijna-richnyj-oglyad/> (дата звернення: 15.07.2024).
7. План Маршалла для України: хибні історичні аналогії та реальні потреби України. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/plan-marshalla-dlya-ukrayiny-khybni-istorychni-analohiyi-ta-realni-potreby> (дата звернення: 15.07.2024).
8. Ковальчук М. С., Бойко І. В. Дослідження практик відновлення країн після руйнації: Японія. Інститут аналітики та адвокації. 2015. URL: <https://iaa.org.ua/articles/doslidzhennya-praktyk-vidnovlennya-krayin-pislya-ruynacziyi-yaponiya/> (дата звернення: 15.07.2024).
9. Маркевич К. В., Сіденко В. О. Зелені інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст. Центр Разумкова. 2019. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_INVEST.pdf (дата звернення: 15.07.2024).
10. www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-green-recovery-ukr.pdf (Accessed 15 July 2024).
11. Zinovchuk, A.V. (2024), "The Essence and Application of ESG Investments in the World and in Ukraine", [online], Available at: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/29034450-1717-4846-b25e-76fbf977700a/content> (Accessed 15 July 2024).
12. Fatemi, A., Glaum, M., & Kaiser, S. (2018), "ESG performance and firm value: The moderating role of disclosure", Global Finance Journal, vol. 38, pp. 45—64, <https://doi.org/10.1016/j.gfj.2017.03.001>
13. Mueller P. (2024), "A Short Guide to ESG: Philosophical Problems", [online], AIER, Available at: <https://www.aier.org/article/a-short-guide-to-esg-philosophical-problems/>. (Accessed 15 July 2024).
14. Bobrova, A. (2023), "Housing and War: Housing Policy in the First Year of the Full-Scale War", [online], International Renaissance Foundation, Available at: <https://cedos.org.ua/researches/zhytlo-i-vijna-richnyj-oglyad/> (Accessed 15 July 2024).
15. National Institute for Strategic Studies. (2023), "Marshall Plan" for Ukraine: False Historical Analogies and Real Needs of Ukraine", [online], Available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/plan-marshalla-dlya-ukrayiny-khybni-istorychni-analohiyi-ta-realni-potreby> (Accessed 15 July 2024).
16. Institute of Analytics and Advocacy. (2022), "Study of Post-Destruction Recovery Practices: Japan", [online], Available at: <https://iaa.org.ua/articles/doslidzhennya-praktyk-vidnovlennya-krayin-pislya-ruynacziyi-yaponiya/> (Accessed 15 July 2024).
17. Markevych, K. and Sidenko, V. (2019), "Green Investments in Sustainable Development: Global Experience and the Ukrainian Context", [online], Razumkov Centre, Available at: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_ZELEN_INVEST.pdf (Accessed 15 July 2024).

Стаття надійшла до редакції 22.07.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

L. Bublyk,
PhD in Economics, Assistant, Assistant of the Department
of Organizational Management, Lviv Polytechnic National University
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-5886-1440>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.92

WAR AND POST-WAR RECONSTRUCTION OF THE MARKET OF TOURIST SERVICES BY CREATING NEW TOURIST PRODUCTS

Л. Я. Бублик,
к. е. н., асистент, асистент кафедри "Менеджмент організацій", Національний університет "Львівська політехніка"

ВОЄННА ТА ПІСЛЯВОЄННА РЕКОНСТРУКЦІЯ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ,
ШЛЯХОМ СТВОРЕННЯ НОВИХ ТУРИСТИЧНИХ ПРОДУКТІВ

The relevance of the study lies in the need to optimize the market of tourist services of Ukraine during military operations and after the end of the war to global requirements, to increase the efficiency of the domestic economy, increase the volume of national production of goods and services, increase the level of domestic consumption of quality tourist products, increase the volume of the country's GDP and reduction of migration processes.

The possibilities of the post-war flourishing of the tourist market are significant, even immeasurable. However, funds from international tourism can guarantee the stability of the development of Ukraine's economy already now, for this it is necessary to draw up and implement a mechanism of state and global support for the tourism industry, taking into account the complex security and logistical situation.

In the work, the prospect of the development of quest tourism through learning about new territories, getting to know culture and customs in a game form is indicated. It was especially popular in Lviv, Transcarpathia and Chernivtsi. We consider it expedient to draw up programs of such tours in the liberated territories with an ethnographic and ecological purpose. In the first case, the main attributes of the game and prizes will be exclusive, authentic items that are symbols of Ukraine. In the second case, tourists will be faced with the task of neutralizing all objects polluting the beauty of the environment and, as a result, cleaning the territories. The article also states that the modern military type of tourism is a classic type of tourist activity in countries that have suffered from military aggression. The main resources of military tourism include: fortifications, trenches, trenches, military-historical museums, military units, command posts, tented soldier camps, training grounds and fields of notable battles.

The macroeconomic crisis, the absence of external and domestic financial subventions and preferential lending systems oblige the tourist services market to be rebuilt. The result is the emergence of completely new types of tourism for a certain territory, or the creation of an unprecedented tourist product. A negative factor of military aggression is the loss of territories, people and tourist resources, and, accordingly, the impossibility of restoring previously popular tourist destinations.

In Ukraine, marine recreation has suffered global restrictions, as virtually the entire coastline is under constant shelling, there is a danger of exploding underwater mines and the lack of a large number of shelters. Religious tourism also suffered significant losses after the damage to the Sviatohirsk Assumption Church in Donetsk region, the Church of St. Nicholas in Dnipro, dated 1913, the Church of St. Nicholas the Wonderworker, and the Church of the Transfiguration in Volnovas. The great loss was the damage and destruction of the Donetsk Drama Theater, the Mariupol Museum of Local History, the Gamper House, and the Azovstal Stadium.

Актуальність дослідження полягає у необхідності оптимізації ринку туристичних послуг України під час військових дій і опісля закінчення війни до загальносвітових вимог, для підвищення показників ефективності вітчизняної економіки, збільшення обсягу національного виробництва товарів та послуг, підвищення рівня внутрішнього споживання якісними туристичними продуктами, збільшення обсягу ВВП країни та зменшення міграційних процесів.

Можливості післявоєнного розквіту туристичного ринку значні, навіть неосяжні. Проте, кошти від міжнародного туризму можуть гарантувати стабільність розвитку економіки України вже зараз, для цього необхідно скласти та реалізувати механізм державної та світової підтримки туристичної індустрії, із врахуванням складної безпекової та логістичної ситуації.

Макроекономічна криза, відсутність зовнішніх і внутрішньо-державних фінансових субвенцій та пільгових систем кредитування зобов'язують перебудовувати ринок туристичних послуг. Наслідком чого стає виникнення абсолютно нових, для певної території видів туризму, або створення небувалого досі туристичного продукту. Негативним фактором військової агресії є втрачені території, людей та туристичних ресурсів, і, відповідно, неможливість відновлення попередніх популярних туристичних напрямків.

У роботі зазначена перспектива розвитку квест-туризму через пізнання нових територій, знайомство з культурою та звичаями в ігровій формі. Особливого поширення зазнав у Львові, Закарпатті та Чернівцях. Вважаємо за доцільне скласти програми таких турів на звільнених територіях із етнографічною та екологічною метою. У першому випадку основними атрибутами гри, та призами стануть ексклюзивні, аутентичні предмети, що є символами України. У другому ж випадку перед туристами постане завдання знешкодження усіх забруднюючих красу довкілля предметів та, як результат, очищення територій.

В Україні глобальних обмежень зазнав морський відпочинок, оскільки фактично уся берегова лінія зазнає постійних обстрілів, є небезпека вибуху підводних мін та відсутність великої кількості укриттів. Значних втрат зазнав і релігійний туризм, після пошкодження Святогірської Свято-Успенської церкви на Донеччині, церкви Святого Миколая у Дніпрі, датованої 1913 роком, церкви Святого Миколая Чудотворця та Свято-Преображенської церкви у Волновасі. Великою втратою стали пошкодження та знищення Донецького драматичного театру, Маріупольського краєзнавчого музею, будинку Гампера, стадіону "Азовсталь".

Key words: post-war development of tourism, tourism in Ukraine, new types of tourism, nostalgic tourism.

Ключові слова: поствоєнний розвиток туризму, туризм в Україні, нові види туризму, ностальгічний туризм.

STATEMENT OF THE PROBLEM IN A GENERAL FORM AND ITS CONNECTION WITH IMPORTANT SCIENTIFIC OR PRACTICAL TASKS

The steady development of the tourist services market of Ukraine during the active phase of the war and after it is possible only thanks to the introduction of new and globally modified types of tourism, the prevailing types should be those that can be implemented during military

operations, in order to increase the standard of living of the population.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

A large number of scientists worked on the problem of improving the variety of tourist services in the active phase of the war, among them Vecherskyi V.V. [2], Dvorska I. [1], Rykhliitskyi V. [3], Prysedska V. [4], Bordun O.,

Table 1. List of new, adapted to military operations, types of tourism in Ukraine

Type of tourism	Brief description	Place of application	Period of application
Dark	Tourism is associated with the places of mass murders, shootings, torture, and notable battles.	Pombat zone	After the war
Nostalgic	Assistance in finding lost lands, socio-economic ties, family memories, important personal belongings to people who once lived in the front-line and front-line territories of the country.	Pombat zone	After the war
Military	The opportunity to feel like a soldier, a fighter for independence, an indomitable Ukrainian serviceman.	Pombat zone	After the war, during the war
Avatar	The opportunity to see the war as it is, through the eyes of the military or ordinary Ukrainian «avatars», who will show the current situation in the country online, and will visit interesting cities for tourists.	All of Ukraine	After the war, during the war
Gamersky	Preation of computer games with Ukrainian locations and an up-to-date map of combat operations, equipment and weapons.	All of Ukraine	After the war, during the war
Virtual	Excursions to destroyed or damaged tourist objects, or those that are not yet accessible in the virtual world.	All of Ukraine	After the war, during the war
Memorial	Social type of tourism, subsidy, search for the burial place of the fallen defenders of Ukraine by their relatives and friends.	All of Ukraine	After the war
Quest	Preating close to military conditions, searching for adventures.	All of Ukraine	After the war
Playing	Opening of free game zones.	Luhansk	After the war

Source: compiled by the author.

Shevchuk V., Monastyrskyi V. [5]. However, we consider it expedient to further develop scientific research and their practical applications in private business and budget planning.

FORMULATION OF THE GOALS OF THE ARTICLE (STATEMENT OF THE TASK)

The purpose of the work is to provide a list of types of tourism adapted to military operations in Ukraine capable of optimizing the effectiveness of the functioning of the tourist services market.

PRESENTATION OF THE MAIN RESEARCH MATERIAL

A certain list of alternative types of tourism, based on a difficult military, epidemiological or climatic situation, adapted to the peculiarities of the Ukrainian mentality is given in the table. 1.

According to information provided by the Ministry of Culture of Ukraine, as of the end of 2023, 835 objects of cultural heritage of our country were damaged or completely destroyed. Namely, 256 monuments of architectural thought, 199 — historical objects, as well as 19 objects of monumental art and 17 objects of urban planning. This loss is irreversible and is of decisive importance for the modern history of the country and the development of international and domestic tourism.

The first type of war and post-war tourism in Ukraine that can bring money to the state treasury today and decades later is dark tourism.

Indeed, visiting the same Israel, namely Golgotha, the place of the crucifixion of Jesus Christ, became one of the

first pilgrimage routes, as did repeated visits to the places of important battles and wars. Much later, T. Cook's "Grand Tour" gave wealthy people the opportunity to visit such European places as the classical ruins of the Colosseum in Rome, which in the name of entertainment witnessed execution, torture and death [6].

The first, significant object of dark tourism in Ukraine was the Chornobyl excursion tour, namely the excursion that includes a tour of the city of Prip'yat, the sarcophagus of the fourth power unit of the Chornobyl Nuclear Power Plant and the Zirka Polyny Museum and Memorial Complex. Today, the nuclear disaster has ceased to be the deadliest page in the history of the state. Several domestic travel companies already offer tours of mutilated cities in the Kyiv region, but their activities have been uncompromisingly criticized by the public.

We consider it expedient to use dark tourism for tourist tours in cities and villages where social and public life has not yet been restored, or in limited territories of mutilated cities, but with the payment of double the tourist tax to the budget of the visited territorial community.

The most successful routes, in our opinion, could be:

- 1) a visit to the Donetsk airport, with the possibility of reincarnation into cyborgs;
- 2) descent into the "Azovstal" dungeon, visiting the ruins of the former drama theater;
- 3) a walk through the fortress city of Bakhmut and a tour of the Soledar salt mines;
- 4) an adventure tour of Volnovakha-Lysychansk-Izium, and other cities where nothing remains of the former infrastructure;

5) a trip to Chornobayivka or the Snake Island, with the creation of tunnels, labyrinths and quest-entertainment, to increase the profitability of the tourism industry.

The main direction of work with the public should be to correctly convey the need for the development of all sectors of the economy, including tourism, to implement an effective marketing policy and system of price formation in order to develop not only external, but also internal dark tourism.

Nostalgic tourism will become possible in the post-war period throughout Ukraine, as migration processes during the war gained global growth. Hundreds of thousands of people who were forced to leave their homes and jobs will not return home forever, but will seek to visit their native lands, look for relatives and friends, and remember the years of calm and peaceful life in their country. Travel companies will be able to organize group and individual tours of Ukraine, with car transportation, search for temporary accommodation and public catering establishments in different price categories and for different periods of stay.

In order to actively develop nostalgic tourism, it is necessary, immediately after the war:

- 1) carry out demining of the occupied territories;
- 2) rebuild the road infrastructure;
- 3) carry out planning, construction, opening of hotel and restaurant complexes;
- 4) to design memorial, museum, cultural and historical tourist objects of memory for generations;
- 5) organize holidays, festivals, Days of Remembrance of Repression Victims and War Heroes.

Military tourism is a classic type of tourist activity in countries that have suffered from military aggression. The main resources of military tourism include: fortifications, trenches, trenches, military-historical museums, military units, command posts, tented soldier camps, training grounds and fields of notable battles.

In Ukraine, the territorial and resource potential can be divided into lands:

1. Suitable — not heavily shelled, do not require demining, infrastructure restoration (Lviv, Ivano-Frankivsk, Ternopil, Volyn, Rivne, Zakarpattia, Khmelnytskyi, Chernivtsi, Vinnytsia, Zhytomyr, Cherkasy, Kirovohrad and Poltava regions).

2. Less suitable — heavy shelling, considerable time will be spent on necessary restoration of damaged infrastructure, demining. These include the city of Odesa, certain districts of the Kherson region and the cities of Kherson, Mykolaiv, Zaporizhzhya, Dnipropetrovsk, Chernihiv, Sumy, Kharkiv, and Kyiv regions.

3. Not applicable in the next 5 years. They should include territories where active hostilities are taking place, as well as territories temporarily occupied by Russian troops. Namely: Donetsk, Luhansk, part of the occupied Kherson, Mykolaiv, Zaporizhzhya, Kharkiv regions, as well as the Autonomous Republic of Crimea [7].

Avataring is a modern, integrated type of tourism, common among young people and progressive

population groups. The goal is to feel, see, and taste a new destination with the senses of another person, where the avatar is a person who, for a certain monetary reward, travels around countries, cities, villages and fulfills all the tourist whims of the customer. The use of this tourist product is especially widespread among people with limited physical and material capabilities.

The use of this type of tourism could improve the material condition of people living in the front-line and front-line territories. Also contribute to the understanding of the aggressiveness of the war in Ukraine, the perception of its scale.

Gamer tourism is one of the biggest trends of our time. Computer games often help to learn foreign languages, martial arts or learn educational programs. Excursion tours in new, unprecedented interpretations allow you to get to know the country and feel its flavor. The experience of reviving the market of tourist services through the release of a computer room in Ukraine already exists, for example, the game "STALKER 2: Heart of Chernobyl" announced for September 5, 2024, already at the development stage in 2012, raised public resonance and indirectly increased the number of visitors to the Exclusion Zone twice.

Virtual tourism must be developed in Ukraine to preserve our identity and cultural memory, because not all lost tourist sites can be restored. We consider it necessary to create the following tourist tours in augmented reality:

- 1) tour-view of the museum of Maria Pryimachenko;
- 2) safari in New Askania;
- 3) excursion to Bakhchisaray;
- 4) industrial tourist tour of Donbas mines;
- 5) performances at the Mariupol Drama Theater, and others.

Memorial tourism will be able to fulfill its volunteer and educational purpose immediately after the victory. During the active phase of the war, hundreds of families received letters notifying them of the death of Heroes of Ukraine, their relatives, who were forced to be buried in the occupied territories or areas of active hostilities. The market of tourist services, as a socially oriented type of activity, should take on this important mission. Funds for searching for soldiers' graves and bringing relatives to them, or to places of significant battles, should be allocated by the state, in conjunction with volunteer and veteran organizations.

Quest tourism is learning about new territories, getting to know culture and customs in a playful way. It was especially popular in Lviv, Zakarpattia and Chernivtsi. We consider it expedient to draw up programs of such tours in the liberated territories with an ethnographic and ecological purpose. In the first case, the main attributes of the game and the prizes will be exclusive, authentic items that are symbols of Ukraine. In the second case, tourists will be faced with the task of neutralizing all objects polluting the beauty of the environment and, as a result, cleaning the territories.

Gaming tourism in the territory of Luhansk region will allow to develop the region, reduce the criminal influence

of the pro-Russian population, and improve the tourist and road infrastructure of the city.

Conclusions: The main legislative decisions that will contribute to the development of the tourist market of Ukraine during the war and the expansion of the field of tourist services include:

- promotion of quality competition as opposed to price competition;
- strengthening control over the quality of the provision of tourist services, as well as the number of rooms and standards of activity of public catering establishments in the country;
- provision of concessional lending and creation of subsidized programs for tourism recovery for socially vulnerable population groups, military personnel and their families;
- creation of laws that will protect the rights of domestic tourist companies, as opposed to foreign ones;
- provision of opportunities for training and exchange of experience with leading international companies within the framework of international cooperation;
- implementation of virtual and gamer tourism programs with legally defined requirements to counter the occurrence of ludomania among potential tourists.

Література:

1. Дворська І. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? liga.net, 2022. URL: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>.
2. Вечерський В. В. Культурна спадщина України. vue.gov.ua, 2022. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%9A%D0%9A%D0%9A>.
3. Рихліцький В. Внутрішній туризм в Україні мав би рости: як змінилась галузь і куди зник "бюджетний" мандрівник. Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/09/23/665405/> (дата звернення 10.03.2024).
4. Приседська В. Як переживає війну туристична галузь. bbc.com, 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62004034>. (дата звернення 10.03.2024).
5. Бордин О., Шевчук В., Монастирський В., та ін. Втрати та напрями порятунку туристичного бізнесу України в умовах війни. Вісник Львівського університету. Серія економічна. 2022. Випуск 62. С. 178—196.
6. Stone P. Consuming dark tourism: A Thanatological Perspective. Annals of Tourism Research. Oxford, 2008. С. 574—595.
7. Горб К.Д., Крутякова Ю.П. Нові перспективи військового туризму в Україні. Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід. 2022.

References:

1. Dvorska, I. (2022), "Tourism industry after the war: is resuscitation and anti-crisis management possible?", [Online], available at: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952> (Accessed 10 March 2024).
2. Vechersky, V. (2021), "Cultural heritage of Ukraine", [Online], available at: <https://vue.gov.ua/%D0%9A%D0%9A%D0%9A> (Accessed 10 March 2024).

3. Rykhlicykij, V. (2020), "Domestic tourism in Ukraine should grow: how the industry has changed and where the "budget" traveler has disappeared", Ekonomichna pravda (electronic journal), [Online], available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/09/23/665405/> (Accessed 10 March 2024).

4. Prysedska, V. (2022), "How the tourist industry survives the war", [Online], available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-62004034>. (Accessed 10 March 2024).

5. Bordon, O. Shevchuk, V. and Monastyrskij, V. (2022), "Losses and ways of saving the tourist business of Ukraine in the conditions of war", Visnyk Ljvivskogho universytetu. Serija ekonomichna, vol. 62, pp. 178—196.

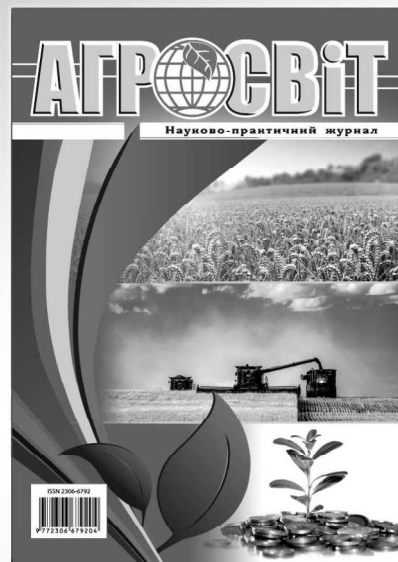
6. Stone, P. (2008), Consuming dark tourism: A Thanatological Perspective, Oxford, UK, pp. 574—595.

7. Horb, K.D, and Krutiakova, Yu.P. (2020), "New perspectives of military tourism in Ukraine", Heohrafiia, ekonomika i turizm: natsionalnyi ta mizhnarodnyi dosvid. *Стаття надійшла до редакції 11.07.2024 р.*

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Я. М. Гуменюк,
к. е. н., доцент кафедри міжнародного бізнесу, НН інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0091-2758>
О. А. Іващенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-778X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.97

БАГАТОСТОРОННІ БАНКИ РОЗВИТКУ ТА АЛЬТЕРНАТИВНІ АКТОРИ РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ У СФЕРІ ЗДІЙСНЕННЯ ЗЕЛЕНОГО ПЕРЕХОДУ ТА ПРОТИДІЇ КЛІМАТИЧНИМ ЗМІНАМ

Y. Humeniuk,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of International Business, Educational
and Scientific Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv
O. Ivashchenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of International Economics, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

MULTILATERAL DEVELOPMENT BANKS AND ALTERNATIVE ACTORS
IN THE IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL INVESTMENT PROJECTS
IN THE FIELD OF GREEN TRANSITION AND COMBATING CLIMATE CHANGE

Мета статті полягає у визначенні ролі, що відіграють багатосторонні банки розвитку та альтернативні актори реалізації міжнародних інвестиційних проєктів у сфері здійснення зеленого переходу та протидії кліматичним змінам із акцентом на потенціалі залучення різних типів зеленого фінансування. Відзначено роль багатосторонніх банків розвитку, а також банків-членів Міжнародного клубу фінансування розвитку у фінансуванні зелених міжнародних інвестиційних проєктів; відзначено переважання фінансування міжнародних проєктів із пом'якшення наслідків змін клімату та адаптації до змін клімату, у сфері біорізноманіття та просування низьковуглецевих технологій. Встановлено, що всі інвестиційні операції Світового банку здійснюються відповідно до Екологічної та соціальної основи Світового банку (англ. "Environmental and Social Framework", ESF), а також Стандартів екологічної та соціальної діяльності (англ. "Environmental and Social Performance Standards", PS), розроблених Міжнародною фінансовою

корпорацією (IFC) та Багатосторонньою агенцією із гарантування інвестицій. Визначено роль Куньмінсько-Монреальської глобальної рамкової програми англ. "The Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework", у сфері біорізноманіття як результату діяльності Конференції ООН із біорізноманіття 2022 року. Визначено її регуляторну спроможність визначати сфери економічної діяльності, які можуть претендувати на зелене фінансування. Охарактеризовано важливість міжнародних інвестиційних проєктів, спрямованих на підвищення ефективності використання енергії та ресурсів, і які зачіпають діяльність, яка дозволяє скоротити використання енергії або матеріалів у ланцюжку поставок за рахунок підвищення енергоефективності або ефективності використання ресурсів у існуючому ланцюжку поставок, шляхом переходу до менш вуглецевого ланцюжка поставок або шляхом впровадження системи економіки замкнутого циклу. шляхом переходу до менш вуглецевого ланцюжка поставок або шляхом впровадження системи економіки замкнутого циклу. Відзначено роль Глазгівського фінансового альянсу по досягненню чистого нульового рівня викидів, члени якого оголосили про ту чи іншу форму цільового показника чистого нуля для своєї фінансової діяльності та складу своїх інвестиційних портфелів, втім через те, що менше половини з них поставили перед собою чітко розроблені цілі, що супроводжуються встановленням конкретних завдань та термінів їхнього виконання, реалізація зеленого і циркулярного переходів розгортається не за динамічним сценарієм. Очевидно, що для того, щоб перенести задекларовані "чисті нульові" цілі на реальну інвестиційну практику, фінансові установи повинні привести внутрішні системи стимулювання у відповідність до чітко визначених цілей та взаємодіяти з політиками, клієнтами та акціонерами з питань планування та координування фінансування відразу трьох переходів — зеленого, енергетичного та циркулярного.

The role of multilateral development banks, as well as member banks of the International Development Financing Club in financing green international investment projects, was noted; the predominance of financing of international projects on mitigating the consequences of climate change and adaptation to climate change, in the field of biodiversity and promotion of low-carbon technologies was noted. The system of economic instruments of state environmental regulation must, among other things, take into account the specifics of interaction between market and state business regulators and mechanisms for rational environmental management. The introduction of market-oriented tools for greening business activities is directly related to economic stimulation of sustainable development. The concept of sustainable development is aimed at complying with the conditions for preventing pollution and degradation of the natural environment, is based on the principles of environmentally oriented economic activity, and is based on the environmental validity of business decisions that ensure the priorities of public interests over private ones. Economic instruments of environmental regulation form a system for managing the interaction between society and nature, i.e. a set of measures (including established requirements of environmental legislation) aimed at ensuring the rational use and reproduction of natural resources, preserving and restoring a favorable state of the environment, observing and protecting environmental legal rights and individuals. The preventive form of economic measures can be implemented only if these measures are of a motivational nature, representing a system of economic instruments that stimulate the prevention of environmental pollution through the use of financial indicators and economic levers.

It is established that all investment operations of the World Bank are carried out in accordance with the Environmental and Social Framework of the World Bank, as well as the Environmental and Social Performance Standard developed by the International Finance Corporation and the Multilateral Investment Guarantee Agency. The role of the Kunming-Montreal Global Framework Program in the field of biodiversity as a result of the 2022 UN Conference on Biodiversity has been determined. Its regulatory capacity to determine the areas of economic activity that can apply for green financing has been determined. The importance of international investment projects aimed at improving the efficiency of energy and resource use, and which affect activities that allow reducing the use of energy or materials in the supply chain by increasing the energy efficiency or efficiency of the use of resources in the existing supply chain, through the transition to a less carbon supply chain, is characterized or by implementing a closed-loop economy system.

The role of the Glasgow Financial Alliance in achieving net zero emissions has been noted, with members announcing some form of net zero target for their financial activities and the composition of their investment portfolios, however, due to the fact that less than half of them have set clear

targets for themselves, accompanied by the establishment of specific tasks and deadlines for their implementation, the implementation of green and circular transitions is not unfolding according to a dynamic scenario. It is obvious that in order to transfer the declared "net zero" goals to real investment practice, financial institutions must bring internal incentive systems in line with clearly defined goals and interact with politicians, customers and shareholders on the planning and coordination of funding for three transitions at once — green, energy and circular.

Ключові слова: сталий розвиток, циркулярна економіка, низьковуглецева економіка, зелений перехід, кліматичні зміни, банк розвитку, кліматичний фонд, фінансування розвитку, зелені фінанси, сталі фінанси, кліматичні інвестиції, змішане фінансування, сталі інвестування, ЦСР, міжнародні інвестиційні проекти, управління.

Key words: sustainable development, circular economy, low-carbon economy, green transition, climate change, development bank, climate fund, development financing, green finance, sustainable finance, climate investment, mixed financing, sustainable investment, Central Bank, international investment projects, management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Багатосторонні банки розвитку відіграють ключову роль у забезпеченні зеленого і циркулярного переходу до низьковуглецевої економіки та у боротьбі із глобальними проблемами міжнародного економічного розвитку. Банки-члени Міжнародного клубу фінансування розвитку (англ. "The International Development Finance Club", IDFC) — KfW [1], Французьке агентство розвитку, Банк розвитку Південної Африки, Латиноамериканський банк розвитку — походять з різних країн і підтримують міжнародні інвестиційні проекти, спрямовані на досягнення Цілей сталого розвитку, стійкості до змін клімату та боротьбу із бідністю. Про амбітні цілі у реалізації міжнародних інвестиційних проектів, що імпералізують боротьбу із кліматичними змінами, задекларували Банки розвитку Японії, Аргентини, Китаю, ЄС, латиноамериканських країн тощо [2-7]. Міжнародний клуб фінансування розвитку у 2022 році анонсував про масштабний обсяг зелених запозичень і згенерованих зелених фінансів обсягом у 288 млрд дол США, що на 29% більше, ніж у 2021 році. У сукупності з моменту підписання Паризької угоди у 2015 році зобов'язання членів IDFC у галузі зеленого фінансування перевищили 1,5 трлн дол США [8]. У 2022 році продовжували нарощуватись обсяги фінансування міжнародних проектів із пом'якшення наслідків змін клімату, досягнувши найвищого рівня (244,7 млрд доларів США), що на 31% більше, ніж у 2021 році. Фінансування адаптаційних заходів також досягло рекордного рівня, збільшившись на 52% до 31,6 млрд доларів США. Зростання фінансування міжнародних інвестиційних проектів із адаптації до змін клімату стало можливим за рахунок нарощення 14-ма установами, що входять до складу IDFC, зелених зобов'язань у 2022 р. до рівня 288 млрд дол США.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Українські вчені Ю. Орловська, М. Вовк, В. Чала, С. Мащенко [9] М. Грод і Н. Резнікова [10—13] глибоко досліджували фундаментальні зміни, що відбуваються у системі фінансування сталого розвитку і зеленої економіки зокрема. Серед іншого, вони відзначили, що відсутність уніфікованого підходу до виокремлення ознак зеленої діяльності або діяльності, що сприяє протидії кліматичним змінам, стає перешкодою до залучення фінансування для реалізації міжнародних інвестиційних проектів із екологічною складовою. Гайсдоерфер М., Саважет П., Боккен Н. М. П., Хултінк Е. Дж. [14], Міллар Н., Маклафлін Е., Бергер Т. [15], Ініго Е. А., Блок В. [16], Вінанс К., Кендалл А., Денг Х. [17] довели високий потенціал циркулярної економіки у реалізації Цілей сталого розвитку і відзначили, що зростання фінансування проектів економіки замкнутого циклу опосередковано сприятиме нарощуванню потенціалу фінансової системи у протидії кліматичним змінам та збереженню навколишнього середовища.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає у визначенні ролі, що відіграють багатосторонні банки розвитку та альтернативні актори реалізації міжнародних інвестиційних проектів у сфері здійснення зеленого переходу та протидії кліматичним змінам із акцентом на потенціалі залучення різних типів зеленого фінансування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

IDFC як група задекларувала наміри до мобілізації 1,3 трлн дол США у період з 2019 по 2025 рік, чому сприяє запуск спеціальної трирічної програми із нарощування потенціалу зеленого фінансування, що реалізується за підтримки Фонду кліматичного фінансування IDFC у

партнерстві із аналітичною та консультативною організацією Ініціатива в області кліматичної політики (Climate Policy Initiative (CPI)), мета якої — допомогти урядам, підприємствам і фінансовим установам стимулювати економічне зростання, одночасно вирішуючи проблему зміни клімату [18]. CPI має представництва у Бразилії, Індії, Індонезії, Великобританії та США і позиціонує себе як лідера у відстеженні тенденцій сталого інвестування, визначенні інноваційних бізнес-моделей і підтримці міжнародних інвестиційних проєктів, які можуть сприяти переходу до низьковуглецевої економіки. CPI у партнерстві із Convergence — глобальною мережею змішаного фінансування — започаткували механізм каталітичного змішаного кліматичного фінансування (CC Facility) для отримання грантового фінансування та технічної підтримки міжнародних інвестиційних проєктів у сфері протидії змінам клімату. Планується, що за CC Facility обсяги доступних фінансових ресурсів сягнуть зі стартових 12 млн дол США до 100 млн дол США і поширюватимуться на реалізацію проєктів, спрямованих на адаптацію зміни клімату у сфері сільського господарства в країнах Африки на південь від Сахари та Південної Азії [19].

Кліматичне фінансування IDFC у 2022 році становило 98%, склавши 281,9 млрд дол США з яких 14,4 млрд дол США одночасно були спрямовані на цілі збереження біорізноманіття або принесли супутні вигоди для біорізноманіття. Додаткові 3,8 млрд дол США було виділено на фінансування біорізноманіття, яке не перетиналося з фінансуванням клімато-орієнтованих проєктів. Загальний обсяг фінансування біорізноманіття від IDFC у 2022 році становив 18,2 млрд дол США, що відповідає показникам 2021 року.

У 2022 році зелене фінансування склало 24% від загальної кількості нових зобов'язань членів IDFC. З цієї суми кліматичне фінансування становило 98%, склавши 281,9 млрд дол США, з яких 14,4 млрд дол США одночасно були спрямовані на цілі збереження біорізноманіття або принесли супутні вигоди для біорізноманіття. Додаткові 3,8 млрд дол США було виділено на фінансування біорізноманіття, яке не перетиналося з кліматичними цілями. Крім того, 2 млрд дол США було виділено на реалізацію інших екологічних проєктів.

Загальні принципи діяльності IDFC були розроблені Об'єднаною групою з відстеження кліматичного фінансування багатосторонніх банків розвитку (ББР) та групою представників банків-членів Міжнародного клубу фінансування розвитку (IDFC) на основі їх досвіду та знань про діяльність щодо пом'якшення наслідків зміни клімату та просування низьковуглецевих технологій. ББР та IDFC пропонують іншим установам при оцінці міжнародних інвестиційних проєктів послуговуватись розробленою ними методологією підвищення прозорості з тим, аби завчасно ідентифікувати фінансові потоки, які сприяють пом'якшенню наслідків зміни клімату.

Куньмінсько-Монреальська глобальна рамкова програма у сфері біорізноманіття є результатом діяльності Конференції ООН із біорізноманіття 2022 року (англ. "The Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework", (KMGBF)) [20]. Міжнародні інвестиційні проєкти, що реалізуються під егідою KMGBF, мають прямий вплив на реалізацію Цілей сталого розвитку, зокрема перед

виконавцями проєктів поставлено в обов'язок сприяти реалізації якихось із цілей: (1) в частині зменшення загроз для біорізноманіття (забезпечити просторове планування / управління, щоб звести до нуля втрату територій, які мають велике біорізноманіття; відновити >30% деградованих екосистем; сприяти охороні понад >30% усіх територій, особливо територій, які мають велике значення для біорізноманіття; зупинити темпи вимирання видів і сприяти їхньому відновленню; забезпечити стале використання диких видів; усунути, мінімізувати, скоротити або пом'якшити вплив інвазійних чужорідних видів на біорізноманіття та екосистемні послуги; зменшити ризики забруднення (включно із пестицидами); мінімізувати вплив зміни клімату та підкислення океану; (2) в частині задоволення потреб людей (зберегти та відновити користь для людей від використання диких видів; стале управління сільськогосподарських територій, а також угідь під аквакультурою, рибальством, лісовим господарством; відновити екосистемні послуги за допомогою інтеграції екосистемних підходів; збільшити площу, якість, доступ до зелених зон у містах.

Глобальний екологічний фонд (ГЕФ) був заснований у 1994 році як незалежний фінансовий механізм для надання грантів і пільгового фінансування для покриття додаткових витрат на заходи, спрямовані на захист глобального навколишнього середовища та сприяння екологічно сталому розвитку. Сьогодні ГЕФ є найбільшим спонсором проєктів, спрямованих на вирішення глобальних екологічних викликів та глобальне партнерство між 182 країнами, міжнародними установами, неурядовими організаціями та приватним сектором. Він надає гранти на проєкти, пов'язані з такими основними сферами: (1) біорізноманіття; (2) зміна клімату (пом'якшення та адаптація); (3) водні ресурси; (4) деградація земель; (5) виснаження озонового шару; (6)) стійкі органічні забруднювачі.

Всі інвестиційні операції Світового банку здійснюються відповідно до Екологічної та соціальної основи Світового банку (англ. "Environmental and Social Framework", ESF), а також Стандартів екологічної та соціальної діяльності (англ. "Environmental and Social Performance Standards", PS), розроблених Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC) та Багатосторонньої агенції із гарантування інвестицій (MIGA) [21]. ESF і PS встановлюють вимоги до позичальників та клієнтів Світового банку щодо виявлення, оцінки та управління екологічними та соціальними ризиками, які супроводжують реалізацію міжнародних інвестиційних проєктів, зокрема, особливий акцент робиться на виявленні впливу на біорізноманіття.

На відміну від "Фінансування, що пріоритизує природу" (англ. "Nature Mainstreaming") та "Позитивного до природи фінансування / природопозитивного фінансування" (англ. "Nature Positive Finance"), які відображають процес генерування доданої вартості для природи, поняття "Фінансування пом'якшення наслідків впливу на природу" (англ. "Nature impact mitigation finance") являє собою фінансування, спрямоване виключно на виявлення, оцінку та управління будь-якими потенційними несприятливими ризиками та впливами міжнародних інвестиційних проєктів на природу відповідно до ESF

Фінанси з позицій нормативних документів	Фінансування проєктів, що сприяють пом'якшенню негативних наслідків для природи «Mitigating adverse impacts»		Фінансування збереження природи «Nature finance»	
	Фінансування заходів, які здійснюються для усунення негативного впливу інвестицій Світового банку на природу відповідно до ESF та PS через:		«Фінанси [для збереження] природи», або «Позитивні до природи фінанси/ природопозитивні фінанси» залежно від того, які критерії позитивного впливу на навколишнє середовище дотримуються, згруповані за чотирма групами видів діяльності:	
	(е) уникнення, зменшення та компенсація негативного впливу проєкту на природу		(а) відновлення та збереження біорізноманіття або екосистеми послуг (b) скорочення прямих факторів втрати біорізноманіття чи екосистемних послуг (с) інтеграція екологічних рішень у всі сектори економіки (d) політика, інструменти або інші галузеві інструменти, що дозволяють здійснювати від (а) до (с)	
Характеристика				
Категорія	Фінанси для пом'якшення наслідків впливу на природу (англ. «Nature impact mitigation finance»)		«Фінанси, що пріоритизують природу» (англ. «Nature mainstreaming finance»)	
			«Фінанси, що пріоритизують природу» (англ. «Nature mainstreaming finance»)	

Рис. 1. Характеристика "Фінансів [для збереження] природи" (з позицій міжнародних інвестиційних проєктів)

Джерело: [24].

та PS [22]. Поняття "фінансування пом'якшення наслідків впливу на природу" (англ. "Nature impact mitigation finance") не входить у визначення "Фінанси [для збереження] природи" (англ. "Nature finance"), яке призначене для опису діяльності, яка виходить за межі вимог ESF/PS [23] (див. Рис. 1).

Відтак парасольковою категорією виступає поняття "Фінанси [для збереження] природи", яке охоплює широкий спектр перетворювальних дій, які необхідно здійснити для досягнення позитивної мети захисту і збереження природи, включаючи: (1) створення вимірних позитивних вигод для природи; (2) забезпечення переходу економічної діяльності від шкідливих практик, що призводять до втрати природних ресурсів та заподіяння шкоди природі, до тих, що відповідають цій меті шляхом включення екологічних міркувань у політику та інвестиції. Відповідно до консенсусу, що формується, поняття "природопозитивне фінансування" може застосовуватись до фінансування, яке, як очікується, принесе позитивні вигоди для природи, а також охоплюватиме інвестиції, які інтегрують природу в різні сектори економік. Експерти використовують таксономію відповідних видів діяльності (т.зв. позитивний список) для визначення можливості здійснення фінан-

сування міжнародних інвестиційних проєктів, що пріоритизують природу.

Оцінювач проєкту переглядає Документ про оцінку проєкту (PAD) або іншу документацію для визначення відповідних видів діяльності, які можуть кваліфікуватись як "фінансування природи", та звіряє їх зі списком відповідних видів діяльності у таксономії, упорядкованих за групами діяльності (а) — (d). Якщо діяльність проєкту не відображена у таксономії, оцінка завершується та Nature Finance не призначається. Тут слід відзначити, що у кожній таблиці таксономії перераховані види діяльності, які кваліфікуються як ті, що здатні залучати "Фінанси [для збереження] природи" (або Позитивні до природи фінанси/ природопозитивні фінанси", залежно від того, які критерії позитивного впливу на навколишнє середовище дотримуються), і вони згруповані за чотирма групами видів діяльності: (а) відновлення та збереження біорізноманіття або екосистеми послуг; (b) скорочення прямих факторів втрати біорізноманіття чи екосистемних послуг; (с) інтеграція екологічних рішень у всі сектори економіки; та (d) політика, інструменти або інші галузеві інструменти, що дозволяють здійснювати від (а) до (с).

Окремо слід відзначити міжнародні інвестиційні проєкти, спрямовані на підвищення ефективності вико-

ристання енергії та ресурсів, і які зачіпають діяльність, яка дозволяє скоротити використання енергії або матеріалів у ланцюжку поставок за рахунок підвищення енергоефективності або ефективності використання ресурсів у існуючому ланцюжку поставок, шляхом переходу до менш вуглецевого ланцюжка поставок або шляхом впровадження системи економіки замкнутого циклу.

"Позитивне до природи фінансування" відноситься до фінансування, яке підтримує дії, які захищають, відновлюють або покращують стійке використання та управління природою, або дозволяє цим діям сприяти реалізації мети збереження біорізноманіття до 2030 року з метою досягнення повного відновлення біорізноманіття до 2050 року. Багато проєктів, що сприяють екологічній стійкості, приносять користь навколишньому середовищу. Однак вони не обов'язково відповідають критеріям, необхідним для того, щоб вважатися "позитивними для природи", навіть якщо вони підтримують амбітні цілі KMGBF. Відповідно мета загальних принципів KMGBF полягає в тому, щоб встановити більш високий стандарт для будь-якого фінансування, яке відстежується як фінансування, позитивне для природи, і відслідковувати ті інвестиції ББР, які здійснюють очевидний позитивний внесок (прямо та/або через супутні вигоди) у збереження навколишнього середовища.

Визначення позитивного до природи фінансування охоплює такі види діяльності: захист відноситься до тієї діяльності, яка підтримує поточний статус та стан біорізноманіття та екосистеми; відновлення відноситься до процесу сприяння відновленню екосистеми, яка була деградована, пошкоджена або знищена; стійке використання та управління природою вказує на відхід економічної діяльності від процесів, що ведуть до втрати природних екосистем; сприятливі умови відносяться до політики, моделей та галузевих інструментів, стимулів, даних та інших інструментів, що дозволяють здійснювати вищезгадану діяльність.

Незважаючи на те, що 98% із 565 фінансових установ, які є членами Глазгівського фінансового альянсу по досягненню чистого нульового рівня викидів (англ. "The Glasgow Financial Alliance for Net Zero"), оголосили про ту чи іншу форму цільового показника чистого нуля для своєї фінансової діяльності та складу своїх інвестиційних портфелів, менше половини поставили перед собою чітко розроблені цілі, що супроводжуються встановленням конкретних завдань та термінів їхнього виконання [25].

Для оцінки міжнародних інвестиційних проєктів на предмет їхньої дотичності до сприяння здійсненню зеленого і циркулярного переходів використовують нормативні напрацювання Цільової групи із розкриття фінансової інформації, пов'язаної з природою (англ. "the Taskforce on Nature-related Financial Disclosures", TNFD), Регламенту Європейського Союзу про розкриття інформації про сталий розвиток (англ. "the European Union Sustainable Finance Disclosure Regulation", SFDR) і Директиви про корпоративну звітність про сталий розвиток (англ. "Corporate Sustainability Reporting Directive", CSRD). Для забезпечення у міжнародному інвестуванні синергії між кліматичними діями, природокористуванням та дохідністю використовують показники, розроблені Науковою мережею цілепокладання (англ. "ScienceBased Targets Network", (SBTN)), а та-

кож враховують "Принципи відповідального інвестування", "Принципи відповідального банківського обслуговування", "Принципи відповідального страхування" та характеристики інвестиційних проєктів для підтримки біорізноманіття. Державні фінансові установи і державні банки розвитку інтегрують фактор біорізноманіття з метою активізації фінансування біорізноманіття за допомогою таких інструментів, як IDFC Toolbox on Integrating Biodiversity.

ВИСНОВКИ

Планування здійснення кліматичних інвестицій та інвестицій, що пріоритизують збереження природи передбачає процес розробки стратегії визначення та розподілу фінансових ресурсів для інвестицій або проєктів з метою досягнення конкретних кліматичних цілей. Цей процес планування передбачає оцінку пріоритетності інвестицій, а також створення дорожньої карти для активізації доступних державних і приватних фінансових ресурсів у спосіб, який узгоджується з кліматичними цілями. Очевидно, що для того, щоб перенести задекларовані "чисті нульові" цілі на реальну інвестиційну практику, фінансові установи повинні привести внутрішні системи стимулювання у відповідність до чітко визначених цілей та взаємодіяти зі стейкхолдерами із питань планування та координування фінансування відразу трьох переходів — зеленого, енергетичного та циркулярного.

Література:

1. Kreditanstalt für Wiederaufbau's (KfW). Development Finance Forum 2022. 2022. URL: <https://www.kfw-entwicklungsbank.de/Aboutus/Development-Finance-Forum-2022/>
2. Central American Bank for Economic Integration (CABEI). Green and Blue Bond Framework. 2022. URL: https://www.bcie.org/fileadmin/bcie/espanol/archivos/novedades/publicaciones/institucionales/NINT_-_CABEIs_Green_and_Blue_Bond_Framework_-_20221201_FINAL.pdf
3. Corporacion Andina de Fomento (CAF). Launch of the Infrastructure report in the development of Latin America (Ideal) 2022. 2022. URL: <https://www.caf.com/en/currently/events/2022/12/launch-of-the-infrastructure-report-in-the-development-of-latin-america-ideal-2022/>
4. China Development Bank (CDB). CDB announced an action plan to support the "carbon peaking and carbon neutrality" goals. 2021. URL: https://www.cdb.com.cn/English/xwzx_715/khdt/202204/t20220424_9851.html
5. China Development Bank (CDB). Sustainability Report 2022. 2022. URL: https://www.cdb.com.cn/shzr/kcxfzbg/shzr_2022/
6. European Investment Bank (EIB). EIB and Development Bank of Southern Africa launch €400 million South Africa renewable energy investment initiative. 2022. URL: <https://www.eib.org/en/press/all/2022-479-european-investment-bank-and-development-bank-of-southern-africa-launch-eur-400-million-south-africa-renewable-energy-investment-initiative>
7. Japan International Cooperation Agency (JICA). Cooperation on Climate Change — Towards a sustainable

and zero-carbon society. 2022. URL: https://www.jica.go.jp/Resource/english/publications/brochures/c8h0vm0000avs7w2-att/climate_change.pdf

8. International Development Finance Club (IDFC). Green finance mapping. Report 2023. 2023. URL: <https://www.idfc.org/wp-content/uploads/2023/11/idfc-gfm-2023-final-1.pdf>

9. Орловська Ю.В., Вовк М.С., Чала В.С., Машенко С.О. Економічна політика ЄС з підтримки зеленого житлового будівництва: монографія. Дніпро, 2017. 148 с.

10. Грод М., Резнікова Н. Фінансові та інвестиційні інструменти сприяння циркулярній економіці: сталий розвиток і кліматична нейтральність як тригери озеленення міжнародних ринків капіталу. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: економічні науки. 2023. № 3 (318). С.249—259.

11. Грод М., Резнікова Н. Особливості фінансування розвитку циркулярної економіки і міжнародної торгівлі на принципах циркулярності: нові інвестиційні інструменти й потенціал (над)національної регуляторної політики. MODELING THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC SYSTEMS. 2023. № 2. С. 55—64.

12. Грод М., Резнікова Н. Регуляторні пастки циркулярної економіки в політиці переходів ЄС до сталості: проблеми ідентифікації джерел фінансування Нового європейського консенсусу з розвитку та Європейського зеленого курсу. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 16. С. 49—57.

13. Резнікова Н.В., Грод М.І. Формування інституційної підтримки розвитку циркулярної економіки та її сталого фінансування в Європейському Союзі. Економіка України. 2023. № 11 (744). С. 52—75.

14. Geissdoerfer M., Savaget P., Bocken N. M. P., Hultink E. J. The circular economy: A new sustainability paradigm? Journal of Cleaner Production. 2017. Vol. 143. P. 757—768.

15. Millar N., McLaughlin E., Borger T. The circular economy: Swings and roundabouts? Ecological Economics. 2019. Vol. 158. P. 11—19.

16. Inigo E. A., Blok V. Strengthening the socio-ethical foundations of the circular economy: Lessons from responsible research and innovation. Journal of Cleaner Production. 2019. Vol. 233. P. 280—291.

17. Winans K., Kendall A., Deng H. The history and current applications of the circular economy concept. Renewable & Sustainable Energy Reviews. 2017. Vol. 68. P. 825—833.

18. Climate Policy Initiative. Global Landscape of Climate Finance 2023. 2023. URL: <https://www.climatepolicyinitiative.org/wp-content/uploads/2023/11/Global-Landscape-of-Climate-Finance-2023.pdf>

19. Convergence. The Catalytic Climate Finance Facility (CC Facility). 2024. URL: <https://www.convergence-finance/ccfacility>

20. World Bank Group. Mobilizing private finance for nature. 2020. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/916781601304630850-0120022020/original/FinanceforNature28Sepwebversion.pdf>

21. Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA). Market finance for development. Taking stock. 2023. URL: https://www.miga.org/sites/default/files/2023-12/MarketFinance_MIGA.pdf

22. NatureFinance. Resources & Tools. 2024. URL: <https://www.naturefinance.net/resources-tools/> Accessed 12 July 2024).

23. The Taskforce on Nature Markets. Biodiversity Credit Markets. The role of law, regulation and policy. 2023. URL: <https://www.naturefinance.net/wp-content/uploads/2023/04/BiodiversityCreditMarkets.pdf> (Accessed 12 July 2024).

24. World Bank. International development association's twentieth replenishment mid-term review: note on nature finance tracking methodology. 2024. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099020524182036310/pdf/BOSIB1722f330c0fd-18f8818b41d9bbe465.pdf>

25. Glasgow Financial Alliance for Net Zero (GFANZ). 2023 Progress Report. 2023. URL: <https://assets.bbhub.io/company/sites/63/2023/11/GFANZ-2023-Progress-Report.pdf>

References:

1. Kreditanstalt für Wiederaufbau's (KfW) (2022), "Development Finance Forum 2022", available at: <https://www.kfw-entwicklungsbank.de/Aboutus/Development-Finance-Forum-2022/> (Accessed 12 July 2024).

2. Central American Bank for Economic Integration (CABEI) (2022), "Green and Blue Bond Framework", available at: https://www.bcie.org/fileadmin/bcie/espanol/archivos/novedades/publicaciones/institucionales/NINT_-_CABEIs_Green_and_Blue_Bond_Framework_20221201_FINAL.pdf (Accessed 12 July 2024).

3. Corporacion Andina de Fomento (CAF) (2022), "Launch of the Infrastructure report in the development of Latin America (Ideal) 2022", available at: <https://www.caf.com/en/currently/events/2022/12/launch-of-the-infrastructure-report-in-the-development-of-latin-america-ideal-2022/> (Accessed 12 July 2024).

4. China Development Bank (CDB) (2021), "CDB announced an action plan to support the "carbon peaking and carbon neutrality" goals", available at: https://www.cdb.com.cn/English/xwzx_715/khdt/202204/t20220424_9851.html (Accessed 12 July 2024).

5. China Development Bank (CDB) (2022), "Sustainability Report 2022", available at: https://www.cdb.com.cn/shzr/kcxfzbg/shzr_2022/ (Accessed 12 July 2024).

6. European Investment Bank (EIB) (2022), "EIB and Development Bank of Southern Africa launch ^400 million South Africa renewable energy investment initiative, available at: <https://www.eib.org/en/press/all/2022-479-european-investment-bank-and-development-bank-of-southern-africa-launch-eur-400-million-south-africa-renewable-energy-investment-initiative> (Accessed 12 July 2024).

7. Japan International Cooperation Agency (JICA) (2022), "Cooperation on Climate Change — Towards a sustainable and zero-carbon society", available at: https://www.jica.go.jp/Resource/english/publications/brochures/c8h0vm0000avs7w2-att/climate_change.pdf (Accessed 12 July 2024).

8. International Development Finance Club (IDFC) (2023), "Green finance mapping. Report 2023", available

at: <https://www.idfc.org/wp-content/uploads/2023/11/idfc-gfm-2023-final-1.pdf> (Accessed 12 July 2024).

9. Orlovska, Yu.V., Vovk, M.S., Chala, V.S. and Mashchenko, S.O. (2017), Ekonomichna polityka YeS z pidtrymky zelenoho zhytlovoho budivnytstva [Economic policy of the EU to support green housing construction], Dnipro, Ukraine, available at: <http://www.intecon.dp.ua/wpcontent/uploads/2017/09/Orlovska-Vovk-Chala-Maschenko-econom.pdf> (Accessed 12 July 2024).

10. Grod, M. and Reznikova, N. (2023), "Financial and investment tools for promoting the circular economy: sustainable development and climate neutrality as triggers for the greening of international capital markets", Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences, vol. 318, no. 3, pp. 249—259.

11. Grod, M. and Reznikova, N. (2023), "Features of financing the development of the circular economy and international trade on the principles of circularity: new investment tools and the potential of (super)national regulatory policy", MODELING THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC SYSTEMS, vol. 2, pp. 55—64.

12. Grod, M. and Reznikova, N. (2023), "Regulatory traps of the circular economy in the policy of EU transitions to sustainability: problems of identifying sources of financing of the New European Consensus on Development and the European Green Deal", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 6, pp. 49—57.

13. Reznikova, N. and Grod, M. (2023), "Formation of institutional support for the development of circular economy and its sustainable financing in the European Union", Economy of Ukraine, vol. 11, no. 744, pp. 52—75.

14. Geissdoerfer, M., Savaget, P., Bocken, N. M. P and Hultink, E. J. (2017), "The circular economy: A new sustainability paradigm?", Journal of Cleaner Production, vol. 143, pp. 757—768.

15. Millar, N., McLaughlin, E. and Borger, T. (2019), "The circular economy: Swings and roundabouts?", Ecological Economics, vol. 158, pp. 11—19.

16. Inigo, E. A. and Blok, V. (2019), "Strengthening the socio-ethical foundations of the circular economy: Lessons from responsible research and innovation", Journal of Cleaner Production, vol. 233, pp. 280—291.

17. Winans, K., Kendall, A. and Deng, H. (2017), "The history and current applications of the circular economy concept" Renewable & Sustainable Energy Reviews, vol. 68, pp. 825—833.

18. Climate Policy Initiative (2023), "Global Landscape of Climate Finance 2023", available at: <https://www.climatepolicyinitiative.org/wp-content/uploads/2023/11/Global-Landscape-of-Climate-Finance-2023.pdf> (Accessed 12 July 2024).

19. Convergence (2024), "The Catalytic Climate Finance Facility (CC Facility)", available at: <https://www.convergence.finance/ccfacility> (Accessed 12 July 2024).

20. World Bank Group (2020), "Mobilizing private finance for nature", available at: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/916781601304630850-0120022020/original/FinanceforNature28Sepweb-version.pdf> (Accessed 12 July 2024).

21. Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA) (2023), "Market finance for development. Taking stock",

available at: https://www.miga.org/sites/default/files/2023-12/MarketFinance_MIGA.pdf (Accessed 12 July 2024).

22. NatureFinance (2024), "Resources & Tools", available at: <https://www.naturefinance.net/resources-tools/> (Accessed 12 July 2024).

23. The Taskforce on Nature Markets (2023), "Biodiversity Credit Markets. The role of law, regulation and policy", available at: <https://www.naturefinance.net/wp-content/uploads/2023/04/BiodiversityCreditMarkets.pdf> (Accessed 12 July 2024).

24. World Bank (2024), "International development association's twentieth replenishment mid-term review: note on nature finance tracking methodology", available at: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099020524182036310/pdf/BOSIB1722f330c0fd-18f8818b41d9bbe465.pdf> (Accessed 12 July 2024).

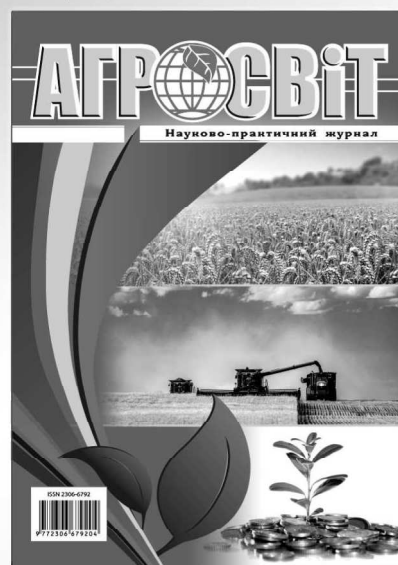
25. Glasgow Financial Alliance for Net Zero (GFANZ) (2023), "2023 Progress Report", available at: <https://assets.bbhub.io/company/sites/63/2023/11/GFANZ-2023-Progress-Report.pdf> (Accessed 12 July 2024).

Стаття надійшла до редакції 14.07.2024 р.

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Т. Є. Дугар,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9642-2763>
Р. В. Липський,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку і оподаткування,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2723-669X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.105

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ОПЕРАЦІЙНОГО АУДИТУ РОЗРАХУНКІВ ЗА ЄДИНИМ СОЦІАЛЬНИМ ВНЕСКОМ

T. Dugar,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Accounting and Taxation, Poltava State Agrarian University
R. Lipsky,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Accounting and Taxation, Poltava State Agrarian University

METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE OPERATIONAL AUDIT OF CALCULATIONS ACCORDING TO THE SINGLE SOCIAL CONTRIBUTION

У статті наведено результати розробки та практичні рекомендації щодо вдосконалення методичних аспектів аудиту розрахунків за єдиним соціальним внеском у суб'єктів агробізнесу в частині облікового відображення, нарахування й справляння. Здійснено опис методики операційного аудиту розрахунків за єдиним соціальним внеском з вибором оптимальної чисельності і послідовності процедур. Окреслено шляхи підготовки робочих та підсумкових документів аудитора за результатами перевірки єдиного соціального внеску. Здійснено обґрунтування індикаторів ризику цієї перевірки, описано специфіку виявлення порушень з цього тематичного блоку операцій, як найбільш часто зустрічаються у обліковій практиці суб'єктів агробізнесу. Запропоновано робочий документ, що містить класифікатор порушень та опис їх впливу на достовірність фінансової звітності.

The article presents the results of the development and practical recommendations for improving the methodological aspects of the audit of calculations for the single social contribution of agribusiness entities. A description of the methodology of the operational audit of calculations for the single social contribution with the selection of the optimal number and sequence of procedures was carried out.

In the opinion of the author, it is appropriate to choose the following as the main methodical procedures: verification of the implementation of measures to eliminate deviations in the accounting of the single social contribution, revealed by previous checks; verification of the amounts of the initial balance of debts or the excess of paid amounts of the single social contribution; control of the documentation and completeness of the calculation of the basis for making the single social contribution, identification and verification of other operations that are subject to a fee to the Pension Fund; verification of the correctness of the appointment and completeness of the payment of financial support to the insured persons from the funds of the funds; verification of consistency of indicators of analytical and synthetic accounting of a single social contribution.

The auditor must take care of the proper evidentiary basis for substantiating his opinion regarding the reliability of the customer's calculations for the single social contribution in the set of working documents of the author's form, but in compliance with the requirements of ISA 230 "Documentation".

The substantiation of the risk indicators of this inspection was carried out, the specifics of the detection of violations from this thematic block of operations, as most often encountered in the accounting practice of agribusiness entities, were described.

It has been established that the auditor's report on the verification of calculations for the single social contribution, which is informative for the customer, should contain not only a list and description of the detected violations and comments with reference to the relevant regulatory document, but also a description of the ways to correct deficiencies and the calculation of financial risks.

Ключові слова: облік, аудит, оподаткування, єдиний соціальний внесок, рахунки обліку, соціальне страхування, спеціальна та фінансова звітність.

Key words: accounting, auditing, taxation, single social contribution, accounting accounts, social insurance, special and financial reporting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сьогодні очевидним є факт кризових явищ у системі соціального страхування та пенсійного забезпечення. Головною причиною цих явищ, крім війни та економічної кризи, є вкрай низькі надходження до Пенсійного та інших соціальних фондів. Однак, надзвичайно важливими є і суто демографічні фактори, відтік за кордон працездатних громадян на фоні зростання кількості непрацездатних має загрожуючі чисельні показники. Ця ситуація обумовлює актуальність подальшого дослідження шляхів удосконалення методичних аспектів контролю за фінансовою і обліковою дисципліною справляння єдиного соціального внеску. Під час військового стану держава декларує сприятливі умови взаємодії суб'єктів бізнесу та державних контролюючих органів, що також актуалізує посилення дієвості суб'єктів внутрішнього контролю та зовнішнього незалежного фінансового контролю — аудиту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Не зважаючи на певну нормативну "зарегульованість" досліджуваної тематики, українські науковці створили достойний науковий доробок, що тематично стосується переважно облікових аспектів справляння єдиного соціального внеску. Так, Головачко В.М. створив статтю-практикум з описом реальних ситуацій щодо нарахування єдиного соціального внеску у різних ситуаціях та з різною номенклатурою виплат. Також, дана публікація акцентує на вимогах щодо документального забезпечення згаданих господарських операцій [2].

Дещо менший перелік публікацій стосується, власне, аудиту справляння єдиного соціального внеску. Петрик О. у посібнику "Аудит оподаткування підприємств" виокремила у тематичний розділ "Методика аудиту єдиного соціального внеску" та розглядає об'єкт у змістовних акцентах: загальні підходи до організації аудиту, аудиторська програма та документування, специфічні напрями та процедури аудиту [1].

Макаренко А.П. і Виговська В.А. провели аналіз нормативних актів та літературних джерел для формування однозначного трактування мети аудиту розрахунків за єдиним соціальним внеском; також пропонується форма робочого документу "Загальний план аудиторської перевірки розрахунків за ЄСВ" [3].

Також Макаренко А.П. у спільній з іншим співавтором Семеновим О.В. публікації пропонує як робочий документ розроблений Тест оцінки системи внутрішнього контролю та обліку єдиного соціального внеску, програму аудиту та приклади форм робочих документів за наступними процедурами: перевірка правильності заповнення первинних документів з обліку ЄСВ, перевірка відповідності застосування мінімальних та максимальних величин справляння ЄСВ у регістрах обліку; аналіз виявлених порушень; перевірка відповідності показників фінансової звітності з показниками синтетичного обліку та обліковими регістрами. Ці робочі документи пропонуються співавторами до впровадження у практику роботи фахівців з внутрішнього аудиту [4].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є розробка та обґрунтування практичних рекомендацій щодо вдосконалення методичних аспектів контролю розрахунків за єдиним со-

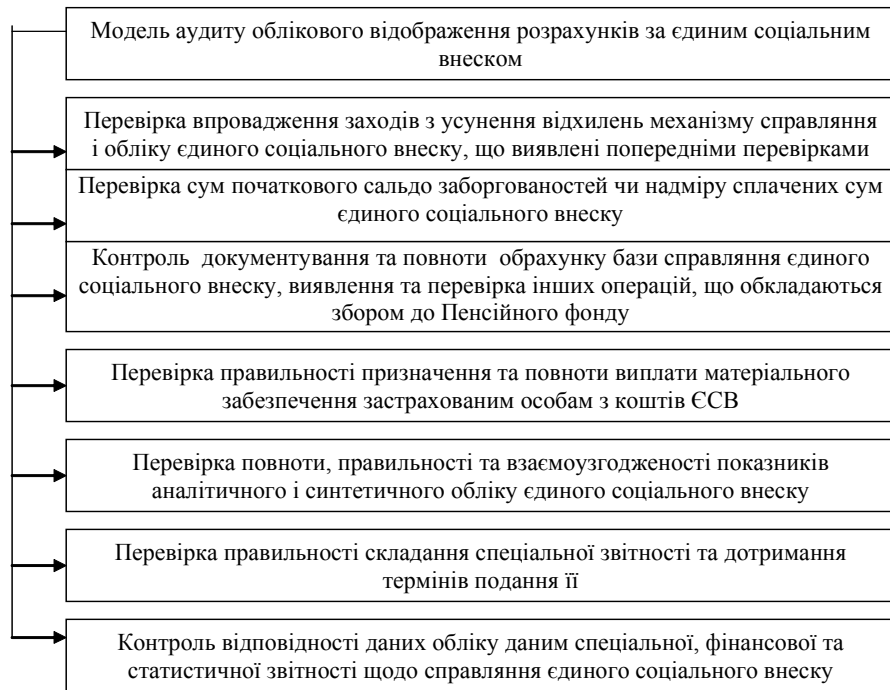

Рис. 1. Модель операційного аудиту розрахунків за єдиним соціальним внеском

Джерело: сформовано на основі [1, 3, 4] та авторських досліджень.

ціальним внеском у суб'єктів агробізнесу у частині облікового відображення, нарахування й справляння.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Згідно з МСА 200 "Мета та загальні принципи аудиту фінансових звітів" метою аудиту є підвищення ступеню довіри до фінансової інформації майбутніх користувачів, які не є відповідальною стороною.

У межах означеного науково-практичного пошуку досліджується окремий тематичний блок господарських операцій суб'єктів агробізнесу, тому розглядаємо не загальний (аудит фінансової звітності), а операційний аудит, що може бути змістовним блоком загального аудиту фінансової звітності, а може проводитися і у формі самостійної перевірки.

Мета операційного аудиту розрахунків за єдиним соціальним внеском перевірити правильність і повноту формування у обліку показника бази нарахування єдиного соціального внеску, своєчасність і вірність перерахування, правильність відображення у системі обліку та у звітності; законність використання коштів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Джерелами інформації для операційного аудиту розрахунків за єдиним соціальним внеском є: наказ про облікову політику підприємства (в частині організації й методики оцінки та обліку поточних зобов'язань); первинні документи з обліку виплат працівникам та інших фактів господарського життя, внаслідок яких виникає зобов'язання зі сплати єдиного соціального внеску; облікові реєстри та алгоритми автоматизованого обліку за рахунком 65 "Розрахунки за страхуванням"; акти та довідки попередніх перевірок державних контролюючих органів, попередні аудиторські звіти та висновки, регламентна документація щодо організації і функціо-

нування системи внутрішнього контролю на підприємстві, фінансова та спеціальна податкова (об'єднаний звіт) звітність.

Далі аудиторю слід встановити рівень прийнятного аудиторського ризику (допустимий відсоток відхилень), для чого досліджується у взаємозв'язку внутрішньогосподарський ризик та ризик контролю. Рівень ризику контролю аудитор розраховує, тестуючи систему внутрішнього контролю та прийняття рішень згідно з МСА 330 "Аудиторські процедури відповідно до оцінених ризиків" й на підтвердження складає Тест табличної форми.

Для кваліфікації міри суттєвості відхилень в обліку та вірного вибору виду аудиторського висновку слід згідно МСА 320 "Суттєвість в аудиті" розрахувати вираз суми відхилень, за наявності яких показники обліку і звітності за єдиним соціальним внеском продовжуватимуть залишатися достовірними.

Далі згідно МСА 300 "Планування аудиту фінансових звітів" фахівець з незалежного фінансового контролю здійснює розробку загального плану та програми аудиту розрахунків за єдиним соціальним внеском з детальним описом процедур. Усі аудиторські процедури як за змістом проведення так і за результатами документуються аудитором у авторських робочих документах, що повинні за своєю комплектною, структурою та рівнем наповнення реквізитів узгоджуватися з вимогами МСА 230 "Аудиторська документація".

Модель аудиту облікового забезпечення операцій щодо розрахунків за єдиним соціальним внеском можна поблоково представити у схемі (рис. 1).

Аудит розрахунків за єдиним соціальним внеском проводиться у взаємозв'язку з контролем облікового відображення розрахунків з оплати праці.

Аудитор перевіряє внутрішні правові регламенти на зразок колективного договору, положення про оплату

Таблиця 1. Типові відхилення в обліку розрахунків за єдиним соціальним внеском їх вплив на достовірність звітності

Тип відхилення	Опис впливу на достовірність фінансової звітності
Сума нарахованої зарплати (щодо усіх складових фонду оплати праці) за даними первинних документів не відповідає даним облікових регістрів аналітичного та синтетичного обліку	Викривлено обороти та залишки за рахунком 66 «Розрахунки за виплатами працівникам», 65 «Розрахунки за страхуванням» Викривлено статті Балансу 1625 «Розрахунки зі страхування» 1630 «Розрахунки з оплати праці»
До бази обкладання ЄСВ не включено допомоги з тимчасової непрацездатності або суми, виплачені особам за договорами цивільно-правового характеру	Викривлено обороти та залишки за рахунком 66 «Розрахунки за виплатами працівникам», 65 «Розрахунки за страхуванням» Викривлено статті Балансу 1625 «Розрахунки зі страхування» 1630 «Розрахунки з оплати праці»
Суми єдиного соціального внеску за даними розрахунково-платіжних відомостей не відповідають даним зведених облікових регістрів	Невідповідність даних синтетичного та аналітичного обліку
Залишок на рахунку 65 не відповідає залишку за відповідними статтями Балансу	Викривлено статтю Балансу 1625 «Розрахунки зі страхування»
Заниження сум нарахованих податків та зборів у зв'язку з невірним (переважно безпідставним) застосуванням спеціальних знижених ставок ЄСВ: 5,3; 5,5; 8,41%	Недостовірність рядка Балансу 1625 «Розрахунки зі страхування»
Порушення строків звітування за ЄСВ та перерахування ЄСВ (прострочення, затримка)	Застосування до підприємства штрафних санкцій
Використання коштів загальнодержавних фондів соціального страхування не за призначенням або за непідтвердженими документами	Викривлення взаєморозрахунків з фондами, викривлено статті Балансу 1625 «Розрахунки зі страхування» 1630 «Розрахунки з оплати праці»
Невірний розрахунок допомог з тимчасової непрацездатності або допомоги по вагітності і пологах, інших видів допомог, що генеруються з коштів раніше сплаченого ЄСВ	Викривлення взаєморозрахунків з фондами, викривлено статті Балансу 1625 «Розрахунки зі страхування» 1630 «Розрахунки з оплати праці»

Джерело: сформовано на основі [1, 3, 4] та авторських досліджень.

праці, положення про відпустки, положення про преміювання, правил внутрішнього розпорядку, посадових інструкцій на відповідність рівня декларованих бізнес-суб'єктом соціальних аспектів праці та її оплати вимогам чинного законодавства, перш за все, Кодексу законів про працю.

Штатні розписи аудитором вивчаються на предмет встановлення їх наявності, відповідності дат затвердження та набуття чинності, взаємоузгодженості назв професій чинному Класифікатору професій. Далі штатний розпис зіставляється з таблицями та первинними документами працівників-відрядників для з'ясування ступеню виконання розпису.

Під час перевірки заяв, наказів, табелів обліку робочого часу, штатного розпису та договорів ЦПХ, аудитор повинен звернути увагу крім фактичної, арифметичної та перевірки по суті операцій на встановлення кількості працівників, видів і обсягів виплат, що підлягають до включення у базу справляння єдиного соціального внеску.

Перевіряючи договори цивільно-правового характеру, аудитор встановлює правильність їх оформлення, економічну доцільність укладення, реальність отриманих за ними результатів і особлива увага приділяється факту виконання замовником обов'язків нарахування і

перерахування сум єдиного соціального внеску з таких виплат підрядникам.

Перевіркою табелів обліку робочого часу аудитор встановлює кількість відпрацьованих робочих днів для кожного працівника, що є підставою для визначення розміру доходів, які будуть базою обкладання єдиним соціальним внеском. У випадку відсутності відміток у табелі аудитор залучає підтверджуючі документи, що можуть обґрунтувати невихід (листки тимчасової непрацездатності, пояснювальні записки тощо).

Тривалість трудових відносин і, відповідно, періоди справляння єдиного соціального внеску визначаються за даними трудових книжок, записи яких перевіряються за формальними ознаками (помарки, підчистки, виправлення). У книзі обліку руху трудових книжок та вкладишів до них крім самих записів перевіряють і наявність підписів звільнених осіб.

Після перевірки розрахункових відомостей по заробітній платі аудитор робить висновок про відповідність посадових окладів та відрядних ставок, виявляє арифметичну правильність розрахунків за не повністю відпрацьований час, тестує ставки та алгоритми програм автоматизованого обліку при здійсненні нарахування єдиного соціального внеску.

Заниження бази обкладання ЄСВ можливе при не-включенні чи не повному включенні до бази виплат з фонду додаткової оплати праці: доплат за суміщення посад, за сумісництво, під час роботи у нічний час, у вихідні та святкові дні згідно з чинним законодавством. Ретельній перевірці підлягають також так звані "виплати до мінімального внеску", тобто при наявності нарахувань менших, ніж мінімальна заробітна плата, єдиний соціальний внесок справляється усе одно у розмірі не меншому, ніж з мінімальної заробітної плати. Перевіряючи кореспонденцію рахунків, виконану обліковим персоналом або використовувану у алгоритмах документів комп'ютерної системи обліку, аудитор виходить з аксіоми, що донарахування ЄСВ до суми мінімальної бази здійснюються за Дт тих же рахунків обліку витрат, що і заробітна плата даного працівника.

Перевірка графіку відпусток, наказів на відпустку, правильності підрахунку днів наданої відпустки та розрахунку середньоденної оплати праці є підставою для встановлення точності нарахування бази ЄСВ. Разом з цим, перевіряються випадки одночасного нарахування і відпускних і оплати праці, що може статися через неналежну координацію і комунікацію між різними членами облікового персоналу. У полі особливої уваги аудитора тут перебувають випадки нарахування компенсації за невикористану відпустку при звільненні. У практиці відомо багато випадків, коли роботодавці ігнорують право працівника на цю компенсацію, якщо відпрацьований ним період ще не дає підстави для відпустки повної тривалості. Сума компенсації за невикористану відпустку при звільненні також має обкладатися ЄСВ і аудитор перевіряє розкриття інформації щодо цих сум у звітності. У додатку 1 до об'єднаного звіту це код виплат 1 "Заробітна плата" і один загальний рядок, а не 10 "Відпускні" та окремі рядки.

На суми допомог з тимчасової непрацездатності також нараховують ЄСВ, тому аудитор починає дослідження з перевірки підставової правомірності надання допомог у розрізі існуючих їх видів (наявність та пореквізитна перевірка лікарняних листків), веде розрахунок днів компенсованої непрацездатності, розрахунок коефіцієнта трудового стажу та середньої зарплати. Знову ж таки, за даними табельного обліку виявляють чи не табельювався працівник на робочому місці у періодах непрацездатності за лікарняними листками.

Нарахування ЄСВ також стосується сум індексації зарплатних виплат, тому супутніми аудиторськими процедурами тут будуть: контроль базових періодів та розмірів коефіцієнтів індексації.

Якщо говорити про суми матеріальної допомоги у контексті операційного аудиту єдиного соціального внеску, то слід обґрунтувати сепарацію "зарплатної" та "благодійної" матеріальної допомоги.

Зарплата матеріальна допомога, що перевищує нормативний річний поріг та видається більше ніж одному працюючому часто за якоюсь ознакою (наприклад, батькам з дітьми у серпні допомога на купівлю канцтоварів, жінкам до Дня української жінки, тощо) включається до бази нарахування єдиного соціального в-

неску. Отже, у робочому документі аудитор зафіксує підстави класифікації матеріальних допомог та встановить повноту сум ЄСВ, нарахованих на "зарплатну" допомогу.

Якщо на підприємстві є особи, на доходи яких звертають стягнення за виконавчими листами у відсотках від заробітку, то аудитор перевіряє факти урахування ЄСВ у визначенні доходу до стягнення. На суму ЄСВ ці доходи не зменшують, оскільки нормативно це нарахування на фонд оплати праці, а не загальнообов'язкові утримання.

Далі аудитор перевіряє звітність бізнес-суб'єкта у фінансові органи з приводу справляння ЄСВ. У Об'єднаному звіті за головною частиною та масивом додатків 1, насамперед, співставляються дані у звітності з даними бухгалтерського обліку.

Своєчасність перерахування сум ЄСВ до бюджету аудитор виявляє шляхом співставлення дат з виписок банку з податковим календарем за датами граничних строків сплати.

Для уніфікації процесу аудиту та при підготовці помічників аудитора, підвищенні кваліфікації аудиторів цінним наочним матеріалом є внутрішньофірмові таблиці-індикатори можливих порушень. За даним об'єктом досліджень можна запропонувати наступну форму (табл. 1).

При перевірці єдиного соціального внеску переважно за операціями по розрахунках з працівниками, крім того, до уваги беруться внески, що справляються до Пенсійного фонду з інших операцій.

— перша реєстрація автомобіля — за ставкою 3—5% залежно від вартості його без урахування сум ПДВ (у 2024 році "вилка" від менше 165 розмірів прожиткового мінімуму до більше 290 таких розмірів);

— перша купівля нерухомого майна — 1% вартості з договору купівлі-продажу;

— послуги мобільного зв'язку — 7,5% вартості послуг.

Щодо кожного виду операцій, які обкладаються цим внеском, аудитор застосовує контрольні процедури для встановлення наявності підстав для включення перевіряемого суб'єкта до кола платників збору (особливості визнання їх акумульовано у Порядку сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій, затвердженому Постановою КМУ від 3 листопада 1998 р. № 1740 у редакції Постанови № 344 від 29.03.2024 р.). У подальшому аудитор буде здійснювати процедури з виявлення повноти нарахування платниками бази збору до Пенсійного фонду, правильності визначення і застосування ставок; достовірності складання кореспонденції рахунків з нарахування і сплати збору, повноти і точності розкриття інформації про такі господарські операції у звітності.

У процесі аудиторської перевірки слід уточнити правильність виведення оборотів і сальдо за кожним видом платежів за страхуванням (ЄСВ та збори до Пенсійного фонду) на кінець звітного періоду. З цією метою аудитор співставляє дані аналітичного обліку за кожним видом платежів із записами в оборотно-сальдовій відомості за рахунком 65 "Розрахунки за страхуванням" та субрахунками до нього.

При розрахунку фінансових ризиків замовника аудиту фахівець оперує нормами стосовно кваліфікації видів порушень та розмірів фінансових санкцій та інших видів відповідальності з Податкового кодексу, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу.

Результатом операційного аудиту розрахунків за єдиним соціальним внеском є аудиторський звіт, що складається структурно з загальної, аналітичної та підсумкової частини. Доцільним, особливо перед податковою перевіркою, також є надання аудиторами консультаційних послуг щодо достовірності обліково-звітного відображення розрахунків суб'єктів бізнесу за єдиним соціальним внеском. Послуги у вигляді консультацій аудиторам дозволяється надавати усно або письмово, оформлюючи довідки або інші офіційні документи, наприклад, акт прийняття-передачі документів аудитора.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

При потребі перевірки розрахунків за єдиним соціальним внеском суб'єктів агробізнесу розглядаємо не загальний (аудит фінансової звітності), а операційний аудит, що може бути змістовним блоком загального аудиту фінансової звітності, а може проводитися і у формі самостійної перевірки.

Основними методичними процедурами доцільно обрати наступні:

- перевірка впровадження заходів з усунення відхилень механізму справляння і обліку єдиного соціального внеску, що виявлені попередніми перевірками;
- перевірка сум початкового сальдо заборгованостей чи надміру сплачених сум єдиного соціального внеску;
- контроль документування та повноти обрахунку бази справляння єдиного соціального внеску, виявлення та перевірка інших операцій, що обкладаються збором до Пенсійного фонду;
- перевірка правильності призначення та повноти виплати матеріального забезпечення застрахованим особам з коштів ЄСВ;
- перевірка повноти, правильності та взаємоузгодженості показників аналітичного і синтетичного обліку єдиного соціального внеску;
- перевірка правильності складання спеціальної звітності та дотримання термінів подання її.

Аудитор має подбати про належну доказову базу обґрунтування своєї думки щодо достовірності розрахунків замовника за єдиним соціальним внеском у комплекті робочих документів авторської форми, однак з дотриманням вимог щодо змісту, декларованих у МСА 230 "Документація".

Релевантний, інформаційно цінний для замовника аудиторський звіт про перевірку розрахунків за єдиним соціальним внеском повинен містити не лише перелік та опис виявлених порушень та зауважень з обов'язковим зазначенням посилання на відповідний нормативний документ, а, головне, опис шляхів виправлення недоліків з варіантами обрахунку фінансових ризиків у кожному випадку.

Література:

1. Аудит оподаткування підприємств: навч. посіб. / О. А. Петрик, Г. М. Давидов, О. Ю. Редько та ін.; за заг. ред. О. А. Петрик. К. ДННУ "Акад. фін. управління", 2012. 352 с.
2. Головачко, В. М., Житко М. В. Особливості нарахування та утримання із заробітної плати. Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2016. № 20 (15). С. 327—335.
3. Макаренко А. П., Віговська Т. А. Концептуальні основи аудиту нарахування та утримання єдиного соціального внеску. Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Полтава: ПДАА. 2013. Вип. 1 (6). Т. 3. С. 205—214.
4. Макаренко А. П., Семенов О. В. Удосконалення методики проведення аудиту єдиного соціального внеску для підвищення ефективності роботи підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 3. С. 26—33.

References:

1. Petryk, O.A. Davydov, H.M., Red'ko O.Yu. and others (2012), *Audit opodatkuвання pidpriemstv Audit of enterprise taxation*, DNNU "Akad. fin. upravlinnia", Kyiv, Ukraine.
 2. Holovachko, V.M. and Zhytko, M.V. (2016), "Peculiarities of calculation and withholding from wages", *Naukovy visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu*, vol. 20 (15), pp. 327—335.
 3. Makarenko, A.P. and Vihovs'ka, T.A. (2013), "Conceptual foundations of the audit of calculation and withholding of a single social contribution", *Naukovi pratsi Poltavs'koi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, vol. 1 (6), no. 3, pp. 205—214.
 4. Makarenko, A.P. and Semenov, O.V. (2019), "Improvement of the methodology of the audit of the single social contribution to increase the efficiency of the enterprise", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 3, pp. 26—33.
- Стаття надійшла до редакції 16.07.2024 р.*

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

М. І. Іоргачова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку,
Одеський національний економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1933-6447>
О. М. Ковальова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри обліку, аналізу і аудиту,
Національний університет "Одеська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2080-1150>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.111

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ ЦІННИХ ПАПЕРІВ: БАЗОВІ КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ

М. Iorgachova,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Financial Management and Stock Market, Odesa National Economic University
О. Kovalova,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Accounting, Analysis and Audit, Odesa Polytechnic National University

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF SECURITIES: BASIC ASSESSMENT CRITERIA

У статті розглянуто важливість оцінки інвестиційних якостей цінних паперів, підкреслено, що однією з ключових задач при фінансовому інвестуванні є оцінка інвестиційних характеристик окремих фінансових інструментів. Визначені основні критерії, які формують інвестиційну привабливість цінних паперів, і наведені приклади оцінки інвестиційних якостей цінних паперів (акцій) трьох компаній. Оцінка інвестиційних якостей фінансових інструментів розглядається як інтегральна характеристика їх видів, що виконується інвестором відповідно до цілей формування інвестиційного портфеля. Проведення оцінки інвестиційних якостей цінних паперів та акцентування на ключових критеріях визначення їх інвестиційної цінності дозволяє зважено приймати інвестиційні рішення, зокрема при виборі цінних паперів для інвестування та формуванні оптимального інвестиційного портфеля на основі критеріїв "дохідність-ризик", що є надзвичайно важливим для інвестора.

The article considers the importance of assessing the investment qualities of securities, notes that in the process of financial investment in all its forms one of the most important tasks is to assess the investment qualities of individual financial instruments, identifies the main criteria that determine the investment attractiveness of securities. The article considers the classification of stock instruments from the standpoint of peculiarities of their inherent investment qualities: by the degree of predictability of investment income; by the level of risk associated with the nature of the issuer; by the level of risk and liquidity associated with the circulation period; by the level of liquidity associated with the nature of issue and circulation. The data on the volume of trading in financial instruments by operators of organized capital markets with a breakdown by type of financial instrument in January 2024 are presented, and it is concluded that the share of shares in this volume is insignificant and the share of trading in domestic government bonds is significant. Examples of an integrated

assessment of the investment qualities of shares of three selected companies are provided by key parameters: characterization of the type of shares by the degree of protection of the amount of dividend payments; assessment of the industry in which the issuer operates; assessment of the main indicators of economic activity and financial condition of the issuer; assessment of the nature of securities circulation in the stock market; assessment of the terms of issue of securities. It is determined that the assessment of investment qualities of financial instruments is an integral characteristic of their individual types, carried out by an investor with due regard for the purposes of forming an investment portfolio, therefore, an assessment of the investment qualities of securities, focusing on the key criteria for determining the investment qualities of certain securities, allows a balanced approach to making certain investment decisions, in particular, regarding the choice of possible securities for investment, and forming an optimal investment portfolio.

Ключові слова: цінні папери, акції, оцінка, критерій, інвестиційна привабливість, інвестиційний портфель.

Key words: securities, shares, valuation, criterion, investment attractiveness, investment portfolio.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У процесі здійснення фінансового інвестування у всіх його формах одним із найважливіших завдань є оцінка інвестиційних характеристик окремих фінансових інструментів, які обертаються на ринку. Аналіз інвестиційних властивостей фінансових інструментів є комплексною характеристикою їхніх різновидів, що проводиться інвестором з урахуванням цілей створення інвестиційного портфеля.

Характерно, що спрямованість фінансових інвестицій останнім часом все більше орієнтується на фондові інструменти, які зараз складають до 80% і більше загального обсягу фінансових інвестицій підприємств. Це обумовлює необхідність більш детальної характеристики інвестиційних якостей окремих фондових інструментів інвестування.

Сукупність інвестиційних якостей інструментів інвестування визначає їх інвестиційну привабливість, яка оцінюється за певним набором критеріальних показників, які дозволяють виявити їх прийнятність в якості об'єктів для інвестування, в тому числі в порівнянні з альтернативними варіантами вкладень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед наукових праць у яких розглядається проблема сутності цінних паперів, тенденція розвитку вітчизняного ринку цінних паперів, а також їх інвестиційна привабливість можна виділити: Ваніна Н. М., Грищенко О.В. [2], Гудзь О. Є., Стецюк П.А. [3], Качула С.В., Халатур С.М., Павлова Г.Є., Лисяк Л.В., Дуброва Н.П. [4], Кублікова Т.Б., Кубліков В.К. [5], Сазонець І.Л., Федорова В. А., Гладченко А.Ю. [6], Лактіонова О. А. [7], Мойсеєнко І., Ревак І., Миськів Г., Чапляк Н. [8], Базилевича В.Д. [9], Штефан Л.Б., Мацедонська Н.В. [11], Пілявоз Т. М., Глушенко Л.Д., Коваль Н.О. [12]. Деякі науковці зосередили свою увагу на державних цінних паперах, зокрема державних облігаціях — Пернарівський О. [13], Богріновцева Л.М., Вергелюк Ю.Ю., Кова-

ленко Ю.М. [14]. Однак, важливі питання щодо вибору цінних паперів при формуванні інвестиційного портфеля та управління ним, зокрема питання щодо оцінки інвестиційної привабливості цінних паперів залишається актуальним надалі.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є обґрунтування важливості проведення оцінки інвестиційної привабливості цінних паперів та узагальнення критеріїв, за якими ця оцінка може бути проведена, а також надання прикладів проведення оцінки інвестиційних якостей акцій трьох компаній відповідно до обраних критеріїв.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інвестиційна привабливість цінних паперів представляє собою сукупність певних інвестиційних якостей, які в сучасній економічній науці ще називаються інвестиційними властивостями чи характеристиками та визначаються інвесторами як привабливі відповідно до їх інвестиційних цілей. Інвестиційна привабливість фондових інструментів (цінних паперів) залежить від їх виду. Так, інвестиційні якості акцій в основному пов'язані з можливим зростанням їх курсової вартості, отриманням дивідендів і забезпеченням певних майнових і немайнових прав. Інвестиційна привабливість облігацій обумовлена в першу чергу їх надійністю: як правило, дохід за цими цінними паперами нижче, ніж по акціях, але він більш стабільний. Інвестиційна привабливість опціонів і ф'ючерсів визначається можливістю отримання дуже високих доходів, а також використанням даних інструментів при хеджуванні ризиків.

Проведемо узагальнення існуючої класифікації цінних паперів за наступними ознаками [1—9]:

1. За рівнем передбачуваності інвестиційного доходу розрізняють боргові цінні папери, які мають чітко визначений дохід, що можна прогнозувати в будь-який момент їх обігу, та пайові цінні папери, для яких характерна низька передбачуваність доходу, що оцінюється за такими двома критеріями, як рівень майбутніх дивідендів і приріст курсової вартості.

За борговими цінними паперами можна досить легко порівнювати їх інвестиційні характеристики як за шкалою "доходність-ризик", так і за шкалою "доходність-ліквідність". Крім того, такі цінні папери мають пріоритетні права на погашення зобов'язань у разі банкрутства емітента, що значно знижує рівень їхнього несистематичного ризику.

За пайовими цінними паперами, при ефективній діяльності емітента, можливе досягнення вищого рівня інвестиційного доходу порівняно з борговими цінними паперами того ж емітента. Крім того, їх доходи мають більш високу кореляцію з темпами інфляції. Однак, через нестабільність інвестиційного доходу, ці папери є більш ризиковими інструментами інвестування, оскільки вони не захищені від систематичних і несистематичних ризиків.

2. За рівнем ризику, що пов'язаний з типом емітента, можна виділити такі види фондових інструментів інвестування: державні цінні папери (здебільшого це боргові зобов'язання, які мають найнижчий рівень інвестиційного ризику, деякі з них навіть розглядаються як еталон безризикових інвестицій, проте, рівень інвестиційного доходу за такими паперами, зазвичай, найнижчий); цінні папери муніципальних органів (їх інвестиційні якості значною мірою залежать від інвестиційної привабливості відповідних регіонів, вони не можуть бути визнані безризиковими, але рівень інвестиційного ризику за ними, як правило, невисокий, що супроводжується відповідно невисоким рівнем інвестиційного доходу); цінні папери, емітовані банками (їх інвестиційні якості вважаються досить високими, оскільки рівень доходності за ними зазвичай вищий, ніж за державними та муніципальними паперами. Державний контроль також знижує потенційний рівень ризику інвестування в ці цінні папери); цінні папери підприємств (в нашій країні вони мають відносно низькі інвестиційні якості, що обумовлено низькою ефективністю діяльності багатьох вітчизняних підприємств на сучасному етапі. Через це дивіденди за акціями багатьох підприємств навіть не виплачуються, а рівень інвестиційного ризику цих цінних паперів (особливо "венчурних") є найвищим).

3. Залежно від ліквідності, пов'язаної з особливостями випуску та обігу, фондові інструменти інвестування класифікуються на: іменні цінні папери (через складність їх оформлення та більш ретельний контроль з боку емітента їх ліквідність є дуже низькою) та цінні папери на пред'явника (завдяки особливостям випуску ці цінні папери можуть вільно обертатися, що значно підвищує їх потенційну ліквідність).

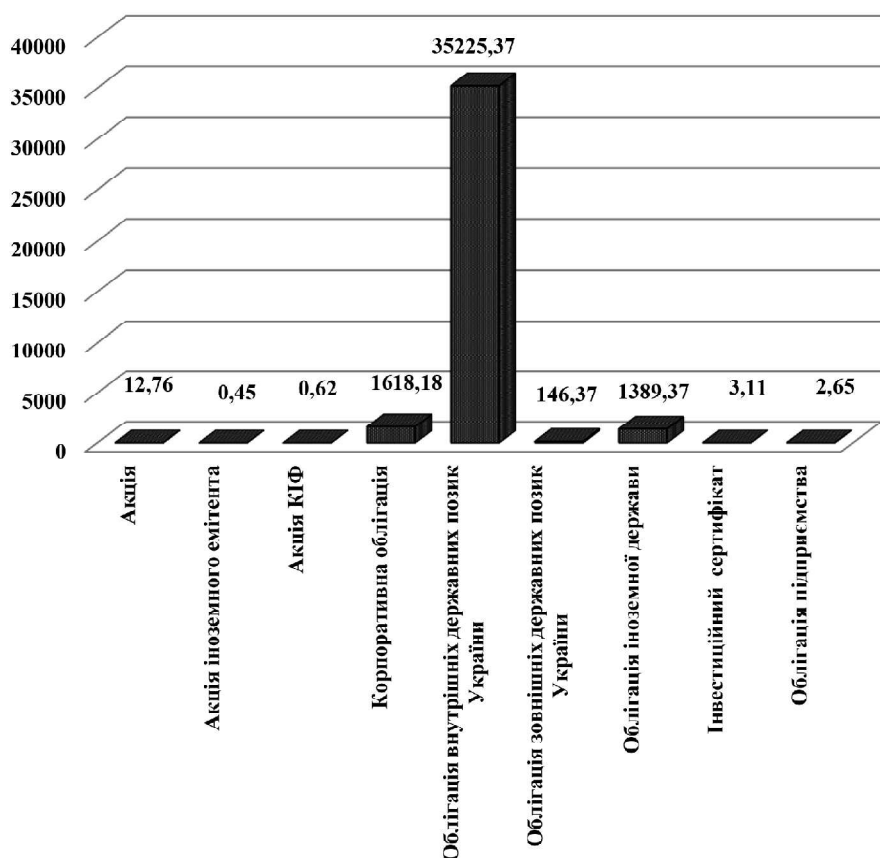

Рис. 1. Обсяг торгів фінансовими інструментами на операторах організованих ринків капіталу з розподілом за видом фінансового інструменту протягом січня 2024 року, млн грн

Джерело: сформовано на основі [10].

4. За порядком розміщення або видачі цінні папери поділяються на емісійні або неемісійні [1].

У цілому базовими критеріями, які зумовлюють інвестиційну привабливість цінних паперів, є [2—9]:

— безпека (надійність) вкладень — захищеність від різких коливань кон'юнктури фондового ринку і стабільність одержання доходу;

— прибутковість вкладень — залежить від зростання курсової вартості цінних паперів та можливості отримання по них додаткових доходів у вигляді дивідендів та купонних виплат;

— ліквідність вкладень — визначається можливістю швидкої реалізації цінних паперів і перетворення їх у гроші без суттєвих втрат для інвестора.

Якщо розглядати тенденції на фондовому ринку України, то треба відмітити, що протягом першого місяця 2024 року спостерігалася активність на ринку фінансових інструментів, зокрема на біржах капіталу "Перспектива" та "ПФТС". Ці оператори забезпечили більшість торгів, яка склала 89,9% від загального обсягу угод (усього 38398,86 млн грн). Найвищий обсяг торгів зафіксовано з облігаціями внутрішніх державних позик (ОВДП), що становив 35,22 млрд грн, що відповідає 92% від загального обсягу торгів на вказаних біржах протягом січня 2024 року (Рис. 1) [10—14].

Разом з тим, основним завданням при фінансовому інвестуванні є визначення інвестиційних якостей певних типів цінних паперів, що представлені на фондовому

Таблиця 1. Рейтингова оцінка інвестиційних якостей цінних паперів

Індекс оцінки	Значення індексу	AMZN	AAPL	TSLA
A+	Найвища якість			
A	Висока оцінка		+	+
A-	Якість вища від середньої	+		
B+	Середня якість			
B	Якість нижча від середньої			
B-	Високо спекулятивний рівень			
C+	Суттєві ризики			
C	Дуже спекулятивний рівень			
C-	У дефолті з незначними перспективами відтворення			

Джерело: побудовано авторами за даними [15; 16; 17].

Таблиця 2. Приналежність емітента до категорії лістингових цінних паперів

Рівень лістингу	AMZN	AAPL	TSLA
1 рівень лістингу	+	+	+
2 рівень лістингу			
Позалістингові цінні папери			

Джерело: побудовано авторами за даними [15; 16; 17].

ринку. Процес оцінки здійснюється в залежності від основних видів цінних паперів. Розглянемо на прикладі акцій складові критерії інтегральної оцінки їх інвестиційних якостей, а також наведемо приклад оцінки інвестиційних якостей акцій трьох компаній: Amazon.com, Inc. (AMZN) (одна з перших інтернет-компаній, яка спеціалізується на продажу реальних товарів масового споживання через Інтернет, є найбільшим у світі ритейлером за обсягом продажів); Apple Inc. (AAPL) (виробник комп'ютерної техніки і програмного забезпечення, відомий своєю продукцією в сфері персональних комп'ютерів); Tesla, Inc. (TSLA) (компанія, що зосереджена на розробці, виготовленні та продажу електромобілів і відповідних компонентів).

Інтегральна оцінка інвестиційних якостей акцій здійснюється за такими основними параметрами [2—9]:

1. Характеристика виду акцій за ступенем захищеності розміру дивідендних виплат. Відповідно до чинного законодавства України, акції поділяються на прості та привілейовані за характером зобов'язань. Рівень безпеки інвестування в привілейовані акції значно вищий, ніж у прості, бо вони мають переважне право на отримання передбаченого рівня дивідендів і частки майна при ліквідації акціонерного товариства. За ступенем

надійності вкладень привілейовані акції займають проміжне положення між простими акціями та облігаціями компанії: вони не мають чіткого терміну погашення (як облігації), а також настільки надійного забезпечення майном акціонерного товариства при його ліквідації. У той же час за критерієм прибутковості більш кращими для інвестора можуть виявитися прості акції, які краще пристосовані до умов інфляційної економіки і змін кон'юнктури фондового ринку. Крім того, власники простих акцій можуть брати безпосередню участь у розробці дивідендної політики акціонерної компанії.

Розглянемо акції обраних нами трьох компаній за даним критерієм, для цього заповнимо таблицю 1 — щодо визначення рейтингової оцінки інвестиційних якостей цінних паперів.

Окрім рейтингової оцінки, вагомим фактором впливу в процесі інвестиційного аналізу є рівень лістингу (таблиця 2).

2. Оцінка галузі, в якій здійснює свою діяльність емітент, передбачає насамперед вивчення стадії її життєвого циклу і передбачуваних термінів перебування в цій стадії. Дохід інвестора по акціях забезпечується двома основними результатами: а) зростанням курсової вартості акції (основним фактором тут виступає приріст капіталу на одну акцію); б) сумою дивідендів за акціями (що визначається, в основному, розміром чистого прибутку емітента). Найбільш стабільне зростання капіталу і чистого прибутку характерний, як правило, для компаній тих галузей, які знаходяться на ранніх стадіях свого життєвого циклу. Зарубіжний досвід показує, що найбільш високий дохід по акціях забезпечують компанії, що здійснюють свою діяльність у сфері науко-містких галузей. Проте акції таких компаній є одночасно і найбільш ризиковими — ці компанії так і називаються "венчурними" (або ризиковими) компаніями. Серед інших факторів, що визначають інвестиційні якості акцій компаній різних галузей, слід звернути особливу увагу при оцінці на місце, відведене галузі в структурній перебудові економіки країни; середній рівень рентабельності підприємств галузі, а також рівень оподаткування їх доходів (прибутку). Останні два чинники можуть служити критерієм оцінки можливого рівня дивідендів по акціях.

Проведемо систематизацію обраних емітентів за галузями чинних технологічних укладів на основі товарів, робіт та послуг, які вони надають (табл. 3).

Приналежність емітента до певного технологічного укладу буде основою для прогнозування розвитку галузі та відповідно вказуватиме на динаміку зміну попиту й пропозиції, що у свою чергу впливатиме на курсову вартість цінного паперу.

Залежно від компанії і її специфічної діяльності, вони можуть відноситися до різних етапів цього розвитку. Наприклад, Amazon і Apple активно працюють у сфері 4-го та 5-го технологічних укладів, оскільки

Таблиця 3. Приналежність сфери діяльності емітента до певного технологічного укладу

Емітент	III технологічний уклад	IV технологічний уклад	V технологічний уклад	VI технологічний уклад
Опис укладу	включає в себе розвиток електроніки і телекомунікаційних технологій, що відбувався у другій половині 20-го століття.	відноситься до революції в галузі інформаційних технологій, штучного інтелекту, обробки даних та Інтернету речей.	передбачає розвиток нових технологій, таких як квантові обчислення, біотехнології та робототехніка.	погляд у майбутнє і може охоплювати такі перспективні технології, як об'єднані мозкові інтерфейси, розвиток космосу та інші.
AMZN		+	+	
AAPL		+	+	
TSLA		+	+	

Джерело: побудовано авторами за даними [15; 16; 17].

ки вони розробляють і використовують передові технології в галузі інформаційних технологій та біотехнологій. Tesla також спрямована на інновації у галузі автомобільної техніки та відновлюваної енергетики, що відповідає 4-му і 5-му технологічним укладам.

Для визначення місця галузі функціонування емітента у економіці, а також ідентифікації середнього значення рівня рентабельності, емітентів структурують за ознаками ризикованості та очікуваної дохідності (таблиця 4).

Треба відмітити, що експерти виділяють три сектора, які в сучасному інвестиційному просторі зараз ігноруються, але мають потенціал у майбутньому, це: енергетика, інвестиційні фонди нерухомості (REIT) та основні матеріали (золотодобувні компанії). На їх думку ці сектори зможуть забезпечити адекватні співвідношення доходу-ризиків у найближчі роки і показати блискучі результати [18].

3. Оцінка основних показників господарської діяльності та фінансового стану емітента диференціюється залежно від того, чи пропонуються їм акції вперше, або вони вже тривалий період обертаються на фондовому ринку. У першому випадку проводиться оцінка інвестиційної привабливості підприємства з використанням системи показників рентабельності, фінансової стійкості, платоспроможності, оборотності капіталу і активів. У другому випадку ця оцінка доповнюється аналізом ряду інших показників, які представлені у табл. 5.

У рамках інвестиційного аналізу варто також дослідити тенденцію до зміни або стабільності коефіцієнтів. Це допоможе визначити ступінь стабільності положення компанії. Додільно порівнювати дані коефіцієнти з коефіцієнтами інших компаній тієї ж галузі економіки. Розглянемо дані показники за обраними нами компаніями та розрахуємо їх за наявними даними на початок 2023 року (табл. 6).

4. Оцінка характеру обігу акцій на фондовому ринку пов'язана передусім з показниками їхньої ринкової ліквідності та котируванням, серед яких найбільш важливу роль відіграють такі [19, с. 10]:

а) Рівень виплати дивідендів характеризує співвідношення суми дивіденду і ціни акції і розраховується за формулою:

$$РДВ = \frac{ДВ}{Р} * 100 \quad (1),$$

де РДВ — рівень дивідендної віддачі акції, %;

Таблиця 4. Приналежність цінних паперів емітента відповідно до певної групи з огляду на ризикованість та очікувану дохідність

Класифікація цінних паперів відповідно до рівня ризику та очікуваної дохідності	Опис виду акцій	AMZN	AAPL	TSLA
Акції «з блакитними корінцями»	Найбільш солідних і великих корпорацій, які є лідерами у своїх галузях.	+	+	
Дохідні акції	Акції переважно компаній з комунального сектора, дивіденди за якими перевищують середній рівень.			
Акції зростання	Акції корпорацій, що стрімко розвиваються і доходи яких вищі від середнього рівня, проте дивідендні виплати невисокі.			+
Циклічні акції	Акції корпорацій базових галузей економіки, що мають тісний кореляційний зв'язок зі спадами й підйомами в економіці.			
Захищені (антициклічні акції)	Корпорації-емітенти не змінюють своєї дивідендної політики відповідно до циклів економічного розвитку. Рівень дивідендів — постійний.			
Спекулятивні акції	Високоризиковані акції «молодих» компаній.			

Джерело: побудовано авторами за даними [15; 16; 17].

ДВ — сума дивіденду, виплаченого за акцією в певному періоді;

Р — ціна котирування акції на початок розглянутого періоду.

Таблиця 5. Комплексна оцінка емітента при інвестиціях у ЦП

Показник	Формула для розрахунку	Зміст
Рівень віддачі акціонерного капіталу	$РВ_{ак} = \frac{ЧП}{АК}$, де ЧП — сума чистого прибутку; АК — середня вартість акціонерного капіталу.	Характеризує рівень ЧП на АК.
Балансова («книжкова») вартість однієї акції	$БВ_{ак} = \frac{АК}{K_{а.ср.}}$, де $K_{а.ср.}$ — середня кількість акцій, випущених в обіг	Вказує на забезпеченість власними реальними активами за балансом.
Коефіцієнт дивідендних виплат	$K_{д} = \frac{Д}{ЧП}$, де Д — сума дивідендів, виплачених АТ;	Показує частку ЧП АТ, яку було виплачено у вигляді дивідендів
Коефіцієнт забезпеченості привілейованих акцій чистими активами	$KЗ_{чА} = \frac{ЧА}{A_{прив}}$, де ЧА — сума чистих активів акціонерного товариства, $A_{прив}$ — кількість привілейованих акцій товариства.	Визначає ступінь захисту капіталу при його інвестуванні в привіл. акції.
Коефіцієнт покриття дивідендів за привілейованими акціями	$КП_{д} = \frac{ЧП}{Д_{прив}}$, де ЧП — сума чистого прибутку товариства; $Д_{прив}$ — сума дивідендів, передбачена до виплати за привілейов. акціями.	Як розмір ЧП АТ забезпечує виплату дивідендів за привіл. акціями.

Джерело: побудовано авторами за даними [19, с. 7].

Таблиця 6. Комплексна оцінка емітента при інвестиціях у ЦП

Показник	AMZN	AAPL	TSLA
Рівень віддачі акціонерного капіталу	0,009	0,033	0,015
Балансова («книжкова») вартість однієї акції	136,111	183,019	251,356
Коефіцієнт дивідендних виплат	-	0,112	-
Коефіцієнт забезпеченості привілейованих акцій чистими активами	-	-	9,778

Джерело: розраховано та складено авторами за даними [15; 16; 17].

б) Дохід на акцію в певному році (чистий прибуток на акцію). EPS вказує, скільки прибутку компанія заробила за період на одну акцію.

$$EPS_i = \frac{ЧП - Д_{прив}}{\text{Кількість}_\text{розміщених}_\text{акцій}} \quad (2),$$

де EPS — Earnings Per Share.

Можна порівнювати величину EPS з дивідендом на акцію, оскільки прибуток, що залишився після виплати всіх дивідендів, направляється на подальший розвиток компанії. Хоча EPS є показником прибутковості на акцію, його порівняння між різними компаніями може бути ускладнене, оскільки це абсолютний показник. Для визначення лідерів у прибутковості доцільно використовувати відносний показник — P/E.

в) Коефіцієнт співвідношення ціни і прибутковості характеризує зв'язок між ціною акції та доходом по ній. Чим нижче це співвідношення, тим привабливіші акції для інвестування. Розрахунок коефіцієнта здійснюється за формулою:

$$P/E = \frac{P}{EPS} \quad (3),$$

де P/E — коефіцієнт співвідношення ціни і доходу по акції;

P — ціна акції на початок розглянутого періоду;

EPS — сукупний дохід, отриманий по акції в аналізованому періоді.

г) Коефіцієнт ліквідності акції на фондовій біржі характеризує можливості швидкої ліквідності акції в разі необхідності її реалізації і розраховується за такою формулою:

$$КЛ = \frac{Опр}{Опропоз} \quad (4),$$

де КЛ — коефіцієнт ліквідності акції на фондовій біржі;

О_{пр} — загальний обсяг продажу розглянутих акцій на даних торгах (або сума цих показників по всіх торгах за певний період);

О_{пропоз} — загальний обсяг пропозиції розглянутих акцій на даних торгах (або сума цього показника по всіх торгах за певний період).

г) Коефіцієнт співвідношення цін котирування пропозиції і попиту акцій розраховується за формулою:

$$Кп/с = \frac{ЦП}{ЦС} \quad (5),$$

де Кп/с — коефіцієнт співвідношення цін котирування пропозиції і попиту акцій;

ЦП — середній рівень цін пропозиції акції на торгах;

ЦС — середній рівень цін попиту акції на торгах.

д) Коефіцієнт обігу акцій показує обсяг звернення випущених акцій і є непрямим показником її ліквідності. У зарубіжній практиці цей показник розраховується за результатами продажів як на біржовому, так і на позабіржовому фондовому ринку. У вітчизняній практиці облік продажів конкретних простих акцій на позабіржовому ринку не організований, тому розрахунок даного показника можливий тільки з біржового ринку. Він розраховується за формулою:

$$K_{oa} = \frac{O_{пр}}{AO \cdot ЦПР} \quad (6),$$

де K_{oa} — коефіцієнт обігу акцій у певному періоді; O_{пр} — загальний обсяг продажу розглянутих акцій на торгах за певний період;

AO — загальна кількість акцій компанії;

ЦПР — середня ціна продажу однієї акції в аналізованому періоді.

е) Коефіцієнт відношення ринкової ціни до "книжкової" вартості акції. Відношення ринкової ціни до "книжкової" вартості акції (P/B) може служити як критерій оцінки, тому що при теоретично ідеальних умовах ринкова ціна і "книжкова" вартість мають дуже близькі значення. При ідеальних умовах даний коефіцієнт дорівнює 1. Наприклад, якщо банки мають коефіцієнт P/B < 1, то вони, як правило, мають проблеми з видачею позик. І навпаки, ми можемо побачити, що коефіцієнт P/E є більшим і у банків з великим потенціалом зростання, завдяки їх вигідному розміщенню або можливості злиття з іншими банками.

На противагу до банків коефіцієнт P/B може багато перевищувати 1 (або) бути значно меншим 1 у деяких промислових фірмах, тому що книжкова вартість активів таких фірм не завжди відображає дійсну економічну вартість їх активів. Ціни на деякі товари можуть коливатись у великому масштабі протягом якогось часу, залежно від стабільності в попиті на товар цих фірм. Коефіцієнт P/B має велике значення під час ухвалення інвестиційних рішень. При покупці акцій з низьким коефіцієнтом P/B інвестор може отримати вигоду, а при покупці акцій з високим коефіцієнтом P/B зазнати збитків.

ж) Важливе значення має також частка доходів на акцію, яка залишається для фінансування експансії підприємства.

$$\begin{aligned} \text{Коефіцієнт виплати дивідендів} &= \\ &= \frac{\text{Дивіденд на акцію}}{\text{Дохід у розрахунку на акцію (EPS)}} \quad (7). \end{aligned}$$

Отримане значення у відсотках вказує, скільки відсотків чистого прибутку було розподілено компанією у вигляді дивідендних виплат.

з) Коефіцієнт утримання є дуже важливим показником впливу дивідендної політики на перспективний економічний розвиток корпорації. Він розраховується за формулою:

$$\begin{aligned} \text{Коефіцієнт утримання} &= \\ &= \frac{\text{Прибуток на 1 акцію} - \text{Дивіденд на 1 акцію}}{\text{Прибуток на 1 акцію}} \quad (8). \end{aligned}$$

Таблиця 7. Оцінка характеру обігу акцій емітентів на фондовому ринку

Показник	Формула для розрахунку	AMZN	AAPL	TSLA	Норматив
Рівень виплати дивідендів	$P/DV = \frac{DV}{P} * 100$	-	0,533	-	
Дохід на акцію в певному році (чистий прибуток на акцію)	$EPS = \frac{ЧП - Д_{прив.}}{Кількість\ розм. акцій}$	1,215	5,960	3,865	
Коефіцієнт цінності акції	$P/E = \frac{P}{EPS}$	101,043	30,218	53,687	$X < 1$
Коефіцієнт відношення ринкової ціни до «книжкової» вартості акції	P / B	1,015	1,035	0,975	При ідеальних умовах даний коефіцієнт дорівнює 1.
Коефіцієнт виплати дивідендів	Дивіденд на акцію / EPS * 100	-	16,108	-	
Коефіцієнт утримання	$K_{утрим.} = \frac{Прибуток\ на\ 1\ акцію - Дивіденд\ на\ 1\ акцію}{Прибуток\ на\ 1\ акцію} * 100\%$	100,000	25,581	100,000	
Коефіцієнт реінвестування	$K_{реінвест.} = \frac{Прибутковість\ капіталу * K_{утрим.}}{K_{утрим.}}$	8,952	47,907	27,178	Чим ↓ коефіцієнт – тим ↑ залежність від зовнішніх джерел.

Джерело: розраховано та складено авторами за даними [15; 16; 17].

Таблиця 8. Оцінка умов емісії акцій емітентів

	AMZN	AAPL	TSLA
Форма випуску та існування ЦП	Реєстровані акції	Реєстровані акції	Реєстровані акції
Кількість цінних паперів	10,8 млрд	15,9 млрд	3,17 млрд
Періодичність виплати дивідендів	Не виплачує	Щоквартально	Не виплачує
Обсяг прав за цінними паперами	Права на: власність, голос, інформацію, участь у розподілі прибутку	Права на: власність, голос, інформацію, участь у розподілі прибутку	Права на: власність, голос, інформацію, участь у розподілі прибутку

Джерело: складено авторами за даними [15; 16; 17].

Значення коефіцієнта визначає спроможність компанії використовувати прибуток задля економічного розвитку.

и) Для оцінки потенційного зростання корпорації використовується коефіцієнт реінвестування, що розраховується за формулою:

Коефіцієнт реінвестування = Прибутковість капіталу * Коефіцієнт утримання (9).

Значення коефіцієнта вказує на відсоток забезпеченості компанії внутрішніми джерелами, які спрямовуються на економічне зростання. Чим нижчий коефіцієнт — тим вища залежність економічного розвитку від зовнішніх джерел. Виходом із ситуації може бути перегляд дивідендної політики та структури капіталу.

Розраховуємо дані показники для наших підприємств (табл. 7).

5. Оцінка умов емісії акцій є ключовим етапом вивчення їх інвестиційних якостей. Предметом такої оцінки є: цілі випуску акцій, умови та періодичність виплати дивідендів, ступінь участі акціонерів в управлінні компанією та інші важливі для інвестора дані, що містяться в емісійному проспекті. Проте слід пам'ятати, що декларовані очікувані дивіденди не завжди є юридичними чи контрактними зобов'язаннями емітента, тому на цей показник орієнтуватися не варто.

Проведемо оцінку умов емісії акцій обраних нами для аналізу трьох компаній (таблиця 8).

Отже, проведена нами оцінка інвестиційних якостей таких компаній як: Amazon.com, Inc. (AMZN), Apple Inc. (AAPL та Tesla, Inc. (TSLA) дозволяє зробити висновки, що цінні папери даних компаній дійсно мають високий рівень інвестиційної привабливості та є бажаними при формуванні інвестором свого інвестиційного портфеля. Включення їх у інвестиційний портфель дозволить інвестору отримати бажаний прибуток та підвищить загальну ефективність портфельного інвестування.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, проведення оцінки ключових інвестиційних якостей певних цінних паперів є важливим етапом у процесі інвестування та невід'ємною складовою при формуванні інвестиційного портфеля, оскільки правильно проведена оцінка інвестиційних якостей, зосередження на ключових критеріях щодо визначення інвестиційних якостей тих чи інших цінних паперів, дозволить зважено підійти до прийняття певних інвестиційних рішень та сформува-

ти оптимальний інвестиційний портфель за критеріями "дохідність-ризик" що є дуже важливим для кожного інвестора. Тому, подальшим перспективним напрямом дослідження може стати портфельне інвестування з позиції майбутньої оптимізації вже сформованого інвестиційного портфеля.

Література:

1. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3480-15#Text> (дата звернення: 07.07.2024).
2. Ваніна Н. М., Грищенко О. В. Ринок цінних паперів. Практикум: навч. посіб К.: "Центр учбової літератури", 2019. 144 с.

3. Гудзь О. Є., Стецюк П.А. Інвестиційний менеджмент: навчальний посібник. Львів: ТОВ "Галицька видавнича спілка", 2020. 223 с.

4. Качула С.В., Халатур С.М., Павлова Г.Є., Лисяк Л.В., Дуброва Н.П. Інвестиційний менеджмент: навч. посіб. Дніпро: Монолит, 2022. 204 с.

5. Кублікова Т.Б., Кубліков В.К. Інвестиції на ринку цінних паперів: підручник 2-е видання перероблене та доповнене. Одеса: Атлант, 2010. 336 с.

6. Сазонець І.Л., Федорова В. А., Гладченко А.Ю. Інвестування. 2-ге видання. Навч. підручник. Каравелла, 2021. 392 с.

7. Лактіонова О. А. Навчальний посібник з дисципліни "Інвестування". Вінниця: "Донецький національний університет імені Василя Стуса", 2019. 256 с.

8. Мойсеєнко І., Ревак І., Миськів Г., Чапляк Н. Інвестиційний аналіз: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 276 с.

9. Фондовий ринок: Підручник. В 2-х кн. Кн. 1. Затверджено МОН / За ред. В.Д. Базилевича. К., 2015. 621 с.

10. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Інформаційні довідки щодо ринків капіталу України за 2023-січень 2024 рр. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-dov> (дата звернення: 10.07.2024).

11. Штефан Л.Б., Мацедонська Н.В. Тенденції розвитку біржового ринку цінних паперів в Україні. Інфраструктура ринку. 2020. Вип. 42. С. 338—345.

12. Пілявзов Т. М., Глущенко Л.Д., Коваль Н.О. Сучасний стан ринку корпоративних цінних паперів в Україні. Економіка та суспільство. 2023. Вип. № 51. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2513>. (дата звернення: 10.07.2024).

13. Пернарівський О. Державні облигації як інвестиційний інструмент для населення в умовах цифровізації та воєнного стану. Сталій розвиток економіки. 2024. 1 (48). 73—78.

14. Богріновцева Л.М., Вергелюк Ю.Ю., Коваленко Ю.М. Державні облигації як інвестиційний інструмент в періоди фінансової нестабільності. Інфраструктура ринку. 2023. С. 157—162.

15. Stock Market Live, Quotes, Business & Finance News. Yahoo Finance. URL: <https://finance.yahoo.com/>. (дата звернення: 10.07.2024).

16. Track All Markets. TradingView. URL: <https://www.tradingview.com/>. (дата звернення: 10.07.2024).

17. Stock Market Research, Data and Tools. URL: <https://www.gurufocus.com/>. (дата звернення: 10.07.2024).

18. Акції найперспективніших компаній на старті 2024 року. URL: <https://finance.ua/ua/saving/aktsii-naiperspektyvnishykh-kompanii-2024>. (дата звернення: 10.07.2024).

19. Методичні вказівки до проходження міждисциплінарного тренінгу "Фондова біржа" для студентів VI курсу денної форми навчання спеціальності "Фінанси і кредит". Укл. М.І. Іоргачова., Ковальова О.М. Одеса: ОНЕУ, ротапринт, 2017 р. 20 с.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2006), The Law of Ukraine "On capital markets and organised commodity markets", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/3480-15#Text>, (Accessed 7 July 2024).

2. Vanina, N. M. and Hryshchenko, O.V. (2019), Rynok tsinnykh paperiv [Securities market], Tsentru uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

3. Hudz', O. Ye. and Stetsiuk, P.A. (2020), Investytsiyniy menedzhment [Investment management], Halyts'ka vydavnycha spilka, L'viv, Ukraine.

4. Kachula, S.V. Khalatur, S.M., Pavlova, H.Ye. Lysiak, L.V. and Dubrova N.P. (2020), Investytsiyniy menedzhment [Investment management], Monolyt, Dnipro, Ukraine.

5. Kublikova, T.B. and Kublikov, V.K. (2010), Investytsii na rynku tsinnykh paperiv [Investments in the securities market], Atlant, Odessa, Ukraine.

6. Sazonets', I.L. Fedorova, V. A. and Hladchenko, A.Yu. (2021), Investuvannia [Investing], Karavella, L'viv, Ukraine.

7. Laktionova, O. A. (2019), Investuvannia [Investing], Donets'kyj natsional'nyj universytet imeni Vasylia Stusa, Vinnytsia, Ukraine.

8. Mojseienko, I. Revak, I. Mys'kiv, H. and Chapliak, N. (2019), Investytsiyniy analiz [Investment analysis], L'vDUVS, L'viv, Ukraine.

9. Bazylevych, V.D. (2015), Fondovyy rynek [Stock market], Znannia, Kyiv, Ukraine.

10. National Securities and Stock Market Commission (2024), "Information notes on the capital markets of Ukraine for 2023-January 2024", available at: <https://www.nssmc.gov.ua/news/insights/#tab-dov>, (Accessed 10 July 2024).

11. Shtefan, L.B. and Matsedons'ka, N.V. (2020), "Trends in the development of the stock market in Ukraine", Infrastruktura rynku, vol. 42, pp. 338—345.

12. Piliavoz, T. M., Hluschenko, L.D. and Koval', N.O. (2023), "Current state of the corporate securities market in Ukraine", available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2513>, (Accessed 10 July 2024).

13. Pernarivs'kyj, O. (2024), "Government bonds as an investment instrument for the population in the context of digitalisation and martial law", Stalyj rozvytok ekonomiky, vol. 1 (48), pp. 73—78.

14. Bohrinovtseva, L.M. Verheliuk, Yu.Yu. and Kovalenko, Yu.M. (2023), "Government bonds as an investment instrument in times of financial instability", Infrastruktura rynku, vol. 73, pp. 157—162.

15. Yahoo finance (2024), "Stock Market Live, Quotes, Business & Finance News", available at: <https://finance.yahoo.com/>, (Accessed 10 July 2024).

16. Tradingview (2024), "Track All Markets. TradingView", available at: <https://www.tradingview.com/>, (Accessed 10 July 2024).

17. Gurufocus (2024), "Stock Market Research, Data and Tools", available at: <https://www.gurufocus.com/>, (Accessed 10 July 2024).

18. Finance.ua (2024), "Shares of the most promising companies at the start of 2024", available at: <https://finance.ua/ua/saving/aktsii-naiperspektyvnishykh-kompanii-2024>, (Accessed 10 July 2024).

19. Iorhachova, M.I. and Koval'ova, O.M. (2017), Metodychni vkazivky do prokhozhenia mizhdystyplinarnoho treninhu "Fondova birzha" [Guidelines for the interdisciplinary training "Stock Exchange"], ONEU, Odessa, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 16.07.2024 р.

О. В. Кузик,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9683-8697>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.119

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО АГРОБІЗНЕСУ В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

О. Kuzyk,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Marketing, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

SOCIAL RESPONSIBILITY OF MARKETING COMMUNICATIONS OF UKRAINIAN AGRIBUSINESS IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION

Упродовж кількох останніх десятиліть маркетингові комунікації набули особливого значення у розвитку агропромислового бізнесу в усьому світі й Україні зокрема. Зростання інформаційних потоків, які оточують нас, намагання компаній завоювати увагу споживача посилюють значення соціальної-відповідальності бізнесу та його комунікацій. Ще більшою мірою це стосується українського агробізнесу, який працює у вкрай складних умовах, спочатку в умовах пандемії, згодом і досі в період повномасштабної війни.

У статті розглянуто розвиток Всесвітньої мережі та її вплив на засоби маркетингових комунікацій агропідприємств. Підкреслено значний потенціал руху агрокомпанії до застосування комунікаційних інструментів, які опираються на Інтернет і соціальні мережі. Звернено особливу увагу на збільшення часу, проведеного споживачами в соціальних мережах, що надає маркетингологам агропідприємств широкі можливості для надсилання комунікаційних звернень, спілкування, встановлення довготривалих контактів. При цьому впродовж останніх років зростає роль соціального CRM, яке здатне чітко ідентифікувати потенційного клієнта і передати йому відповідне повідомлення та, водночас, вирішити актуальне питання споживача.

Over the past few decades, marketing communications have gained special importance in the development of agro-industrial business all over the world and in Ukraine in particular. The growth of information flows that surround us, the efforts of companies to win the attention of the consumer increase the importance of social responsibility of business and its communications. To an even greater extent, this applies to Ukrainian agribusiness, which works in extremely difficult conditions, first in the conditions of a pandemic, and later and still in the period of a full-scale war.

The article examines the development of the World Wide Web and its influence on the means of communication of agricultural enterprises. The significant potential of the movement of the agricultural company to the use of communication tools based on the Internet and social networks is emphasized. Special attention is paid to the increase in time spent by consumers in social networks, which provides marketers of agro-enterprises with ample opportunities for sending communication requests, communication, and establishing long-term contacts. At the same time, in recent years, the role of social CRM has been growing, which is able to clearly identify a potential client and convey the appropriate message to him and, at the same time, solve the consumer's current issue.

The evolution of marketing management during the 20th century, the increase in the level of competition and the era of mass consumption significantly changed not only the approaches to conducting business in all spheres of activity, but also the consumer himself. Today, relations, mutually beneficial cooperation, long-term interaction, which are impossible without social responsibility of all participants in the market exchange, come first. Communication campaigns of those agricultural enterprises that take into account the interests of the consumer, the company and society in general become effective.

At the same time, it is important to take into account the rapid development of the Internet and the corresponding means of communication, which are able to ensure closer contact. Special attention should be paid to the promotion of agro-industrial goods and services on social networks, which have gained significant popularity during the last decade. The increase in time spent by potential clients in networks indicates to marketers of agricultural companies the direction of people's attention, and therefore promising ways of interaction and communication with various subjects of market relations.

The increasing effectiveness of SCRM in various spheres of activity in Ukraine in recent years is evidence of the importance of customer orientation. Today, any enterprise must "listen" to the market, actively "get involved" in communication to form the "right" impression and quickly "solve" the potential buyer's questions.

*Ключові слова: маркетингові комунікації, Інтернет, агробізнес, соціальні мережі, SCRM.
Key words: marketing communications, Internet, agribusiness, social networks, SCRM.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Український агробізнес працює в складних умовах впродовж останніх років. Карантинні обмеження, починаючи з 2020 року, внесли значні корективи в діяльність кожної агрокомпанії в Україні не лише щодо виробництва продукції і її продажів. Водночас справжнім викликом для всіх в Україні стала повномасштабна війна і геноцид росії проти нашої країни й нації. Ці події заставили кожне українське агропідприємство повністю переглянути підходи щодо товарної, цінової політики, відкоригувати політику розподілу і часто кардинально змінити політику просування й засоби маркетингових комунікацій зокрема.

За таких умов соціальна відповідальність бізнесу в Україні і його комунікацій набула особливої актуальності. Ще більшою мірою це стосується агропромислових підприємств, які часто виробляють товари й послуги,

які безпосередньо впливають на здоров'я людей в Україні та далеко за її межами. З одного боку необхідність врахувати складну ситуацію, що склалась через форс-мажорні події на ринках (і не лише України, адже росія країна-терорист блокувала вивіз української агропродукції до багатьох інших держав), з іншого потреба врахувати досягнення в технологіях щодо зв'язку агропідприємств з іншими суб'єктами ринку — заставили вітчизняний агробізнес звернути особливу увагу на проникнення мережі Інтернет, розвиток соціальних мереж та відповідних засобів комунікацій.

Усе це зумовлює необхідність дослідження особливостей застосування соціально-етичного маркетингу в комунікаціях агропідприємств в Україні з урахуванням сучасних досягнень та діджиталізації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження соціальної-відповідальності бізнесу впродовж останніх двох десятиліть набули особливої

актуальності. Ще більшою мірою впродовж останніх років науковці і фахівці з маркетингу приділяють увагу цьому питанню крізь призму швидкого розвитку інтернет-комунікацій та соціальних медіа. Такі відомі науковці-маркетологи, як Ф. Котлер, Г. Катарджая, Ї. Сетъяван, Е. МакСтей, С. Барнс, Ш. Роджерс, Е. Торсон, Ч. Тейлор та ін. досліджують різноманітні аспекти маркетингових комунікацій, які надсилають повідомлення за допомогою мережі Інтернет, упродовж багатьох років. Українські науковці сфери маркетингу та підприємництва теж не залишають осторонь питання соціально-етичності політики просування, звертаючи увагу на цифрову складову маркетингових комунікацій сьогодні. Зокрема, у цій сфері слід відзначити праці С. Касяна, Є. Майовця, К. Мартіросова, Н. Савицької, С. Сендецької, П. Сокол, С. Хамінч та інших.

Попри достатню увагу науковців до питань застосування соціально-етичного маркетингу в сучасному бізнесі та особливу актуальність соціальної відповідальності для підприємств агропромислового комплексу в цьому контексті досі залишаються невирішеними ряд питань політики просування та застосування інструментів маркетингових комунікацій. Глибшого аналізу потребує застосування сучасних інструментів в агропромисловій сфері, яка є однією із найважливіших в національній економіці України, з акцентом на соціально-етичний маркетинг та його розвиток в секторі АПК.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даного дослідження є вивчити особливості застосування соціально-відповідальних підходів у маркетингових комунікаціях агропідприємств України крізь призму використання мережі Інтернет в політиці просування агропродукції.

Серед основних завдань дослідження доцільно виділити наступні:

- з'ясувати загальні особливості застосування маркетингових комунікацій в діяльності агробізнесу сьогодні;
- проаналізувати вплив темпів проникнення Інтернет та соціальних мереж на маркетингову діяльність агробізнесу в Україні й за кордоном;
- оцінити можливості для маркетингу агропідприємств через збільшення часу використання мобільних гаджетів населенням;
- врахувати роль соціального CRM у комунікаційних кампаніях аграрного бізнесу в Україні;
- звернути увагу на потребу зміни впливу комунікацій на потенційних клієнтів та коригування споживчої поведінки покупців.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сьогодні маркетингові комунікації стали містком між компанією, споживачами продукції й іншими суб'єктами ринку. Вони не лише спосіб донесення інформації про фірму та її товари (послуги); вони стають інструментом загальної відповідальності між обома сторонами. Сенс бізнесу і просування зокрема полягає не лише у необхідності заробити певні кошти: має завжди

бути відчуття бажання покращувати життя інших людей [4, с. 190].

Ведення бізнесу в аграрному секторі України потребує глибокого усвідомлення необхідності нести соціальну відповідальність не лише перед своїми працівниками, а й перед клієнтами, постачальниками та суспільством загалом. Відповідно сьогодні "...ви вже не можете сприймати бізнес як простий інструмент для заробляння грошей [10]", а щось значно більше, яке несе користь усім навколо.

При цьому, важливим питанням маркетингової комунікаційної політики сучасних агропідприємств має стати відповідальне та шанобливе ставлення до потенційних споживачів і клієнтів. Більшість науковців та фахівців сфери маркетингу [4, с. 190] сьогодні стверджують, що у довготривалій перспективі у розвиненому світі процвітатимуть лише ті компанії, котрі:

- любитимуть своїх споживачів;
- поважатимуть особистість клієнта;
- піклуватимуться про якість товарів і послуг.

Ключовим у процвітанні стане до дрібниць продумана маркетингова комунікаційна кампанія, яка враховуватиме інтереси споживача, компанії та суспільства. Це є запорукою зростання рівня довіри клієнтів до діяльності й продукції агропідприємства. Більше того, такий бізнес робить це шляхом виправдання і навіть перевершення покладених на нього очікувань [5]. Менеджмент українських агропромислових компаній має розуміти вже сьогодні, що зрештою такі дії позитивно впливають на економічні результати, рівень задоволеності клієнтів, ступінь щастя населення.

У маркетингу часто спрощують ринкову ситуацію, зображуючи, що все зводиться до обслуговування клієнта. При цьому розуміють, що існує два учасники: компанія та клієнт. Їхня взаємодія є доволі простим механізмом: підприємство розробляє продукт чи послугу, яка відповідає бажанням і потребам клієнтів, а потім за допомогою комплексу маркетингу буде забезпечено прибуток.

Водночас слід розуміти, що ринки сьогодні є значно складнішими і умови ведення господарської діяльності постійно ускладнюються. Ринки складають споживачі, на яких більшою чи меншою мірою впливають конкуренти [7, с. 69]. Тому маркетингові комунікації спрямовані на утримання своїх клієнтів і одночасне намагання зацікавити чужих. З іншого боку компанія не може зосереджуватись лише на клієнтах, оскільки може втратити пильність за конкурентами та тим, що відбувається на ринку.

Тим більше, часто у процесі роботи з клієнтами складним є саме психологічний аспект: люди схильні до "стадного ефекту" — купувати те, що купують інші [8]. Саме тому більшої ефективності можна досягнути, коли інструменти маркетингових комунікацій розповідатимуть про популярність товару, а не про його характеристики. Окрім того, комунікації мають допомагати клієнтам відчувати, що бути клієнтом компанії — це "мудрий вибір". Скажімо автомобільну рекламу найактивніше вивчають ті, котрі щойно придбали авто: вони шукають підтвердження правильності зробленого вибору. Це дає змогу покупцям розповісти знайо-

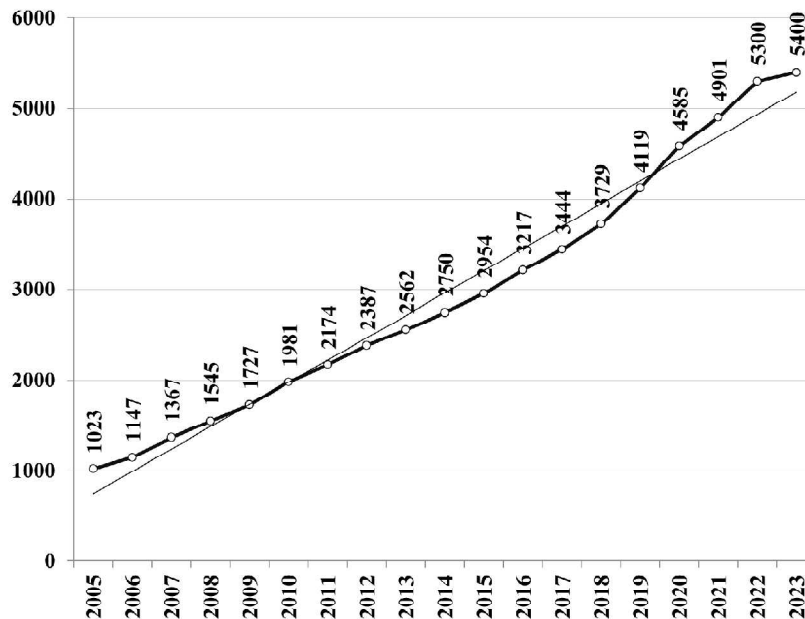

Рис. 1. Динаміка кількості користувачів мережі Інтернет у світі, 2005–2023 рр.

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [16].

мим про їхню вдалу покупку. Українським агрокомпаніям варто взяти такий підхід на маркетингове озброєння. Реакція на покупку (останній етап процесу прийняття рішення споживачем) продукту харчування, сировини, матеріалу тощо є не менш важливий етап, ніж попередні. Застосування комунікацій та налагодження зв'язку не лише здатне встановити тісніший контакт, а й покращити сприйняття товару чи обслуговування, пристосуватись швидше до вимог ринку, вберегти від потенційного негативу та перенесення його в Мережу тощо.

При цьому особливу роль варто вернути українським агрокомпаніям на розвиток мережі Інтернет та відповідних комунікаційних засобів. Кількість користувачів Інтернет в усьому світі стрімко зростає впродовж останнього десятиліття. Так, станом на кінець 2023 року кількість активних користувачів Мережею перевищила 67 % усього населення Землі та становила близько 5,4 млрд. осіб (рис. 1) [16].

З метою глибшого розуміння зміни користувачів Інтернет у світі побудуємо лінію тренду і відповідне рівняння зміни:

$$y = 246,33x + 500,47,$$

де y — прогнозована кількість користувачів Інтернет у світі;

x — період прогнозу, виражений у роках.

Для перевірки достовірності рівняння порахуємо коефіцієнт детермінації (величина вірогідності апроксимації), який у випадку рівняння тренду становить:

$$R^2 = 0,9804.$$

Це вказує на тісний зв'язок між зростанням користувачів Мережі та відповідним періодом, що дає змогу спрогнозувати подальші зміни. Виходячи з рівняння тренду, опираючись на прогнозні дані ООН щодо зміни населення світу до 2050 р. [19], здійснимо прогноз до 2030 року (табл. 1).

Таблиця 1. Прогноз частки користувачів мережі Інтернет до 2030 року на основі екстраполяції

Показники	Одиниці	Прогнозований період, роки		
		2023	2025	2030
Користувачі Інтернет	млн ос.	5 427	5 920	7 151
Населення землі	млн ос.	8 045	8 192	8 546
Частка користувачів Мережі	%	67%	72%	84%

Джерело: сформовано на основі [19].

При збереженні відповідної тенденції, розрахунки свідчать, що частка активних користувачів Всесвітньої мережі зростає до 84% у 2030 р., що є сигналом для керівництва агропромислових підприємств та відповідних маркетингових служб щодо перспектив застосування різноманітних засобів маркетингових комунікацій. Спілкування агровиробників і потенційних клієнтів зростатиме через застосування інструментів, котрі зосереджуються на даних та комунікації через всесвітню павутину.

Більше того, впродовж останніх двох десятиліть спостерігається постійна й стрімка тенденція поширення соціальних мереж, яку неможливо зупинити. Кількість користувачів соціальних мереж зростає. За даними ресурсу Backlinko [11], станом на кінець 2023 року їх налічувалось понад 4,9 млрд. користувачів у світі, що становило близько 61,2% населення світу (рис. 2).

Частка користувачів соціальними мережами в Україні також демонструє тенденцію до зростання. Так, у 2018 р. налічувалось 25,59 млн активних користувачів мережі Інтернет, що становило 58% від загальної кількості населення країни [13]. При цьому кількість користувачів соціальних мереж становила 13 млн, що складало близько 29% населення (22% населення використовують для цього смартфони). У 2024 р., незважаючи

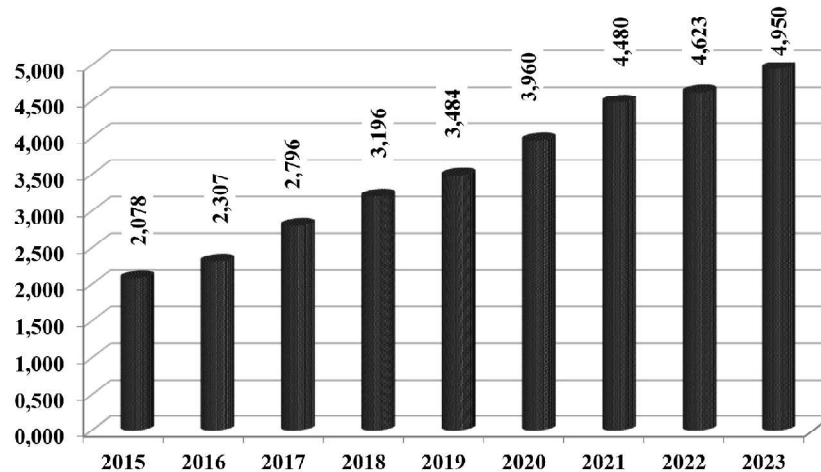

Рис. 2. Динаміка зміни користувачів соціальних мереж, 2015–2023 рр.

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [11].

на війну росії проти України, кількість користувачів Інтернет складала 29,64 млн користувачів, відповідно з коефіцієнтом інтернет-проникнення 79,2%. Число активних користувачів соціальних мереж у січні 2024 р. становило 24,3 млн, що складало 64,9% [13]. За таких умов, комунікації у маркетинговій діяльності українських агропромислових підприємств за допомогою соціальних мереж набувають особливої актуальності. У розвинених країнах існує твердження, що застосування соціальних мереж у процесі взаємодії компаній і брендів з клієнтами та побудови довготривалих відносин стає вкрай важливим засобом залучення споживачів сьогодні [1, с. 185]. Впродовж останніх десятиліть компанії, які комунікують з цільовими аудиторіями через соцмережі, та домагаються позитивного враження стають активними пропагандистами товарів і торгових марок в мережі Інтернет.

При цьому слід звертати увагу на фрагментацію соціальних мереж та підходи кожної зокрема до взаємодії користувачів між собою. Українським аграрним компа-

ніям з метою ширшого охоплення аудиторії та врахування модерних тенденцій нових платформ доцільно використовувати можливості різних соціальних мереж [2, с. 49—57].

Сьогодні боротьба різних бізнесів за увагу споживача є достатньо гострою. В постійному потоці інформації люди "обороняються" від надмірного інформаційного впливу. Відповідно агрокомпанії змушені шукати ефективні шляхи взаємодії з цільовою аудиторією. Під час аналізу користувачів соціальних мереж, ми звернули увагу на ще одну особливість — час проведений користувачами в соціальних мережах (рис. 3). За останні 10 років він постійно зростає (до уваги брались особи віком 16—64 роки). На тлі зниження використання традиційних каналів зв'язку (телебачення, радіо, преса тощо) це є сигналом для українських агровиробників — там знаходяться потенційні клієнти, які потребують нашої уваги!

Упродовж останнього десятиліття фахівці з маркетингу активно обговорюють і розвивають можли-

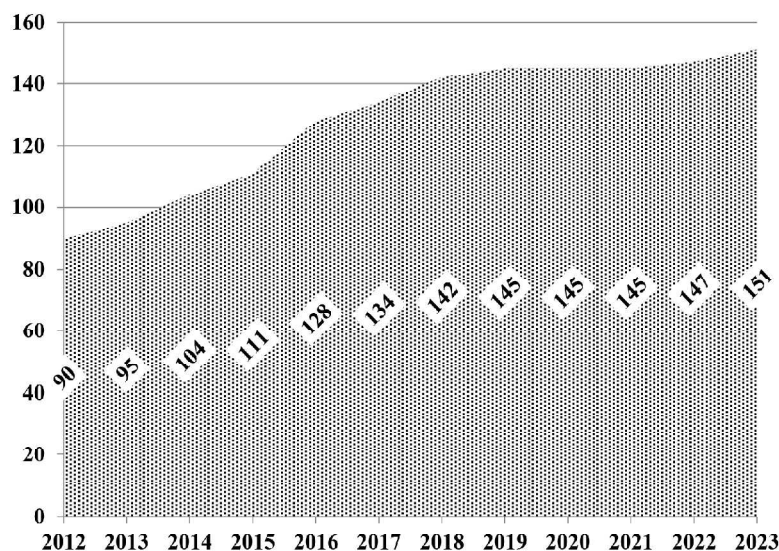

Рис. 3. Середній щоденний час, проведений в соціальних мережах користувачами у світі впродовж 2012–2023 рр.

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [12].

вості використання та узгодження роботи між соціальними мережами й CRM маркетингом. Сьогодні активно обговорюють ефективність застосування соціального CRM (SCRM — Social Customer Relationship Management), яке орієнтоване на клієнта (на відміну від традиційного CRM, спрямованого на компанію). Такий вид комунікації передбачає спілкування за допомогою соцмереж через миттєві та індивідуальні відповіді клієнтам для вирішення їхніх проблем. Головна відмінність від маркетингу у соціальних мережах — не просто передавання повідомлень торгової марки, а вирішення актуального питання споживача (адже сьогодні покупець не просто хоче задовольнити свою потребу, скажімо, в певному продукті харчування. Він прагне отримати максимальну вигоду й цінність від споживання, бути "в тренді", спробувати щось нове, встановити контакт, бути певним у високій якості й відповідальному способі виробництва товару тощо).

Активний розвиток соціального CRM зумовлений можливостями залучення потенційних клієнтів за допомогою соціальних мереж. До основних переваг SCRM зараховують [9, с. 56—57]:

- 1) наявність значних обсягів інформації про потенційних клієнтів у соціальних мережах, яку вони самі внесли в мережу;
- 2) автоматична вбудованість комунікаційних інструментів, необхідних для роботи компанії з клієнтами;
- 3) широке охоплення важливої аудиторії: молодих людей, жінок та соціально активних людей;
- 4) висока ймовірність доставки повідомлення до чітко визначеної цільової аудиторії;
- 5) висока швидкість розповсюдження інформації серед користувачів соціальних мереж;
- 6) легкий доступ до інформації, яка зберігається на сторінках окремих споживачів;
- 7) низька вартість такого засобу маркетингової комунікації, зумовлена відсутністю витрат на:
 - реєстрацію, впровадження та супровід системи;
 - підтримку актуальної інформації про своїх клієнтів (цю роботу роблять самі користувачі мережі);
- 8) технологічна надійність і доступність для працівників компанії та клієнтів.

Українські агробізнеси мають виділяти три можливі варіанти комунікацій із цільовою аудиторією за допомогою соціального CRM:

1. Прислухання — формування висновків на підставі розмов у соціальних мережах зі своїми чи потенційними клієнтами.
2. Залучення — коментування й вплив на розмови у соціальних мережах через застосування власних працівників з метою формування позитивного враження про компанію та її товари.
3. Використання — швидкий розгляд та вирішення скарг клієнтів до моменту широкого розповсюдження інформації про проблему.

Отож, соціальні мережі (Facebook, Twitter, LinkedIn, YouTube, Google та ін.), які стали невід'ємною частиною сучасного суспільства суттєво вплинули на маркетингові комунікації сьогодні: змінили спосіб спілкування, обміну та спільного створення інформації. Розвинені агрокомпанії України і світу намагаються застосовувати їх, щоби:

- рекламувати свій бренд;
- поширювати позитивну і корисну інформацію про свої економічні блага;
- досягти тіснішого спілкування зі споживачами.

Паралельно розвиток та поширення соціального CRM серед великих агрокомпаній в Україні (таких торгових марок як Наша Ряба, Danone, Епікур, Авангард, Ятрань, Галіція та багато ін.) припадає на нове покоління освічених клієнтів. Це бізнес-стратегія, що підтримується технологічною платформою та соціальними характеристиками, для того, щоб забезпечити вигідну цінність у надійному бізнес-середовищі [15]. SCRM передбачає налагодження тісних і взаємовигідних відносин з клієнтами, базується на особливій моделі взаємодії.

Сьогодні споживачі постійно стикаються зі складністю вибору конкретного товару чи послуги на будь-якому агроринку. За умов незначного переліку відомих і зрозумілих варіантів, споживачі намагаються глибше дослідити властивості кожної пропозиції й можуть за деяких умов піти на певні поступки за необхідності. Клієнт тут може застосовувати "компенсаторну" стратегію: високе значення одного атрибута (відомий виробник молока) може компенсувати низьке значення іншого (коротший термін зберігання чи вища ціна) [6, с. 114].

Однак дуже часто різноманітність пропозицій агропромислових товарів є значним; споживачі обирають інші стратегії для обрання економічних благ, оскільки фізично не можуть детально проаналізувати всі варіанти. Згідно досліджень Амоса Тверські, споживачі починають застосовувати спрощувальну стратегію "відсів аспектів" [18, с. 34—35]: не відповідні мінімальним вимогам варіанти можна відсівати, навіть якщо вони ідеальні за деякими параметрами (наприклад, ціна масла нижче 50 грн за пачку вагою 180 г не розглядається споживачем, незалежно від попередніх маркетингових комунікаційних кампаній виробника чи продавця). Застосовуючи таку стратегію, споживачі виявляють найважливіші аспекти вибору і встановлюють певні граничні рівні для кожного з них. Усе, що не відповідатиме цим рівням, буде відсіюватись до моменту, поки буде зроблено вибір, або ж буде можливість перейти до компенсаторної стратегії.

Варто погодитись із позицією Річарда Талера та Каса Санстейна, що важливим для маркетологів має стати правильно сформована архітектура вибору [6, с. 98—118]. Маркетингові комунікації агропідприємств, поряд з політиками розподілу, товарною чи ціновою, покликані полегшувати вибір споживача, тобто "спрямовувати його до спрощення". Інтернет із використанням сучасних технологій можуть значно спростити це завдання. Агрокомпанії, поряд з іншими сучасними бізнесами (наприклад, Розетка, Amazon.com, Netflix) зобов'язані структурувати інформацію про свою пропозицію, розвивати присутність в Мережі та Інтернет-торгівлю, працювати над відгуками клієнтів, групувати споживачів за схожими смаками (метод "спільного фільтрування") тощо. Таким чином, маркетологи агрокомпаній завдяки комунікаціям мають стати архітекторами вибору, підштовхуючи "людей у напрямку, про який вони й гадки не мали...", щоб надалі вони могли робити кращий вибір самостійно [17, с. 220—218].

Відповідно важливим завданням маркетингових комунікацій сьогодні, особливо довготривалих кампаній, має стати допомога в підвищенні ефективності споживчої поведінки самих покупців. Різноманітність пропозиції ускладнює не лише вибір клієнта, а й сам процес споживання, адже кількість характеристик товарів і послуг зростає. Комунікації мають забезпечити зворотним зв'язком свою цільову аудиторію. Нагадування мобільного телефону про залишок заряду менше 10% є способом зворотного зв'язку, чи штучний звук, коли фотографуємо. Сучасний споживач звикає до такої допомоги і повідомлень у будь-якому пристрої чи товарі. Для українських агропромислових компаній це вказує на необхідність розбудови прямого маркетингу в системі інтегрованих маркетингових комунікацій. Особливо слід звернути увагу на змішані засоби прямого маркетингу, зокрема CRM-маркетинг та його функціональну складову. CRM-системи забезпечують оптимізацію, контроль, авторизацію та статистичний аналіз даних для будь-якого підприємства чи виду діяльності за умови вдалого їх упровадження. Ключове, на що має бути спрямований CRM-маркетинг: встановлення послідовних і персоналізованих комунікацій з кращими та потенційно кращими клієнтами на основі врахування їх унікальних особливостей, стилю життя, поведінки, побажань з метою зміцнення лояльності [3, с. 65].

Як ми зазначали вище, сьогодні роль CRM-маркетингу зміщується: ключове не лише ідентифікувати й диференціювати клієнта; необхідно інтегрувати його у діяльність агропідприємства. Раціонально організовані комунікації повідомляють клієнта, коли він чинить правильно чи помиляється. Ефективно організовані і поєднані інструменти маркетингових комунікацій на лише впливають на вибір споживачів, вони формують його й полегшують, дають змогу налагодити взаємовигідні відносини обом сторонам і побудувати довготривалу взаємодію та співпрацю на засадах відповідальності й підлаштування сторін однієї до іншої.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

1. Еволюція маркетингового управління впродовж ХХ ст., зростання рівня конкуренції та ера масового споживання суттєво змінили не лише підходи до ведення бізнесу в усіх сферах діяльності, а й самого споживача. На перше місце сьогодні виходять відносини, взаємовигідна співпраця, довготривала взаємодія, які неможливі без соціальної відповідальності усіх учасників ринкового обміну. Відповідно й змінюються підходи до ведення підприємницької діяльності в Україні. Сьогодні необхідними стають прагнення покращувати життя інших людей через пропозицію товарів і послуг, які справді потрібні споживачам та тісний контакт забезпечений різними засобами маркетингових комунікацій. Відповідно ефективними стають комунікаційні кампанії тих агропідприємств, котрі враховують інтереси споживача, компанії та суспільства загалом.

2. Український агробізнес зобов'язаний сьогодні звертати увагу на інші бізнеси й сфери діяльності при розробленні політики просування. Важливим є врахування швидкого розвитку мережі Інтернет і відповідних

комунікаційних засобів. Стрімке зростання користувачів Інтернет в усьому світі (понад 67% усього населення Землі у 2023 р.) вказує на необхідність тіснішого комунікування із цільовою аудиторією через використання засобів просування, які опираються на Мережу. Підтверджує цю тезу прогноз частки користувачів Інтернет у світі, яка й далі зростатиме.

3. Особливу увагу при просуванні агропромислових товарів і послуг варто звернути на соціальні мережі, які набули значного поширення впродовж останнього десятиліття. Зростання часу, який проводять у мережах потенційні клієнти, вказує маркетологам агрокомпаній напрямок руху уваги людей, а отже й перспективних способів взаємодії й комунікацій із різними суб'єктами ринкових відносин.

4. Зростання ефективності SCRM в різних сферах діяльності в Україні впродовж останніх років є свідченням важливості орієнтації на клієнта. Взаємодія (спілкування) агрокомпанії за допомогою соціальних мереж із застосуванням миттєвих й індивідуальних відповідей клієнтам для вирішення їхніх питань здатне суттєво підвищити ефективність маркетингових комунікаційних кампаній. Сьогодні будь-яке підприємство має "прислуховуватись" до ринку, активно "залучатись" до спілкування для формування "правильного" враження та швидко "вирішувати" питання потенційного покупця.

5. При цьому слід відзначити, що через значний інформаційний вплив на людей, сьогодні споживачі часто опираються на спрощувальну стратегію "відсів аспектів", через встановлення граничних рівнів у процесі вибору. За таких умов важлива для агропідприємств правильно сформована архітектура вибору. Тобто засоби маркетингових комунікацій покликані полегшувати вибір споживача. І в цьому процесі можливості Інтернет здатні значно спростити це завдання і для агропідприємств, і для споживачів їхніх товарів.

Література:

1. Котлер Ф., Катарджая Г., Сетьяван І. Маркетинг 4.0. Від традиційного до цифрового. Пер. з англ. К. Куницької та О. Замаєвої. К.: Вид. група КМ-БУКС, 2018. 208 с.
2. Кузик О. Деякі аспекти маркетингових комунікацій в Інтернет агробізнесу України. Актуальні питання у сучасній науці. №7 (13). 2023. С. 47—59. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7\(13\)-47-59](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-47-59).
3. Примак Т.О. Маркетингова політика комунікацій: навч. посібн. К.: Атіка, Ельга-Н, 2009. 328 с.
4. Реформація: успіх Європи і шанс для України: колективна монографія за редакцією Романа М. Шеремети та Ольги Романенко / Р.М. Шеремета, О. Романенко, В.Л. Сміт [та ін.]; Університет менедж. Освіти. 2-ге вид., переробл. і доповн. К.: Саміт-Книга, 2017. 256 с.
5. Сісодія Р.С., Вольф Д.Б., Шет Д.Н. Фірми, що несуть любов. Як компаніям зі світовим ім'ям вдається завойовувати серця людей / Пер. з англ.; За наук. ред. канд. економ. наук І. В. Тараненко. Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2011. 336 с.
6. Талер Р., Санстейн К. Поштовх. Як допомогти людям зробити правильний вибір. К.: Наш формат, 2017. 312 с.

7. Траут Дж., Ривкин С. Сила простоты. Руководство по созданию эффективных маркетинговых стратегий. Пер. с англ. Т. Мамедовой. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. 208 с.

8. Траут Дж., Ривкин С. Новое позиционирование. СПб: Питер, 2002.

9. Ушакова І.О. Соціальні мережі як засіб впливу на взаємовідносини з клієнтами. Системи обробки інформації. 2012. № 8 (106). С. 54—58.

10. Araiza E., Soriano P.C. LL Bean Latin America. International Graduate School of Management, Case #ISE088, 2000.

11. Dean B. Social Media Usage & Growth Statistics. Backlinko. Feb. 21, 2024. URL: <https://backlinko.com/social-media-users> (дата звернення: 16.06.2024).

12. Dixon S. Average daily time spent on social media worldwide 2012—2024. Statista. Apr 10, 2024. URL: <https://www.statista.com/statistics/433871/daily-social-media-usage-worldwide/> (дата звернення: 09.06.2024).

13. Kemp S. Digital 2024: Ukraine. DataReportal. 23.02.2024. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2024-ukraine> (дата звернення: 16.06.2024).

14. Kemp S. Digital in 2018: World's Internet users pass the 4 billion mark. We Are Social. 30.01.2018. URL: <https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018>.

15. Paliouras K., Siakas K. Social Customer Relationship Management: A Case Study. International Journal of Entrepreneurial Knowledge (IJEK). Vol. 5, Iss. 1. 2017. DOI: 10.1515/ijek-2017-0002. URL: http://ijek.org/files/IJEK_1-2017v5/IJEK-1-2017,v.5_paliouras,k.siakas,k..pdf.

16. Petrosyan A. Global number of internet users 2005—2023. Statista. May 22, 2024. URL: <https://www.statista.com/statistics/273018/number-of-internet-users-worldwide/> (дата звернення: 09.06.2024).

17. Sustain, Gass R. Endogenous Preferences, Environmental Law. Journal of Legal Studies. 1993. Vol. 22. Pp. 217—254.

18. Tversky A. Elimination by Aspects: A Theory of Choice. Psychological Review. 1972. Vol. 76. Pp. 31—48.

19. World Population Forecast (2025-2050). Worldometer. URL: <https://www.worldometers.info/world-population/> (дата звернення: 09.06.2024).

References:

1. Kotler, F., Katardzhaja, Gh. and Setjavan, Ji. (2018), *Marketing 4.0. Vid tradycijnogho do cyfrovogho [Marketing 4.0: Moving from Traditional to Digital]*, KM-BUKS, Kyiv, Ukraine.

2. Kuzyk, O. (2023), "Some aspects of marketing communications on the internet of agribusiness of Ukraine", *Current issues in modern science*, vol. 7 (13), pp. 177—181, DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7\(13\)-47-59](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-47-59).

3. Prymak, T.O. (2009), *Marketing policy of communications*, Atika, Eljgha-N, Kyiv, Ukraine.

4. Sheremeta, R.M., Romanenko O. and Smit V.L. (2017), *Reformacija: uspih Jevropy i shans dlja Ukrajinj*:

kolektivna monografija za redakciju Romana M. Sheremety ta Oljghy Romanenko [Reformation: Europe's success and a chance for Ukraine], Samit-Knygha, Kyiv, Ukraine.

5. Sisodija, R.S., Voljf D.B. and Shet D.N. (2011), *Firmy, shho nesutj ljubov. Jak kompanijam zi svitovym im'jam vdajetjsja zavojuvuvaty sercja ljudej [Firms of endearment: how world-class companies profit passion and purpose]*, Balans Biznes Buks, Dnipropetrovsk, Ukraine.

6. Taler, R. and Sanstejn K. (2017), *Poshtovkh. Jak dopomoghty ljudjam zrobyty pravyl'nyj vybir [Impetus. How to help people make the right choice]*, Nash format, Kyiv, Ukraine.

7. Traut, Dzh. and Rivkin, S. (2013), *Sila prostoty. Rukovodstvo po sozdaniyu effektivnykh marketingovykh strategij [The Power Of Simplicity: A Management Guide to Cutting Through the Nonsense and Doing Things Right]*, Mann, Yvanov y Ferber, Moscow, Russia.

8. Traut, Dzh. and Rivkin, S. (2002), *Novoe pozitionirovanie [The new positioning]*, Piter, SPb, Russia.

9. Ushakova, I.O. (2012), "Social networking as a means of influence for customer relations", *Systemy obrobky informacii*, vol. 8 (106), pp. 54—58.

10. Araiza, E. and Soriano, P.C. (2000), *LL Bean Latin America*, International Graduate School of Management, Case #ISE088,.

11. Dean, B. (2024), "Social Media Usage & Growth Statistics", Backlinko, available at: <https://backlinko.com/social-media-users> (Accessed 16 June 2024).

12. Dixon, S. (2024), "Average daily time spent on social media worldwide 2012-2024", Statista, available at: <https://www.statista.com/statistics/433871/daily-social-media-usage-worldwide/> (Accessed 09 June 2024).

13. Kemp, S. (2024), "Digital 2024: Ukraine", DataReportal, available at: <https://datareportal.com/reports/digital-2024-ukraine> (Accessed 16 June 2024).

14. Kemp, S. (2018), "Digital in 2018: World's Internet users pass the 4 billion mark", We Are Social, available at: <https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018> (Accessed 9 June 2024).

15. Paliouras, K. and Siakas, K. (2017), "Social Customer Relationship Management: A Case Study", *International Journal of Entrepreneurial Knowledge (IJEK)*, Vol. 5, Iss. 1, available at: http://ijek.org/files/IJEK_1-2017v5/IJEK-1-2017,v.5_paliouras,k.siakas,k..pdf (Accessed 9 June 2024). DOI: 10.1515/ijek-2017-0002

16. Petrosyan, A. (2024), "Global number of internet users 2005—2023", Statista, available at: <https://www.statista.com/statistics/273018/number-of-internet-users-worldwide/> (Accessed 9 June 2024).

17. Sustain, G. R. (1993), "Endogenous Preferences, Environmental Law", *Journal of Legal Studies*, Vol. 22, pp. 217—254.

18. Tversky, A. (1972), "Elimination by Aspects: A Theory of Choice", *Psychological Review*, Vol. 76, pp. 31—48.

19. Worldometer (2022), "World Population Forecast (2025—2050). World Population Prospects: The 2022 Revision", available at: <https://www.worldometers.info/world-population/> (Accessed 9 June 2024).

Стаття надійшла до редакції 23.07.2024 р.

С. В. Нараєвський,
к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки, Національний технічний
університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5527-893X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.127

ТЕХНОЛОГІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ КРАЇН "ВЕЛИКОЇ ЧЕТВІРКИ (ЗАХІДНА ЄВРОПА)"

S. Naraievskyi,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economics,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

TECHNOLOGICAL TRANSFORMATION IN THE ELECTRICITY INDUSTRY OF THE "BIG FOUR (WESTERN EUROPE)" COUNTRIES

У статті аналізується технологічна трансформація електроенергетики країн "Великої четвірки (Західна Європа)" (G4), яка була проведена протягом XXI ст. Передумовою для проведення трансформації енергетики була нафтова криза 1973 р. Більшість країн Європи, у тому числі "великі" країни, зосередили свою увагу на розвитку відновлюваної енергетики. Серед різних напрямів відновлюваної енергетики основними технологічними напрямками було обрано вітрову та сонячну енергетику.

Визначено, що найбільшого зниження виробництва електроенергії було досягнуто у тепловій енергетиці, де у якості палива використовується вугілля (Німеччина, Франція, Великобританія) та продукти переробки нафти (Італія). Серед інших технологічних напрямів традиційної енергетики, що зазнали суттєвого скорочення була атомна енергетика, яка у Німеччині повністю припинила виробництво електроенергії у квітні 2023 р.

За масштабами розвитку відновлюваної енергетики європейським лідером була Німеччина, у якій цей напрям забезпечує майже половину загальних обсягів виробництва електроенергії. За окремими напрямками відновлюваної енергетики Німеччина була лідером у розвитку вітрової та сонячної енергетики, а Великобританія — за розвитком офшорної вітрової енергетики.

Проведено порівняльний аналіз ефективності роботи вітрової та сонячної енергетики у країнах G4. У вітровій енергетиці лідируючу позицію займала Великобританія завдяки успішному розвитку, насамперед офшорної вітрової енергетики, якій властиво значно вищий коефіцієнт використання встановленої потужності порівняно з наземною вітровою енергетикою. У сонячній енергетиці лідируючі позиції займала Франція та, з незначним відставанням, Італія, завдяки природному фактору (високому рівню сонячної інсоляції).

Зазначені основні переваги та недоліки вітрової та сонячної енергетики. Серед недоліків основним є нестабільність виробництва електроенергії, яка залежить від погодних умов. Серед переваг основними є модульний характер потужностей, менші терміни введення в дію об'єктів генерації та менші суми початкових інвестицій для розбудови цих об'єктів. Модульний характер та розосередження генеруючих потужностей є додатковим безпековим фактором враховуючи ситуацію в Україні.

The article analyzes the technological transformation of the electricity industry of the "Big Four (Western Europe)" (G4) countries, which was carried out during the 21st century. The oil crisis of 1973 became a prerequisite for the transformation of the energy industry. Most European countries, including the "big" countries, have focused their attention on the development of renewable energy. Wind and solar energy chosen were as the main technological directions among various renewable energy technologies.

Thermal energy experienced the biggest decline in electricity production: based on coal (Germany, France, Great Britain) based on refined oil products (Italy). Nuclear energy also experienced a significant reduction in production, and the last power units of nuclear power plants shut down were in Germany in April 2023.

In Germany, renewable energy provided about half of the electricity production and it was the European leader in this direction. Germany was a leader in the development of wind and solar energy, and Great Britain held a leading position in the development of offshore wind energy. Germany has its own powerful manufacturers of wind energy equipment: Siemens Energy, Nordex, and Enercon. Chinese companies occupy dominant positions both on the world market in general and on the European market in particular.

A comparative analysis of the efficiency of wind and solar energy in the G4 countries carried out was. The UK has been a leader in wind energy thanks to the development of offshore wind energy, which has a higher utilization rate of installed capacity. France and, with a slight lag, Italy were leading the way in solar energy due to the natural factor (high level of solar insolation).

Solar and wind energy have certain disadvantages and advantages. The main disadvantage is the instability of production, which depends on weather conditions. The main advantages are the modular nature of the capacities, a shorter period of implementation, and a smaller amount of initial investment. An additional security factor for Ukraine is the modular nature and dispersion of generating capacities.

Ключові слова: технологічна трансформація електроенергетики, Велика четвірка (Західна Європа), тепла енергетика, атомна енергетика, відновлювана енергетика, вітрова енергетика, сонячна енергетика, ефективність використання встановленої потужності.

Key words: evaluation technological transformation in the electricity industry, Big Four (Western Europe), thermal energy, nuclear energy, renewable energy, wind energy, solar energy, efficiency of use of installed capacity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Питання стабільного забезпечення споживачів електричною енергією в Україні, наразі, є одним з найважливіших для громадян, бізнесу та економіки країни загалом. За рахунок втрати значної частини генеруючих потужностей більшість споживачів отримують електричну енергію за графіками, що передбачають постійні відключення, а самі ці відключення можуть тривати чотири, сім, чи навіть більше годин поспіль.

Залежно від технології, що використовується для виробництва електроенергії потужності можуть поділятися на базові та регулюючі (реверсивні). Найкращим варіантом базової потужності є атомна енергетика, а найкращим варіантом регулюючої потужності є гідроенергетика. Енергосистема країни має складатися з різних технологічних рішень для виробництва електроенергії, що має забезпечувати стабільність роботи такої системи, враховувати зміни споживання залежно від періоду року (зима, літо), тижня (робочі та вихідні дні) та часу доби (ранкові та вечірні піки навантаження та нічний спад у енергоспоживанні).

Більшість країн Європи протягом ХХІ ст. суттєво змінили технологічну структуру власних генеруючих потужностей. Значна частина країн Європи суттєво наростили потужності відновлюваної енергетики, серед яких найдинамічніше розвивалися вітрова та сонячна енергетика. Доцільним є дослідження досвіду, насамперед, великих країн Європи (Німеччина, Франція, Великобританія, Італія) у трансформації їхньої енергетики та визначення можливих напрямів використання цього позитивного досвіду при відновленні та розбудові енергетики України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На рівні Європейського Союзу (ЄС) основним документом, що передбачає суттєве зменшення негативного впливу на довкілля, включаючи трансформацію енергетики, є Європейський зелений курс (The European Green Deal). Загалом, у разі позитивної реалізації сукупності цих політичних ініціатив Європейської Комісії (European Commission) Європа має стати першою кліматично нейтральною частиною світу. Проміжними цілями є зниження викидів парникових газів до 2030 р. на 55 % відносно 1990 р., частка відновлюваної енергетики має становити понад 32 %, підвищення енергоефективності має складати 32,5 %. Оскільки, наразі, на енергетику припадає близько 75 % викидів парникових газів у ЄС, то зміна технологічних процесів з існуючих, на нейтральні до вуглецю є головним пріоритетом до 2050 р. у перебудові країнами Європи власної енергетики [1].

В Україні однією з організацій, що займається прогнозуванням та розробкою сценаріїв розвитку енергетики є Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД). За баченням спеціалістів цієї установи, серед технологічних рішень зі сфери відновлюваної енергетики, що використовуються уже протягом декількох десятиків років, найбільш поширеними є вітрова та сонячна енергетика. До більш нових видів технологічних рішень відносять такі: високоманеврова тепла генерація, системи накопичення електричної енергії, споживачі-регулятори, малі модульні ядерні реактори, технології утилізації профіцитів електричної енергії в енергосистемі (спрямування цього профіциту на виробництво водню), механічні накопичувачі енергії та ін. Ще одним важливим елементом для розвитку енергетики майбутнього є автоматизація технологічних процесів за рахунок розбудови розумних мереж (Smart-Grids) та штуч-

ного інтелекту (Artificial intelligence), що мають забезпечити ефективне управління режимами виробництва, передачі та споживання електричної енергії [2, с. 6—7, 9].

Energy Institute публікує статистичний звіт (Statistical Review of World Energy 2024). Аналогічні статистичні звіти протягом 70-ти років публікувала британська нафтова компанія BP починаючи з 1952 р. Наразі ця публікація здійснюється за підтримки BP, а також за рахунок консультативної та фінансової підтримки консалтингових компаній KPMG (Нідерланди) і Kearney (США). Звіт містить великий перелік статистичної інформації по паливно-енергетичному комплексу та енергетиці, включаючи обсяги виробництва електроенергії за рахунок використання різних видів традиційної та відновлюваної енергетики [3].

Міжнародне агентство з поновлюваних джерел енергії (International Renewable Energy Agency (IRENA)) публікує на своєму сайті значний обсяг інформації з розвитку альтернативної енергетики. Інформація стосується обсягів введених потужностей, обсягів виробництва теплової та електричної енергії, витрат на виробництво енергії, кількості працюючих, нових видів генерації, ситуації у різних регіонах і країнах світу та ін. [4].

Міжнародна організація Renewable Energy Policy Network for the 21st Century (REN21) у своїх звітах аналізує інформацію стосовно розвитку різних напрямів відновлюваної енергетики, енергозбереження, транспорту, інвестування в альтернативну енергетику та ін. Статистика наводиться по окремим регіонам світу та найбільшим країнам, що лідирують за певним технологічним напрямом [5].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є проведення порівняльного аналізу стосовно технологічних рішень, що забезпечують основні обсяги виробництва електроенергії у найбільших країнах Європи. Визначення, які з цих технологій можуть бути використані в Україні для максимально швидкого відновлення пошкоджених потужностей та забезпечення максимальної стабільності у постачанні електричної енергії у наступному часовому періоді. Методологічну основу дослідження становлять методи статистичного дослідження, тенденцій і показників динаміки, макроекономічного аналізу, порівняльного аналізу, системного підходу, логічного узагальнення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Питання стосовно зміни структури власних генеруючих потужностей постало дуже гостро перед розвинутими країнами світу під час нафтової кризи у 1973 р. Уряди багатьох країн, насамперед європейських, почали розробляти плани зі зменшення власної залежності від постачання енергетичних ресурсів із закордону. Насамперед це стосувалося нафти, але також зачіпало й інші традиційні енергетичні ресурси (вугілля та природний газ). Напрямів реалізації запланованого зменшення залежності від традиційних викопних видів палива було декілька. Одним з них був розвиток атомної енергетики, ще одним з можливих напрямів був прискоре-

ний розвиток різних напрямів відновлюваної енергетики. Додатковими заходами було підвищення енергоефективності, перехід на громадський транспорт чи використання двоколісних транспортних засобів (скутер, велосипед, електросамокат) замість власного автомобіля та ін.

Однією з перших серед країн Європи, що почала провадити кардинальні зміни у власній енергетиці, була Данія. На першому етапі розглядали можливість розбудови атомної енергетики, якої у цій країні не було. Проаналізувавши різні сценарії, керівництво країни відмовилося від будівництва атомних енергоблоків на своїй території та переорієнтувалося на розвиток відновлюваної енергетики. За час, що пройшов, від нафтової кризи 1973 р. Данія стала одним зі світових лідерів у розвитку, насамперед, вітрової енергетики. Вона першою почала виробництво електроенергії у промислових масштабах, ще у 1978 р. Надалі, у 1993 р. обсяги виробництва досягли 1 млрд кВт·год (2,94 % від загальних обсягів виробництва електроенергії у Данії — 34 млрд кВт·год), у 2012 р. — 10,3 млрд кВт·год (33,55 % від 30,7 млрд кВт·год), а за підсумками 2023 р. — 19,4 млрд кВт·год (57,7 % від 33,6 млрд кВт·год). Така частка вітроенергетики у загальних обсягах виробництва електроенергії є одним з найвищих показників у світі, якщо не враховувати невеликі острівні території, насамперед у Карибському басейні, де окрім вітрової та сонячної енергетики інших джерел енергії може не бути взагалі [3].

Данська компанія Vestas є технологічним лідером у виробництві вітроустановок мегаватного класу (встановлена потужність однієї вітроустановки складає понад 1 МВт) та тривалий час (понад 20 років) займала перше місце за обсягом вироблених вітроустановок. За підсумками 2022 р. за обсягами вироблених вітроустановок займала 2-гу позицію у загальносвітовому рейтингу (встановлена потужність 12,3 ГВт) незначно (на 3,1 %) поступаючись китайській компанії Goldwind (12,7 ГВт). За окремими напрямками у 2022 р. вона займала: наземна вітроенергетика — 2-ге місце (встановлена потужність 10,4 ГВт), офшорна вітроенергетика — 1-ше місце (1,9 ГВт). Підрозділ з розвитку вітроенергетики компанії ДТЕК на своїх вітрових електростанціях в Україні встановлює вітроустановки саме цього данського виробника як такі, що найкраще відповідають вітровим умовам України та показникам "ціна-якість" [6].

Досвід Данії свідчить про можливість успішної технологічної трансформації власної електричної генеруючої системи за рахунок розвитку, насамперед, вітрової енергетики та її вдалого поєднання з іншими видами генерації. Та все ж, Данія є досить невеликою країною (площа країни становить близько 43,1 тис км²) і буде доцільним дослідити ситуацію у більших країнах Європи, що співставні за окремими показниками з Україною. Відповідно, для порівняння були обрані великі країни Європи: Німеччина, Франція, Великобританія, Італія. Іноді ці країни називають "Велика четвірка (Західна Європа)" (Big Four (Western Europe)), насамперед, через розмір їх економік, що у Європі займають перші чотири позиції. Також, ці країни входять до Групи семи (G7) та Групи двадцяти (G20), яка включає дев'ятнад-

цять провідних країн (економік) світу, ЄС та, з 2023 р., Африканський Союз.

Структура виробництва електроенергії у цих країнах у 2023 р. наведена у табл. 1. У традиційній енергетиці найбільші обсяги виробництва електроенергії за окремими напрямками були у Італії (нафта — 10,6 млрд кВт·год та природний газ — 117,5 млрд кВт·год), Німеччини (вугілля — 127,8 млрд кВт·год), Франції (атомна енергія — 338,2 млрд кВт·год та гідроенергія — 84,3 млрд кВт·год). Найбільші обсяги виробництва у відновлюваній енергетиці були у Німеччини (252,8 млрд кВт·год). Наступні позиції розподілилися таким чином: 2-ге місце займала Великобританія (129,8 млрд кВт·год), 3-є місце — Франція (84,3 млрд кВт·год), 4-те місце — Італія (75,1 млрд кВт·год).

Розглянемо як змінилася технологічна структура генерації електричної енергії кожної з цих країн окремо за період 2000—2023 рр., а також проаналізуємо пріоритетні напрями генерації на початку XXI ст. та за підсумками 2023 р.

Першою будемо аналізувати Німеччину як найбільшу економіку Європи. За загальними обсягами виробництва електроенергії (513,6 млрд кВт·год) Німеччина, також була європейським лідером, за виключенням останнього, 2023 р., коли вона незначно поступилася Франції (519,7 млрд кВт·год). Обсяги виробництва електричної енергії у Німеччині за окремими технологічними напрямками генерації за період 2000—2023 рр. наведено у табл. 2.

Протягом зазначеного періоду у Німеччині спостерігалося нарощування обсягів виробництва електроенергії до 2015 р. (647,1 млрд кВт·год), а надалі було зафіксовано суттєве скорочення (на 20,6 %), що у 2023 р. становило 513,6 млрд кВт·год. За окремими технологічними напрямками генерації на початок аналізованого періоду (2000 р.) найбільший обсяг виробленої електроенергії (291,4 млрд кВт·год, 50,7 % від загального виробництва) забезпечували теплові електростанції (ТЕС), що працювали на вугіллі. В подальшому, насамперед через шкоду для довкілля, виробництво на вугільних ТЕС скоротилося до 2023 р. у понад два рази (127,8 млрд кВт·год, 24,9 % від загального виробництва). І це враховуючи, що власні запаси вугілля у Німеччині є одними з найбільших серед країн Європи. За рахунок розвіданих запасів при збереженні видобутку на рівні останнього року (2023 р.) Німеччина може забезпечувати свої потреби протягом 334 років. Середній показник для країн Європи становить 299 років, а середньосвітовий показник — 139 років [3].

Обсяги виробленої електроенергії за рахунок продуктів переробки нафти (насамперед мазуту) змінилися не суттєво (скоротилося з 5,9 млрд кВт·год у 2000 р. до 4,9 млрд кВт·год у 2023 р.). Обсяги виробленої електроенергії з природного газу мали тенденцію до зростання (95,0 млрд кВт·год у 2020 р.), але починаючи з 2022 р. почали скорочуватися (77,7 млрд кВт·год у 2023 р.) [3].

Таблиця 1. Технологічна структура виробництва електроенергії у "Великій європейській четвірці", млрд кВт·год (2023 р.)

Країна	Нафта	Природний газ	Вугілля	Атомна енергія	Гідро-енергія	Відновлювана енергія	Інші види енергії	Загалом
Німеччина	4,9	77,7	127,8	7,2	19,6	252,8	23,6	513,6
Франція	1,8	32,3	0,9	338,2	55,5	84,3	6,7	519,7
Великобританія	2,4	97,9	3,5	40,7	5,2	129,8	6,1	285,6
Італія	10,6	117,5	20,0	0	38,9	75,1	3,2	265,3

Джерело: сформовано на основі [3].

Таблиця 2. Обсяги виробництва електричної енергії у Німеччині за окремими технологічними напрямками генерації за період 2000—2023 рр., млрд кВт·год

Вид енергоресурсу	2000	2005	2010	2015	2020	2023
Нафта	5,9	11,9	8,6	6,1	4,7	4,9
Газ	49,2	72,2	88,8	61,5	95	77,7
Вугілля	291,4	288,1	262,9	272,2	134,6	127,8
Атомна	169,6	163	140,6	91,8	64,4	7,2
Гідро	24,9	19,6	21	19	18,3	19,6
Відновлювана	12,9	43,8	84,5	169,2	232,8	252,8
Інші	21,3	24,1	26,6	27,3	24,9	23,6
Загалом	575,2	622,7	633	647,1	574,7	513,6

Джерело: сформовано на основі [3].

Найбільш кардинального скорочення зазнало виробництво електроенергії на атомних електростанціях (АЕС). За потужністю власних АЕС у 2000 р. Німеччина займала 2-ге місце у Європі після Франції та 4-те місце у світі поступаючись ще США та Японії. Нових АЕС у Німеччині тривалий час не будували, але питання з відновлення їхнього будівництва періодично піднімалися в урядових колах цієї країни. Після аварії на японській АЕС Фукусіма у 2011 р., питання з будівництва нових атомних блоків у Німеччині було закрито, а виведення з експлуатації діючих енергоблоків прискорилося. За підсумками 2023 р. за обсягами виробництва електроенергії на АЕС (7,2 млрд кВт·год) Німеччина займала лише 13-те місце у Європі і це були показники лише за перші чотири місяці 2023 р. У квітні 2023 р. у Німеччині було зупинені три останні енергоблоки АЕС і з цього періоду електроенергія у атомній енергетиці цієї країни уже не виробляється [3].

Відновлювана енергетика Німеччини, навпаки, зазнала динамічного зростання. Її розвиток у промислових масштабах почався ще з кінця ХХ ст. Так, перші промислові об'єкти у вітрової енергетики Німеччині було введено в дію у другій половині 80-х рр. ХХ ст., а у сонячній енергетиці на початку 90-х рр. ХХ ст. Цьому сприяла державна програма з їхнього розвитку, законодавча підтримка, пільги для виробників електроенергії, сприяння місцевих органів влади. За підсумками 2023 р. у відновлюваній енергетиці Німеччини було вироблено 252,8 млрд кВт·год електроенергії, з яких у вітрової енергетиці — 142,1 млрд кВт·год, у сонячній — 61,2 млрд кВт·год та ще 50,4 млрд кВт·год за рахунок інших технологічних рішень [3].

У вітрової енергетиці Німеччина має трьох потужних виробників вітроустановок. Найбільшою є компанія Siemens Energy. За підсумками 2022 р. у загальносвітовому рейтингу вона займала 5-те місце за обсягом виробленої продукції (загальна потужність вироблених вітроустановок становила 6,8 ГВт), а за окремими на-

Таблиця 3. Обсяги виробництва електричної енергії у Франції за окремими технологічними напрямками генерації за період 2000–2023 рр., млрд кВт·год

Вид енергоресурсу	2000	2005	2010	2015	2020	2023
Нафта	7,2	7,9	5,5	2,7	1,7	1,8
Газ	11,5	23,1	23,8	24,4	37	32,3
Вугілля	30,9	30,7	26,3	9,5	1,4	0,9
Атомна	415,2	451,5	428,5	437,4	353,8	338,2
Гідро	66,4	51,5	62,7	54,6	61,7	55,5
Відновлювана	3	4,8	15,5	35,7	61,5	84,3
Інші	5,7	6,5	7	7,4	7,2	6,7
Загалом	539,9	576	569,3	571,7	524,3	519,7

Джерело: сформовано на основі [3].

Таблиця 4. Обсяги виробництва електричної енергії у Великобританії за окремими технологічними напрямками генерації за період 2000–2023 рр., млрд кВт·год

Вид енергоресурсу	2000	2005	2010	2015	2020	2023
Нафта	6,5	5,3	4,8	2	1,6	2,4
Газ	148,1	152,6	175,7	99,9	112,7	97,9
Вугілля	119,9	134,6	107,6	75,9	5,5	3,5
Атомна	85,1	81,6	62,1	70,3	50,3	40,7
Гідро	5,1	4,9	3,6	6,3	6,9	5,2
Відновлювана	4,8	12	22,6	77,1	127,4	129,8
Інші	7,5	7,2	5,7	7,4	10,4	6,1
Загалом	377	398,2	382,1	338,9	314,8	285,6

Джерело: сформовано на основі [3].

прямами виробництва вітроустановок у наземній вітроенергетиці, також 5-те місце (5,4 ГВт), у офшорній вітроенергетиці 2-ге місце (1,4 ГВт) поступаючись лише, уже згаданий вище данській компанії Vestas. Ще одним потужним виробником вітроустановок у Німеччині є компанія Nordex. Вона займала 7-ме місце у загальносвітовому рейтингу за загальним виробництвом вітроустановок (4,7 ГВт). Усі мали відношення до наземної вітроенергетики. У офшорній вітроенергетиці ця компанія не працювала. Третім виробником вітроустановок у Німеччині є компанія Enercon. За рік компанія виробляє вітроустановок загальною потужністю близько 2 ГВт [6].

У виробництві сонячних панелей домінуючі позиції як на світовому ринку, загалом, так і на європейському ринку, зокрема, займають китайські компанії. Європейські виробники відповідного обладнання контролюють лише декілька відсотків загальносвітового ринку. Така ситуація пов'язана, з політикою, що проводили урядові органи Китаю та з недостатньою увагою до неї урядових кіл з більшості європейських країн.

Наступною країною для аналізу візьмемо Францію. Обсяги виробництва електричної енергії у Франції за окремими технологічними напрямками генерації за період 2000–2023 рр. наведено у табл. 3. Загальні обсяги виробництва електроенергії у Франції мали тенденцію до зростання до 2015 р. (571,7 млрд кВт·год), а потім зазнали скорочення (519,7 млрд кВт·год) у 2023 р. [3].

Технологічна структура виробництва електроенергії у Франції не зазнала настільки суттєвих змін, як у Німеччині, але динаміка до розвитку відновлюваної енергетики також помітна. Зростання у відновлюваній енергетиці становило з 3 млрд кВт·год у 2000 р. до 84,3 млрд

кВт·год у 2023 р. (у 28,1 рази) та склало 16,2 % загальних обсягів виробництва електроенергії у Франції. Однією зі складових більш стабільної ситуації у енергетиці Франції є її досить оптимальна структура з поєднанням атомної енергетики (базова потужність) та гідроенергетики (регулююча потужність). За потужністю власної атомної енергетики та обсягами виробництва електроенергії на АЕС Франція тривалий час займала 2-гу позицію у загальносвітовому рейтингу, поступаючись лише США, а починаючи з 2020 р. перемістилася на 3-ю позицію, поступившись ще й Китаю. Протягом досліджуваного періоду обсяги виробництва електроенергії на АЕС скоротилися з 415,2 млрд кВт·год у 2000 р. до 338,2 млрд кВт·год у 2023 р., але вона продовжувала забезпечувати 65,1 % загальних обсягів виробництва електроенергії у Франції, що є найвищим показником у світовій енергетиці [3].

У традиційній тепловій енергетиці, протягом досліджуваного періоду, обсяг електроенергії виробленої на основі продуктів переробки нафти скоротився з 7,2 млрд кВт·год до 1,8 млрд кВт·год та вугілля з 30,9 млрд кВт·год до 0,9 млрд кВт·год, а за рахунок природного газу обсяги виробництва електроенергії, навпаки, суттєво зросли з 11,5 млрд кВт·год до 32,3 млрд кВт·год [3].

Третьою країною для аналізу візьмемо Великобританію. Обсяги виробництва електричної енергії у Великобританії за окремими технологічними напрямками генерації за період 2000–2023 рр. наведено у табл. 4. Загальні обсяги виробництва електроенергії у Великобританії мали тенденцію до зростання лише на самому початку XXI ст. з 377,0 млрд кВт·год у 2000 р. до 398,2 млрд кВт·год у 2005 р. В подальшому обсяги виробленої електроенергії суттєво скоротилися. Загалом, протягом досліджуваного періоду (2000–2023 рр.) скорочення становило 24,2 % до 285,6 млрд кВт·год [3]. Це пов'язано з певною деіндустріалізацією Великобританії, тобто перенесення промислового виробництва до інших країн і розширення сфери послуг, яка не потребує такої кількості електроенергії. Ще однією складовою скорочення обсягів виробництва електроенергії є підвищення енергоефективності [3].

У традиційній тепловій енергетиці протягом досліджуваного періоду усі види зменшили обсяги генерації: на основі продуктів переробки нафти з 6,5 млрд кВт·год до 2,3 млрд кВт·год, на основі природного газу з 148,1 млрд кВт·год до 97,9 млрд кВт·год, а основі вугілля з 119,9 до 3,5 млрд кВт·год. Найбільше скорочення стосувалося електроенергії виробленої на ТЕС, що працюють на вугіллі. Це пов'язано як з екологічною складовою, оскільки вугілля найбільше забруднює навколишнє середовище, так і, на відміну від Німеччини, з вичерпанням розвіданих запасів вугілля на території Великобританії [3].

У атомній енергетиці протягом усього досліджуваного періоду обсяги виробленої електроенергії постійно скорочувалися, з 85,1 млрд кВт·год у 2000 р. до 40,7 млрд кВт·год у 2023 р. (на 52,2 %). Нових енергоблоків у Великобританії протягом цього часового періоду в експлуатацію не здавали, а існуючі поступово завершували свою роботу [3]. Наразі у Великобританії розробляється програма з розвитку атомної енергетики. Вона

передбачає збільшення генеруючих потужностей у 3 рази та побудову 6-ти чи 7-ми нових АЕС. Також, розглядається можливість спорудження малих модульних реакторів, що мають бути більш дешевою альтернативною традиційній атомній енергетиці.

У гідроенергетиці обсяги виробленої електроенергії залишилися фактично на тому ж рівні. У 2000 р. на ГЕС було вироблено 5,1 млрд кВт·год електроенергії, а у 2023 р. — 5,2 млрд кВт·год. Тобто, розвиток гідроенергетики у Великобританії досяг певної межі. Великих річок у цій країні немає, гірських масивів, де може бути великий перепад висот, за рахунок яких можна виробляти значні обсяги електроенергії навіть на малих річках, також немає [3].

Найбільш швидкими темпами у Великобританії розвивалася відновлювана енергетика. Зростання становило з 4,8 млрд кВт·год у 2000 р. до 129,8 млрд кВт·год у 2023 р. (у понад 27 разів). Наразі відновлювана енергетика є провідним напрямом генерації електроенергії забезпечивши у 2023 р. 45,4 % загальних обсягів виробництва електроенергії у цій країні. Провідним напрямом у відновлюваній енергетиці є вітроенергетика, яка у 2023 р. забезпечила виробництво 82,0 млрд кВт·год, а сонячна енергетика — 13,8 млрд кВт·год. Особливістю вітроенергетики Великобританії є значна частка потужностей у офшорній вітроенергетиці. Так за підсумками 2023 р. загальна встановлена потужність вітроустановок у Великобританії складала 28 763 МВт, з яких 14 835 МВт (51,6 % загальних потужностей вітроенергетики) у наземній вітроенергетиці та 13 928 МВт (48,4 %) у офшорній вітроенергетиці. За загальним обсягом встановлених потужностей у офшорній вітроенергетиці Великобританія займає 2-ге місце у світі поступаючись лише Китаю (30 460 МВт), але за часткою має найвищий показник у світі [3]. Основною перевагою офшорної вітроенергетики над наземною є вищий коефіцієнт використання встановленої потужності. У офшорній вітроенергетиці він може досягати 45,0 %, на відміну від наземної, де він переважно не перевищує 30,0 %. Це надає можливість виробляти більший обсяг електроенергії на одиницю встановленої потужності [7].

Останньою у цьому аналізі розглянемо Італію. Обсяги виробництва електричної енергії в Італії за окремими технологічними напрямками генерації за період 2000—2023 рр. наведено у табл. 5. Загальні обсяги виробництва електроенергії у Італії також зазнали зниження, але на значно меншу величину (11,4 млрд кВт·год; на 4,1 %) ніж у трьох інших країн. У 2000 р. обсяги виробництва становили 276,7 млрд кВт·год, у 2005 р. вони зросли до 303,8 млрд кВт·год, а в подальшому спостерігалася тенденція до зниження виробництва на рівні 265,3 млрд кВт·год у 2023 р. [3].

Основу енергетики Італії у 2000 р. складали ТЕС, що у якості палива використовували традиційні енергоносії: природний газ — 101,4 млрд кВт·год, продукти переробки нафти — 85,9 млрд кВт·год, вугілля — 30,5 млрд кВт·год. За досліджуваний період частка продуктів переробки нафти суттєво скоротилася (у 8,1 рази) до 10,6 млрд кВт·год, природного газу зросла (на 15,9 %) до 117,5 млрд кВт·год, а вугілля скоротилася (на 34,4%) до 20 млрд кВт·год. Частка природного газу в енергетиці країни (44,3%) є найбільшою серед усіх

Таблиця 5. Обсяги виробництва електричної енергії у Італії за окремими технологічними напрямками генерації за період 2000—2023 рр., млрд кВт·год

Вид енергоресурсу	2000	2005	2010	2015	2020	2023
Нафта	85,9	47,1	21,7	13,9	11,4	10,6
Газ	101,4	149,4	152,7	110,9	133,7	117,5
Вугілля	30,5	49,4	44,5	45,4	15,1	20
Атомна	0	0	0	0	0	0
Гідро	44,2	36,1	51,1	45,5	47,6	38,9
Відновлювана	6,7	12,4	25,8	63,4	69,4	75,1
Інші	8	9,4	6,2	3,9	3,3	3,2
Загалом	276,7	303,8	302	283	280,5	265,3

Джерело: сформовано на основі [3].

енергоресурсів та більшою, ніж у інших країн, що обрані для порівняння [3].

Об'єктів атомної енергетики у Італії немає. Гідроенергетика суттєвих змін не зазнала знизившись з 44,2 млрд кВт·год у 2000 р. до 38,9 млрд кВт·год у 2023. Відновлювана енергетика протягом досліджуваного періоду зросла найбільше (в 11,2 рази), з 6,7 млрд кВт·год до 75,1 млрд кВт·год. Провідним напрямом відновлюваної енергетики є сонячна — 31,2 млрд кВт·год, а у вітровій обсяги виробництва становили 23,5 млрд кВт·год. У вітровій енергетиці Італії потужностей в офшорній вітроенергетиці немає, на відміну від трьох інших країн.

Кожна з досліджуваних країн найбільшу увагу у розвитку власної енергетики зосереджувала на відновлюваній енергетиці. Основними напрямками у розвитку відновлюваної енергетики у цих країнах були вітрова та сонячна енергетика. Порівняльна характеристика розвитку вітрової та сонячної енергетики у країнах "Великої четвірки (Західна Європа)" наведена у табл. 6.

При порівнянні масштабів розвитку відповідної галузі у кожній із зазначених країн доцільним буде не лише розглянути обсяги введених потужностей та виробництво електроенергії, а й розрахувати ефективність роботи цих потужностей. Німеччина є лідером за встановленими потужностями та обсягом виробленої електроенергії як у вітровій, так і у сонячній енергетиці, але за ефективністю роботи у вітровій енергетиці (23,4 %) зайняла 3-ю позицію, а у сонячній (8,5 %) — останню, 4-ту. У вітровій енергетиці Німеччини це обумовлено тим, що ділянки з найкращим вітровим потенціалом уже зайняті, а вітроустановки розміщуються на ділянках, у яких цей вітровий потенціал не є високим. Офшорна вітрова енергетики у Німеччині також розвивається, але за розміром берегової лінії (2 389 км) та площею континентального шельфу придатного для встановлення вітроустановок ця країна суттєво поступається іншим трьом представникам G4 та, відповідно, має не найкращі можливості для її розвитку.

Франція у вітровій енергетиці за встановленими потужностями та обсягом виробленої електроенергії займає 3-є місце, а за ефективністю — 2-ге. У сонячній енергетиці за встановленими потужностями та обсягом виробленої електроенергії вона займає 3-є місце, а за ефективністю — 1-ше. Франція має найбільшу площу території (551,7 тис км²) у цій групі країн, має значну

Таблиця 6. Показники розвитку вітрової та сонячної енергетики у країнах "Великої четвірки (Західна Європа)" (2023 р.)

Країна	Вітрова енергетика			Сонячна енергетика		
	Встановлена потужність, МВт	Виробництво електроенергії, млрд кВт×год	Ефективність використання встановленої потужності, %	Встановлена потужність, МВт	Виробництво електроенергії, млрд кВт×год	Ефективність використання встановленої потужності, %
Німеччина	69 459	142,1	23,4	81 739	61,2	8,5
Франція	22 196	52,3	26,9	20 551	22,2	12,3
Великобританія	30 215	82,0	31,0	15 657	13,8	10,1
Італія	12 308	23,5	21,8	29 795	31,2	12,0

Джерело: сформовано та розраховано на основі [3].

берегову лінію (3 427 км) та сприятливі умови для розвитку як вітрової, так і сонячної енергетики.

Великобританія у вітровій енергетиці за встановленими потужностями та обсягом виробленої електроенергії займає 2-ге місце, а за ефективністю — 1-ше, що обумовлено успішним розвитком офшорної вітроенергетики. У сонячній енергетиці за встановленими потужностями та обсягом виробленої електроенергії вона займає 4-те місце, а за ефективністю — 3-є. Завдяки континентальному шельфу у Північному морі має одні з найкращих умов для розвитку офшорної вітрової енергетики, які успішно та ефективно реалізує.

Італія за усіма порівнюваними показниками у вітровій енергетиці займає останню — 4-ту позицію, що спричинено недостатньою увагою до розвитку цього напрямку, а об'єктів офшорної вітроенергетики у цій країні наразі немає. У сонячній енергетиці Італія за встановленими потужностями та обсягом виробленої електроенергії займає 2-ге місце після Німеччини, а за ефективністю, також 2-ге після Франції з невеликим відставанням. Має гарні перспективи для подальшого розвитку сонячної енергетики завдяки найбільшому рівню сонячної інсоляції у цій групі країн.

Враховуючи результати проведеного аналізу, найшвидші темпи розвитку мала відновлювана енергетика, насамперед вітрова та сонячна. Україні доцільно враховувати досвід цих країн Європи при відновленні власної енергосистеми та перебудувати її збільшивши генерацію у відновлювальній енергетиці. Вітрова та сонячна енергетика мають як недоліки, так і переваги. Серед основних недоліків є нестабільність виробництва електроенергії, що залежить від погодних умов (наявність чи відсутність вітру, інтенсивність сонячного випромінювання). Тому, ці джерела генерації потрібно комбінувати з іншими технологічними рішеннями та сприяти розвитку акумулюючих потужностей (гідроенергетика, електричні акумулятори, інші системи накопичування енергії).

Серед основних переваг вітрової та сонячної енергетики є модульний характер потужностей, терміни введення в дію, необхідний обсяг інвестицій. Так, якщо потужність енергоблоку сучасних АЕС знаходиться в межах 1 000—1 500 МВт, ТЕС — 200—350 МВт, то одинична потужність сучасної вітроустановки знаходиться в межах 5—15 МВт, а сонячної панелі 200—450 Вт. Термін введення в дію нової АЕС складає від 5-ти років, ТЕС від 2-х років, то потужна промислова вітрова електростанція може бути введена в дію протягом року, а сонячна електростанція — від декількох місяців до пів року. Вартість спорудження одного енергоблоку АЕС

потужністю 1 000 МВт становить від 5-ти млрд дол. [8], енергоблоку ТЕС потужністю 200 МВт — 300 млн дол. [9]. Для вітроустановок вартість становить близько 1 млн дол. / 1 МВт потужності [10], а для сонячної енергетики від 0,85 млн дол. / 1 МВт потужності [11]. Враховуючи модульний характер технологій відновлюваної енергетики отримати електроенергію можна за короткий проміжок часу та меншу суму початкових інвестицій. Також, розосередження генеруючих потужностей через їх модульний характер робить їх менш уразливими від ворожих атак, що наразі надзвичайно актуально для України, як воюючої країни.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

За результатами проведеного дослідження технологічної трансформації електроенергетики окремих країн Європи визначено, що найбільш динамічний розвиток отримали технології відновлюваної енергетики, а традиційні енергетичні технології теплової та атомної енергетики, навпаки, зазнали суттєвого скорочення. За обсягами виробництва електроенергії у відновлюваній енергетиці лідером є Німеччина (252,8 млрд кВт×год), а зростання виробництва за досліджуваний період становило 19,6 рази. Наступні позиції розподілилися наступним чином: Великобританія — 129,8 млрд кВт×год (зростання у 27 разів), Франція — 84,3 млрд кВт×год (у 28,1 рази), Італія — 75,1 млрд кВт×год (в 11,2 рази).

У традиційній енергетиці найбільшого скорочення зазнало виробництво електроенергії на ТЕС, що працюють на вугіллі. У Німеччині воно знизилось у 2,3 рази, у Франції — 34,3 у Великобританії — 34,1 рази, в Італії — 1,5 рази. Серед інших напрямів традиційної енергетики у Німеччині у квітні 2023 р. були закриті останні три енергоблоки АЕС і ця країна припинила виробництво електроенергії у атомній енергетиці, а Італія скоротила виробництво електроенергії на ТЕС, що у якості палива використовують продукти переробки нафти у 8,1 рази протягом досліджуваного періоду.

При порівнянні ефективності використання встановлених потужностей основними факторами, що на неї впливали у вітровій енергетиці була більша частка потужностей у офшорній вітроенергетиці, а у сонячній енергетиці — вищий рівень сонячної інсоляції, що властивий країнам Південної Європи (Італія, південь Франції). Так, за ефективністю у вітровій енергетиці найвищий показник був досягнутий Великобританією — 31,0 % використання встановленої потужності, а у со-

нячній енергетиці — Францією 12,3 % та з незначним відставанням Італією — 12,0 %.

Обґрунтовано основні недоліки та переваги вітрової та сонячної енергетики. Серед недоліків слід виокремити нестабільність виробництва електроенергії, та, як наслідок, складність узгодження виробництва і споживання. Серед переваг слід зазначити, насамперед, модульний характер потужностей у вітровій та сонячній енергетиці. Це надає можливість вводити генеруючі потужності частинами, що, у свою чергу, дозволяє отримати електроенергію значно швидше, витративши меншу суму інвестиційних коштів, ніж у традиційній енергетиці, насамперед, порівнюючи зі спорудженням нових енергоблоків АЕС.

У наступних дослідженнях можна дослідити самозабезпеченість електроенергією власного виробництва окремих регіонів України та можливість її підвищення за рахунок спорудження нових об'єктів відновлюваної енергетики. Також, важливим для аналізу є розбудова комбінованої системи генерації, у якій нестабільність виробництва одних технологій у відновлюваній енергетиці буде компенсуватися іншими джерелами генерації чи акумулюючими потужностями.

Література:

1. The European Green Deal. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en.
2. Суходоля О. М. Нові енергетичні технології та їх вплив на функціонування системи енергопостачання: аналітична доповідь. К.: НІСД, 2022. 36 с.
3. EI Statistical Review of World Energy 2024. Energy Institute (EI). URL: <https://www.energyinst.org/statistical-review/home>.
4. International Renewable Energy Agency (IRENA). URL: <https://www.irena.org>.
5. Renewable Energy Policy Network for the 21st Century (REN 21). URL: <https://www.ren21.net>.
6. Top 10 new-installed capacity for global wind power manufacturers is coming out! Chinese enterprises ranked first. Norwegian energy and environmental consortium. URL: <https://neec.no/top-10-new-installed-capacity-for-global-wind-power-manufacturers-is-coming-out-chinese-enterprises-ranked-first/>.
7. Average capacity factor for offshore wind power worldwide from 2010 to 2022. Statista — The Statistical Portal for Market. URL: <https://www.statista.com/statistics/1368679/global-offshore-wind-capacity-factor/>.
8. Вартість будівництва нового енергоблоку ХАЕС становитиме близько 5 млрд доларів — Енергоатом. Державне інформаційне агентство "Укрінформ". URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3805358-vartist-budivnictva-novogo-energobloku-haes-stanovitime-blizko-5-milardiv-energoatom.html>.
9. 30 млрд дол.: щоб українські ТЕС були такі, як європейські. Державне інформаційне агентство "Укрінформ". URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2593914-30-mlrd-dolariv-sob-ukrainski-tes-buli-taki-ak-evropejski.html>.

10. How Much Do Wind Turbines Cost. Today's Homeowner with Danny Lipford. URL: <https://todayshomeowner.com/eco-friendly/guides/wind-turbine-cost/>.

11. How Much Does a Solar Farm Cost? (2024). Market Watch Guides. URL: <https://www.marketwatch.com/guides/solar/solar-farm-cost/>.

References:

1. European Commission (2024). "The European Green Deal", available at: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (Accessed 25 July 2024).
2. Sukhodolia, O.M. (2022), Novi enerhetychni tekhnolohii ta ikh vplyv na funktsionuvannia systemy enerhopostachannia: analitychna dopovid' [New energy technologies and their impact on the functioning of the energy supply system: an analytical report], Natsional'nyj instytut stratehichnykh doslidzhen', Kyiv, Ukraine.
3. Energy Institute (EI) (2024), "EI Statistical Review of World Energy 2024", available at: <https://www.energyinst.org/statistical-review/home> (Accessed 25 July 2024).
4. International Renewable Energy Agency (IRENA) (2024), available at: <https://www.irena.org> (Accessed 25 July 2024).
5. Renewable Energy Policy Network for the 21st Century (REN 21) (2024), available at: <https://www.ren21.net> (Accessed 25 July 2024).
6. Norwegian Energy and Environmental Consortium (2023), "Top 10 new-installed capacity for global wind power manufacturers is coming out! Chinese enterprises ranked first", available at: <https://neec.no/top-10-new-installed-capacity-for-global-wind-power-manufacturers-is-coming-out-chinese-enterprises-ranked-first/> (Accessed 25 July 2024).
7. The Statistical Portal for Market (2023), "Average capacity factor for offshore wind power worldwide from 2010 to 2022", available at: <https://www.statista.com/statistics/1368679/global-offshore-wind-capacity-factor/> (Accessed 25 July 2024).
8. Ukrinform (2024), "The cost of construction of a new power unit of the Khao NPP will be about 5 billion dollars — Energoatom", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3805358-vartist-budivnictva-novogo-energobloku-haes-stanovitime-blizko-5-milardiv-energoatom.html> (Accessed 26 July 2024).
9. Ukrinform (2024), "9. 30 billion dollars: to make Ukrainian TPPs like European ones", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2593914-30-mlrd-dolariv-sob-ukrainski-tes-buli-taki-ak-evropejski.html> (Accessed 26 July 2024).
10. Today's Homeowner with Danny Lipford (2024), "How Much Do Wind Turbines Cost", available at: <https://todayshomeowner.com/eco-friendly/guides/wind-turbine-cost/> (Accessed 26 July 2024).
11. Market Watch Guides (2024), "How Much Does a Solar Farm Cost? (2024)", available at: <https://www.marketwatch.com/guides/solar/solar-farm-cost/> (Accessed 26 July 2024).

Стаття надійшла до редакції 27.07.2024 р.

Ю. П. Тадеєв,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної кібернетики,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1148-4798>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.135

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ТА ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО ЗРОСТАННЯ

Ju. Tadeyev,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Economical Cybernetics, Kyiv National Taras Shevchenko University

THEORETICAL FOUNDATIONS OF INTELLECTUAL CAPITAL AND INSTITUTIONAL SUPPORT OF ITS GROWTH

В статті визначено, що існує процес накопичення обсягу знань та інтелектуального потенціалу, який нематеріально залучено до процесу ринкового відтворення. Збільшення масштабів запровадження інтелектуального капіталу в економіку країни потребує структурованої системи управління інтелектуальним капіталом. Представлено окремі елементи розвитку та управління інтелектуальним капіталом у вигляді цілісної системи. Важливою складовою формування інтелектуального капіталу в країні є його розвиток. Розвиток інтелектуального капіталу в країні відбувається на основі усталеної системи освіти високого рівня.

Зростання інтелектуального капіталу неможливо уявити без наявності інструментів його захисту: комерційних та інституційних. До інструментів комерційного характеру відносяться патенти, авторські права, права промислового зразка, права селекціонерів, права на товарний знак, торгові марки та логотипи.

До інституційних інструментів захисту інтелектуальної власності можна віднести сформовану в світі та в Україні законодавчо-нормативну базу та міжнародні організації, що опікуються цим питанням

The article defines that there is a process of accumulating the amount of knowledge and intellectual potential, which is immaterially involved in the process of market reproduction. Increasing the scale of introduction of intellectual capital into the country's economy requires a structured system of intellectual capital management. Separate elements of development and management of intellectual capital in the form of a complete system are presented. An important component of the formation of intellectual capital in the country is its development. The development of intellectual capital in the country is based on an established system of high-level education. Our country has established traditional forms of education, such as secondary education, higher education (bachelor's and master's degrees), higher education (doctor of philosophy), doctoral training programs. An important element of education in our country, as in all countries of the world, is advanced training, retraining and second higher education. Among the latest forms of formation of intellectual capital is the acquisition of education in the context of retraining and advanced training, at the expense of grant programs, activities of science parks and business incubators.

The growth of intellectual capital cannot be imagined without the availability of tools for its protection: commercial and institutional. Commercial instruments include patents, copyrights, industrial design rights, plant breeders' rights, trademark rights, trademarks and logos.

Institutional tools for the protection of intellectual property include the legislative and regulatory framework and international organizations formed in the world and in Ukraine. The institutional basis for the protection and growth of intellectual property in Ukraine is such legislative and regulatory documents as: the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine, Decrees of the President of Ukraine, Codes of Ukraine, Resolutions and Orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine, international treaties and agreements, departmental regulatory acts, standards in the field of intellectual property, Among the international organizations that regulate the field of intellectual property, the WTO and WIPO should be singled out.

Ключові слова: теоретичні, інтелектуальний, капітал, зростання, інституційні, освіта.

Key words: theoretical, intellectual, capital, growth, institutional, education.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одна з найактуальніших проблем сучасного економічного розвитку та розвитку суспільства в цілому є інтелектуальний капітал. Стрімкий розвиток інтелектуального капіталу, його важливості та впливу на економіку зумовлює наявність великої кількості проблем в його дослідженнях і недостатність розробки сучасної теорії інтелектуального капіталу. У цьому відношенні нами було запропоновано нове тлумачення інтелектуального капіталу, в якому його можна визначити як основу сучасної системи економічного розвитку та як об'єкта економіки.

Інтелектуальний капітал у сучасному суспільстві є основою багатства, визначає конкурентоспроможність економічних систем і є ключовим ресурсом зростання доходів та розвитку виробничих сил. З його допомогою економіка будь якої країни стає більш технологічно розвинутою і інноваційно-орієнтованою. Здатність економіки створювати інтелектуальний капітал та ефективно його використовувати все більше визначає економічну потужність держави та її процвітання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Серед наукових праць які було основою представлено дослідження необхідно виокремити такі як монографії Сазонець І.Л., Саленко А.С. "Детермінанти лібералізації високотехнологічного підприємництва в умовах постіндустріального переходу" [1], Джинджоян В.В., Саленко А.С., Сазонець І.Л., "Соціальні детермінанти розвитку сфери послуг в концепції формування постіндустріального суспільства" [2], Никончук В.М. "Методологія забезпечення якості та розвитку інтелектуального капіталу в національній економіці" [3], Сазонець О.М., Пінчук О.Л., Куницький С.О. "Глобальні інформаційні та наукометричні системи науково-технологічного розвитку країни" [4]. В цих монографіях автори проаналізували концепції високотехнологічного розвитку, місце в цих концепціях інтелектуальної складової, механізми забезпечення розвитку інтелектуального капіталу та інші важливі теоре-

тичні питання розвитку сфери інтелектуального капіталу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення основних теоретичних засад інтелектуального капіталу та механізму інституційного регулювання процесу зростання інтелектуального капіталу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На основі аналізу досліджень вітчизняних науковців, необхідно визначити, що інтелектуальний капітал — це набір інтелектуалізованих засобів виробництва та підприємницької діяльності, яку здійснюють підприємці. Інтелектуальний людський капітал і нематеріальні активи, які запроваджують у виробництво представляють результати інтелектуальної праці та підприємництва. Інтелектуальний капітал, який створює додану вартість, що привласнюється власниками інтелектуального капіталу в різних формах доходів. Ці доходи являють собою дохід, прибуток підприємств і проценти на капітал.

Такий підхід до визначення інтелектуального капіталу робить можливим його реалізацію структурування та виявлення зв'язків і взаємозалежностей між елементами капіталу. Диференціація людської та нематеріальної інтелектуальної складових капіталу дозволяє виявити його теоретичні особливості та практичні наслідки відтворення. Таким чином, можна визначити, що інтелектуальний людський капітал включає добре освічену частину населення країни, що має вищу та післядипломну освіту та вчені ступені і звання, складається з найманих працівників, державних службовців, науково-технічних працівників та підприємців, в т.ч в основному середнього і старшого управлінського персоналу.

Інтелектуальний капітал у цьому випадку часто називають "невидимими активами". Таке визначення ґрунтується на його нематеріальній природі. Знання чи творчість людей, імідж компанії, моральні цінності неможливо відчуті і виміряти. Це зумовлено тим, що

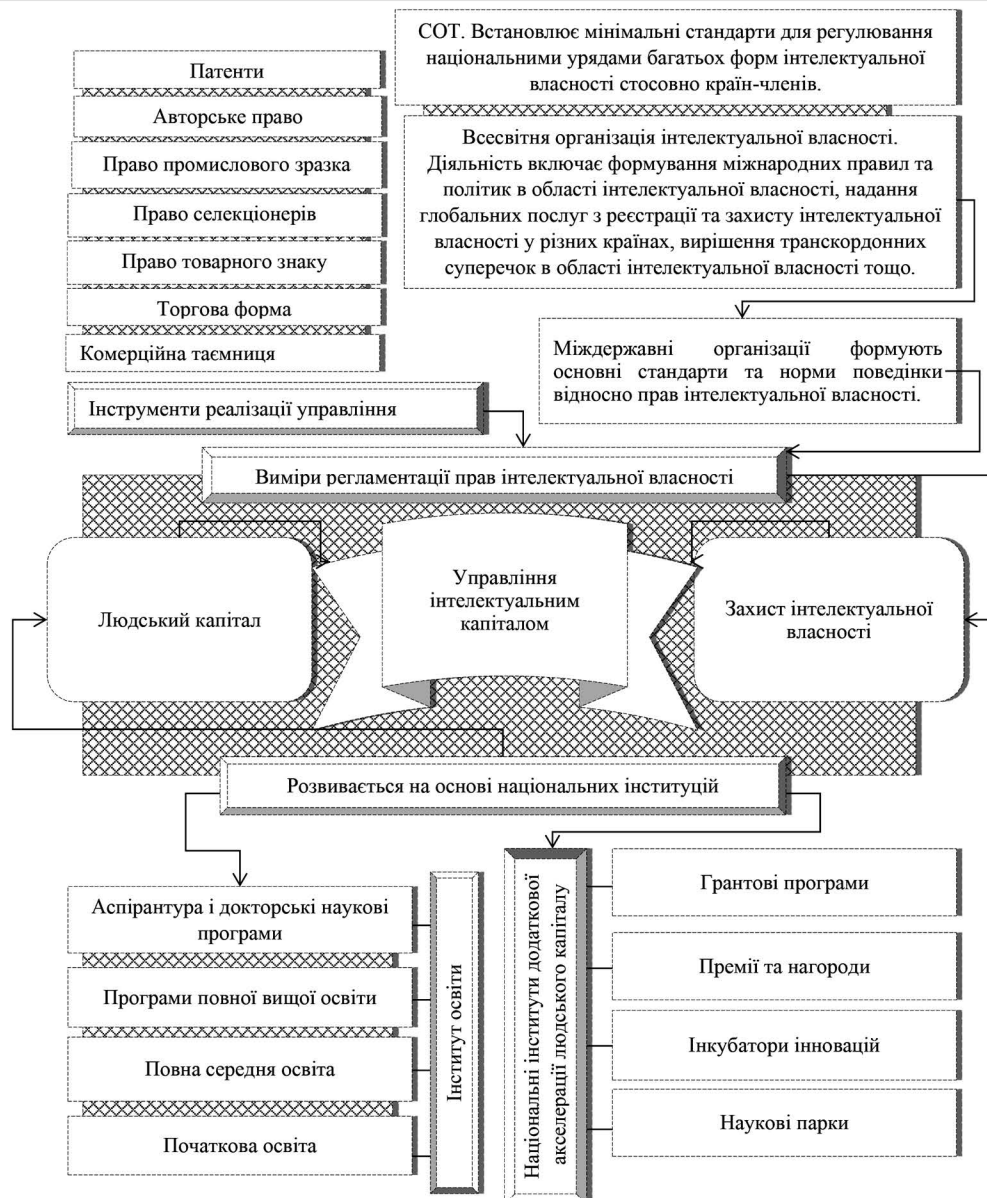

Рис. 1. Складові інституційної системи зростання інтелектуального капіталу

складно знайти надійні способи вимірювання колективних знань співробітників компанії, їхнього досвіду та інтуїції, інтелектуальну власність, інформацію, яку вони несуть, містять в собі. Інтелектуальний капітал більше орієнтований на майбутнє — на відміну від фізичного капіталу, який є результатом певних дій у минулому. Навіть його вартість створюється виходячи з очікування можливого подальшого використання в майбутньому. Найефективніше інтелектуальний капітал можна розвивати в процесі створення нової продукції та здійснення діяльності з освоєння нових ніш на товарному ринку. Його розвиток це залежить від того, наскільки ефективно компанія зможе організувати дослідження в цій області і зосередити необхідні інтелектуальні, матеріальні та фінансові ресурси на певній проблемі.

Основною функцією інтелектуального капіталу є суттєве прискорення значного зростання прибутку за рахунок створення та впровадження системи знань, необхідних компанії, предметів, речей та стосунків, які, у свою чергу, роблять дуже ефективною підприємницьку діяльність.

Отже, враховуючи все вищесказане, можна зробити такий висновок. У сучасних економічних умовах розвитку інтелектуального капіталу існує процес накопичення обсягу знань та інтелектуального потенціалу, який нематеріально залучено до процесу ринкового відтворення. Таке залучення є вигідним, підвищує конкурентоспроможність і приносить підприємцю протягом тривалого часу додану вартість. Водночас обидва елементи (людський та структурний інтелектуальний капітал) важливі в цьому процесі. Вони тісно співпрацюють, доповнюють один одного, а їх ефективний взаємовплив створюють синергетичний ефект.

Збільшення масштабів запровадження інтелектуального капіталу в економіку країни потребує структурованої системи управління інтелектуальним капіталом. Спираючись на дослідження Никончук В.М. [3] можна представити окремі елементи розвитку та управління інтелектуальним капіталом у вигляді цілісної системи (рис. 1).

Важливою складовою формування інтелектуального капіталу в країні є його зростання. Зростання інтелектуального капіталу в країні відбувається на основі усталеної системи освіти високого рівня. Так, зростання інтелектуального капіталу неможливо уявити без наявності інструментів захисту інтелектуальної власності. Такі інструменти можна розділити на комерційні та інституційні. До інструментів комерційного характеру відносяться патенти, авторські права, права промислового зразка, права селекціонерів, права на товарний знак, торгові марки та логотипи.

До інституційних інструментів захисту інтелектуальної власності можна віднести сформовану в світі та в Україні законодавчо-нормативну базу та міжнародні організації, що опікуються цим питанням. Головним законодавчим актом, що регулює сферу захисту інтелектуальної власності в Україні є Закон України "Про авторське право і суміжні права" від 1 грудня 2022 року № 2811-IX (зі змінами та доповненнями). Цей Закон регулює відносини щодо набуття, здійснення та захисту особистих немайнових та майнових авторських та/або суміжних прав, а також щодо прав особливого роду (*suí generis*), пов'язаних зі сферою авторського права та/або суміжних прав [5]. Крім того, сфера інтелектуальної власності в нашій країні регулюється такими Законами України як: "Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав", "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі", "Про охорону прав на промислові зразки", "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг", "Про правову охорону географічних зазначень", "Про охорону прав на компонування напівпровідникових виробів", "Про авторське право і суміжні права". Інституційною основою захисту та зростання інтелектуальної власності в Україні є такі законодавчі та нормативні документи як: Конституція України, стандарти у сфері інтелектуальної власності, Укази Президента України, Кодекси України, Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, міжнародні договори та угоди в сфері інтелектуальної власності, відомчі нормативно-правові акти.

Серед міжнародних організацій, що регулюють сферу інтелектуальної власності, слід виділити СОТ та ВОІВ. Світова організація торгівлі (СОТ) — міжнародна організація, метою якої є розробка системи правових стандартів у міжнародній торгівлі та контроль за їх дотриманням. СОТ була заснована в січні 1995 року після підписання відповідної багатосторонньої угоди в Марракеші (Марокко) 15 квітня 1994 року. СОТ стала правонаступником Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), організації, яка існувала з 1947 року до 1994 року і налічувала 128 членів. ГАТТ провела вісім раундів багатосторонніх переговорів, спрямованих на лібералізацію торгівлі, скасування тарифних обмежень і зниження митних зборів.

Права інтелектуальної власності в СОТ регулюються через механізм вирішення суперечок. Торгові суперечки між державами-членами СОТ виникають через порушення торгових угод СОТ. Наприклад, спір виникає, коли одна держава-член СОТ приймає законодавчий акт або інші нормативно-правові документи, які інші країни-члени СОТ вважають незаконними відповідно до своїх зобов'язань за угодами СОТ.

До порушень права СОТ відносяться не тільки дії керівництва держави, а й дії уряду, окремих державних органів, а іноді й недержавних установ. Наприклад, було б порушенням законодавства СОТ, якщо держава-член СОТ в односторонньому порядку визначила, що експорт/імпорт товарів (послуг) підлягає обов'язковим процедурам санітарного чи фітосанітарного контролю (не передбачених окремими угодами СОТ). Таким чином, кожна з держав-учасниць організації матиме право ініціювати процес вирішення спору в рамках СОТ. У подальшому, за результатами розгляду цього питання Органом з вирішення спорів СОТ, такі обов'язкові процедури будуть визнані незаконними, а країна, яка їх застосувала, вважатиметься порушницею [6].

Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ) — міжнародна міждержавна організація, заснована на основі Конвенції, прийнятої в 1967 році державами-учасниками Паризького союзу з охорони промислової власності, Бернського союзу з охорони літературних і художніх творів, та інші спеціалізовані асоціації. У 1974 році ВОІВ набула статусу спеціалізованої установи ООН. Її секретаріат — Міжнародне бюро ВОІВ — знаходиться в Женеві з 1974 року. Метою цієї міжнародної організації є сприяння захисту інтелектуальної власності в усьому світі шляхом забезпечення співпраці між країнами та дотримання положень багатосторонніх договорів, які регулюють правові та адміністративні аспекти інтелектуальної власності.

За активної участі країн-учасниць ВОІВ здійснює діяльність, спрямовану на формування глобальної політики інтелектуальної власності, гармонізацію національних норм і процедур у цій сфері; надає послуги міжнародним заявникам з набуття прав на об'єкти промислової власності; обміну інформацією; надає технічну, організаційну та консультативну допомогу державам-учасникам ВОІВ; допомогу у вирішенні спорів щодо інтелектуальної власності між суб'єктами приватного права та ін.

Основними органами Організації, відповідно до Конвенції ВОІВ, є Генеральна Асамблея (членами якої є держави-члени ВОІВ, які також є членами Паризької та/або Бернської унії), Конференція (членами якої є всі держави-члени ВОІВ) а Генеральна асамблея ВОІВ обирає генерального директора, який очолює Міжнародне бюро. Україна, як країна-засновниця ООН, стала членом ВОІВ 1970 році. У 1992 році Уряд України підтвердив незмінну важливість низки міжнародних угод у сфері інтелектуальної власності для нашої країни, і з того часу співпраця з ВОІВ розвивається та розширюється. Україна бере активну участь у засіданнях усіх адміністративних органів ВОІВ, а також у роботі її профільних комітетів. Україна є учасником таких міжнародних договорів у сфері інтелектуальної власності, щодо яких ВОІВ виконує адміністративні функції [7].

ВИСНОВКИ

У сучасних економічних умовах розвитку інтелектуального капіталу існує процес накопичення обсягу знань та інтелектуального потенціалу, який нематеріально залучено до процесу ринкового відтворення. Таке залучення є вигідним, підвищує конкурентоспромож-

ність і приносить підприємцю протягом тривалого часу додану вартість.

Збільшення масштабів запровадження інтелектуального капіталу в економіку країни потребує структурованої системи управління інтелектуальним капіталом. В роботі представлено окремі елементи розвитку та управління інтелектуальним капіталом у вигляді цілісної системи. Важливою складовою формування інтелектуального капіталу в країні є його розвиток. Розвиток інтелектуального капіталу в країні відбувається на основі усталеної системи освіти високого рівня.

Зростання інтелектуального капіталу неможливо уявити без наявності інструментів її захисту. Такі інструменти можна розділити на комерційні та інституційні. До інструментів комерційного характеру відносяться патенти, авторські права, права промислового зразка, права селекціонерів, права на товарний знак, торгові марки та логотипи.

До інституційних інструментів захисту інтелектуальної власності можна віднести сформовану в світі та в Україні законодавчо-нормативну базу та міжнародні організації, що опікуються цим питанням.

Література:

1. Сазонець І.Л., Саленко А.С. Детермінанти лібералізації високотехнологічного підприємництва в умовах постіндустріального переходу. Рівне. Волин. Обереги, 2019. 176 с.
2. Джинджоян В.В., Саленко А.С., Сазонець І.Л. Соціальні детермінанти розвитку сфери послуг в концепції формування постіндустріального суспільства: монографія. Рівне, Волин. обереги, 2021, 190 с.
3. Никончук В.М. Методологія забезпечення якості та розвитку інтелектуального капіталу в національній економіці. — Рівне: Волин. обереги, 2020. 228 с.
4. Сазонець О. М., Пінчук О. Л., Куницький С. О. Глобальні інформаційні та наукометричні системи науково-технологічного розвитку України. Рівне: Волин. обереги, 2015. 184 с.
5. Закон України "Про авторське право і суміжні права". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 24 липня 2024 р.).
6. Світова організація торгівлі (СОТ). Офіційний сайт МЗС України. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/svitova-organizaciya-torgivli-sot> (дата звернення: 24 липня 2024 р.).
7. Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ). Офіційний сайт Постійного представництва України у Женеві. URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2610-wipo> (дата звернення: 24 липня 2024 р.).
8. Sazonets O., Salenko A. Intellectualization of methods to improve the system of transport services: Monograph. Lap Lambert Academic Publishing, 2022. 86 p.

References:

1. Sazonets', I.L. and Salenko, A.S. (2019), Determinants of liberalization of high-tech entrepreneurship in the post-industrial transition], Volyns'ki oberehy, Rivne, Ukraine.

2. Dzhyndzhoian, V.V. Salenko, A.S. and Sazonets', I.L. (2021), Sotsial'ni determinanty rozvytku sfery posluh v kontseptsii formuvannia postindustrial'noho suspil'stva [Social determinants of development of the service sector in the concept of formation of post-industrial society], Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.

3. Nykonchuk, V.M. (2020), Metodolohiia zabezpechennia iakosti ta rozvytku intelektual'noho kapitalu v natsional'nij ekonomitsi [Methodology of quality assurance and development of intellectual capital in the national economy], Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.

4. Sazonets, O. M. Pinchuk, O. L. and Kunytskyi, S. O. (2015), Hlobalni informatsiini ta naukometrychni systemy naukovo-tekhnologichnoho rozvytku Ukrainy [Global information and scientometric systems of scientific and technological development of Ukraine], Volynski oberehy, Rivne, Ukraine.

5. Verkhovna Rada of Ukraine (1994), The Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (Accessed 24 July 2024).

6. Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2023), "World Trade Organization (WTO)", available at: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/svitova-organizaciya-torgivli-sot> (Accessed 24 July 2024).

7. Permanent Mission of Ukraine in Geneva (2024), available at: <https://geneva.mfa.gov.ua/posolstvo/2610-wipo> (Accessed 24 July 2024).

8. Sazonets, O. and Salenko, A. (2022), Intellectualization of methods to improve the system of transport services: Monograph, Lap Lambert Academic Publishing, London, UK.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

О. Ф. Якимчук,

к. держ. упр., керівник групи розрахунків відділу бізнес-систем ПрАТ "Рівнеобленерго",
м. Рівне, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0960-8835>

О. П. Постельжук,

к. і. н., доцент, доцент кафедри політичних наук,

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7123-7908>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.140

ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ СТАЛОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ РИНКУ

O. Yakymchuk,

PhD in Public Administration, Head of the Group of Calculations of Business Systems Division of the Information Technologies and Telecommunications Department, PJSC "Rivneoblenergo", Rivne, Ukraine

O. Postel'zhuk,

PhD in Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Political Sciences,
Rivne State University of Humanities, Rivne, Ukraine

FOREIGN EXPERIENCE OF IMPLEMENTING SUSTAINABLE ENERGY SECURITY IN MARKET CONDITIONS

Для України в умовах воєнного стану та постійних повітряних атак на енергетичну систему надзвичайно важлива економія енергетичних ресурсів, збереження енергетичного потенціалу та дотримання енергетичної безпеки. В цьому аспекті буде корисним досвід розвинених держав світу щодо функціонування системи енергетичної безпеки й економічного розвитку. Результати досліджень свідчать про важливість адекватного оцінювання показників енергетичної безпеки у світі. Розвиток зеленої енергетики є ключовим елементом стратегії багатьох країн для забезпечення сталої енергетичної безпеки. Економічні показники, такі як інвестиції, частка ВДЕ в енергетичному балансі, кількість створених робочих місць та витрати на виробництво енергії з відновлюваних джерел, дозволяють оцінити успіхи в реалізації цієї стратегії. Метою даної наукової роботи є дослідити основні економічні і обсягові показники енергетичної безпеки розвинених держав світу задля окреслення перспектив впровадження відновних джерел енергії в Україні. Частка ВДЕ в енергетичному балансі загального енергоспоживання ЄС становила 21,3%. Найбільшу частку ВДЕ мали Швеція (56,4 %), Фінляндія (43,1%) та Латвія (42,1 %). У даному дослідженні окреслено перспективи щодо розвитку вітроенергетики й сонячної енергетики, які мають низку переваг — екологічність, економічна ефективність й стимулювання зайнятості. Вітрові турбіни не виділяють парникових газів під час виробництва електроенергії, що допомагає знижувати викиди CO₂ та інші забруднювачі атмосфери. Такий досвід буде надзвичайно корисним Україні в складних умовах воєнного стану.

For Ukraine, in the conditions of martial law and constant air attacks on the energy system, it is extremely important to save energy resources, preserve energy potential and observe energy security. In this aspect, the experience of the developed countries of the world regarding the functioning of the system of energy security and economic development will be useful. Research results indicate the importance of adequate assessment of energy security indicators in the world. The development of green energy is a key element of the strategy of many countries to ensure sustainable energy security. Economic indicators, such as investments, the share of RES in the energy balance, the number of jobs created and the costs of energy production from renewable sources, allow us to assess the success in implementing this strategy. The purpose of this scientific work is to investigate the main economic and volume indicators of energy security of the developed countries of the world in order to outline the prospects for the implementation of renewable energy sources in Ukraine. The share of RES in the energy balance of the total energy consumption of the EU was 21,3%. Sweden (56,4%), Finland (43.1 %) and Latvia (42,1 %) had the largest share of RES. This study outlines the prospects for the development of wind energy and solar energy, which have a number of advantages — environmental friendliness, economic efficiency and employment stimulation. Wind turbines do not emit greenhouse gases during the production of electricity, which helps reduce CO2 emissions and other atmospheric pollutants. Foreign experience shows that the implementation of sustainable energy security in market conditions is possible thanks to an integrated approach that includes the development of RES, energy efficiency improvement, decentralization of energy systems, investment in innovation and ensuring cyber security. Each country adapts these strategies according to its unique conditions and available resources, which allows to achieve high indicators of energy independence and sustainability. Such experience will be extremely useful for Ukraine in the difficult conditions of martial law.

Ключові слова: енергія, безпека, відновні джерела енергії, сталий розвиток.

Key words: energy, security, renewable energy sources, sustainable development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Досягнення енергетичної безпеки є однією зі ключових задач для кожної сучасної країни. Розвиток ринкових механізмів та інноваційних технологій дозволяє державам забезпечувати стале енергозабезпечення, знижувати залежність від зовнішніх постачальників та підвищувати ефективність використання енергетичних ресурсів.

Європейський Союз (ЄС) є одним з лідерів у впровадженні сталих енергетичних рішень. Основні напрями енергетичної політики ЄС охоплюють багато різних інструментів та ініціатив, серед яких основними є такі:

— збільшення частки відновлюваних джерел енергії (ВДЕ): згідно з директивою 2009/28/ЄС [1], з 2020 року частка ВДЕ в загальному енергоспоживанні мала становити 20%. У 2020 році ЄС досяг показника 19,7 %, наблизившись до встановленої мети.

— досягнення енергоефективності: директива 2012/27/EU [2] передбачає зниження енергоспоживання на 20% до 2020 року, при цьому основні заходи включають модернізацію будівель, підвищення ефективності промислових процесів й запровадження енергоефективних технологій.

— децентралізація енергетичної системи: підтримання розвитку мікрогенерації й енергетичних кооперативів дозволяє знижувати залежність від великих

енергетичних компаній та підвищувати стійкість енергосистем.

Також США є потужною енергетичною країною, досвід якої є цінним для України у сфері енергобезпеки. США активно впроваджують ринкові механізми для забезпечення енергетичної безпеки, зокрема, такі як:

— інвестиції в інновації — державні й приватні інвестиції у дослідження та розробки нових енергетичних технологій сприяють підвищенню енергетичної незалежності. Діють чисельні програми, наприклад, ARPA-E (The Advanced Research Projects Agency-Energy) [3], підтримують перспективні проекти в галузі відновлюваних джерел енергії та енергоефективності.

— розвиток внутрішніх енергоресурсів — завдяки розвитку технологій видобутку сланцевого газу та нафти, США змогли значно знизити свою залежність від імпорту енергоресурсів. У 2019 році країна стала нетто-експортером енергії вперше за останні десятиліття [3—6].

— забезпечення кібербезпеки енергосистем: в умовах зростаючої загрози кібератак, США приділяють істотну увагу захисту критичної енергетичної інфраструктури. Програми, такі як Cybersecurity for Energy Delivery Systems (CEDS), спрямовані на підвищення стійкості енергосистем до кібератак [4].

У Азійському регіоні Японія й Китай в останні десятиліття розвивають і нарощують свій енергетичний потенціал. Ці країни яскраво демонструють різні підходи до забезпечення сталої енергетичної безпеки. Відомо,

що після аварії на Фукусімській АЕС у 2011 році, Японія значно знизилася частку атомної енергетики й збільшила впровадження ВДЕ. Програма FIT (Feed-in Tariff) забезпечила швидке зростання встановленої потужності сонячних та вітрових електростанцій. Крім того, Японія активно розвиває технології зберігання енергії та смарт-мережі. Китай є світовим лідером у виробництві й встановленні ВДЕ, це є загальновідомий факт. Проте, у 2020 році країна оголосила про плани досягти вуглецевої нейтральності до 2060 року. Для цього урядовці та енергетичні компанії розробляють національні стратегії розвитку зеленої енергетики, зокрема, інвестують в сонячні та вітрові електростанції, а також у гідроенергетику [6—8].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У даній статті розглянуто зарубіжний досвід реалізації сталої енергетичної безпеки в умовах ринку. Варто звернути увагу на той факт, що наукові публікації із питань енергетичної безпеки досліджували переважно сутність енергетичної сфери, її складові, інструменти енергетичної політики. Зокрема, серед публікацій з енергетичної безпеки варто згадати праці таких учених, як Маріо Рагвітцер, Джеффері Сакс, Кетрін Мітчелл й багато інших. Проте недостатньо уваги було приділено саме перспективам запровадження кращого закордонного досвіду розвитку енергетичної безпеки на теренах України. Все це сформувало актуальність теми даного дослідження, його предмет й мету.

У даному дослідженні представлені погляди кількох відомих вчених на реалізацію сталої енергетичної безпеки в умовах ринку, а також їх аналіз.

Зокрема, один із провідних дослідників у сфері відновлюваних джерел енергії та енергетичної політики Маріо Рагвітцер (Mario Ragwitz) наголошує на важливості підтримки розвитку відновлюваних джерел енергії через фінансові механізми, такі як Feed-in Tariffs (FIT) та аукціони [5]. На думку науковця, стабільні та передбачувані політики підтримки ВДЕ є ключовими для залучення інвестицій у сектор. Його дослідження показують, що країни, які впровадили FIT, досягли швидкого зростання встановлених потужностей ВДЕ. Проте, він також зазначає, що такі механізми мають бути адаптовані до місцевих умов, щоб уникнути негативних економічних наслідків.

Інший дослідник з цієї проблематики, Джеффері Сакс (Jeffrey Sachs), відомий економіст і директор Центру сталого розвитку при Колумбійському університеті, акцентує увагу на необхідності глобальної співпраці та інтеграції енергетичних ринків [6]. На його думку, інтеграція енергетичних ринків дозволить підвищити ефективність використання енергоресурсів й знизити їхню вартість. Він також наголошує на важливості розробки міжнародних стандартів для відновлюваних джерел енергії та технологій зберігання енергії. За його словами, глобальна співпраця може прискорити перехід до стійких енергетичних систем та сприяти зниженню викидів парникових газів.

Професор Кетрін Мітчелл (Catherine Mitchell) фокусувала свою увагу на децентралізації енергетичних систем та ролі споживачів в енергетичному переході [7].

Вона підкреслює, що децентралізація енергетичних систем дозволяє підвищити стійкість та гнучкість енергопостачання. Вона вважає, що споживачі повинні мати можливість стати активними учасниками енергетичних ринків, що можна досягти через підтримку мікрогенерації та енергетичних кооперативів. Її дослідження показують, що такі підходи сприяють підвищенню енергоефективності та зменшенню викидів.

Результати цих досліджень свідчать про важливість адекватного оцінювання показників енергетичної безпеки у світі. Такий досвід буде надзвичайно корисним Україні в складних умовах воєнного стану.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити основні економічні і обсягові показники енергетичної безпеки розвинених держав світу задля окреслення перспектив впровадження відновних джерел енергії в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвиток зеленої енергетики є ключовим елементом стратегії багатьох країн для забезпечення сталої енергетичної безпеки. Економічні показники, такі як інвестиції, частка ВДЕ в енергетичному балансі, кількість створених робочих місць та витрати на виробництво енергії з відновлюваних джерел, дозволяють оцінити успіхи в реалізації цієї стратегії. У цій статті наведено закордонний досвід та проведено аналіз економічних показників розвитку зеленої енергетики в різних країнах.

У Європейському Союзі інвестиції в зелену енергетику досягли 72,6 млрд євро. Основними напрямками інвестицій були сонячна енергетика (29,1 млрд євро) та вітрова енергетика (26,9 млрд євро). Частка ВДЕ в енергетичному балансі за даними Євростату в загальному енергоспоживанні ЄС становила 21,3 %. Найбільшу частку ВДЕ мали Швеція (56,4 %), Фінляндія (43,1 %) та Латвія (42,1 %). Зелена енергетика забезпечувала роботою близько 1,5 мільйонів осіб в ЄС. Основними секторами зайнятості були вітрова та сонячна енергетика. Витрати на виробництво електроенергії з ВДЕ в ЄС значно знизилися за останні десятиліття. Середні витрати на виробництво електроенергії з сонячних панелей становили близько 0,05—0,07 євро за кВт·год, з вітрових турбін — 0,04—0,06 євро за кВт·год [9].

У США інвестиції в зелену енергетику становили 55,5 млрд доларів. Найбільші інвестиції спрямовувалися в сонячну енергетику (30,1 млрд доларів) та вітрову енергетику (18,7 млрд доларів). При цьому частка ВДЕ в енергетичному балансі за даними Енергетичного інформаційного агентства США (EIA), становила 12,6 %. Найбільшу частку серед ВДЕ мали вітрова енергетика (8,4 %) та гідроенергетика (6,3 %). Робочі місця зелена енергетика в США забезпечувала роботою понад 900 тисяч осіб. Найбільшу кількість робочих місць створювали сонячна та вітрова енергетика. Середні витрати на виробництво електроенергії з ВДЕ в США також знизилися; витрати на виробництво електроенергії з сонячних панелей становили близько 0,03—0,05 доларів за кВт·год, з вітрових турбін — 0,02—0,04 доларів за кВт·год [8; 13].

Таблиця 1. Вплив зеленої енергетики на економіку різних країн: обсягові та фінансові дані

Показник	ЄС	США	Китай
Інвестиції в зелену енергетику	72,6 млрд євро	55,5 млрд доларів	83,4 млрд доларів
Основні напрями інвестицій	Сонячна енергетика: 29,1 млрд євро; Вітрова енергетика: 26,9 млрд євро	Сонячна енергетика: 30,1 млрд доларів; Вітрова енергетика: 18,7 млрд доларів	Сонячна енергетика: 42,9 млрд доларів; Вітрова енергетика: 31,2 млрд доларів
Частка ВДЕ в енергетичному балансі (2020)	21,3 %	12,6 %	13,8 %
Країни-лідери за часткою ВДЕ	Швеція: 56,4 %; Фінляндія: 43,1 %; Латвія: 42,1 %	Окремі штати: Техас: 20,7 %; Каліфорнія: 33,5 %	Гідроенергетика: 7,3 %; Вітрова енергетика: 5,4 %
Кількість робочих місць у зеленій енергетиці	1,5 млн	900 тис.	4 млн осіб
Сектори зайнятості	Вітрова енергетика; Сонячна енергетика	Вітрова енергетика; Сонячна енергетика	Вітрова енергетика; Сонячна енергетика
Середні витрати на виробництво електроенергії (2020)	Сонячна енергія: 0,05 -0,07 євро/кВт-год; Вітрова енергія: 0,04 -0,06 євро/кВт-год	Сонячна енергія: 0,03-0,05 дол/кВт-год; Вітрова енергія: 0,02-0,04 дол/кВт-год	Сонячна енергія: 0,04-0,06 дол/кВт-год; Вітрова енергія: 0,03-0,05 дол/кВт-год

Джерело: складено за статистичними даними [8—13].

У Китаї інвестиції в зелену енергетику становили 83,4 млрд доларів. Найбільші інвестиції спрямовувалися в сонячну енергетику (42,9 млрд доларів) та вітрову енергетику (31,2 млрд доларів) [9; 10; 12; 13]. Частка ВДЕ в енергетичному балансі За даними Національного енергетичного управління Китаю, у 2020 році частка ВДЕ в загальному енергоспоживанні Китаю становила 13,8 %. Найбільшу частку серед ВДЕ мали гідроенергетика (7,3 %) та вітрова енергетика (5,4 %). Зелена енергетика в Китаї забезпечувала роботою понад 4 мільйони осіб [8; 9]. Основними секторами зайнятості є соняч-

на та вітрова енергетика. Середні витрати на виробництво електроенергії з ВДЕ в Китаї знизилися, завдяки масштабному виробництву та технологічним інноваціям. Варто зауважити, що витрати на виробництво електроенергії з сонячних панелей становили близько 0,04—0,06 доларів за кВт-год, з вітрових турбін — 0,03—0,05 доларів за кВт-год [13].

Задля порівняння основних енергетичних досягнень і показників у різних країнах, у даній роботі на основі матеріалів офіційної статистики проведено огляд енергетичного ландшафту п'яти різних країн (України, США,

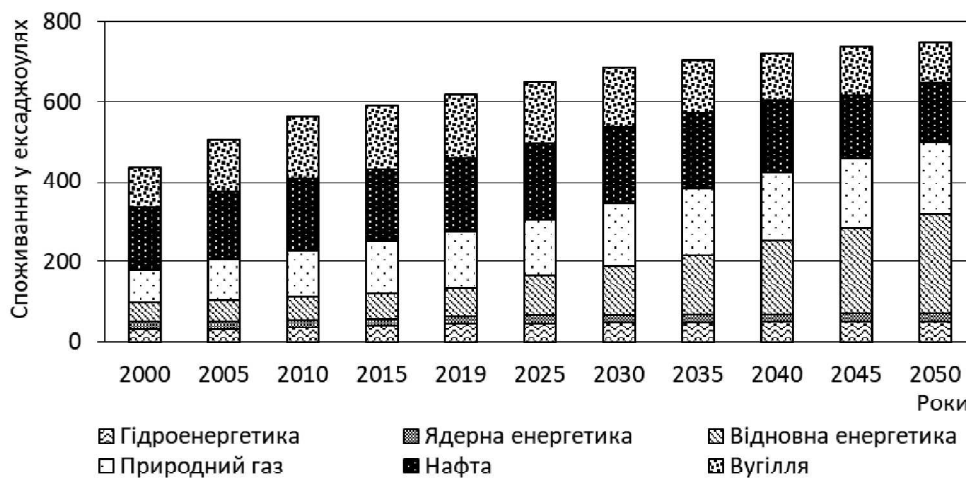

Рис. 1. Глобальне споживання енергії країнами, тис кВт-год, з 2000 р.

Джерело: [8; 9; 10; 12; 13].

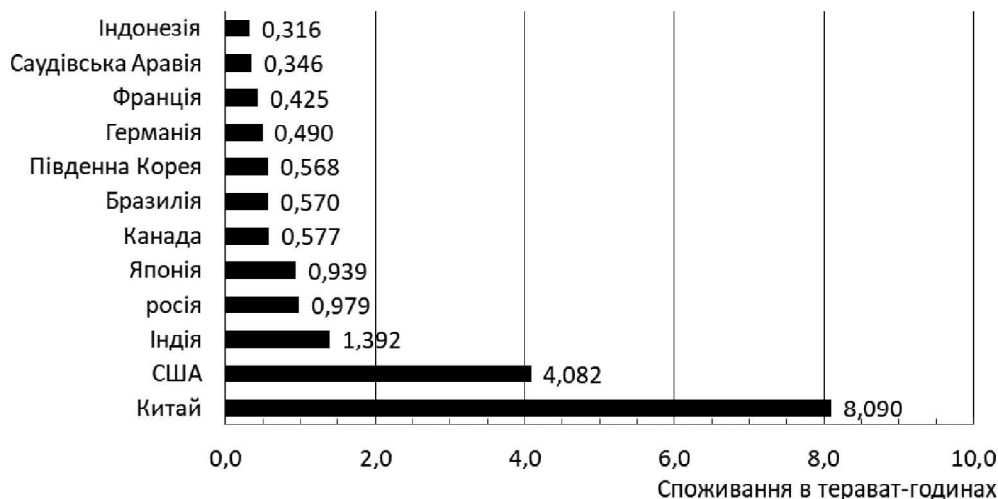

Рис. 2. Споживання електроенергії в усьому світі в 2022 році, за країнами-лідерами (в терават-годинах)

Джерело: [8; 9; 10; 12; 13].

Китаю, Німеччини, Японії) у відсотках за використанням різних джерел енергії, таких як вугілля, газ, нафта й відновлювальні джерела (таб. 1). Як видно, суми фінансування на розвиток енергетичних проектів та програм у кожній країні є істотними, при чому лідерами є Китай (20 млрд дол.) і США (15 млрд дол.).

Отже, як свідчать дані таблиці, ЄС, США та Китай активно інвестують в зелену енергетику, причому Китай є лідером за обсягом інвестицій. Основні напрямки інвестицій у всіх трьох регіонах — сонячна та вітрова енергетика. Принагідно, що ЄС має найвищу частку ВДЕ в загальному енергоспоживанні (21,3 %), тоді як США та Китай мають значно нижчі показники (12,6 % та 13,8 % відповідно). Найбільші частки ВДЕ серед країн ЄС мають Швеція, Фінляндія та Латвія. Китай є лідером за кількістю робочих місць у зеленій енергетиці (4 млн), тоді як в ЄС та США цей показник становить 1,5 млн та 900 тис. відповідно. Витрати на виробництво електроенергії з ВДЕ значно знизилися у всіх трьох регіонах. Середні витрати на виробництво електроенергії з сонячних панелей та вітрових турбін у США є найнижчими.

Науковий і практичний інтерес становить дослідження глобального споживання енергії у різних країнах світу (рис. 1).

Як демонструють дані рис. 1, глобальне споживання енергії у світі з 2000 року різко зросло і, за прогнозами, продовжуватиме збільшуватися. Очікується, що до 2050 року споживання відновлюваної енергії досягне приблизно 247 ексаджоулів. Для порівняння, у 2000 році загальне споживання відновлюваної енергії становило 42 ексаджоулі. Варто звернути увагу на той факт, що розподіл споживання енергії в усьому світі є непропорційно високим через кілька країн. Зокрема, в 2021 році Китай, США та Індія були глобальними споживачами первинної енергії. Однак на душу населення дані виглядають дещо інакше. Наприклад, за офіційними статистичними даними, в 2021 році Катар, Сінгапур та Ісландія були серед країн з найвищим споживанням енергії на душу населення.

Отже, Китай споживає найбільше електроенергії з усіх країн світу: у 2022 році було спожито понад

8000 терават-годин в еквіваленті. Того року Сполучені Штати посіли друге місце серед споживачів електроенергії, споживаючи понад 4000 терават-годин. Індія займала третю позицію, хоча й з великим відривом [9; 12].

Трійку найбільших споживачів електроенергії у світі становлять країни з найбільшою кількістю населення. Індія лідирує в обох рейтингах, хоча реєструє менше однієї п'ятої річного споживання електроенергії Китаєм. Тим часом такі країни, як Пакистан чи Нігерія, які займають п'яте та шосте місце у світі за чисельністю населення, навіть не увійшли до 20 найбільших споживачів електроенергії [9—13].

Країни з високим ВВП на душу населення, такі як Сполучені Штати, забезпечують своїм жителям вищу середню купівельну спроможність. Країни з вищими доходами жителів, як правило, більш урбанізовані, що призводить до більшого споживання електроенергії. США входять до десятки найбільших споживачів електроенергії на душу населення у світі, а Ісландія та Норвегія лідирують у рейтингу.

Відновлювані джерела енергії включають сонячну енергію, енергію вітру, гідроелектроенергію, біомасу та геотермальну енергію тощо. За останні 20 років або близько того споживання відновлюваної енергії різко зросло. Останні дані показують, що відновлювана енергетика зростає як частка споживання первинної енергії в усьому світі. Серед усіх країн світу станом на 2021 рік Китай встановив найбільше потужностей для відновлюваних джерел енергії [8].

За даними світового споживання первинної енергії у 2023 році за країнами, саме Китай є найбільшим споживачем первинної енергії у світі — 170,7 ексаджоулів. Це набагато більше, ніж Сполучені Штати, які посідають друге місце (90 ексаджоулів). Більшість первинних джерел енергії все ще отримують з викопного палива, такого як нафта та вугілля. Основний енергетичний баланс Китаю змінився від домінуючого використання вугілля до збільшення використання природного газу й відновлюваних джерел. З 2012 року частка відновлюваних джерел енергії в загальному споживанні енергії зросла приблизно на вісім процентних пунктів [12; 13].

Загалом, варто відмітити зростання світового споживання первинної енергії за останнє десятиліття, але очікується, що найбільше зростання воно спостерігатиметься в країнах з економікою, що розвивається, наприклад у країнах БРІК — Бразилії, Індії та Китаї.

Розвиток відновлюваних джерел енергії, зокрема вітроенергетики та сонячної енергетики, є ключовим елементом стратегії багатьох країн для забезпечення сталої енергетичної безпеки. Впровадження цих технологій має суттєві переваги з точки зору екологічної стійкості, енергетичної незалежності та економічного розвитку.

У даному дослідженні дійснено наукове обґрунтування щодо розвитку вітроенергетики й сонячної енергетики на основі аналізу фінансових даних та джерел літератури.

Вітроенергетика має низку переваг, серед яких екологічність, економічна ефективність та стимулювання зайнятості. Вітроенергетика вважається одним з найчистіших видів енергії. Вітрові турбіни не виділяють парникових газів під час виробництва електроенергії, що допомагає знижувати викиди CO₂ та інші забруднювачі атмосфери. Середні витрати на виробництво електроенергії з вітрових турбін значно знизилися за останнє десятиліття. За даними Lazard (2020), витрати на виробництво електроенергії з вітрових турбін становлять 26—54 доларів за МВт·год, що робить її конкурентоспроможною порівняно з традиційними джерелами енергії. Даний сектор сприяє створенню нових робочих місць й розвитку місцевої економіки. Наприклад, у 2020 році вітроенергетичний сектор забезпечував роботою понад 1,2 мільйона людей по всьому світу [8; 9; 13].

Сонячна енергетика також є надзвичайно чистим джерелом енергії. Вона не виробляє парникових газів та інших забруднювачів, що сприяє збереженню довкілля та боротьбі зі зміною клімату. Витрати на виробництво електроенергії з сонячних панелей знизилися до безпрецедентних рівнів, середні витрати на виробництво електроенергії з сонячних панелей становлять 28—42 доларів за МВт·год, що робить її однією з найдешевших форм нової електрогенерації. Сонячна енергетика дозволяє децентралізувати енергопостачання, що підвищує енергетичну незалежність та стійкість до збоїв в електромережі. Вона також сприяє електрифікації віддалених районів, які не мають доступу до централізованих енергосистем. Саме тому розвиток вітроенергетики та сонячної енергетики є стратегічно важливим для забезпечення сталої енергетичної безпеки.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У процесі дослідження сформульовано основні наукові положення та висновки.

1. Як демонструють статистичні економічні показники розвитку зеленої енергетики в різних країнах, інвестиції в ВДЕ значно зростають у світі з кожним роком, що сприяє збільшенню їх частки в енергетичному балансі, створенню нових робочих місць й зниженню витрат на виробництво енергії. Європейський Союз, США та Китай є лідерами в цій галузі, і їх досвід може служи-

ти прикладом для інших країн, які прагнуть досягти сталої енергетичної безпеки.

2. Реалізація сталої енергетичної безпеки в умовах ринку потребує комплексного підходу. Аналіз наукових публікацій та напрацювань вчених свідчить про те, що важливими елементами системи безпеки є стабільна політика підтримки ВДЕ, глобальна співпраця, децентралізація енергосистем та активна участь споживачів у енергетичних ринках. Аналіз зарубіжного досвіду показує, що адаптація цих підходів до місцевих умов може сприяти досягненню високих показників енергетичної незалежності й стійкості.

3. Зарубіжний досвід демонструє, що реалізація сталої енергетичної безпеки в умовах ринку можлива завдяки комплексному підходу, який включає розвиток ВДЕ, підвищення енергоефективності, децентралізацію енергосистем, інвестиції в інновації та забезпечення кібербезпеки. Кожна країна адаптує ці стратегії відповідно до своїх унікальних умов й наявних ресурсів, що дозволяє досягати високих показників енергетичної незалежності та стійкості.

4. Нині саме зелена енергетика відіграє важливу роль в економіках ЄС, США та Китаю, зокрема через інвестиції, створення робочих місць й зниження витрат на виробництво електроенергії. Дані показують, що всі ці географічні й економічні регіони активно розвивають сектор ВДЕ, однак ЄС має найбільшу частку ВДЕ в енергетичному балансі, тоді як Китай є лідером за кількістю робочих місць у цьому секторі.

Література:

1. Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC (Text with EEA relevance). European Parliament, Council of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32009L0028>.
2. Directive 2012/27/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on energy efficiency, amending Directives 2009/125/EC and 2010/30/EU and repealing Directives 2004/8/EC and 2006/32/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/27/oj>.
3. ARPA-E (2024). The Advanced Research Projects Agency-Energy (ARPA-E). URL: <https://arpa-e.energy.gov/>.
4. National Development and Reform Commission (China). (2020). "China's Long-term Low-carbon Development Strategy".
5. Ragwitz, M., & Huber, C. (2009). "Feed-in Tariffs in the European Union". *Renewable Energy Policy Review*, 15 (2), p. 147—158.
6. Sachs, J. D. (2015). *The Age of Sustainable Development*. Columbia University Press.
7. Mitchell, C., Bauknecht, D., & Connor, P. M. (2006). Effectiveness through risk reduction: A comparison of the renewable obligation in England and Wales and the feed-in system in Germany. *Energy Policy*, 34 (3), p. 297—305.
8. Yakymchuk, A. (2024). The Carbon Dioxide Emissions' World Footprint: Diagnosis of Perspectives. *Scientific Papers of Silesian University of Technology* —

Organization and Management Series — Issue No. 195. Wydawnictwo Politechniki ?i?skie. doi: <http://dx.doi.org/10.29119/1641-3466.2024.195.41>.

9. Energy Consumption (2024). Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/222066/projected-global-energy-consumption-by-source/>.

10. Elektricity Consumption (2024). Statista. URL: <https://www.statista.com/statistics/267081/electricity-consumption-in-selected-countries-worldwide/>.

11. Закон України "Про електроенергетику", № 2019-VIII від 13.04.2017, ВВР, 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80>.

12. Німеччина має новий план: 80 % відновлюваної енергії до 2030 року (2022). URL: https://lb.ua/world/2022/07/09/522684_nimechchina_maie_noviy_plan_80.html.

13. Energy Consumption in Selected countries (2024). URL: <https://www.statista.com/statistics/268151/per-capita-energy-consumption-in-selected-countries/>.

References:

1. European Parliament, Council of the European Union (2009), " Directive 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC (Text with EEA relevance)", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32009L0028> (Accessed 05 July 2024).

2. European Parliament, Council of the European Union (2012), "Directive 2012/27/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on energy efficiency, amending Directives 2009/125/EC and 2010/30/EU and repealing Directives 2004/8/EC and 2006/32/EC", available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/27/oj> (Accessed 05 July 2024)..

3. The Advanced Research Projects Agency-Energy (ARPA-E) (2024), available at: <https://arpa-e.energy.gov/> (Accessed 05 July 2024).

4. National Development and Reform Commission (2020), China's Long-term Low-carbon Development Strategy, National Development and Reform Commission, Beijing, China.

5. Ragwitz, M., & Huber, C. (2009), "Feed-in Tariffs in the European Union". Renewable Energy Policy Review, vol. 15 (2), pp. 147—158.

6. Sachs, J. D. (2015), The Age of Sustainable Development, Columbia University Press, USA.

7. Mitchell, C., Bauknecht, D., & Connor, P. M. (2006), "Effectiveness through risk reduction: A comparison of the renewable obligation in England and Wales and the feed-in system in Germany", Energy Policy, vol. 34 (3), pp. 297-305.

8. Yakymchuk, A. (2024), "The Carbon Dioxide Emissions' World Footprint: Diagnosis of Perspectives" Scientific Papers of Silesian University of Technology — Organization and Management Series, vol. 195. doi: <http://dx.doi.org/10.29119/1641-3466.2024.195.41>.

9. Statista (2024), "Energy consumption worldwide from 2000 to 2019, with a forecast until 2050, by energy

source", available at: <https://www.statista.com/statistics/222066/projected-global-energy-consumption-by-source/> (Accessed 05 July 2024).

10. Statista (2024), "Electricity consumption worldwide in 2022, by leading country", available at: <https://www.statista.com/statistics/267081/electricity-consumption-in-selected-countries-worldwide/> (Accessed 05 July 2024).

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "About electricity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80> (Accessed 05 July 2024).

12. lb.ua (2022), "Germany has a new plan: 80 % renewable energy by 2030", available at: https://lb.ua/world/2022/07/09/522684_nimechchina_maie_noviy_plan_80.html (Accessed 05 July 2024).

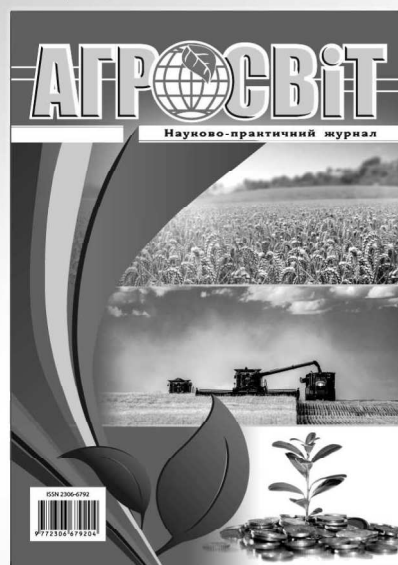
13. Statista (2024), "Energy Consumption in Selected countries", available at: <https://www.statista.com/statistics/268151/per-capita-energy-consumption-in-selected-countries/> (Accessed 05 July 2024).

Стаття надійшла до редакції 18.07.2024 р.

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Г. А. Лоскоріх,
доктор філософії 071 "Облік і оподаткування", доцент, заступник завідувача кафедри обліку
і аудиту, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5402-7220>
О. Ф. Перчі,
викладач кафедри обліку і аудиту,
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4514-721X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.147

СУТНІСТЬ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПЛАНУ BEPS ДЛЯ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

G. Loskorikh,
PhD 071 "Accounting and Taxation", Associate Professor, Deputy Head of the Department of Accounting
and Auditing, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education
O. Perchi,
Lecturer of the Department of Accounting and Auditing, Ferenc Rakoczi II
Transcarpathian Hungarian College of Higher Education

ESSENCE OF IMPLEMENTATION OF THE BEPS PLAN FOR THE BUDGETARY AND TAX SYSTEM OF UKRAINE

У статті досліджено проблематику і перспективи імплементації Плану дій BEPS для бюджетно-податкової системи України. Імплементація Плану дій BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) є критично важливою для реформування бюджетно-податкової системи України з метою її адаптації до міжнародних стандартів і протидії розмиванню податкової бази та переміщенню прибутків. Це сприяє підвищенню ефективності податкового адміністрування, зменшенню обсягів тіньової економіки та поліпшенню фінансової стабільності країни. Досліджено історичні витоки Плану дій BEPS. Деталізовано 15 заходів Плану дій BEPS, заснованих на чотирьох основних принципах (узгодженість, сутність, прозорість, аналіз) і структурованих за п'ятьма типами результатів з різними статусами (мінімальні стандарти, загальні підходи, з посиленням міжнародних стандартів, передові практики, аналітичні звіти). Описані мінімальні вимоги ініціативи BEPS для України. Визначено національну нормативно-правову базу запровадження пакету BEPS. Охарактеризовано впроваджені Законом 466-IX заходи щодо імплементації Плану дій BEPS, зокрема щодо трансферного ціноутворення, міжнародних процедур, KIK і міжнародного оподаткування. У процесі написання статті використано такі методи дослідження: загальнонаукові та спеціальні — для забезпечення досягнення мети з використанням підходів для систематизації й аналізу інформації; абстрактно-логічний — для обґрунтування теоретичних положень та висновків; діалектичний — для визначення розвитку та зміни пакету BEPS у процесі історичної трансформації. Головною метою впровадження Плану дій BEPS в міжнародному економічному просторі, зокрема і в Україні є не покарання платників податків, а докорінна реформа правил міжнародного оподаткування в контексті бюджетно-податкової системи. Визначено, що провадження заходів Плану дій BEPS вимагає тісної співпраці між урядом, бізнесовими структурами і міжнародними партнерами для досягнення максимальної ефективності та стійкого економічного зростання.

The article examines the problems and prospects of implementing the BEPS Action Plan for the budget and tax system of Ukraine. The implementation of the BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) Action Plan is critically important for reforming the budget and tax system of Ukraine in order to adapt it to international standards and combat tax base erosion and profit shifting. This contributes to increasing the efficiency of tax administration, reducing the volume of the shadow economy and improving the financial stability of the country. The historical origins of the BEPS Action Plan are explored. 15 measures of the BEPS Action Plan are detailed, based on four main principles (coherence, substance, transparency, analysis) and structured according to five types of results with different statuses (minimum standards, general approaches, with strengthening of international standards, best practices, analytical reports). The minimum requirements of the BEPS initiative for Ukraine are described. The national legal framework for the implementation of the BEPS package has been defined. The measures introduced by Law 466-IX regarding the implementation of the BEPS Action Plan are characterized, in particular regarding transfer pricing, international procedures, CFC and international taxation. In the process of writing the article, the following research methods were used: general scientific and special – to ensure the achievement of the set goal using approaches to systematization and analysis of information; abstract-logical – for substantiating theoretical propositions and conclusions; dialectical – to determine the development and change of the BEPS package in the process of historical transformation. The main goal of implementing the BEPS Action Plan in the international economic space, in particular in Ukraine, is not to punish taxpayers, but to fundamentally reform the rules of international taxation in the context of the budget and tax system. It was determined that the implementation of the BEPS Action Plan measures requires close cooperation between the government, business structures and international partners to achieve maximum efficiency and sustainable economic growth.

Ключові слова: бюджетно-податкова система, План BEPS, податки, бюджет, бюджетно-податкове регулювання, подвійне оподаткування, прозорість.

Key words: budget and tax system, BEPS Plan, taxes, budget, budget and tax regulation, double taxation, transparency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

План дій щодо протидії розмиванню бази й виведення прибутку з-під оподаткування (англ. Base erosion and Profit Shifting — BEPS, перекл. з англ. "Розмивання оподаткованої бази й виведення прибутку з-під оподаткування") для України має велике значення в контексті реформування бюджетно-податкової системи та забезпечення справедливого і прозорого оподаткування. Україна активно працює над імплементацією заходів BEPS, з метою підвищення ефективності податкового адміністрування та зменшення можливостей для ухилення від сплати податків мультинаціональними корпораціями. В умовах сьогодишніх реалій вплив втілення проекту Організації економічного співробітництва та розвитку — заходів Плану дій BEPS на оподаткування суб'єктів господарювання у вітчизняній науковій літературі ще ґрунтовно не досліджений. Це пов'язано з тим, що багато заходів і реформ у рамках Плану дій BEPS лише починають впроваджуватися, і їхній повний вплив стане зрозумілим через деякий час. Однак, вже зараз можна виділити основні актуальні напрями дослідження, такі як аналіз ефективності нових правил, їхній вплив

на податкові надходження та бізнес-середовище, а також адаптація національної бюджетно-податкової системи до міжнародних стандартів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню загальних питань проблематики теоретичної сутності Плану дій BEPS присвячені напрацювання таких вчених: Красовський В. [9], Макеєва О. [11], Марченко В. [12], Олійник Я. В., Чижикова О.В. [17], Федорченко О., Сташенко Ю. [21] та багато інших. Окремі аспекти впровадження Плану дій BEPS порушувалися у працях Греци Я. [2], Брехова С., Коротуна В. [5], Крутова А., Нестеренко О. [10], Пирого С. [18]. Проте залишається нерозкритим питання щодо визначення сутності Плану дій BEPS з врахуванням теоретичних, законодавчих і практичних аспектів імплементації для бюджетно-податкової системи України, що вказує на актуальність здійснення подальших поглиблених досліджень.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою дослідження є визначення сутності Плану дій BEPS для бюджетно-податкової системи України з вра-

хуванням теоретичних, законодавчих і практичних аспектів імплементації у сучасних умовах господарювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Уперше проблеми подвійного оподаткування обговорювались у 1920 р. на Міжнародній фінансовій конференції в Брюсселі. Того ж року було створено Лігу Націй, котра розробила перші типові проекти конвенції про уникнення подвійного оподаткування й співпрацю у сфері адміністрування податків. Із середини 1950-х років центром міжнародного податкового співробітництва стає Податковий комітет Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [21].

Типову конвенцію про уникнення подвійного оподаткування доходів і капіталу ОЕСР розроблено в 1963 р. У 1977 р. вона була оновлена та діє досі. Саме ця архаїчна модельна конвенція покладена в основу більшості конвенцій про уникнення подвійного оподаткування, однією зі сторін котрої є Україна. Якщо раніше для цілей податкового планування часто використовувалася внутрішня мережа компаній у одній країні, то зараз підприємства швидко переходять на нову операційну модель із матричною системою управління й інтегрованими мережами поставок на регіональному і глобальному рівнях. Цьому сприяють розвиток сервісної складової та електронна комерція. Бізнесу стає простіше: виробництво не мусить перебувати за місцезнаходженням клієнтів. Тепер у центрі уваги корпорацій — низька собівартість і податкові преференції. Це спонукає власників бізнесу до агресивного податкового планування. Втрата державних податкових надходжень через таке планування ТНК об'єднала світ у пошуку ефективних інструментів боротьби з виведення прибутку з-під оподаткування [11].

Поняття "розмивання оподаткованої бази й виведення прибутку з-під оподаткування" стосується практик, що використовуються транснаціональними корпораціями для зменшення свого податкового навантаження. Ці практики часто включають використання податкових неузгодженостей між законодавствами країн, що у свою чергу завдає значної шкоди податковим базам країн, особливо тим, що розвиваються, і підриває довіру до міжнародної податкової системи.

Суть терміну розмивання оподаткованої бази й виведення прибутку з-під оподаткування (BEPS) полягає в застосування таких стратегій податкового планування, у яких використовуються певні неузгодженості у національному та міжнародному податковому законодавстві, що дозволяють штучне переміщення прибутків, отриманих в одних юрисдикціях, до інших територій, де рівень оподаткування нульовий або значно нижчий, хоча в таких територіях в дійсності економічна діяльність невелика або зовсім відсутня. Таким чином досягається зменшення або й повне уникнення сплати зобов'язань з податку на прибуток. При цьому практика BEPS має всесвітнє поширення, хоча особливо великий вплив вона справляє на економіки, що розвиваються, у зв'язку з їх високою залежністю від податку на прибуток підприємств. Зрозуміло, що найбільші можливості для застосування BEPS мають мультинаціональні корпорації (МНК). Гострота проблеми BEPS підтверджується ря-

дом досліджень. Так, згідно з даними ОЕСР, мінімальні втрати від розмивання бази оподаткування та переміщення прибутку складають 4—10 % загальносвітових зборів податку на прибуток, тобто від 100 до 240 млрд дол. США щороку [1].

План дій BEPS був створений у відповідь на занепокоєння щодо прозорості та справедливості податкових систем в умовах глобалізації. У податковій сфері вперше в історії міжнародного співробітництва зусилля двох інститутів були об'єднані для вирішення проблеми розмивання оподаткованої бази й виведення прибутку з-під оподаткування (BEPS). Цими інститутами є Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та Група двадцяти (G20). Як наслідок понад сто держав (розвинених і тих, що розвиваються, зокрема і країн-партнерів, що не входять до них) стали учасниками Проєкту або Плану BEPS.

Після випуску звіту "Розгляд розмивання оподаткованої бази й виведення прибутку з-під оподаткування" у лютому 2013 року, у вересні 2013 року ОЕСР та країни Великої двадцятки ухвалили План дій для урегулювання питання BEPS з 15 пунктів. У Плані дій визначено 15 заходів у рамках трьох основних стовпів: впровадження узгодженості національних правил, що впливають на міжнародну діяльність, посилюючи вимоги існуючих міжнародних стандартів щодо сутності, а також поліпшення прозорості та впевненості [16].

П'ятнадцять дій, або, як їх ще часто називають — заходів, кроків Плану дій BEPS розроблені для того, щоб держави-учасниці могли боротися зі штучним транскордонним переміщенням прибутку. Кожен з 15 заходів у рамках ініціативи BEPS представляє собою опис окремої податкової проблеми і до кожної запропоновані шляхи вирішення. Ці заходи, надаючи різні інструменти і методи, призначені для імплементації у внутрішнє законодавство країн та для включення у міжнародні податкові договори між країнами, що має на меті запобігти розмиванню податкової бази та переміщенню прибутку.

Загалом заходи Плану дій BEPS, засновані на чотирьох основних принципах (узгодженість, сутність, прозорість, аналіз) перелічені нижче:

— Захід / Дія 1. Вирішення податкових проблем "цифрової економіки".

— Захід / Дія 2. Нейтралізація наслідків гібридних податкових схем.

— Захід / Дія 3. Розроблення ефективних правил контролю за контрольованими іноземними компаніями (КИК).

— Захід / Дія 4. Обмеження розмивання бази оподаткування шляхом вирахування з бази оподаткування відсотків та інших фінансових виплат.

— Захід / Дія 5. Підвищення ефективності протидії шкідливим податковим практикам з урахуванням принципу прозорості та сутності.

— Захід / Дія 6. Запобігання наданню пільг, передбачених угодами про уникнення подвійного оподаткування, за невідповідних обставин.

— Захід / Дія 7. Запобігання штучному уникненню статусу постійного представництва.

— Захід / Дія 8. Узгодження наслідків трансфертного ціноутворення в частині нематеріальних активів.

Таблиця 1. Склад заходів плану BEPS за типами результатів

Мінімальні стандарти (мінімальні вимоги)	Загальні підходи	З посиленням міжнародних стандартів	Передові практики	Аналітичні звіти
Захід / Дія 5	Захід / Дія 2	Захід / Дія 7	Захід / Дія 3	Захід / Дія 1
Захід / Дія 6	Захід / Дія 4	Захід / Дія 8	Захід / Дія 12	Захід / Дія 11
Захід / Дія 13		Захід / Дія 9		Захід / Дія 15
Захід / Дія 14		Захід / Дія 10		

Джерело: сформовано на основі [16].

Таблиця 2. Заходи плану дій BEPS за тематичними принципами

Узгодженість	Сутність	Прозорість	Аналіз
Захід / Дія 2	Захід / Дія 6	Захід / Дія 11	Захід / Дія 1
Захід / Дія 3	Захід / Дія 7	Захід / Дія 12	Захід / Дія 15
Захід / Дія 4	Захід / Дія 8-10	Захід / Дія 13	
Захід / Дія 5		Захід / Дія 14	

Джерело: сформовано на основі [4; 16].

— Захід / Дія 9. Узгодження наслідків трансфертного ціноутворення в частині ризиків і капіталу.

— Захід / Дія 10. Узгодження наслідків трансфертного ціноутворення в частині операцій з високим рівнем ризику.

— Захід / Дія 11. Вимірювання та моніторинг BEPS (ризикоорієнтована система).

— Захід / Дія 12. Обов'язкові правила розкриття інформації про використання схем агресивного податкового планування.

— Захід / Дія 13. Документація з трансфертного ціноутворення та звітність в розрізі країн (Local file, Master file, Country-by-country report).

— Захід / Дія 14. Підвищення ефективності механізмів урегулювання спорів у рамках двосторонніх угод про уникнення подвійного оподаткування.

— Захід / Дія 15. Розроблення багатостороннього інструменту (багатостороння конвенція — MLI) для внесення змін до угод про уникнення подвійного оподаткування.

Заходи пакету плану BEPS складаються із п'ятиох типів результатів з різними статусами (табл. 1) і згруповані за чотирма тематичними принципами (табл. 2).

За станом на сьогодні 147 країн (юрисдикцій) світу є членами Плану BEPS (серед них і Україна) 3. Країни, що не є членами ОЕСР/G20 можуть брати участь у діяльності робочих груп. ОЕСР і G20 часто запрошують таких країн до участі в окремих робочих групах, форумах або інших ініціативах, щоб розширити обмін знаннями, сприяти співпраці та врахувати інтереси ширшого кола країн. Це дозволяє не-членам отримувати доступ до найкращих практик, обмінюватися досвідом і брати участь у глобальних дискусіях на важливі економічні та соціальні теми.

Хоча План дій BEPS є набором рекомендацій від ОЕСР і не є юридично обов'язковим документом, його значення величезне. Країни, що приєдналися до ініціативи BEPS, зобов'язані внести відповідні зміни до свого національного законодавства. Це створює значний політичний тиск на країни, які можуть відмовитися впроваджувати рекомендації BEPS. Оскільки багато країн активно співпрацюють в цьому напрямку, відмова від участі може призвести до втрати можливостей для міжнародного співробітництва і інвестицій.

Як зазначає Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування Міністерства економіки України "втрати України від податкових схем (ухилення від сплати податків) становлять близько 7,7 мільярда доларів США на рік. Більше половини з них припадає на зарплати в конвертах — 4,4 мільярда доларів США" [13]. Приєднання до BEPS допомагає Україні розробляти та впроваджувати ефективні податкові стратегії, щоб зменшити втрати від ухилення від сплати податків і покращити фінансову стабільність країни.

Україна 22 листопада 2016 р. подала заявку на вступ до BEPS-асоціації з 1 січня 2017 р., чим підтвердила готовність спільно з більшістю країн боротися з агресивним податковим плануванням та захищати свої податкові надходження.

З метою запровадження пакету BEPS в Україні, Міністерством фінансів України спільно з Національним банком України, у травні 2017 року була розроблена Дорожня карта реалізації плану дій BEPS, а також у жовтні 2018 року оприлюднений відповідний Законопроект "Про внесення змін до Податкового кодексу України з метою імплементації Плану протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування" 14, зокрема норми щодо імплементації Плану дій BEPS були включені до законопроекту від 30.08.2019 № 1210 "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві", який Верховна Рада України прийняла 16.01.2020 (Закон України від 16.01.2020 № 466-IX "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві"). У 2023 році Дорожня карта була оновлена і розроблена на період 2023—2025 років, визначаючи пріоритетні заходи для України з метою подолання нових і специфічних викликів, пов'язаних із поточною ситуацією, викликану російським вторгненням і триваючою війною з країною-агресоркою. Ця ініціатива спрямована на посилення зусиль з приведення української податкової системи у відповідність до міжнародних стандартів. Важливим аспектом цієї дорожньої карти є підготовка до залучення значних прямих іноземних інвестицій, що відіграватимуть ключову роль у відновленні та реконструкції країни. Крім того, заходи, передбачені дорожньою картою, допоможуть зміцнити економічну стабільність, підвищити прозорість податкової системи та забезпечити сприятливе середовище для бізнесу, що є важливими умовами для сталого розвитку України в поствоєнний період.

Трансфертне ціноутворення	
✓ удосконалення контролю за трансфертним ціноутворенням з імплементацією заходів/дій 8-10, 13 Плану BEPS щодо: - контролю за розподілом функцій, ризиків та нематеріальних активів всередині групи компаній; - правил для операцій з сировинними товарами шляхом виключення обмеження на застосування виключно біржових котирувань певних бірж та надання можливості використовувати котирувальні ціни на такі товари.	✓ запровадження трирівневої структури документації для міжнародних груп компаній, яка включає в себе документацію: - з трансфертного ціноутворення (локальний файл); - глобальну документацію (майстер-файл); - звіт у розрізі країн (country-by-country reporting); відповідно до визначених критеріїв, компанії повинні будуть подавати 2 додаткових документа глобальну документацію (майстер-файл) та звіт у розрізі країн (country-by-country reporting).
Міжнародні процедури	
✓ застосування процедури взаємного узгодження (Захід / Дія 14), що передбачає механізм подачі заяви на розгляд справи за процедурою взаємного узгодження, вимоги до такої заяви, порядок дій контролюючого органу тощо;	✓ оподаткування прирівняних до дивідендів платежів при здійсненні операцій з нерезидентами.
Контрольовані іноземні компанії (KIK)	
✓ визначення контрольованих іноземних компаній та їх оподаткування (Захід / Дія 3), що передбачає: - запровадження концепції оподаткування прибутку контрольованих іноземних компаній на рівні контролюючої особи - фізичної або юридичної особи, що є контролюючою особою такої компанії; - обов'язок подання контролюючими особами звіту про контрольовані іноземні компанії до контролюючого органу;	✓ обмеження витрат за фінансовими операціями з пов'язаними особами (Захід / Дія 4).
Міжнародне оподаткування	
✓ запобігання зловживанням у зв'язку із застосуванням договорів про уникнення подвійного оподаткування (Захід / Дія 6);	запобігання уникненню статусу постійного представництва та оподаткування постійних представництв (Захід / Дія 7).

Рис. 1. Впроваджені Законом 466-IX заходи імплементації Плану дій BEPS

Джерело: сформовано на основі [19].

Приєднання України до BEPS означає, що країна зобов'язується імплементувати мінімальні вимоги Плану, що включає 4 заходи (дії):

— Захід / Дія 5. Підвищення ефективності протидії шкідливим податковим практикам з урахуванням принципу прозорості та сутності.

— Захід / Дія 6. Запобігання наданню пільг, передбачених угодами про уникнення подвійного оподаткування, за невідповідних обставин.

— Захід / Дія 13. Документація з трансфертного ціноутворення та звітність в розрізі країн (Local file, Master file, Country-by-country report).

— Захід / Дія 14. Підвищення ефективності механізмів урегулювання спорів у рамках двосторонніх угод про уникнення подвійного оподаткування.

Податковий кодекс України містить ряд нормативних положень, спрямованих на впровадження заходів BEPS. Вони охоплюють різні аспекти, такі як зміцнення прозорості податкових відомостей, вдосконалення правил оподаткування міжнародних операцій, впровадження нової концепції відповідальності платників податків тощо, з метою інтеграції з міжнародними стандартами, що допомагає забезпечити відповідність української податкової системи міжнародним вимогам та підвищити прозорість та ефективність податкових процедур. Законом України від 16.01.2020 р. № 466-IX "Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення техніч-

них та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві" 19 впроваджено наступні заходи реалізації Плану BEPS щодо трансферного ціноутворення, міжнародних процедур, KIK і міжнародного оподаткування (рис. 1).

Отже можна констатувати, що вищезазначений закон № 466-IX забезпечує впровадження додаткових заходів Плану BEPS поряд із мінімальними вимогами: Захід / Дія 3. Розроблення ефективних правил контролю за KIK; Захід / Дія 4. Обмеження розмивання бази оподаткування шляхом вирахування з бази оподаткування відсотків та інших фінансових виплат; Захід / Дія 6. Запобігання наданню пільг, передбачених угодами про уникнення подвійного оподаткування, за невідповідних обставин; Захід / Дія 7. Запобігання штучному уникненню статусу постійного представництва; Захід / Дія 8—10. Узгодження наслідків трансфертного ціноутворення в частині нематеріальних активів, ризиків і капіталу, операцій з високим рівнем ризику; Захід / Дія 13. Документація з трансфертного ціноутворення та звітність в розрізі країн (Local file, Master file, Country-by-country report); Захід / Дія 14. Підвищення ефективності механізмів урегулювання спорів у рамках двосторонніх угод про уникнення подвійного оподаткування.

На шляху до імплементації Плану дій BEPS наша держава з 23 липня 2018 р. приєдналася до Багатосторонньої конвенції про виконання заходів, які стосуються угод про оподаткування, з метою протидії розмиван-

ню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування (далі — Конвенція MLI), завдяки чому вона змогла одночасно внести зміни в усі або окремі чинні конвенції про уникнення подвійного оподаткування, що значно скорочує тривалі двосторонні переговори з кожною конкретною державою. 28 лютого 2019 р. Конвенція MLI була ратифікована Верховною Радою України [20]. Це здійснено для впровадження Заходу / Дії 15.

Україна, підписавши угоду про приєднання до MLI, стала 83-ю країною, яка приєдналась до цієї конвенції. Це відкриває шлях для України внести зміни до своїх двосторонніх податкових угод. Ці зміни мають на меті підтвердити намір України до податкових реформ і гармонізації власного податкового законодавства з міжнародними стандартами. MLI спрощує процес внесення змін до податкових угод і сприяє зменшенню можливостей для податкових ухилень і уникань через впровадження стандартів ОЕСР щодо податкової бази та переміщення прибутків.

Наша держава направила ОЕСР інформацію щодо наміру внести зміни в 76 двосторонніх договори, зокрема, угоди з Кіпром та Великобританією, що підтверджує позитивний рух України до податкових реформ [9].

Погоджуємося із Жаріковим А., що важливу передумовою достатньо високих темпів соціально-економічного розвитку країни є його стабільне фінансове забезпечення, яке має досягатися шляхом забезпечення інституційної координації податкової та бюджетної політики, що дозволяє запобігати непередбачуваним фінансовим розривам, забезпечувати оптимальне співвідношення дохідних та видаткових бюджетних складових у коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі, цілісність політики економічного регулювання. Зазначеного можливо досягти за умови розвитку системи бюджетно-податкового планування, виконання дохідної та видаткової частини бюджету як цілісного фінансового механізму [7].

Ефективне бюджетно-податкового регулювання повинно здійснюватися з метою підвищення довіри економічних суб'єктів до фінансової політики уряду.

Касперович Ю. наголошує, що в Україні у багатьох аспектах вже імплементовано провідний європейський досвід бюджетно-податкового регулювання 8, зокрема:

- кодифіковано бюджетне (2001 р.) та податкове законодавство (2011 р.);
- у бюджетному процесі використовується програмно-цільовий метод планування, середньострокове бюджетне прогнозування та планування,
- започаткована реформа фінансової децентралізації з 2015 р.;
- ставки оподаткування трьох основних бюджетотворюючих податків відповідають європейському рівню;
- гармонізовано податковий та бухгалтерський облік в цілях оподаткування прибутку підприємств;
- запроваджено обов'язок встановлення реєстраторів розрахункових операцій (касових апаратів);
- запроваджено електронні сервіси для платників податків, зокрема подання звітності в електронній формі, електронне митне декларування;

— запущено електронні сервіси забезпечення прозорості публічних фінансів система електронних державних закупівель ProZorro, портал використання публічних коштів, портал державних послуг, візуалізація виконання місцевих бюджетів у рамках проєктів.

В Україні спостерігається поступове впровадження стійких і регулятивних змін у сфері контролю за публічними фінансами, що базуються на використанні передових інформаційних технологій. Інтеграція європейського досвіду в українську практику націлена на зміцнення прозорості та справедливості в бюджетно-податковій системі, сприяючи більш ефективному перерозподілу ВВП. Необхідність реформування стає ключовим фактором у модернізації української економіки через структурні трансформації, спрямовані на підвищення життєвого рівня населення.

Державна податкова служба України успішно використовує імплементовані кроки Плану BEPS та правила GAAR, сконцентрувавши в єдиному напрямі інструменти контролю, зокрема, такі як контроль за трансфертним ціноутворенням (ТЦ), виплатою пасивних доходів, діяльністю нерезидентів та контрольованих іноземних компаній, які, у свою чергу, направлені на протидію агресивним схемам міжнародного податкового планування, що використовуються суб'єктами господарювання з метою розмивання бази оподаткування та виведення коштів за кордон. У цьому напрямі ДПС досягнуто значних результатів. Так, протягом 2015 — 2023 років 1 052 суб'єкта господарювання подали уточнюючі декларації та збільшили об'єкт оподаткування на 32,1 млрд грн, що привело до нарахування 2,8 млрд грн податку на прибуток підприємств та зменшення збитків на 11,7 млрд гривень. Проведено 102 документальні перевірки з питань відповідності принципу "витягнутої руки" (протягом 2015 — 2023 років), за результатами яких донараховано 1,7 млрд грн податку на прибуток та зменшено збитки на 7,5 млрд гривень. До бюджету, враховуючи оскарження податкових повідомлень-рішень, надійшло 440 млн грн податку на прибуток, узгоджені збитки за актами склали 3,7 млрд гривень. Встановлено більше 1 205 фактів порушення платниками податків вимог податкового законодавства (протягом 2015—2023 років) щодо своєчасності та повноти декларування контрольованих операцій, подання документації з ТЦ та застосовано штрафні санкції на 320 млн гривень [6].

Більшість позитивних змін у податковому регулюванні, спрямованих на впровадження заходів BEPS, потребує подальшого доопрацювання і розвитку. Основною метою проєвропейських реформ у галузі бюджетно-податкового регулювання є зменшення обсягів тіньової економіки, контрабанди та корупції до мінімального, економічно безпечного рівня. Такі заходи спрямовані на забезпечення ефективного впровадження міжнародних стандартів і підвищення довіри до податкової системи, що є важливими чинниками для сталого економічного розвитку країни.

Сутність імплементції Плану дій BEPS для бюджетно-податкової системи України полягає в адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів з метою підвищення прозорості, справедливості та ефективності податкового регулювання. Враховуючи вищезазначене, стає очевидним, що імплементация за-

ходів Плану дій BEPS в податкове законодавство України є необхідною передумовою для конвергенції з передовими стандартами розвинутих економік та активізації євроінтеграційних процесів. Лише завдяки подальшому вдосконаленню нормативної бази та практичному впровадженню зазначених заходів Україна зможе досягти значного покращення результативності своєї бюджетно-податкової системи в контексті Плану дій BEPS.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Впровадження Плану дій BEPS в Україні має ключове значення для зміцнення бюджетно-податкової системи, забезпечення економічної стабільності, підвищення прозорості та справедливості у оподаткуванні, а також створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій. Це важливий крок на шляху до побудови ефективної і справедливої податкової системи, яка відповідає сучасним викликам глобальної економіки.

Для бюджетно-податкової системи України впровадження плану BEPS має кілька важливих значень: допоможе зменшити обсяги ухилення від сплати податків, що в свою чергу призведе до збільшення податкових надходжень до бюджету; сприятиме більшій прозорості в податкових питаннях, що допоможе контролюючим органам ефективніше виявляти та запобігати податковим правопорушенням; забезпечить дотримання справедливого оподаткування прибутків компаній, незалежно від місця їхньої діяльності; підвищить довіру іноземних інвесторів до України, що сприятиме залученню нових інвестицій; допоможе адаптувати національне податкове законодавство до міжнародних стандартів, що є важливим кроком на шляху до інтеграції з глобальною економікою. Ці заходи потребують системного підходу та тісної співпраці між урядовими органами, бізнесом і міжнародними партнерами для досягнення максимального ефекту від впровадження реформ. Вивчення питання реалізації міжнародної практики імплементації Плану дій BEPS у країнах ЄС буде напрямом подальших досліджень.

Література:

1. BEPS — Frequently Asked Questions: OECD Publishing. URL: <https://www.oecd.org/ctp/bepsfrequently-asked-questions.pdf> (дата звернення: 01.07.2024).
2. Hretsa Y. Implementation of the BEPS plan in Ukraine to counteract aggressive tax planning. *Visegrad journal of human rights*. 2019. № 6 (volume 1). P.96-99.
3. OECD. Base erosion and profit shifting (BEPS). URL: <https://www.oecd.org/en/topics/policy-issues/base-erosion-and-profit-shifting-beps.html> (дата звернення: 05.07.2024).
4. PWC. Flash News: OECD Action Plan for BEPS the package is final, 2015. URL: <https://www.pwc.lu/en/base-erosion-profit-shifting/docs/pwc-beps-071015.pdf> (дата звернення: 02.07.2024).
5. Брехов С. С., Коротун В. І. Концептуальні засади та напрями розвитку системи протидії агресивному по-

датковому плануванню в Україні. Ефективна економіка. 2016. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_11_27 (дата звернення: 15.06.2024).

6. Державна податкова служба України. Результати ДПС в успішній імплементації кроків BEPS та GAAR. 2023. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/678617.html> (дата звернення: 06.07.2024).

7. Жаріков А. Ю. Інституційні засади формування системи бюджетно-податкового регулювання. *Агросвіт*. 2020. № 24. С. 79—85. DOI: 10.32702/2306-6792.-2020.24.79

8. Касперович Ю. В. Напрями удосконалення бюджетно-податкового регулювання в Україні на засадах імплементації європейського досвіду. Відділ фінансової безпеки НІСД. Випуск № 60, Серія "Економіка". URL: <https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2015-12/budzheth-47768.pdf> (дата звернення: 01.07.2024).

9. Красовський В.І. План BEPS як переломний момент міжнародної податкової співпраці: стан та перспективи втілення. *Право та інноваційне суспільство: електрон. наук. вид.* 2019. № 1 (12). С. 37—42. DOI: 10.31359/2309-9275-2019-12-1-37

10. Крутова А. С., Нестеренко О. О. Методологічні засади формування звіту в розрізі країн у рамках реалізації вимог плану дій BEPS в Україні. *Бізнес Інформ*. 2019. № 9. С. 210—217. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-9-210-217>

11. Макєєва О. План дій BEPS як пігулка проти агресивного податкового планування. *Економічна правда*. 2016. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2016/11/29/612679/> (дата звернення: 08.07.2024).

12. Марченко В. В. Приєднання до Плану BEPS та розвиток податкового контролю трансфертного ціноутворення в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. Випуск № 4. С. 301-303. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/826fb4e8-d5c8-4e86-83e0-80e7b637fa78/content> (дата звернення: 16.06.2024).

13. Міністерство економіки України. (2020). Добровільний національний огляд щодо цілей сталого розвитку в Україні. Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. Стратегічне планування та макроекономічне прогнозування. Стратегічне планування. Цілі сталого розвитку. 116 с. URL: <https://me.gov.ua/> (дата звернення: 01.07.2024).

14. Міністерство фінансів України. BEPS. URL: <https://mof.gov.ua/uk/beps-440> (дата звернення: 07.07.2024).

15. Міністерство фінансів України. План дій BEPS: ключові аспекти для України. 2020. URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/2020_BEPS.pdf (дата звернення: 11.07.2024).

16. Міністерство фінансів України. Рекомендації з реалізації Плану дій з BEPS (мінімальні стандарти). 2017. URL: [https://mof.gov.ua/storage/files/2017_Roadmap_BEPS_UKRAINE_ua\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/2017_Roadmap_BEPS_UKRAINE_ua(1).pdf) (дата звернення: 13.07.2024).

17. Олійник Я. В., Чижикова О. В. Інституціональне забезпечення трансфертного ціноутворення: глобальний контекст і перспективи для України. *Фінанси України*. 2019. № 72. С. 99—110. URL: http://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4589 (дата звернення: 12.07.2024).

18. Пирого С. С. Реформи трансфертного ціноутворення в контексті BEPS: проблеми залишаються. Право і безпека. 2024. № 1 (92). С. 163—172. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.15>.

19. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо вдосконалення адміністрування податків, усунення технічних та логічних неузгодженостей у податковому законодавстві: Закон України від 16.01.2020 № 466-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text> (дата звернення: 01.07.2024).

20. Про ратифікацію Багатосторонньої конвенції про виконання заходів, які стосуються угод про оподаткування, з метою протидії розмиванню бази оподаткування та виведенню прибутку з-під оподаткування: Закон України від 28.02.2019 № 2692-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2692-19#Text> (дата звернення: 10.07.2024).

21. Федорченко О. Є., Сташенко Ю. В. План дій BEPS: ключові напрями імплементації. Наукові праці НДФІ. 2020. № 4. С. 119—130.

References:

1. OECD Publishing (2024), "BEPS — Frequently Asked Questions", available at: <https://www.oecd.org/ctp/bepsfrequently-asked-questions.pdf> (Accessed 01 July 2024).

2. Hretsa, Y. (2019), "Implementation of the BEPS plan in Ukraine to counteract aggressive tax planning", Visegrad journal of human rights, 6 (volume 1), pp. 96—99.

3. OECD (2024), "Base erosion and profit shifting (BEPS)", available at: <https://www.oecd.org/en/topics/policy-issues/base-erosion-and-profit-shifting-beps.html> (Accessed 05 July 2024).

4. PWC (2015), "Flash News: OECD Action Plan for BEPS the package is final", available at: <https://www.pwc.lu/en/base-erosion-profit-shifting/docs/pwc-beps-071015.pdf> (Accessed 02 July 2024).

5. Brekhov, S. S. and Korotun, V. I. (2016), "Conceptual principles and directions of development of the system of combating aggressive tax planning in Ukraine", Efektyvna ekonomika, vol. 11, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_11_27 (Accessed 15 June 2024).

6. State Tax Service of Ukraine (2023), "DPS results in successful implementation of BEPS and GAAR steps", available at: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/678617.html> (Accessed 06 July 2024).

7. Zharikov, A. (2020), "Institutional principles of forming the system of budget and tax regulation", Agrosvit, vol. 24, pp. 79—85. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.24.79

8. Kasperovych, Yu. V. (2015), "Directions for improving budget and tax regulation in Ukraine based on the implementation of European experience", Viddil finansovoi bezpeky NISD, Seriiia "Ekonomika", vol. 60, available at: <https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2015-12/budzhzet-47768.pdf> (Accessed 01 July 2024).

9. Krasovskiy, V. I. (2019), "Plan BEPS as the crucial point of international tax cooperation: status and perspectives of implementation", Pravo ta innovatsiine suspilstvo, 1 (12), pp. 37—42. DOI: 10.31359/2309-9275-2019-12-1-37

10. Krutova, A. S. and Nesterenko, O. O. (2019), "The Methodological Bases of Forming a Report in the Context of Countries in Terms of Implementation of Requirements of the BEPS Action Plan in Ukraine", Business Inform, vol. 9, pp. 210—217. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-9-210-217>

11. Makieieva, O. (2016), "The BEPS Action Plan as a pill against aggressive tax planning", Ekonomichna pravda. available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2016/11/29/612679/> (Accessed 08 July 2024).

12. Marchenko, V. B. (2018), "Joining the BEPS Plan and Developing Tax Control of Transfer Pricing in Ukraine", Porivnyalno-analitychne pravo, vol. 4, pp. 301—303, available at: <https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/826fb4e8-d5c8-4e86-83e0-80e7b637fa78/content> (Accessed 16 June 2024).

13. Ministry of Economy of Ukraine (2020), "Voluntary national review on the goals of sustainable development in Ukraine. Department of Strategic Planning and Macroeconomic Forecasting. Strategic planning and macroeconomic forecasting. Strategic planning. Goals of sustainable development", available at: <https://me.gov.ua/> (Accessed 01 July 2024).

14. Ministry of Finance of Ukraine (2024), "BEPS", available at: <https://mof.gov.ua/uk/beps-440> (Accessed 07 July 2024).

15. Ministry of Finance of Ukraine (2020), "BEPS Action Plan: key aspects for Ukraine", available at: https://www.mof.gov.ua/storage/files/2020_BEPS.pdf (Accessed 11 July 2024).

16. Ministry of Finance of Ukraine (2017), "Recommendations for the implementation of the BEPS Action Plan (minimum standards)", available at: [https://mof.gov.ua/storage/files/2017_Roadmap_BEPS_UKRAINE_ua\(1\).pdf](https://mof.gov.ua/storage/files/2017_Roadmap_BEPS_UKRAINE_ua(1).pdf) (Accessed 13 July 2024).

17. Oliinyk, I. V. and Chyzhykova, O. V. (2019), "Institutional implementation of transfer pricing: global context and prospects for Ukraine", Finansy Ukrainy, vol. 72, pp. 99-110, available at: http://finukr.org.ua/?page_id=723&aid=4589 (Accessed 12 July 2024).

18. Pyroha, S. S. (2024), "Transfer pricing reforms in the context of BEPS: challenges remain", Law and Safety, vol. 1(92), pp. 163—172. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2024.1.15>.

19. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "On making changes to the Tax Code of Ukraine regarding the improvement of tax administration, elimination of technical and logical inconsistencies in tax legislation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/466-20#Text> (Accessed 01 July 2024).

20. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "On the ratification of the Multilateral Convention on the Implementation of Measures Related to Tax Agreements with the Purpose of Countering the Erosion of the Tax Base and the Removal of Profits from Taxation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2692-19#Text> (Accessed 10 July 2024).

21. Fedorchenko, O. Ye. and Stashenko, Yu. V. (2020), "BEPS Action Plan: key directions of implementation", Naukovi pratsi NDFI, vol. 4, pp. 119—130.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2024 р.

УДК 657.05

Н. М. Петруха,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту в будівництві,
Київський національний університет будівництва і архітектури
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3805-2215>
А. О. Андрєєв,
аспірант, ДННУ "Академія фінансового управління"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-0248-7598>
Ю. А. Штохман,
незалежний дослідник
ORCID <https://orcid.org/0009-0006-9186-7014>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.155

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ І АУДИТУ ВІЙСЬКОВИХ ВИТРАТ У ДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ

N. Petrukha,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management
in Construction, Kyiv National University of Construction and Architecture
A. Andreev,
Postgraduate Student, Academy of Financial Management
Yu. Stochman,
Independent Researcher

FEATURES OF ACCOUNTING AND AUDITING MILITARY EXPENDITURES IN THE PUBLIC SECTOR

У статті досліджено особливості обліку та аудиту військових витрат у державному секторі України. Встановлено необхідність адаптації національної системи обліку до міжнародних стандартів для підвищення прозорості та ефективності використання бюджетних коштів. Розглянуто вплив воєнного стану на бюджетний процес, проаналізовано поточні методи обліку та аудиту, виявлено ключові проблеми та недоліки. Запропоновано впровадження сучасних інформаційних технологій, підвищення кваліфікації спеціалістів, а також удосконалення методів контролю та оцінки витрат. Результати дослідження сприятимуть раціональному використанню ресурсів у військовій сфері. Майбутні дослідження передбачають вивчення світового досвіду, створення інноваційних підходів до фінансового моніторингу, інтеграцію сучасних фінансових управлінських систем, а також посилення відкритості та звітності у фінансових операціях.

The article examines the accounting and auditing of military expenditures in Ukraine's public sector. The relevance of this study is underscored by the necessity to adapt the national accounting system to international standards to enhance the transparency and efficiency of budgetary funds usage. The study aims to analyze the impact of martial law on the budgetary process, assess current accounting and auditing methods, and identify key issues and deficiencies. The research employs a comprehensive methodological approach, including comparative analysis and case studies, to evaluate the effectiveness of existing practices.

Results indicate a significant need for the integration of modern information technologies and the enhancement of professional qualifications for accounting and auditing personnel. Additionally, the research identifies critical gaps in the current system that hinder effective financial oversight and resource allocation. The study also emphasizes the importance of improving control and evaluation methods to ensure the rational use of resources in the military sector. Recommendations include adopting international best practices, enhancing training programs, and implementing advanced audit techniques. The findings highlight the potential for significant improvements in the transparency and accountability of financial operations.

The conclusions drawn from this research suggest that the proposed recommendations will contribute to more effective resource management in the military sector. Future research directions include a deeper analysis of international experience, the development of new financial control methods, the implementation of integrated financial management systems, and the enhancement of transparency and accountability in financial operations. These advancements are crucial for strengthening the defense capabilities and ensuring the effective management of budgetary resources in Ukraine. Furthermore, ongoing evaluation and adjustment of these strategies will be necessary to adapt to evolving challenges and ensure long-term sustainability.

Ключові слова: військові витрати, державний сектор, облік витрат, керування витратами, прозорість витрат, розподіл бюджетних коштів, управлінський облік, аудиторський контроль.

Key words: military expenditures, public sector, expense accounting, cost management, expenditure transparency, budget allocation, managerial accounting, auditing control.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Повномасштабна війна, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, створила нові значні виклики для влади, особливо в соціально-економічній сфері. Україна, не оговтавшись від попередньої пандемічної кризи, зіткнулася з більш серйозними економічними та соціальними проблемами, викликаними військовою агресією [1]. За таких складних економічних умов питання обліку і аудиту військових витрат у державному секторі стає надзвичайно актуальним. Облік і аудит військових витрат у державному секторі є складним та багатогранним завданням, що потребує ретельного підходу та високої кваліфікації фахівців. Військові витрати мають специфічний характер, що пов'язаний із забезпеченням національної безпеки та оборони держави. Це зумовлює необхідність особливого підходу до їх обліку та аудиту, враховуючи вимоги секретності, точності та відповідності міжнародним стандартам.

Однією з основних проблем у цій сфері є забезпечення прозорості та підзвітності використання бюджетних коштів, спрямованих на військові потреби. В умовах постійних змін у геополітичній ситуації та зростання військових загроз, держава повинна мати чітку систему обліку та контролю за цими витратами, щоб уникнути можливих зловживань та нецільового використання ресурсів.

Наукові дослідження у сфері обліку та аудиту військових витрат зосереджуються на розробці методологій, які дозволяють забезпечити максимальну ефективність та прозорість фінансових операцій у військовому секторі. Це включає створення уніфікованих стандартів обліку, адаптованих до специфічних потреб військових установ, а також розробку інструментів для проведення незалежного аудиту військових витрат.

Практичні завдання, пов'язані з обліком та аудитом військових витрат, включають впровадження сучасних інформаційних технологій для автоматизації процесів обліку, створення системи електронного документообігу та контролю за виконанням бюджетних програм. Крім того, важливим аспектом є підготовка та підвищення кваліфікації кадрів, що працюють у цій сфері, адже саме від їх професіоналізму залежить точність та достовірність облікових даних.

Важливим науковим завданням є дослідження міжнародного досвіду у сфері обліку та аудиту військових витрат, з метою впровадження кращих практик у національну систему. Це включає аналіз підходів до обліку військових витрат у різних країнах, оцінку ефективності існуючих моделей та адаптацію найбільш успішних рішень до умов національної економіки.

Таким чином, облік і аудит військових витрат у державному секторі є важливою складовою забезпечення національної безпеки та ефективного використання бюджетних ресурсів. Це вимагає комплексного підходу, який поєднує наукові дослідження та практичні заходи, спрямовані на підвищення прозорості, підзвітності та ефективності фінансових операцій у військовому секторі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Облік і аудит військових витрат у державному секторі є важливою сферою досліджень, що вимагає ретельного аналізу наукових публікацій та досліджень. Значну роль у розвитку теоретичних та методологічних основ цієї галузі відіграють як зарубіжні, так і українські вчені. Зарубіжні дослідники, такі як Г. Банді [2] та І. Гарімаван [3], внесли значний вклад у розробку теорій та методів обліку і аудиту у державному секторі. Банді вивчав фінансовий менеджмент та облік у публічному

секторі, підкреслюючи важливість прозорості та ефективності управління фінансовими ресурсами. Гарімаван зосередився на реформах військових структур та їхньому впливі на вибір аудиторів, що є важливим аспектом для забезпечення належного контролю за витратами у військовій сфері.

Серед українських вчених, таких як Ю. Гаценко та І. Назаренко [4], важливими дослідженнями є аналіз особливостей облікової політики в частині обліку основних засобів, що є основою для подальших досліджень у сфері військових витрат. М. Бондар та О. Цятковська [5] детально досліджували облік інфраструктурних активів у державних установах, що є критично важливим для забезпечення ефективного управління військовими витратами. Соціальні імперативи державних фінансів до війни та принципи післявоєнного відновлення досліджували С. Петруха, Н. Петруха та ін. [6]. Теорію підзвітності та її застосування в державних фінансах вивчають у своїх працях М. Кнір, С. Петруха, Ю. Криворучко [7].

О. Колесніченко [8] досліджував стратегічний розвиток системи бюджетування у державному секторі, що включає інтеграцію обліку, аналізу, оподаткування та контролю, створюючи базу для розуміння управління військовими витратами.

Впровадження міжнародних стандартів обліку у державному секторі України, як досліджено О. Григорівим, І. Дутчак та М. Гордієнком [9], є важливим кроком для гармонізації української системи обліку з міжнародними практиками, що сприяє підвищенню прозорості та надійності облікових даних, включаючи військові витрати.

В. Дем'янишин та В. Костецький [10] акцентували увагу на модернізації бухгалтерського обліку фінансових ресурсів у державному секторі в умовах реформування системи управління публічними фінансами, що є критично важливим у контексті війни.

О. Цятковська та О. Примаченко [11] вивчали особливості державного аудиту нефінансових активів в Україні, що є важливим аспектом для забезпечення належного контролю за військовими витратами.

Важливими дослідженнями у сфері обліку та аудиту військових витрат є роботи В. Бонарева [12], Л. Соколенко [13], та О. Сохацького [14]. Бонарев досліджував теоретико-методичні основи бухгалтерського обліку в діяльності суб'єктів державного сектору економіки. Соколенко підкреслила концептуальне значення внутрішнього аудиту у Збройних Силах України, що є критичним для контролю за військовими витратами. Сохацький розглянув військові витрати в умовах зростання геополітичних ризиків та зміни характеру міжнародних конфліктів.

Р. Руська та С. Руський [15] досліджували прогнозування світових військових витрат, що є важливим для розуміння глобальних тенденцій у військових витратах та їх впливу на національні економіки.

М. Фаріон та Д. Фаріон [16] акцентували увагу на військових видатках та соціальних наслідках глобальної турбулентності, що є актуальним у контексті сучасних міжнародних конфліктів.

А. Соломіцький та ін. [17] розробили метод прогнозування ризиків виникнення збройного конфлікту на основі аналізу обсягів військових витрат, що має важливе

значення для оцінки ймовірності майбутніх конфліктів. В. Телегін [18] аналізував вплив економічної політики на забезпечення національної безпеки України, підкреслюючи важливість економічної стабільності для військових витрат. А. Відодо та ін. [19] вивчали зв'язок між військовим досвідом, політичними зв'язками, якістю аудиту та якістю прибутку, що є важливим аспектом для розуміння впливу політичних та військових чинників на аудит у військовій сфері.

З урахуванням значної кількості досліджень, можна відзначити, що не всі аспекти обліку та аудиту військових витрат є достатньо дослідженими. Зокрема, необхідно подальше вивчення ефективності використання бюджетних ресурсів у військовій сфері, особливо в умовах триваючої російсько-української війни. Особливо важливо зосередити увагу на розробці методів підвищення прозорості та раціонального використання військових витрат для забезпечення національної безпеки та економічної стабільності.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою цієї статті є аналіз особливостей обліку і аудиту військових витрат у державному секторі за для виявлення проблемних аспектів та розробки рекомендацій щодо їх вирішення.

Для досягнення цієї мети необхідно виконати наступні завдання:

1. Провести огляд сучасних підходів до обліку військових витрат у державному секторі, враховуючи міжнародні стандарти та національні особливості.
2. Дослідити методологічні аспекти проведення аудиту військових витрат, зокрема, розробку критеріїв оцінки ефективності використання бюджетних коштів.
3. Дослідити зміни в структурі військових витрат у державному секторі до і після початку війни в Україні.
4. Визначити основні проблеми, з якими стикаються фахівці у процесі обліку і аудиту військових витрат, такі як забезпечення прозорості, підзвітності та секретності.
5. Розробити рекомендації щодо вдосконалення системи обліку і аудиту військових витрат в Україні з урахуванням виявлених проблем.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Облік військових витрат у державному секторі є складним та відповідальним процесом, який потребує дотримання міжнародних стандартів та врахування національних особливостей. Сучасні підходи до обліку військових витрат базуються на принципах прозорості, підзвітності, ефективності та відповідності міжнародним стандартам бухгалтерського обліку. Одним з основних міжнародних стандартів, що регулюють облік військових витрат, є Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку для державного сектору (МСБО ДС) 31 "Фінансове звітування в умовах надзвичайних ситуацій" [20] який визначає основні вимоги до обліку та звітності військових витрат в умовах конфліктів та надзвичайних ситуацій. Цей стандарт акцентує увагу на необхідності чіткого відображення витрат, пов'язаних із військовими операціями, у фінансовій звітності державних

органів. Важливим аспектом є також дотримання Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) [21], які забезпечують узгодженість та порівнянність фінансових даних на міжнародному рівні. Відмінності між національними стандартами обліку військових витрат та МСБО ДС 31 (табл. 1).

Прозорість у національних стандартах є частковою через те, що деякі витрати можуть бути закриті для загального доступу з міркувань національної безпеки. МСБО ДС 31 вимагає повної прозорості, що забезпечує доступність інформації для міжнародних користувачів та аудиторів.

Підзвітність у національних стандартах обмежується внутрішніми органами, такими як Міністерство оборони, тоді як МСБО ДС 31 забезпечує міжнародну підзвітність, що підвищує довіру до фінансової звітності.

Секретність у національних стандартах часто є високою, обмежуючи доступ до інформації, що може бути критичною для національної безпеки. МСБО ДС 31 регулює секретність, вимагаючи, щоб секретні витрати були відображені в узагальненій формі.

Відображення витрат у національних стандартах є загальним, без детального розпису, що може ускладнювати аналіз витрат. МСБО ДС 31 вимагає деталізованого відображення витрат, що забезпечує точніший контроль і аналіз.

Вимоги до звітності у національних стандартах можуть бути менш жорсткими, дозволяючи певну гнучкість у підготовці звітів. МСБО ДС 31 передбачає жорсткі вимоги до звітності, що підвищує якість та надійність фінансової інформації.

З таблиці видно, що МСБО ДС 31 передбачає більш жорсткі вимоги до прозорості та деталізації витрат, порівняно з національними стандартами, що може сприяти підвищенню підзвітності та ефективності використання бюджетних коштів.

Огляд сучасних підходів до обліку військових витрат також включає аналіз методів оцінки та контролю витрат. Одним з таких методів є використання програмно-цільового підходу, який дозволяє чітко визначати цілі та результати витрат, а також оцінювати їх ефективність. Цей підхід забезпечує більш раціональне використання ресурсів та підвищує підзвітність органів, що відповідають за військові витрати (рис. 1).

Програмно-цільовий підхід передбачає визначення конкретних цілей витрат на початковому етапі, що дозволяє чітко планувати та контролювати використання

Таблиця 1. Відмінності між національними стандартами обліку військових витрат та МСБО ДС 31

Критерій	Національні стандарти	МСБО ДС 31
Прозорість	Часткова	Повна
Підзвітність	Внутрішня	Міжнародна
Секретність	Висока	Регульована
Відображення витрат	Загальне	Деталізоване
Вимоги до звітності	Менш жорсткі	Жорсткі

Джерело: сформовано на основі [20, 22—26].

бюджетних коштів. Контроль та оцінка ефективності є ключовими етапами цього підходу, що забезпечують зворотний зв'язок та можливість коригування витрат у разі необхідності.

Національні особливості обліку військових витрат у державному секторі включають врахування специфіки національного законодавства, організаційної структури військових установ та особливостей фінансування військових потреб. В Україні, наприклад, облік військових витрат регулюється низкою нормативно-правових актів, які визначають порядок обліку та звітності витрат на оборону та національну безпеку (табл. 2).

Облік військових витрат у державному секторі потребує відповідності міжнародним стандартам і врахування національних особливостей. Основні критерії оцінки нормативно-правових актів включають предмет регулювання, прозорість, підзвітність, секретність, відображення витрат і вимоги до звітності.

Предмет регулювання визначає охоплення актів у сфері оборони та національної безпеки. Прозорість показує рівень відкритості інформації про військові витрати, де висока прозорість означає доступність детальних даних для громадськості. Підзвітність вказує, кому підзвітні органи, що відповідають за витрати. Секретність визначає обмеження доступу до інформації, де висока секретність означає доступ лише для обраних осіб. Відображення витрат демонструє детальність інформації в обліковій системі, а вимоги до звітності описують суворість стандартів і регламентів звітів.

Закон України "Про оборону України" регулює оборонну діяльність, проте прозорість і звітність обмежені, а секретність є високою. Закон "Про національну безпеку України" охоплює національну безпеку в цілому, з частковою прозорістю та високою секретністю. Закон "Про державний бюджет України" забезпечує високу

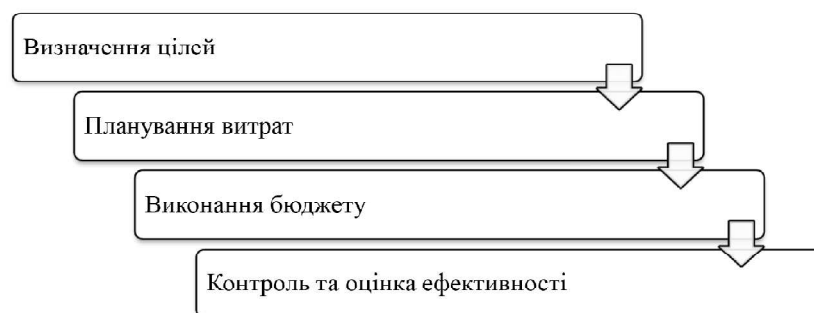

Рис. 1. Програмно-цільовий підхід до обліку військових витрат

Джерело: сформовано авторами.

Таблиця 2. Порівняння нормативно-правових актів які визначають порядок обліку та звітності витрат на оборону та національну безпеку

Критерій	Закон «Про оборону України»	Закон «Про національну безпеку України»	Закон «Про державний бюджет України»	Бюджетний кодекс України	Постанова КМУ «Про затвердження Положення про оборонне планування»	Регулювання обліку витрат на оборону
Предмет регулювання	Визначення основ оборони	Визначення основ нац. безпеки	Регулювання бюджету	Регулювання бюджетного процесу	Регулювання оборонного планування	Регулювання витрат на оборону
Прозорість	Часткова	Часткова	Висока	Висока	Висока	Висока
Підзвітність	Міністерство оборони	Рада нац. безпеки	ВРУ та Кабінет Міністрів	ВРУ та Кабінет Міністрів	Міністерство оборони	Міністерство фінансів
Секретність	Висока	Висока	Регульована	Регульована	Висока	Регульована
Відображення витрат	Загальне	Загальне	Деталізоване	Деталізоване	Деталізоване	Деталізоване
Вимоги до звітності	Часткова	Часткова	Жорсткі	Жорсткі	Жорсткі	Жорсткі

Джерело: сформовано на основі [22–26].

Таблиця 3. Основні етапи аудиту військових витрат

Етап	Опис	Інструменти та методи
Підготовчий етап	Визначення об'єктів та суб'єктів аудиту, складання плану аудиту	Документальний аналіз, інтерв'ю, аналіз ризиків
Збір даних	Збір необхідної фінансової інформації та документів	Анкетування, огляд документів, інвентаризація
Аналіз даних	Оцінка відповідності фінансових операцій встановленим нормативам та критеріям	Порівняльний аналіз, факторний аналіз, аналіз відхилень
Висновки та рекомендації	Формулювання висновків щодо ефективності та прозорості використання коштів, розробка рекомендацій	Експертний метод, SWOT-аналіз, бенчмаркінг
Звітність	Підготовка та подання звіту за результатами аудиту	Розробка звіту, презентація результатів, публічне обговорення

Джерело: сформовано авторами.

прозорість та деталізоване відображення витрат, з жорсткими вимогами до звітності. Бюджетний кодекс також забезпечує високі рівні прозорості та підзвітності, деталізуючи витрати.

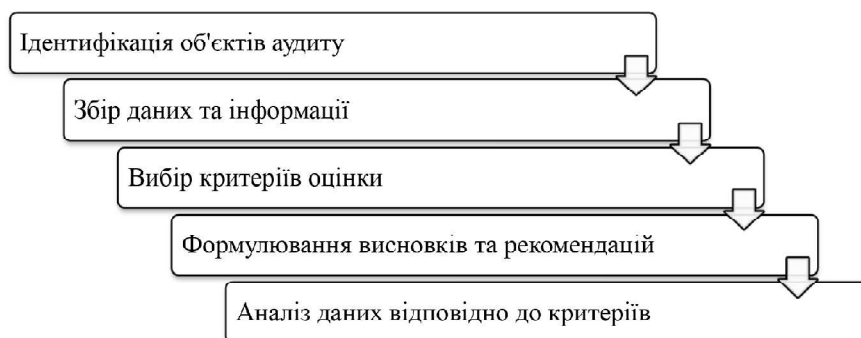
Постанова Кабінету Міністрів про оборонне планування та наказ Міністерства фінансів про облік витрат на оборону встановлюють чіткі правила для обліку та звітності, з високою прозорістю та деталізацією витрат,

хоча секретність залишається високою через чутливість інформації.

Аудит військових витрат є критично важливим елементом для забезпечення прозорості, ефективності та економічності використання бюджетних коштів у секторі оборони. В умовах постійних змін та викликів, що стоять перед країною, особливо в умовах війни та зростаючих оборонних потреб, аудит стає невід'ємною складовою процесу управління державними фінансами. Він передбачає систематичний аналіз та контроль фінансових операцій, спрямованих на військові потреби, з метою виявлення відхилень, неефективностей та можливих корупційних практик.

В сучасних умовах аудит військових витрат набуває особливого значення, оскільки від його результатів залежить не тільки раціональне використання ресурсів, але й зміцнення обороноздатності країни. Відповідно, методологія проведення аудиту має бути добре структурованою та базуватися на чітко визначених етапах і методах (табл. 3).

У реалізації аудиту військових витрат початковий етап включає визначення об'єктів аудиту та підготовку детального плану, що базується на аналізі ризиків і попередніх інтерв'ю. Наступним кроком є збір необхідних даних, який включає анкетування відповідальних осіб, огляд документації та проведення інвентаризації. Після цього проводиться аналіз зібраних даних, де оцінюють

Рис. 2. Процес оцінки ефективності використання бюджетних коштів

Джерело: сформовано авторами.

ся їх відповідність встановленим нормативам і критеріям. Цей етап є важливим для виявлення відхилень і неефективностей. Після аналізу формулюються висновки та розробляються рекомендації щодо покращення використання бюджетних коштів, що завершується підготовкою звіту та його поданням на розгляд.

Критерії оцінки ефективності використання бюджетних коштів у військовій сфері включають економічність, ефективність, продуктивність і прозорість. Економічність передбачає мінімізацію витрат при забезпеченні необхідного рівня обороноздатності, що досягається через аналіз вартості військових контрактів і закупівель. Ефективність визначається як досягнення максимальних результатів при заданих витратах, оцінюючись через порівняння витрат і отриманих результатів, таких як підвищення бойової готовності або модернізація техніки. Продуктивність відображає співвідношення між кількістю залучених ресурсів і досягнутими цілями, тоді як прозорість вимірюється через аналіз доступності та якості оприлюдненої інформації про фінансові операції у військовій сфері. Процес оцінки ефективності використання бюджетних коштів (рис. 2).

Методологія проведення аудиту військових витрат забезпечує системний підхід до контролю та оцінки фінансових операцій у військовій сфері. Чітке визначення етапів і критеріїв оцінки дозволяє виявити слабкі місця у використанні бюджетних коштів, розробити рекомендації щодо їх усунення та забезпечити прозорість і ефективність фінансових операцій, що є ключовими для підвищення обороноздатності держави.

Облік військових витрат у державному секторі відображає суттєві зміни в пріоритетах та розподілі ресурсів до і після початку війни в Україні. Зміни в структурі витрат є відображенням нових реалій і потреб, що виникають у зв'язку з військовим конфліктом.

До початку війни витрати на оборону в Україні зосереджувалися на модернізації озброєнь і військовій техніки, підготовці кадрів, ремонті та обслуговуванні техніки, а також адміністративних витратах. У цей період більшість фінансових ресурсів було спрямовано на довгострокові проекти, спрямовані на підвищення бойової готовності та ефективності військових сил.

Після початку військового конфлікту структура витрат зазнала значних змін. Витрати стали зосереджені на термінових потребах, таких як придбання нової техніки, забезпечення матеріально-технічного постачання на фронт, лікування поранених і соціальна підтримка військовослужбовців. Ці зміни відображають терміновість та актуальність витрат в умовах активних бойових дій (табл. 4).

Таблиця 4 ілюструє, як витрати на оборону в Україні переорієнтувалися до і після початку військового конфлікту. До війни основний акцент був на модернізації техніки (40%) та підготовці кадрів (30%), тоді як після початку бойових дій ці витрати зменшилися до 25% і 20% відповідно, переорієнтуючи ресурси на термінове забезпечення фронту і соціальну підтримку. Частка витрат на ремонт та обслуговування зменшилася з 20% до 15%, тоді як адміністративні витрати залишилися стабільними на рівні 10%. Це відображає зміну пріоритетів у відповідь на нові потреби війни, акцентуючи увагу на швидкому забезпеченні та оперативному реагуванні.

Таблиця 4. Розподіл витрат на оборону до і після війни

Сфера витрат	До війни (%)	Після війни (%)
Модернізація техніки	40	25
Підготовка військових кадрів	30	20
Ремонт та обслуговування	20	15
Адміністративні витрати	10	10

Джерело: сформовано на основі [24; 27—28].

Таблиця 5. Проблеми в обліку і аудиті військових витрат

Проблема	Вплив на облік і аудит
Прозорість	Недостатній рівень відкритості інформації
Підзвітність	Складність у забезпеченні звітності
Секретність	Ускладнення аудиту та контролю

Джерело: сформовано авторами.

В сучасних умовах облік і аудит військових витрат зіштовхуються з низкою складних проблем, що пов'язані з забезпеченням прозорості, підзвітності та секретності. Ці проблеми ускладнюють ефективний контроль за використанням бюджетних коштів та підвищують ризики неефективного використання ресурсів (табл. 5).

Прозорість витрат на оборону є критично важливою для забезпечення довіри громадськості до управління фінансами. Однак, в умовах високого рівня секретності, характерного для військових витрат, часто виникають труднощі з наданням детальної інформації. Це обмежує можливості зовнішніх аудитів і громадського контролю, що може призвести до підвищення ризику корупції і неефективного використання бюджетних коштів.

Підзвітність є ще однією суттєвою проблемою. Військові витрати часто потребують звітності на кількох рівнях управління — від міністерств до парламенту. Складність у забезпеченні звітності може виникати через численні адміністративні рівні і складні процедури, що ускладнює своєчасне і точне визначення, куди і як витрачаються кошти. Це створює проблеми з контролем за витратами і забезпеченням їх ефективності.

Секретність витрат є також значною перешкодою. Військові витрати часто включають інформацію, що має стратегічне значення, і тому часто зберігається в закритих режимах. Це ускладнює процес аудиту і контролю, оскільки доступ до детальної інформації обмежений, що впливає на достовірність і точність фінансових звітів.

В Україні система обліку і аудиту військових витрат потребує вдосконалення для забезпечення більшої прозорості, ефективності та контролю над використанням бюджетних коштів у секторі оборони. В умовах постійних викликів та змін, зокрема в умовах збройного конфлікту, важливо забезпечити ефективний моніторинг витрат, уникнути неефективного використання ресурсів [29] та мінімізувати ризики корупції.

Держава вживає ряд заходів для подолання проблем у сфері обліку і аудиту військових витрат. Це включає впровадження нових нормативних актів, зміцнення контрольних механізмів, впровадження електронних систем обліку та аудиту, а також проведення регулярних аудитів і перевірок. Проте, незважаючи на ці зусилля, існують проблеми, які потребують подальшого вирішення. Виявлені проблеми включають недостатню

Таблиця 6. Рекомендації щодо вдосконалення системи обліку і аудиту військових витрат в Україні

Рекомендація	Опис	Очікуваний результат
1. Інтеграція інформаційних систем	Запровадження єдиної платформи для обліку військових витрат, що забезпечить централізоване зберігання та обробку даних	Підвищення точності даних, зменшення дублювання інформації, покращення доступу до даних для аудиторів
2. Розробка єдиних стандартів обліку	Встановлення єдиних стандартів і процедур для обліку та звітності військових витрат	Спрощення процесу звітності, підвищення порівнюваності даних між різними підрозділами
3. Підвищення прозорості	Забезпечення доступу до інформації про витрати для громадськості та контрольних органів через публічні платформи	Зменшення корупційних ризиків, покращення довіри суспільства до витрат в оборонній сфері
4. Посилення контролю за виконанням бюджетних програм	Введення системи регулярного моніторингу та оцінки виконання бюджетних програм	Виявлення неефективних витрат, своєчасне коригування бюджетних планів
5. Розширення навчання та підвищення кваліфікації персоналу	Організація регулярних тренінгів для співробітників, що займаються обліком і аудитом військових витрат	Покращення якості обліку та аудиту, підвищення професійного рівня працівників

Джерело: сформовано авторами.

інтеграцію інформаційних систем, недосконалість нормативно-правової бази, відсутність єдиних стандартів обліку та обмежений доступ до інформації для аудиторів. Рекомендації щодо вдосконалення системи обліку і аудиту військових витрат в Україні запропоновано у табл. 6.

В Україні реалізація рекомендацій щодо вдосконалення системи обліку і аудиту військових витрат вимагає адаптації до сучасних умов, зокрема, в умовах збройного конфлікту та економічних обмежень [30]. Для інтеграції інформаційних систем необхідно створити централізовану платформу, яка об'єднуватиме всі рівні обліку військових витрат, забезпечуючи доступ до

актуальних даних у режимі реального часу. Це потребує значних інвестицій у інформаційні технології, але дозволить мінімізувати помилки та дублювання даних.

Розробка єдиних стандартів обліку є критично важливою для забезпечення однорідності процесів та спрощення звітності. Встановлення таких стандартів потребує тісної співпраці між державними органами та експертами у сфері фінансового обліку. У цьому контексті важливо враховувати міжнародний досвід і адаптувати його до національних особливостей та вимог.

Підвищення прозорості витрат є необхідним кроком для зміцнення довіри громадськості та міжнародних партнерів до управління військовими ресурсами. Забез-

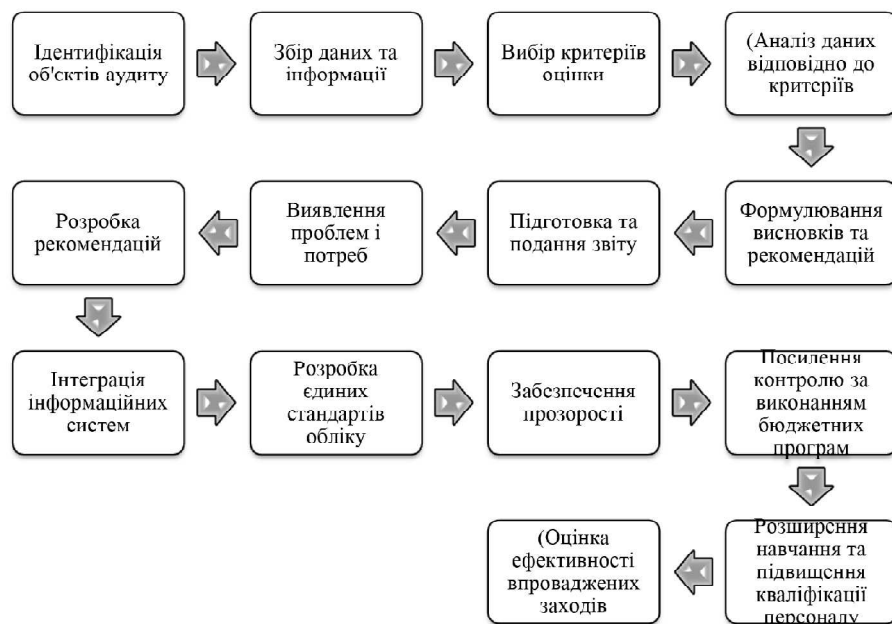

Рис. 3. Алгоритм вдосконалення системи обліку і аудиту військових витрат

Джерело: сформовано авторами.

печення доступу до інформації про витрати через публічні платформи сприятиме зниженню корупційних ризиків. Однак, це вимагає розробки чітких регламентів щодо конфіденційності та безпеки даних, щоб уникнути витоку чутливої інформації.

Посилення контролю за виконанням бюджетних програм є важливим елементом забезпечення ефективності витрат. Регулярний моніторинг та оцінка виконання програм дозволять своєчасно виявляти та усувати не-ефективні витрати. Важливо розробити чіткі критерії та методи оцінки, які б дозволяли об'єктивно аналізувати результати.

Розширення навчання та підвищення кваліфікації персоналу є невід'ємною частиною вдосконалення системи обліку і аудиту. Організація регулярних тренінгів та навчальних програм для працівників, які займаються обліком та аудитом, сприятиме підвищенню їх професійного рівня та покращенню якості роботи. Це, в свою чергу, дозволить забезпечити більш точний і ефективний облік витрат.

Алгоритм вдосконалення системи обліку і аудиту військових витрат запропоновано на рис. 3.

Алгоритм вдосконалення системи обліку і аудиту військових витрат починається з виявлення існуючих проблем та потреб, що дозволяє чітко визначити напрями для поліпшення. На основі отриманих даних розробляються рекомендації, які включають інтеграцію інформаційних систем, розробку єдиних стандартів обліку, забезпечення прозорості, посилення контролю за виконанням бюджетних програм та розширення навчання персоналу. Важливим етапом є оцінка ефективності впроваджених заходів, яка дозволить своєчасно вносити корективи та забезпечити їх дієвість.

Реалізація цих кроків у сучасних умовах вимагає системного підходу та залучення відповідних ресурсів. Впровадження нових технологій, розробка нормативної бази, навчання персоналу та підвищення прозорості витрат сприятимуть покращенню системи обліку і аудиту військових витрат в Україні, що є ключовим для забезпечення ефективного управління бюджетними коштами та підвищення обороноздатності країни.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У статті здійснено комплексне дослідження особливостей обліку та аудиту військових витрат у державному секторі України. На основі аналізу сучасних підходів та методологій визначено основні проблеми, з якими зіштовхуються фахівці у цій сфері, та запропоновано рекомендації щодо їх вирішення. Зокрема, було розглянуто важливість прозорості, підзвітності та ефективності використання бюджетних коштів, які спрямовуються на оборонні потреби. Визначено, що ключовими аспектами для покращення системи обліку та аудиту є впровадження міжнародних стандартів, автоматизація процесів, підвищення кваліфікації кадрів та використання сучасних інформаційних технологій.

Розроблені рекомендації включають необхідність удосконалення нормативно-правової бази, розробки уніфікованих стандартів обліку, адаптованих до специфіки військових установ, та створення ефективних інстру-

ментів для проведення незалежного аудиту. Запропоновано програмно-цільовий підхід до обліку військових витрат, який дозволяє чітко визначати цілі та результати витрат, а також оцінювати їх ефективність.

В сучасних умовах реалізація зазначених рекомендацій є надзвичайно важливою для забезпечення прозорості та підзвітності використання бюджетних коштів, спрямованих на військові потреби. Це сприятиме підвищенню довіри громадськості до державних органів, зміцненню обороноздатності країни та запобіганню можливим зловживанням і нецільовому використанню ресурсів. Впровадження міжнародних стандартів та сучасних інформаційних технологій забезпечить більш раціональне використання ресурсів та підвищить ефективність фінансових операцій у військовому секторі.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому аналізі міжнародного досвіду та його адаптації до умов української економіки, розробці нових методів та інструментів фінансового контролю, а також впровадженні інтегрованих систем управління фінансовими ресурсами. Це сприятиме підвищенню прозорості, підзвітності та ефективності у використанні бюджетних коштів, що є ключовим для зміцнення обороноздатності країни.

Література:

1. Petrukha N. M., Petrukha S. V., Sviridovska A. O., Mazur A. O., Hudenko O. D. Military "Face" Of Unconditional Basic Income. *Economics, Finance and Management Review*. 2022. Issue 2 (10). P. 4—10. DOI: <https://doi.org/10.36690/2674-5208-2022-2-4> (дата звернення: 24. 07. 2024).
2. Bandy G. *Financial management and accounting in the public sector*. Routledge, 2023. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003250838> (дата звернення: 24. 07. 2024).
3. Garimav G. Military reform, militarily-connected firms and auditor choice. *Managerial Auditing Journal*, 2020, 35.6, pp. 705—729. URL: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/MAJ-04-2019-2258/full/html>
4. Гаценко Ю., Назаренко І. Особливості побудови облікової політики в частині обліку основних засобів. Стратегічні пріоритети розвитку бухгалтерського обліку, аудиту та оподаткування в умовах глобалізації, 2023, 125. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-134> (дата звернення: 24. 07. 2024).
5. Бондар М., Цятковська О. Особливості обліку інфраструктурних активів у державних установах. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного (економічні науки)*, 2023, 3.49. DOI: <https://doi.org/10.31388/2519-884X-2023-49-87-94> (дата звернення: 24. 07. 2024).
6. Knir M., Petruha S., Kryvoruchko Y. Accountability theory and its implication in public finance. *Наукові праці НДФІ*. 2019. № 4. С. 47—58. DOI: <https://doi.org/10.33763/npndfi2019.04.047> (дата звернення: 24. 07. 2024).
7. Petrukha N., Petrukha S., Alekseenko N., Kushneruk O., Mazur A. *Social Imperatives of Public Finance: War Adaptation and Principles of Post-War Recovery. Financial and Credit Activity-Problems of Theory and Practice*. 2023.

Volume 3 (50). P. 358—371. DOI: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.3.50.2023.4031> (дата звернення: 24. 07. 2024).

8. Колєснїченко О. Стратегічний вектор розвитку системи бюджетування в державному секторі як інтеграція обліку, аналізу, оподаткування та контролю. Економіка та держава, 2021, 11, С. 58—64. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.11.58> (дата звернення: 24. 07. 2024).

9. Григорів О., Дутчак І., Гордієнко М. Впровадження міжнародних стандартів обліку в державному секторі України. Економіка та суспільство, 2024, (59). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-165> (дата звернення: 24. 07. 2024).

10. Дем'янишин В., Костецький В. Модернізація бухгалтерського обліку фінансових ресурсів у державному секторі в умовах реформування системи управління публічними фінансами та зміцнення фінансової безпеки суб'єктів господарювання. Світ фінансів, 2023, 4 (73), С. 22—44. DOI: <http://doi.org/10.35774/sf2022-04.022> (дата звернення: 24. 07. 2024).

11. Цятковська О., Примаченко О. Особливості державного аудиту нефінансових активів в Україні. Сталій розвиток економіки, 2024, 2 (49), С. 302—306. DOI: <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-49-48> (дата звернення: 24. 07. 2024).

12. Бонарев В. Теоретико-методичні основи бухгалтерського обліку в діяльності суб'єктів державного сектора економіки. Інвестиції, 2023, 52. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.11.52> (дата звернення: 24. 07. 2024).

13. Соколенко Л. The conceptual significance of internal audit in the armed forces of Ukraine. Облік і фінанси, 2023, 99, С. 49—55. DOI: [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-1\(99\)-49-55](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-1(99)-49-55) (дата звернення: 24. 07. 2024).

14. Сохацький О. Військові витрати в умовах зростання геополітичних ризиків та зміни характеру міжнародних конфліктів. Світ фінансів, 2020, 3 (64), С. 98—113. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1345> (дата звернення: 24. 07. 2024).

15. Руська Р., Руський С. Прогнозування світових військових витрат. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняхівського, 2023, С. 118—125. URL: <http://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/view/298283> (дата звернення: 24. 07. 2024).

16. Фаріон М., Фаріон Д. Військові видатки та соціальні наслідки глобальної турбулентності. Галицький економічний вісник, 2023, 85.6, С. 43-50. URL: <https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/44117> (дата звернення: 24. 07. 2024).

17. Соломіцький А., та ін. Метод прогнозування ризиків виникнення збройного конфлікту на основі результатів аналізу обсягів військових витрат. Social Development and Security, 2022, 12.1, С. 164—174. DOI: <https://doi.org/10.33445/sds.2022.12.1.15> (дата звернення: 24. 07. 2024).

18. Телегін В. Вплив економічної політики на забезпечення національної безпеки України. Вчені записки Університету "КРОК", 2022, 1 (65), С. 34—42. URL: <https://snku.krok.edu.ua/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/480> (дата звернення: 24. 07. 2024).

19. Vidodo A., et al. Military background, political connection, audit quality and earning quality. Jurnal Akuntansi, 2020, 24.1, С. 84—99. DOI: <https://doi.org/10.24912/ja.v24i1.658> (дата звернення: 24. 07. 2024).

20. International Federation Of Accountance, IFA 2024. URL: <https://www.ifac.org/> (дата звернення: 24. 07. 2024).

21. International Financial Reporting Standards, IFRS, 2024. URL: <https://www.ifrs.org/> (дата звернення: 24. 07. 2024).

22. Про оборону України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 24. 07. 2024).

23. Про національну безпеку України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 24.07.2024).

24. Про Державний бюджет України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text> (дата звернення: 24.07.2024).

25. Бюджетний кодекс України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 24.07.2024).

26. Про затвердження Порядку організації та здійснення оборонного планування в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сил оборони. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0196-21#Text> (дата звернення: 24.07.2024).

27. Міністерство оборони України, Офіційний вебпортал, 2024. URL: <https://www.mil.gov.ua/> (дата звернення: 24.07.2024).

28. Міністерство фінансів України, Офіційний вебпортал, 2024. URL: <https://www.minfin.gov.ua/> (дата звернення: 24.07.2024).

29. Клименко К. В., Петруха Н. М., Петруха С. В. "Зелений" план Маршалла для України: фінансово-економічний та регуляторний контекст. Наукові праці НДФІ. 2024. № 1. С. 20—49. DOI: <https://doi.org/10.33763/pndf2024.01.020> (дата звернення: 24. 07. 2024).

30. Petrukha N. M., Petrukha S. V., Hudenko B. O., Hudenko O. D. The Policy of Heroes — A New Philosophy of Veteran Business. Бізнесінформ. 2024. № 1. С. 392—404. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-1-392-404> (дата звернення: 24. 07. 2024).

References:

1. Petrukha, N. M. Petrukha, S. V. Sviridovska, A. O. Mazur, A. O. and Hudenko, O. D. (2022), "Military "Face" Of Unconditional Basic Income", Economics, Finance and Management Review, vol. 2 (10), pp. 4—10. <https://doi.org/10.36690/2674-5208-2022-2-4> ua.

2. Bandy, G. (2023), "Financial management and accounting in the public sector", Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003250838>.

3. Garimav, G. (2020), "Military reform, militarily-connected firms and auditor choice", Managerial Auditing Journal, vol. 35(6), pp. 705—729, available at: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/MAJ-04-2019-2258/full/html> (Accessed 24 July 2024).

4. Hatsenko, Yu. and Nazarenko, I. (2023), "Features of accounting policy construction in terms of fixed asset accounting", *Stratehichni priorytety rozvytku bukhhalterskoho obliku, audytu ta opodatkovannia v umovakh hlobalizatsii*, vol. 125. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-57-134>.
5. Bondar, M. and Tsyatkovska, O. (2023), "Features of accounting for infrastructure assets in public institutions", *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu imeni Dmytra Motornoho (ekonomichni nauky)*, vol. 3 (49). <https://doi.org/10.31388/2519-884X-2023-49-87-94>.
6. Knir, M. Petruha, S. and Kryvoruchko, Y. (2019), "Accountability theory and its implication in public finance", *Naukovi pratsi NDFI*, vol. 4, pp. 47—58. <https://doi.org/10.33763/npndfi2019.04.047>.
7. Petrukha, N. Petrukha, S. Alekseienco, N. Kushneruk, O. and Mazur, A. (2023), "Social Imperatives of Public Finance: War Adaptation and Principles of Post-War Recovery", *Financial and Credit Activity-Problems of Theory and Practice*, vol. 3 (50), pp. 358—371. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.50.2023.4031>.
8. Kolesnichenko, O. (2021), "Strategic direction of budgeting system development in the public sector as an integration of accounting, analysis, taxation, and control", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 11, pp. 58—64. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.11.58>.
9. Hryhoriv, O. Dutchak, I. and Hordiienko, M. (2024), "Implementation of international accounting standards in the public sector of Ukraine", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 59. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-165>.
10. Demianishyn, V. and Kostetskyi, V. (2023), "Modernization of accounting for financial resources in the public sector under the conditions of public finance management system reform and strengthening financial security of business entities", *Svit finansiv*, vol. 4 (73), pp. 22—44. <http://doi.org/10.35774/sf2022.04.022>.
11. Tsyatkovska, O. and Prymachenko, O. (2024), "Features of public audit of non-financial assets in Ukraine", *Stalyi rozvytok ekonomiky*, vol. 2(49), pp. 302—306. <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-49-48>.
12. Bonarev, V. (2023), "Theoretical and methodological foundations of accounting in the activities of public sector entities", *Investytsii*, vol. 52. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2023.11.52>.
13. Sokolenko, L. (2023), "The conceptual significance of internal audit in the armed forces of Ukraine", *Oblik i finansy*, vol. 99, pp. 49—55. [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-1\(99\)-49-55](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2023-1(99)-49-55).
14. Sokhatskyi, O. (2020), "Military expenditures in the context of increasing geopolitical risks and changing the nature of international conflicts", *Svit finansiv*, vol. 3(64), pp. 98—113, available at: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1345> (Accessed 24 July 2024).
15. Ruska, R. and Ruskyi, S. (2023), "Forecasting global military expenditures", *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen NUU imeni Ivana Cherniakhovskoho*, pp. 118—125, available at: <http://znp-cvds.nuou.org.ua/article/view/298283> (Accessed 24 July 2024).
16. Farion, M. and Farion, D. (2023), "Military expenditures and social consequences of global turbulence", *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, vol. 85 (6), pp. 43—50, available at: <https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/44117> (Accessed 24 July 2024).
17. Solomitskyi, A. et al. (2022), "Risk forecasting method for the occurrence of armed conflict based on the analysis of military expenditure volumes", *Social Development and Security*, vol. 12 (1), pp. 164—174. <https://doi.org/10.33445/sds.2022.12.1.15>.
18. Telegin, V. (2022), "The impact of economic policy on ensuring national security of Ukraine", *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, vol. 1 (65), pp. 34—42, available at: <https://snku.krok.edu.ua/vcheni-zapysky-universytetu-krok/article/view/480> (Accessed 24 July 2024).
19. Vidodo, A. (2020), "Military background, political connection, audit quality and earning quality", *Jurnal Akuntansi*, vol. 24 (1), pp. 84—99. <https://doi.org/10.24912/ja.v24i1.658>.
20. International Federation Of Accountance, IFA (2024), available at: <https://www.ifac.org/> (Accessed 24 July 2024).
21. International Financial Reporting Standards, IFRS, (2024), available at: <https://www.ifrs.org/> (Accessed 24 July 2024).
22. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On Defense of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (Accessed 24 July 2024).
23. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the National Security of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (Accessed 24 July 2024).
24. Verkhovna Rada of Ukraine (2023), The Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text> (Accessed 24 July 2024).
25. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Budget Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (Accessed 24 July 2024).
26. Ministry of Defense of Ukraine (2020), Order "On approval of the Procedure for organizing and implementing defense planning in the Ministry of Defense of Ukraine, the Armed Forces of Ukraine and other components of the defense forces", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0196-21#Text> (Accessed 24 July 2024).
27. Ministry of Defense of Ukraine (2024), available at: <https://www.mil.gov.ua/> (Accessed 24 July 2024).
28. Ministry of Finance of Ukraine (2024), available at: <https://www.minfin.gov.ua/> (Accessed 24 July 2024).
29. Klymenko, K. V. Petruha, N. M. and Petruha, S. V. (2024), "'Green' Marshall Plan for Ukraine: financial-economic and regulatory context", *Naukovi pratsi NDFI*, vol. 1, pp. 20—49. <https://doi.org/10.33763/npndfi2024.01.020>.
30. Petrukha, N. M. Petrukha, S. V. Hudenko, B. O. and Hudenko, O. D. (2024), "The Policy of Heroes — A New Philosophy of Veteran Business", *Biznesinform*, vol. 1, pp. 392—404. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-1-392-404>.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2024 р.

О. В. Булкот,

к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6311-1459>

Є. І. Демиденко,

магістр економіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-6250-7431>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.165

КОМПЛЕКСНИЙ АЛГОРИТМ ФОРМУВАННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ ТНК

O. Bulkot,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of International Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Y. Demydenko,

Master of Economics, Taras Shevchenko National University of Kyiv

COMPREHENSIVE APPROACH TO THE FORMING AND EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF TNC'S INTERNATIONAL INVESTMENT STRATEGY

Статтю присвячено опису комплексного підходу до алгоритму формування та оцінювання ефективності інвестиційних стратегій ТНК. Авторами досліджено особливості міжнародної інвестиційної діяльності транснаціональних корпорацій. Охарактеризовано процес розроблення міжнародної інвестиційної стратегії ТНК та узагальнено ключові інвестиційні стратегії ТНК, зокрема стратегії реального (прямого) інвестування та стратегії фінансового (портфельного) інвестування. Визначено основні складові інвестиційних можливостей ТНК, до яких належать маркетингові, фінансові, трудові, інформаційні, організаційні аспекти. Зазначено ключові фактори, необхідні для успішної реалізації інвестиційної діяльності ТНК в країні-реципієнті, зокрема: стабільна політична та економічна ситуація в країні, сприятливий інвестиційний клімат, розвинена інфраструктура, ринок праці, податкова політика, доступ до ринків товарів, послуг та сировини, регуляторна політика держави, соціально-економічний розвиток країни, інституційна якість, інноваційний потенціал, партнерство та співпраця із міжнародними інституціями. Узагальнено методи оцінювання ефективності процесу міжнародного інвестування ТНК, зокрема виокремлені індикатори оцінки ефективності міжнародного інвестування ТНК, які згруповані за п'ятьма блоками оцінювання (фінансовий, економічний, соціальний, екологічний правовий). Представлена деталізована характеристика індикаторів за кожним блоком.

The article studies the peculiarities of international investment activity of transnational corporations. The purpose of the article is to describe a comprehensive algorithm for forming and evaluating the effectiveness of the international investment strategy of TNCs. The article uses the following methods: logical method, method of generalisation, dialectical method of cognition, method of comparison, method of analysis and synthesis, method of systematisation, method of grouping,

graphical method, structural and functional method. The positive and negative impact of the international investment activity of TNCs on the economy of the host country is determined. The process of developing an international investment strategy of TNCs is analysed. The main investment strategies of TNCs are considered, in particular, the strategy of real (direct) investment and the strategy of financial (portfolio) investment. The main components of the investment opportunities of TNCs (marketing, financial, labour, information, organisational) are determined. The main factors necessary for the successful implementation of TNC investment activities in the recipient country (stable political and economic situation, favourable investment climate, developed infrastructure, labour market, tax policy, market access, regulatory policy of the State, socio-economic development, quality of institutions, innovative potential, partnership and cooperation) are outlined. In order to analyse the process of forming an international investment strategy of a multinational company, the article proposes a sequence of stages of development and implementation of an international investment strategy based on an integrated approach to managing the investment activities of a multinational company in an unstable external environment. The methods for assessing the effectiveness of international investments are considered. It is proposed to evaluate the effectiveness of the international investment strategy of the TNCs using special metrics with five groups of indicators, namely: financial, economic, social, ecological and legal that are based on effective corporate government.

Ключові слова: ТНК, інвестиційна стратегія, міжнародна інвестиційна діяльність, ефективність, індикатор.

Key words: TNCs, investment strategy, international investing, efficiency, indicator.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сьогодні основними суб'єктами глобалізаційних процесів, які здійснюють ключовий вплив на розвиток міжнародної економіки, є великі транснаціональні корпорації, що виступають важливим сполучним елементом як між світовою та національними економіками, так і між різними сегментами регіональних ринків. У ХХІ ст. ТНК змогли посісти важливе місце в економіці більшості країн світу. Так, на ТНК припадає більше 50% обсягів світового виробництва товарів та послуг, близько 75% угод світової торгівлі та потоків міжнародної міграції капіталу та понад 80% угод із міжнародного обміну технологіями [6, с. 67]. Тому сьогодні ТНК фактично вирішують основні питання щодо нового економічного поділу світу, утворюючи найбільший осередок іноземних інвесторів та носіїв новітніх технологій у виробничій й невиробничій сферах. Зважаючи на це, інвестиційна діяльність ТНК є важливим засобом забезпечення структурних зрушень в глобальній економіці та в економіці приймаючих країн, яка при цьому забезпечує розвиток науково-технічного прогресу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню особливостей міжнародної інвестиційної діяльності ТНК присвячені праці багатьох зару-

біжних та вітчизняних науковців. Зокрема, С. В. Бестужева, Н. І. Демчук, В. О. Козуб, В. В. Кухарик, Е. М. Лимонова досліджували особливості формування та реалізації міжнародної інвестиційної стратегії. Н. Е. Дєєва та В. В. Делейчук розглядали особливості залучення інвестицій в умовах розвитку цифрової економіки. Л. В. Руденко-Сударєва та Ю. А. Шевченко досліджували ефективність міжнародного інвестування ТНК. Праці О. В. Булкот присвячені класифікації міжнародних інвестиційних стратегій ТНК та опису алгоритмів формування міжнародних інвестиційних стратегій ТНК.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статі є формування комплексного алгоритму розроблення та оцінювання ефективності міжнародної інвестиційної стратегії ТНК.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інвестиційна діяльність у глобальному масштабі позитивно впливає на стимулювання процесів конкуренції і реструктуризації як окремих компаній, так і певних галузей, акцентуючи увагу на важливості пошуку нових ефективних технологічних рішень, за допомогою яких можна суттєво скоротити фінансові, трудові та матеріальні витрати. Сучасна трансформація міжнародної економіки в проекції інвестиційної концепції обумовлює посилення ролі ТНК в інвестиційному забезпеченні, де

Рис. 1. Складові інвестиційних можливостей ТНК

Джерело: складено авторами на основі [6].

особливе місце посідають міжнародні інвестиційні ресурси. Зміна економічних та фінансових умов призвели до того, що транснаціональні корпорації були змушені переосмислити свої інвестиційні стратегії. Відбувається переосмислення політики на рівні компаній відбувається переосмислення інвестиційної політики на рівні компаній незалежно від розміру, структури чи об'єкта діяльності [9, с. 66].

Міжнародна інвестиційна діяльність ТНК може чинити як позитивний, так і негативний вплив на економіку приймаючої країни. До позитивних чинників слід віднести те, що інвестиційна діяльність ТНК сприяє оптимальному розподілу інвестиційних ресурсів та збалансованому розміщенню виробництва, активнішому поширенню нових технологій та товарів. Крім того, інвестиційна діяльність ТНК сприяє розширенню міжнародної співпраці та посиленню конкуренції, тим самим підтримуючи конкурентні позиції місцевих монополій [6, с. 33]. Негативним в інвестиційній діяльності ТНК є захоплення ними найбільш перспективних та розвинутих сегментів промислового виробництва і науково-дослідних структур приймаючої країни; нав'язування місцевим компаніям не самих перспективних напрямів у системі розподілу праці в межах ТНК; ризик масового відтоку інвестицій ТНК з економіки приймаючої країни, що може спричинити закриття місцевих компаній і виникнення негативних явищ в економіці; використання прибутку закордонної філії ТНК на фінансування інвестиційної діяльності материнської компанії.

Загострення у світовій економіці конкуренції стимулює пошук ТНК нових ринків, створення нових технологій та інвестиційних ресурсів для залучення в інноваційні проекти. Врахування впливу зовнішнього середовища, сучасних загроз та викликів міжнародної еко-

номіки дозволяє оцінити перспективи, можливості розвитку бізнесу ТНК, стабільність, прибутковість, ефективність використання сучасних технологій. ТНК під час стратегічного планування використовуються різноманітні варіанти інвестиційних стратегій. Під час вибору базової інвестиційної стратегії ТНК враховує макроекономічні фактори, а також власні можливості, які визначаються економічним циклом її функціонування. Умови проникнення на новий ринок, номенклатура продукції, конкурентоспроможність компанії, її фінансові, збутові, технологічні, кадрові можливості все це визначає вибір базової інвестиційної стратегії ТНК.

Процес розроблення міжнародної інвестиційної стратегії ТНК є однією з найважливіших складових частин її загальної стратегії, який складається із певного алгоритму, результатом якого повинно стати забезпечення досягнення запланованих економічних результатів. ТНК, виходячи на міжнародний ринок інвестицій, реалізують інвестиційну діяльність у рамках загальної структури материнської компанії, при цьому її філії спеціалізуються на тих інвестиційних моделях, які є найбільш конкурентоспроможними, при цьому сьогодні активно відбувається процес інтернаціоналізації інвестиційної діяльності за допомогою створення міжнародних стратегічних альянсів.

Серед основних інвестиційних стратегій ТНК слід виділити такі:

1. стратегії реального (прямого) інвестування (Greenfield-інвестиції, Brownfield-інвестиції, вертикальні та горизонтальні інвестиції, злиття та поглинання, спільне підприємництво, реінвестиції);

2. стратегії фінансового (портфельного) інвестування (активні, пасивні, консервативні, агресивні, збалансовані) [2, с. 18—19].

ТНК свої міжнародні інвестиційні стратегії формують виходячи із власної загальної стратегії розвитку, національного законодавства, стану виробничих фондів, експортного потенціалу, наявності попиту, політичної стабільності у приймаючій країні [13, с. 301—309]. Для визначення доцільності міжнародного інвестування керівництву ТНК потрібно чітко оцінити свої інвестиційні можливості та потреби. Інвестиційні можливості (інвестиційний потенціал) ТНК формується з наступних компонентів (рис. 1).

Основні етапи розробки міжнародної інвестиційної стратегії ТНК включають наступне (рис 2.). На початковому етапі формування міжнародної інвестиційної стратегії ТНК слід встановити загальний період її реалізації. Головною умовою встановлення періоду реалізації інвестиційної стратегії ТНК є прогнозування розвитку інвестиційного ринку та світової і національної економік в цілому.

Сьогодні цей період надто тривалим не може бути, оскільки розвиток світової економіки характеризується підвищеною нестабільністю та непередбачуваністю (в середньому складає 10 років). Так, найбільший горизонт планування інвестиційної стратегії (10—15 років) характерний для інвестиційних фондів і компаній, найменший період планування (3—5 років) застосовувани для ТНК у сфері роздрібної торгівлі, виробництва споживчих товарів, надання послуг населенню. Другим етапом процесу розроблення міжнародної інвестиційної стратегії ТНК є формування стратегічних цілей інвестиційної діяльності. Слід відмітити, що стратегічні цілі інвестиційної діяльності взаємопов'язані із системою цілей загальної стратегії розвитку ТНК. Вони можуть бути визначені у формі забезпечення приросту рівня прибутковості інвестицій, капіталу, суми доходу від інвестиційної діяльності, зміни пропорцій реального та портфельного інвестування.

Наступний етап розробки міжнародної інвестиційної стратегії ТНК передбачає два напрямки, один з яких охоплює розроблення стратегічних напрямків інвестиційної діяльності компанії, а інший розроблення стратегії формування інвестиційних ресурсів. Даний етап є найбільш складним та відповідальним. Четвертий етап передбачає конкретизацію міжнародної інвестиційної стратегії ТНК за періодами її реалізації. На заключному (п'ятому) етапі здійснюється оцінка результативності і коригування розробленої міжнародної інвестиційної стратегії. Оцінка результативності розробленої інвестиційної стратегії проводиться за системою спеціальних економічних та позаекономічних критеріїв, які використовуються в компанії.

Для успішної реалізації інвестиційної діяльності ТНК в країні-реципієнті повинна бути сукупність певних факторів, на які менеджмент компанії звертає увагу в першу чергу.

Стабільна політична та економічна ситуація. Політична стабільність в приймаючій країні означає відсутність будь-яких серйозних політичних ризиків та потрясінь, змін у національному законодавстві, які можуть негативно впливати на діяльність ТНК. Економічна стабільність означає наявність стабільної економічної політики держави, стабільну національну валюту, низький рівень інфляції.

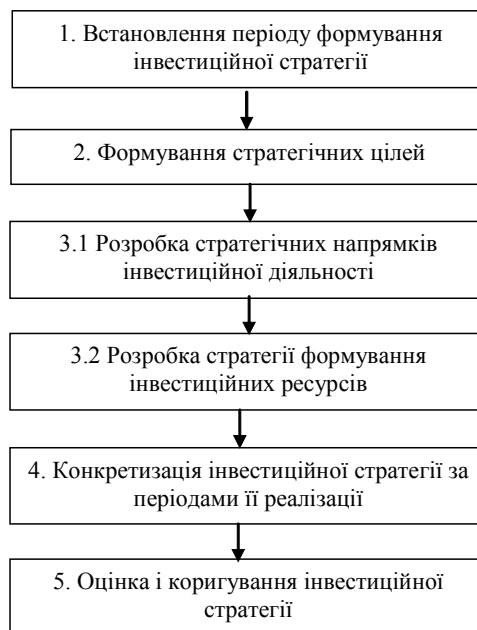

Рис. 2. Етапи формування міжнародної інвестиційної стратегії ТНК

Джерело: складено авторами на основі [1, 13].

Сприятливий інвестиційний клімат. Створення сприятливого інвестиційного клімату в країні включає наявність ефективної системи регулювання підприємницької діяльності, що забезпечить ТНК гарантію прав власності й захист її інтересів, прозорість, легкість укладання контрактів, ефективність судової системи, боротьба з корупцією.

Розвинена інфраструктура. Розвинена і сучасна інфраструктура (транспортна, логістична, комунікаційна, енергетична, соціальна) є одним з основних факторів, який впливає на інвестиційну привабливість країни;

Ринок праці. Важливим фактором для залучення інвестицій в країну є наявність відносно дешевої кваліфікованої робочої сили. Країни з високим рівнем освіти серед населення, наявністю кваліфікованого професійного персоналу сприяють залученню інвестицій у високотехнологічні галузі.

Податкова політика має істотний вплив на рішення ТНК про залучення інвестицій у країну. Прозора податкова система, низькі податкові ставки, податкові стимули для іноземних інвесторів сприяють інвестиційній привабливості країни.

Доступ до ринків. Важливим фактором є географічне розташування країни. Країни та підприємства з близьким доступом до основних ринків, міжнародних торговельних шляхів і транспортних вузлів є більш привабливими для інвесторів [10, с. 70].

Регуляторна політика держави. Стабільна і прозора державна регуляторна політика, що сприяє швидкому отриманню дозволів на ведення бізнесу, захисту прав інвесторів, вирішенню економічних спорів, є важливим чинником для ТНК при прийнятті рішення про інвестування.

Соціально-економічний розвиток, такий як рівень бідності, рівень життя, доступ до послуг освіти, доступ до обслуговування системи охорони здоров'я, теж впли-

Таблиця 1. Індикатори оцінки ефективності міжнародного інвестування ТНК

№	Блок оцінювання	Індекс
1	Фінансовий	Коефіцієнт залучення інвестицій. Рентабельність інвестицій (ROI). Індекс конкурентоспроможності. Індекс фінансової стабільності
2	Економічний	Темп росту економіки. Індекс сталого розвитку. Індекс експортного потенціалу. Зростання обсягів виробництва
3	Соціальний	Індекс створення робочих місць. Темпи скорочення безробіття. Індекс покращення рівня життя. Індекс соціального розвитку
4	Екологічний	Зменшення викидів шкідливих речовин. Збереження біорізноманіття. Зменшення використання природних джерел енергії. Зменшення відходів
5	Правовий	Удосконалення правової системи. Зменшення бюрократії. Спрощення інвестиційних процедур. Забезпечення захисту прав інвесторів

Джерело: побудовано авторами на основі [10]

ває на інвестиційну привабливість країни. Країни з кращими соціально-економічними показниками залучають більше інвестицій, оскільки створюють сприятливі умови для розвитку бізнесу і покращення якості життя населення.

Інституційна якість. Важливе значення для інвестиційної привабливості країни має якість і ефективність її державних інституцій (судова система, регуляторні органи, антикорупційні органи). Адже наявність надійних і прозорих інституцій сприяє зниженню інвестиційних ризиків і підвищенню рівня довіри до бізнес-середовища.

Інноваційний потенціал. Рівень науково-технічного розвитку країни, наявність науково-дослідних центрів, інноваційних підприємств, державна підтримка інноваційних проектів все це сприяє залученню інвестицій у високотехнологічні галузі.

Партнерство та співпраця. Існування налагодженої ефективної системи партнерства між органами влади, бізнесом та громадськістю є необхідною умовою для успішного залучення міжнародних інвестицій. Існування механізму діалогу та обміну інформацією, спільного прийняття рішень забезпечує взаємовигідну реалізацію інвестиційних проектів з урахуванням потреб влади, інвестора та населення [10, с. 70].

Комплексна оцінка ефективності міжнародної інвестиційної діяльності ТНК дозволяє оцінити різні аспекти ефективності, такі як фінансовий, економічний, соціальний, екологічний та правовий. Загалом можна згрупувати основні індикатори, які використовуються для оцінювання ефективності міжнародних інвестицій, у декілька блоків (табл. 1).

Фінансовий блок включає такі фінансові показники, як рентабельність інвестицій, обсяг продажів, бухгалтерський прибуток, чистий прибуток, рентабельність капіталу. Економічний блок охоплює різні економічні показники, такі як зростання ВВП, зростання виробництва, зменшення обсягів угод імпорту, збільшення вартості угод експорту, зростання рівня зайнятості. Соціальний блок включає показники, які характеризують соціальні аспекти, такі як зниження рівня безробіття, по-

кращення інфраструктури, зменшення бідності, покращення доступу до послуг освіти та охорони здоров'я.

Екологічний блок використовує показники, пов'язані з навколишнім середовищем, таких як збереження біорізноманіття, зменшення викидів шкідливих речовин, скорочення обсягів використання природних ресурсів, зменшення кількості відходів. Правовий блок включає індикатори, які відображають правові аспекти інвестиційної діяльності, такі як вдосконалення правової системи, спрощення інвестиційних процедур, забезпечення захисту прав інвесторів, зменшення бюрократичних процедур [10, с. 71].

Кожен з цих блоків оцінки результативності інвестиційної діяльності має своє значення в контексті ефективності міжнародних інвестицій. Так, фінансова оцінка дозволяє оцінити фінансову стійкість і прибутковість інвестиційного проекту. Економічна оцінка дозволяє оцінити внесок інвестиційного проекту в економічний розвиток країни і його вплив на суспільний добробут. Соціальна оцінка дозволяє оцінити вплив інвестиційного проекту на життя населення, їхнє соціальне і економічне становище. Екологічна оцінка дозволяє оцінити вплив інвестиційного проекту на навколишнє середовище і сталий розвиток. Правова оцінка дозволяє оцінити рівень захисту прав інвесторів та визначити, наскільки сприятливим є інвестиційний клімат в країні.

Оцінка ефективності міжнародних інвестицій безпосередньо здійснюється за низкою показників, моделей і методик. Одним із найбільш поширених методів є аналіз дисконтованих грошових потоків, який оцінює теперішню вартість майбутніх грошових потоків, очікуваних від інвестування. Цей метод враховує вартість грошей у часі, тобто майбутні грошові потоки коштують менше, ніж поточні грошові потоки.

Іншим методом є аналіз чистої теперішньої вартості (NPV), який розраховує різницю між теперішньою вартістю грошових надходжень та теперішньою вартістю грошових виплат. Тобто метод чистої теперішньої вартості заснований на зіставленні обсягу інвестиційних ресурсів та загальної суми дисконтованих чистих грошових потоків, що генеруються протягом прогнозова-

ного терміну. Зважаючи на те, що приплив коштів розподілений у часі, то дисконтування відбувається за допомогою коефіцієнта r , який інвестором встановлюється самостійно, виходячи з обсягу щорічного відсотка повернення, який він хоче отримати на капітал, що ним інвестується [4, с. 45].

Також при оцінці ефективності міжнародних інвестицій може використовуватися метод рейтингових оцінок. Цей метод є методом порівняльної оцінки господарської діяльності компаній (у тому числі інвестиційної), в основі якого лежить узагальнена характеристика відносно виокремлених ознак, що дозволяє їх вибудовувати (групувати) у визначеній послідовності за ступенем відповідності цим ознакам. Рейтинг — це поточна й одночасно перспективна комплексна кількісна порівняльна оцінка діяльності підприємства [12, с. 343]. Цей метод набув широкого використання у західних країнах. Наприклад, сьогодні такі популярні рейтинги, як Fortune 500, Global 1000, BusinessWeek 1000, оцінюють інвестиційну привабливість найбільших ТНК світу, виходячи з їх основних показників фінансово-господарської діяльності (обсяг доходу, чистий прибуток, активи, ефективність інвестицій, темпи зростання доходів та прибутків, ринкова вартість компанії).

Також при оцінюванні ефективності міжнародних інвестицій можуть використовуватися експертні методи, коли враховуються основні компоненти і зважуються їхні ваги для отримання інтегрального показника ефективності. Опитування експертів відбувається за певними показниками, наприклад наведеними в табл. 1, із використанням певної шкали ранжування, наприклад, вербально-числової шкали Харрінгтона. Даний метод поєднує вербальний опис із числовими значеннями, що дає змогу кількісно оцінити ступінь важливості певного показника. Шкала Харрінгтона складається з кількох категорій, які характеризують рівень важливості, найчастіше виділяють п'ять категорій (дуже низька, низька, середня, висока, дуже висока) [11, с. 495]. Кожній з цих категорій присвоюється певне числове значення, наприклад, від 0,00 до 1,0, де більше число означає вищу важливість. Експерти оцінюють важливість певних індикаторів, обираючи для кожного з них відповідну категорію за шкалою Харрінгтона. Потім ці числові значення можуть бути використані для розрахунку вагових коефіцієнтів або агрегованих показників у процесі комплексного оцінювання.

Крім того, для оцінки ефективності інвестиційної діяльності можна використовувати матричні методи оцінювання конкурентоспроможності, оскільки, ТНК, формуючи інвестиційну стратегію у країні-реципієнті, можуть побачити, наскільки ефективні інвестиції будуть в певну галузь чи сектор економіки, певний інвестиційний проект із врахуванням наявного конкурентного середовища в умовах існуючої турбулентності на ринку.

Сьогодні найбільшого розповсюдження отримали наступні матричні методи: матриця BCG; матриця GE-McKinsey; матриця Shell / DPM; матриця Hofer / Schendel; матриця ADL / LC [8, с. 9]. Проте недоліками використання матричних методів є неточності оцінки ринку країни-реципієнта через досить високий ступінь спрощення і неможливості оцінити точно масштаби ринку і частку підприємства на ньому. Наприклад, матри-

цею BCG, розробленою Бостонською консалтинговою групою, досліджуються тільки два фактори: відносна частка ринку й темп його росту. Матриця GE-McKinsey вже є більш деталізованою і в своїй структурі має дев'ять показників, що характеризують привабливість ринку у довгостроковому періоді й конкурентну позицію досліджуваної компанії. При побудові матриці GE-McKinsey аналізується досить велика кількість факторів, наприклад, соціальні, фінансово-економічні, культурні, фактори конкуренції. Тобто застосовуються не тільки кількісні характеристики країни-реципієнта під час здійснення капіталовкладень, але й якісні, такі як дотримання концепції сталого розвитку, використання технологій, наявність висококваліфікованого персоналу.

На додаток до цих методів існують також інструменти оцінки соціального та екологічного впливу, які можуть бути використані для оцінки впливу інвестицій на населення, навколишнє середовище. Використання цих інструментів може допомогти інвесторам виявити потенційні негативні наслідки інвестиційних проектів та розробити стратегії їх пом'якшення.

Використання комплексної оцінки ефективності міжнародних інвестицій має певні обмеження. Наприклад, не завжди чітко можна визначити вплив інвестиційного проекту на різні аспекти розвитку країни, а також врахувати усі можливі інвестиційні ризики та невизначеності. Крім того, оцінка ефективності міжнародних інвестицій може залежати від вибору критеріїв і методології, що може призвести до різних результатів.

Одним із важливих аспектів при міжнародному інвестуванні є розуміння ризиків, пов'язаних з цим процесом. На міжнародну інвестиційну діяльність можуть впливати політичні, економічні, фінансові, правові ризики. Політичні ризики включають зміни в державній інвестиційній політиці, політичну нестабільність чи конфлікт у приймаючій країні. Економічні ризики включають коливання валютних курсів, інфляцію. Фінансові ризики можуть включати проблеми з банківською системою, а правові проблеми з правами власності, контрактами, корупцією [5, с. 93]. Оцінка усіх цих ризиків важлива при прийнятті менеджментом ТНК інвестиційних рішень, оскільки вони можуть вплинути на потенційну прибутковість інвестицій.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, слід відмітити, що процес розроблення міжнародної інвестиційної стратегії ТНК є однією з найважливіших складових частин її загальної стратегії, що складається із певного алгоритму, результатом якого повинно стати забезпечення досягнення запланованих економічних результатів. Оцінка міжнародних інвестицій вимагає врахування низки факторів, включаючи фінансові показники, ризики, соціальний та екологічний вплив. Ретельно оцінюючи ці фактори, інвестори можуть приймати обгрунтовані рішення, які не лише генеруватимуть прибуток, але й сприятимуть сталому розвитку та приносять користь місцевій громаді. Перспективи подальших розвідок у даному напрямі полягають у здійсненні дослідження напрямів удосконалення міжнародної інвестиційної діяльності ТНК в умовах

поширення цифровізації глобальної та національних економік.

Література:

1. Бестужева С.В., Козуб В.О. Формування та реалізація міжнародної інвестиційної стратегії підприємства: методичний аспект. Економічний простір. 2020. № 154. С. 16—20.
2. Булкот О.В. Міжнародні інвестиційні стратегії транснаціональних корпорацій. Бізнес Навігатор. 2023. № 4 (53). С. 16—21.
3. Дєєва Н.Е., Делейчук В.В. Механізми залучення інвестицій емітентами в умовах розвитку цифрової економіки. Молодий вчений. 2018. № 3. С. 653—659.
4. Демчук Н. І. Проектування та моделювання інвестиційної діяльності промислових підприємств. Приазовський економічний вісник. 2017. Вип. 1. С. 43—47.
5. Іщенко І. С. Ризики інвестиційних проектів. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. 2018. № 5. С. 91—98.
6. Кухарик В. В. Сучасні тенденції розвитку міжнародної інвестиційної діяльності ТНК. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2020. 3 (23). С. 32—43.
7. Лимонова Е. М. Інвестиційна діяльність ТНК в Україні: проблеми і перспективи. Економічний вісник. 2013. № 3. С. 67—72.
8. Руденко-Сударєва Л. В., Шевченко Ю.А. Ефективність міжнародного інвестування ТНК у глобальному економічному середовищі. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2019. Вип. 35. С. 4—11.
9. Ioan-Franc V., Ene S. New Investment Strategies Of Transnational Corporations. Review of General Management. 2012. Vol. 15. Issue 1. pp. 66—84.
10. Iefimova G. V., Pavlova M. D. Effectiveness assessment of international investment in the Ukrainian territorial communities activities. Ekonomy of Ukraine. 2024. № 4 (749). pp.68—86.
11. Harrington E. The desirable function. Industrial Quality Control. 1965. Vol. 21. №. 10. pp. 494—498.
12. Hsu W. H., Mamun A., Rose L. C.. Lead bank quality and adverse rating announcements. Studies in Economics and Finance. 2010. № 4. Vol. 27. pp. 340—357.
13. 30 років Незалежності: здобутки та перспективи розвитку маркетингу в Україні: монографія [Старостіна А.О., Дьоміна О.М., Телєтов О.С., Бочко О.Ю. та ін.]; за заг. ред. А.О. Старостіної. Київ: Інтерсервіс, 2022. 339 с.

References:

1. Bestuzheva, S. V. and Kozub, V. O. (2020), "Formation and implementation of the international investment strategy of the enterprise: methodological aspect", *Ekonomichnyi prostir*, vol. 154, pp. 16—20.
2. Bulkot, O.V. (2023), "International investment strategies of transnational corporations", *Business Navigator*, vol. 4 (53), pp. 16—21.
3. Dieieva, N. E. and Deleichuk, V. V. (2018), "Mechanisms for attracting investment by issuers in the context of the development of the digital economy", *Molodyi vchenyi*, vol. 3 (2), pp. 653—659.

4. Demchuk, N. I. (2017), "Designing and modelling of investment activity of industrial enterprises", *Pryazovskyi ekonomichnyi vestnik*, vol. 1, pp. 43—47.

5. Ishchenko, I. S. (2018), "Risks of investment projects" *Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade, Seria: Ekonomichni nauky*, vol. 5, pp. 91—98.

6. Kukharyk, V.V. (2020), "Modern trends in the development of international investment activity of TNCs", *Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, vol. 3 (23), pp. 32—43.

7. Lymonova, E. M (2013), "Investment activity of TNCs in Ukraine: problems and prospects", *Ekonomichnyi visnyk*, vol. 3, pp. 67—72.

8. Rudenko-Sudarieva, L. V. and Shevchenko, Y. A. (2019), "Efficiency of international investment of TNCs in the global economic environment", *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seria: Ekonomika i menedzhment*, vol. 35, pp. 4—11.

9. Ioan-Franc, V. and Ene, S. (2012), "New Investment Strategies Of Transnational Corporations". *Review of General Management, Spiru Haret University, Faculty of Management Brasov*, vol. 15 (1), pp. 66—84.

10. Iefimova, G. V. and Pavlova, M. D. (2024), "Efficiency assessment of international investment in the Ukrainian territorial communities activities", *Ekonomy of Ukraine*, vol. 4 (749), pp. 68—86.

11. Harrington, E. (1965), "The desirable function", *Industrial Quality Control*, vol. 21, pp. 494—498.

12. Hsu, W., Mamun, A. and Rose, L.C. (2010), "Lead bank quality and adverse rating announcements", *Studies in Economics and Finance*, vol. 27, pp. 340—357.

13. Starostina, A.O., Dyomina, O.M., Teletov, O.S., and Bochko, O.Y. (2022), 30 rokiv Nezalezhnosti: zdobutky ta perspektyvy rozvytku marketynhu v Ukraini [30 years of Independence: achievements and prospects of marketing development in Ukraine], *Interservice, Kyiv, Ukraine*.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

О. В. Базик,
головний інженер Corezoid. Inc, м. Дніпро
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-4279-1460>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.172

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАБІЛЬНОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

О. Bazyk,
Senior Engineer Corezoid. Inc, Dnipro

FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY IN ENSURING THE STABILITY OF THE ECONOMIC
DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE

У статті досліджується комплексний підхід до управління фінансово-економічною безпекою, який охоплює ідентифікацію загроз, оцінку ризиків, моніторинг економічної безпеки та алгоритмізацію заходів для їх нейтралізації. Встановлена роль фінансово-економічної безпеки у забезпеченні стабільності економічного розвитку підприємства внаслідок впливу внутрішніх і зовнішніх загроз на діяльність підприємства, а також методи їх виявлення, попередження та нейтралізації на основі сучасних науково-методологічних прийомів для прийняття управлінських рішень. Це окреслює необхідність впровадження комплексного підходу до управління економічною безпекою на основі розробки стратегій для попередження та нівелювання загроз з метою встановлення взаємозв'язку між макроекономічними умовами та економічною безпекою підприємств, враховуючи вплив політичних та соціально-економічних факторів на стабільність його діяльності із адаптацією до кращих міжнародних практик управління економічною безпекою.

The article examines a complex approach to managing financial and economic security, which is aimed at identifying threats, assessing risks, monitoring economic security, and algorithmizing measures to neutralize them. The role of financial and economic security in ensuring the stability of the economic development of the enterprise is established on the basis of the analysis of the influence of internal and external factors on the financial and economic activity of the enterprise, as well as methods of their determination.

On the basis of modern scientific and methodological approaches to the assessment of economic security and its practical significance for making management decisions, the need for a comprehensive approach to economic security management, which includes monitoring, is substantiated, and the development of a strategy to prevent economic threats as a key factor in the stability and competitiveness of an enterprise in conditions of an unstable market economy. The complexity of the approach to ensuring the financial and economic security of enterprises is provided by determining the impact of political, social and economic changes on the stability of their activities with adaptation to the best global practices of economic security management, which provides the establishment of a relationship between macroeconomic conditions and the economic security of enterprises.

Considerable attention is paid to the assessment of the economic security of enterprises in terms of its objectivity and combination, which significantly expands the possibilities of analysis and allows more precisely to determine the key parameters that characterize the efficiency of the enterprise's economic activity based on the use of various tools and approaches to identify the main initial indicators of the impact on business efficiency. This approach opens up new opportunities for increasing the efficiency of economic security management of enterprises, which is not just a state of protection of its interests, but should represent a system of conditions created to ensure protection from internal and external threats, as well as to achieve the goals of economic activity.

Ключові слова: фінансово-економічна безпека, економічні загрози, оцінка ризиків, моніторинг економічної безпеки, макроекономічні фактори.

Key words: financial and economic security, economic threats, risk assessment, economic security monitoring, macroeconomic factors.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Фінансово-економічна безпека підприємства є ключовим чинником, що визначає його стабільність і конкурентоспроможність у сучасних умовах ринкової економіки. Сучасні підприємства стикаються з численними викликами, такими як глобалізація, постійні зміни в економічному середовищі та фінансові кризи. У цих умовах забезпечення фінансово-економічної безпеки стає критично важливим завданням для керівників підприємств.

Здатність підприємства вчасно виявляти внутрішні та зовнішні загрози, оцінювати їхній вплив і розробляти ефективні стратегії для їхньої нейтралізації є важливою передумовою для його стабільного розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх наукових публікацій показує, що економічна безпека підприємства є складним і багатограним явищем, яке охоплює широкий спектр факторів і показників. Дослідження доводять, що ефективно управління економічною безпекою включає не тільки захист комерційної таємниці, а й постійний моніторинг та аналіз впливу зовнішніх і внутрішніх загроз на стабільність підприємства. Багато науковців підкреслюють важливість інтегрованого підходу до забезпечення економічної безпеки, що включає виявлення, оцінку та управління ризиками. Особливо акцентується увага на значенні фінансової стійкості, здатності адаптуватися до змін у ринковому середовищі та вміння підприємства ефективно реагувати на потенційні загрози.

У вивченні питань фінансово-економічної безпеки підприємства варто відзначити таких дослідників, як А.А. Бєленький, М. В. Кизим, В.М. Гейц, І.А. Бланк, Г.О. Дерев'янка, О.В. Ковальчук, В.С. Пономаренко, О.М. Таран. Ці та інші науковці роблять вагомий внесок у розвиток теорії та практики забезпечення фінансово-економічної безпеки підприємств, досліджуючи різні аспекти цього складного та важливого питання.

МЕТА СТАТТІ

Формулювання цілей статті полягають в дослідженні та обґрунтуванні ролі фінансово-економічної безпеки у забезпеченні стабільності та конкурентоспроможності підприємства. Стаття присвячена виявленню внутрішніх і зовнішніх загроз, що можуть впливати на економічну безпеку підприємства, а також розробці методологічних підходів для їх ідентифікації, оцінки та нейтралізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Поняття "фінансово-економічна безпека" у певній галузі економіки потребує окремого вивчення та глибокого дослідження як самостійної економічної категорії. Це пов'язано з тим, що фінансово-економічна безпека підприємства є ключовою умовою його стабільної роботи та розвитку. Вона включає сукупність заходів, спрямованих на захист підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечення його фінансової стійкості, конкурентоспроможності та здатності до відновлення ресурсів.

Фінансово-економічна безпека передбачає наявність механізмів і інструментів, які дозволяють підприємству своєчасно виявляти та реагувати на потенційні ризики, що можуть вплинути на його фінансовий стан і операційну діяльність. До таких ризиків відносяться зміни в ринковій кон'юктурі, коливання валютного курсу, зміни в законодавстві, а також внутрішні проблеми, такі як неефективне управління ресурсами, низька продуктивність праці та низька якість продукції.

Щоб забезпечити фінансово-економічну безпеку підприємства, потрібно розробити та впровадити стратегічний план і політику, які включають фінансовий контроль, аудит, управління ризиками та оцінку інвестиційної привабливості. Важливим аспектом є також створення корпоративної культури, що підтримує відповідальність і прозорість у бізнес-процесах.

В контексті конкретної галузі, фінансово-економічна безпека повинна враховувати особливості виробництва та ринку, на якому працює підприємство. Наприклад в аграрному секторі слід зосередитися на управлінні

природними ресурсами, сезонними коливаннями, кліматичними умовами та аграрною політикою держави. Для промислових підприємств важливо враховувати технологічні нововведення, постачання сировини, виробничі потужності та ринковий попит.

Таким чином, поняття "фінансово-економічна безпека" є критично важливим для забезпечення стійкості та конкурентоспроможності підприємства в довгостроковій перспективі. Глибоке вивчення цього поняття як окремої економічної категорії допомагає краще зрозуміти механізми, які забезпечують стабільність і процвітання підприємств у змінному економічному середовищі. Це обумовлено тим, що фінансово-економічна діяльність підприємства зосереджена на забезпеченні його ресурсами, а також на підтримці стабільності його фінансових операцій.

Управління фінансово-економічною діяльністю є ключовим для підтримки стабільного економічного розвитку підприємства в цілому. Фінансові ризики, завдяки своїм потенційно негативним наслідкам, становлять одну з найсерйозніших загроз. Отже, фінансово-економічна безпека повинна розглядатися як окремий аспект управління, що потребує спеціалізованих підходів та інструментів для вчасного виявлення і нейтралізації можливих загроз. Це дозволить підприємству забезпечити стабільний розвиток та зберегти свою конкурентоспроможність на ринку.

Економічні ризики для національної економіки можуть мати дестабілізуючий вплив на бізнес-процеси, особливо на рівні окремих підприємств. В умовах сучасних викликів підприємствам потрібен високий рівень економічного захисту від зовнішніх і внутрішніх негативних факторів для забезпечення їх безперервного функціонування. Тому ефективне управління підприємствами сьогодні вимагає впровадження науково обґрунтованих і методологічно точних підходів до оцінки та управління їх економічною безпекою.

У сучасних умовах особливу важливість набуває розробка як оперативних, так і довгострокових заходів для оцінки економічної безпеки. Це дозволяє зменшити невизначеність і запобігти або нейтралізувати як зовнішні, так і внутрішні загрози, що у свою чергу сприяє ефективному розвитку і підвищенню конкурентоспроможності підприємств.

Однак оцінка економічної безпеки підприємства, досі є однією з найменш досліджених тем, незважаючи на її значну практичну важливість. Результати такої оцінки є основою для розробки управлінських стратегій, спрямованих на стабілізацію і поліпшення діяльності підприємства. Відповідно точність і своєчасність оцінки економічної безпеки визначають обґрунтованість і ефективність заходів, що вживаються для її забезпечення.

У сучасній національній економіці, яка постійно стикається з економічними кризами, ключове значення має розробка ефективних інструментів для впливу на загрози та механізмів підвищення економічної безпеки підприємств. Це суттєво вплине на їх функціонування та перспективи розвитку.

У цьому контексті важливо зрозуміти природу виникнення економічних загроз та визначити ефективні управлінські впливи на них. Тут необхідно використовувати такі інструменти як моніторинг і алгоритмізація загроз, щоб чітко визначити напрямки їх нейтралізації.

Ефективне функціонування підприємства в сучасних економічних умовах неможливе без ретельного аналізу внутрішніх і зовнішніх загроз та пов'язаних з ними ризиків для його економічної безпеки. Тому розробка механізмів для попередження та усунення таких загроз є критично важливою, оскільки господарська діяльність підлягає впливу численних факторів. Важливо ідентифікувати, систематизувати і враховувати ці фактори при оцінці економічної безпеки підприємства.

З суб'єктивної точки зору, аналіз економічної безпеки часто зосереджується на мікрорівні, де основна увага приділяється фінансовій складовій діяльності підприємства. Водночас, факторний вплив макрорівня на господарські процеси часто не підлягає ні кількісній, ні якісній оцінці. У сучасних умовах ефективного управління підприємствами ключовим завданням є виявлення та оцінка всього спектру ризиків і загроз для економічної безпеки, з метою їх нейтралізації та подальшого врахування при розробці стратегії розвитку.

Еволюція наукових поглядів на поняття "економічна безпека підприємства" демонструє його різнобічність у трактуванні. Спочатку економічну безпеку визначали як "забезпечення умов для збереження комерційної таємниці та інших конфіденційних відомостей підприємства" [5]. Пізніше це поняття розширилося і стало асоціюватися з впливом факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. Тепер його трактують як стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних джерел небезпеки чи економічних загроз, що можуть виникнути як у внутрішньому, так і зовнішньому його середовищі [10].

Сучасне розуміння економічної безпеки набуло нових рис і тепер визначається як сукупність факторів, що забезпечують незалежність, стійкість і здатність до розвитку підприємств в умовах дестабілізуючих впливів. Вона також охоплює захист науково-технічного, технологічного, виробничого та кадрового потенціалу підприємств від прямих або непрямих загроз [7]. Це підкреслює інтегративний підхід до трактування поняття "економічна безпека" і його оцінку з огляду на макроекономічні чинники впливу.

Отже, сучасна економічна наука ідентифікує інформаційні, кадрові, фінансові та техніко-технологічні загрози як основні ризики для економічної безпеки. Ефективне використання ресурсного потенціалу є ключовим аспектом захисту від цих загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства. Звідси основною метою економічної безпеки є гарантування сталого і максимально ефективного функціонування підприємства, а також підтримка високого потенціалу для подальшого розвитку бізнесу.

Щоб досягти цієї мети, слід визначити основні групи загроз і оцінити їх вплив на систему економічної безпеки сучасного підприємства. Це передбачає використання теоретичних підходів, які класифікують загрози за різними критеріями [1]:

- за сферами виникнення: внутрішні та зовнішні загрози;
- за об'єктами посягання: майно, інформація, технології тощо;

Рис. 1. Алгоритм комплексного моніторингу загроз економічній безпеці підприємств

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [1, 9].

- за природою виникнення: економічні, правові, екологічні, конкурентні загрози;
- за величиною втрат: значні та катастрофічні;
- за ступенем ймовірності: малоймовірні, ймовірні, вірогідні;
- за часовим проміжком: близькі та віддалені загрози.

Класифікація загроз є вихідною точкою для формування системи економічного захисту, тому системний підхід до оцінки має охоплювати ряд показників, а саме:

- динамічність розвитку підприємства;
- ефективність використання ресурсів;
- порівняння власних бізнес-процесів з бізнес-процесами конкурентів.

Важливим компонентом системи оцінки рівня економічної безпеки є врахування макрозагроз. Для аналізу ризиків на макрорівні ефективно використовувати SWOT-аналіз, який є популярним інструментом у стратегічному плануванні. Однак для комплексного дослідження економічної безпеки цей аналіз слід адаптувати, включаючи політичні, технологічні, соціальні, правові та природні фактори, які значно впливають на діяльність підприємств.

Останні можуть становити значні обмеження через існуючі правові або інституційні недосконалості в підприємницькій сфері. Оцінка макрозагроз може проводитися як у галузевому, так і в регіональному (територіальному) контекстах, що потребує розробити алгоритм комплексного моніторингу загроз економічній безпеці підприємства (рис. 1).

Загалом загрози в галузевому контексті можна визначити через характеристики сфери функціонування підприємства, тоді як в територіальному контексті ключовими будуть специфічні особливості регіону. Основні елементи оцінки економічної безпеки включають орга-

нізацію виробництва, економічні та господарські зв'язки, а також системи стимулів, управлінського планування, фінансування, оподаткування та ціноутворення.

Важливим елементом оцінки економічної безпеки підприємства є антикризове управління. Воно грає ключову роль у забезпеченні економічної безпеки, оскільки допомагає виявити кризовий стан підприємства, який може бути результатом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників.

Антикризове управління необхідне для виходу підприємства з кризового стану шляхом розробки і впровадження заходів для його санації, особливо коли криза викликана об'єктивними причинами і не може бути вирішена іншими способами.

Використання цього підходу дозволяє підприємству зосередитися на трансформаційних процесах, які включають підвищення ефективності роботи, прискорення бізнес-процесів та створення і розвиток маркетингових служб для дослідження ринку товарів.

Загалом механізм оцінки економічної безпеки підприємства потребує відповідного підходу, що охоплює щонайменше п'ять основних аспектів [6]:

- системний аналіз: включає дослідження взаємозв'язаних елементів, кожен з яких може функціонувати як окрема система. Оцінка економічної безпеки підприємства передбачає всебічне дослідження всіх аспектів його функціонування. Цей підхід охоплює як зовнішнє, так і внутрішнє середовище підприємства, а також визначає взаємозв'язки між ними;

- логічний підхід: передбачає структурування управлінських рішень для кожної проблеми відповідно до визначених цілей, з вибором найефективніших шляхів їх вирішення. Він включає врахування чинників невизначеності під час розробки заходів з економічної безпеки, де ризик є кількісною мірою цієї невизначеності;

- процесний підхід: характеризує елементи забезпечення безпеки, розглядаючи економічну безпеку як безперервний процес у діяльності підприємства. Цей процес розгортається в середовищі, яке підлягає внутрішнім змінам, підтримує стабільність функціонування та створює можливості для розвитку. У цьому контексті оцінка економічної безпеки зводиться до визначення ефективності заходів, що спрямовані на забезпечення безпеки підприємства;

- функціональний підхід: проводиться з урахуванням основних функціональних складових, таких як фінансова, інтелектуальна і кадрова, техніко-технологічна, політико-правова та інформаційна. Склад цих складових не є фіксованим і може змінюватися в залежності від галузі, стратегічних цілей та завдань підприємства. Перевага цього підходу полягає в тому, що він дозволяє відстежувати зв'язок між організаційно-економічними рішеннями у сфері економічної

безпеки і змінами в параметрах функціонування підприємства на різних етапах його стратегічного розвитку;

— ресурсний підхід: фокусується на важливості ресурсів, організаційних здібностей і компетенцій для підвищення ефективності підприємства в умовах невизначеності. Цей підхід акцентує увагу не на традиційних ресурсах, а на унікальних, які забезпечують конкурентні переваги і дозволяють підприємству отримувати доходи, недоступні іншим учасникам ринку. Перевага ресурсного підходу в оцінці економічної безпеки полягає в тому, що він дозволяє зосередитися на внутрішніх джерелах конкурентних переваг, оптимально використовуючи можливості, що виникають у швидко змінюваному середовищі.

Незважаючи на переваги окремих підходів до оцінки економічної безпеки, для досягнення найбільш повної та об'єктивної оцінки необхідне їх комбінування. Це розширює можливості аналізу та дозволяє точніше визначити ключові параметри, що характеризують ефективність господарської діяльності підприємства.

Різноманітність інструментів і підходів до оцінки економічної безпеки дозволяє виявити основні вихідні показники, що впливають на ефективність бізнесу. Однак, через високий рівень невизначеності в зовнішньому середовищі, формалізовані методи прогнозування не завжди забезпечують точність, оскільки інформація про минуле може не відповідати реальності майбутніх змін. У таких випадках доцільно використовувати неформалізовані методи прогнозування, орієнтуючись на знання та досвід експертів. Для оцінки ділового клімату можна розробити кілька сценаріїв розвитку зовнішнього середовища: песимістичний, оптимістичний і найбільш ймовірний.

Оцінка економічної безпеки не повинна обмежуватися лише жорстким протиставленням різних підходів. Важливо застосовувати комбіновані методи, що поєднують формалізовані та неформалізовані підходи для оцінки функціонування підприємства. Такі підходи повинні орієнтуватися на узгодження змін внутрішніх чинників із змінами у зовнішньому середовищі. Це забезпечить не лише актуальну конкурентоспроможність, а й довгострокову економічну безпеку підприємства.

Як вже зазначалося раніше, для сталого розвитку підприємств критично важливо мати ефективну систему економічної безпеки, яка є важливою як на макро-, так і на мікрорівні. Проте питання економічної безпеки досі залишаються недостатньо розробленими в теоретичному та практичному контекстах. Багато вітчизняних підприємств не усвідомлюють або недооцінюють значення цього питання і не мають чіткої уяви про функції та обов'язки служб економічної безпеки. Крім того, самі служби економічної безпеки часто не мають повного розуміння того, які сфери повинні входити в їхню діяльність. На практиці їх робота зазвичай обмежується захистом від конкурентів, ворожих елементів і злочинних угруповань.

При цьому важливо пам'ятати, що кожне окреме підприємство є невід'ємною частиною суспільства та

держави. Огляд безпеки лише на макрорівні, без урахування взаємозв'язків між підсистемами був би неповним.

Безпека кожного конкретного підприємства має значення для громадян, суспільства і держави. Підприємства є ключовими елементами в реалізації державної соціальної і фінансової політики, забезпеченні зайнятості населення та наповненні державного бюджету. Тому за відсутності цілісної системи організації безпеки, неузгодженого законодавства і неопрацьованих механізмів захисту економічних інтересів від загроз, питання економічної безпеки підприємств стає особливо актуальним.

Попередні дослідження категорії "економічна безпека" показали, що вона почала використовуватися в українській економічній літературі та практиці відносно недавно. До початку 90-х років ця проблема не отримувала достатньої уваги. Теоретичне обґрунтування методів забезпечення економічної безпеки стало актуальним під час переходу до ринкових відносин, коли економіка суб'єктів господарювання та їх умови стали особливо вразливими. Це призвело до появи перших вітчизняних публікацій на цю тему. З того часу питання економічної безпеки стало важливою складовою нормативних документів і активно обговорюється в політичних і економічних дискусіях серед науковців і практиків.

Розуміння економічної безпеки серед науковців є неоднозначним через зміни в параметрах, викликані невизначеністю економічного середовища. Це спричинило потребу у створенні чіткої концептуальної основи для економічної безпеки суб'єктів господарювання. Світові тенденції демонструють формування окремих наукових напрямів для реагування на загрози економічній безпеці. Зокрема розвиваються концепції "екосистеми" для оцінки економічної безпеки держави та "екосекурності" для економічної безпеки підприємств [3].

Залежно від підходу, трактування поняття "економічна безпека" може бути різним. Так одним із визначенням розглядає економічну безпеку як динамічну складову економіки, що адаптується до змінюваних вимог часу, акцентуючи увагу на специфічних особливостях об'єкта в умовах невизначеності та ризику [4]. Інше визначення описує економічну безпеку як сукупність заходів, спрямованих на забезпечення стабільного розвитку підприємства через створення сприятливих умов і нейтралізацію як зовнішніх, так і внутрішніх загроз [2].

Економічну безпеку підприємства можна також розглядати через призму системного підходу. Деякі дослідники визначають економічну безпеку як стан захищеності інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз, що досягається завдяки реалізації компетенцій у правовій, економічній, організаційній, інженерно-технічній та соціально-психологічній сферах, а інші фахівці трактують економічну безпеку як процес досягнення стабільності системи, при якому відсутні фактори, що можуть негативно вплинути на її функціонування [7, 8].

Аналіз різних підходів до визначення поняття "економічна безпека" дозволяє виділити два основні напрями: філософський та організаційний.

Філософський підхід, який має кілька варіацій, трактує економічну безпеку як стан, що забезпечує захищеність від внутрішніх і зовнішніх небезпек для підтримання стабільності системи. Цей підхід базується на концепції захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від загроз. Звідси економічна безпека може бути визначена як стан, при якому відсутні загрози і забезпечено належний рівень захисту від потенційних небезпек.

Крім того, у межах цього підходу існує ризик заміни поняття економічної безпеки поняттям "захищеність", яке також не має однозначного визначення. Це створює низку питань, таких як: як виміряти цей стан, як оцінювати його ефективність, які встановити допустимі межі та інші аспекти.

З точки зору організаційного підходу, економічна безпека не є просто станом захищеності інтересів суб'єкта, а скоріше представляє собою систему умов, створених для забезпечення захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також для досягнення цілей його діяльності. При всьому цьому відповідальність за підтримання та моніторинг економічної безпеки лежить безпосередньо на самому підприємстві. Успішне забезпечення економічної безпеки веде до стабільності функціонування та підвищує ефективність фінансово-економічної діяльності підприємства.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Аналіз фінансово-економічної безпеки у забезпеченні стабільності економічного розвитку підприємства демонструє ключову роль цього аспекту в сучасних умовах. Фінансово-економічна безпека є критично важливим компонентом для підтримання стабільності і стійкого розвитку підприємства. Вона охоплює різноманітні аспекти, включаючи захист від внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечення фінансової стійкості, управління ризиками та оптимізацію ресурсів. Забезпечення такої безпеки дозволяє підприємству ефективно реагувати на економічні виклики, підтримувати безперервність бізнес-процесів і реалізовувати стратегічні цілі.

Для досягнення стабільного економічного розвитку, підприємства повинні не тільки впроваджувати системи контролю і моніторингу фінансових ризиків, але й розвивати стратегії, що включають як проактивні, так і реактивні заходи. Це включає в себе забезпечення фінансових резервів, диверсифікацію джерел доходів, покращення управлінських практик та адаптацію до змінюваного ринкового середовища.

Таким чином, фінансово-економічна безпека є фундаментом стабільного економічного розвитку підприємства. Її ефективне управління сприяє не тільки захисту від загроз, але й реалізації довгострокових стратегічних цілей. Сучасні підприємства повинні постійно вдосконалювати свої підходи до забезпечення фінансово-економічної безпеки, адаптуючи їх до змінюваних умов ринку і нових викликів.

Література:

1. Бінко І., Шлемко В. Як забезпечити економічну безпеку України. Всеукраїнські відомості. 2016. № 138 (810). С. 3—8.

2. Васильчак С.В., Жидяк А.Г. Корпоративний механізм безпеки суб'єктів господарювання. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2011. № 2. С. 278—285.

3. Голіков І.В. Сутність та еволюція поняття економічної безпеки. Проблеми економіки. 2014. № 1. С. 309—314.

4. Забродский В., Капустін Г. Теоретичні основи оцінки економічної безпеки галузі та підприємства. Бізнес Інформ. 2019. № 15—16. С. 35—37.

5. Ілляшенко С.Г. Складові економічної безпеки підприємств та підходи до їх оцінки. Актуальні проблеми економіки. 2017. № 3 (21). С. 11—19.

6. Капустін Г. Економічна безпека галузі та підприємства. Бізнес Інформ. 2018. № 11—12. С. 44—49.

7. Ковальов Д., Плетнікова І. Кількісна оцінка рівня економічної безпеки підприємства. Економіка України. 2021. № 4. С. 35—40.

8. Коженювські Л. Управління безпекою. Актуальні проблеми економіки. 2014. № 1. С. 147—154.

9. Кракос Ю.Б. Підхід до оцінки рівня фінансової складової економічної безпеки підприємства. Економіка, фінанси і право. 2020. № 12. С. 7—12.

10. Пашнюк Л. Загрози економічній безпеці підприємства та засоби їх нейтралізації. Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Економіка. 2013. № 10. С. 93—96.

References:

1. Binko, I. and Shlemko, V. (2016), "How to ensure the economic security of Ukraine", *Vseukrains'ki vido-mosti*, vol. 138, no. 810, pp. 3—8.

2. Vasylychak, S.V. and Zhidyak, A.H. (2011), "Corporate security mechanism for business entities", *Naukovyj visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, vol. 2, pp. 278—285.

3. Golikov, I.V. (2014), "Eessence and evolution of the concept of economic security", *Problemy ekonomiky*, vol. 1, pp. 309—314.

4. Zabrodskyi, V. and Kapustin, G. (2019), "The theoretical basis for assessing the economic security of the industry and the company", *Biznes Inform*, vol. 15—16, pp. 35—37.

5. Ilyashenko, S.G. (2017), "Components of economic security of enterprises and approaches to their assessment", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 3, no. 21, pp. 11—19.

6. Kapustin, G. (2018), "Economic security of industry and company", *Biznes Inform*, vol. 11—12, pp. 44—49.

7. Kovalev, D. and Pletnikova, I. (2021), "Quantitative assessment of the level of economic security of the enterprise", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 4, pp. 35—40.

8. Kozenjovski, L. (2014), "Security management", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 1, pp. 147—154.

9. Krakos, Y.B. (2020), "An approach to assessing the level of the financial component of the economic security of an enterprise", *Ekonomika, finansy i pravo*, vol. 12, pp. 7—12.

10. Pashniuk, L. (2013), "Threats to the economic security of the enterprise and the means of their neutralization", *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu im. T. Shevchenko. Ekonomika*, vol. 10, pp. 93—96.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2024 р.

Р. О. Козуб,
аспірант, Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-7736-1068>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.178

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЕВОЛЮЦІЇ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВА

R. Kozub,
PhD student, Poltava State Agrarian University, Poltava, Ukraine

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE EVOLUTION OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE ENTERPRISE MANAGEMENT SYSTEM

В статті розглянуто теоретичні основи еволюції корпоративної соціальної відповідальності в системі менеджменту підприємства. Корпоративна соціальна відповідальність стає дедалі важливішим фактором у сучасному світі бізнесу. Вона не лише покращує імідж компанії та сприяє кращим стосункам з громадськістю, але й може мати значний вплив на фінансову результативність. Корпоративна соціальна відповідальність має стати невід'ємною частиною стратегії та повсякденної діяльності компанії, а не просто додатковою ініціативою. Це означає, що принципи корпоративної соціальної відповідальності мають бути враховані при прийнятті всіх управлінських рішень. Підприємства мають бути прозорими щодо своїх практик корпоративної соціальної відповідальності і звітувати про них перед усіма зацікавленими сторонами. Це може включати публікацію щорічних звітів корпоративної соціальної відповідальності, проведення публічних консультацій та участь у рейтингах корпоративної соціальної відповідальності. Корпоративна соціальна відповідальність не має бути лише про короткострокові вигоди. Підприємства мають зосереджуватися на довгострокових цілях, таких як створення стійкого майбутнього та сприяння соціальному розвитку. Корпоративна соціальна відповідальність має ґрунтуватися на співпраці з усіма стейкхолдерами, включаючи співробітників, клієнтів, постачальників, інвесторів, громадськість та органи влади. Нові технології, такі як штучний інтелект, машинне навчання та Інтернет речей, можуть бути використані для покращення практик корпоративної соціальної відповідальності. Корпоративна соціальна відповідальність не має бути лише про благодійність. Підприємства мають прагнути до системних змін, які вирішують корінні причини соціальних та екологічних проблем. Корпоративна соціальна відповідальність має ґрунтуватися на етичних цінностях, таких як повага до людей, відповідальність перед суспільством та захист навколишнього середовища. Еволюція корпоративної соціальної відповідальності в системі менеджменту підприємства може допомогти компаніям: підвищити свою репутацію та імідж; покращити стосунки з громадськістю та зацікавленими сторонами; збільшити лояльність клієнтів; залучити та утримати талановитих співробітників; знизити ризики та покращити стійкість; збільшити прибуток та довгострокову цінність. Підприємства, які інтегрують Корпоративну соціальну відповідальність у свою стратегію та операції, зможуть отримати значні конкурентні переваги.

The article examines the theoretical foundations of the evolution of corporate social responsibility in the enterprise management system. Corporate social responsibility is becoming an increasingly important factor in today's business world. It not only improves a company's image and promotes better public relations, but can also have a significant impact on financial performance. Corporate social responsibility should become an integral part of the company's strategy and day-to-day activities, not just an additional initiative. This means that the

principles of corporate social responsibility must be taken into account when making all management decisions. Businesses must be transparent about their corporate social responsibility practices and report on them to all stakeholders. This may include publishing annual corporate social responsibility reports, holding public consultations and participating in corporate social responsibility ratings. Corporate social responsibility should not only be about short-term benefits. Businesses should focus on long-term goals, such as creating a sustainable future and contributing to social development. Corporate social responsibility should be based on cooperation with all stakeholders, including employees, customers, suppliers, investors, the public and authorities. New technologies such as artificial intelligence, machine learning and the Internet of Things can be used to improve corporate social responsibility practices. Corporate social responsibility doesn't have to be just about charity. Businesses must strive for systemic change that addresses the root causes of social and environmental problems. Corporate social responsibility should be based on ethical values such as respect for people, responsibility to society and environmental protection. The evolution of corporate social responsibility in the enterprise management system can help companies: improve their reputation and image; improve public and stakeholder relations; increase customer loyalty; attract and retain talented employees; reduce risks and improve resilience; increase profits and long-term value. Businesses that integrate Corporate Social Responsibility into their strategy and operations will be able to gain significant competitive advantages.

Ключові слова: еволюція, корпоративна соціальна відповідальність, система, менеджмент, підприємство.

Key words: evolution, corporate social responsibility, system, management, enterprise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) стає все більш важливою складовою системи менеджменту сучасного підприємства. Вона відображає зобов'язання бізнесу перед суспільством і середовищем, у якому він функціонує, та полягає в прийнятті відповідальних рішень, які враховують не лише фінансовий результат, але й вплив на стейкхолдерів та навколишнє середовище. Дані аспекти актуальні в сучасних умовах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Зменшення негативного впливу підприємства на навколишнє середовище, зниження викидів шкідливих речовин, збереження ресурсів та впровадження зелених технологій. Екологічна відповідальність підприємства полягає у здійсненні діяльності з максимально можливим зменшенням негативного впливу на навколишнє середовище та збереження ресурсів для майбутніх поколінь. Це важлива складова корпоративної соціальної відповідальності, оскільки сучасні підприємства відповідають не лише перед акціонерами, а й перед суспільством і навколишнім середовищем. Для досягнення цієї мети підприємства можуть вживати різноманітні заходи:

зменшення викидів та використання енергії: впровадження енергоефективних технологій, перехід на використання відновлюваних джерел енергії, мінімізація споживання ресурсів;

контроль за викидами та відходами: впровадження системи обробки відходів, рециклінгу та вторинної переробки, мінімізація використання шкідливих речовин;

стале виробництво: розвиток продуктів та процесів, які максимально зменшують вплив на навколишнє середовище на всіх стадіях їхнього життєвого циклу, від виробництва до використання та утилізації;

екологічне сертифікування: отримання сертифікатів та визнання за впровадження екологічних стандартів і практик, що сприяє підвищенню довіри споживачів та інвесторів;

залучення спільноти: взаємодія з місцевими спільнотами та зацікавленими сторонами для врахування їхніх потреб та консультацій з питань екологічних ініціатив [1; 5; 8].

Ефективна екологічна відповідальність сприяє покращенню іміджу підприємства, зменшенню витрат на енергію та ресурси, а також може відкривати нові можливості для ринкового розвитку через попит на екологічно чисті продукти та послуги.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Формулювання цілей статті (постановка завдання) — дослідити теоретичні основи еволюції корпоративної соціальної відповідальності в системі менеджменту підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

КСВ включає в себе різноманітні аспекти, такі як соціальні програми щодо забезпечення безпеки та благополуччя працівників, розвиток програм рівних можливостей, підтримка спільнот та благодійність. Соціальні програми підприємства спрямовані на покращення якості життя працівників, підтримку спільнот, в яких вони працюють, та вирішення соціальних проблем. Це важ-

лива складова корпоративної соціальної відповідальності, оскільки задоволені та здорові працівники, а також активна спільнота, створюють позитивний імідж підприємства та сприяють сталому розвитку. Деякі типи соціальних програм включають:

програми охорони здоров'я — надання медичного страхування, доступу до безкоштовних або пільгових медичних послуг, організація профілактичних медичних обстежень та програм здорового способу життя;

програми освіти та професійного розвитку — навчання та підвищення кваліфікації працівників, надання стипендій для навчання дітей працівників, організація тренінгів та семінарів;

програми балансу роботи та особистого життя — забезпечення гнучкого графіку роботи, допомога у догляді за дітьми та іншими членами сім'ї, надання відпусток на догляд за дитиною;

програми соціальної підтримки — допомога працівникам у складних життєвих ситуаціях (наприклад, при хворобі, сімейних труднощах), психологічна підтримка та консультування;

програми благодійності та волонтерства — організація благодійних заходів, пожертвування на місцеві благодійні організації, сприяння волонтерським ініціативам [2].

Ці соціальні програми не лише покращують життя працівників та їхніх сімей, але й сприяють формуванню позитивного співробітництва та довіри між підприємством та співробітниками, а також покращують відносини з місцевою спільнотою та розвиток соціального капіталу.

Актуальним елементом КСВ є етичні стандарти, зокрема дотримання етичних принципів у веденні бізнесу, уникнення корупції, взаємоповага у відносинах з клієнтами, постачальниками та іншими стейкхолдерами.

Етичні стандарти в системі менеджменту сучасного підприємства визначають основні принципи та цінності, які керують діяльністю організації і взаємодією зі стейкхолдерами. Вони відображають загальноприйняті норми поведінки, які визнаються як морально прийнятні і відповідні в усіх аспектах діяльності підприємства. Підприємство повинно діяти з чесністю у всіх своїх взаємодіях з клієнтами, постачальниками, працівниками та іншими стейкхолдерами. Рівний доступ до можливостей для всіх зацікавлених сторін, уникнення дискримінації та винагородження заслуг. Врахування ефекту рішення та всіх зацікавлених сторін, включаючи суспільство та навколишнє середовище. Відданість виконанню своїх обов'язків перед суспільством та усвідомлення впливу своєї діяльності на загальний благополуччя. Забезпечення конфіденційності інформації, яка довірена підприємству, та захист приватності особових даних клієнтів і працівників.

Достатньо суттєвим елементом КСВ є відповідальність за вчинки, наприклад, прийняття відповідальності за свої дії та їхні наслідки, а також за бездіяльність у разі невиконання обов'язків. Впровадження етичних стандартів допомагає підприємству створювати позитивний імідж, підвищувати довіру споживачів, збільшувати лояльність працівників та підвищувати його конкурентоспроможність на ринку. Крім того, етичні стандарти відображаються на культурі організації і впливають на її внутрішні відносини та ділову репутацію.

Крім цього суттєвим елементом є економічна відповідальність, тобто максимізація прибутку в межах законів та етичних стандартів, створення робочих місць та сприяння економічному зростанню в регіоні. Економічна відповідальність підприємства полягає у здійсненні своєї діяльності з дотриманням етичних та законних стандартів з метою максимізації прибутку та створення вартості для акціонерів, сприяння економічному зростанню та сталому розвитку. Підприємство повинно виконувати всі закони і нормативно-правові акти, які стосуються його діяльності, включаючи фінансові, податкові, трудові та інші закони. Своєчасне виконання фінансових зобов'язань перед постачальниками, партнерами та співробітниками. Раціональне використання ресурсів, планування бюджету, контроль над витратами та оптимізація фінансових процесів. Підприємство має відповідальність перед суспільством у забезпеченні працевлаштування та сприянні економічному зростанню. Мінімізація втрат, збільшення продуктивності робочої сили та ресурсів, впровадження економічно ефективних технологій. Розробка стратегій та інвестицій у нові технології, дослідження та розвиток, які сприяють сталому зростанню підприємства та суспільства в цілому.

Ефективне виконання економічної відповідальності допомагає підприємству забезпечити фінансову стабільність, створити умови для розвитку та інвестицій, а також сприяє збереженню та зміцненню його позицій на ринку.

Актуальним нарізі є такий елемент як управління стейкхолдерами, тобто співпраця з усіма зацікавленими сторонами підприємства (стейкхолдерами), врахування їхніх потреб та очікувань при прийнятті стратегічних рішень. Управління стейкхолдерами в системі менеджменту сучасного підприємства відображає стратегічний підхід до взаємодії з усіма зацікавленими сторонами, які впливають або впливають на діяльність організації. Стейкхолдери включають у себе акціонерів, клієнтів, постачальників, працівників, урядові органи, місцеві громади та інші організації та особи, які мають інтереси або вплив на підприємство.

Ефективне управління стейкхолдерами включає в себе наступні аспекти: ідентифікація стейкхолдерів (визначення всіх осіб, груп та організацій, які можуть бути зацікавлені в або впливати на діяльність підприємства); аналіз інтересів та впливу (оцінка потреб, очікувань, цілей та впливу кожного стейкхолдера на діяльність підприємства); залучення стейкхолдерів (встановлення ефективних каналів комунікації та взаємодії зі стейкхолдерами, співпраця з ними для врахування їхніх потреб та очікувань у процесі прийняття рішень); управління взаємовідносинами (розвиток партнерських та довірчих відносин зі стейкхолдерами, врахування їхніх інтересів при розробці стратегій та прийнятті рішень; вирішення конфліктів (виявлення та вирішення конфліктних ситуацій між різними стейкхолдерами, пошук компромісів та способів досягнення взаємовигідних рішень); моніторинг та звітність (постійний моніторинг взаємодії зі стейкхолдерами та звітність про вплив їхніх дій на діяльність підприємства). Ефективне управління стейкхолдерами допомагає підприємству забезпечити підтримку та лояльність від усіх зацікавлених сторін,

Таблиця 1. Методики та інструменти оцінки корпоративної соціальної відповідальності в системі менеджменту сучасного підприємства

Методики та інструменти	Зміст
Індекси та рейтинги КСВ	Існує багато рейтингів та індексів, які оцінюють соціальну відповідальність підприємств за різними критеріями, такими як Dow Jones Sustainability Index, FTSE4Good, MSCI ESG Ratings тощо. Ці інструменти дозволяють порівняти підприємства між собою та визначити їхні сильні та слабкі сторони в області КСВ
Соціальні аудити	Це систематичні оцінки соціальних та екологічних аспектів діяльності підприємства. Вони можуть бути проведені внутрішніми або зовнішніми аудиторами та включати аналіз політик, процедур, практик та впливу підприємства на стейкхолдерів
Соціальна звітність	Публікація звітів про сталість, екологічну відповідальність та соціальні ініціативи, які відображають вплив підприємства на суспільство та довкілля. Ці звіти дозволяють зацікавленим сторонам оцінити рівень соціальної відповідальності підприємства та результати його діяльності в цій сфері
Системи сертифікації	Отримання сертифікатів та визнання за впровадження екологічних та соціальних стандартів, таких як ISO 14001 (система екологічного управління) або ISO 26000 (стандарт соціальної відповідальності), може бути використано для підтвердження зобов'язання підприємства щодо КСВ
Внутрішні системи моніторингу та відстеження	Розробка внутрішніх систем моніторингу та відстеження, які дозволяють підприємству оцінювати свої досягнення в галузі КСВ, встановлювати цілі та плани дій для подальшого покращення

Джерело: складено автором на основі [2; 4; 6].

мінімізувати ризики та конфлікти, покращує репутацію та сприяє сталому розвитку [3; 7].

Впровадження політики КСВ сприяє покращенню репутації компанії, збільшенню лояльності клієнтів та працівників, зменшенню ризиків, пов'язаних з регулюванням та судовими позовами, та сприяє сталому розвитку як підприємства, так і суспільства в цілому.

Оцінка корпоративної соціальної відповідальності в системі менеджменту сучасного підприємства може виконуватися за допомогою різних методик та інструментів (табл. 1).

Ці методи допомагають підприємству оцінити свою корпоративну соціальну відповідальність, виявити області для покращення та розробити стратегії для забезпечення сталого розвитку.

Деякі європейські підприємства відомі своїми активними програмами корпоративної соціальної відповідальності, які включають в себе широкий спектр ініціатив для покращення суспільства та довкілля.

Unilever відома своїми амбітними програмами сталого розвитку. Компанія встановила ціль до 2030 року знизити екологічний слід продукції вдвічі та підтримує ініціативи для зменшення впливу своєї діяльності на навколишнє середовище, включаючи використання відновлюваних ресурсів та зменшення викидів парникових газів.

ІКЕА активно працює над зменшенням впливу своєї діяльності на довкілля та сприянням соціальному розвитку. Компанія інвестує у програми енергоефективності, використання відновлюваних джерел енергії та зменшення викидів. Крім того, ІКЕА проводить різноманітні соціальні ініціативи, такі як підтримка учнів з малозабезпечених сімей та зменшення впливу на виробництво дитячої праці.

Patagonia відома своїм зобов'язанням до сталого виробництва та захисту природних ресурсів. Компанія відкрито виступає за збереження природи та активно підтримує організації, що займаються охороною довкілля. Крім того, Patagonia забезпечує своїх працівників широкими соціальними програмами, включаючи можливість звільнення на догляд за дітьми та здоров'ям.

Ці приклади показують, як європейські підприємства впроваджують конкретні програми та ініціативи з корпоративної соціальної відповідальності, спрямовані на стале виробництво, соціальну справедливість та охорону довкілля.

Національні українські підприємства також активно розвивають свої програми корпоративної соціальної відповідальності.

Метінвест займається виробництвом чорної металургії та інших індустріальних галузей. Компанія активно інвестує у розвиток місцевих громад, зокрема, відновлення шкіл, лікарень та інфраструктури. Крім того, Метінвест підтримує різноманітні соціальні та культурні ініціативи на рівні місцевих громад.

Nestle активно займається розвитком соціально відповідальних програм в Україні. Компанія запровадила проекти з підтримки малозабезпечених сімей та дітей, включаючи навчання та харчування. Крім того, Nestle зосереджується на зменшенні впливу своєї діяльності на навколишнє середовище та підтримці сталого розвитку.

ДТЕК, найбільша енергетична компанія в Україні, також активно залучена до соціальних програм. Компанія підтримує розвиток місцевих громад, інвестуючи у програми освіти, охорони здоров'я та інфраструктури. Крім того, ДТЕК активно працює над покращенням енергоефективності та використанням відновлюваних джерел енергії.

Ці приклади показують, що українські підприємства відводять значну увагу соціальній відповідальності та впроваджують конкретні програми та ініціативи, спрямовані на покращення життя місцевих громад та стале виробництво.

Деякі аграрні підприємства в Україні також відомі своїми програмами корпоративної соціальної відповідальності.

МХП — одне з найбільших агропромислових підприємств в Україні, спеціалізується на вирощуванні птахівництва та виробництві курятини. МХП активно впроваджує соціальні програми, спрямовані на підтримку місцевих громад, зокрема, інвестує у розвиток інфраструктури, освіти та охорони здоров'я. Крім того, МХП зосереджується на створенні безпечних та здорових умов праці для своїх працівників.

Kernel — один з провідних виробників та експортерів зерна, олії та масла в Україні. Компанія має програми корпоративної соціальної відповідальності, спрямовані на підтримку розвитку місцевих громад, екологічні заходи та покращення умов праці працівників. Kernel також активно залучений до проектів з ефективного використання природних ресурсів та зменшення впливу на довкілля.

AgroGeneration — компанія, що спеціалізується на вирощуванні зернових та олійних культур. Вона здійснює ряд соціальних ініціатив, таких як підтримка місцевих шкіл, лікарень та спортивних закладів. AgroGeneration також прагне до сталого виробництва, зокрема, використання біологічно активних добрив та захисту ґрунту.

Ці приклади демонструють, що аграрні підприємства в Україні активно займаються корпоративною соціальною відповідальністю та впроваджують конкретні програми та ініціативи, спрямовані на покращення життя місцевих громад та збереження довкілля.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Корпоративна соціальна відповідальність стає дедалі важливішим фактором у сучасному світі бізнесу. Вона не лише покращує імідж компанії та сприяє кращим стосункам з громадськістю, але й може мати значний вплив на фінансову результативність. КСВ має стати невід'ємною частиною стратегії та повсякденної діяльності компанії, а не просто додатковою ініціативою. Це означає, що принципи КСВ мають бути враховані при прийнятті всіх управлінських рішень. Підприємства мають бути прозорими щодо своїх КСВ-практик і звітувати про них перед усіма зацікавленими сторонами. Це може включати публікацію щорічних КСВ-звітів, проведення публічних консультацій та участь у рейтингах КСВ. КСВ не має бути лише про короткострокові вигоди. Підприємства мають зосереджуватися на довгострокових цілях, таких як створення стійкого майбутнього та сприяння соціальному розвитку. КСВ має ґрунтуватися на співпраці з усіма стейкхолдерами, включаючи співробітників, клієнтів, постачальників, інвесторів, громадськість та органи влади. Нові технології, такі як штучний інтелект, машинне навчання та Інтернет речей, можуть бути використані для покращення КСВ-практик. КСВ не має бути лише про благодійність. Підприємства мають прагнути до системних змін, які вирішують корінні причини соціальних та екологічних проблем. КСВ має ґрунтуватися на етичних цінностях, таких як повага до людей, відповідальність перед суспільством та захист навколишнього середовища. Еволюція КСВ в системі менеджменту підприємства може допомогти компаніям: підвищити свою репутацію та імідж; покращити стосунки з громадськістю та зацікавленими сторонами; збільшити лояльність клієнтів; залучити та утримати талановитих співробітників; знизити ризики та покращити стійкість; збільшити прибуток та довгострокову цінність. Підприємства, які інтегрують КСВ у свою стратегію та операції, зможуть отримати значні конкурентні переваги.

Література:

1. Бержанір А. Л., Чирва Г. М. Методологія теоретичних досліджень корпоративної соціальної відповідальності. Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. Випуск 21. С. 122—125.
2. Камишинікова Е. В. Розвиток концепції корпоративної соціальної відповідальності: еволюція та су-

часні тенденції. Ефективна економіка. 2020. № 3. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.3.59

3. Коваленко М. В. Особливості управління ефективністю діяльності підприємств в умовах економіки України. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2018. № 4 (103). С. 120—125.

4. Коваленко М. В. Розвиток людського капіталу як фактор підвищення конкурентоспроможності підприємства, Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2018. Вип. 5 (16). С. 115—118.

5. Коваленко М. В. Сучасні джерела фінансування сільськогосподарських підприємств. Економіка та суспільство. 2018. Вип. 17. С. 240—250.

6. Сень О. В., Коваленко М. В., Книш В. В. Розвиток кадрового потенціалу підприємства в сучасних умовах: теоретичні та практичні аспекти. Інфраструктура ринку. 2023. № 70. URL: <http://www.market-infr.od.ua/uk/70-2023>

7. Трут О. О., Ляшук К. П. Концептуальні засади корпоративної соціальної відповідальності. Економічний журнал Одеського політехнічного університету. 2019. № 3 (9). С. 143—148.

8. Храпкіна В. В., Тиран О. В. Розвиток корпоративної соціальної відповідальності у діяльності сучасної української компанії. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2022. № 2 (125). С. 119—124.

References:

1. Berzhanir, A. L. and Chirva, H. M. (2018), "Methodology of theoretical research of corporate social responsibility", Global and national economic problems, vol. 21, pp. 122—125.

2. Kamishnikova, E. V. (2020), "Development of the concept of corporate social responsibility: evolution and modern trends", Efficient economy, vol. 3. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.3.59

3. Kovalenko, M. V. (2018), "Peculiarities of managing the efficiency of enterprises in the conditions of the Ukrainian economy", State and regions. Series: Economy and entrepreneurship, vol. 4 (103), pp. 120—125.

4. Kovalenko, M. V. (2018), "Development of human capital as a factor in increasing the competitiveness of the enterprise", Eastern Europe: economy, business and management, vol. 5 (16), pp. 115—118.

5. Kovalenko, M. V. (2018), "Modern sources of financing of agricultural enterprises", Economy and society, vol. 17, pp. 240—250.

6. Sen, O. V., Kovalenko, M. V. and Knysh, V. V. (2023), "Development of the personnel potential of the enterprise in modern conditions: theoretical and practical aspects", Market infrastructure, vol. 70, available at: <http://www.market-infr.od.ua/uk/70-2023> (Accessed 25 June 2024).

7. Trut, O. O. and Lyashuk, K. P. (2019), "Conceptual principles of corporate social responsibility", Economic Journal of Odessa Polytechnic University, vol. 3 (9), pp. 143—148.

8. Khrapkina, V. V. and Tiran, O. V. (2022), "Development of corporate social responsibility in the activities of a modern Ukrainian company", State and regions. Series: Economy and entrepreneurship, vol. 2 (125), pp. 119—124. *Стаття надійшла до редакції 07.07.2024 р.*

В. В. Майданович,
PhD здобувач, Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5645-0305>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.183

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

V. Maidanovych,
PhD student, State University "Zhytomyr Polytechnic"

THEORETICAL BASICS OF DEFINING THE CONCEPT OF QUALITY MANAGEMENT
IN THE ENTERPRISE IN MODERN CONDITIONS

У статті досліджено теоретичні основи визначення поняття управління якістю на підприємстві в сучасних умовах. Встановлено, що в умовах стрімкого технологічного прогресу та зростаючої складності виробничих процесів інтеграція сучасних методів управління якістю має вирішальне значення для досягнення успіху. Структурований підхід до якості визначено засобом, спроможним забезпечити дотримання нормативних вимог і стандартів, що є важливою складовою діяльності будь-якої компанії. Обґрунтовано, що формування теоретичних основ управління якістю на підприємствах відзначається значним ступенем невизначеності та низкою різноманітних методологій. Узагальнено еволюційні аспекти розвитку теорії якості на підприємстві через умовне виокремлення основних етапів: становлення; стандартизації та контролю якості; управління якістю як стратегічний підхід; інтеграції інновацій і нових підходів; сталого розвитку. Кожен із цих етапів представлено у якості еволюції розвитку теорії якості на підприємствах, підкреслюючи зміну підходів і парадигм управління якістю від простого контролю до стратегічного напрямку та врахування сучасних вимог і викликів. Проведено узагальнення наукових підходів сучасних українських вчених щодо трактування поняття "управління якістю" на підприємстві. Виокремлено та охарактеризовано найбільш репрезентативні та сучасні підходи щодо розуміння поняття "управління якістю" на підприємстві за різними ознаками: виробничий підхід; стратегічний підхід; споживчий підхід; з позицій управління персоналом; інноваційний підхід. Представлено авторське визначення поняття "управління якістю на підприємстві", як комплексної системи стратегій, методів і процесів, покликаних гарантувати постійну відповідність продукції чи послуг високим стандартам якості, виконуючи очікування клієнтів і підтримуючи конкурентоспроможність на ринку. Обґрунтовано, що система управління якістю охоплює управління виробничими процесами, набір і навчання працівників, реалізацію інноваційних стратегій і адаптацію до змін зовнішнього середовища для забезпечення постійного вдосконалення та підвищення задоволеності клієнтів.

The article examines the theoretical foundations of defining the concept of quality management at the enterprise in modern conditions. It has been established that in conditions of rapid technological progress and increasing complexity of production processes, the integration of modern quality management methods is of crucial importance for achieving success. A structured approach to quality is defined as a means capable of ensuring compliance with regulatory requirements and standards, which is an important component of any company's activity. It is substantiated that the formation of theoretical foundations of quality management at enterprises is marked by a significant degree of uncertainty and a number of different methodologies. The evolutionary aspects of the development

of the theory of quality at the enterprise are generalized through the conditional separation of the main stages: formation; standardization and quality control; quality management as a strategic approach; integration of innovations and new approaches; sustainable development. Each of these stages is presented as an evolution of the development of the theory of quality at enterprises, emphasizing the change of approaches and paradigms of quality management from simple control to strategic direction and consideration of modern requirements and challenges. A generalization of the scientific approaches of modern Ukrainian scientists regarding the interpretation of the concept of "quality management" at the enterprise has been carried out. The most representative and modern approaches to understanding the concept of "quality management" at the enterprise are singled out and characterized according to various characteristics: production approach; strategic approach; consumer approach; from personnel management positions; innovative approach. The author's definition of the concept of "quality management at the enterprise" is presented as a complex system of strategies, methods and processes designed to guarantee the constant compliance of products or services with high quality standards, fulfilling customer expectations and maintaining competitiveness in the market. It is well-founded that the quality management system covers the management of production processes, recruitment and training of employees, implementation of innovative strategies and adaptation to changes in the external environment to ensure continuous improvement and increase customer satisfaction.

Ключові слова: якість, управління якістю, система управління якістю, теорія управління якістю, покращення якості на підприємстві.

Key words: quality, quality management, quality management system, quality management theory, quality improvement at the enterprise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У сучасних умовах створення раціональної системи управління якістю має вирішальне значення для успіху бізнесу. Жорстка конкуренція на світовому ринку змушує компанії постійно підвищувати якість своїх продуктів і послуг. Задовольняючи потреби споживачів, підприємства можуть підвищити задоволеність клієнтів і сприяти зростанню їх лояльності. Ефективно впроваджена система управління якістю дозволяє оптимізувати внутрішні операції, що призводить до економії коштів і підвищення прибутковості підприємств. Крім того, це дозволяє швидко ідентифікувати та виправляти помилки, тим самим зменшуючи ймовірність отримання збитків.

В умовах стрімкого технологічного прогресу та зростаючої складності виробничих процесів інтеграція сучасних методів управління якістю має вирішальне значення для досягнення успіху. Структурований підхід до якості також допомагає забезпечити дотримання нормативних вимог і стандартів, що є важливою складовою діяльності будь-якої компанії. Запровадження цих систем підвищує конкурентоспроможність компанії на ринку, гарантуючи постійне зростання та довгострокову стабільність. Водночас, впровадження ефективних практик управління якістю підвищує репутацію компанії, що відіграє вирішальну роль у залученні нових клієнтів і партнерів.

Отже, створення надійної системи управління якістю має першочергове значення для забезпечення сталого розвитку та безперебійного функціонування бізнесу в сучасному динамічному глобальному ландшафті.

Система якості безпосередньо впливає на ефективність інших функціональних систем у розвитку підприємства. Це гарантує стабільність виробничих процесів, що є основою для підвищення продуктивності та мінімізації витрат. Поєднуючи практику управління якістю з системами управління персоналом, організації можуть підвищити кваліфікацію та мотивацію своїх працівників. Такий підхід, у свою чергу, підвищує інноваційний потенціал організації та сприяє створенню нових продуктів і технологій. Крім того, система якості гарантує відповідність продукції стандартам і нормативним вимогам, що позитивно впливає на маркетингову стратегію та репутацію компанії. Впровадження цих систем підвищує ефективність логістики та постачання, зменшуючи ймовірність збоїв у ланцюзі поставок. Як результат, система якості відіграє вирішальну роль в інтеграції та покращенні всіх аспектів діяльності підприємств.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ БУЛО РОЗПОЧАТО ВИРІШЕННЯ ЦІЄЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР

Актуальним проблемам розробки ефективної системи управління якістю підприємств присвячено праці багатьох зарубіжних та українських вчених. Цьому присвячені, зокрема, праці Ю. Адлера, Х. Вадсворда,

У. Демінга, В. Лапідуса, В. Рифа, К. Ісікави, Г. Тагуті, А. Фейгенбаума, В. Шпера. Серед вітчизняних науковців необхідно зазначити вагомий внесок у розроблення теоретичних та методичних засад щодо управління якістю підприємств таких вчених як: О. Баєва, А. Глебова, Б. Карчевський, В. Губіна, О. Данченко, О. Бєлова, Х. Сафар, О. Криворучко, В. Осипчук, О. Шереметинська, А. Захарченко та ін. Незважаючи на те, що дослідження зарубіжних та вітчизняних вчених охоплюють достатньо широкий спектр вищезазначених проблем, водночас, питання систематизації та узагальнення теоретико-методичних засад в системі управління якістю залишаються недостатньо вивченими як у науковому, так і у практичному плані.

Висвітлення раніше не вирішених частин загальної проблеми, якій присвячена ця стаття. Поняття "управління якістю" має велике значення, але воно залишається концептуально неоднозначним. У різних контекстах і сферах використання концепція управління якістю може мати різні інтерпретації та застосування. З одного боку, це поняття охоплює технічні аспекти контролю якості продукції та процесів, що дозволяє гарантувати відповідність встановленим стандартам. І навпаки, управління якістю охоплює управлінські та організаційні стратегії, які підвищують ефективність і конкурентоспроможність підприємства. Деякі дослідники наголошують на важливості культурних елементів, стверджуючи, що виховання культури досконалості є вирішальним чинником у досягненні успіху. Інші підкреслюють важливість інновацій і постійного вдосконалення систем управління якістю. Різноманітність методів, що використовуються для управління якістю, відображає складний і багатогранний характер цієї концепції, що ускладнює її чітке визначення. Крім того, різні стандарти та методології можуть використовуватися в різних країнах та організаціях, сприяючи різноманітності концептуальних підходів. Незважаючи на ці виклики, розуміння та успішне впровадження управління якістю має вирішальне значення для успіху будь-якої організації. Отже, надзвичайно важливо розглянути різноманітні аспекти цієї концепції, щоб пристосувати її до унікальних обставин і вимог конкретного підприємства.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження є узагальнення теоретичних засад та розробка методичних положень щодо встановлення сутності та змісту сучасних наукових підходів щодо управління якістю на підприємстві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Формування теоретичних основ управління якістю на підприємствах відзначається значним ступенем невизначеності та низкою різноманітних методологій. Ця складність виникає через постійні зміни ринкових вимог, технологічний прогрес і різноманітні вимоги споживачів. З одного боку, такі традиційні методи, як статистичний контроль якості та стандартизація процесів, залишаються вирішальними для забезпечення незмінної якості продукції. І навпаки, нові концепції, такі як культурні та інноваційні підходи, підкреслюють важливість людської участі та постійного прогресу. Одночасно си-

стемний і процесний підходи дозволяють інтегрувати управління якістю в більш широкую стратегію організації, вирівнюючи її з іншими функціональними системами. Економічний аспект управління якістю, який передбачає аналіз витрат і вигод, дає іншу точку зору на це складне питання. Інтегруючи знання з різних дисциплін, міждисциплінарний підхід покращує розуміння та застосування управління якістю. Як наслідок, створення теоретичних основ управління якістю на підприємствах є постійним і складним процесом, який потребує цілісного підходу для досягнення найкращих результатів.

Розвиток теорії якості на підприємстві можна умовно розглядати через декілька основних етапів [1; 6; 7]:

1. Етап становлення. Рання стадія управління якістю виникла як окрема область дослідження. У цей період відбулися значні зміни в управлінні якістю, включаючи внесок Демінга та Джурана в Японії після Другої світової війни.

2. Етап стандартизації та контролю якості. Прийняття систем стандартизації якості, таких як ISO 9000, які зосереджені на стандартизації процесів і контролі якості, щоб гарантувати дотримання вимог і стандартів.

3. Етап управління якістю як стратегічний підхід. Перехід від основного контролю якості до визнання якості як вирішального аспекту загальної стратегії компанії. На цьому етапі науковці почали розглядати управління якістю як важливий компонент свого загального підходу до стратегічного управління.

4. Етап інтеграції інновацій і нових підходів. Зростає значення інновацій і постійне підвищення якості в сфері управління якістю. Застосування інноваційних стратегій, зокрема Six Sigma та Lean Manufacturing, було впроваджено для підвищення якості та ефективності різних процесів.

5. Етап сталого розвитку. Останнім часом зростає інтерес до управління якістю для сталого розвитку та соціальної відповідальності бізнесу. Відбувається інтеграція принципів екологічної стійкості, етики та соціальної відповідальності в стратегію управління якістю.

Кожен із цих етапів являє собою еволюцію розвитку теорії якості на підприємствах, підкреслюючи зміну підходів і парадигм управління якістю від простого контролю до стратегічного напрямку та врахування сучасних вимог і викликів.

Поняття "управління якістю" широко обговорюється в науковому середовищі та відзначається високим рівнем невизначеності та різними трактуваннями. Різні дослідники мають власні погляди на це поняття, що призводить до безлічі теоретичних і концептуальних інтерпретацій. Деякі вчені наголошують на важливості статистичних методів у контролі якості, насамперед зосереджуючись на числових аспектах оцінки продукції та процесів. Окремі дослідники зосереджуються на комплексному підході, розглядаючи управління якістю як важливу складову всієї стратегії управління підприємством. Крім того, існують підходи, які підкреслюють важливість людського фактору та сприяють розвитку культури якості, визнаючи їх ключовими компонентами для ефективного впровадження систем якості. Не менш важливими є погляди, що підкреслюють інновації та постійне вдосконалення як головні принципи управління якістю. Деякі експерти з управління якістю дослід-

жують аспект економічної ефективності, оцінюючи вартість якості та її вплив на фінансовий успіх організації. Крім того, існують міждисциплінарні підходи, які поєднують знання з різних галузей, включаючи психологію, соціологію та менеджмент. Все це говорить про складний і різноманітний характер поняття "управління якістю", що вимагає цілісного підходу для його повного осмислення. Як наслідок, наукове співтовариство залишається відданим проведенню масштабних досліджень управління якістю з метою виявлення найбільш ефективних методів і стратегій для його успішного впровадження.

Так, авторський колектив в складі О.В. Шереметинська, А.А. Захарченко у публікації [8] висловили думку щодо розуміння системи управління якістю, як "сукупності бізнес-процесів, орієнтованих на постійне задоволення потреб клієнтів і підвищення їх задоволеності. Це відповідає меті та стратегічному напрямку організації, виражається в організаційних цілях і прагненнях, політиці, процесах, документованій інформації і ресурсах, необхідних для її реалізації та підтримки" [8, с. 141].

Водночас, А.О. Глєбова та Б.О. Карчевський стверджують, що "сама система управління якістю є тим чинником, який дозволяє формувати не тільки конкурентоспроможність продукції, але і формувати конкурентні переваги системи управління підприємством та створити передумови для сталого розвитку" [3, с. 352], а отже, є прихильниками конкурентного напрямку в розвитку підходів до управління якістю на підприємствах.

Науковці О.Б. Данченко, О.І. Белова, Х.М. Сафар у фаховій статті [5] розглядали основні аспекти управління якістю діяльності підприємства торгівлі. На думку цих авторів, значний вплив діяльності підприємства на економічні процеси та суспільство в цілому зумовлює наявність приватного, державного, нормативно-економічного, управлінського підходів до визначення сутності управління якістю. Водночас, науковці зробили висновок, що при формулюванні поняття "управління якістю" слід враховувати: участь усіх рівнів управління, динамічне впровадження та вдосконалення, усі сфери діяльності підприємства, необхідність планування та контролю, розробки політики та цілей. Відповідно до вищевикладеного, поняття "управління якістю діяльності підприємства" О.Б. Данченко зі співавторами визначили таким чином: "система управління, спрямована на планування, здійснення, вдосконалення та контроль якості діяльності підприємства відповідно до встановленої політики та цілей підприємства, за участю всіх його підрозділів" [5, с. 172].

У свою чергу, О.І. Баєва у науковій праці [2] наголосила, що створення системи управління якістю на підприємстві дозволяє гарантувати стабільність якості виготовленої продукції, орієнтованої на конкретного споживача. Це включає розробку та впровадження систем управління якістю в діяльність підприємства. Також, науковець представила авторське визначення системи управління якістю, під якою вона розуміє "скоординовану діяльність, яка полягає у спрямуванні та контролюванні підприємства щодо якості" [2, с. 133].

Заслуговує на увагу визначення В.В. Губіної, сформульоване у науковій праці [4], яка чітко ідентифікувала

поняття системи управління якістю, як "інтегрований механізм управління, призначений для реалізації цілей у сфері якості і орієнтований як на мінімізацію всіх видів втрат, так і на погоджене функціонування всіх елементів" [4, с. 8].

Отже, поняття "управління якістю" на підприємстві розглядається з різних ракурсів, охоплюючи комплексний підхід до підтримки високих стандартів якості. Враховуючи результати проведених досліджень, вважаємо за доцільне узагальнити найбільш репрезентативні та сучасні підходи щодо розуміння поняття "управління якістю" на підприємстві за різними ознаками:

1. Виробничий підхід:

— фокус на процеси та ефективність. Управління якістю у виробництві зосереджено навколо вдосконалення виробничих процесів, мінімізації відходів і дефектів і підвищення загальної ефективності. Це охоплює застосування таких методологій, як "ощадливе виробництво" та "шість сигм", які сприяють зменшенню відходів і постійному вдосконаленню виробничих процесів;

— контроль якості. Підтримання якості продукції шляхом впровадження систематичних заходів контролю на кожному етапі виробництва. Це включає в себе статистичний контроль процесів (SPC) і гарантію дотримання таких стандартів, як ISO 9001.

2. Стратегічний підхід:

— аналіз конкурентного середовища. Проведення ретельного дослідження конкурентів і ринку, щоб визначити найефективніші практики та інноваційні підходи до якості. Використання бенчмаркінгу для оцінки власних показників по відношенню до показників конкурентів;

— стратегічне управління. Основною метою стратегії повинно бути підвищення конкурентоспроможності шляхом підвищення якості продукції та послуг. Це може включати інвестиції в нові технології та впровадження інноваційних підходів до управління якістю.

3. Споживчий підхід:

— орієнтація на клієнта. Зосередження на постачанні продуктів і послуг, які відповідають потребам і перевищують очікування споживачів. Оцінка задоволеності клієнтів і відгуків для постійного вдосконалення продуктів і послуг;

— індивідуалізація. Враховуючи унікальні вимоги різних груп споживачів, розробку продуктів і послуг можна адаптувати відповідно до їхніх потреб, що призведе до підвищення рівня задоволеності та лояльності клієнтів.

4. 3 позицій управління персоналом:

— залучення персоналу. Важливість залучення всіх працівників до процесів управління якістю. Це включає навчання, професійне зростання та мотивацію працівників для досягнення виняткових стандартів якості;

— культура якості. Створення корпоративної культури, яка приділяє значну увагу якості як основній цінності. Це досягається за допомогою ефективної комунікації, сильного лідерства та сприяння ініціативам, керованим працівниками.

5. Інноваційний підхід:

— впровадження нових технологій. Використання передових технологій та інноваційних підходів для

підвищення якості продукції та оптимізації виробничих процесів. Це може включати автоматизацію, штучний інтелект, Інтернет речей (IoT) та інші сучасні технології;

— постійне вдосконалення. Налаштований на постійний прогрес шляхом проведення досліджень і впровадження інноваційних стратегій і методів для покращення управління якістю. Бути гнучким і адаптуватися до змін ринкових умов і технологій має вирішальне значення.

Кожен із цих підходів має свої унікальні особливості та покращує загальну систему управління якістю на підприємстві, сприяючи досягненню високих стандартів і виконанню вимог споживачів.

Отже, ми стверджуємо, що управління якістю на підприємстві — це комплексна система стратегій, методів і процесів, покликаних гарантувати постійну відповідність продукції чи послуг високим стандартам якості, виконуючи очікування клієнтів і підтримуючи конкурентоспроможність на ринку. Вона охоплює управління виробничими процесами, набір і навчання працівників, реалізацію інноваційних стратегій і адаптацію до змін зовнішнього середовища для забезпечення постійного вдосконалення та підвищення задоволеності клієнтів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, сучасне концептуальне розуміння поняття "управління якістю" на підприємствах є складним і багатограним. Управління якістю визнається стратегічним компонентом, який сприяє досягненню конкурентної переваги та забезпеченню довгострокової життєздатності організації. У сучасному світі це включає в себе впровадження передових технологій, які покращують автоматизацію та оптимізацію процесів управління, що веде до покращення якості. Культура якості стає вирішальним елементом менеджменту, підкреслюючи важливість залучення всіх рівнів організації до постійних зусиль для покращення процесів і досягнення покращення якості. Ефективне управління якістю вимагає встановлення конкретних цілей, вимірювання показників ефективності та впровадження механізмів моніторингу, які дозволяють точно оцінювати результати та оперативні коригування. Окрім технічних міркувань, сучасне управління якістю також охоплює соціальну відповідальність організації, її взаємодію з місцевими громадами та дотримання етичних принципів. Постійний пошук інноваційних та винахідливих рішень, а також безперервне вдосконалення процесів є прикладом постійного розвитку управління якістю в сучасному бізнес-ландшафті. Таким чином, сучасне управління якістю вимагає комплексного підходу, який охоплює стратегічне бачення, операційну ефективність і постійний розвиток, щоб гарантувати успішну конкурентоспроможність і сталий розвиток організації.

Література:

1. Баєва О. І. Про еволюцію підходів до управління якістю. Управління якістю у фармації: матеріали XVI наук.-практ. конф., м. Харків, 20 травня 2022 р. Харків: НФаУ, 2022. С. 15—18.

2. Баєва О. І. Теоретичні основи формування системи управління якістю на підприємстві. Економічний простір. 2024. № 190. С. 132—135.

3. Глебова А. О., Карчевський Б. О. Системи управління якістю на підприємстві в умовах євроінтеграційних процесів. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Випуск 8. С. 352—356.

4. Губіна В. В. Якість товару як фактор конкурентоспроможності. Культура народів Причорномор'я. 2014. № 278. Т. 1. С. 7—10.

5. Данченко О. Б., Белова О. І., Сафар Х. М. Основні аспекти управління якістю діяльності підприємства торгівлі. Вчені записки Університету "КРОК". 2019. № 2 (54). С. 169—175.

6. Криворучко О. М. Менеджмент якості на підприємствах: теорія, методологія і практика: монографія. Харків: ХНАДУ, 2006. 404 с.

7. Осипчук В. М. Кореляція категорії якості у філософії та мові. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. 2014. Вип. 11. С. 136—140.

8. Шереметинська О. В., Захарченко А. А. Формування системи якості підприємства. Приазовський економічний вісник. 2021. Випуск 1 (24). С. 140—145.

References:

1. Baieva, O.I. (2022), "About the evolution of approaches to quality management", *Upravlinnia yakistiu u farmatsii: materialy XVI nauk.-prakt. konf. [Quality management in pharmacy: materials of the 16th scientific and practical conference]*, NFAU, Kharkiv, Ukraine, pp. 15—18.

2. Baieva, O.I. (2024), "Theoretical foundations of the formation of the quality management system at the enterprise", *Ekonomicznyj prostir*, vol. 190, pp. 132—135.

3. Hliebova, A.O. and Karchevs'kyj B.O. (2015), "Quality management systems at the enterprise in the context of European integration processes", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 8, pp. 352—356.

4. Hubina, V.V. (2014), "Product quality as a factor of competitiveness", *Kul'tura narodiv Prychornomor'ia*, vol. 278, no. 1, pp. 7—10.

5. Danchenko, O.B. Bielova, O.I. and Safar, Kh.M. (2019), "Basic aspects of quality management of trade enterprise", *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, vol. 2 (54), pp. 169—175.

6. Kryvoruchko, O.M. (2006), *Menedzhment yakosti na pidpriemstvakh: teoriia, metodolohiia i praktyka [Quality management at enterprises: theory, methodology and practice]*, KhNADU, Kharkiv, Ukraine.

7. Osypchuk, V.M. (2014), "Correlation of the category of quality in philosophy and language", *Naukovyj chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Serii 10: Problemy hramatyky i leksykolohii ukrains'koi movy*, vol. 11, pp. 136—140.

8. Sheremetyn'ska, O.V. and Zakharchenko, A.A. (2021), "Formation of the company's quality system", *Pryazovs'kyj ekonomichnyj visnyk*, vol. 1 (24), pp. 140—145.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2024 р.

Т. І. Сироїд,
аспірант, ПВНЗ "Європейський університет",
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-4884-6334>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.188

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ

T. Syroid,
Postgraduate student, European university

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION AND IMPLEMENTATION
OF THE ENTERPRISE'S INVESTMENT AND INNOVATION STRATEGY
IN CONDITIONS OF DIGITALIZATION

У статті досліджено методологічні підходи до формування та реалізації інвестиційно-інноваційної стратегії в умовах діджиталізації. Систематизовано та проаналізовано впровадження існуючих технологій в умовах трансформації економічного ринку в складних умовах війни та розвитку діджиталізації. Встановлено необхідність попереднього аналізу та застосування економіко-математичного інструментарію при виборі перспективних напрямів залучення інвестицій в інноваційний розвиток підприємства.

Аргументовано, що на сучасному етапі важливим є підтримання високого рівня розвитку інноваційних впроваджень для створення конкурентного середовища в період відновлення та підтримання економіки країни. Виявлено, що активізація напрямку науково-технічного розвитку шляхом реалізації та впровадження адекватної та ефективної інвестиційно-інноваційної стратегії веде до подолання негативних наслідків внаслідок падіння економіки через воєнні дії на території України. Проаналізовано комплексні аспекти удосконалення вибору інноваційно-інвестиційного управління суб'єкта господарювання.

З'ясовано, що проблематика переформатування суб'єктів господарювання з метою ефективного функціонування та фізичного існування бізнесу під час війни може розглядатися як пріоритетний напрямок відновлення для забезпечення пришвидшеного інноваційно-інвестиційного розвитку, зростання рівня стійкості та конкурентоспроможності на високотехнологічному ринку сучасного ведення бізнесу.

Виявлено, що динамічний розвиток і відновлення під час кризи залежить від впровадженої та інтегрованої інноваційної стратегії в загальну схему діяльності підприємства, розширення потужностей, реновацію виробництва, модернізацію обладнання або техніки, синергачія технології ІТ та програмного забезпечення.

The article examines methodological approaches to the formation and implementation of an investment and innovation strategy in the conditions of digitalization. Systematized and analyzed the implementation of existing technologies in the conditions of the transformation of the economic market in the difficult conditions of war and the development of digitalization. The need for preliminary analysis and application of economic-mathematical tools when choosing promising directions for investment in the innovative development of the enterprise has been established.

It is argued that at the current stage it is important to maintain a high level of development of innovative implementations to create a competitive environment during the period of recovery and maintenance of the country's economy. It was revealed that the activation of the direction of scientific and technical development through the implementation and implementation of an adequate and effective investment and innovation strategy leads to overcoming the negative consequences due to the fall of the economy due to military actions on the territory of Ukraine. Complex aspects of improving the choice of innovation and investment management of a business entity are analyzed.

It was found that the issue of reformatting business entities for the purpose of effective functioning and physical existence of business during the war can be considered as a priority direction of recovery to ensure accelerated innovation and investment development, increase in the level of sustainability and competitiveness in the high-tech market of modern business.

It was found that the dynamic development and recovery during the crisis depends on the implemented and integrated innovation strategy in the general scheme of the enterprise, capacity expansion, renovation of production, modernization of equipment or technology, synergy of IT technology and software.

A successful strategy for the development and recovery of the economy is the development of high-tech production, the creation of innovative products, the active implementation of processes of digitization of managerial, operational, production, financial and economic activities, which requires the development and involvement of new digital technologies. At the same time, it activates the development of innovative capital through dynamic development and recovery, and is also a means of preserving the security and sovereignty of the state.

During the war, many enterprises faced a drop in demand for products, which forced them to focus on the problems of physical existence and the impracticality of economic activity. However, despite the significant drop in production, exports and sales, it is clear that the recovery of the country is impossible without the implementation of an innovative strategy at all levels. In addition, the active development and integration of digital technologies, communications, global information technologies in all spheres of economic life leads to the need to implement adaptive strategies of innovation and investment support in the conditions of digitalization.

The high dynamics of changes in technological innovations, which is inextricably linked to the economic recovery and growth of the country, activates significant systemic changes and transformations at all levels of social and economic systems.

Ключові слова: інвестиційно-інноваційна стратегія, методологічний підхід, діджиталізація, інновації в умовах діджиталізації.

Key words: investment and innovation strategy, methodological approach, digitalization, innovations in the conditions of digitalization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Успішною стратегією розвитку та відновлення економіки є розвиток високотехнологічного виробництва, створення інноваційних продуктів, активного впровадження процесів цифровізації управлінської, операційної, виробничої, фінансової та господарської діяльності, що потребує розробки та залучення нових цифрових технологій. Водночас це активує розвиток інноваційного капіталу шляхом динамічного розвитку і відновлен-

ня, а також є засобом для збереження безпеки та суверенітету держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання теоретичної і методологічної основи дослідження в області впровадження інноваційної стратегії в умовах діджиталізації знайшли своє відображення у наукових дослідженнях видатних вчених. Серед них — Валахович І.М., Вишневська К.В., Дейнеко Л.В., Зінченко О.А., Прокопенко Н.С., Крейдич І.М., Кириченко О.С. та багатьох інших. Незважаючи на значну кількість дос-

ліджень з даної проблематики, потребують розгорнутого дослідження визначення методичних підходів інноваційних впроваджень під час війни в умовах діджиталізації.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета дослідження — проаналізувати і систематизувати впровадження інноваційно-інвестиційних стратегій в умовах високих ризиків і можливостей в умовах сучасних інновацій та наукових високотехнологічних розробок та винаходів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

З початком повномасштабного вторгнення значно скоротилися витрати українських підприємств на інновації. Під час війни багато підприємств зіштовхнулися із падінням попиту на продукцію, що змусило зосередитися на проблемах фізичного існування та недоцільності економічної діяльності. Проте не зважаючи на суттєве падіння виробництва, експорту та продажів очевидно, що відновлення країни неможливе без впровадження інноваційної стратегії на всіх рівнях. Крім того, активний розвиток та інтеграція цифрових технологій, комунікацій, глобальних інформаційних технологій в усі сфери економічного життя приводить до необхідності впровадження адаптивних стратегій інноваційно-інвестиційного забезпечення в умовах цифровізації.

Висока динаміка змін технологічних інновацій, що нерозривно пов'язана із економічним відновленням і зростанням країни, активізує значні системні зміни та трансформації на всіх рівнях суспільних та економічних систем.

Наразі в Україні вбачається підтримка вітчизняного виробника із впровадженням інноваційних розробок за допомогою галузевих державних програм підтримки, фіскальних стимулів та створення позитивного інвестиційного клімату. На законодавчому рівні розроблено та впроваджено нормативно-правову базу для стимулювання активності інвестиційно-інноваційного забезпечення, а саме: Закону України "Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні" від 17.12.2020 № 1116-IX (зі змінами, внесені згідно із Законом № 3311-IX від 09.08.2023) [1], Постанови Кабінету Міністрів України від 12.03.2024 № 312 "Порядок та методологія проведення оцінки інвестиційного проекту із значними інвестиціями" та Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 526-р "Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року" [2]. Необхідність стимулювання інноваційних впроваджень відчувається, як ніколи раніше. Причиною цього є те, що у порівнянні із умовами до 2022 року, відбувся відтік інтелектуального капіталу країни, що не могло не вплинути на інноваційно-інвестиційні впровадження. Багато інноваційних розробок залишились не реалізованими до свого фінального впровадження. Як наслідок, високотехнологічні виробництва несуть не тільки інтелектуальні втрати, а й матеріальні у вигляді вже інвестованих коштів у проекти, розпочаті і не завершені до війни. Тобто втрати відбулися на рівні найбільшої конкурентної переваги — людського інтелектуального капіталу.

Незважаючи на негативні передумови зовнішнього та внутрішнього середовища формування інвестиційно-інноваційної стратегії розвитку економіки в цілому та реалізації окремо визначеного господарюючого суб'єкта, інноваційний розвиток є головною пріоритетною умовою ефективного розвитку та зростання країни. Інвестиційно-інноваційна стратегія визначає кінцеві цілі у загальному вигляді без зайвої деталізації. Це необхідно для позбавлення системи впровадження інновацій хибних надбудов, що заважають успішному та ефективному впровадженню.

Методологічні підходи інноваційної стратегії включають у себе засоби та методи досягнення визначених цілей, в тому числі і необхідні ресурси для впровадження та реалізації стратегії інвестиційно-інноваційного напрямку, послідовність і методи їх використання. На етапі стратегічного планування розглядається необхідність і можливість зміни характеристик самої керованої системи шляхом зміни складу та властивостей елементів, з яких вона складається. Наприклад, можливе перепрофілювання цехів виробництва або впровадження високотехнологічних засобів, зміна профілю підприємства, введення радикальних змін технологій.

Розробка та впровадження в основну діяльність суб'єкта господарювання є шляхом якісного економічного зростання із залученням науково-технічного прогресу, що дозволить отримати конкурентну перевагу на ринку. Можливість всебічного технологічного розвитку імовірна тільки за рахунок впровадження у процеси постійного вдосконалення циклу основної діяльності підприємства. Процес стратегічного впровадження та реалізації інвестиційно-інноваційного вдосконалення повинен бути синергований в усі елементи систем управління, що задіяні у господарській діяльності підприємства. При чому тактика стратегії інноваційного формування повинна враховувати на аналітичному рівні ризики, недоліки впровадження та елементи (процеси) своєчасного коригування стратегій для уникнення інновацій, що можуть мати негативний ефект.

Методологічні підходи до розробки, впровадження та коригування інноваційно-інвестиційної стратегії дозволяють визначити основні цілі, місію впровадження, функціональні інструменти, процесуальний та системний підхід. Аналітично розрахована та прогнозована системи впроваджень інноваційно-інвестиційної стратегії дозволяє на попередньому етапі визначити цільність впровадження та нівелювання фінансових витрат.

Стратегія інноваційного процесу являє собою послідовний план дій визначений для досягнення цілей у сфері розробки та впровадження нових рішень, що визначає напрями інвестицій у коротко, середньо та довгостроковій перспективі, критерії оцінки, визначення ризиків, необхідні ресурси та основні дії необхідні для досягнення мети.

Інвестиційно-інноваційна стратегія являє собою імовірну економіко-математичну модель управлінських рішень на основі обраних критеріїв із постійним процесом вдосконалення у динаміці. Тобто стратегія має бути орієнтиром у питанні досягнення процесу впровадження інновацій позитивного ефекту. За допомогою циклічності процесу впровадження стратегії інновацій постійно контролюється критерії досягнення кінцевої мети.

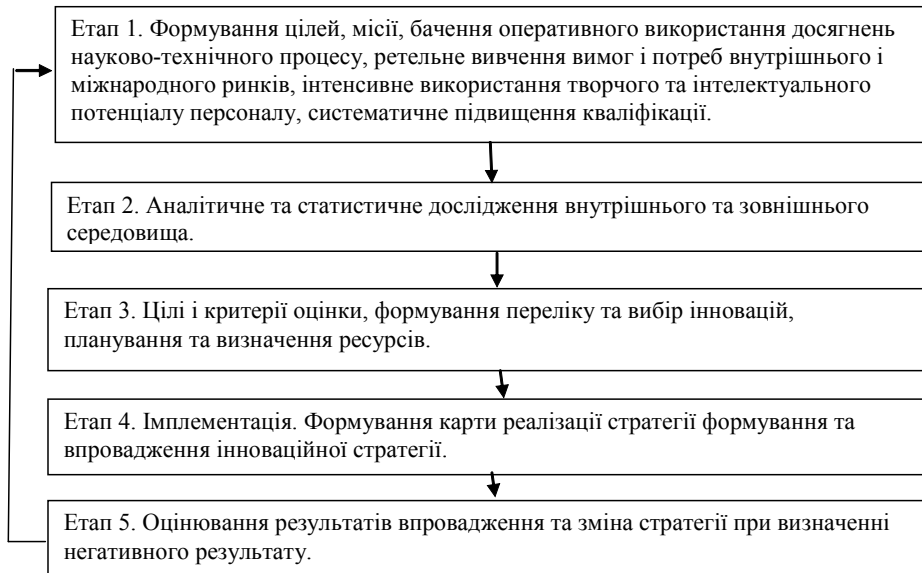

Рис. 1. Етапи формування та реалізації інвестиційно-інноваційної стратегії підприємства

Джерело: сформовано на основі [1, 2, 6].

В основі інноваційної стратегії лежать цілі підприємства, політика інноваційних впроваджень, масштаб і характер господарської діяльності підприємства, рівень інноваційного розвитку [3, с. 469].

В економічній літературі методологічний підхід до впровадження інвестиційно-інноваційної стратегії трактується з різних точок зору з позицій процесного, результативного, еволюційного розрізу.

На думку Свідерського В.П., в залежності від можливого рівня інноваційного розвитку (високий, середній, кризовий, низький рівень) визначається інноваційна стратегія розвитку (стратегія лідерства, стратегія збереження, стратегія посилення, стратегія радикальних перетворень), згідно якої застосовуються методи реалізації стратегії інноваційного розвитку (безперервне вдосконалення інноваційного потенціалу, раціоналізація, залучення інвестицій у ризиковані проєкти, злиття з іншою організацією з метою оптимізації, реорганізація або припинення діяльності).

В свою чергу Ігнатенко М. вважає, що перш за все стратегія впровадження інвестиційно-інноваційного розвитку є сукупністю різних підходів і рішень, що направлені на вирішення визначених цілей — підвищення прибутку, збільшення ринкової вартості підприємства, розширення обсягу операційної діяльності, підвищення добробуту акціонерів тощо [4, с. 4; 5, с. 36].

В умовах всебічної цифрової трансформації при різкому скороченні обсягів фінансування на науково-технічні розробки та інновації під час війни істотно зростають вимоги до методичних підходів оціночних критеріїв щодо пріоритетності проєктів, механізмів оцінки інтелектуальної власності та ефективного впровадження нововведень. В основу методології економічної оцінки пріоритетності вибору інноваційного проєкту закладені принципи: корисності (задовольняти потреби на ринку), принцип заміщення (можливість заміни на аналогічний об'єкт), принцип очікування (можливі фінансові вигоди від впровадження інновацій) [5, с. 178]. Більшість дослідників спираються на класичні методи

визначення оцінки інноваційних проєктів при виборі пріоритетності: метод витрат (вартість інновацій не повинна бути меншою від витрат на його відтворення), методу порівняння продажу аналогічних об'єктів (вартість нового об'єкту впровадження не повинна бути більшою за аналогічний існуючий на ринку), метод капіталізації доходів (тільки інновації, що приносять суттєвий прибуток і корисність мають право на існування).

Формально розробка та впровадження інноваційної стратегії, як будь-якої складної динамічної системи, має чітко визначені взаємозалежних та взаємодіючих етапів.

Усвідомлений підхід до вибору стратегії інновацій в умовах цифровізації дозволяє зменшити ризик невдалих інвестицій, системно перевіряти гіпотези та випуск інноваційних продуктів, правильно розподіляти фінансовий та людський капітал, збільшити швидкість тестування та виводу нових продуктів на ринок, своєчасно розширювати базу компетенцій, побудувати стратегічну мережу технологічних партнерів, конкурентна перевага, отримання прибутку та долі ринку, створення нових ніш у сферах господарювання. Крім того інноваційно-інвестиційний підхід активує значні системні зрушення у структурі економіки країни, пов'язані зі зростанням частки високотехнологічних галузей, що є необхідною умовою для захисту суверенітету країни та відбудови у післявоєнний час економіки. Завдяки інноваційному спрямуванню відбувається пришвидшене якісне і кількісне зростання. Інновації ініціюють принципово нові структурні зміни, науково-технічний прогрес, розвиток і вдосконалення існуючих технологій. Впровадження інновацій неможливе без відповідних капітальних інвестицій. Таким чином, визначений методологічний підхід інвестиційно-інноваційних стратегій є сукупністю механізмів, методів, засобів та інструментів системи управління підприємством із залученням інвестиційних ресурсів та спрямування грошових потоків для фінансування більш технологічного розвитку.

У системі впровадження інвестиційно-інноваційних змін найбільш поширеними по сфері застосування є функціональні об'єкти (інструменти), що відносяться до провідних технологій цифровізації [6, с. 97], а саме:

1. Internet of Things (інтернет використовує обмін інформацією між пристроями із застосуванням датчиків автоматизованого обміну даних, пристроями із застосуванням датчиків автоматизованого обміну інформацією).

2. Цифрові екосистеми — цілісні системи, що об'єднують фізичні об'єкти, програмні системи і контролерів-управляючих, в яких фізичні та інформаційні ресурси пов'язані із Інтернет-технологіями.

3. Аналітика великих даних — обробка та аналіз великих масивів інформації, що накопичують в процесі оцифрування фізичного світу. Для обчислення та аналізу таких масивів використовують "хмарні технології" та технології "штучного інтелекту".

4. Цифрові платформи для управління бізнес-процесів і інтеграції Інтернету речей.

Посилення динаміки процесів цифровізації у всіх сферах функціонування підприємств виділило головні стратегії впровадження інновацій: стратегія оптимізації витрат, стратегія диференціації та стратегія фокусування [9, с. 113]. Дані стратегії відносяться до адаптивних стратегій розвитку, що засновані на застосуванні адаптивного підходу, тобто враховує закономірності функціонування та розвитку зовнішнього і внутрішнього середовища з метою визначення найбільш ефективного напрямку конкурентної інновації на ринку. При цьому стратегія передбачає ефективну інтеграцію підприємства у зовнішнє середовище, адаптування, синергію до корпоративної стратегії з метою швидкої інтеграції у внутрішнє середовище та ефективному пристосуванню до зовнішніх чинників.

Для уникнення непередбачуваних витрат і досягнення цілей стратегії впровадження інновацій необхідно на попередньому етапі провести якісний попередній аналіз оцінки проєкту впровадження стратегії інновації, що включає в себе: аналіз проблем, на які спрямована технологія; виявлення альтернативних варіантів; характеристика технології (діапазон застосування, техніко-економічні характеристики, вимоги до ресурсного забезпечення, характеристика аналогічних технологій, організаційно-управлінські вимоги, вимоги безпеки, економічні показники); аналіз передумов та наслідків для галузі від впровадження технології; внутрішнє середовище (цілі підприємства, стратегія, політика, внутрішньорозпорядчі вимоги); зовнішнє середовище (ринкові критерії, фінансові, виробничі, екологічні вимоги) тощо [8, 9].

Додамо, що оцінка вибору впровадження проєкту інноваційної стратегії повинна бути вимірюваною, тобто бути оцифрованою для підбору усіх можливих варіантів змін параметрів складної системи. Видатні вчені (І. Ансоф, Б. Твіс, Т. Сааті) розробили найбільш популярний у практиці цифровий механізм обчислення кількісних та якісних показників оцінки проєктів, які визначають показники якості, прибутку, витрат, ефективності, а також метод аналізу ієрархій проєктів, що дозволяють розбити складну систему на більш прості елементи [8, с. 170—172].

Найбільш адаптованим методом системного аналізу стратегії інновацій на практиці вважається метод аналізу ієрархій Т. Сааті. У загальному вигляді ієрархія побудована із цілей пріоритетної стратегії через проміжні рівні (критерії, від яких залежатимуть наступні рівні: економічна ефективність впровадження, конкурентоспроможність, ризики не впровадження, умови фінансування, науковість проєкту, забезпеченість ресурсами, актуальність, патентна чистота) до самого нижнього рівня. Запропонований економіко-математичний метод оцінки інноваційних впроваджень покладений в основу комп'ютерної програми RATING, що дозволяє здійснювати комплексну оцінку пріоритетності того чи іншого проєкту. Ефективність програми RATING була підтверджена у процесі виконання науково-технічної експертизи конкурсних інноваційних проєктів під час формування та реалізації програм науково-технічного інноваційного розвитку наукового центру НАН України та МОН України [8, с. 176].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Встановлено, що методологічні підходи впровадження та реалізації інноваційно-інвестиційної стратегії включають ефективну циклічну послідовність дій та заходів щодо перетворення існуючої ситуації на створення нової системи управління, оновлення та вдосконалення виробництва, вихід на принципово новий рівень економічного розвитку за рахунок контролю та моніторингу визначених тактичних інструментів на основі здійснення постійного моніторингу, коригування та вдосконалення.

Доведено, що при виборі інвестиційно-інноваційної стратегії повинна включати етап попередньої оцінки проєктів, що нівелює ризики недоцільного використання коштів. На практичному етапі аналітичної оцінки проєкту доцільності впровадження інновації більшість підприємств керуються невинновдано обмеженою кількістю критеріїв впливу на проєкт через складність прогнозування деяких факторів. Складність обрахунків складних динамічних систем, якими є суб'єкти господарювання, що впроваджують інноваційно-інвестиційну стратегію, призводить до критичних помилок і відсутності узгодження з іншими процесами та програмами.

Визначено, що за рахунок аналізу критеріїв інноваційного вдосконалення на кожному етапі впровадження та вимірювання показників ефективності інноваційної стратегії дозволяє своєчасно реагувати на будь-які зміни у системі управління для коригування дій з метою досягнення кінцевої стратегічно визначеної цілі.

Література:

1. Закон України "Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні", затверджений Верховною Радою України від 17.12.2020 № 116-IX (із змінами) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text> (дата звернення: 30.05.2024).
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 526-р "Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text> (дата звернення: 30.06.2024).

3. Свідерський В.П., Пустова В.В., Лазарєв Б.О. Формування та реалізація інноваційної стратегії розвитку підприємства. Економіка та суспільство. 2018. № 16. С. 468—473. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/16_ukr/71.pdf (дата звернення: 14.07.2024).

4. Ігнатенко М.М. Фінансово-інвестиційна діяльність аграрних підприємств у форматі соціальної відповідальності. Агросвіт. № 8. 2019. С. 3—6.

5. Самайчук С.І. Формування та реалізація інвестиційної політики підприємств як важливого чинника стратегічного розвитку. Ефективна економіка. 2019. № 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2019/34.pdf (дата звернення: 10.07.2024).

6. Кириченко О.С. Управління інвестиційно-інноваційним забезпеченням впровадження адаптивних стратегій розвитку підприємств, малого та середнього бізнесу в умовах цифрової трансформації. Вчені записки Університету "КРОК". 2023. № 4 (72). С. 94—101. URL: <https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/645> (дата звернення 11.07.2024).

7. Дайнеко Л.В. Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки: науково-аналітична доповідь. Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2018. 158 с.

8. Бубенко П.Т., Димченко О.В. Теоретико-методичні складові розвитку інноваційної економіки та інвестицій: монографія. Харків: Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова, 2022. 232 с.

9. Зінченко О.А. Адаптивні стратегії підприємства у цифровому середовищі. Проблеми економіки. 2018. № 3 (49). С. 110—116. URL: https://www.problecon.com/article/?year=2021&abstract=2021_3_0_110_116 (дата звернення 11.07.2024).

10. Крейдич І.М., Шпак Н.О., Бояринова К.О., Григорська Н.М., Мілько І.В., Литвин І.В. Трансформаційні процеси в економічному розвитку інноваційно орієнтованих підприємств машинобудування: монографія. Київ: ТОВ "ДСК центр", 2016. 256 с.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), The Law of Ukraine "On State Support of Investment Projects with Significant Investments in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text> (Accessed 3 June 2024).

2. The Cabinet of Ministers Ukraine (2019), Resolution "On the approval of Strategy for the development of the sphere of innovative activity for period until 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80#Text> (Accessed 30 June 2024).

3. Sviderskyi, V.P., Pustova, V.V. and Lazariev, B.O. (2018). "Formation and implementation of an innovative strategy for the development of the enterprise", *Ekonika ta suspilstvo*, vol. 16. pp. 468—473. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/16_ukr/71.pdf (Accessed 14 July 2024).

4. Ihnatenko, M.M. (2019), "Financial and investment activity of agrarian enterprises in the format of social responsibility", *Ahrosvit*, vol. 8, pp. 3—6.

5. Samaichuk, S. I. (2019), "Formation and implementation of investment polycy of enterprises as an important

factor in their strategic development", *Efektivna ekonomika*, vol. 16, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/6_2019/34.pdf (Accessed 10 July 2024).

6. Kyrychenko, O.S. (2023), "Management of investment and innovation support for the implementation of adaptive strategies for the development of enterprises, small and medium-sized businesses in the conditions of digital transformation", *Vcheni zapysky Universytetu "KROK"*, vol. 4 (72), pp. 94—101, available at: <https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/645> (Accessed 11 July 2024).

7. Daineko, L.V., (2018), *Rozvytok promyslovosti dlia zabezpechennia zrostantia ta onovlennia ukrainskoi ekonomiky: naukovo-analitychna dopovid* [Development of industry to ensure the growth and renewal of the Ukrainian economy: a scientific and analytical report], Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

8. Bubenko, P.T. and Dymchenko, O.V., (2022), *Teoretyko-metodychni skladovi rozvytku innovatsiinoi ekonomiky ta investysii: monohrafiia* [Theoretical and methodological components of the development of innovative economy and investments], Kharkivskyi natsionalnyi universytet miskoho hospodarstva im. O. M. Beketova, Kharkiv, Ukraine.

9. Zinchenko, O.A., (2018), "Adaptive strategies of the enterprise in the digital environment", *Problemy ekonomiky*, vol. 3 (49), available at: www.problecon.com/article/?year=2021&abstract=2021_3_0_110_116 (Accessed 11 July 2024).

10. Kreidych, I.M., Shpak, N.O., Boiarynova, K.O., Hryhorska, N.M., Milko, I.V. and Lytvyn, I.V., (2016), *Transformatsiini protsesy v ekonomichnomu rozvytku innovatsiino oriientovanykh pidpriemstv mashynobuduvannia: monohrafiia* [Transformational processes in the economic development of innovatively oriented machine-building enterprises: monograph], TOV "DSK tsentr", Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

М. В. Іоффе,
доктор філософії за спеціальністю психологія
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-0579-5517>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.194

ІННОВАЦІЙНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ КЕРІВНИКІВ-ЛІДЕРІВ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

М. Ioffe,
Doctor of Philosophy in Psychology

INNOVATIVE ASPECTS OF TRAINING MANAGERS-LEADERS IN THE FIELD OF PUBLIC ADMINISTRATION

У статті розкрито інноваційні аспекти навчання керівників-лідерів у сфері публічного управління. Визначено поняття професіоналізму як важливого чинника управлінської системи, який базується на своєрідній соціальній поведінці індивіда (особистості), що під час служби знаходить вияв у тому, аби гарантувати втілення в життя суспільної мети, де ключову роль механізму, завдяки якому досягається ціль, відіграє здійснення професійних завдань через провадження тим чи іншим службовцем обов'язків, які мають ознаки влади та (чи) управління. Наведено сучасні методи навчання лідерів публічної служби. Визначено роль дистанційного навчання як одного з важливих інструментів професійного розвитку публічних службовців. Розкрито найбільш актуальні проблеми в сфері підготовки публічних службовців. Виокремлено основні інноваційні напрямки розробки програми підвищення кваліфікації публічних службовців в сучасних умовах. З'ясовано, що, виконуючи наступні дослідження, потрібно розробити методики, відповідно до яких здійснюватиметься оцінка того, наскільки компетентні керівники, котрі є лідерами публічної служби, та будуть обґрунтовуватися рекомендації, як підвищувати їхню кваліфікацію.

The article discloses innovative aspects of training managers-leaders in the field of public administration. The concept of professionalism is defined as a significant factor of the management system, which is defined as a specific form of social behavior of an individual (personality), which manifests itself in the service of ensuring the realization of social goals, where the main tool for achievement is the performance of professional duty in the form of the implementation of power and (or) management functions of this or that public servant. In addition, the criterion of the potential effectiveness of such activities of the manager is his professionalism, as well as his professional and personal qualities. This provision is fundamental for the study of the system of training of managerial personnel of the civil service in the conditions of the developing professional environment.

Modern methods of training public service leaders are presented, including focus groups, interviews in front of the camera, trainings, role-playing games, joint discussions, and mini-lectures. The role of distance learning is defined as one of the important tools of professional development of public servants, which is a personally oriented form of education that allows taking into account the individual needs of each civil servant, training programs are flexible and operational.

The most urgent problems in the field of training of public servants are disclosed. First of all, it is the lack of a reliable definition of the needs of public servants. It is not clearly defined what exactly, to what extent and in what form should be taught. That is, there is no coordination of educational programs of higher educational institutions with the needs of modern public services. The next problem is the low quality of training of public service employees, due to the fact that the training is carried out by teachers of the old system, there is no competition in the market of educational services for training public employees. The low salary of teachers who prepare future civil servants, which leads to the fact that they are not motivated to improve their qualifications.

The main innovative areas of the development of the program for improving the qualifications of public servants in modern conditions are highlighted. It was found that further research involves the development of methodical approaches to the assessment of the competence of managers — leaders of the public service and the justification of recommendations for improving their qualifications.

Ключові слова: публічне управління, лідер, публічний службовець, інновації, навчання, підвищення кваліфікації.

Key words: public administration, leader, public servant, innovation, training, professional development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У зв'язку з тим, що проблема підвищення професійних якостей, якими мають володіти публічні службовці в нинішніх реаліях, стала дуже актуальною, з'явилася потреба запровадити заходи, які сприяли б формуванню нового високограмотного, креативного покоління спеціалістів та керівників, що володіють сучасними знаннями та вмінням ефективно управляти державою. Проблеми, що пов'язані з професійною підготовкою публічних службовців, своїм центральним питанням мають професіоналізацію. Вона характеризується багатовекторністю, її вирішують, використовуючи сучасні технології управління персоналом, різні фахівці та посадовці — керівники владних структур та підрозділів органів державної влади, професорсько-викладацький склад, фахівці служб, які займаються управлінням персоналом в органах державної влади. Нинішньою політичною та економічною ситуацією перед структурами державної служби ставляться вельми строгі вимоги до кадрів. Публічною службою повинна здійснюватися орієнтація на інноваційні процеси розвитку, і ключове значення тут відводиться кадровим можливостям, завдяки грамотному управлінню котрими, дійсно може відбуватися збільшення повноважень, якими володіють владні структури.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематику навчання керівників-лідерів у сфері публічного управління досліджували такі науковці як О. Акімов, Н. Васильєва, О. Васильєва, А. Кашлакова, Н. Кондратенко, І. Матвій, Н. Обушна, К. Процак, Г. Сабардош, С. Селіванов, О. Сердюк, Т. Тернова, О. Усенко, О. Харченко, Г. Шляхтіна, О. Юзькова та інші. Але, попри наявність значного числа джерел, присвячених темі "лідерства на публічній службі", існує необхідність далі досліджувати проблему, в центрі уваги якої пере-

буває розвиток компетенцій, якими повинні володіти публічні службовці.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає у розкритті інноваційних аспектів навчання керівників-лідерів у сфері публічного управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Щоб нинішній лідер публічного управління став ефективним, важлива роль у його формуванні відводиться знанням, умінням та навичкам. Згідно з успішною практикою, що поширилася останнім часом, загальною тенденцією є створення та реалізація царини менеджменту і вдосконалення людського потенціалу, в основі яких лежать компетенції. Така ситуація актуальна й для очільників публічної служби. Відповідно до згаданої системи менеджменту, встановлюються компетенції, потрібні керівникам заради успішної реалізації своїх функцій, щоб визначати межі й користуватися ними як підґрунтям, коли триває прийом, відбір, навчальний процес та підвищення кваліфікаційних якостей. У підсумку можливе відстеження відповідної сукупності вагомих складових здійснення завдань, потрібних для того, щоб робота була виконана ефективно. Процес, під час якого формуються компетенції, можна вважати елементом дослідження того, якими є потреби в навчанні.

Безперервна трансформація суспільства, реалізація можливостей його ресурсного забезпечення з особливою гостротою поставили питання якості професіоналізації кадрового забезпечення як фактор підвищення ефективності професіоналізації публічних службовців, затребуваності професійно-особистісних здібностей людини. Важливість цього питання визначається необхідністю розробки технологій, що дозволяють підвищити професіоналізацію персоналу публічної служби у процесі службової діяльності. Професіоналізація кадрів публічної служби передусім передбачає формування

такого фахівця, який здатний ефективно, швидко і кваліфіковано вирішувати професійні та особистісні завдання, що стоять перед ним, а також вміти передбачати результати своєї діяльності. Звідси випливає, що розвиток професійного рівня публічного службовця передбачає безперервне оновлення та реалізацію комплексу професійних знань та практичного досвіду ефективного управління муніципальною освітою для досягнення цілей місцевого самоврядування, а це, насамперед, задоволення потреб життєзабезпечення населення та розвиток території [7, с. 201].

Цінним ресурсом для досягнення цілей публічного управління є високий професіоналізм державних службовців. Але сьогодні суспільство не задоволене ефективністю публічного управління, особливо якістю публічних послуг. Це потребує оновлення системи освіти державних службовців: зміни підходів щодо організації, планування, формування змісту, визначення видів, форм та засобів навчання з орієнтацією на якісний результат [6, с. 42].

Державним службовцям створюються умови для підвищення рівня професійної компетентності шляхом професійного навчання, яке проводиться постійно. Професійне навчання державних службовців проводиться через систему підготовки, перепідготовки, спеціалізації та підвищення кваліфікації, зокрема у сфері публічного управління та адміністрування, у встановленому законодавством порядку в навчальних закладах, установах, організаціях незалежно від форми власності, які мають право надавати освітні послуги, у тому числі за кордоном. Система професійного навчання базується на принципах:

- обов'язковості та безперервності професійного навчання протягом проходження державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, роботи в державних органах, здійснення повноважень депутата місцевої ради;
- цілеспрямованості, прогностичності та випереджувального характеру;
- інноваційності та практичної спрямованості;
- індивідуалізації та диференціації підходів до навчання;
- відкритості та академічної доброчесності;
- наближеності освітніх послуг до місця проживання та проходження служби особи;
- гарантованості фінансування професійного навчання [8, с. 221].

Професіоналізація публічної служби передбачає покращення системи внутрішнього менеджменту та запровадження гнучких методів управління людськими ресурсами, оскільки будь-яка держава прагне досягти найкращих результатів соціально-економічного розвитку за рахунок зниження державних витрат, підвищення якості надання державних послуг та залучення кваліфікованих фахівців [1, с. 138].

Таким чином, професіоналізму відводиться роль важливого чинника управлінської системи, який базується на своєрідній соціальній поведінці індивіда (особистості), що під час служби знаходить вияв у тому, аби гарантувати втілення в життя суспільної мети, де ключову роль механізму, завдяки якому досягається ціль, відіграє здійснення професійних завдань через провад-

ження тим чи іншим службовцем обов'язків, які мають ознаки влади та (чи) управління. Разом з тим серед критеріїв потенційно успішної такої роботи очільника містяться його професіональні та професійно-особистісні риси. Цьому положенню відводиться ключова роль у ході вивчення системи, від якої залежить, яким чином буде підготовлено керівний персонал державної служби в обставинах, коли розбудовується професійне середовище.

На даний час добре себе зарекомендували такі сучасні методи навчання лідерів публічної служби:

1) фокус-групи (їхньою перевагою є те, що під час спільної дискусії з кваліфікованим тренером та експертами відповідного спрямування відбувається глибше розуміння досліджуваного питання, отримання нової інформації, виникнення нових ідей щодо виконання практичних ситуацій);

2) інтерв'ю перед камерою (такий метод дає змогу справити та вдосконалити вміння давати інтерв'ю, навчитися відповідати на складні запитання, позбутися хвилювання перед камерою тощо);

3) тренінги (це ефективні методи групової роботи, які дають змогу за короткий термін набути необхідних навичок та компетенцій, уможливають фактично закріпити отримані знання);

4) рольові ігри (ефективний динамічний метод навчання, який дає змогу відтворити ситуацію, взяту із реалій життя публічної служби, краще її зрозуміти, розглянути різні сценарії розвитку подій, навчитися комунікувати);

5) спільні дискусії (найкраще їх проводити з різними зацікавленими експертами, це дасть змогу навчитися конструктивно вирішувати неоднозначні проблеми, набути умінь приймати компромісні рішення, обґрунтовувати свою точку зору тощо);

6) міні-лекції (в стислій формі і в короткий термін надають змогу отримати найнеобхідніші знання із застосування андрагогічних принципів навчання) [5, с. 89].

Концептуальні підходи до впровадження інноваційного лідерства в публічне управління враховують особливості Програм розвитку інноваційних лідерів з метою підтримки лідерів з різних сфер (бізнес, наука, культура тощо), які можуть швидко адаптуватись та активно діяти на різних рівнях публічного управління, починаючи від місцевого самоврядування та завершуючи вищою управлінською ланкою в державі [2, с. 62].

На сьогодні український уряд підтримує і фінансує освітню програму "Українська академія лідерства", як унікальну для України, розроблену на основі міжнародного досвіду. Програма включає кращі практики країн Європи, США та Ізраїлю і має на меті формування покоління вмотивованих, свідомих, критично мислячих та вільних особистостей. Українська академія лідерства започаткована та реалізується в Україні завдяки підтримці міжнародних донорів і меценатів вже протягом п'яти років. Важливою умовою подальшої підтримки програми міжнародними донорами є її співфінансування Урядом [9, с. 165].

Зовсім нещодавно система дистанційного навчання в державному органі вважалась інновацією, яка передбачала введення нового в мету, зміст, методи і форми прийняття управлінських рішень, організацію спіль-

ної діяльності працівників. Нині дистанційне навчання — сукупність технологій, що забезпечують донесення державним службовцям основного обсягу навчального матеріалу, інтерактивна взаємодія з працівниками у процесі навчання, надання можливості самостійної роботи з навчальними матеріалами, а також у процесі навчання. Нині дистанційне навчання претендує на особливу форму професійного навчання державних службовців. Дистанційне навчання, по суті, являє собою особисто орієнтовану форму навчання, що дає змогу враховувати індивідуальні потреби кожного державного службовця, навчальні програми є гнучкими та оперативними. Воно дає вибір укладачу контенту, змогу підібрати навчальний матеріал залежно від інформаційної потреби державного службовця та органу загалом, хоча дистанційні технології, впроваджені в робочий процес державного органу, вимагають більш ретельного відпрацювання методик засвоєння знань, аналізу пріоритетів факторів, що впливають на ефективність роботи [4, с. 32].

Таким чином, дистанційному навчанню належить роль механізму, з допомогою якого державні службовці отримують можливість професійно розвиватися. Завдяки цій сходинці у просуванні службовими щаблями можливе генерування майбутніх рішень стосовно того, якими методами та способами використовувати знання; вибір заходів, посередництвом яких знання в тій чи іншій сфері трансформуватимуться, а певна їхня кількість буде доведена кожному виконавцеві робіт; формування планів, відповідно до яких знання переміщуватимуться; обрання процесів, під час яких можна буде управляти знаннями. Водночас користування інтерактивними технологіями в ході отримання державними службовцями знань, умінь та навичок сприяє не тільки якісному засвоєнню матеріалу, а й розширенню особистісних компетенцій, встановленню в ході тренінгів потенціалу працівників, завдяки їм створюється команда і формується корпоративна культура в державній структурі.

Звернемося до проблем, з якими стикається підготовка працівників публічної служби. Перша з них полягає в тому, що достеменно не встановлені потреби публічних службовців. Немає чіткого визначення, чому саме, в яких обсягах та в якому форматі варто навчати. Інакше кажучи, не узгоджені між собою навчальні програми, за якими працюють у вищих навчальних закладах, та потреби, які мають нинішні публічні служби. Ще одна проблема полягає в тому, що рівень підготовки працівників публічної служби незадовільний. Це обумовлене викладанням, що ведеться людьми, які представляють стару систему, браком конкуренції серед тих, хто надає освітні послуги публічним службовцям. Є проблема й низьких викладацьких зарплат, у зв'язку з чим люди, які займаються підготовкою державних службовців, не мають стимулу здійснювати підвищення власної кваліфікації.

Враховуючи історію та культуру України, а також теперішню стадію життєвого циклу державного управління країни, роль у підготовці управлінських кадрів зумовлено тим, що елементи вищезазначених механізмів цілком можуть бути успішно застосовані в Україні, а саме: створення інноваційної корпоративної культури в державному управлінні; розроблення для

державних управлінців кар'єрних сходів, які заохочують широту досвіду та глибину експертизи; розвиток економічної та гнучкої системи винагород, яка допомагає привабити, утримати та розвивати найкращі таланти; розроблення нового підходу до експериментальної політики розвитку, який вимагає комбінації інновацій та співпраці; встановлення щільного зв'язку та взаємодії між урядом, університетами та приватними університетами у підготовці держслужбовців; розроблення навчальних програм щодо розвитку лідерських якостей у державних управлінців та інше [10, с. 123].

На нашу думку, можливо дати визначення головним інноваційним напрямкам, котрі варто взяти до уваги, складаючи програми, відповідно до яких підвищуватиметься кваліфікація:

1. Доцільно підвищувати кваліфікацію з акцентом на більш індивідуальному рівні, зокрема процесу підвищення кваліфікації варто узгоджуватися з конкретними потребами в навчанні; для різних категорій слухачів, з різними освітою й досвідом роботи, посадовими вимогами ці процеси мають бути різними.

2. Мають створюватися національні формати компетенцій державних службовців, аби вчасно виявляти, що знання, уміння й навички наявні в недостатньому обсязі, та в перспективі організовувати підвищення кваліфікації, щоб усунути встановлені прогалини.

3. Має бути вибір програм, спрямованих на те, щоб підвищити кваліфікацію державних/публічних службовців.

4. Вдосконалення професійності державних/публічних службовців за умови, що органи державного управління, службовці та провайдери професійної освіти й центри, в яких підвищують кваліфікацію, тісно співпрацюють.

5. Вперше прийняті на державну/публічну службу мають володіти можливістю користуватися навчальними курсами й семінарами, тренінговими програмами, а внесені в кадровий резерв на заміщення керівних посад — відповідними навчальними програмами.

6. Акцентування на постійності навчання та користуванні модульними програмами, згідно з якими підвищується кваліфікація.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, на основі вище наведеного можна дійти висновку, що рівень ефективності реформ, які будуть реалізовані у сфері публічної служби, загалом буде залежати від того, якою кваліфікацією володіють співробітники, в тому числі керівники. Внаслідок нинішніх викликів відбулися зміни вимог до їхніх кваліфікаційних якостей. В теперішніх умовах, поряд із професійними та особистісними рисами, керівникові публічної служби потрібно діяти, як лідеру, він має володіти критичним мисленням, умінням вести справи в умовах кризи, стійкістю до стресів та співчутливістю. Якщо розглядати інноваційні методики, за якими навчатимуться керівники на різних рівнях публічної служби, рекомендуємо користуватися фокус-групами; інтерв'ю на камеру; тренінгами; рольовими іграми; спільними дискусіями; міні-лекціями. Їхньою основою виступають сучасні

концепції лідерства. У межах наступних досліджень мають бути розроблені методики, відповідно до яких надаватиметься оцінка компетенції, якою володіють керівники, що є лідерами публічної служби, та обґрунтовуватимуться рекомендації стосовно того, як підвищувати їхню кваліфікацію.

Література:

1. Акімов О.О. Тенденції розвитку державної службової діяльності як основи парадигми системогенезу державної управлінської діяльності. Інвестиції: практика та досвід. 2020. Вип. 3. С. 135—142.
2. Васильєва О.І., Васильєва Н.В. Інноваційне лідерство в публічному управлінні. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 11. С. 60—64.
3. Кондратенко Н. Тенденція розвитку інноваційних лідерів у публічному управлінні. Наукові інновації та передові технології. 2024. № 3 (31). С. 227—237.
4. Обушна Н.І., Селіванов С.В., Кашлакова А.І. E-learning як інноваційний інструмент системи управління талантами на державній службі: теоретико-прикладний аспект. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2021. Вип. 22. С. 29—35.
5. Процак К.В., Матвій І.Є. Інноваційні підходи до розвитку компетенцій публічних службовців. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2018. Вип. 2. С. 86—91.
6. Сабодос Г.О., Усенко О.В., Харченко О.В. Формування сучасної системи професійного навчання державних службовців в Україні. Економіка та держава. 2019. № 6. С. 41—45.
7. Селіванов С.В. Інноваційні вектори розвитку професіоналізації публічних службовців в процесі службової діяльності. Право та державне управління. 2022. № 4. С. 199—206.
8. Сердюк О.І., Тернова Т.І. Ключові компетенції державних службовців та їх розвиток шляхом підвищення кваліфікації. Управління соціально-економічним розвитком в умовах змін: монографія. Полтава: ФОП Гаража М. Ф., ТОВ Сімон, 2017. 264 с.
9. Шляхтіна Г.В. Використання стилів лідерства у реалізації реформи публічного управління. Veda a perspektivy (Чехія). 2021. № 1 (1). С. 163—175.
10. Юзькова О.І. Зарубіжний досвід інноваційного лідерства в державному управлінні: можливості адаптації в Україні. Публічне управління та митне адміністрування. 2019. № 2 (21). С. 119—127.

References

1. Akimov, O.O. (2020), "Trends in the development of state service activity as the basis of the paradigm of systemogenesis of state administrative activity", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 3, pp. 135—142.
2. Vasyliieva, O.I. and Vasyliieva, N.V. (2021). "Innovative leadership in public administration", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 11, pp. 60—64.
3. Kondratenko, N. (2024). "Development trend of innovative leaders in public administration", Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii, vol. 3 (31), pp. 227—237.
4. Obushna, N.I. Selivanov, S.V. and Kashlakova, A.I. (2021). "E-learning as an innovative tool of the talent

management system in the civil service: theoretical and applied aspect", Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini, vol. 22, pp. 29—35.

5. Protsak, K.V. and Matvii, I.Ie. (2018). "Innovative approaches to the development of competencies of public servants", Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika", vol. 2, pp. 86—91.

6. Sabadosh, H.O. Usenko, O.V. and Kharchenko, O.V. (2019). "Formation of a modern system of professional training of civil servants in Ukraine", Ekonomika ta derzhava, vol. 6, pp. 41—45.

7. Selivanov, S.V. (2022). "Innovative development vectors of professionalization of public servants in the process of official activity", Pravo ta derzhavne upravlinnia, vol. 4, pp. 199—206.

8. Serdiuk, O.I. and Ternova, T.I. (2017). Kliuchovi kompetentsii derzhavnykh sluzhbovtziv ta yikh rozvytok shliakhom pidvyshchennia kvalifikatsii. Upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom v umovakh zmin [Key competencies of civil servants and their development through professional development. Management of socio-economic development in conditions of change], FOP Harazha M. F., TOV Simon, Poltava, Ukraine.

9. Shliakhtina, H.V. (2021). "The use of leadership styles in the implementation of public administration reform", Veda a perspektivy, vol. 1 (1), pp. 163—175.

10. Yuzkova, O.I. (2019). "Foreign experience of innovative leadership in public administration: possibilities of adaptation in Ukraine", Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia, vol. 2 (21), pp. 119—127.

Стаття надійшла до редакції 11.07.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

В. І. Андріяш,
д. держ. упр., професор,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5294-7456>
Н. А. Громадська,
к. політ. н., доцент,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2310-3489>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.199

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

V. Andriiash,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor,
Black Sea National University of Petro Mohyla
N. Hromadska,
PhD in Political Sciences, Associate Professor,
Black Sea National University of Petro Mohyla

FEATURES OF THE FORMATION OF THE FOREIGN POLICY OF THE NATION-STATE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

У статті наголошується на необхідності дослідження зовнішньої політики сучасних національних держав та особливостей її формування в умовах глобалізації, яка вже проникла у внутрішню та зовнішню державну сферу через економічні, інформаційні, міжнародно-правові та інші канали. Автори підкреслюють, що зовнішня політика сучасних національних держав є надзвичайно складною та гнучкою системою, яка за останні століття зазнала значних змін у зв'язку з посиленням глобалізаційних процесів у соціальному, політичному та фінансовому розвитку національних суспільств і держав. Зовнішня політика національних держав все менше відповідає їхнім національним інтересам, а все більше виступає ефективним засобом реалізації інтересів глобальної правлячої еліти. Автори наголошують, що зовнішня політика сучасних національних держав значною мірою знаходиться під впливом процесів глобалізації та є засобом узгодження інтересів різних зацікавлених груп, які входять до глобальної правлячої еліти з метою зменшення можливих та існуючих розбіжностей і протиріч у боротьбі за місце в новому глобальному світі. Встановлено, що за такого стану речей інтереси сучасних національних держав є лише другорядними і забезпечуються за допомогою зовнішньої політики настільки, наскільки вони не суперечать та не вступають у протиріччя з інтересами глобального світу. Така ситуація, що склалася, докорінно трансформує тлумачення статусу національних держав, які практично позбавлені можливості приймати самостійні рішення, незалежно від впливу та можливої реакції міжнародної спільноти. Доведено, що вирішення питання збереження сучасної державності, незалежності та територіальної цілісності сучасної національної держави щодо будь-яких існуючих або можливих претензій можливе лише за умови проведення збалансованої зовнішньої політики сучасних національних держав.

The article emphasizes the need to study the foreign policy of modern national states and the peculiarities of its formation in the conditions of globalization, which has already penetrated the internal and external state sphere through economic, informational, international legal and other channels. The authors emphasize that the foreign policy of modern national states is an extremely complex and flexible system that has undergone significant changes in recent centuries due to the strengthening of globalization processes in the social, political, and financial development of national societies and states. The foreign policy of national states is less and less in line with their national interests, and increasingly serves as an effective means of realizing the interests of the global ruling elite. The authors emphasize that the foreign policy of modern national states is largely influenced by the processes of globalization and is a means of coordinating the interests of various interested groups that are part of the global ruling elite in order to reduce possible and existing differences and contradictions in the struggle for a place in the new global world. It has been established that under this state of affairs, the interests of modern national states are only secondary and are ensured with the help of foreign policy to the extent that they do not contradict and do not come into conflict with the interests of the global world. Each state, in order to ensure its own sustainable existence and development, must constantly enter into and maintain relations with other actors of international relations, which is implemented precisely with the help of foreign policy. Such a situation that has developed fundamentally transforms the interpretation of the status of national states, which are practically deprived of the opportunity to make independent decisions, regardless of the influence and possible reaction of the international community. It has been proven that the solution to the issue of preserving modern statehood, independence and territorial integrity of a modern nation-state in relation to any existing or possible claims is possible only under the condition of conducting a balanced foreign policy of modern nation-states.

Ключові слова: глобалізація, національна держава, зовнішня політика, внутрішня політика, реалізм.
Key words: globalization, national state, foreign policy, domestic policy, realism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні посилення процесів глобалізації та послаблення взаємозв'язків між громадянами та державою призводить до складнощів в діяльності самої держави й створює можливості для утворення якісно нових форм суспільства, де зростає значення та роль зовнішньополітичної діяльності. В сучасних, особливих умовах розвитку світового історичного процесу жодна з країн не має жодного шансу на відособлене існування, оскільки посилення процесів глобалізації посилюють взаємозалежність та взаємопроникнення, нівелювання кордонів зовнішньої та внутрішньої політики, національним та міжнародним рівнями життя сучасного суспільства окремо взятої держави. Як наслідок, кожна держава, для забезпечення власного сталого існування та розвитку повинна постійно вступати та підтримувати взаємовідносини з іншими акторами міжнародних взаємовідносин, що реалізується саме за допомогою зовнішньої політики. Зовнішня політика сучасної держави — є надзвичайно складною системою, що включає в себе державні та

недержавні інститути, процедури, технології, що здійснюють необхідне забезпечення досягнення бажаних та встановлених цілей внутрішньої та зовнішньої політики. Крім того, сьогодні держава орієнтується на забезпечення потребособистості, охорону її прав, узгодження інтересів різних соціальних, етнічних та інших груп суспільства [1]. Досягнення таких встановлених цілей ґрунтується на прийнятті відповідних зовнішньополітичних рішень, що представляють собою складний процес політичної взаємодії під час розроблення та реалізації ідейних і теоретичних установок, які мають на меті створення внутрішніх та зовнішніх необхідних передумов, що сприятимуть збереженню та стабільності життєво важливих національних цінностей та інтересів сучасної національної держави. Крім того дослідження зовнішньої політики носять багаторівневий характер, що пояснюється багаторівневістю та багатоаспектністю самої зовнішньої політики. Зважаючи на вказані обставини проблематика визначення та підходів щодо формування зовнішньої політики в умовах глобалізації є надзвичайно актуальною.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Посилення процесів глобалізації та їх неочікувані результати в різних сферах зумовили появу цілої низки робіт, в яких піднімаються проблеми національних держав в сфері формування як зовнішньої, так і внутрішньої політики. Так, питання політики національних держав, її особливості та виклики стали предметом дослідження в роботах С. Андрущенко, А. Вірковська, Л. Павлова, Г. Ситник, О. Харун, Т. Рожок та ін. Питання щодо взаємодії та взаємовпливу глобальних процесів та сучасних національних держав через призму формування та реалізації зовнішньої політики перебувають у центрі уваги багатьох сучасних науковців, представників різних наук, таких А. Ждамарова, Є. Львова, Ю. Седляр, В. Ярошенко, І. Чарських та ін. Дослідження та публікації із вказаної тематики з'являються регулярно, наукові дискусії та обговорення продовжуються, оскільки процеси глобалізації призводять до зовсім неочікуваних результатів та змушують зовсім по іншому сприймати і глобалізацію, і національну державу.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — проаналізувати особливості формування зовнішньої політики сучасної національної держави в умовах глобалізації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Зовнішня політика — це одна із основних проблем сучасного світу, який переживає процеси глобалізації. Кожна сучасна держава. Здійснюючи власну зовнішню політику, перебуває у тісній взаємодії з їхнім індивідуальним середовищем. Зовнішня політика сучасної держави складається з різноманітних соціальних, політичних, економічних, культурних складових та є багатограним явищем [4, с. 73—74]. В будь-якій політичній системі головним осередком політичної структури в процесі прийняття рішень є саме зовнішня політика, завданням якої є визначення та ідентифікація пріоритетів, їхня реалізація, збереження незалежності й цілісності держави. Крім того до основних завдань зовнішньої політики можемо також віднести необхідність забезпечення комерційних, економічних, військових потреб, а також забезпечення міжнародного престижу. Важливого значення набуває відповідальність зовнішньої політики, котра полягає в сприйнятті сили та могутності сучасної держави в економічній, політичній та військовій мобілізації сил держави [7, с. 184]. Варто вказати, що зовнішня політика реалізується за інших суспільних умов, між внутрішня політика тієї ж держави. Сучасна міжнародна спільнота має власну індивідуальну децентралізовану систему, яка складається з окремих держав. Діяльність таких держав спрямована на реалізацію власних національних інтересів, які лежать в основі як внутрішньої, так і зовнішньої політики. основною метою зовнішньої політики — є забезпечення необхідних, сприятливих умов для реалізації інтересів окремої держави, спрямованих на забезпечення внутрішньої безпеки й благополуччя своїх громадян. На основі зовнішньої політики держав формуються певні міжнародні взаємовідносини, котрі є сукупністю політичних, економічних,

культурних, військових, правових та інших взаємов'язків, а також взаємовідносин між різними державами, народами, організаціями та установами.

Однією з важливих проблем, що стали передумовою розвитку сучасної зовнішньої політики, став феномен "національного питання" в основу якого було покладено основні мотиви зовнішньої політичної поведінки тієї або іншої держави. До більш широкого вжитку вказане поняття потрапило у XX столітті, у зв'язку з появою окремих досліджень, в яких автори намагалися поєднати "національне питання" з політикою та владою [14, р. 11]. На сьогодні, феномен "національного питання" здебільшого розглядають з точки зору двох основних підходів: реалістичного та ліберального. З точки зору реалізму національний інтерес виступає основною категорією, оскільки головним актором міжнародних взаємовідносин визнається саме суверенна держава як джерело єдиної політики по відношенню до інших суверенних держав, а всі інші актори хоча й визнаються, однак не вважаються провідними [6]. Прихильники реалізму наголошують, що "головною ознакою, яка суттєво вирізняє реалізм на фоні світової політики — є саме концепція інтересу, що визначається в поняттях сили" [14, р. 5]. Крім того, вони стверджують, що саме такий підхід сприяє розумінню взаємозв'язку між мотивами, що лежать в основі міжнародної політики сучасних держав [14, р. 5]. Натомість деякі дослідники наголошують, що поняття "національного інтересу" дійсно має об'єктивний характер та наповнення, але не вичерпується саме такими факторами [2, с. 28]. Інші дослідники вважають, що реальність національного інтересу передбачає його об'єктивність в класичному розумінні цього слова [8, с. 24—25]. За такого підходу деякі дослідники вважають за доцільне відносити до суб'єктивних факторів саму націю або існуючі суспільно-громадянські інтереси [3, с. 82]. Зокрема, наголошується, що зовнішньополітичний інтерес, тобто зовнішні національні інтереси, є вираженням загальних й приватних потреб держави, основною яких виступає соціально-політична природа держави, а також її місце та роль в системі міжнародних взаємовідносин [9]. Як наслідок, намагаючись обґрунтувати національними інтересами ту або іншу політику, політики й представники владної еліти, намагаються враховувати окремі об'єктивні фактори виходячи з самої природи міжнародних взаємовідносин й механізму як формування, так й функціонування світової системи в цілому.

Прихильники ліберальної теорії також не заперечують значущості та ролі національного інтересу в зовнішній політиці сучасної національної держави. Однак, на противагу реалістам, прихильники лібералізму вважають, що в основні національного інтересу лежать переваги та вподобання індивідів, а не цілі держави [16, р. 35]. На їх думку, саме індивіди, а також їхні групи виступають основними акторами зовнішньої політики. Для прихильників ліберальної теорії, держава не може виступати автономним актором по відношенню до власного громадського суспільства, оскільки держава покликана, в першу чергу, забезпечувати інтереси цього суспільства. Вказаний підхід є доцільним й по відношенню до зовнішньої політики, оскільки держава наділена певним мандатом щодо просування окремих приватних

інтересів, котрі самі індивіди не можуть захиститися безпосередніми власними силами [13, р. 1].

Варто наголосити, що посилення складності та непередбачуваності в міжнародних відносинах, призвело до появи необхідності розширити існуючі теоретичні підходи, аби більш адекватно та відповідно до потреб часу оцінювати міжнародні взаємовідносини. Вказане призвело до появи теорії неореалізму, обґрунтованої в праці К. Уолца "Теорія міжнародної політики" [18]. Саме поняття стало відображенням бажання більшості дослідників зберегти переваги класичної традиції та одночасно стимулювати її подальший розвиток в умовах стрімких змін, обумовлених посиленням процесів глобалізації, що призвели до суттєвих змін міжнародної політики. Неореалізм виступає теорією міжнародної політики, що сформувалася на основі загальносистемного розподілу потенціалу із врахуванням полярності міжнародної системи, котру пропонують "великі держави" й котра не визначається існуванням нерівності сили між ними. Певним потенціалом для неореалістів є підхід, за допомогою якого визначається комбінація військових сил певної держави, а також наявність перетворених у військову силу ресурсів. На думку деяких дослідників, саме такий підхід забезпечує неореалізму системність, породжуючи головну пояснювальну змінну неореалізму — системну полярність — властивості структурного характеру, що традиційні реалісти в більшості випадків ігнорують [17, р. 126]. На сьогодні, неореалізм пропонує досить чітке розуміння того, що рівність та рівновага завжди можуть бути відновлені, навіть після повного їх руйнування.

Наприкінці ХХ століття виникає нова теоретична концепція — неокласичний реалізм. Вказаний підхід став логічним продовженням традиційного неореалізму, акцентуючи увагу ідеї, яку вдалося досить чітко сформулювати Ф. Закарії, що ефективна зовнішня політика повинна включати в себе системні, внутрішні й інші фактори, що вказуватимуть, які саме аспекти політики вони в змозі пояснити [20, р. 198]. Прихильники вказаної теорії вказують на те, що вибір зовнішньої політики здійснюється лише реальними політичними лідерами та елітою, а тому, головну роль відіграє лише їх сприйняття співвідношення сил, а не просто якісне та кількісне співставлення військових сил [15, р. 147]. Варто вказати, що за такого підходу правильним було б сприйняття лідерами процесу реального розподілу наявного потенціалу, й певною мірою саме їх поведінка йтиме врозріз з існуючими прогнозами в контексті теорії балансу сил. Зокрема, деякі дослідники вважають, що неможливо в рамках матеріалістичного варіанту об'єктивно пояснити причини дій окремої національної держави, котрі насправді є, здебільшого, лише результатом уявлень щодо розподілу політичної влади, характерної для тієї або іншої політичної еліти. Крім того, прихильники такої точки зору вважають, що головними діючими особами на арені міжнародних взаємовідносин є не держави як такі, а окремі державні діячі, й вирішальне значення має саме їх уявлення щодо змін в розстановці сили, а не наявні об'єктивні заходи [19, р. 14].

Варто також вказати, що деякі дослідники наголошуючи на необхідності розрізняти національну й дер-

жавну владу, що визначається ними як "складова частина національної влади, котра використовується державним апаратом для досягнення власних цілей", сформували положення класичного реалізму щодо розширення власних інтересів державами залежно від збільшення власної влади, стверджуючи, що "держави роблять спроби розширення власних політичних інтересів за кордоном саме тоді, коли головні особи, відповідальні за прийняття рішень, відчувають відносно посилення державної влади та її впливу" [19, р. 35]. Як наслідок, можемо стверджувати, що в окремій часовій перспективі буде відбуватися подальший розвиток неокласичного реалізму, оскільки сема ця теорія охоплює як сферу історії дипломатії, так й сферу теорії міжнародних взаємовідносин, задовольняючи бажання більшості дослідників як щодо різноманітності, так й щодо певних правил [11, р. 10—11].

Важливим є й те, що неокласичний реалізм, за своєю суттю, виступає єдиною теоретичною основою для більшості дослідників, які є представниками реалізму, хоча різниці між ними насправді небагато [10, с. 15]. Прихильники такого підходу не лише активно дискутують, але й виступають не лише як теоретики, але й як радники сучасних політиків. Зокрема, Г. Кіссінджер, який обговорює еволюцію міжнародного світового порядку, посиляючись на вплив двох основних, на його погляд, тенденцій: переосмислення легітимності та значного балансу сил [12, р. 42].

Неокласичний реалізм взагалі можемо вважати компромісом між реалістами та лібералами, що визначають зовнішню політику як похідну внутрішньої політики. В неокласичному реалізмі прийнято виділяти три рівні причинно-наслідкових взаємозв'язків:

- незалежну змінну (зовнішнє середовище, система);

- втручальну змінну (державні інститути, взаємодія влади та суспільства, сприйняття та ідеологію);

- залежну змінну (зовнішню політику) [18, р. 13—14].

Відповідно основний фокус дослідження теорії неокласичного реалізму зосереджується на ролі внутрішніх змінних в структурі зовнішньої політики. За таких умов, зовнішня політика національної держави, в умовах глобалізації, все частіше формується відповідно до інтересів національних політичних еліт, які в світовому масштабі вдалися до формування нового наддержавного та наднаціонального політичного інституту — глобальної еліти, яка керує всім та всіма. Глобальна керуюча еліта, в особі глобального керуючого класу в сучасних національних державах, використовує інститут зовнішньої політики в якості інструменту захисту власних інтересів, що видаються за інтереси всієї держави, або всієї міжнародної спільноти. Вказане дозволяє говорити про формування нової соціально-філософської та політичної концепції, що є відображенням соціально-політичних інтересів глобальної керуючої еліти, а саме про глобальний конституціоналізм.

На думку деяких дослідників, глобальний конституціоналізм є системою знань соціально-філософського й політико-правового характеру, заснованою на фундаментальних загальносвітових демократичних цінностях відносно необхідності організації міждержавного, державного й суспільного життя в загальнопланетарно-

му масштабі відповідно до ідеологічної основи сучасного етапу розвитку світу, що обґрунтовує мінімізацію негативних наслідків розвитку сучасної системи шляхом експорту надлишків від центру до периферії, спирається на єдину систему розподілу праці в рамках світового ринку, спрямована на забезпечення розвитку світового фінансово-економічного базису та його суспільно-політичної надбудови, й здійснюється шляхом військово-політичного, фінансово-економічного, культурно-творчого та інформаційного поширення з світовому масштабі за допомогою нав'язування сформованих єдиних керуючих центрів регулювання й контролю за національною державою з метою захисту та просування фінансово-економічних інтересів та потреб [5, с. 28]. Вказана система знань в своїй основі має неоліберальні та неоконсервативні соціальні концепції, котрі на рубежі останніх століть почали зближуватися на фоні необхідності обґрунтування та підтримки своєї основної мети — збереження та розвиток світової системи як найбільш оптимальної на сучасному етапі розвитку людства соціально-економічної організації суспільства, що створюватиме відповідні умови для збереження влади та власності в руках глобальної політичної еліти.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, сучасні держави все більше переходять в стан функціональної трансформації в умовах глобалізації. Посилення взаємозалежності держав призводить до певної втрати ними окремих частин суверенітету й передачі їхніх повноважень новоствореним наддержавним структурам — вирішення лівової частки державних проблем, в тому числі питання колективної безпеки країн. Зміна функцій держави посилюється системними кризами світового порядку. За таких умов державі залишається виконувати не управлінські, а здебільшого координуючі функції в умовах глобалізації. Однак, для збереження суверенітету та цілісності, нівелювання негативного впливу глобалізації, держава повинна працювати над стабільністю та зростанням своєї ролі в глобалізаційному світі. Тому поява та формування нового підходу щодо формування зовнішньої політики національної держави в умовах глобалізації лише питання часу. Скоріш за все поява такого підходу буде необхідною умовою збереження цілісності й реалізації національних інтересів національної держави. За таких умов зовнішня політика буде взаємопов'язана з необхідністю активного залучення до різних форм міжнародного спілкування у межах новоствореної системи міжнародних взаємовідносин й глобального світового порядку. Крім того, зовнішня політика сучасної національної держави в умовах глобалізації буде здебільшого спрямована на захист та просування фінансово-економічних інтересів й потреб глобальної керуючої еліти за умов збереження нею влади та власності на території своєї національної держави. Як наслідок, збереження сучасної державності, незалежності та територіальної цілісності від претензій інших держав та міжнародних наддержавних утворень є можливою лише за умови проведення детального соціально-політичного аналізу сутності зовнішньої політики сучасних національних

держав. Вказане сприятиме вчасному виявленню та реагуванню на події та можливі негативні наслідки розвитку процесів глобалізації, їх вплив на національні держави, маючи на меті ефективне здійснення системних заходів щодо протидії вказаним тенденціям.

Література:

1. Андріяш В. І. Сучасні національні держави в умовах глобалізаційних процесів // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2013. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_5_5 (дата звернення 15.07.2024).
2. Андрущенко С. В. Україна в сучасному геополітичному середовищі: [монографія]. Київ: Логос, 2005. 286 с.
3. Вірковська А. А. Поняття та типологія національних інтересів в сучасній міжнародній економіці // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. 2011. Вип. IV (44). С. 80—86.
4. Ждамарова А. В. Зовнішня політика сучасної держави: основні підходи до визначення поняття // Науковий вісник Ужгородського національного університету. № 6. 2019. С. 72—78.
5. Львова Є. О. Глобальний конституціоналізм як мислення про конституційні цінності: quovadis? // Соціальний Калейдоскоп. 2022. № 2 (3—4). С. 27—39.
6. Павлова Л. І. Функціонування держави в умовах глобалізації: основні ризики та шляхи їх подолання // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін 2020. № 22 (27). URL: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnsdp/article/view/853> (дата звернення 15.07.2024).
7. Седляр Ю. О., Ярошенко В. М. Зовнішня політика держав: теоретичні засади дослідження питання // Актуальні проблеми політики. 2023. Вип. 71. С. 184—190.
8. Ситник Г. П. Державне управління національної безпеки (теорія і практика). Київ: НАДУ, 2004. 408 с.
9. Харун О. А., Рожок Т. В. Національні інтереси в забезпеченні національної безпеки України // Електронний журнал: Економіка та суспільство. № 13. 2017. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/11> (дата звернення 15.07.2024).
10. Чарських І. Ю. Світопорядок, що змінюється, з поглядом на конкуруючі міжнародні теоретичні парадигми // Політикус: наук. журнал. 2021. № 2. С. 13—18.
11. Elman C., Elman M. F. Diplomatic History and International Relations Theory: Respecting Difference and Crossing Boundaries // International Security. Ed. 22. № 1. 1997. pp. 5—21.
12. Kissinger H. World Order: Reflections on the Characters of Nations and the Course of History. L.: Penguin Books, 2015. 420 p.
13. Moravcsik A. Taking Preferences Seriously. A Liberal Theory of International Politics // International Organization. № 51. Autumn 1997. P. 1.
14. Morgenthau H. Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace. New York. MacGraw-Hill, 1948. pp. 5—11.
15. Rose G. Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy // World Politics. № 51. № 1. 1998. P. 147.

16. Rosenau J. National Interest / J. Rosenau // International Encyclopedia of the Social Sciences. N.Y., 1968. Vol. 11. P. 34—40.

17. Waltz K. International Politics Is Not Foreign Policy // Security Studies. Ed. 6. № 1. 1996. P. 126.

18. Waltz K.N. Theory of World Politics. N.Y.: WGB/Mac-Graw-Hill, 1979. 250 p.

19. Zakaria F. From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1998. P. 14, 35, 42.

20. Zakaria F. Realism and Domestic Politics: A Review Essay // International Security. Ed. 17. № 1. 1992. P. 198.

References:

1. Andriash, V. (2013), "Modern national states in the conditions of globalization processes", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, vol. 5, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_5_5 (Accessed 15 July 2024).

2. Andrushchenko, S. (2005) Ukraina v suchasnomu heopolitychnomu seredovyshchi: monohrafiia [Ukraine in the modern geopolitical environment: monograph], Kyiv, Ukraine.

3. Virkovska, A. (2011), "The concept and typology of national interests in the modern national economy", Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu, vol. IV (44), pp. 80—86.

4. Zhdamarova, A. (2019), "Foreign policy of the modern state: basic approaches to defining the concept", Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, vol. 6, pp. 72—78.

5. Lvova, Ye. (2022), "Global constitutionalism as thinking about constitutional values: quovadis?", Sotsialnyi Kaleidoskop, vol. 2 (3—4), pp. 27—39.

6. Pavlova, L. (2020), "Functioning of the state in the conditions of globalization: the main risks and ways to overcome them", Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova. Seriya 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin 2020, vol. 22 (27), available at: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnsdp/article/view/853> (Accessed 15 July 2024).

7. Sedliar, Yu. and Yaroshenko, V. (2023), "Foreign policy of states: theoretical foundations of the study of the issue", Aktualni problemy polityky, vol. 71, pp. 184—190.

8. Sytnyk, H. (2004), Derzhavne upravlinnia natsionalnoi bezpeky (teoriia i praktyka) [State Administration of National Security (theory and practice)]. Kyiv, Ukraine.

9. Kharun, O. and Rozhok, T. (2017), "National interests in providing national security of Ukraine", Elektronnyi zhurnal: Ekonomika ta suspilstvo, vol. 17, available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/11> (Accessed 15 July 2024).

10. Charskykh, I. (2021), "The changing world order from the point of view of competing mainstream theoretical paradigms", Politykus: nauk. zhurnal, vol. 2, pp. 13—18.

11. Elman, C. and Elman, M. (1997) "Diplomatic History and International Relations Theory: Respecting Difference and Crossing Boundaries", International Security, vol. 22, no. 1, pp. 5—21.

12. Kissinger, H. (2015), World Order: Reflections on the Characters of Nations and the Course of History, Penguin Books, London, UK.

13. Moravcsik, A. (1997), "Taking Preferences Seriously. A Liberal Theory of International Politics", International Organization, vol. 51, P. 1.

14. Morgenthau, H. (1948), Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace, New York, MacGraw-Hill, USA.

15. Rose, G. (1998), "Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy", World Politics, vol. 51, P. 147.

16. Rosenau, J. (1968), "National Interest", International Encyclopedia of the Social Sciences, vol. 11, pp. 34—40.

17. Waltz, K. (1979), Theory of World Politics, WGB/Mac-Graw-Hill, N.Y., USA.

18. Waltz, K. (1996), "International Politics Is Not Foreign Policy", Security Studies, vol. 1, pp. 120—126.

19. Zakaria, F. (1992), "Realism and Domestic Politics: A Review Essay", International Security, vol. 1, P. 198.

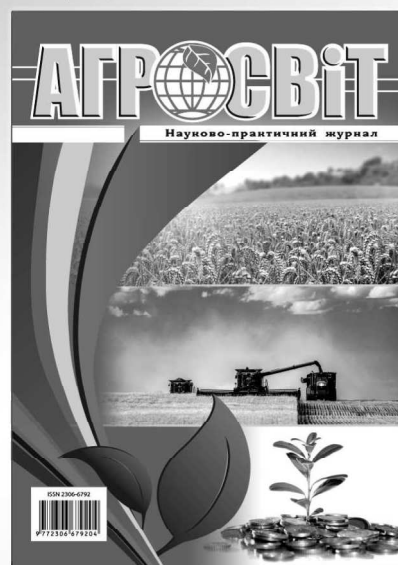
20. Zakaria, F. (1998), From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role, Princeton University Press, Princeton, USA.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2024 р.

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 351+338.124.4::364:355.241.221(477)

А. В. Терент'єва,
д. держ. упр., професор,
завідувач кафедри державного управління у сфері цивільного захисту,
Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3881-5865>
Ю. П. Кравченко,
к. е. н., доцент,
доцент кафедри державного управління у сфері цивільного захисту,
Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3709-7016>
Р. С. Кропивницький,
к. держ. упр., доцент кафедри державного управління у сфері цивільного захисту,
Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8841-4675>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.205

АНТИКРИЗОВЕ ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

A. Terentieva,
Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, head of the department of public administration in the field of civil protection, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection
Y. Kravchenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection
R. Kropyvnytskyi,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Institute of Public Administration and Research in Civil Protection

ANTI-CRISIS PUBLIC ADMINISTRATION OF THE SOCIETAL SECURITY SYSTEM UNDER MARTIAL LAW

У статті досліджено сутність антикризового публічного управління, узагальнено наукові підходи до антикризового публічного управління системою забезпечення соціальної безпеки в умовах воєнного стану, розкрито його суть. Зокрема, систематизовано кризи і кризові явища. виокремлено основні принципи і методи антикризового публічного управління на засадах проектного підходу. З метою систематизації та класифікації методів антикризового управління запропоновано здійснювати аналіз ризиків, моніторинг і прогнозування, інформаційну підтримку та створювати карти кризових ризиків. Доведено, що основні антикризові технології, такі як інформаційні, організаційні, комунікаційні та технології моніторингу та прогнозування, необхідно використовувати як механізм реалізації цілей антикризового публічного управління в системі соціальної безпеки. Обґрунтовано, що ефективне управління вимагає системного підходу, що включає розробку стратегій, застосування відповідних методів та координацію дій між суб'єктами.

The article examines the essence of anti-crisis public administration, summarizes scientific approaches to anti-crisis public administration of the societal security system under martial law, and reveals its essence. In particular, crises and crisis phenomena are systematized. The key anti-crisis technologies, which should be the basis of modern anti-crisis public management of the social security system of Ukraine, are highlighted, in particular technologies: information (early warning systems, geo-information systems, information management

systems in emergency situations), organizational (measures to coordinate the actions of management entities, crisis centers, emergency response plans, education and training), monitoring and forecasting (surveillance systems, data analysis, scenario modeling), communication (alert systems, social networks, mobile applications), etc. The main principles (efficiency; complexity; coordination; flexibility; transparency) and methods of anti-crisis public administration based on the project approach are highlighted. It is substantiated that for effective anti-crisis public management of the social security system in the conditions of martial law, it is necessary to develop and implement a number of strategies: development of evacuation plans; support of life-sustaining infrastructure; ensuring law and order; social support. In order to systematize and classify anti-crisis administration methods, it is proposed to carry out risk analysis, monitoring and forecasting, information support and create crisis risk maps. It is proven that the main anti-crisis technologies, such as information, organizational, communication and monitoring and forecasting technologies, must be used as a mechanism for realizing the goals of anti-crisis public administration in the societal security system. It is justified that effective administration requires a systematic approach, which includes the development of strategies, the application of appropriate methods and the coordination of actions between subjects.

Ключові слова: публічне управління, соціальна безпека, безпека, забезпечення соціальної безпеки, антикризове управління, модернізація, воєнний стан, державна політика.

Key words: public administration, societal security, security, provision of societal security, anti-crisis administration, modernization, martial law, state policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах сьогодення в Україні не створено умов для безпечного існування та розвитку людини. Воєнні конфлікти стають все більш поширеними і призводять до значних людських втрат, збільшення кількості переміщених осіб, стресових ситуацій та різного виду потрясінь у житті і населення, і країни в цілому. Спостерігаємо зростання залежності соціальної системи від факторів екзогенного середовища, що збільшує ймовірність негативного впливу екзогенних ризиків і знижує ефективність публічного управління системою соціальної безпеки; комплексно проявляються проблеми і протиріччя, що потребують їх вирішення шляхом поєднання соціального, управлінського, економічного та інших аспектів; динамічність та низька передбачуваність змін як екзогенного, так і ендогенного середовищ системи соціальної безпеки вимагає швидкої реакції на зміни, що потребує розробки альтернативних стратегій управління системою забезпечення соціальної безпеки. Тому забезпечення соціальної безпеки в умовах воєнного стану, трансформація існуючої системи набуває особливої важливості. Одним із ключових елементів у забезпеченні стабільності та захисту населення під час таких екстремальних ситуацій є антикризове управління. Зокрема, антикризові технології відіграють важливу роль у забезпеченні соціальної безпеки в умовах кризових ситуацій, включаючи військові конфлікти, природні катастрофи, техногенні аварії та інші загрози. Вони дозволяють органам державної влади оперативно реагувати на виклики, координувати зусилля різних служб з метою мінімізації негативних наслідків для суспільства. Зважаючи на складні виклики сьогодення важливо дослідити основні аспекти антикризового публічного управління соціальною безпекою в умовах воєнного стану, включаючи аналіз стратегій, методів та заходів, що сприяють мінімізації негативних наслідків в соціальній

сфері для суспільства та людини, а також основні антикризові технології, які слід використовувати як механізм реалізації цілей публічного управління в системі соціальної безпеки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців осмислення сутності соціальної безпеки і аналіз проблем у цій сфері закладено у наукових працях А. Колота, О. Ілляш, Е. Лібанової, Ю. Лисенко, О. Новікової, Т. Семигіної, В. Скуратівського, П. Шевчука та ін. Зокрема теоретичні основи державного управління кризами у суспільному розвитку досліджено Н. Сапою [4]. Теоретичні й методологічні засади формування і забезпечення соціальної безпеки розкрила в своїй монографії О. Сидорчук [6]. Нею розроблено науково-методологічні засади вимірювання соціальних ризиків і резервів соціальної безпеки, розкрито зміст сучасних стратегій соціальної безпеки країн світу, визначено особливості організаційного, економічного та інституційного забезпечення соціальної безпеки. Слід зазначити, що необхідність використання проектного підходу для розроблення і впровадження ефективних механізмів антикризового публічного управління обгрунтовано Т. Безверхнюк, І. Сенча, Т. Сивак [1].

В. Шарий [8] в своєму дослідженні проаналізував процеси використання антикризових технологій як механізму реалізації основних цілей державного управління в Україні. Вчений основну увагу зосередив на обгрунтуванні особливостей формування та еволюції антикризового управління, визначенні принципів і методів антикризового управління як засобу досягнення цілей державного управління в Україні, а також основних засобів впровадження технологій антикризового процесу в українське суспільство. Крім того, аналізував технологічний процес державного антикризового управління як передумову ефективної державної політики України.

Проте антикризове публічне управління системою забезпечення соціальної безпеки, як і антикризові технології як механізм реалізації цілей такого управління не достатньо досліджені вченими.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Формулювання цілей статті (постановка завдання) полягає в узагальненні антикризового публічного управління системою забезпечення соціальної безпеки в умовах воєнного стану. Зокрема, це включає систематизацію криз і кризових явищ, визначення основних принципів і методів антикризового публічного управління на основі проектного підходу, а також обґрунтування антикризових технологій як механізму досягнення цілей антикризового публічного управління в соціальній сфері.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У випадку воєнного стану, кризові ситуації включають масові переселення, порушення громадського порядку, знищення інфраструктури та загрози життю і здоров'ю населення. Спонтанність прийняття державно-управлінських рішень в соціальній сфері призводить до загострення суперечностей протилежностей відносно їхньої самостійності. Проте такий етап розвитку соціальної системи сприяє появі можливості її перетворення в нову якість, і ця можливість є результатом досягнення протиріч системи забезпечення соціальної безпеки певним чином зрілості та гостроти. Антикризове управління включає комплекс заходів, спрямованих на попередження, виявлення, оцінку, мінімізацію чи подолання кризових ситуацій в системі соціальної безпеки.

Погоджуємося із Ткачовою Н., що суть антикризового публічного управління слід вбачати в наступному:

- "кризи можна передбачати, прискорювати, випереджати, відсувати, пом'якшувати;
- до криз можна та необхідно готуватися;
- управління в умовах кризи потребує особливих підходів, спеціальних знань, досвіду, мистецтва;
- кризові ситуації можуть бути до деякого моменту керованими; управління кризовими процесами здатне прискорювати їх та мінімізувати наслідки" [7].

Тому впровадження антикризового публічного управління системою забезпечення соціальної безпеки як особливої форми управління, що ґрунтується на передбаченні загроз кризи та аналізі її ознак дасть змогу подолати негативні наслідки і використати її чинники для подальшого розвитку. Вченими поняття "антикризове управління" визначено і як сукупність форм, принципів, методів і технологій реалізації антикризових процедур стосовно конкретної системи. Таке антикризове управління в сучасних умовах повинно бути системним і комплексним, охоплюючи всі аспекти соціального життя.

Систематизація кризових явищ є важливим етапом в антикризовому управлінні, оскільки дозволяє ефективно оцінювати ризики, прогнозувати розвиток ситуацій і розробляти відповідні стратегії реагування. У системі забезпечення соціальної безпеки кризові явища можуть мати різний характер і природу, що вимагає комплексного підходу до їх класифікації та аналізу.

Кризові явища в системі забезпечення соціальної безпеки можна класифікувати за різними критеріями, що дозволяє більш детально зрозуміти їх природу і можливі наслідки. Основні види кризових явищ поділяють:

1. За причинами виникнення: природні кризи (викликані природними катастрофами, такими як землетруси, повені, урагани, засухи тощо); техногенні кризи (спричинені техногенними аваріями та катастрофами, такими як аварії на АЕС, хімічні викиди, вибухи тощо); соціальні кризи (пов'язані з соціальними конфліктами, такими як масові протести, бунти, військові конфлікти тощо); економічні кризи (спричинені економічними проблемами, такими як фінансова криза, безробіття, інфляція тощо).

2. За масштабом впливу: локальні кризи (обмежені конкретною територією або невеликою групою населення); регіональні кризи (охоплюють більш широкі території та впливають на значну частину населення регіону); національні кризи (впливають на всю країну і зачіпають основні сфери суспільного життя); глобальні кризи (мають вплив на міжнародному рівні та можуть мати наслідки для багатьох країн світу).

3. За тривалістю: короткострокові кризи (тривалість яких обмежена кількома днями або тижнями); середньострокові (тривають від кількох місяців до одного року); довгострокові (тривають більше одного року і можуть мати довготривалі наслідки).

Знати причини виникнення криз в системі забезпечення соціальної безпеки, не означає вирішити наявні проблеми в досліджуваній сфері. Важливо глибоко дослідити теоретичні витоки цих проблем і розуміти шляхи і напрями їх вирішення. Як слушно зазначає автор [4], важливо "розробити і першочергово реалізовувати заходи, спрямовані на нейтралізацію та мінімізацію найбільш небезпечних чинників, що значно впливають на завершальне явище та призводять до кризового стану".

Загалом, розвиток кризових явищ в системі з соціальної безпеки залежить від низки факторів, серед яких виокремимо такі умови:

- економічні (рівень економічного розвитку, фінансова стабільність, рівень безробіття та інфляції);
- соціальні (рівень соціальної напруженості, соціальна згуртованість, демографічні зміни тощо);
- політичні (стабільність політичної системи, рівень довіри до державних інститутів, наявність ендегенних та екзогенних конфліктів);
- екологічні (стан навколишнього середовища, рівень екологічних ризиків, наявність природоохоронних заходів);
- технологічні (рівень технологічного розвитку, безпека технологічних процесів, наявність сучасних технологій для подолання криз).

Для ефективного управління кризовими явищами необхідно застосовувати різні методи їх систематизації та класифікації, зокрема:

- аналіз ризиків: оцінка ймовірності виникнення різних типів кризових явищ і їх потенційних наслідків;
- моніторинг і прогнозування: постійне спостереження за розвитком ситуацій та прогнозування можливих сценаріїв розвитку криз;

— створення карт кризових ризиків: візуалізація даних про ризики на карті для полегшення аналізу та планування заходів;

— інформаційна підтримка: забезпечення доступу до актуальної і достовірної інформації про кризові явища для всіх зацікавлених сторін.

Систематизація кризових явищ має важливе значення для забезпечення соціальної безпеки, оскільки дозволяє: підвищити ефективність антикризового публічного управління кризами (завдяки більш точній оцінці ризиків і прогнозуванню розвитку ситуацій); забезпечити координацію дій між суб'єктами антикризового публічного управління на національному і міжнародному рівнях; зменшити негативні наслідки шляхом своєчасного вжиття запобіжних і реагуючих заходів; підвищити готовність суспільства до дій в умовах кризових ситуацій через навчання й інформування населення.

Дійсно функції державного управління зазвичай реалізуються через організаційно-правові форми, які поділяються на два блоки: правові та організаційні. Важлива роль методів управління полягає в створенні умов для чіткої організації процесу державного управління, використанні сучасної техніки та передових технологій для організації управлінського процесу і забезпеченні його максимальної ефективності. Засоби державного управління можуть бути технічними, спеціальними, інформаційними та комунікаційними. Різноманітність методів і засобів державного управління дозволяє зробити процес управління гнучким, динамічним та ефективним. Ми погоджуємося із В.Шарим [8], що при зростанні ризиків і виникненні кризових ситуацій в системі забезпечення соціальної безпеки слід використовувати особливі технології під час формулювання та реалізації цілей антикризового публічного управління, зокрема, антикризових технологій як специфічного, цілеспрямованого, нестандартного процесів. Потрібно виконати в логічній послідовності взаємопов'язані управлінські функції щодо розв'язання ключових проблемних питань, використовуючи форми, методи, принципи, засоби, ресурси державного управління; застосовувати конкретні технології і типи реакцій керівної системи соціальної безпеки на види і фази криз потрібно із урахуванням цільової орієнтації органів управління. Важливо трансформувати потенційні ризики на нові можливості, при цьому слід обрати вірну стратегію антикризового публічного управління, тобто знизити ризик, уникати криз та мінімізувати рівень їх впливу на суб'єкт управління досліджуваної системи. Кризи в системі не варто заперечувати, слід проводити попередній аналіз, знаходити дієві моделі компромісів, розробити ефективні технології взаємодій між органами публічної влади і громадянським суспільством.

Розглянемо детальніше антикризові технології, які є сукупністю методів, засобів, процедур, інструментів, що застосовуються для попередження, виявлення, оцінки й подолання криз, зокрема в системі соціальної безпеки. Вони охоплюють широкий спектр заходів, від інформаційних технологій до організаційних і адміністративних рішень.

Серед ключових антикризових технологій виокремимо:

— інформаційні технології, які є основою сучасного антикризового публічного управління, оскільки за-

безпечують швидкий обмін даними, моніторинг ситуації і прогнозування розвитку подій. До них слід віднести: системи раннього попередження (автоматизовані системи, що виявляють ознаки наближення кризи та попереджають відповідні служби); геоінформаційні системи (технології, що використовують географічні дані для відстеження та аналізу кризових ситуацій); системи управління інформацією в надзвичайних ситуаціях (інтегровані платформи для збору, обробки й аналізу інформації про надзвичайні ситуації);

— організаційні технології, які включають заходи з координації дій суб'єктів антикризового публічного управління й забезпечення ефективного розвитку всіх елементів системи; кризові центри (спеціалізовані органи, що координують дії державних служб та організацій під час кризи); плани реагування на надзвичайні ситуації (детальні інструкції щодо дій у випадку кризи, що охоплюють всі аспекти реагування та відновлення); навчання і тренінги (регулярне проведення навчальних заходів для підвищення готовності персоналу та населення до дій в умовах кризи);

— технології моніторингу та прогнозування, які є важливими елементами антикризового управління, оскільки дозволяють виявляти загрози на ранніх стадіях та вживати запобіжних заходів, зокрема: системи спостереження (мережі датчиків та інших засобів спостереження, що забезпечують постійний моніторинг потенційно небезпечних об'єктів і зон); аналіз даних (використання сучасних технологій аналізу даних для виявлення тенденцій та прогнозування імовірних сценаріїв розвитку кризових ситуацій); сценарне моделювання (розробка та аналіз імовірних сценаріїв розвитку криз для підготовки відповідних планів дій);

— комунікаційні технології (ефективна комунікація є ключовим елементом антикризового публічного управління і дозволяє забезпечити координацію дій та інформування населення), зокрема системи оповіщення (технології, що забезпечують швидке та масове оповіщення населення про небезпеку та необхідні дії); соціальні мережі (використання платформ соціальних мереж для поширення інформації та зворотного зв'язку з населенням); мобільні додатки (спеціалізовані додатки для смартфонів, що надають інформацію про поточні загрози та рекомендації щодо дій).

Всі зазначені вище антикризові технології сприяють досягненню ключових цілей антикризового публічного управління в системі забезпечення соціальної безпеки, таких як:

— забезпечення безпеки населення: завдяки своєчасному виявленню загроз та оперативному реагуванню;

— зменшення соціальної напруженості: через ефективну комунікацію та надання підтримки вразливим верствам населення;

— збереження стабільності суспільства: шляхом координації дій різних служб та організацій;

— відновлення після кризи: через впровадження заходів з відновлення інфраструктури та нормалізації життєдіяльності населення.

Серед принципів антикризового управління вчені виокремлюють принципи: "загальні для системи публічного управління (економічної ефективності; соціальної

відповідальності; розмежування функцій управління; орієнтації на споживача; системності (враховує підсистеми органів державної влади)) та специфічні для антикризового управління (планування та розробка спеціальних програм стратегічного характеру; постійного моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища; цілеспрямованість процесу управління; безперервності; оперативності та достовірності вхідної інформації; комплексності тощо)" [2, с. 10—11].

В умовах воєнного стану, на нашу думку, антикризове публічне управління системою забезпечення соціальної безпеки повинно базуватися на таких принципах:

- оперативність (швидко реагувати на зміну ситуації і негайно вживати заходи);
- комплексність (враховувати всі аспекти соціальної безпеки, включаючи економічні, медичні, психологічні, правові тощо);
- координації (забезпечення співпраці між органами влади, громадськими організаціями та міжнародними партнерами);
- гнучкості (здатності адаптуватися до швидкозмінних умов та вчасно змінювати стратегію);
- прозорості (забезпечення відкритості, підзвітності влади перед населенням).

Іманентні ознаки антикризового публічного управління вказують на те, що таке управління носить системний, комплексний характер і направлене на запобігання або ліквідацію несприятливих загроз шляхом розробки і реалізації стратегічних програм, що повною мірою використовують потенціал сучасного управління, носять стратегічний характер, усувають тимчасові проблеми, дозволяють утримувати і посилювати позиції за всіх обставин і покладатися, насамперед, на власні ресурси.

Дійсно в умовах кризи головним завданням державного управління є розробка антикризової програми оперативного реагування, впровадження оптимальних процедур пошуку і узгодженого прийняття управлінських рішень на всіх рівнях, з урахуванням реальних можливостей корегування помилок. Основна мета антикризового управління — це раннє розпізнавання ознак кризових ситуацій [7].

Для ефективного антикризового публічного управління в умовах воєнного стану необхідно розробити та впровадити ряд стратегій:

- розробка планів евакуації (забезпечення безпечного переміщення населення з небезпечних зон);
- підтримка життєзабезпечуючої інфраструктури (забезпечення безперебійної роботи медичних закладів, постачання води, електроенергії та продуктів харчування);
- забезпечення правопорядку (посилення заходів безпеки для запобігання мародерству та інших злочинів);
- соціальна підтримка (надання допомоги вразливим верствам населення, включаючи біженців, дітей, людей похилого віку та осіб з інвалідністю).

Слід враховувати, що складність у розробці стратегії і тактики антикризового публічного управління є в тім, що, з одного боку, стратегічні рішення, направлені на запобігання кризи, мають прийматися і впроваджу-

ватися на ранніх стадіях, коли процес розвитку кризи ще не став незворотним і не набрав кумулятивного характеру, з іншого боку, рішення, прийняті на ранніх стадіях, засновані на слабких і недостовірних сигналах про появу несприятливих тенденцій [4].

Серед основних методів антикризового публічного управління доцільно виділити наступні:

- моніторинг та прогнозування (постійний збір та аналіз даних для виявлення потенційних загроз та їх попередження);
- інформаційна підтримка (надання населенню достовірної інформації щодо поточної ситуації та рекомендацій дій);
- навчання та тренінги (підготовка населення та служб екстреного реагування до дій в умовах воєнного стану);
- міжнародна співпраця (залучення міжнародних організацій та партнерів для отримання додаткових ресурсів та підтримки).

Досягнення цілей державного антикризового публічного управління здійснюється через реалізацію комплексу функцій із дотриманням принципів та використанням методів і форм державного управління. На практиці важливим є зв'язок між принципами та методами управління. Ефективне застосування принципів антикризового публічного управління сприяє досягненню системності управління [8].

В практичній діяльності антикризове публічне управління системою забезпечення соціальної безпеки вимагає, щоб криза мінімізовувала, зокрема соціальні, економічні та інші втрати. Розглянуті вище методи антикризового публічного управління є комплексом заходів, що реалізуються послідовно із метою мінімізації/подолання криз і пом'якшення їхніх негативних наслідків. Тому важливим є "прогнозування криз та діагностика потенційних криз як форма гіпотетичного розуміння майбутнього, що розкриває сукупність впливу чинників, що здійснюють вплив на розвиток об'єкта управління" [8].

Антикризове публічне управління системою забезпечення соціальної безпеки вимагає розробки цілеспрямованих антикризових технологій для усунення причин криз в цій системі і суспільстві в цілому, оптимізуючи взаємодію громадянського суспільства, влади і бізнесу, де кожна сторона несе свою відповідальність.

Технології антикризового публічного управління системою забезпечення соціальної безпеки слід розробляти враховуючи конкретні обставини. Такі технології включають сукупність методів і процесів циклічної цільової суб'єктної діяльності, спрямованих на зміну стану об'єкта та досягнення заздалегідь визначених результатів. Вони також містять систему методів і методик для виявлення та використання прихованих потенціалів соціальної системи відповідно до її цілей розвитку, соціальних нормативів і стандартів. Особливістю технологій антикризового публічного управління є їх практична спрямованість на конкретні дії, рішення, ресурси та заходи [8].

Вдосконалення антикризового публічного управління із застосуванням антикризових технологій в системі забезпечення соціальної безпеки передбачає:

- оптимізацію цих процесів у практичній діяльності органів влади і місцевого самоврядування, спрямовані

на підвищення результативності, ефективності діяльності;

— розробку та реалізацію антикризових стратегій, концепцій та програм, що спрямовані на удосконалення соціальної політики;

В антикризових документах слід забезпечити наступні аспекти: чітке визначення цілей і пріоритетних напрямків антикризової діяльності; формування команди професіоналів; планування й розробку проекту антикризового документу; узагальнення основних параметрів проекту такого документу; постійну дискусію щодо можливих альтернатив його реалізації; упровадження проекту; оцінку та оприлюднення очікуваних результатів антикризового документу [8].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Антикризове публічне управління забезпеченням соціальної безпеки в умовах воєнного стану є важливим завданням для держави та суспільства. Ці питання в контексті вирішення важливих соціальних проблем ще недостатньо досліджені. Систематизація кризових явищ у системі забезпечення соціальної безпеки є ключовим елементом антикризового публічного управління. Вона дозволяє більш ефективно оцінювати ризики, прогнозувати розвиток ситуацій та розробляти відповідні стратегії реагування. У результаті цього можна зменшити негативні наслідки для суспільства та забезпечити стабільність в умовах воєнного стану. Антикризові технології є невід'ємною частиною системи антикризового публічного управління системою забезпечення соціальної безпеки. Вони дозволяють оперативно та ефективно реагувати на кризи, мінімізувати їх негативні наслідки та забезпечувати стабільність суспільства в умовах криз. Використання сучасних інформаційних, організаційних, моніторингових і комунікаційних технологій значно підвищує спроможність публічних органів справлятися з викликами, що виникають в умовах криз.

Ефективне управління вимагає системного підходу, що включає розробку стратегій, застосування відповідних методів та координацію дій між суб'єктами. Антикризове публічне управління системою забезпечення соціальної безпеки має бути націлено на швидке виявлення ознак кризи в системі, створення належних умов для його своєчасного подолання, щоб забезпечити відновлення критично важливих функцій системи. В умовах війни важливо зберігати стабільність та забезпечувати захист населення, що дозволить мінімізувати негативні наслідки для суспільства та швидше відновити нормальне життя після завершення конфлікту.

Література:

1. Безверхнюк Т. М., Сенча І. А., Сивак Т. В. Державний механізм антикризового управління на засадах проектного підходу: обґрунтування предметного поля. Технології та механізми державного управління. С. 23—29. URL: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol2/6.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).

2. Корженко В. В., Мельтюхова Н. М., Миронова Н. С. та ін. Антикризові стратегії в державному управлінні: метод. реком. К.: НАДУ, 2008. 52 с.

3. Офіційний сайт Державної служби України з надзвичайних ситуацій URL: <https://dsns.gov.ua/> (дата звернення: 11.05.2024).

4. Сапа Н. В. Теоретико-методологічні засади механізму антикризового державного управління. Гуманітарний вісник ЗДІА. Запоріжжя: Вид-во ЗДІА, 2009. № 38. С. 106—116.

5. Сивак Т. Аналіз методологічних підходів до антикризового управління в публічній сфері. Актуальні проблеми державного управління. 2015. Вип. 3 (спец. вип.). Одеса: ОРІДУ. С. 234—241.

6. Сидорчук О. Г. Соціальна безпека: державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 492 с.

7. Ткачова Н. М. Розробка ефективного державного механізму антикризового управління. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2015/26.pdf (дата звернення: 04.06.2024).

8. Шарий В. І. Антикризові технології як механізм реалізації цілей державного управління: дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Національна академія держ. управління при Президенті України. К., 2006. 181 с.

References:

1. Bezverkhnuk, T.M., Sencha, I.A. and Syvak, T.V. (2021), "The state mechanism of anti-crisis management based on the project approach: justification of the subject field". *Tekhnolohii ta mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia*, pp. 23—29, available at: <https://nuchu.edu.ua/stsientsearchive/PublicAdministration/vol2/6.pdf> (Accessed 1 June 2024).

2. Korzhenko, V.V., Mel'tiukhova, N.M., and Myronova, N. S. (2008), *Antykryzovi stratehii v derzhavnomu upravlinni* [Anti-crisis strategies in public administration], NADU, Kyiv, Ukraine.

3. Official website of the State Emergency Service of Ukraine (2024), available at: <https://dsns.gov.ua/> (Accessed 11 May 2024).

4. Sapa, N.V. (2009), "Theoretical and methodological foundations of the mechanism of anti-crisis public administration", *Humanitarnyj visnyk ZDIA*, vol. 38, pp. 106—116.

5. Syvak, T. (2015), "Analysis of methodological approaches to anti-crisis management in the public sphere", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*, vol. 3, pp. 234—241.

6. Sydoruk, O.H. (2018), *Sotsial'na bezpeka: derzhavne rehuliuвання ta orhanizatsijno-ekonomichne zabezpechennia* [Social security: state regulation and organizational and economic support], LRIDU NADU, L'viv, Ukraine.

7. Tkachova, N.M. (2015), "Development of an effective state mechanism of anti-crisis management", available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2015/26.pdf (Accessed 4 June 2024).

8. Sharyj, V.I. (2006), "Anti-crisis technologies as a mechanism for realizing the goals of state administration", Abstract of Ph.D. dissertation, Public administration, Natsional'na akademiia derzh. upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 26.07.2024 р.

УДК 336.5

В. А. Криклій,
к. е. н., Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0005-9122-2286>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.211

СОЦІАЛЬНЕ ТА ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ГЕНЕЗИС, СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

V. Kryklii,
PhD in Economics, Taras Shevchenko Kyiv National University

SOCIAL AND PENSION ENSURANCE: GENESIS, ESSENCE AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT IN UKRAINE

Статтю присв'ячено актуальним проблемам соціального та пенсійного забезпечення в Україні. Автор підкреслено, що це той чинник, від якого залежить цивілізаційний розвиток будь-якого суспільства та який набуває особливої уваги у складних умовах сьогодення, оскільки це засіб збереження стабільності і злагоди в суспільстві та інструмент, за допомогою якого держава може впливати на рівень життя людей та отримувати підтримку урядового курсу. У статті проведено глибокий аналіз еволюції наукових поглядів на соціально-економічну сутність цих понять, визначено їх зміст, складові, відмінності та їх контроверсійну природу. Дослідження також висвітлює еволюцію підходів та джерел соціальної підтримки населення. Зазначено, що перш, ніж дійти до свого сучасного стану, системи пенсійного забезпечення розвинутих країн світу пройшли складний та тривалий шлях розвитку, який веде ще з давніх давен. Автор зазначає, що у міру становлення розвитку громадських стосунків, людство прагнуло створити такий устрій суспільства, який дозволяв би забезпечити справедливе й матеріальне благополуччя для усіх індивідів. Також розглянуто еволюцію процесу розвитку форм, методів, механізмів і систем соціального захисту та пенсійного забезпечення населення. Досліджено світовий досвід існуючих систем пенсійного забезпечення в розвинутих країнах. Особливу увагу приділено визначенню ролі і місця пенсійного забезпечення в політиці соціальної держави. На основі проведеного аналізу було окреслено основні принципи подальшого розвитку пенсійного забезпечення, а також методологічні підходи до подальшого реформування системи соціального та пенсійного забезпечення на сучасному етапі розвитку України, зокрема, щодо необхідності диференційного підходу до різних верств та груп населення, розробки законодавчо закріплених економічних прав і соціальних гарантій пенсійного забезпечення на всіх рівнях економічної діяльності. Наголошено на комплексному підході й використанні різних методів і важелів в ході реалізації реформування діючої системи соціальної підтримки населення, а також на неможливості її проведення у відриві від реформи заробітної плати і системи оподаткування, без розвитку фінансової інфраструктури економіки та підйому кожного виду економічної діяльності.

The article is devoted to current problems of social and pension ensurance in Ukraine. The author emphasizes that this is the factor on which the civilizational development of any society depends and which is gaining special attention in today's difficult conditions, since it is a means of maintaining stability and harmony in society and a tool by which the state can influence the standard of living of people and to receive support from the government course. An in-depth analysis of the evolution of scientific views on the socio-economic essence of these concepts was carried out, their content, components, differences and their controversial nature were determined. The study also highlights the evolution of approaches and sources of social support for the population. It is noted that before reaching its current state, the pension systems of the developed countries of the world went through a difficult and long development path, which has been going on since ancient times. The author notes that as social relations developed, humanity strove to create such a system of society that would ensure fair and material well-being for all individuals. The evolution of the process of development of forms, methods, mechanisms and systems of social and pension provision of the population is also considered. The world experience of existing pension systems in developed countries is studied. Particular attention is paid to determining the role and place of pension in the policy of the welfare state. Based on the analysis, the main principles of the further development of pension ensurance were outlined, as well as methodological approaches to the further reform of the social

and pension insurance system at the current stage of development of Ukraine, in particular, regarding the need for a differential approach to different strata and groups of the population, the development of legally established economic rights and social guarantees of pension insurance at all levels of economic activity. The comprehensive approach and the use of various methods and levers during the implementation of the reform of the current system of social support of the population, as well as the impossibility of carrying out the reform of the pension system in isolation from the reform of wages and the taxation system, without the development of the financial infrastructure of the economy and the rise of every type of economic activity are emphasized.

Ключові слова: пенсії, заробітна плата, рівень життя соціальний захист, соціальне забезпечення, пенсійне забезпечення, пенсійна реформа.

Key words: pensions, salary, standard of living, social protection, social insurance, personal insurance, pension reform.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Соціальне та пенсійне забезпечення — невід'ємна складова політики держави, відповідальної за добробут, розвиток і безпеку своїх громадян. Це той чинник, від якого залежить цивілізаційний розвиток будь-якого суспільства. З'ясування сутності соціального та пенсійного забезпечення, їх місця в політиці соціальної держави набуває особливої актуальності у складних умовах сьогодення, адже соціальний захист — це засіб збереження стабільності та злагоди в суспільстві, що трансформується, інструмент, за допомогою якого держава може впливати на життя людей, отримує підтримку урядового курсу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У науковій літературі існує значна кількість наукових робіт, присвячених питанням соціального та пенсійного забезпечення. Теоретичні та методологічні засади цієї проблематики закладені в роботах Платона, Т. Мора, Т. Компанелли, А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, А. Маршалла тощо. Вагомий внесок у розвиток теоретичних засад у цій сфері на сучасному етапі зробили такі вчені, як В.Д. Базилович, Е.М. Лібанова, І.О. Лютий, В.І. Міфценко, С.В. Науменкова, В. Рудик, А.В. Федорченко, О.В. Ярошенко та ін. Проте багато аспектів соціально-економічної сутності пенсійного забезпечення, його складових та принципів на сучасному етапі залишаються дискусійними або недостатньо дослідженими. Теоретична та практична значимість розробок у цій області зумовлює необхідність подальшого розширення та поглиблення наукових досліджень.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної роботи є дослідження соціально-економічної сутності соціального й пенсійного забезпечення, виокремлення їх складових та принципів функціонування, а також визначення актуальних проблем та шляхів їх подальшого розвитку в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Здійснення реформи соціального та пенсійного забезпечення є одним з найважливіших завдань, що стоїть сьогодні перед кожною країною. Від того, як буде вирішено це завдання, залежить рішення багатьох актуальних макроекономічних й соціальних проблем, оскільки стан діючої системи соціального та пенсійного забезпечення є однією з найгостріших соціально-економічних проблем. Поняття "соціальний захист" у широкому розумінні визначають як діяльність держави, спрямовану на забезпечення формування й розвиток повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження у житті. А у вузькому розумінні визначають як сукупність економічних і правових гарантій, що забезпечують додержання найважливіших соціальних прав та рівня життя громадян [1, с. 83].

Соціальний захист, на відміну від соціального забезпечення, передбачає гарантії щодо охорони праці, здоров'я, навколишнього середовища, оплати праці та інші заходи, необхідні для нормальної життєдіяльності людини й функціонування держави. Соціальне забезпечення у порівнянні із соціальним захистом є вужчим поняттям і позначає практику виплати пенсій, соціальної допомоги, соціального догляду. Виходячи з міжнародних стандартів соціальне забезпечення включає також право на медичну допомогу, медичне страхування, державну підтримку сім'ї, материнства і дитинства, утримання й виховання за державні кошти дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування [2]. Можна зустріти й ширше тлумачення соціального забезпечення, що дозволяє говорити не лише про розбіжності в поглядах науковців, а й про близьке смислове навантаження понять "соціальний захист" та "соціальне забезпечення". Зокрема, Б. Стичинський відносить до предмета права соціального забезпечення такі види розподільчих відносин: забезпечення пенсіями; забезпечення допомогою різних категорій громадян; соціальне обслуговування осіб похилого віку й непрацездатних громадян; безплатне медичне обслуговування й лікування; санаторно-курортне лікування; соціальна допомога сім'ям, які мають дітей; забезпечення житлом за рахунок державного чи

комунального житлового фонду; надання освітніх послуг й безплатної чи пільгової можливості користуватися досягненнями культури тощо [3, с. 86—87].

Проведений аналіз дозволяє, на наш погляд, виділити такі основні напрямки в трактуванні поняття "соціальне забезпечення": як форми контролю держави за додержанням соціально прийнятого рівня життя та як сукупності дій та заходів щодо механізму реалізації державно — управлінських рішень. Виходячи з вищевказанного, основними завданнями соціального забезпечення в Україні, на наш погляд, є: забезпечення мінімального рівня заробітної плати, її індексації згідно з прожитковим мінімумом, встановленим Верховною Радою України; задоволення належного рівня охорони здоров'я та освітньо-культурних потреб задля всебічного розвитку особистості; захист купівельної спроможності малозабезпечених громадян; вирівнювання рівнів життя окремих категорій населення тощо.

Спільним для зазначених відносин є те, що вони мають майновий характер, виникають у зв'язку з обов'язковим забезпеченням за рахунок держави осіб, які цього потребують, і не передбачають взаємних матеріальних зобов'язань з боку громадян. Їх сукупність становить предмет права соціального забезпечення [3, с. 87].

Особливо хотілося б зосередитись на пенсійному забезпеченні, як важливої складової соціального забезпечення. Криза, яку переживає державна пенсійна система сьогодні значною мірою криється в самій системі пенсійного забезпечення, а також в законодавстві, яким вона закріплюється. До актуальних проблем у цій сфері, на наш погляд, можна віднести: недосконалість взаємин пенсійного і державного бюджетів; індексація пенсій, що не враховує наявності фінансових джерел; нераціональна структура пенсійних прав, значну долю у яких займають пільги для безлічі професій.

Проблеми, що створилися, обумовлюють необхідність вдосконалення існуючої системи пенсійного забезпечення. А концепція пенсійної реформи пропонує перехід від розподільної до накопичувальної системи фінансування пенсій. Крім того, у багатьох країнах світу специфіка її побудови пенсійної істотно впливає на рівень заощаджень, а тим самим на масштаби інвестиційного процесу.

Слід також зазначити, що перш, ніж дійти до свого сучасного стану, пенсійні системи розвинених країн світу пройшли свій складний тривалий шлях розвитку, який веде ще з давніх давен. До теперішнього часу людство, у міру становлення і розвитку громадських стосунків, прагнуло створити такий устрій суспільства, який дозволив би забезпечити справедливість, свободу, матеріальне благополуччя і щасливе життя для усіх індивідів. У наукових роботах вчених різних економічних шкіл і напрямів розглядалося питання соціальної підтримки населення (особливо непрацездатної його частини). На цю проблему звертали увагу у своїх працях, зокрема: Платон, Аристотель, Т. Мор, А. Сміт, Т. Кампанелла, Д. Рикардо, К. Маркс, А. Маршалл та ін [5—8].

В основі будь-якої соціальної політики суспільства, навіть тоді, коли в суспільстві ще немає самого поняття "соціального захисту," лежить боротьба з бідністю. Бідність — явище, яке в історії нашої планети було вла-

стиво усім людським цивілізаціям. Воно має імовірнісну і відносну природу, чинить в більшості своїй негативний вплив на усе суспільство, а тому вимагає певної діяльності усього суспільства по його мінімізації.

Навіть вже в первісному суспільстві виявляються мрії про матеріальний достаток, про злагоду індивідів один з одним. У цей період проявляються такі необхідні для виживання та розвитку суспільства людські якості, як людська солідарність, взаємодопомога в праці, а не егоїзм окремої особи.

В процесі еволюції людського суспільства, перемагав той вид, в якому найбільше було розвинене почуття взаємної підтримки. Переважно виживали в тому середовищі, де почуття колективного самозбереження брало гору над почуттям особистого.

В міру появи і розвитку приватної власності на засоби виробництва, виникає і зміцнюється держава, що охороняє її. У думках стародавніх вчених, виникають мрії про утопічний громадський устрій, який забезпечив би щастя для усіх і кожного на основі міцної і справедливої державної влади. Так, наприклад, класична доктрина Платона і Аристотеля ґрунтується на управлінні державою. Платон був "першим політичним ідеологом, що мислив в термінах класів," — вважає Карл Поппер [6]. Роздумуючи над розподілом людей на багатих і бідних Платон вважав, що держава складається як би з двох держав: одну складають бідні, другу — багаті, і усі вони живуть разом, роблячи один одному усілякі підступи. Таке товариство людей переслідує страх і невпевненість, здорове суспільство має бути іншим. У своїй праці "Держава" Платон припускав, що нове, науково — спроектоване суспільство здійснюватиме не тільки принципи справедливості, але і забезпечуватиме соціальну стабільність і внутрішню дисципліну. Саме таким він уявляв собі суспільство, кероване правителями [6].

Аристотель у своїй праці "Політика" [7] також розглядав питання про соціальну нерівність. Він писав, що в усіх державах є три класи: один клас — дуже багатий; інший — дуже бідний, а третій — середній. Третій — найкращий, оскільки його члени за умовами життя найбільш здатні наслідувати раціональні принципи. На його думку, з бідняків виростають злочинці, а з багатів — шахраї. Роздумуючи про стабільність держави, він відмічав, що необхідно думати про бідних, бо у державі, де безліч бідняків виключено з управління, неминуче буде багато ворогів. Адже бідність породжує бунт і злочини там, де немає середнього класу, а бідних величезна більшість, внаслідок чого виникають ускладнення, і держава приречена на загибель. Аристотель виступав як проти влади бідняків, позбавлених власності так і проти егоїстичного правління багатих плутократії. На його думку, краще б суспільство формувалося з середнього класу, оскільки держава керується краще всього, коли цей клас численніший і сильніший, ніж обидва інших, разом узятих бо забезпечується громадська рівновага.

Епоха Відродження принесла людству утопічний соціалізм, опис ідей якого бере початок з книги "Утопія" Т. Мора [8]. Його ідеальний громадський устрій на острові Утопія по своєму державному устрою наближається до республіки, де нема ні приватної власності,

ні бідних та багатих, а продукти харчування і вироби ремісників отримуються безкоштовно з міських ринків. Усі працюють по 6 годин на добу, а свій вільний час використовують на фізичний і інтелектуальний розвиток. Люди ж на виборних посадах стежать, щоб усі займалися корисними справами.

Подальший розвиток ідеї утопічного соціалізму отримав у книзі "Місто Сонця" Т. Кампанелли [8], де описана громада без приватної власності і класів. При цьому розподіл матеріальних благ є зрівняльним. Зміст ідей соціальних утопій зводиться до забезпечення соціальної справедливості суспільства через відношення до людини як до особи шляхом забезпечення соціального захисту кожного члена суспільства на основі права на працю, а також рівності у використанні громадського майна і загальних результатів праці, гідного забезпечення старості. При цьому бажаного результату можна досягти тільки на основі раціонального керівництва усіма процесами в суспільстві.

Ідеї соціальної справедливості отримали подальший розвиток в працях А. Сміта, К. Маркса і інших учених [4; 5]. Висновки А. Сміта зводилися до того, що незалежно від підтримки уряду та якості його роботи, існує незалежний суспільно — координаційний механізм, регулюючий економічні процеси в суспільстві. Причому механізм настільки сильний, що всі урядові заходи, що йдуть з ним урозріз виявляються зведеними нанівець. В основі цього механізму, як вважав А. Сміт, лежить егоїзм людей. Підтвердженням чому є безліч прикладів з наших днів. Так, зокрема, на початку 80-х років, для купівлі більшості предметів споживання громадянам Польщі доводилося вистояти довгі черги. Тоді уряд ввів порядок, згідно з яким кожне третє місце в черзі відводилося для вагітних жінок і інвалідів. В наслідок чого, більшість жінок почали стверджувати, що вони вагітні, а інваліди, що мають посвідчення, стали "торгувати" своєю пільгою. Тому це урядове рішення мало негативні наслідки.

А. Сміт в 1776 році опублікував результати свого аналізу в книзі "Дослідження про природу і причини багатства народів". На думку А. Сміта [5, с. 196—235], виходячи з його ідей природного порядку, усі люди у своїх діях керуються тільки прагненням до особистої вигоди, роблячи один одному послуги, обмінюючись працею й її продуктами. Важливо відмітити що, переслідуючи особисту вигоду, кожна людина сприяє інтересам усього суспільства — зростанню продуктивних сил. Саме розподіл праці зв'язує людей егоїстів і індивідуалістів в єдине суспільство. В цілому, погоджуючись з ідеями А. Сміта слід зазначити, що історії відома значна кількість прикладів, коли люди безкорисливо допомагали іншим, про що свідчать різні меценатські рухи у всьому світі.

К. Маркс, у своїх працях сформулював і послідовно проводив думку про те, що джерелом соціального розвитку виступає боротьба між антагоністичними громадськими класами [5, с. 348—380]. По К. Марксу класи виникають і протиборствують на основі різного положення і різних ролей, що виконуються індивідами у виробничій структурі суспільства. Сам К. Маркс відмічав, що заслуга відкриття існування класів і їх боротьби між собою, йому не належить. Дійсно з часів Платона, коли буржуазія вийшла в XVIII столітті на сцену історії, багато економістів і філософів ввели в суспільствознавство Європи поняття "соціального класу" (А. Сміт, Е. Конди-

льяк, К. Сен-Симон, Ф. Гизо, О. Миньє та ін. [4; 5]). Проте К. Маркс, на відміну від більшості своїх попередників, спробував виявити обґрунтування класової структури суспільства на певному етапі історичного розвитку, виходячи з аналізу усієї системи економічних стосунків.

Поряд з науковими дослідженнями проблем соціальної справедливості в суспільстві йшов еволюційний процес розвитку форм, методів, механізмів і систем соціального захисту, особливо починаючи з XIX століття. Слід зазначити, що до початку епохи індустріалізації і урбанізації основну підтримку в країнах Європи літні люди отримували від своїх сімей. Однак цей метод забезпечення старості був підірваний масовою міграцією в міські центри, що сталася у кінці минулого століття (а у Великобританії істотно раніше), наслідком якої став розпад патріархальних сімей. Крім того, економічні зміни, невизначеність і відсутність належних фінансових інструментів для здійснення накопичень знижували можливості планування своєї старості.

Промисловий робочий клас почав вимагати формування нових методів вирішення проблеми забезпечення старості. Одним з таких методів стало формування суспільства взаємодопомоги і фондів взаємної підтримки, в які робітники вносили номінальну суму, а потім могли отримати з них необхідну допомогу у разі травми, смерті годувальника сім'ї або зниження працездатності при настанні старості. Але ці фонди часто страждали від некваліфікованого управління. Крім того, відсоток охоплення ними робітників був дуже незначним. У 1889 році канцлер Отто фон Бісмарк створив першу у світі загальнонаціональну і засновану на власній системі акумуляції платежів систему страхування старості, частково відвівши тим самим робочих з-під впливу соціалістів. На межі віків у європейських країнах серйозно дебатовалося питання, чи створити загальну систему пенсійного страхування за прикладом німецької або ж вужчу, яка б доповнювала заходи, що здійснюються у рамках допомоги біднякам. На користь німецького підходу було те, що ця система розв'язала проблему забезпечення усіх літніх людей, мала власну фінансову базу та не підірвала стимулів до праці і накопичення у населення. Протилежний же підхід мав той плюс, що обходився набагато дешевше, оскільки вважалося, що не всі літні люди потребують державного забезпечення [9].

Нові пенсійні системи були сформовані в Швейцарії (1949 р.), Нідерландах (1957 р.), Швеції (1960 р.), Норвегії (1966 р.) і Канаді (1966 р.) [9]. У інших країнах Європи, а також у США і в Японії відбувалося активне розширення застосування існуючих схем взагалі за рахунок додавання до вже охоплених малозабезпечених верств населення нових громадян, що відносно краще заробляють. Таким чином, на користь поколінь, що виходили на пенсію в 60—70-х роках відбувся колосальний перерозподіл прибутків від працюючих поколінь [9]. Істотне підвищення рівня державного пенсійного забезпечення в розвинених країнах призвело до того, що фінансове навантаження, пов'язане із утриманням літнього покоління, істотно зросло. На даний час витрати держав на виплати державних пенсій складають дуже істотну долю ВВП, зокрема, в Іспанії вони складають 10,4% ВВП, у Франції—14,4%, у Німеччині—10,5%, в Швеції—9,7%, в США—6,9%, у Великобританії—7,4%, в Канаді—6,0% [10].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Розглянувши еволюцію поглядів на соціально — економічну сутність соціального та пенсійного забезпечення, на наш погляд, можна виділити наступні основні принципи, на яких повинне відбуватися їх подальше реформування:

1. Наявність диференційованого підходу щодо різних верств і груп населення, виходячи з їх соціального статусу, віку, працездатності і міри економічної самостійності.

2. Механізм соціального та пенсійного забезпечення повинен формуватися не на основі державної добродійності, а як сукупність законодавчо закріплених економічних, правових і соціальних гарантій.

3. Система соціального та пенсійного забезпечення має бути інтегрованою та діяти на усіх рівнях економічної діяльності (державному, регіональному, а також на рівні окремого підприємства), з чітким визначенням прав, обов'язків і функцій кожного з них.

Слід також зазначити, що реформування пенсійної системи вимагає комплексного підходу. Неможливо реформувати пенсійну систему у відриві від реформи заробітної плати і системи оподаткування, без розвитку фінансової інфраструктури економіки та підйому кожного виду економічної діяльності.

Реформа не повинна здійснюватися за рахунок пенсіонерів і осіб передпенсійного віку, оскільки вони не мають можливості захистити себе. Утискання ж їх прав може призвести до катастрофічного падіння довіри населення як до пенсійної реформи, так і до держави як інституції. Крім того, управління пенсійною системою повинне базуватися на чіткому розмежуванні функцій, а збір пенсійних відрахувань та їх витрачання повинні знаходитися в компетенції різних органів виконавчої влади. Система соціального та пенсійного забезпечення населення повинна існувати в єдності і комплексності з системою соціальних гарантій держави, які є основою, базисом для реалізації системи соціального захисту населення, під якими розуміються: захист прав людини на вільну працю, забезпечення особистої безпеки громадян в суспільстві, створення системи життєзабезпечення, відповідні життєві стандарти тощо.

Реалізація цих завдань можлива лише за умови комплексного використання різних методів і важелів, зокрема: реалізації конституційних прав громадян на працю і допомогу з безробіття; запровадження оплати праці не нижче мінімального рівня; індексації заробітної плати в умовах зростання цін та прожиткового мінімуму; надання державної допомоги, пільг та інших видів матеріального забезпечення малозабезпеченим сім'ям та сім'ям які мають дітей; у разі досягнення пенсійного віку; тимчасової або постійної втрати працездатності; втрати годувальника тощо.

Література:

1. Шишков В. И. Будущее не для Сизифа. Экономическая модель 21 века. Николаев: НПО "Совэнергресурс", 1992. 85 с.
2. Бондар М. І. Соціальне забезпечення та соціальний захист в Україні. Економіка та суспільство. 2021.

№ 34. URL: <http://economyandsociety.in.ua/index/php/journal/viev/34>

3. Стичинський Б. Право соціального забезпечення: проблеми становлення і розвитку. Право України, 2002. № 6. С. 86—87.

4. Волошенюк В. В., Пилипенко Г. М., Пилипенко Ю. І. Історія економічних учень: навч. посіб. Дн-ск: НГУ, 2008. С. 38—39.

5. Сміт А. Дослідження про природу та причини добробуту націй. Історія економічних учень: навч. посібник / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання, 2011. С. 196-235.

6. Платон и его эпоха: К 2400 летию со дня рождения / под. ред. Ф. Х. Кессиди М.: Наука, 1979. 319 с.

7. Аристотель. Політика: в 4-х т. / перекл. О. Кислюка. К.: Основи, 2000. Т. 4. 239 с.

8. Мор Т., Кампанелла Т. Утопія. Місто Сонця. К.: Дніпро, 1988. 256 с.

9. Шестакова Е. Е. Опыт ведения многоуровневых пенсионных систем в государствах Восточной Европы и США: общие подходы и особенности. Трудовое право. 2014. № 2. 80 с.

10. Ведишева А. Пенсії в різних країнах. Світовий досвід пенсійного забезпечення. URL: <http://taslife.com.ua/blog/world-pension>.

References:

1. Shishkov, V.I. (1992), *Budushhee ne dlja Sizifa Jekonomicheskaja model' 21 veka* [The future is not for Sisyphus. Economic model of the 21st century], NPO "Sovjenergresurs", Nikolaev, Ukraine.
2. Bondar, M.I. (2021), "Social security and social protection in Ukraine", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 34, available at: <http://economyandsociety.in.ua/index/php/journal/viev/34> (Assed 23 July 2024).
3. Stychyns'kyj, B. (2006), "The right to social security: problems of formation and development", *Pravo Ukrainy*, vol. 6, pp. 86—87.
4. Volosheniuk, V.V. Pylypenko, H.M. and Pylypenko, Yu.I. (2008), *Istoriia ekonomichnykh uchen'* [The history of economic studies], NHU, Dnipropetrovsk, Ukraine, pp. 38—39.
5. Smit, A. (2011), "Research on the nature and causes of the welfare of nations", *Istoriia ekonomichnykh uchen'* [The history of economic studies], Znannia, Kyiv, Ukraine, pp. 196—235.
6. Kessidi, F.H. (1979), *Platon i ego jepoha: K 2400 letiju so dnja rozhdenija* [Plato and his era: To the 2400th anniversary of his birth], Nauka, Moscow, Russia.
7. Aristotel' (2000), *Polityka* [Politics], vol. 4, Osnovy, Kyiv, Ukraine.
8. Mor, T. and Campanella, T. (1988), *Utopiia. Misto Sontsia* [Utopia. City of the Sun], Dnipro, Kyiv, Ukraine. 56 p.
9. Shestakova, E.E. (2003), "Experience in maintaining multi-level pension systems in Eastern European countries: general approaches and features", *Trudovoe pravo*, vol. 2, 80 p.
10. Vedysheva, A. (2024) "Pensions in different countries. World experience of pension provision", available at: <http://taslife.com.ua/blog/world-pension> (Assed 23 July 2024).

Стаття надійшла до редакції 18.07.2024 р.

А. О. Магомедов,
к. і. н., здобувач кафедри історії та культури України,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5919-2340>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.216

РИЗИКИ ТА ЗАГРОЗИ ДЛЯ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

A. Magomedov,
PhD in History, Applicant of the Department of History and Culture
of Ukraine, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav

RISKS AND THREATS TO CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES AND WAYS TO OVERCOME THEM

Відновлення об'єктів критичної інфраструктури в Україні після завершення воєнного стану є першочерговою проблемою, яка потребує комплексного наукового дослідження. Воєнні конфлікти, військові агресії та терористичні акти призводять до значних пошкоджень інфраструктури, що загрожує життю та безпеці населення, а також економічному розвитку держави. Метою дослідження є визначення механізмів реалізації процесів відновлення об'єктів критичної інфраструктури в Україні після війни, а також аналіз викликів та перспектив її розвитку. Об'єктом дослідження є інфраструктурні об'єкти, які постраждали від воєнних дій, а предметом — механізми їх відновлення. Для досягнення цієї мети використовувалися різноманітні методи дослідження, включаючи аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури з питань відновлення інфраструктури після військових дій, аналітичні дослідження статистики процесів відновлення інфраструктури в Україні. Виконано аналіз сучасного стану відновлення об'єктів критичної інфраструктури в Україні, ідентифіковано ключові виклики та проблеми цього процесу, розроблено механізми їх вирішення, а також запропоновано практичні рекомендації щодо покращення ефективності відновлення інфраструктури. На основі проведеного дослідження можна зробити висновок, що успішне відновлення об'єктів критичної інфраструктури в Україні після війни потребує комплексного підходу, включаючи координацію зусиль органів влади різного рівня та ефективне використання ресурсів. Рекомендується звернути увагу на впровадження інноваційних технологій та залучення міжнародної підтримки для забезпечення стійкого відновлення інфраструктури. Автором систематизовано основні види ризиків та загроз для об'єктів критичної інфраструктури, визначена сума збитків внаслідок загроз у кількісному вимірі. У роботі ідентифіковані причини негативного впливу ризиків та руйнування критичної інфраструктури: застарілі будівельні стандарти та норми, відсутність управлінського впливу на забезпечення стійкості інфраструктури, відсутність належної підготовки організаційно — управлінських структур публічного управління.

Restoration of critical infrastructure facilities in Ukraine after the end of martial law is a priority problem that requires comprehensive scientific research. Military conflicts, military aggression and terrorist acts lead to significant damage to infrastructure, which threatens the life and safety of the population, as well as the economic development of the state. The purpose of the study is to determine the mechanisms for the implementation of the restoration of critical infrastructure objects in Ukraine after the war, as well as to analyze the challenges and prospects of its development. The object of the research is infrastructure objects that suffered from military operations, and the subject is the mechanisms of their restoration. To achieve this goal, various research methods were used, including the analysis of domestic and foreign literature on infrastructure restoration after military

operations, analytical studies of statistics of infrastructure restoration processes in Ukraine. The author performed an analysis of the current state of restoration of critical infrastructure objects in Ukraine, identified key challenges and problems of this process, developed mechanisms for solving them, and offered practical recommendations for improving the efficiency of infrastructure restoration. On the basis of the conducted research, it can be concluded that the successful restoration of critical infrastructure facilities in Ukraine after the war requires a comprehensive approach, including the coordination of the efforts of authorities at different levels and the effective use of resources. It is recommended to pay attention to the introduction of innovative technologies and the attraction of international support to ensure the sustainable restoration of infrastructure. The author has systematized the main types of risks and threats to critical infrastructure objects, determined the amount of losses due to threats in quantitative terms. The work identifies the causes of the negative impact of risks and the destruction of critical infrastructure: outdated construction standards and norms, lack of managerial influence on ensuring infrastructure stability, lack of proper preparation of organizational and management structures of public administration.

Ключові слова: відновлення інфраструктури, критична інфраструктура, стратегії відновлення, механізми відновлення інфраструктури, військова агресія, критична інфраструктура, міжнародна підтримка, пріоритети відновлення.

Key words: infrastructure restoration, critical infrastructure, restoration strategies, infrastructure restoration mechanisms, military aggression, critical infrastructure, international support, restoration priorities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ АКТУАЛЬНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Після початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну значна частина критичної інфраструктури була пошкоджена або зруйнована, вогор цілеспрямовано руйнує об'єкти критичної інфраструктури, зокрема об'єкти енергетичної сфери. У зв'язку з веденням активних бойових дій, артилерійських та ракетних обстрілів по всій території країни, багато об'єктів критичної інфраструктури, такі як енергетичні мережі, транспортні системи та водопостачання, зазнали серйозних пошкоджень або повністю зруйновані. Воєнні дії створили нагальну потребу в розробці стратегій та механізмів для відновлення критичної інфраструктури України. Сучасні тренди свідчать про необхідність ефективної організації відновлення, щоб забезпечити безпеку та життєздатність суспільства, що включає в себе не лише відновлення пошкоджених об'єктів, але й їх модернізацію для підвищення стійкості до викликів у майбутньому та відповідності сучасним європейським стандартам. Успішне відновлення критичної інфраструктури в Україні після закінчення воєнного стану потребує не лише технічних знань, але й комплексного стратегічного підходу, що враховує політичні, економічні та соціокультурні аспекти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз літературних джерел з теми відображає різноманітні підходи та дослідження в цій сфері. Такі науковці, як Охріменко О. та Попов Р. [2], Шпатакова О., Іваненко Р. та Погребиський М. [3], Паньків Н., Чернишова А. [4], Пирога І. С., Пирога М. І. [6], Шевченко С. О., та Кукурудз О. М. [8]. звертають увагу на важливість

ефективного відновлення критичної інфраструктури для стабільності та економічного розвитку країни після завершення війни. Іноземні дослідники Owens M.D. [5], Liu M., Scheepbouwer E., Giovinazzi S. [7], Porras-Gomez A.-M. [9], Kudumovic L. [10], Mori C. [11] висвітлюють досвід інших країн у відновленні після воєнних конфліктів та надзвичайних ситуацій, що може бути корисним для України при розробці своїх власних стратегій.

Загалом, літературні джерела демонструють значний інтерес до теми відновлення критичної інфраструктури в Україні після завершення війни та вказують на необхідність подальших досліджень у цій області для забезпечення сталого розвитку країни.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження механізмів організації відновлення об'єктів критичної інфраструктури в Україні після завершення війни для розробки рекомендацій щодо ефективного відновлення та забезпечення сталого розвитку країни.

Завдання дослідження:

- проаналізувати сучасний стан об'єктів критичної інфраструктури в Україні в умовах воєнного стану;
- визначити ключові виклики та проблеми, які стоять перед процесом відновлення інфраструктури;
- розглянути стратегії відновлення та їх ефективність у контексті української ситуації;
- вивчити механізми організації та координації дій для успішного відновлення об'єктів критичної інфраструктури;
- запропонувати практичні рекомендації для удосконалення стратегій та механізмів відновлення інфраструктури в Україні з метою забезпечення сталого розвитку країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

З 2014 року у період російсько-української війни в Україні об'єкти критичної інфраструктури зазнали серйозних пошкоджень та руйнувань, внаслідок повномасштабного військового вторгнення географія та масштаби руйнувань поширилися по всій країні, а тактика масованих ракетних обстрілів критичної інфраструктури, що використовується ворогом, наносить суттєві збитки економічній ситуації. Згідно з дослідженнями, найбільшу частку загальних збитків становлять втрати у житловому секторі — приблизно \$55,9 млрд., що включає у себе \$1 млрд, який підрахований внаслідок затоплень

та руйнувань житлових будинків під час підриву Каховської ГЕС. На другому місці за сумою збитків знаходиться сфера інфраструктури (транспортна, залізнична, дорожня, авіаційна та портова) — загалом \$36,6 млрд. Втрати в активах бізнесу оцінюються на рівні \$11,4 млрд. Варто зауважити, що пошкоджено або зруйновано принаймні 426 великих та середніх приватних підприємств та державних компаній. Проте кількість зруйнованих підприємств може бути великою, оскільки немає інформації щодо об'єктів на тимчасово окупованих територіях. Інфраструктурі української енергетики, за попередніми оцінками, завдано збитків на \$8,8 млрд, з яких \$638 млн становлять прямі збитки від підриву ГЕС [1]. Велика

кількість енергетичних об'єктів, водопровідних систем, транспортних вузлів та іншої критичної інфраструктури стала мішенню нападів, що призвело до значних обмежень у доступі до електроенергії, водопостачання та транспортних маршрутів для населення, про що свідчать статистичні дані двох останніх років. За статистичними даними, більше половини об'єктів критичної інфраструктури в Україні зазнали руйнувань або серйозних пошкоджень (див. рис. 1, 2).

Аналіз ситуації показує, що руйнування об'єктів критичної інфраструктури спричинило серйозні втрати для економіки та держави в цілому. Багато об'єктів, таких як електростанції, водопровідні системи, транспортні мережі

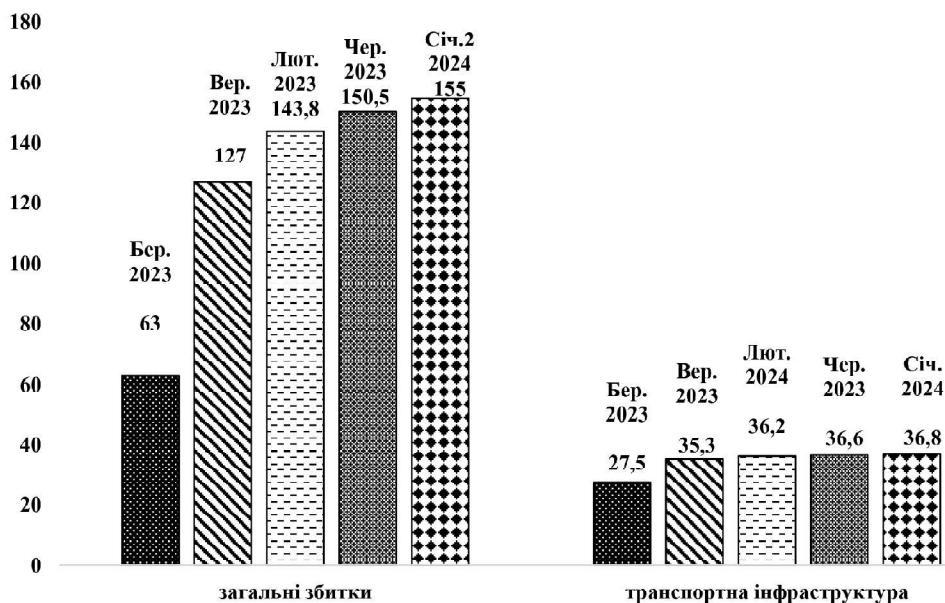

Рис. 1. Обсяги збитків критичної інфраструктури України протягом 2022–2023 років, млрд. \$

Джерело: узагальнено авторами на основі даних аналітичного центру при Київській школі економіки [1].

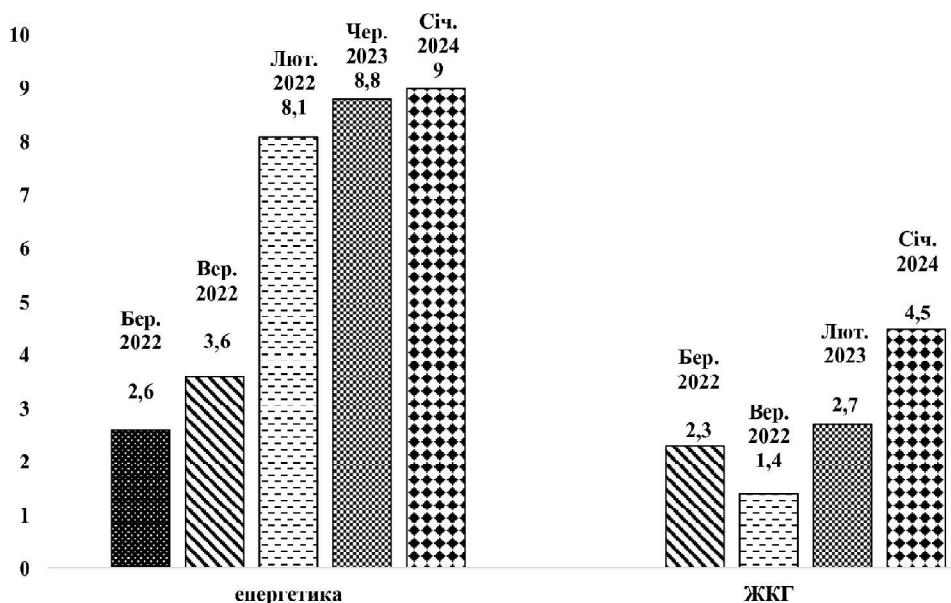

Рис. 2. Обсяги збитків енергетичної та ЖК інфраструктури України протягом 2022–2023 років, млрд. \$

Джерело: узагальнено авторами на основі даних аналітичного центру при Київській школі економіки [1].

та комунікаційна інфраструктура, залишаються позбавленими функціональності або працюють на мінімальному рівні продуктивності через руйнування та несправності [2].

У цілому, поточний стан об'єктів критичної інфраструктури в Україні на даному етапі воєнних дій свідчить про необхідність негайних заходів з відновлення та модернізації, а також про важливість ефективного координації зусиль національних та міжнародних структур для забезпечення сталого розвитку країни.

Виявлення та аналіз ключових викликів та проблем, які стоять перед процесом відновлення об'єктів критичної інфраструктури в Україні після завершення війни, є критично важливим для розробки ефективних стратегій та механізмів відновлення. Розуміння цих проблем

дозволить уникнути можливих перешкод та забезпечити ефективне використання ресурсів та зусиль для успішного відновлення інфраструктури (див. рис. 3) [3].

Відновлення об'єктів критичної інфраструктури в Україні після війни стикається з рядом серйозних викликів та проблем, включаючи руйнування, брак фінансування, недостатню координацію зусиль та загрози поновлення воєнних дій з боку РФ та терористичних атак. Для успішного відновлення необхідно забезпечити ефективне керівництво, співпрацю між різними зацікавленими сторонами та зосередженість на забезпеченні безпеки і сталого розвитку територій.

Україна після завершення війни, має необхідність розгляду різних стратегій відновлення критичної інфраструктури. Деякі із них включають централізовану стратегію, яка базується на державному контролі та фінансуванні для швидкого відновлення найбільш важливих об'єктів. Інші стратегії можуть включати децентралізований підхід, що сприяє залученню місцевих громад та приватного сектору до відновлення інфраструктури у своїх регіонах [4].

Децентралізований підхід може бути корисним у відновленні регіональних інфраструктурних об'єктів, оскільки він сприяє більшій залученості місцевих громад та підприємств до процесу відновлення. Проте, він може вимагати більшої координації та ресурсів для досягнення успіху.

Враховуючи комплексність ситуації в Україні після повномасштабного вторгнення, варто розглядати комбіновані підходи, які поєднують переваги обох стратегій. Наприклад, комбінація централізованих та децентралізованих методів може забезпечити оптимальне використання ресурсів та ефективне відновлення різних рівнів інфраструктури.

Механізми організації та координації дій є ключовими для успішного відновлення об'єктів критичної інфраструктури в Україні після завершення війни. Першим кроком у реалізації відновлювальних заходів є

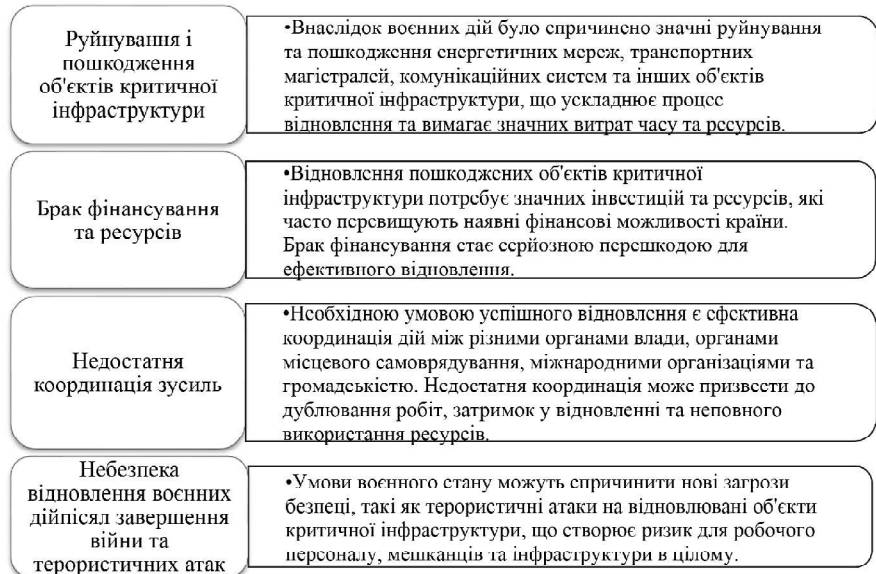

Рис. 3. Ключові виклики та проблеми, що виникають у процесі відновлення критичної інфраструктури

Джерело: власна розробка автора на основі аналізу [3].

створення централізованих організаційних структур, які б забезпечували керівництво та координацію відновлювальними процесами на національному рівні. Ці структури можуть включати спеціально утворені комітети або агентства, що відповідають за планування, моніторинг та контроль за реалізацією проектів відновлення на базі Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури України [5, 6].

Для успішного відновлення об'єктів критичної інфраструктури, доцільно також розробити механізми моніторингу та оцінки ефективності проведених заходів, що дозволить вчасно виявляти можливі проблеми та ризики, а також коригувати стратегії відновлення на основі отриманих даних та здобутого досвіду [7].

Зниження ризику пошкодження та руйнування критичної інфраструктури є необхідним завданням для системи публічного управління. Комплексний підхід включає в себе розробку політичних, технічних, соціальних і економічних заходів, спрямованих на зниження потенційних ризиків. Такі заходи можуть приймати різні форми, включаючи розробку стратегій, ухвалення законодавчих норм, розробку програм ланів готовності, впровадження програм страхування. Зниження ризику пошкодження і руйнування критичної інфраструктури має здійснюватися на різних рівнях: місцевому, регіональному і загальнодержавному, з дотриманням певних пріоритетів, що включають [8]:

1. Розуміння ризику ризиком в умовах воєнного стану.
2. Удосконалення організаційно-правових рамок управління ризиком в умовах воєнного стану.
3. Інвестування в заходи зі зниження ризику ризиком в умовах воєнного стану з метою підвищення потенціалу протидії.
4. Підвищення готовності до катастроф в умовах воєнного стану для забезпечення ефективного реагування та впровадження принципу відновлення діяльності об'єкту критичної інфраструктури після пошкодження.

Таблиця 1. Види ризиків та загроз для об'єктів критичної інфраструктури в світовому, національному масштабах

Види ризиків та загроз	Характеристика
Природні ризики та загрози, ризики катастроф, пов'язані зі зміною клімату	Ризики повеней, виверження вулканів, землетруси, смерчі, підтоплення територій тощо (серед прикладів ураган Сенді, США 2012 року зі збитками 68 млрд дол. в енергетиці, транспорті, зв'язку; великий східнояпонський землетрус 2011 року, що вивів з ладу електромережу; чилійський землетрус 2010 року зі збитками 30 млрд дол., зокрема 20,9 млрд дол. – критична інфраструктура; ісландська хмара попелу, 2010 рік та закриття аеропортів зі збитками 400 млн дол. / день).
Гібридні ризики та загрози	Поєднують як терористичні дії, так і цифрові загрози, а зловмисники використовують найбільш вразливі місця цивільної діяльності для негативного впливу на довіру до суб'єктів публічного управління щодо потенціалу захисту таких місць
Ризики терористичних атак на інфраструктуру	Найбільш вразливі сектори до терористичних атак: транспортна інфраструктура (повітряний, морський, залізничний, метро), об'єктами атак можуть бути хімічні заводи, промислові підприємства, ядерні, гідроелектростанції. Негативні наслідки: руйнування активів, систем, вихід з ладу об'єктів критичної інфраструктури, людські жертви, непридатність території до проживання.
Цифрові ризики та загрози	Різний спосіб впливу на критичну інфраструктуру: на програмне, апаратне забезпечення, вплив на попит, що потребує постійного моніторингу та відстеження цифрових загроз безпеці та стійкості критичної інфраструктури (шкідливе програмне забезпечення впливає на системи управління та контролю; програми-зловмисники вражають значну кількість комп'ютерів, можуть блокувати системи, впливати на операторів критичної інфраструктури, зумовлювати збої в роботі; бекдори в апаратних компонентах критичної інфраструктури).

Джерело: узагальнено автором за даними [5].

Заходи зі зниження ризику для об'єктів критичної інфраструктури реалізуються через:

— Посилення дій щодо зниження ризику руйнування чи пошкодження об'єктів критичної інфраструктури на національному і місцевому рівнях.

— Оцінку ризиків, підтримку раннього попередження і своєчасне впровадження відповідних контрзаходів.

— Підвищення обізнаності громадськості про ризики катастроф і про підготовку до них.

— Зниження ризику ракетних атак та їх наслідків шляхом.

— Посилення дій з підготовки до ракетних атак і реагування на них.

Важливим завданням є впровадження заходів зі зниження ризику як невід'ємної частини стратегій і програм у сфері цивільного захисту та збільшення стійкості держави до негативного впливу. Особлива увага має бути приділена забезпеченню стійкості функціонування медичних установ та інфраструктури водопостачання для надання доступу до послуг невідкладної допомоги та водопостачання в умовах можливих надзвичайних ситуацій [9].

Загалом, вдосконалення стратегій та механізмів відновлення інфраструктури в Україні після закінчення війни є складним та багатоаспектним завданням. Проте, шляхом активної співпраці між усіма зацікавленими сторонами та застосуванням комплексу заходів, можна забезпечити сталий розвиток країни та покращення якості життя громадян.

Уряди відповідають за управління ризиками та загрозами, врегулювання низки складних криз, зумовлених їх негативним впливом. Кризи можуть виникнути у зв'язку з пандемією, кліматичними ризиками та іншими природними небезпеками, кібератаками чи терористичними атаками. Найбільш критичні ризики набули транскордонного характеру, як наслідок — виникла потреба в координації різних уповноважених органів та міністерств уряду, приватного та громадського секторів для ефективного реагування на кризу.

У Таблиці 1 систематизовано основні види ризиків та загроз для об'єктів критичної інфраструктури. Причинами збільшення негативного впливу ризиків та загроз критичній інфраструктурі, які призводять до економічних втрат, руйнування критичної інфраструктури, є власне проблеми публічного управління. Ураган Сенді, США 2012 року, який спричинив збитки в розмірі 68 млрд. дол. в енергетиці, транспорті, зв'язку, зумовив такі негативні наслідки через: відсутність еволюції будівельних стандартів; об'єкти критичної інфраструктури через відсутність управлінського впливу на їх стійкість не могли протистояти цій природній загрозі; організаційно-управлінські структури не були підготовлені належним чином до вирішення проблеми взаємозалежності секторів життєдіяльності. Великий східнояпонський землетрус 2011 року, в ре-

зультаті якого виведено з ладу електромережу, призвів до таких наслідків через неврахування концепції стійкості при її проектуванні. Наслідки землетрусу в Чилі вдалося суттєво скоротити завдяки цілеспрямованому плануванню в секторі енергетики, суворим будівельним нормам, які врахували сейсмічні ризики, вжиття заходів урядом Чилі для усунення наявних вразливостей.

Відзначимо, що цифрові ризики стають все більш поширеними, серед яких:

1) шкідливе програмне забезпечення впливає на системи управління та контролю, зумовлює вразливість систем управління складними промисловими процесами (функціонування електростанцій, водо- і нафторозподільчих мереж). До таких ризиків належить, атака на електромережу в Україні у 2015 році на інструменти для часткового контролю, зумовивши порушення енергопостачання.

2) програми-зловмисники вражають значну кількість комп'ютерів, можуть блокувати системи, впливати на операторів критичної інфраструктури, зумовлювати збої в роботі. У 2017 році віруси-зловмисники NotPetya, Wannacry призвели до збоїв у роботі систем критичної інфраструктури в Європі, а саме телекомунікаційної компанії Telefonica в Іспанії, Національної служби охорони здоров'я Великої Британії, німецької залізничної компанії Deutsche Bahn.

3) бекдори в апаратних компонентах критичної інфраструктури. Ланцюги постачання критично важливих галузей — це основна сфера уваги для су-

б'єктів публічного управління, що пов'язана з цим видом ризиків. Наприклад, у зв'язку з розгортанням технологій 5G та в контексті гібридних загроз збільшується ступінь ризиків навмисного вбудовування апаратних та програмних бекдорів в системи IT постачальниками інформаційних технологій, які використовуються в роботі критично важливої інфраструктури.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Масштабні руйнування, що спричинені повномасштабною військовою агресією російської федерації проти України, визначають гостру необхідність пошуку ефективних рішень відновлення зруйнованої критичної інфраструктури. На перший план потрібно виставити важливість ефективної координації між різними рівнями управління та зацікавленими сторонами для успішного відновлення країни після війни. Загалом, важливо підкреслити, що тільки шляхом комплексного та узгодженого підходу можна досягти успішного відновлення критичної інфраструктури та забезпечити сталий розвиток України після завершення війни.

Література:

1. "Росія заплатить". Проєкт зі збору, оцінки й аналізу інформації про матеріальні втрати України від війни з Росією. Вебсайт. URL: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/> (відкритий доступ, дата звернення 28.03.2024, назва з екрану)
2. Охріменко О., Попов Р. Повоєнна відбудова України: потенціал та стратегія перетворень. Економіка та суспільство. 2022. 45. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-7>
3. Шпатакова О., Іваненко Р., Погребицький М. Перспективи відновлення критичної інфраструктури на деокупованих територіях України. Економіка та суспільство. 2022. 40. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-5>
4. Паньків Н., Чернишова А. Проблеми та перспективи відновлення України під час та після завершення російсько-української війни. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2023. № 1 (314). С. 67—79. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-314-1-9>
5. Owens M.D. Inter-state war, institutions and multinationals: insights from the Russian-Ukraine war. Multinational Business Review. 2023. Vol. 31 No. 4, pp. 496—517. <https://doi.org/10.1108/MBR-05-2022-0067>
6. Пирого І.С., Пирого М.І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право. 2023. Т. 1. Вип. 77. С. 117—123. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.18>
7. Liu M., Scheepbouwer E., Giovinnazzi S. Critical success factors for post-disaster infrastructure recovery: Learning from the Canterbury (NZ) earthquake recovery. Disaster Prevention and Management. 2016. Vol. 25 No. 5, pp. 685—700. <https://doi.org/10.1108/DPM-01-2016-0006>

8. Шевченко С.О., Кукурудз О.М. Стратегії фінансування повоєнної відбудови: виклики та перспективи для України. Академічні візії. 2024. 28. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10678026>

9. Porras-Gomez A.-M. The legal framework for the Syrian urban reconstruction. Journal of Property, Planning and Environmental Law. 2021. Vol. 13 No. 3, pp. 203—217. <https://doi.org/10.1108/JPEL-10-2020-0044>

10. Організація економічного співробітництва та розвитку. Належне врядування для забезпечення стійкості критичної інфраструктури, Огляди політики управління ризиками ОЕСР, Публікація ОЕСР, Париж. 2019. 110 с. <https://doi.org/10.1787/02f0e5a0-e>

References:

1. KSE (2022), "Russia to pay". Project on collection, assessment and analysis of information on material losses of Ukraine from the war with Russia", Available at: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/> (Accessed 4 July 2024).
2. Okhrimenko, O. and Popov, R. (2022), "Military reconstruction of Ukraine: potential and transformation strategy", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 45. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-7>
3. Shpatakova, O., Ivanenko, R. and Pohrebyts'kyi, M. (2022), "Prospects for restoration of critical infrastructure in the de-occupied territories of Ukraine", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 40. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-5>
4. Pan'kiv, N. and Chernyshova, A. (2023), "Problems and prospects of restoration of Ukraine during and after the end of the Russian-Ukrainian war", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 1 (314). pp. 67—79. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-314-1-9>
5. Owens, M.D. (2023), "Inter-state war, institutions and multinationals: insights from the Russian-Ukraine war", *Multinational Business Review*, Vol. 31, No. 4, pp. 496—517. <https://doi.org/10.1108/MBR-05-2022-0067>
6. Pyroha, I.S. and Pyroha, M. I. (2023), "The role of local self-government in reconstruction under martial law", *Naukovyy visnyk Uzhhorod's'koho universytetu: seriya: Pravo*, vol. 1, no. 77, pp. 117—123. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.18>
7. Liu, M., Scheepbouwer, E. and Giovinnazzi, S. (2016), "Critical success factors for post-disaster infrastructure recovery: Learning from the Canterbury (NZ) earthquake recovery", *Disaster Prevention and Management*, Vol. 25, No. 5, pp. 685—700. <https://doi.org/10.1108/DPM-01-2016-0006>
8. Shevchenko, S.O., and Kukurudz, O.M. (2024), "Post-war reconstruction financing strategies: challenges and prospects for Ukraine", *Akademichni viziyyi*, vol. 28. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10678026>
9. Porras-Gomez, A.-M. (2021), "The legal framework for the Syrian urban reconstruction", *Journal of Property, Planning and Environmental Law*, Vol. 13, No. 3, pp. 203—217. <https://doi.org/10.1108/JPEL-10-2020-0044>
10. OECD (2019), *Good Governance for Critical Infrastructure Resilience*, OECD Reviews of Risk Management Policies, OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/02f0e5a0-en>

Стаття надійшла до редакції 21.07.2024 р.

Л. Я. Мунтян,
к. т. н., доцент, доцент кафедри гігієни, соціальної медицини,
громадського здоров'я та медичної інформатики, ЧНУ імені Петра Могили
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8456-4564>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.222

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

L. Muntyan,
Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Hygiene,
Social Medicine, Public Health and Medical Informatics, Petro Mohyla Black Sea National University

PUBLIC ORGANIZATIONS AND SUPPLY HEALTH CARE IN UKRAINE

У статті досліджено роль громадських організацій (ГО) у забезпеченні охорони здоров'я в Україні. Проаналізовано поточний стан співпраці між ГО та державними органами в цій сфері, а також визначаються ключові виклики та перспективи розвитку даного партнерства. Слід зазначити, що громадські організації відіграють дедалі важливішу роль у системі охорони здоров'я України, доповнюючи та розширюючи можливості державних структур. Вони здійснюють різноманітну діяльність, спрямовану на покращення здоров'я населення, включаючи: адвокацію прав пацієнтів та захист їхніх інтересів; надання медичних та соціальних послуг вразливим групам населення; проведення просвітницьких кампаній та заходів з промоції здорового способу життя; участь у розробці та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я. Можна констатувати, що ефективна співпраця між ГО та державними органами влади може суттєво покращити доступність та якість медичної допомоги для населення України.

The article examines the role of non-governmental organizations (NGOs) in providing health care in Ukraine. The current state of cooperation between NGOs and state bodies in this area is analyzed, and key challenges and prospects for the development of this partnership are also determined.

It should be noted that public organizations play an increasingly important role in the health care system of Ukraine, supplementing and expanding the capabilities of state structures. They carry out various activities aimed at improving the health of the population, including: advocacy of patients' rights and protection of their interests; provision of medical and social services to vulnerable population groups; carrying out educational campaigns and activities for the promotion of a healthy lifestyle; participation in the development and implementation of state policy in the field of health care.

It can be stated that effective cooperation between NGOs and state authorities can significantly improve the availability and quality of medical care for the population of Ukraine.

The key challenges for non-governmental organizations (NGOs) in Ukraine are insufficient financing of their healthcare activities; limited access to information and resources; imperfection of the legislation regulating the activities of NGOs, as well as the weakness of coordination and cooperation between various non-governmental organizations.

However, despite some obstacles, the non-governmental organization has prospects for development: increasing funding from the state budget and from other sources; improving access to information and resources necessary for their work; improving the legislation regulating the activities of these organizations; strengthening coordination and cooperation between various organizations; increasing participation of NGOs in decision-making processes in the field of health care.

Therefore, the Ukrainian state should create favorable conditions for the development and activity of non-governmental organizations in the field of health care; organizations should combine their efforts and cooperate with each other to achieve common goals; it is also necessary to conduct a wider information campaign about the activities of NGOs and their role in the health care system of Ukraine.

Ключові слова: здоров'я, охорона здоров'я, неурядові організації, громадські організації, профілактика захворювань, оздоровлення.

Key words: health, health care, non-governmental organizations, public organizations, disease prevention, sanitation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Кожна людина прагне жити в країні, де держава гарантує кожному громадянину право на здоров'я. Здоров'я особи — це, перш за все, її власна відповідальність. Але система охорони здоров'я має забезпечити права кожного на рівні можливості для реалізації найвищого рівня здоров'я.

Охорона здоров'я в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, стикається з низкою викликів, таких як старіння населення, зростання хронічних захворювань, дефіцит фінансування та нерівність у доступі до медичної допомоги. У цих умовах неурядові (громадські) організації (НУО) можуть відігравати важливу роль у доповненні зусиль держави та покращенні здоров'я населення.

Загалом неурядові (громадські) організації є сьогодні значущою суспільною силою. Їх діяльність охоплює практично всі галузі життя людини — екологію, економіку, політику, науку, культуру, освіту, медицину. Розгалужена мережа молодіжних, професійних, дитячих, жіночих, ветеранських, релігійних НУО створюють

основу громадянського суспільства, а також є вирішальним стабілізуючим фактором, гарантом демократичного шляху розвитку суспільства [1, с. 235; 3, с. 1].

В Україні існує багато неурядових організацій, які працюють у сфері охорони здоров'я, забезпечуючи різноманітні медичні послуги та підтримку для населення. Вони часто займаються питаннями, які можуть бути недостатньо покриті державними програмами, такими як профілактика хвороб, психічне здоров'я, догляд за вразливими групами населення тощо.

Громадські організації формують усвідомлену турботу і відповідальність кожного члена суспільства про особисте і громадське здоров'я, а також дають різноманітні інструменти впливу на владу і систему, привчають їх реагувати на потреби людей.

Неурядові організації в сфері охорони здоров'я часто співпрацюють із державними установами, що дозволяє їм більш ефективно вирішувати проблеми охорони здоров'я. Така співпраця може включати спільні проекти, обмін інформацією та ресурсами, а також участь у розробці та впровадженні державних програм.

Наприклад, НУО можуть брати участь у національних кампаніях з вакцинації, проводити спільні дослідження з державними медичними установами або допо-

магати у створенні програм профілактики захворювань. Це дозволяє максимізувати вплив на здоров'я населення та забезпечити більш широкий доступ до медичних послуг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На сьогоднішній день усе більше зростає число досліджень, які свідчать про позитивний вплив НУО на охорону здоров'я. Вони можуть бути ефективними в просуванні здорового способу життя, профілактиці захворювань та наданні медичної допомоги вразливим групам населення [10, с. 2; 3, с. 1].

Науковці вважають [6, с. 3], що управління багатоканальною системою охорони здоров'я, а також її реформування неможливе без активної участі представників громадськості, працівників недержавної сфери охорони здоров'я.

Як показують дослідження [5, с. 90], найбільшою міжнародною неурядовою організацією даного напрямку є Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ). Головною метою цієї організації є сприяння забезпеченню охорони здоров'я населення усіх країн світу.

За словами Євгенії Кувшинової — виконавчої директорки ВБО "Конвіктус Україна", членкині керівного комітету "Партнерство зупинимо туберкульоз Україна" — громадським організаціям вдалося відпрацювати ефективні механізми взаємодії з державним сектором, стати повноцінними учасниками процесів формування національної та місцевої політики, зокрема і у сфері протидії туберкульозу, ВІЛ-інфекції/СНІДу. Неурядові організації здійснюють свою діяльність, націлену на те, аби лікування хворих на туберкульоз відбувалося на засадах дотримання прав людини, в недискримінаційній атмосфері, аби був безперешкодний доступ до сучасних препаратів та психологічної підтримки під час лікування [4, с. 2].

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

У процесі написання статті було поставлене завдання визначення ролі НУО у забезпеченні охорони здоров'я в Україні: аналізу поточного стану розвитку НУО в цій сфері, а також ключових викликів та можливостей для їх подальшого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У системі охорони здоров'я, як показала практика, НУО відіграють різноманітну роль. Деякі з них надають прямі медичні послуги, наприклад, людям, які живуть з ВІЧ/СНІДом або туберкульозом. Інші зосереджуються на адвокації та політиці, намагаючись вплинути на державну політику в галузі охорони здоров'я. Деякі працюють над просвітою та підвищенням обізнаності з питань здоров'я, або надають підтримку хворим та їхнім сім'ям [3, с. 1; 9, с. 3].

Як уже було зазначено вище, найбільшою міжнародною неурядовою організацією даного напрямку є ВООЗ. На сьогоднішній день ВООЗ координує міжнародне співробітництво задля розвитку та удосконалення національних систем охорони здоров'я, викорінення

інфекційних захворювань, впровадження загальної імунізації, попередження та боротьби з неінфекційними захворюваннями. Пріоритетними напрямками діяльності організації визначено охорона здоров'я матері й дитини, охорона та оздоровлення навколишнього середовища, розвиток медико-біологічних досліджень, підготовка медичних кадрів, координація фармацевтичної діяльності країн-членів організації. Особлива увага приділяється санітарній статистиці [5, с. 90].

Програмна декларація Європейського регіонального бюро ВООЗ "Здоров'я-21: політики досягнення здоров'я для всіх в Європейському регіоні ВООЗ" закликає до "створення широкого громадського руху в інтересах здоров'я за допомогою творчих і новаторських, за своїм характером, партнерських зв'язків і відносин, проведення єдиної політики та керівництва з урахуванням нових реальностей, що склалися в Європі. ...з залученням неурядових організацій, громадянського суспільства та приватного сектору до планів і програм розвитку охорони здоров'я" [8, с. 3].

В Україні налічується понад 20 тис громадських організацій різного спрямування. Дослідження показують [7, с. 26], що понад тисячу з них — громадські організації людей з інвалідністю та ветеранів. До найбільших з них відносяться: Всеукраїнське громадське об'єднання "Національна Асамблея людей з інвалідністю України" (ГС ВГО НАІУ); Всеукраїнську спілку громадських організацій "Конфедерація громадських організацій інвалідів України" (ГС "ВСГО "Конфедерація ГОІ України"); Всеукраїнську спілку громадських організацій "Національний комітет з неолімпійських видів спорту інвалідів України" (ВСГО "НКНВСІУ"); Всеукраїнську Асоціацію працездатних інвалідів, Всеукраїнське об'єднання осіб з інвалідністю тощо. Ці організації узгоджують дії та консолідують громадські зусилля, спрямовані на поліпшення становища осіб з інвалідністю в Україні; сприяють захисту конституційних прав цих осіб, підвищенню їхньої ролі й соціального статусу в суспільстві; захищають спільні інтереси своїх членів із урахуванням створення умов для соціальної адаптації та інтеграції через надання послуг і проведення заходів соціального напрямку.

Нижче розглянуто основні напрямки діяльності НУО в сфері охорони здоров'я [9, с. 1-5].

1. Профілактика захворювань та освітні програми:

— освіта та інформування — НУО проводять освітні кампанії, семінари та тренінги для населення з метою підвищення обізнаності про здоровий спосіб життя, профілактику інфекційних і неінфекційних захворювань; поширюють інформаційні матеріали та організують заходи, спрямовані на зміну поведінки людей;

— вакцинація та імунізація — деякі НУО проводять програми вакцинації, особливо у віддалених або важкодоступних районах. Вони співпрацюють із державними органами та міжнародними організаціями для забезпечення доступу до вакцин;

— скринінгові програми — НУО організують скринінгові програми для раннього виявлення захворювань, таких як рак, діабет та серцево-судинні захворювання. Це допомагає в подальшому вчасно виявляти та лікувати хвороби, що може значно підвищити шанси на успішне лікування.

2. Психічне здоров'я:

— психологічна підтримка та консультування — надання безкоштовних або доступних послуг із психологічної підтримки та консультування. НУО організовують групи підтримки, кризові центри та гарячі лінії для людей, які переживають стрес, депресію, тривожні розлади або інші психічні проблеми;

— реабілітація та терапія — послуги з реабілітації для людей, які пережили травматичні події, зокрема війни, насильство або природні катастрофи. Використовуються різні методи терапії, включаючи арт-терапію, музику, спорт та інші активності;

— підтримка ветеранів — спеціалізовані програми для ветеранів війни, які потребують психологічної реабілітації та соціальної інтеграції. Ці програми можуть включати як індивідуальну, так і групову терапію, допомогу в працевлаштуванні та адаптацію до цивільного життя.

3. Допомога вразливим групам населення:

— медична допомога безхатькам — надання медичної допомоги людям без постійного місця проживання, включаючи медичні огляди, лікування гострих захворювань, вакцинацію та профілактичні заходи. Також можуть забезпечуватися базові потреби, такі як харчування та притулок;

— підтримка дітей та сиріт — програми, спрямовані на забезпечення здоров'я дітей, особливо сиріт та дітей з малозабезпечених сімей. Вони можуть включати надання медичної допомоги, психосоціальної підтримки та освітніх послуг;

— допомога літнім людям — організація медичних та соціальних послуг для літніх людей, включаючи домашній догляд, медичні огляди та забезпечення необхідними ліками. Вони також можуть проводити заходи для соціалізації та підтримки активного способу життя серед літніх людей.

4. Реабілітація та підтримка пацієнтів:

— фізична реабілітація — НУО забезпечують реабілітаційні послуги для людей з травмами, після операцій або з хронічними захворюваннями. Це може включати фізіотерапію, заняття з терапевтичного плавання, масаж та інші методи відновлення;

— соціальна реабілітація — допомога в адаптації до життя після травм або важких хвороб. Це може включати навчання новим навичкам, підтримку у працевлаштуванні та забезпечення соціальної інтеграції;

— хоспісна та паліативна допомога — НУО надають послуги хоспісної та паліативної допомоги для пацієнтів з невиліковними хворобами. Це включає медичну допомогу, знеболення, психологічну підтримку для пацієнтів та їхніх родин.

5. Пропаганда та поширення здорового способу життя (ЗСЖ) [8, с. 2—3]:

— науково-дослідна, культурно-освітня та інформаційна діяльність щодо вироблення та поширення знань щодо ЗСЖ та пропагування його переваг серед широких верств населення та конкретних цільових аудиторій, певних соціальних груп: дітей та молоді, жінок, пенсіонерів, осіб з особливими потребами;

— генерування та підтримка громадських ініціатив спрямованих на захист та зміцнення здоров'я, поширення прихильності до ЗСЖ, поліпшення стану чинників, що

безпосередньо впливають на стан здоров'я (екологічні, соціально-економічні, санітарно-гігієнічні, медичні, соціально-психологічні чинники);

— організація та проведення масових фізкультурних заходів та спортивних змагань. Налагодження роботи спортивних та оздоровчих клубів, секцій, спортмайданчиків. Безпосередня робота з впровадження різних практик ЗСЖ та активних форм проведення дозвілля;

— профілактика соціально небезпечних хвороб (туберкульоз, ВІЛ/СНІД, наркозалежність, гепатити та інші хвороби), допомога особам ураженим цими хворобами;

— профілактика та боротьба проти шкідливих звичок (вживання наркотиків та інших психоактивних речовин, алкоголю, тютюнопаління).

В Україні є багато прикладів успішної роботи ГО в сфері охорони здоров'я:

— Всеукраїнська мережа людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом успішно лобювала уряд за розширення доступу до антиретровірусної терапії;

— асоціація "Пацієнти України" працює над покращенням якості та доступності медичної допомоги для пацієнтів;

— Український фонд боротьби з туберкульозом надає допомогу хворим на туберкульоз та їхнім сім'ям;

— ГО "Батьки за вакцинацію" — відстоює право українців не хворіти на грип, просуває ідею вакцинації проти грипу;

— програма "Молодь за здоров'я" — даний проект підтримується декількома неурядовими організаціями. Він надає молоді інформацію та ресурси для підтримки здорового способу життя; включає тренінги, спортивні заходи та психологічну підтримку;

— ініціатива "Допоможемо разом" — дана програма спрямована на підтримку людей з інвалідністю, забезпечуючи їм доступ до реабілітаційних послуг, медичного обладнання та спеціалізованих консультацій;

— партнерство "Зупинимо ТБ. Україна" — місією даної організації є сприяння впровадженню ефективних підходів до подолання епідемії туберкульозу та забезпечення доступу до ефективної діагностики та успішного лікування кожному пацієнту; зупинення передачі туберкульозу та поширення пов'язаних з ним хвороб; зменшення соціальних та економічних збитків, спричинених туберкульозом в Україні; запобігання проявам дискримінації стосовно хворих на туберкульоз та людей, які постраждали від нього. Метою діяльності організації є об'єднання зусиль членів Партнерства задля ефективного подолання епідемії туберкульозу в Україні до 2030 року, як це передбачено в рамках Цілей сталого розвитку ООН та Стратегії ВООЗ боротьби з туберкульозом;

— громадська організація Технопарк "Центр Медичних Інновацій" — була створена у 2020 р., щоб формувати креативний простір інноваційної активності у сфері медицини, який би поєднував потенціал університетів, медичних закладів, бізнесу, влади та інвесторів [11, с. 1]. На даний час організація займається волонтерськими проєктами з метою допомогти як військовим на передовій, так і цивільним українцям, які в умовах війни перебувають у скрутному становищі;

— ГО "In Touch Ukraine Foundation" — із початком вторгнення російських загарбників на територію України метою роботи даної громадської організації є допомога цивільним людям, що постраждали від воєнних дій. Ця організація була створена у 2022 р. На даний час нею реалізуються проєкти: "Психосоціальна допомога та підтримка вагітних і породіль", "Простори психологічної підтримки. Як зберегти ментальне здоров'я під час війни", "Мобільні медичні команди" (безкоштовні медичні послуги для відділених громад Житомирщини), патронаж дітей від 0 до 3-х років, комплексна підтримка дітей Житомирщини [2, с. 1].

У Миколаєві також працює декілька неурядових організацій, які спеціалізуються на охороні здоров'я. Ось деякі з них:

— "Червоний Хрест Миколаєва" — ця організація надає медичну та гуманітарну допомогу, проводить курси першої допомоги, а також реалізує програми профілактики захворювань;

— "Фонд громади Миколаєва" — працює над підвищенням якості життя мешканців міста, включаючи програми з охорони здоров'я та профілактики різних захворювань;

— "Асоціація медичних сестер Миколаєва" — організація, яка підтримує професійний розвиток медичних сестер та впроваджує програми з покращення медичного обслуговування в регіоні;

— "Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді" — надає широкий спектр послуг, включаючи психологічну підтримку та медичну допомогу для вразливих груп населення;

— проєкт "Здорове серце" — ця ініціатива, реалізована однією з миколаївських НУО, спрямована на підвищення обізнаності про серцево-судинні захворювання та профілактичні заходи. Вона включає освітні семінари, безкоштовні медичні огляди та консультації лікарів.

На жаль ГО в Україні стикаються з низкою викликів, таких як дефіцит фінансування, обмежений доступ до ресурсів, складність бюрократичних процедур тощо. Однак існує також багато можливостей для розвитку ГО в цій сфері. Зокрема, зростає визнання важливості ролі громадських організацій в системі охорони здоров'я, як з боку уряду, так і з боку міжнародних донорів.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже можемо констатувати, що громадські організації відіграють важливу роль у забезпеченні охорони здоров'я в Україні. Вони доповнюють зусилля держави та покращують рівень здоров'я населення, надаючи прямі медичні послуги, ведучи адвокаційну діяльність, просвічуючи населення та надаючи підтримку хворим. Їх діяльність значно покращує якість життя багатьох людей та сприяє загальному підвищенню рівня здоров'я населення. Існує багато прикладів успішної роботи НУО в цій сфері. Незважаючи на наявні виклики, існує також багато можливостей для розвитку НУО в Україні.

Однак попри значні успіхи, неурядові організації в Україні стикаються з низкою викликів:

— фінансування — багато НУО залежать від грантів та пожертвувань, що може бути нестабільним джере-

лом фінансування. Це обмежує їх можливості в довгостроковому плануванні та реалізації проєктів;

— бюрократія — співпраця з державними установами іноді ускладнюється через бюрократичні перешкоди та тривалі процедури узгодження;

— відсутність кваліфікованих кадрів — для реалізації багатьох проєктів потрібні висококваліфіковані фахівці, яких не завжди вистачає в неурядовому секторі.

Незважаючи на перелічене вище, перспективи розвитку НУО в сфері охорони здоров'я залишаються оптимістичними. Зростає визнання важливості їх ролі у суспільстві, що сприяє залученню нових партнерів та інвесторів. Технологічний прогрес також відкриває нові можливості для реалізації проєктів, таких як телемедицина, електронні медичні записи та онлайн-консультації.

Із підтримкою держави, міжнародних партнерів та суспільства, ці організації можуть і надалі розширювати свій вплив та успішно вирішувати найактуальніші проблеми охорони здоров'я в Україні.

Література:

1. Арабаджієв Д. Вплив громадських організацій на сучасне українське політичне поле / Дмитро Арабаджієв // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Випуск 6(68). С. 233-241 [Електронний ресурс]. URL: https://ipien.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/arabadzhyev_vplyv.pdf

2. ГО "In Touch Ukraine Foundation" [Електронний ресурс]. URL: https://www.intouchukraine.com/uk/?https://www_intouchukraine_com/uk/simple-contact-us-page/&gad_source=1&gclid=CjwKCAj-wjqWzBhAqEiwAQmtgT8n0inDhf-PJFPwZ33-RX3XW_QMY6JAyUw9aaYmd4h-OUspEspBizIRo-CeEwQAVd_BwE

3. Громадські організації та їх роль в житті суспільства / Володимир Білецький [Електронний ресурс]. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/913eae92-6172-4c73-a572-5d13af447602/content>

4. Ефективна відповідь на епідемію туберкульозу в Україні: об'єднання зусиль держави та громадських організацій / Євгенія Кувшинова [Електронний ресурс]. URL: <https://www.convictus.org.ua/efektivna-vidpovid-na-epidemiyu-tuberkulozu-v-ukra%D1%97ni-obyednannya-zusil-derzhavi-ta-gromadskikh-organizacij/>

5. Загороднєва О. В., Пономарьова Л. І. Роль Всесвітньої організації охорони здоров'я у вирішенні міжнародних проблем громадського здоров'я: історія, сучасність та перспективи розвитку / О. В. Загороднєва, Л. І. Пономарьова // Актуальні проблеми сучасної медицини. Випуск 7, 2021, С. 89—97. DOI: <https://doi.org/10.26565/2617-409X-2021-7-10>

6. Загородній В. В. Спільна діяльність органів державної влади і громадських організацій — успішне впровадження ОМС // За матеріалами Науково-практичної конференції "Проблеми вдосконалення та систематизації законодавства України в галузі охорони здоров'я" 29.10.2002 р. [Електронний ресурс]. URL: <https://forinsurer.com/public/03/04/28/431>

7. Каштан С., Кравченко О. Що можуть зробити громадські організації у сфері надання соціальних послуг

людям з інвалідністю? (на прикладі "Конфедерації громадських організацій інвалідів України") / Сергій Каштан, Оксана Кравченко. С. 24-33 DOI: <https://doi.org/10.33287/11210>

8. Опалько Ю. В. Роль громадських об'єднань та рухів в утвердженні здорового способу життя: напрями оптимізації взаємодії з органами державної влади. Аналітична записка // Національний інститут стратегічних досліджень. Відділ стратегій розвитку громадянського суспільства. 2013 [Електронний ресурс]. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/rol-gromadskikh-obednan-ta-rukhi-v-utverdzhenni-zdorovogo>

9. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки. Указ Президента України № 487/2021 від 7.09.2021 р. [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

10. Роль громадських організацій у відстоюванні права на здоров'я українців / Тимофій Бадіков. Голова правління ГО "Платформа Здоров'я", 2017 [Електронний ресурс]. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/badikov/5a2faa7cd2c1e/>

11. Технопарк. Центр медичних інновацій. Громадська організація [Електронний ресурс]. URL: https://www.medtechnopark.com.ua/?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwjQWzBhAqEiwAQmtgT2EFpPz-zFtkflrfIUaoUuk7fyqFthywo6FcOGZE3JIC6pJVRim5o-NR0Ce9gQAvD_BwE

References:

1. Arabadzhyiev, D. (2018), "The influence of public organizations on the modern Ukrainian political field", *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, vol. 6 (68), pp. 233—241, available at: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/arabadzhyev_vplyv.pdf (Accessed 18 June 2024).

2. HO "In Touch Ukraine Foundation" (2024), available at: https://www.intouchukraine.com/uk/?https://www.intouchukraine.com/uk/simple-contact-us-page/&gad_source=1&gclid=CjwKCAjwjQWzBhAqEiwAQmtg-T8n0inDhf-PJFPwZ33RX3XW_QMY6JAyUw9aaYmd4h-OUspEspBizlRoCeEwQAvD_BwE (Accessed 18 June 2024).

3. Biletskyi, V. (2013), "Public organizations and their role in society", available at: <https://repository.kpi-kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/913eae92-6172-4c73-a572-5d13af447602/content> (Accessed 18 June 2024).

4. Kuvshynova, Y. (2024), "Effective response to the tuberculosis epidemic in Ukraine: combining the efforts of the state and public organizations", available at: <https://www.convictus.org.ua/efektivna-vidpovid-na-epidemiyu-tuberkulozu-v-ukra%D1%97ni-obyednannya-zusil-derzhavi-ta-gromadskix-organizacij/> (Accessed 18 June 2024).

5. Zahorodnieva, O.V. and Ponomarova, L.I. (2021), "The role of the World Health Organization in solving international public health problems: history, modernity and development prospects", *Aktualni problemy suchasnoi medytyny*, vol. 7, pp. 89—97. DOI: <https://doi.org/10.26565/2617-409X-2021-7-10>

6. Zahorodnii, V. (2002), "Joint activity of state authorities and public organizations — successful implementation of local government", *Naukovo-praktychna konferentsiia "Problemy vdoskonalennia ta systematyzatsii zakonodavstva Ukrainy v haluzi okhorony zdorovia"* [Based on the materials of the Scientific and Practical Conference "Problems of Improving and Systematizing the Legislation of Ukraine in the Field of Health Care"], available at: <https://forinsurer.com/public/03/04/28/431>

7. Kashtan, S. and Kravchenko, O. (2023), "What can public organizations do in the field of providing social services to people with disabilities? (on the example of the "Confederation of Public Organizations of Disabled People of Ukraine")", pp. 24—33. DOI: <https://doi.org/10.33287/11210>

8. Opalko, Yu. (2013), "The role of public associations and movements in establishing a healthy lifestyle: directions for optimizing interaction with state authorities. Analytical note", available at: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/rol-gromadskikh-obednan-ta-rukhi-v-utverdzhenni-zdorovogo> (Accessed 19 June 2024).

9. President of Ukraine (2021), Decree "About the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021—2026", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (Accessed 19 June 2024).

10. Badikov, T. (2017), "The role of public organizations in defending the right to health of Ukrainians", available at: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/badikov/5a2faa7cd2c1e/> (Accessed 19 June 2024).

11. Tekhnopark (2024), available at: https://www.medtechnopark.com.ua/?gad_source=1&gclid=CjwKCAjwjQWzBhAqEiwAQmtgT2EFpPz-zFtkflrfIUaoUuk7fyqFthywo6FcOGZE3JIC6pJVRim5o-NR0Ce9gQAvD_BwE (Accessed 19 June 2024).

Стаття надійшла до редакції 09.07.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

*А. В. Томашевська,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8182-5906>
О. І. Жук,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8519-5529>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.228

ФУНКЦІЇ ТА ПОВНОВАЖЕННЯ ПОСАДОВИХ ОСІБ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ

*A. Tomashevska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management
and Business Administration, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
O. Zhuk,
PhD in Economics, Associate Professor Associate Professor of the Department
of Public Management and Administration, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*

FUNCTIONS AND POWERS OF OFFICIALS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE PROCESS OF ATTRACTING INVESTMENTS

Стаття присвячена визначенню ключових функцій та повноважень для посадових осіб органів місцевого самоврядування в процесі залучення інвестицій задля підвищення ефективності управління інвестиційною діяльністю на місцевому рівні.

Авторами дослідження встановлено, що ключовими суб'єктами в системі формування та імплементації інвестиційної політики на місцевому рівні є: голова громади; профільний заступник голови громади; профільний структурний підрозділ (управління, департамент, відділ) або профільний працівник органу місцевого самоврядування.

Запропоновано модель розподілу функцій та повноважень, відповідно до якої, ключовими функціями голови громади щодо забезпечення формування та впровадження інвестиційної політики є: формування стратегій та програм (планів) розвитку; залучення інвесторів через ведення постійної комунікації; лобіювання та підтримка інвестиційних проєктів; залучення додаткових фінансових ресурсів; активна робота над залученням фінансових ресурсів для реалізації інвестиційних проєктів; налагодження співпраці з іншими зацікавленими сторонами та розвиток партнерської мережі; контроль за виконанням стратегічних цілей.

Визначено ключові функції та повноваження профільного заступника голови, які містять в собі: участь у розробці стратегічних та операційних планів; координація реалізації інвестиційних проєктів; комунікація та взаємодія з наявними та потенційними інвесторами; аналіз інвестиційних можливостей та розробка пропозицій; співпраця з іншими структурами в контексті залучення інвестицій та розширення партнерства; моніторинг і оцінка досягнення операційних цілей.

Встановлено, що ключовою виконавчою структурою органу місцевого самоврядування в контексті забезпечення імплементації інвестиційної політики визначено є структурний підрозділ (управління, департамент, відділ), функціями якого є: розробка та реалізація стратегії (програми) інвестиційного розвитку; реалізація інвестиційних проєктів; розробка інструментів залучення інвестицій; розробка інвестиційних пропозицій; підготовка інвестиційних майданчиків; співпраця з іншими структурами та розвиток партнерства; забезпечення комунікації та промоції інвестиційних можливостей громади.

The article is devoted to the definition of key functions and powers for officials of local self-government bodies in the process of attracting investments in order to improve the efficiency of management of investment activities at the local level.

The authors of the study established that the key subjects in the system of formation and implementation of investment policy at the local level are: the head of the community; profile deputy head of the community; specialized structural unit (department, department, division) or specialized employee of a local self-government body.

A model of the distribution of functions and powers is proposed, according to which the key functions of the head of the community to ensure the formation and implementation of investment policy are: formation of development strategies and programs (plans); attraction of investors through constant communication; lobbying and support of investment projects; attraction of additional financial resources; active work on attracting financial resources for the implementation of investment projects; establishing cooperation with other interested parties and developing a partner network; control over the implementation of strategic goals.

The key functions and powers of the profile deputy head have been determined, which include: participation in the development of strategic and operational plans; coordination of implementation of investment projects; communication and interaction with existing and potential investors; analysis of investment opportunities and development of proposals; cooperation with other structures in the context of investment attraction and partnership expansion; monitoring and evaluation of the achievement of operational goals.

It has been established that the key executive structure of the local self-government body in the context of ensuring the implementation of the investment policy is determined to be a structural subdivision (management, department, department), whose functions are: development and implementation of the strategy (program) of investment development; implementation of investment projects; development of investment attraction tools; development of investment proposals; preparation of investment sites; cooperation with other structures and partnership development; ensuring communication and promotion of community investment opportunities.

Ключові слова: інвестиції, залучення інвестицій, інвестиційна діяльність, інституційна спроможність, органи місцевого самоврядування, територіальні громади, публічне / державне управління, розвиток територіальних громад.

Key words: investment, investment attraction, investment activity, institutional capacity, local self-government bodies, territorial communities, public / state administration, development of territorial communities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Забезпечення швидкого економічного зростання — одне із ключових завдань України на етапі післявоєнного відновлення та відбудови. Враховуючи те, що джерелом зростання є інвестиції, важливою передумовою забезпечення розвитку є підвищення рівня інвестиційної привабливості країни та покращення інвестиційного клімату. Інвестиційна привабливість країни формується на 3-ьох рівнях: макро, мезо (регіональному) та

мікрорівні (місцевому). Враховуючи завершення першого етапу реформи децентралізації та створення нових адміністративних одиниць — територіальних громад, важлива роль в процесі формування привабливого інвестиційного клімату відводиться саме органам місцевого самоврядування. Як наслідок, на місцях, повинна формуватись цілеспрямована інвестиційна політика, спрямована на залучення капіталу в економіку з метою забезпечення розвитку.

Враховуючи тенденції економічного розвитку та тенденції у сфері залучення капітальних інвестицій, можемо стверджувати, що ті інструменти, механізми та підходи, які використовувались для управління інвестиційним розвитком виявились не ефективними. Відповідно, на усіх рівнях публічного управління, в тому числі місцевому, постає необхідність модифікації та оновлення наявних підходів в контексті залучення інвестиційного капіталу, враховуючи кращі міжнародні практики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В наукових працях як вітчизняних, так і закордонних фахівців детально розглянуто та запропоновано ефективні інструменти, механізми та підходи, які можуть бути використані в системі публічного управління інвестиційною діяльністю на місцевому рівні.

Зокрема, Федорчук О. В. та Іщенко Г. О. детально проаналізували маркетингові інструменти залучення інвестицій у територіальні громади [16]. Практичні поради щодо залучення прямих іноземних інвестицій для українських міст та районів розробили Р. Федоров та О. Осовець [15], а також Г. В. Лещук [8]; застосування інвестиційних інструментів та впровадження стандартів залучення та супроводу інвестицій на місцевому рівні вивчав О. Ігнатенко [6]; формування інвестиційних карт регіону розглядала О. Химич [17]; Т. А. Коляда та Ю. В. Прозоров [7] провели локалізацію глобальних механізмів залучення кредитних та інвестиційних ресурсів; Т. В. Малишівський запропонував модель оцінки рівня інституційної спроможності органів місцевого самоврядування щодо залучення інвестицій [9].

Окремі питання управління інвестиційною діяльністю органів місцевого самоврядування висвітлено у працях О. І. Бобровської [1], Н. В. Бондарчук [2], Л. В. Галан, Г. С. Белова [3], А. Ю. Якимчук [18] та інших.

Проте, не зважаючи на значну кількість напрацювань в наведеній проблематиці, поза увагою науковців залишились питання управлінського характеру в частині розподілу обов'язків та функцій в контексті формування та імплементації інвестиційної політики на місцевому рівні між окремими суб'єктами виконавчих апаратів органів місцевого самоврядування.

МЕТА СТАТТІ

полягає в узагальненні попередніх напрацювань та визначенні ключових функцій та повноважень, які повинні бути покладені на окремих суб'єктів виконавчих апаратів органів місцевого самоврядування задля підвищення ефективності в процесах формування та імплементації інвестиційної політики на місцевому рівні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Важливою характеристикою існування територіальних громад в Україні є їх право на здійснення місцевого самоврядування. Відповідно до 1 статті Закону України "Про місцеве самоврядування", місцеве самоврядування в Україні — це "гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста — само-

стійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України" [11].

Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Система місцевого самоврядування включає [11]:

- територіальну громаду;
- сільську, селищну, міську раду;
- сільського, селищного, міського голову;
- виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
- районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;
- органи самоорганізації населення.

Функції та повноваження кожної із вищенаведених елементів системи місцевого самоврядування є чітко регламентованими та визначаються ЗУ "Про місцеве самоврядування" [11], а також іншими нормативними актами.

Проте, варто зазначити, що в контексті забезпечення ефективного місцевого соціально-економічного розвитку, зокрема і в частині формування та реалізації інвестиційної політики, органи місцевого самоврядування володіють низкою повноважень, зокрема:

- "затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування;
- встановлення місцевих податків і зборів відповідно до Податкового кодексу України;
- утворення цільових фондів, затвердження положень про ці фонди;
- прийняття рішень щодо передачі коштів з відповідного місцевого бюджету;
- прийняття рішень щодо надання відповідно до чинного законодавства пільг по місцевих податках і зборах, а також земельному податку;
- прийняття рішень про укладення спеціальних інвестиційних договорів відповідно до Закону України "Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями";
- створення у разі необхідності органів і служб для забезпечення здійснення з іншими суб'єктами комунальної власності спільних проектів або спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, установ та організацій, визначення повноважень цих органів (служб);
- вирішення відповідно до законодавства питань про створення підприємствами комунальної власності спільних підприємств, у тому числі з іноземними інвестиціями;
- вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин;
- затвердження ставок земельного податку відповідно до Податкового кодексу України;
- вирішення відповідно до закону питань про надання дозволу на спеціальне;

— використання природних ресурсів місцевого значення, а також про скасування такого дозволу;

— затвердження договорів, укладених сільським, селищним, міським головою від імені ради, з питань, віднесених до її виключної компетенції;

— прийняття рішень, пов'язаних із створенням спеціальних вільних та інших зон, змінами в статусі цих зон, внесення до відповідних органів пропозицій з цих питань;

— надання згоди на створення таких зон за ініціативою Президента України або Кабінету Міністрів України [11].

Проте, задля забезпечення якісного виконання вищенаведених повноважень, в органах місцевого самоврядування повинна бути сформована якісна система управління діяльністю виконавчого апарату.

На цей час, немає чітких законодавчих вимог щодо формування структури виконавчого апарату органів місцевого самоврядування. Зокрема, в ЗУ "Про місцеве самоврядування" зазначається, що "Сільська, селищна, міська, районна у місті (у разі її створення) рада у межах затверджених нею структури і штатів може створювати відділи, управління та інші виконавчі органи для здійснення повноважень, що належать до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад" [11].

Однією із типових організаційно-управлінських структур на місцевому рівні є модель, запропонована Всеукраїнською асоціацією органів місцевого самоврядування "Асоціація міст України" [10]. У даній моделі визначені наступні ключові суб'єкти управління:

- міський, селищний, сільський голова;
- заступники міського, селищного, сільського голови;
- секретар ради;
- департаменти, управління, відділи, як структурні підрозділи та ланки управління найнижчого рівня.

Відповідно, в контексті формування та імплементації інвестиційної політики, управлінсько-організаційна структура може бути представлена наступним чином (Рис. 1).

На найвищому рівні управління розташовується голова громади. Відповідно до функцій, передбачених Законом України "Про місцеве самоврядування", голова органу місцевого самоврядування здійснює загальне керівництво роботи владної інституції. Також, вносить на розгляд ради пропозиції щодо структури виконавчих органів ради, апарату ради та її виконавчого комітету, бере участь при формуванні штату організації [11].

Таким чином можемо стверджувати, що бачення голови громади в контексті стратегічного розвитку муніципалітету є важливим індикатором при формуванні та імплементації інвестиційної політики. Тому, значною мірою, саме від пріоритетів керівника муніципалітету залежить ефективність діяльності структурних підрозділів щодо залучення інвестицій. Окрім цього, функції голови громади в процесах залучення інвестицій вигля-

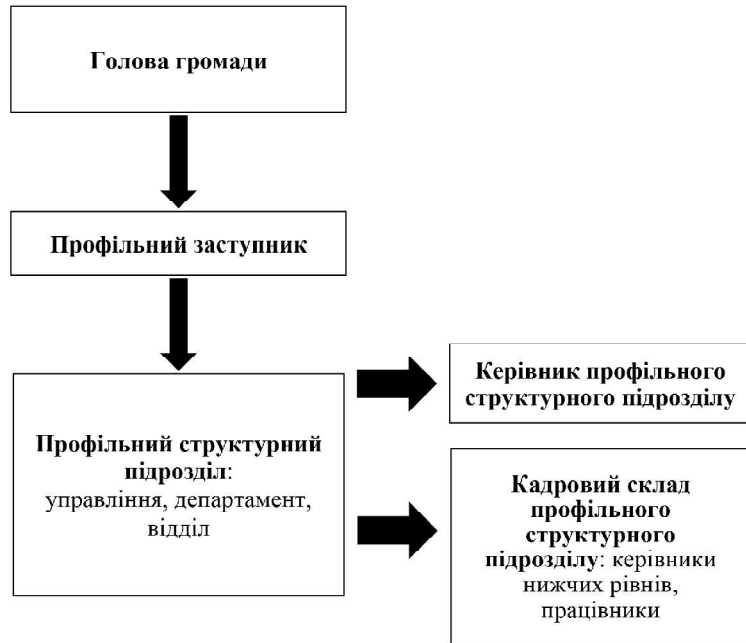

Рис. 1. Організаційна структура ОМС для забезпечення інвестиційної діяльності

Джерело: авторська розробка.

дають можуть бути визначені наступним чином [4; 5; 11; 12; 13]:

1) лідерство та відповідальність: очільник муніципалітету виступає як перша особа громади, тому він має формувати лідерську позицію та вселяти впевненість у потенційних інвесторів та інших зацікавлених сторін;

2) формування стратегій: залученість до процесу розробки стратегій на усіх рівнях, в тому числі щодо залучення інвестицій;

3) залучення інвесторів: постійна комунікація з потенційними інвесторами, організація та участь у інвестиційних форумах, презентаціях, конференціях, організація відкритих візитів та "дорожніх шоу";

4) лобіювання та підтримка інвестиційних проєктів: забезпечення виділення коштів у розвиток інвестиційної інфраструктури з місцевого бюджету; участь у розробці інвестиційних проєктів комунальних установ тощо;

5) залучення фінансових ресурсів: активна робота над залученням додаткових фінансових ресурсів, включаючи звернення до фінансових установ і програм; лобіювання отримання фінансування з бюджетів вищого рівня (районного, обласного чи державного);

6) співпраця з іншими зацікавленими сторонами: комунікація та налагодження співпраці з іншими органами місцевого самоврядування, державними органами, громадськими організаціями та приватним сектором для спільного досягнення інвестиційних цілей.

7) контроль: очільник муніципалітету повинен здійснювати загальний контроль за діяльністю виконавчого апарату органу місцевого самоврядування щодо досягнення поставлених завдань у сфері залучення інвестицій.

Якщо загальні функції голови громади визначаються на законодавчому рівні, то для посади заступника очільника громади переліку базових повноважень та функцій немає. Зазвичай, перелік посадових обов'язків

заступника голови визначається внутрішньо органом місцевого самоврядування та затверджується розпорядженням міського, селищного чи сільського голови [11; 12].

Відповідно, аналізуючи типові функціональні обов'язки, ми можемо запропонувати перелік функцій для заступника голови органу місцевого самоврядування в контексті інвестиційної діяльності.

Функціональні обов'язки профільного заступника голови територіальної громади значно корелюють з функціональними обов'язками голови, проте, функції профільного заступника є більш конкретними (операційними) та містять в собі [11; 12]:

1) розробка та реалізація стратегії (програми) інвестиційного розвитку: профільний заступник голови громади спільно бере активну участь у розробці стратегій, планів та програм розвитку, пропонує чіткі пріоритети в контексті інвестиційної діяльності та несе відповідальність за їх реалізацію;

2) координація інвестиційних проєктів: несе відповідальність за координацію роботи щодо реалізації інвестиційних проєктів на території громади, включаючи взаємодію з інвесторами та іншими структурами;

3) комунікація та взаємодія з наявними та потенційними інвесторами: підтримує зв'язки з інвесторами, відповідає на їх запити та надає інформацію про інвестиційні можливості на території громади;

4) аналіз інвестиційних можливостей та розробка пропозицій: аналізує інвестиційний клімат муніципалітету, формує перелік інвестиційних пропозицій;

5) співпраця з іншими структурами в контексті залучення інвестицій: веде активну співпрацю з іншими органами місцевого самоврядування, державними органами, громадськими організаціями та приватним сектором для спільного досягнення інвестиційних цілей;

6) моніторинг і оцінка результатів: веде моніторинг та оцінку результатів інвестиційної діяльності органу місцевого самоврядування; розробляє пропозиції для покращення обраних стратегій для досягнення бажаних результатів.

Ключовим виконавчим підрозділом в організаційно-управлінській системі щодо залучення інвестицій є профільний підрозділ органу місцевого самоврядування — управління, департамент, відділ інвестиційної діяльності.

Варто зазначити, що конкретний тип структури (департамент, управління, відділ) залежить від розміру громади, її пріоритетів та фінансової спроможності. Відповідно, у муніципалітетах із високим фінансовим потенціалом доцільно створювати повноцінний департамент чи управління, яке профільно займатиметься тільки інвестиційним напрямком діяльності.

Для територіальних громад із низьким фінансовим потенціалом доцільно створювати окремий відділ в структурі департаменту чи управління, що несе відповідальність за ширше коло питань економічного спрямування. Прикладом може слугувати відділ залучення інвестицій департаменту економічного розвитку, міжнародного співробітництва та інвестицій.

Як виняток, також можемо запропонувати варіант із наявністю окремого профільного працівника, відповідального за інвестиційну діяльність.

Не зважаючи на розмір профільного структурного підрозділу, ми пропонуємо перелік функцій, які такі підрозділи повинні виконувати в контексті забезпечення своєї діяльності [14]:

— розробка та реалізація стратегії (програми) інвестиційного розвитку: профільні структурні підрозділи долучаються до розробок стратегій (планів) інвестиційного розвитку, операційних планів діяльності, та забезпечують їх безпосередню реалізацію;

— реалізація інвестиційних проєктів: беруть участь у реалізації інвестиційних проєктів на території громади, включаючи виконання операційних завдань;

— розробка інструментів залучення інвестицій: розробляють та впроваджують інструменти залучення інвестицій як промоційного (інвестиційний паспорт, гід для інвестора), так і стимуляційного характеру (пакет стимулів та преференцій, створення індустріальних парків тощо);

— розробка інвестиційних пропозицій: формують готові інвестиційні пропозиції для потенційних інвесторів, в тому числі готові бізнес пропозиції з врахуванням стратегічних цілей розвитку економіки муніципалітету;

— підготовка інвестиційних майданчиків: визначення потенційних інвестиційних майданчиків типу brownfield та greenfield; забезпечення їх облаштування (розробка проєктно-кошторисної документації, проведення комунікацій, облаштування під'їзду тощо);

— співпраця з іншими структурами: профільний виконавчий підрозділ співпрацює з іншими підрозділами виконавчого апарату органу місцевого самоврядування (департамент / відділ фінансів, міжнародних зв'язків, земельних відносин тощо) задля забезпечення виконання завдань поза межами власних компетенцій та повноважень (надання дозволу на користування землею, оренда комунального майна, співфінансування інвестиційних проєктів тощо); іншими органами місцевого самоврядування, державними органами, громадськими організаціями та приватним сектором для спільного досягнення інвестиційних цілей, обміну досвідом тощо.

— забезпечення комунікації та промоції інвестиційних можливостей: наповнення офіційного вебсайту / інвестиційного порталу територіальної громади актуальною інформацією для інвестора; поширення інвестиційних пропозицій за допомогою онлайн та офлайн каналів комунікації; участь у різноманітних форумах, виставках, конференціях тощо.

З метою забезпечення ефективної діяльності профільних структурних підрозділів, відповідальних за формування та імплементацію інвестиційної політики, рекомендуємо формувати команду, яка володітиме наступними навичками та компетенціями:

1) розуміння інвестиційних процесів, процедур та практик;

2) вміння розробки та використання інвестиційних інструментів;

3) економічні, фінансові та аналітичні навички для розробки інвестиційних проєктів, здійснення їх фінансового аналізу та прогнозування;

4) здатність налагоджувати комунікацію та ефективно спілкуватися з інвесторами, громадянами, іншими органами влади та громадськими організаціями;

5) знання законодавства, що стосується залучення інвестицій;

6) знання та вміння використання комп'ютерних програм та інших інструментів для обробки та аналізу даних, розробки промоційних матеріалів, ведення комунікації;

7) здатність постійно навчатися та розвиватися в професійній сфері, впроваджувати нові підходи та інструменти;

8) володіння на рівні B2 та вище англійською мовою; вітається наявність в команді фахівців, які також спілкуються іншими мовами Європейського союзу.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Запропонований нами розподіл функцій та повноважень для посадових осіб органів місцевого самоврядування в процесі залучення інвестицій спрямований на підвищення ефективності управління інвестиційною діяльністю на місцевому рівні.

Ключовими суб'єктами в системі формування та імплементації інвестиційної політики на місцевому рівні є: голова громади; профільний заступник голови громади; профільний структурний підрозділ (управління, департамент, відділ) або профільний працівник (як війняток).

Керівник громади здійснює загальне керівництво роботи владної інституції та визначає ключові пріоритети її розвитку. Зокрема, саме від ініціативності очільника значною мірою залежить пріоритетність інвестиційної діяльності органу місцевого самоврядування, а також її кадрове і технічне забезпечення. Основні функції голови громади щодо забезпечення формування та впровадження інвестиційної політики містять в собі: формування стратегій та програм (планів) розвитку; залучення інвесторів через ведення постійної комунікації (онлайн та офлайн, та представлення інвестиційних можливостей громади; лобіювання та підтримка інвестиційних проєктів; залучення додаткових фінансових ресурсів: активна робота над залученням фінансових ресурсів для реалізації інвестиційних проєктів, включаючи звернення до фінансових установ і програм, а також — лобіювання отримання фінансування з бюджетів вищого рівня (районного, обласного чи державного); налагодження співпраці з іншими зацікавленими сторонами та розвиток партнерської мережі; контроль за виконанням стратегічних цілей.

Функціональні обов'язки профільного заступника голови територіальної громади значно корелюють з функціональними обов'язками голови. Проте, функції профільного заступника є більш конкретними (операційними) та включають: участь у розробці стратегічних та операційних планів в контексті інвестиційної діяльності та відповідальність за їх реалізацію; координація реалізації інвестиційних проєктів; комунікація та взаємодія з наявними та потенційними інвесторами; аналіз інвестиційних можливостей та розробка пропозицій; співпраця з іншими структурами в контексті залучення

інвестицій та розширення партнерства; моніторинг і оцінка досягнення операційних цілей.

Ключовим органом в контексті забезпечення імплементації інвестиційної політики є профільний структурний підрозділ (управління, департамент, відділ) або профільний працівник (як війняток), функціями якого є: розробка та реалізація стратегії (програми) інвестиційного розвитку; реалізація інвестиційних проєктів; розробка інструментів залучення інвестицій; розробка інвестиційних пропозицій; підготовка інвестиційних майданчиків; співпраця з іншими структурами та розвиток партнерства; забезпечення комунікації та промоції інвестиційних можливостей громади.

Наступним кроком у даному напрямку повинна бути розробка чітких індикаторів або ж ключових показників ефективності, які дозволять ефективно вимірювати прогрес виконання стратегічних та операційних цілей органу місцевого самоврядування в контексті залучення інвестицій, а також — вчасно ідентифікувати потенційні виклики та нівелювати їх. Наявність системи таких KPI дозволить також забезпечити оцінку діяльності як окремих структурних підрозділів, так і окремих працівників, що позитивно вплине на загальну продуктивність праці та ефективність виконання поставлених завдань.

Література:

1. Бобровська О. Ю. Формування механізму системного управління процесами інвестування відбудови регіонів. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 15. С. 97—103.
2. Бондарчук Н. В. Удосконалення механізму державного управління інвестиційним розвитком регіону. Інвестиції: практика та досвід. 2023. № 20 С. 139—143.
3. Галан Л. В., Белова Г. С. Удосконалення системи управління інвестиційною діяльністю в територіальних громадах. Економіка та суспільство. 2022. Вип. 38.
4. Єлісєєва І. О. Сільський, селищний, міський голова: статус посадової особи за Конституцією України та повноваженнями, наданими йому законом. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2019. Вип. 15. С. 40—49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2019_15_6.
5. Зоська Я. В., Катаєв Л. С. Голова об'єднаної територіальної громади, як представник органу місцевого самоврядування на селі. Epistemological studies in philosophy, social and political sciences. 2019. №. 2 (2). С. 49—56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/epstphsps_2019_2_2_8.
6. Ігнатенко О. П. Застосування інвестиційних інструментів на місцевому рівні. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 5. С. 74—79.
7. Коляда Т. А., Прозоров Ю. В. Локалізація глобальних механізмів залучення кредитних та інвестиційних ресурсів для зміцнення фінансової спроможності територіальних громад України. Проблеми економіки. 2022. № 3. С. 149—155.
8. Лещук Г. В. Континуум залучення інвестицій у розвиток об'єднаних територіальних громад. Бізнес-навігатор. 2020. Вип. 6 (56). С. 67—72
9. Малишівський Т. В. Система оцінки рівня інституційної спроможності органів місцевого самоврядування щодо залучення інвестицій. Державне управління:

удосконалення та розвиток, 2024. №4. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/dy/article/view/3480/3514>

10. Організація роботи органів місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад. Практичний посібник. К.: Асоціація міст України. 2016. 45 с.

11. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/280/97-%D0%B2%D1%80>

12. Про функціональні повноваження міського голови, першого заступника міського голови, заступника міського голови, керуючого справами виконавчого комітету, заступника міського голови та секретаря міської ради. Розпорядження міського голови Мукачівської міської територіальної громади з основної діяльності від 04 травня 2016 р. № 299. URL: <https://cutt.ly/jehb27K6>

13. Про функціональні повноваження міського голови, секретаря міської ради, першого заступника, заступників міського голови, керуючого справами виконавчого комітету міської ради. Розпорядження міського голови Коломийської міської територіальної громади від 4.04.2023 р. № 107-р. URL: <http://nbkolrada.gov.ua/dt/507631/>

14. Ткачук А. Ф. Діяльність органів місцевого самоврядування та депутатів сільської, селищної, міської ради (навчальний модуль). К.: ІКЦ "Легальний статус", 2016. 80 с. URL: <https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Diyalnist-oms.pdf>

15. Федоров Р. В., Осовець О. С. Як залучати прямі іноземні інвестиції: практ. посіб. для укр. міст та район. Сімферополь: ПРООН, 2013. 128 с.

16. Федорчак О. В., Іщенко О. В. Маркетингові інструменти залучення інвестицій у територіальні громади. Демократичне врядування. 2020. № 1 (25).

17. Химич О. В. Інвестиційна карта регіону: сутність та необхідність. Науковий вісник НЛТУ України. 2013. № 23 (7). С. 295–302

18. Якимчук А. Ю. Стратегічні основи інвестиційно-забезпечення територіальних громад. Вісник НУВГП. 2021. Вип. 1 (93). С. 240—254.

References:

1. Bobrovska, O. Yu. (2023), "Formation of the mechanism of system management of investment processes of reconstruction of regions", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 15, pp. 97—103.

2. Bondarchuk, N. V. (2023), "Improvement of the mechanism of state management of investment development of the region", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 20, pp. 139—143.

3. Galan, L. V., and Belova, G. S. (2022), "Improvement of the investment activity management system in territorial communities", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 38.

4. Eliseeva, I. O. (2019), "Village, settlement, city mayor: the status of an official according to the Constitution of Ukraine and the powers granted to him by law", *Mizhnarodnyy yurydychnyy visnyk: aktual'ni problemy suchasnosti (teoriya ta praktyka)*, vol. 15, pp. 40—49.

5. Zoska, Y. V. and Kataev L. S. (2019), "The head of the united territorial community as a representative of the

local self-government body in the village", *Epistemological studies in philosophy, social and political sciences*, vol. 2, pp. 49—56.

6. Ihnatenko O. P. (2019), "Application of investment instruments at the local level". *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 5, pp. 74—79.

7. Kolyada, T. A. and Prozorov, Yu. V. (2022), "Localization of global mechanisms for attracting credit and investment resources to strengthen the financial capacity of territorial communities of Ukraine", *Problemy ekonomiky*, vol. 3, pp. 149—155.

8. Leshchuk, H. V. (2020), "Continuum of attraction of investments in the development of united territorial communities", *Biznes-navihator*, vol. 6 (56), pp. 67—72.

9. Malyshivskiy, T. V. (2024), "A system for assessing the level of institutional capacity of local self-government bodies to attract investments", *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, vol. 4.

10. Association of Ukrainian Cities (2016), *Orhanizatsiya roboty orhaniv mistsevoho samovryaduvannya ob'yednanykh terytorial'nykh hromad. Praktychnyy posibnyk* [Organization of work of local self-government bodies of united territorial communities. Practical guide], Kyiv, Ukraine.

11. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), Law of Ukraine "About local self-government in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/280/97-%D0%B2%D1%80> (Accessed 3 July 2024).

12. Mukachevo City Territorial Community (2016), Order of the Mayor of the Mukachevo City Territorial Community "About the functional powers of the mayor, first deputy mayor, deputy mayor, managing executive committee, deputy mayor and secretary of the city council", available at: <https://cutt.ly/jehb27K6> (Accessed 5 July 2024).

13. Kolomyia City Territorial Community (2023), Order of the Mayor of the Kolomyia City Territorial Community "About the functional powers of the city mayor, secretary of the city council, first deputy, deputies of the city mayor, managing affairs of the executive committee of the city council", available at: <http://nbkolrada.gov.ua/dt/507631/> (Accessed 5 July 2024).

14. Tkachuk, A. F. (2016), *Diyal'nist' orhaniv mistsevoho samovryaduvannya ta deputativ sil'skoyi, selyshchnoyi, mis'koyi rady* [Activities of local self-government bodies and deputies of village, settlement, and city councils], ICC "Legal Status", Kyiv, Ukraine.

15. Fedorov, R. V. and Osovs, O. S. (2013), *Yak zaluchaty priami inozemni investytsii: prakt. posib. dlia ukr. mist ta rajon. [How to attract direct foreign investment: practice manual for Ukrainian city and district]*, UNDP, Simferopol, Ukraine.

16. Fedorchak, O. V. and Ishchenko, O. V. (2020), "Marketing tools for attracting investments in territorial communities", *Demokratychnye vryaduvannya*, vol. 1 (25).

17. Khymych, O. V. (2013), "Investment map of the region: essence and necessity", *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny*, vol. 23 (7), pp. 295—302.

18. Yakymchuk, A. Yu. (2021), "Strategic foundations of investment provision of territorial communities", *Visnyk NUVHP*, vol. 1 (93), pp. 240—254.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2024 р.

УДК 343.3

Я. Ю. Цимбаленко,
к. держ. упр., доцент, уповноважена особа з питань запобігання та виявлення корупції в КПІ
ім. Ігоря Сікорського, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2717-4321>
В. С. Кір'як,
аспірант, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", м. Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2717-4321>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.235

СОЦІАЛЬНІ МЕДІА ЯК ІНСТРУМЕНТ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Y. Tymbalenko,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Authorized Person for the
Prevention and Detection of Corruption in Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine
V. Kiriak,
Postgraduate student, National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine

SOCIAL MEDIA AS A TOOL OF CORPORATE CULTURE OF PUBLIC SERVANTS

У статті проаналізовано поняття "соціальні мережі", "масова культура", "медіакультура". Розглянуто різні підходи до визначення поняття "соціальні медіа". Зазначено, що через стрімкий розвиток цифрового суспільства соціальні медіа є актуальним засобом комунікації, обміну інформацією і налагодження як особистих, так і професійних зв'язків.

В умовах повномасштабного вторгнення соціальні медіа стали інструментом інформаційної війни, пропаганди і маніпуляцій свідомістю суспільства. Зазначено, що поширення інформації може здійснюватися за допомогою різних каналів — преса, радіо, телебачення, соціальні медіа тощо.

Визначено, що використання соціальних медіа публічними інституціями є важливим для оперативного й достовірного інформування суспільства про ключові елементи діяльності цих інституцій. Зазначено, що соціальна активність, налагоджена комунікація і своєчасне реагування на запити забезпечує формування стійкої довіри суспільства до публічних інституцій.

Проаналізовано використання найбільш актуальних на сьогодні соціальних медіа центральним органом виконавчої влади з питань державної служби — Національним агентством з питань публічної служби; виокремлено сильні й слабкі сторони ведення соціальних медіа визначеним органом.

Визначено основні джерела формування громадської думки: канали неофіційної інформації; суспільний досвід; думки публічних людей; канали офіційної інформації. Основну увагу зосереджено саме на соціальних медіа, які безпосередньо впливають на створення позитивного іміджу публічних інституцій.

Наведено структуру формування громадської думки, яка передбачає три основні компоненти: раціональний, емоційний, вольовий.

Зазначено, що дієвим інструментом для підвищення рівня довіри суспільства до діяльності органів публічної влади, публічних і політичних діячів є формування корпоративної культури, яка регламентує загальні норми, часові проміжки, стандарти якості й актуальності поширюваної інформації.

Доведено, що створення єдиного стандарту інформаційної діяльності у соціальних медіа є важливим інструментом функціонування корпоративної культури публічних службовців в умовах постійного розвитку інформаційного суспільства.

The article analyzes the concepts of "social networks", "mass culture", "media culture". Are considered different approaches to defining the concept of "social media".

It is noted that due to the rapid development of the digital society, social media is a relevant means of communication, information exchange and establishment of both personal and professional connections. In the conditions of a full-scale invasion, social media have become a tool of information warfare, propaganda and manipulation of public consciousness. It is noted that the dissemination of information can be carried out using various channels — the press, radio, television, the Internet, etc.

It was determined that the use of social media by public institutions is important for prompt and reliable information of the society about the key elements of the activities of these institutions. It is noted that social activity, established communication and timely response to requests ensure the formation of stable public trust in public institutions.

Has been analysed the most relevant today's social media by the central executive body for civil service issues — the National Agency for Public Service Issues; the strengths and weaknesses of social media management by the designated body are highlighted.

Are identified the main sources of public opinion formation: channels of unofficial information; forms of social experience; opinions of public people; channels of official information. The main focus is on social media, which directly influence the creation of a positive image of public institutions.

Is given the structure of the formation of public opinion, which involves three main components: rational, emotional, and volitional.

It is noted that an effective tool for increasing the level of public trust in the activities of public authorities, public and political figures is the formation of a corporate culture that regulates general norms, time intervals, standards of quality and relevance of disseminated information.

It is proved that the creation of a unified standard of information activity in social media is an important tool for the functioning of the corporate culture of public servants in the context of the constant development of the information society.

Ключові слова: корпоративна культура, культура, масова культура, соціальні медіа, масмедіа, соціальні мережі, публічний сектор, управління.

Key words: corporate culture, culture, mass culture, social media, mass media, social networks, public sector, governance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Незалежність нашої держави та її сприйняття в міжнародному просторі безпосередньо залежить від ставлення суспільства до діяльності органів публічної влади й публічних службовців.

Під час виконання визначених завдань і функцій держави публічна служба має оперативно поширювати інформацію про свою діяльність для всіх верств населення країни та за її кордонами. Проте на сьогодні існує певний розрив між діяльністю публічної служби та її ефективною комунікацією із суспільством, що породжує недовіру зі сторони населення.

Це спричинено недостатнім використанням можливостей соціальних медіа, які є актуальним інструментом донесення інформації про діяльність держави та її публічних інституцій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблематики впливу соціальних медіа приділили увагу науковці: А. Манойло, А. Жебровський, М. Жмігродзка, У. Ліпман, Е. Ноель-Нойман, Б. Калініченко; однак вони досліджували лише окремі аспекти цього питання. Вплив соціальних мереж на формування громадської думки вивчали: В. Кудлай, Н. Гайдук, С. Онищенко, В. Горовий, В. Попик, Н. Хома, О. Анісімович, Шечук, Д. Панько, О. Кваша.

Проблема наукового аналізу взаємовпливу медіа-культури й масової культури знаходить своє відображення як у критичних (Т. Адорно, Г. Лассвелл, Г. Маркузе, Д. Лалл, Х. Ортега-іГассет), так і в нейтральних і навіть позитивних відгуках (Д. Белл, Е. Шилз).

Теорію корпоративної культури збагачували дослідження таких зарубіжних авторів, як Р. Акофф, М. Армстронг, Р. Блейк, М. Бурке, М. Вебер, Т. Дейл, Д. Денісон, К. Камерон, А. Кеннеді, Р. Куін, Дж. Лафферт, М. Мескон, Г. Морган, Дж. Мутон, Дж. Отт, І. Оучі, Р. Харрісон, С. Ханді. Істотний внесок зробили також І. Ансофф, П. Вейл, Г. Даулінг, Ф. Котлер, А. Маслоу, Б. Мільнер, Р. Рюттенгер, М. Коул, М. Портер, С. Хенді, Г. Саймон та ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою нашого дослідження є аналіз впливу соціальних медіа на підвищення рівня довіри суспільства до влади та формування комунікативних стандартів корпоративної культури публічних службовців, зокрема для відображення діяльності держави та за допомогою соціальних медіа.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стрімкі зміни в сучасному світі трансформують усі важливі суспільні процеси і явища. Це технологічні, інформаційні, економічні, політичні, соціальні та культурні аспекти, які впливають на функціонування суспільства і формування нового, зокрема цифрового суспільства. Усі суспільні процеси в державі є взаємопов'язаними, тому розуміння їхньої природи й генези важливе для розробки ефективних політик і стратегій розвитку суспільства.

Публічне управління відіграє основну роль у більшості суспільних питань, оскільки від адаптації публічного управління до сучасних вимог і його залученості до цифрових трансформацій залежить ефективність управління публічним сектором.

У сучасному суспільстві цифрові технології впливають на всі сфери життя через залученість до інформаційних потоків більшості населення світу. Наприклад, охоплення населення світу технологією мобільної мережі за 2023 р. становить: 2G — 97,9 %, 3G — 95 %, LTE/WiMAX — 90,1 %, 5G — 38,4 % [1].

Люди активно використовують технічні засоби комунікації для спілкування та обміну інформацією, а засоби масової інформації, зокрема інтернет, не лише для спілкування, роботи, саморозвитку й пошуку інформації, а також для побудови соціальних зв'язків і налагодження бізнес-контактів.

Вітчизняні й іноземні науковці у своїх дослідженнях зазначають, що соціальні медіа — це в першу чергу платформа для комунікації, тобто їх феномен полягає у значній залученості користувачів і споживачів.

Соціальні медіа — це сукупність технологій в інтернеті, які дозволяють користувачам взаємодіяти одне з одним. Зокрема, Р. Вейкфілд описує соціальні медіа як сукупність артефактів інформаційних систем, які складаються з технічних, інформаційних підсистем, які взаємодіють між собою залежно від потреб використання [2, с. 140]. Також П. Спаньйолеті та Й. Йанг вважають, що це набір інтегрованих технологій, які націлені на взаємодію, створення, обмін контентом користувачів. Водночас творці контенту так встановлюють нові зв'язки між собою [3, с. 253].

А. Каплан і М. Хаснлеїн визначили соціальні медіа як "сукупність онлайн-додатків, які засновані на ідеологічних та технологічних засадах Web 2.0 і дозволяють створювати та обмінюватися вмістом, створеним користувачами" [4, с. 241].

Соціальні медіа — це соціальна система у віртуальному просторі, яка діє на основі теорії соціальних мереж та дозволяє утворювати зв'язки між користувачами в інтернеті. Д. Марті вважає, що це цифровий простір, який створений користувачами для інших користувачів, що сприяє взаємодії та налагодженню зв'язку на різних рівнях (особистий, професійний, діловий, політичний) [5, с. 1059].

С. Міранда зазначає, що соціальні медіа — це середовище, в якому звичайні люди можуть самостійно створювати новини [6, с. 303]. Соціальні медіа є інтернет-каналами зв'язку і співробітництва, які набули широкого поширення з 2005 року. Усі інструменти соціальних медіа, а також організаційні і управлінські структури належать до соціальних інформаційних систем [7, с. 194].

Так, соціальні медіа є дієвим засобом масової комунікації в інтернеті, який функціонує на основі веб-сервісів і дозволяє споживачам взаємодіяти, співпрацювати, спілкуватися, ділитися та навіть створювати власний контент.

Й. Бреслін і М. Шульга визначають соціальні медіа як елементи мультимедіа на сайтах соціальних мереж [8], тобто це сукупність інформаційного контенту на сайтах соціальної мережі, який користувачі поширюють, коментують, читають, дивляться (відео, фото, дописи, посилання тощо).

Отже, соціальні медіа — це в першу чергу засіб комунікації та взаємодії. Поняття "соціальні медіа" часто використовуються як синоніми до "соціальні мережі", оскільки вони вказують на інтернет-платформи та сервіси, які дозволяють користувачам взаємодіяти, обмінюватися інформацією та створювати контент у віртуальному просторі.

Проте існує різниця в значенні цих понять, що розглядається за принципом "загального та спеціального", де загальним виступає поняття "соціальні медіа", а

"спеціальним" — соціальні мережі. Тому соціальні медіа — це загальний термін, який охоплює всі онлайн-платформи для взаємодії користувачів, зокрема і соціальні мережі.

Виникає питання, чи можна ототожнювати поняття "масове медіа" та "соціальне медіа". На нашу думку, ці два поняття можуть розглядатися як синоніми, оскільки вони однаково стосуються процесу вироблення та розповсюдження контенту, розрахованого на споживання більшістю членів соціуму та їхньої взаємодії.

Соціальні медіа стали основним каналом отримання, обміну та поширення інформації, що, зокрема, направлена на формування знань, світогляду та цінностей. Це відбувається через поширення даних, новин, зокрема фейкових, віртуальне об'єднання людей навколо спільних інтересів та наслідування відомих особистостей, які діляться думками на особистих сторінках. Методи поширення інформації в соціальних медіа відрізняються за своїм впливом на свідомість отримувачів інформації — це відеоконтент, аудіо-візуальний контент, ігри, опитування, лотереї та багато іншого.

Соціальні медіа мають широкий вплив на суспільство, включно з формуванням громадської думки, стимулюванням політичної активності, змінами в культурі спілкування, а також розповсюдженням дезінформації та маніпуляцій. Окрім позитивних аспектів соціальні медіа також становлять певні загрози, наприклад, поширення фейкової інформації, посилення соціальних конфліктів і створення відчуття соціальної ізоляції. Тому важливо постійно досліджувати й вдосконалювати механізми регулювання впливу соціальних медіа, щоб сприяти стабільності та розвитку суспільства на основі об'єктивної й достовірної інформації через формування громадської думки.

Соціальні медіа є потужним інструментом для організації громадських заходів, кампаній та ініціатив. Вони дозволяють швидко мобілізувати велику кількість людей навколо певної ідеї або проблеми, організовувати благодійні заходи, акції, створювати петиції. Такий метод згуртування людей створює нові можливості для цивільного суспільства та активної громадянської участі у справах держави. Зазначимо також, що соціальні медіа неодмінно впливають на формування молодіжної культури та способу життя. Молодь використовує соціальні медіа для побудови свого соціального статусу, виявлення індивідуальності, а також для спілкування з однолітками та отримання підтримки від спільноти.

Отже, соціальні медіа відіграють ключову роль у формуванні культурних та соціальних цінностей цілого покоління. Не менш важливою є роль соціальних медіа у зміні способу споживання медіаконтенту. Вони забезпечують користувачам можливість вибору та персоналізації інформації, а також взаємодії з контентом у режимі реального часу. Такий підхід до споживання медіаконтенту робить інформацію більш доступною та зрозумілою для широкого кола користувачів [9].

В умовах повномасштабного вторгнення в Україні рф, як країна-агресор, використовує різні методи інформаційної війни, зокрема залякування, пригнічення, знецінення гідності, поширення дезінформації, дестабілі-

зація суспільства, створення конфліктів у соціальних мережах і маніпуляція громадською думкою. Вплив соціальних медіа на формування думок і політичні погляди в Україні досі залишається недостатньо дослідженим, але викликає значний інтерес, оскільки вони стали невід'ємною частиною повсякденного життя, елементом публічного управління та укорінення громадської думки.

Серед основних джерел формування громадської думки виокремлюють такі: канали неофіційної інформації; форми суспільного досвіду, відображені в інформації та знаннях; думки публічних людей; канали офіційної інформації (наукові установи, засоби масової комунікації, соціальні інститути тощо) [10, с. 41—42].

Громадська думка формується за допомогою засобів масової комунікації через телебачення та радіо (аудіовізуальні медіа), а також газети й журнали (друковані видання).

Також з кожним роком усе більшого впливу набуває інтернет та його особливі форми комунікації: соціальні мережі та месенджери, блоги та форуми на сайтах [11, с. 131—133].

Структура формування громадської думки передбачає три основні компоненти: раціональний, емоційний, вольовий [12, с. 293—294]. Раціональна частина включає знання людей про події, факти, явища та процеси, які привертають суспільну увагу й інтерес. Водночас емоційна складова відображається в масових настроях і соціальних почуттях, що виникають у відповідь на суспільно-політичні події та факти. Вольовий компонент реалізується у формі певних дій суб'єктів громадської думки. Ці аспекти громадської думки важливі для формування колективної свідомості та впливають на прийняття рішень у суспільстві.

Взаємодія влади й суспільства за допомогою різноманітних інструментів, зокрема, за допомогою засобів масової комунікації та соціальних медіа вважається одним з основних демократичних механізмів розбудови громадянського суспільства та формування громадської думки щодо діяльності інститутів публічного управління, яка є важливим елементом масової культури.

Масова культура в соціумі — це організація повсякденної свідомості в інформаційному суспільстві; особлива знакова система або особлива мова, за допомогою якої члени інформаційного суспільства досягають взаєморозуміння. Новітні засоби масової комунікації (радіо, телебачення, соціальні мережі) швидко популяризують продукцію масової комунікації [13]. Ці засоби є ефективним інструментом для інформування, попередження, реагування на запити та загальної комунікації.

Тому застосування інструменту організації повсякденної свідомості шляхом використання соціальних медіа публічними інституціями є засобом та способом підвищення рівня обізнаності суспільства, зокрема про діяльність механізмів держави і формування довіри до них зі сторони суспільства.

Формування довіри соціуму є тривалим та не простим процесом, під час якого використовуються всі можливі інструменти впливу на версти суспільства: заохочення, маніпуляції, інформування, залучення та інше.

Таблиця 1. Аналіз представлення НАДС у соціальних мережах станом на 23.06.2024 року

Платформа	Опис	Сильні сторони	Слабкі сторони	Орієнтовний аналіз частоти публікацій
Сайт https://nads.gov.ua/	Офіційний сайт НАДС надає інформацію про діяльність агентства, нормативні акти, новини, контакти тощо.	Повна інформація про діяльність, оновлювані новини, зручна навігація.	Дизайн може здатися застарілим, не завжди зручний для мобільних пристроїв.	Публікації декілька разів на день, майже щодня.
YouTube https://www.youtube.com/channel/UCosDsJelzAIKZhGLEIRhdcw	На каналі розміщені відео про діяльність агентства, навчальні матеріали, записи заходів.	Освітні та інформаційні відео, можливість залучення широкої аудиторії.	Низька частота публікацій, невелика кількість підписників.	Публікації декілька разів на місяць.
Telegram https://t.me/NADS_Ukr	Канал використовується для швидкого розповсюдження новин і оновлень.	Оперативність, зручність для підписників, висока швидкість розповсюдження інформації.	Бракує детальних матеріалів, обмежений формат подання інформації.	Публікації декілька разів на день, майже щодня.
Twitter https://twitter.com/nacs_ua	Публікуються новини, анонси заходів, важливі повідомлення.	Лаконічність, оперативність.	Обмеженість формату, низька залученість аудиторії.	Публікації декілька разів на місяць. Останні публікації були ще в листопаді 2023 року.
Instagram https://www.instagram.com/nads_ukraine/	Публікується візуальний контент: фото- та інфографіка, які висвітлюють заходи та важливі події.	Візуальна привабливість.	Обмежене охоплення офіційних новин, низька залученість, контент може сприйматися поверхово.	Публікації декілька разів на місяць. Останні публікації були ще в листопаді 2020 року.
TikTok	Акаунту в цій соціальній мережі немає.	–	–	–

Серед цих інструментів найбільш вагомим є інструмент формування культури суспільства або масової культури.

У сучасному цифровому світі та світі розгалуженого цифрового спілкування значна частина масової культури належить медіакulturі. Медіакultura за допомогою соціальних медіа або масмедіа та через технічні засоби (пресу, радіо, телебачення, кінематограф) має беззаперечний вплив на сучасну людину. Соціальні медіа транслюють культуру сучасного світу для кожного учасника такої культурної взаємодії. Медіакultura не лише заповнює вільний час, інформує про події у світі, виховує, навчає та розважає, але й суттєво впливає на мислення, світогляд, формування цінностей і суджень. Вона, маючи комерційні цілі продавців товарів і послуг, зливається з основними життєвими потребами людини — харчуванням, безпекою, теплом, продовженням роду та іншими фізіологічними потребами. Медіакultura є серйозним важелем у культурі споживання. У боротьбі за покупця та його гроші медіакultura витісняє з нашої свідомості думки про духовні цінності та необхідність збереження культурної і моральної спадщини народу. Вона замінює потребу в самоавтентичності особистості на псевдоцінності або навіть чужі ідеї, які нав'язуються через скандали, гумор, анекдоти, абсурдизм. Це найп-

ростіші способи впливу на людину. Елементи масової культури проникають у систему управління, зокрема державну, залишаючи за собою сталі уявлення про державу та діяльність її механізмів на рівні культури споживання, спотворюючи й змінюючи ставлення до діяльності публічних інституцій. Це призводить до зниження довіри до їх діяльності.

"Розглядаючи питання масмедіа як інструменту впливу на соціум, варто зазначити, що члени соціуму є адресантом медіавпливів та їх вдячним споживачем. У сучасних умовах не потрібні зібрання людей та організація масових заходів задля донесення будь-якої ідеї та побудови ланцюжків наслідування та копіювання. "Віртуальна масифікація ХХІ століття" не потребує фізичної присутності людей, їх безпосереднього інтегрування; основним засобом єднання людей стає масова комунікація, новітні технології її тиражування.

Цей інструмент є засобом для соціальної телепатії, коли люди починають однаково думати та відчувати: велика кількість анонімних індивідів, які ніколи не бачили та не знали одне одного, охоплюються тією самою емоцією та ідеєю, реагують на одну й ту саму музику або гасло одним словом, перетворюються на єдину колективну істоту" [14].

Соціальні медіа створюють необмежений простір для різноманітних видів дискурсу, комунікацій та вис-тупів. Особа у цьому контексті стає одночасно суб'єктом та об'єктом інформаційного впливу, виконуючи ролі як споживача (читач, учасник тощо), так і творця інформаційного продукту (автор, режисер, сценарист тощо). Створення власного інформаційного продукту є не "до-лею обраних", а є повсякденною розвагою та повсяк-денним робочим навантаженням кожного.

Держава для забезпечення своєї незалежності та визнання в міжнародному середовищі потребує стало-го й об'єднаного суспільства, що має незмінне позитив-не ставлення до органів публічної влади, політичних діячів та лідерів держави, а також має активну грома-дянську позицію.

Досягти таких результатів можна за допомогою ефективно сформованої масової культури, зокрема щодо сприйняття публічних інституцій в позитивному ракурсі. Л. Люндемарк зазначає, що соціальні медіа — унікальна форма комунікації, засіб для поширення як внутрішньої, так і зовнішньої інформації про суспіль-ство, компанії та галузі [2, с. 1407].

З огляду на це твердження можна зробити висно-вок, що соціальні медіа може виступати засобом поши-рення і внутрішньої, і зовнішньої інформації про діяльність органів публічної влади та сучасного інстру-менту формування їх позитивного іміджу в суспільстві. Такий інформаційний процес формування позитивної думки громадськості повинен виступати інтелектуаль-ною частиною масової культури суспільства, що є важ-ливим чинником його розвитку.

Для досягнення такого результату держава за участі публічних інституцій повинна створити й втілити ефек-тивні стратегії розвитку інформаційного супроводу діяльності публічних службовців та інституцій.

Стратегія формування довіри до органів публічної влади передбачає усталення позитивного сприйняття суспільством зовнішнього і внутрішнього наповнення й проявлення діяльності публічної служби.

Дієвим і сучасним інструментом для цього є розбу-дова інституту корпоративної культури публічних служ-бовців, а також формування єдиного підходу до про-фесійних реакцій усіх публічних службовців (на всіх рівнях публічної влади) на рутинні й критичні заздалегідь прогнозовані та описані ситуації.

Корпоративна культура публічних службовців — це система правил, норм, стандартів, принципів, настанов та приписів до поведінки працівників публічної служби для ефективного та результативного виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

У процесі формування корпоративної культури пуб-лічних службовців та взаємодії публічних інституцій із суспільством провідну роль повинні відігравати со-ціальні медіа. Вони отримують статус інструмента, що є елементом корпоративної культури публічних служ-бовців та формуючим фактором сприйняття суспіль-ством інститутів публічної влади.

За допомогою соціальних медіа можна досягнути ефективної взаємодії влади із суспільством, а також сформувати позитивний імідж публічної служби. Для цього публічні інституції використовують обрані на влас-ний розсуд соціальні мережі.

Так, наприклад, Національне агентство з питань дер-жавної служби (далі — НАДС) використовує для кому-нікації із суспільством YouTube, Telegram, Twitter, Instagram та власний інтернет-сайт (Табл. 1).

Аналіз діяльності НАДС у соціальних мережах де-монструє позитивну тенденцію до використання цент-ральним органом публічної влади потенціалу соціаль-них медіа. Проте недоліком є брак єдиного й системно-го підходу до розміщення інформації в соціальних ме-режах, що впливає на якість і своєчасність комунікації з аудиторією.

Відсутність єдиних стандартів інформаційної діяль-ності та комутаційної стратегії не може дати гарантова-ний результат донесення необхідної інформації, зокре-ма про розвиток країни, заходи які здійснюються зад-ля розвитку, а також національної ідеї до суспільства. Оскільки тільки прогнозований вплив на соціум за до-помогою інструментів соціальних медіа призведе до бажаних наслідків — розбудови довіри до публічної служби та публічних службовців. Корпоративна куль-тура публічних службовців у цьому відіграє основну роль, оскільки комунікація між учасниками публічного управ-ління, в заздалегідь визначених стандартах, є ефектив-ним інструментом публічного управління.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, проведений аналіз соціальних мереж одно-го з центральних органів публічної влади свідчить про недостатній рівень комунікації з громадськістю за до-помогою сучасних каналів зв'язку. Це спричинено не-доліком у розвитку корпоративної культури публіч-них службовців, а саме: норм комунікації публічної служби із соціумом, а також стандартів інформацій-ної взаємодії, умов комунікацій і реакцій на отримані запити.

Також існує потреба в охопленні й залученості ауди-торії, зокрема іноземної, задля ефективнішого просу-вання національної ідеї за допомогою ефективної ко-мунікації членів суспільства та влади на основі сформо-ваної довіри.

Запропонованим заходом із подолання цього роз-риву в комунікації публічних служб і суспільства є впро-вадження в корпоративну культуру публічних служ-бовців єдиних комунікативних стандартів та стандартів інформаційної діяльності, зокрема за допомогою со-ціальних медіа та активного використання соціальних мереж органами публічної влади.

Література:

1. DataHub. Population coverage, by mobile network technology. URL: <https://datahub.itu.int/data/?e=701&c=&i=100095> (дата звернення: 01.07.2024).
2. Lundmark L., Oh C., Verhaal J. A little Birdie told me: Social media, organizational legitimacy, and underpricing in initial public offerings. *Information Systems Frontiers*. 2017. Vol. 19. № 6. Pp. 1407—1422.
3. Xu Y. et al. Retaining and attracting users in social networking services: An empirical investigation of cyber migration. *The Journal of Strategic Information Systems*. 2014. Vol. 23. № 3. Pp. 239—253.

4. Kietzmann J. et al. Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. Business horizons. 2011. Vol. 54. № 3. Pp. 241—251.

5. Murthy D. Towards a sociological understanding of social media: Theorizing Twitter. Sociology. 2012. Vol. 46. № 6. Pp. 1059—1073.

6. Miranda S., Young A., Yetgin E. Are social media emancipatory or hegemonic? Societal effects of mass media digitization in the case of the SOPA discourse. MIS quarterly. 2016. Vol. 40. № 2. Pp. 303-329.

7. Schlagwein D., Hu M. How and why organisations use social media: five use types and their relation to absorptive capacity. Journal of Information Technology. 2017. Vol. 32. № 2. Pp. 194—209.

8. Шульга М. Система соціальних медіа у процесі інтеграції у маркетингові комунікації. URL: <http://naub.org.ua/?p=1245> (дата звернення: 01.07.2024).

9. Вдовиченко Ю. Цифрові технології як основа та рушійна сила розвитку сучасної глобальної економіки. Економіка та держава. 2018. № 1. С. 79—82.

10. Руженко Л. Громадська думка як складова процесу управління. Політична наука. Контури міждисциплінарного перетину: Тема IV Конвенту МАСПН (Україна) (20—21 березня 2014 р., м. Одеса). Одеса, 2014. С. 41-42.

11. Стефанчук У. Інформаційні технології та їхній вплив на формування громадської думки в Україні. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: зб. наук. пр. Львів. 2008. Вип. 20. С. 129—133.

12. Руженко Л. Сутність та підстави класифікації громадської думки. Актуальні проблеми політики. 2013. Вип. 50. С. 292—299.

13. Отрешко Н. Масова комунікація в соціумі. Енциклопедія сучасної України. 2018. Т. 19. URL: <https://esu.com.ua/article-64262> (дата звернення: 01.07.2024).

14. Кальба Я. Масифікація та її прояви в контексті сучасних телемедіа. Практична психологія та соціальна робота. 2010. № 4. С. 63—64.

References:

1. DataHub (2024), "Population coverage, by mobile network technology", available at: <https://datahub.itu-int/data/?e=701&c=&i=100095> (Accessed 01 July 2024).

2. Lundmark, L., Oh, C. and Verhaal, J. (2017), "A little Birdie told me: Social media, organizational legitimacy, and underpricing in initial public offerings", Information Systems Frontiers, vol. 19, no. 6, pp. 1407—1422.

3. Xu, Y. et al. (2014), "Retaining and attracting users in social networking services: An empirical investigation of cyber migration", The Journal of Strategic Information Systems, vol. 23, no. 3, pp. 239—253.

4. Kietzmann, J. et al. (2011), "Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media", Business horizons, vol. 54, no. 3, pp. 241—251.

5. Murthy, D. (2012), "Towards a sociological understanding of social media: Theorizing Twitter", Sociology, vol. 46, no. 6, pp. 1059—1073.

6. Miranda, S., Young, A. and Yetgin, E. (2016), "Are social media emancipatory or hegemonic? Societal effects

of mass media digitization in the case of the SOPA discourse", MIS quarterly, vol. 40, no. 2, pp. 303—329.

7. Schlagwein, D. and Hu, M. (2017), "How and why organisations use social media: five use types and their relation to absorptive capacity", Journal of Information Technology, vol. 32, no. 2, pp. 194—209.

8. Shulha, M. (2015), "Social media system in the process of integration into marketing communications", available at: <http://naub.org.ua/?p=1245> (Accessed 01 July 2024).

9. Vdovychenko, Yu. (2018), "Digital technologies as the basis and driving force of the development of the modern global economy", Ekonomika ta derzhava, vol. 1, pp. 79—82.

10. Ruzhenko, L. (2014), "Public opinion as a component of the management process", Politychna nauka. Kontury mizhdystsyplynarnoho peretynu: Tema IV Konventu MASPNU (Ukraine) [Political science. Contours of interdisciplinary intersection: Topic IV of the MASPNU Convention (Ukraine)], Odesa, Ukraine, pp. 41—42.

11. Stefanchuk, U. (2008), "Information technologies and their impact on the formation of public opinion in Ukraine", Ukrainian national idea: realities and prospects of development: a collection of scientific papers, vol. 20, pp. 129—133.

12. Ruzhenko, L. (2013), "The essence and grounds of classification of public opinion", Aktualni problemy polityky, vol. 50, pp. 292—299.

13. Otreshko, N. (2018), "Mass communication in society", Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy, vol. 19, available at: <https://esu.com.ua/article-64262> (Accessed 01 July 2024).

14. Kalba, Ya. (2010), "Massification and its manifestations in the context of modern television media", Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota, vol. 4, pp. 63—64.

Стаття надійшла до редакції 23.07.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

О. П. Волянський,
аспірант кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування,
Національний університет охорони здоров'я України імені П. А. Шупика
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-2741-448X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.242

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ МЕДИЧНИМ РЕАГУВАННЯМ НА НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

О. Volianskyi,
Postgraduate student, Shupyk National Healthcare University of Ukraine

PUBLIC ADMINISTRATION OF MEDICAL RESPONSE TO EMERGENCIES IN UKRAINE: PROBLEMS AND PERSPECTIVES

У науковій статті розглянуто проблемні питання публічного управління медичним реагуванням на надзвичайні ситуації в Україні.

Наголошується на тому, що медичний захист є складовою єдиної системи цивільного захисту населення і територій, одним із завдань якої є досягнення високих норм і стандартів забезпечення захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій різного характеру, а також під час особливого періоду, реалізація яких базується на вдосконаленні механізмів публічного управління ліквідацією наслідків, зокрема медичного реагування, а також розвитку і формування відповідної нормативно-правової та ресурсної баз.

В умовах триваючої активної фази російсько-української війни надзвичайної ваги набирає питання дослідження практик публічного управління в реаліях сьогодення, що дозволяє висвітлити питання надання допомоги населенню за цих умов. Акцентується увага на тому, що в умовах воєнного стану медичне реагування функціонує у двох станах: медичного захисту як складової Єдиної державної системи цивільного захисту та базового елементу національної стійкості, що дозволяє організувати одночасне надання медичної допомоги великій кількості громадян.

Визначено актуальність завдань органів державної влади та інститутів громадянського суспільства щодо розширення форматів взаємодії в умовах правового режиму воєнного стану, що потребує застосування системного підходу до організації цих заходів.

Проведено аналіз попередніх наукових досліджень та сформульовано висновок, що наявні наукові розвідки мають певні недоліки, що пов'язані з їх базування на застарілій нормативній базі та відсутності глибокого аналізу сучасних управлінських практик в умовах надзвичайних ситуацій різного характеру. Зазначено, що переважна більшість наукових праць була зосереджена на розгляді питань якості та доступності медичної допомоги в умовах надзвичайних ситуацій, а також тактики лікування та розв'язання логістичних завдань функціонування закладів охорони здоров'я, що надаються допомогу постраждалим.

Обґрунтовано гіпотезу щодо потреби кардинальної зміни управлінської парадигми міжвідомчої взаємодії при медичному реагуванні на надзвичайні ситуації. Наголошується на тому, що наразі відбулося часткове унормування статусу та формату реагування служби медицини катастроф, але актуальним лишається питання координації дій у межах функціональної підсистеми медичного захисту, що ускладнює залучення волонтерських медичних формувань.

Визначено, що напрямом наукових досліджень із розглянутої тематики вбачається дослідження управлінських практик медичного захисту із застосуванням системного підходу, а також дослідження проблеми взаємодії закладів охорони здоров'я із приватними і волонтерськими медичними організаціями для унормування формату взаємодії та їх включення до єдиного медичного простору.

The scientific article examines problematic issues of public administration of medical response to emergencies in Ukraine.

It is emphasized that medical protection is a component of a Unified System of Civil Protection of the population and territories, one of the tasks of which is to achieve high norms and standards of protection of the population and territories from emergencies of various nature, as well as during a special period (wartime), the implementation of which is based on improvement mechanisms of public administration of the liquidation of

consequences, in particular medical response, as well as the development and formation of the appropriate regulatory and legal and resource bases.

In the conditions of the ongoing active phase of the Russian-Ukrainian war, the question of researching the practices of public administration in today's realities is gaining extreme importance, which allows us to highlight the issue of providing assistance to the population under these conditions. Attention is focused on the fact that in the conditions of martial law, medical response functions in two statuses: medical protection as a component of the unified state system of civil protection and a basic element of national stability, which allows to organize the simultaneous provision of medical assistance to a large number of citizens.

The relevance of the tasks of state authorities and civil society institutions regarding the expansion of interaction formats in the conditions of the legal regime of martial law, which requires the application of a systemic approach to the organization of these measures, has been determined.

An analysis of previous scientific studies was carried out and a conclusion was drawn that the available scientific intelligence has certain shortcomings, which are related to their being based on an outdated regulatory framework and the lack of an in-depth analysis of modern management practices in emergencies of various nature. It was noted that the vast majority of scientific works were focused on the consideration of issues of quality and availability of medical care in emergencies, as well as treatment tactics and solving logistical tasks of the functioning of health care facilities that provide assistance to victims.

The hypothesis regarding the need for a radical change in the management paradigm of interdepartmental interaction in medical response to emergencies is substantiated. It is emphasized that the status and response format of the disaster medicine service has been partially normalized, but the issue of coordination of actions within the functional subsystem of medical protection remains relevant, which complicates the involvement of volunteer medical formations.

It was determined that the direction of scientific research on the topic under consideration is the study of management practices of medical protection using a systemic approach, as well as the study of the problem of interaction between health care institutions and private and volunteer medical organizations to normalize the format of interaction and their inclusion in an united medical space.

Ключові слова: публічне управління, управління, організація, функціонування, механізм, цивільний захист, надзвичайна ситуація, медична допомога.

Key words: public administration, management, organization, functioning, mechanism, civil protection, emergency, medical assistance.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Триваючий правовий режим воєнного стану, пов'язаний із повномасштабною російсько-українською війною, є причиною зростання додаткового навантаження на системи охорони здоров'я, а також численні надзвичайні ситуації (НС) природного і техногенного характеру суттєво впливають на спроможність системи надавати медичну допомогу одночасно великій кількості постраждалих. Обставини вимагають особливих форматів реагування на ці випадки від всіх складових сектору безпеки України, особливо такої важливої як охорона здоров'я. За таких обставин ця сфера перебуває у форматі медичного реагування на нові загрози і виклики, яка потребує впровадження сучасних ефективних управлінських практик з одночасним дотриманням взаємоузгоджених чітких алгоритмів дій, що є можливим за умови підготовки, планування та організації надання екстреної медичної допомоги значній кількості постраждалих і продовження планової роботи всіх рівнів надання медичної допомоги. Саме тому сфера охорони здоров'я в умовах медичного реагування на комплексні наслідки НС потрапляє в умови нормативного регулювання цілого комплексу законних і підзаконних актів, що, на жаль, дуже часто містять суперечливі норми щодо управління процесами надання допомоги та організації міжвідомчої взаємодії.

Дослідження базового закону, що регламентує функціонування сфери цивільного захисту — Кодексу цивільного захисту України [1], свідчить, що правові норми цивільного захисту регулюють відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від НС, реагуванням на них, функціонуванням Єдиної державної системи цивільного захисту (ЄДСЦЗ), та визначає повноваження органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності. Відтак можна припустити, що саме ЄДСЦЗ повинна сприяти захисту населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від НС різного характеру та реагування на них. Відзначимо, що до Положення про ЄДСЦЗ внесені зміни згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 № 545 "Про внесення зміни до Положення про єдину державну систему цивільного захисту", згідно з яким до переліку завдань ЄДСЦЗ у відбудовний період додані: проведення цільової мобілізації для ліквідації наслідків ведення воєнних дій та НС; а також ліквідація наслідків воєнних дій у населених пунктах та на територіях, що зазнали впливу засобів ураження, що певним чином створює умови для розширення державно-приватного партнерства у такій специфічній сфері як цивільний захист.

Згідно із ст. 36 Кодексу цивільного захисту [1] медичний захист є функціональною підсистемою ЄДСЦЗ, одним із завдань якої є досягнення високих норм і стандартів забезпечення захисту населення і територій від НС різного характеру, а також в особливий період, реалізація яких базується на вдосконаленні механізмів публічного управління ліквідацією наслідків НС, зокрема медичного реагування, а також розвитку і формування відповідної нормативно-правової та ресурсної баз.

Також наголошуємо на тому, що у розрізі прогнозних і поточних загроз національній безпеці та національним інтересам України згідно з положеннями Стратегії національної безпеки України [2] та з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов визначається загроза виникнення і поширення як уже відомих, так і нових небезпечних інфекційних хвороб.

Нині маємо констатувати, що існуючий стійкий тренд зростання рівня природно-техногенної небезпеки та загроз воєнного стану за рахунок ведення масштабних бойових дій і ракетних обстрілів, що зайвий раз підтверджує думку науковців Потеряйкі С. [3, с. 106] та Яковчука Р. [4, с. 173] щодо потреби удосконалення управлінських практик щодо оптимізації процедур прийняття управлінських рішень та оптимізації використання наявних ресурсів. На недосконалості існуючих систем екстреного реагування на виникнення НС медико-біологічного характеру, що було підтвердженням реакції систем на пандемію COVID-19, акцентувалися такі міжнародні організації як Всесвітня організація охорони здоров'я [5], що також вимагає зміни управлінської парадигми надання медичної допомоги в умовах НС із розумінням того, що НС сьогодення мають комплексний характер і наслідки.

Воєнний стан, що триває в Україні, спричинив значне навантаження на систему охорони здоров'я, поставивши під загрозу її стійкість та спроможність, призвів до руйнування інфраструктури охорони здоров'я, втрати медичного персоналу та припинення надання основних медичних послуг. За даними МОЗ України (www.moz.gov.ua) станом на 22.07.2024 р. з початку повномасштабної війни РФ повністю зруйнувала в Україні 214 об'єктів на території 99 медичних закладів. У 676 закладах було пошкоджено 1642 медичних об'єкти. Відбувається цілеспрямована атака ворогом лікарень, пологових будинків, амбулаторій та поліклінік. Найбільше постраждали заклади охорони здоров'я (ЗОЗ) у Харківській, Донецькій, Миколаївській, Херсонській, Чернігівській, Київській, Дніпропетровській, Запорізькій та Сумській областях.

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується низкою викликів у сфері громадського здоров'я, серед яких старіння населення, зростання хронічних захворювань, потреба в інтеграції інноваційних медичних технологій та необхідність ефективного реагування на надзвичайні ситуації у сфері охорони здоров'я. Ці виклики потребують глибокого переосмислення та застосування новітніх підходів у сфері публічного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз наукових розвідок стосовно медичного захисту населення за умов НС доводить, що низка законодавчих та нормативно-правових актів, наукових джерел з пли-

ном часу втратила свою актуальність, деякі суперечать реаліям сьогодення. Наразі дослідження з цієї проблематики акцентуються саме на потребі дослідження кращих практик медичного захисту та можливостях їх імплементації до вітчизняної системи охорони здоров'я, що має трансформуватися не тільки функціонально та науково, а головним чином започаткувати впровадження кращих управлінських практик, що поєднують аспекти галузевого управління із більш широким залученням інститутів громадянського суспільства.

В наукових працях як вітчизняних дослідників, таких як Мороз Є., Близнюк М., Печиборщ В. та Якимець В., за результатами порівняльного аналізу функціональних підсистем медичного захисту населення при надзвичайних ситуаціях США та України наголошується як на спільних рисах (наявність систем постійної готовності на випадок НС), та виокремлено певні відмінності (налагоджена взаємодія при наданні допомоги постраждалим в умовах НС між державними установами та приватними і громадським організаціям у США).

Підкреслимо, що дослідження кращих світових практик управління медичним реагуванням в умовах НС медико-біологічного характеру за консолідованою позицією Калиненко Л.В. [6] та Макаренка М.М. [7] дозволяє зробити висновок про наявність національної, а також про доцільність впровадження систем інформаційної підтримки управлінських рішень і широке використання інформаційно-комунікативних технологій.

Проте, слід зауважити на недостатній кількості наукових досліджень в контексті взаємодії і координації спільних міжвідомчих заходів з медичного реагування всіх рівнів при виникненні НС різного характеру.

У роботах Васюк Н., Волошина В., Гур'єва С., Карамішева Д., Котузи А., Лехан В., Москаленка В., Радиша Я., Хожило І. здійснено аналіз процесу медичного забезпечення, його складових частин, новітніх управлінських технологій у сфері охорони здоров'я України. Незважаючи на досягнення і результати проведених досліджень, важливо підкреслити, що питання розвитку механізмів публічного управління в сфері охорони здоров'я залишається недостатньо дослідженим у сучасних умовах, зокрема через перманентні зміни в економічному і нормативному супроводі системи громадського здоров'я.

Слід відзначити, що в період 2010—2014 рр. спостерігався сплеск інтересу науковців щодо проблематики державного управління медичним захистом в умовах НС різного характеру, але ми маємо наголосити на тому, що наразі вони висвітлюють генезу медичного захисту в умовах НС та підлягають критичному аналізу зважаючи на кардинальні зміни законодавства у сфері цивільного захисту, а також поточні трансформації безпекового середовища, пов'язані з триваючою російсько-українською війною та приєднанням України до Механізму цивільного захисту ЄС з подальшим включенням до його модулів медичного реагування та біологічного захисту.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою наукової статті є дослідження наукових розвідок щодо наявних проблем і перспектив їх розв'язання стосовно публічного управління медичним реагуванням на НС різного характеру в реаліях України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нині трансформація публічного управління у сфері охорони здоров'я є складовою сучасної реформи безпечного середовища України, що тісно пов'язано з нагальною потребою забезпечення всебічного захисту цивільного населення в умовах НС різного характеру, та особливо в триваючих мовах правового режиму воєнного стану — активній фазі російсько-української війни. Ці трансформації спрямовані не тільки на забезпечення доступності, покращення якості та ефективності медичних послуг для населення, а наразі головним чином — на порятунок життя і здоров'я громадян у разі отримання травм і поранень. Саме тому публічне управління медичним реагуванням на виникнення НС відіграє важливу роль у забезпеченні рівних можливостей для всіх громадян на отримання медичної допомоги та у забезпеченні стійкості всієї системи охорони здоров'я при масовому зверненні до ЗОЗ.

Як наголошує Шевчук [8, с. 83], "... суть публічного управління у галузі охорони здоров'я полягає в розробці та впровадженні стратегій, політик і механізмів, які сприяють оптимальному функціонуванню системи охорони здоров'я і задоволенню потреб громадян у медичних послугах. Однак, поряд з можливостями в цій сфері, виникають і важкі завдання публічного управління, що стосуються не лише внутрішньої оптимізації процесів, але й забезпечення зручності, ефективності та справедливості доступу до медичної допомоги для всього населення".

Основним завданням плану реагування на НС або загрозу її виникнення є збереження життя та здоров'я людей, мінімізація матеріальних втрат. З цією метою вживаються дієві заходи для захисту житла, дошкільних, навчальних і медичних закладів, місць постійного перебування людей, вирішення питань термінової евакуації населення з території, на яку може бути поширена небезпечна дія наслідків прогнозованої НС.

Отже, можемо стверджувати, що публічне управління медичним реагуванням на НС характеризується потребою розв'язання комплексних завдань, які несуть низку загроз і викликів, пов'язаних, насамперед, обмеженістю наявних ресурсів всіх видів, що завжди несе виклик для системи охорони здоров'я. А також масові звернення постраждалих за допомогою, особливо у випадку стихійних лих або пандемій, спричиняють додаткові навантаження на заклади охорони здоров'я (ЗОЗ) та їх персонал. Саме тому результативне публічне управління медичним реагуванням на НС передбачає також імплементацію розвитку сучасних медичних технологій та управлінських практик, що вимагає постійного моніторингу та адаптації до новацій. Гарантування якості медичних послуг включає в себе впровадження ефективних медичних стандартів, визначення процедур та моніторинг якості надання послуг за будь-яких умов.

Відтак, публічне управління публічне управління медичним реагуванням на НС поєднує організацію та надання медичної допомоги постраждалим у НС із аспектами партнерства з громадськістю, активної участі громадян у процесі прийняття рішень та нагляду за діяльністю ЗОЗ. Відповідний методологічний підхід до управлінської практики зміцнює довіру громадян до системи охорони здоров'я та врахує реальних потреби населення у медичній допомозі в умовах НС. Тобто виникає необхідність ретель-

ного аналізу та узагальнення характерних особливостей публічного управління медичним реагуванням, виявлення основних трендів розвитку системи ЗОЗ і розробці рекомендацій для подальшого розвитку та удосконалення системи надання медичної допомоги в умовах НС і функціонування медицини катастроф.

Метою створення функціональної підсистеми медичного захисту [9] є: захист населення і територій від НС у мирний час та в особливий період, зменшення матеріальних втрат у разі їх виникнення в закладах охорони здоров'я незалежно від форм власності; організація та здійснення заходів цивільного захисту, пов'язаних із медичним захистом населення; захист персоналу суб'єктів господарювання у сфері охорони здоров'я у разі виникнення НС. Також документ містить ключові завдання та функції підсистеми. Безпосереднє керівництво функціональною підсистемою здійснює Міністр охорони здоров'я України.

Наразі триває процес нормативного регулювання міжвідомчої взаємодії задля координації діяльності медичних служб військових формувань і правоохоронних органів та цивільного захисту, державних ЗОЗ. Було розроблено низку нормативних документів формату реагування на НС в особливий період та взаємодії ЗОЗ із підрозділами інших центральних органів виконавчої влади відповідно до норм постанови Кабінету Міністрів України від 08.07.2015 № 469 "Про затвердження Положення про спеціалізовані служби цивільного захисту" (зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 № 1158) [10].

Також потребувало розв'язання питання стосовно організації взаємодії з усіма зацікавленими центральними органами виконавчої влади в процесі ліквідації наслідків НС що потребувало створення спільних наказів МОЗ та МВС України, таких як: "Про затвердження Інструкції щодо організації взаємодії між Державною службою України з надзвичайних ситуацій і Міністерством охорони здоров'я України у разі виникнення надзвичайних ситуацій", затверджено спільним наказом МВС та МОЗ України від 03.04.2018 № 275/600 та зареєстровано в Мініюсті 19.04.2018 за № 479/3931; "Про затвердження Порядку спільних дій сил цивільного захисту та закладів охорони здоров'я під час здійснення аеромедичної евакуації повітряними суднами Державної служби України з надзвичайних ситуацій", затверджено спільним наказом МВС та МОЗ України від 16.08.2018 № 677/1503 та зареєстровано в Мініюсті 30.10.2018 за № 12321/32681.

Окремо потребувало врегулювання питання щодо визначення основ створення функціональної підсистеми медичного захисту населення ЄДСЦЗ, її складу, завдань і рівнів, що було зроблено згідно з наказом МОЗ України від 25.03.2019 № 667 "Про затвердження Положення про функціональну підсистему медичного захисту населення" [11]. Яким було визначено, що "...функціональна підсистема медичного захисту населення єдиної державної системи цивільного захисту — складова частина єдиної державної системи цивільного захисту, до якої входять органи управління функціональної підсистеми та підпорядковані їм сили цивільного захисту, підприємства, установи та організації, що належать до сфери управління МОЗ, які виконують завдання цивільного захисту". Відповідно зазначається, що "...метою створення функціональної підсистеми є захист населення і територій від надзвичайних си-

туацій у мирний час та в особливий період, зменшення матеріальних втрат на об'єктах функціональної підсистеми, забезпечення готовності відповідних сил цивільного захисту до виконання завдань у сфері охорони здоров'я".

Положення про медичну спеціалізовану службу цивільного захисту, затверджене наказом МОЗ України від 12.06.2019 № 1349 та зареєстроване в Мінюсті України 09.07.2019 за № 758/33759 "Про затвердження Положення про медичну спеціалізовану службу цивільного захисту" [12], визначає, що "...медична спеціалізована служба цивільного захисту (далі — Служба) належить до сил цивільного захисту та забезпечує надання медичної допомоги населенню в умовах загрози та виникнення надзвичайних ситуацій в мирний час та в особливий період, можливих терористичних проявів. Служба утворюється у сфері охорони здоров'я на основі органів управління, сил і засобів підприємств, установ та організацій галузі охорони здоров'я, що належать до сфери управління МОЗ ...".

Наказом МОЗ України від 21.12.2023 № 2172 "Про затвердження Плану реагування на надзвичайні ситуації Міністерства охорони здоров'я України у сфері медичного захисту населення та санітарного та епідеміологічного благополуччя населення" [13] визначає "...дій органів управління функціональної підсистеми медичного захисту населення та функціональної підсистеми забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення та підпорядкованих їм сил цивільного захисту, юридичних осіб незалежно від їх організаційно-правової форми та фізичних осіб — підприємців, які провадять господарську діяльність з медичної практики, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління МОЗ, у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайної ситуації".

Умови і порядок переведення органів управління функціональної підсистеми медичного захисту населення та функціональної підсистеми забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення та підпорядкованих їм сил цивільного захисту, суб'єктів господарювання у сфері охорони здоров'я та забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління МОЗ в режим підвищеної готовності або режим НС, перелік заходів, завдання та порядок взаємодії суб'єктів забезпечення цивільного захисту щодо запобігання та ліквідації наслідків НС визначаються Положенням про функціональну підсистему медичного захисту населення, затвердженим наказом МОЗ України від 23.03.2023 № 542, зареєстрованим в Мінюсті України 07.04.2023 за № 590/39646 [12], Положенням про функціональну підсистему забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення ЄДСЦЗ, затвердженим наказом МОЗ України від 06.12.2022 № 2213, зареєстрованим в Мінюсті України 14.12.2022 за № 1601/38937 [13].

Згідно з нормами наказу МОЗ України від 23.03.2023 № 542 [12] функціональна підсистема медичного захисту населення ЄДСЦЗ визначається як "...складова частина єдиної державної системи цивільного захисту, до якої входять органи управління функціональної підсистеми та підпорядковані їм сили цивільного захисту, підприємства, установи та організації, що належать до сфери управління МОЗ, які виконують завдання цивільного захисту".

Звертаємо увагу на те, що п. 21 Положення [12] зазначає, що "...до робіт із запобігання виникненню надзви-

чайних ситуацій та ліквідації їх наслідків можуть залучатися на добровільних або договірних засадах громадські об'єднання за наявності в учасників, які залучаються до таких робіт, відповідного рівня підготовки в порядку, визначеному керівництвом такого об'єднання або керівником робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації". Тобто є рамкове визнання того, що представники громадських об'єднань можуть залучатися до процесу ліквідації наслідків НС. Але на поточний момент питання державно-приватного партнерства у сфері цивільного захисту потребують подальшого унормування у зв'язку з поширенням практики задіяння добровільних формувань цивільного захисту при ліквідації наслідків НС, особливо актуальним це питання є для добровільних медичних формувань, що є досить ефективним зразком закордонних практик волонтерської участі.

За умови введення правового режиму воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, ЄДСЦЗ функціонує відповідно до Кодексу цивільного захисту України та з урахуванням особливостей, що визначаються згідно з вимогами норм міжнародного гуманітарного права, законів України "Про правовий режим надзвичайного стану", "Про правовий режим воєнного стану" а також інших нормативно-правових актів.

Розв'язанням юридичних колізій щодо задіяння медичних сил державного і місцевого підпорядкування стали норми постанови Кабінету Міністрів України від 09.06.2023 № 586 "Деякі питання виконання функцій медицини катастроф", яка наголошує, що "...служба медицини катастроф — особливий вид аварійно-рятувальних служб у складі центрів екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, формування та працівники яких атестовані для надання екстреної медичної допомоги постраждалим безпосередньо в зоні надзвичайної ситуації та внесені до відповідних реєстрів аварійно-рятувальних служб". Зокрема Порядком виконання функцій медицини катастроф, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 09.06.2023 № 586, визначені наступні функції медицини катастроф: мінімізація втрат та наслідків НС шляхом надання службою медицини катастроф постраждалим безоплатної медичної допомоги та їх медичної евакуації, прогнозування виникнення НС та їх наслідків у сфері охорони здоров'я, готовність та реагування службою медицини катастроф на НС, участь служби медицини катастроф у рятувальних та невідкладних роботах з ліквідації наслідків НС, пов'язаних з наданням медичної допомоги, зокрема здійснення заходів телемедицини. Але не зважаючи на досить ємне визначення, питання співпраці з медичними волонтерськими організаціями в умовах ліквідації наслідків НС поки лишаються не врегульованими.

Як зазначають дослідники [14, с. 47] певну проблему в організації та управлінні процесом ліквідації наслідків НС становлять розбіжності в термінах, обсягах конкретних заходів, у визначенні ранніх і віддалених наслідках НС, тобто проблеми управління й оцінки якості та безпеки медичної допомоги населенню є одними з найважливіших питань для публічного управління медичним реагуванням на НС.

Як визначає науковиця Шостак Л.Й. [15, с. 167] стосовно того, що "...у теоретичному плані проблема управління взаємодією органів державного управління при організації ліквідації медико-санітарних наслідків надзви-

чайних ситуацій вирішується через розв'язання двох малодосліджених питань: забезпечення медичного захисту населення, постраждалого внаслідок НС природного і техногенного характеру; взаємозв'язку ліквідації їх медико-санітарних наслідків і механізмів управління взаємодією органів державного управління при організації ліквідації медико-санітарних наслідків надзвичайних ситуацій". Тобто маємо напрацьовувати відповідні механізми публічного управління медичним реагуванням в НС задля забезпечення оптимальних організаційних умов надання адекватної медичної допомоги постраждалим.

Компаративний аналіз процесів ліквідації медико-санітарних наслідків значних за масштабами НС природного і техногенного характеру [16] і співставлення планів медичного реагування та остаточних звітів про ліквідацію медико-санітарних наслідків реальних НС, що були складені залученими фахівцями національної служби медицини катастроф, засвідчив, що динаміка впливу вражаючих факторів на довкілля та населення і медико-санітарні наслідки реальної НС можуть відрізнятися від прогнозованих. Виокремлені розбіжності пов'язані, з одного боку, тим, що розрахунки санітарних втрат їх структури при виникненні НС досить складні і носять орієнтовний характер, а це в свою чергу приводить до некоректних розрахунків необхідних медичних сил і засобів. З іншого боку — пов'язані із практикою залучення до медичного реагування мобільних медичних бригад служби медицини катастроф, сполученою із недосконалим нормативним забезпеченням цих заходів.

Тобто можемо стверджувати, що публічне управління медичним реагуванням на виникнення НС різного характеру можна визначити як процес реалізації реалізація суспільних відносин у сфері управління наданням адекватної та доступної медичної допомоги значним контингентам постраждалих внаслідок НС, а також в умовах воєнного стану, що потребує оптимального використання всіх видів ресурсів при швидкій зміні обстановки.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

За результатами дослідження поточного стану управлінських практик щодо медичного реагування на НС нами визначено, що стан нормативного регулювання у цій сфері нині перебуває у стані динамічної трансформації та ці перетворення спрямовані на гармонізацію чинного законодавства у безпековій сфері та мінімізацію випадків неузгодження. Подібна практика пов'язана із потребою гармонізації національного законодавства з кращими світовими практиками, зокрема Європейського Союзу, що пов'язано із набуттям Україною повноцінного членства у Механізмі цивільного захисту ЄС та більшою залученістю до міжнародних гуманітарних місій.

Також подібна практика співзвучна створенню єдиного медичного простору — збалансованої системи охорони здоров'я, що ґрунтується на засадах впровадження кращих управлінських практик і медичних технологій, спрямованої на раціональне використання наявних сил і засобів, спроможної виконувати завдання за призначенням у мирний час та в умовах воєнного стану.

Ґрунтуючись на вище викладеному можемо стверджувати про нагальну потребу дослідження проблеми взає-

модії ЗОЗ із приватними і волонтерськими медичними організаціями для унормування формату взаємодії та їх включення до єдиного медичного простору.

Література

1. Кодекс цивільного захисту України. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17?find=1&text=%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD#w1_40 (дата звернення: 25.05.2024).
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України: указ Президента України від 14.09.2020 №392/2020. Президент України: веб-сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 15.06.2024).
3. Потеряйко С.П. Проблеми державного управління цивільним захистом щодо забезпечення державної безпеки України. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 9. С. 103—108.
4. Яковчук Р., Лоїк В., Синельников О., Ковальчук В., Поліщук В. Обґрунтування моделі механізму цивільного захисту організації північноатлантичного договору та його активності в умовах особливого періоду в Україні. Науковий вісник: Державне управління. 2022. № 2 (12). С. 165—181.
5. World Health Organization. Regional Office for Europe, Tello, Juan, Huber, Manfred & Yordi, Isabel. (2019). Country assessment framework for the integrated delivery of long-term care: working document: WHO European Framework for Action on Integrated Health Services Delivery. World Health Organization. Regional Office for Europe. URL: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/345961>
6. Калиненко Л. В., Коробко А. Д. Надзвичайні ситуації медико-біологічного характеру, їх роль та місце серед надзвичайних ситуацій в Україні. Науковий вісник: Цивільний захист та пожежна безпека. 2017. № 2 (4). С. 4—13.
7. Макаренко М. М. Публічне управління в умовах епідемічних загроз у світі та Україні: огляд наукової літератури. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 2. С. 101—104.
8. Шевчук Р. В. Сучасний стан публічного управління сферою охорони здоров'я в Україні. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2023. № 6 (66). С. 79—85.
9. Медичний та біологічний захист за умов надзвичайних ситуацій: навчальний посібник. Близнюк М. Д., Волянський П. Б., Гафарова М. Т., Гур'єв С. О., Долгий М. Л., Іскра Н. І., Крилюк В. О., Кузьмін В. Ю., Матяш В. І., Сацик С. П., Терент'єва А. В. К.: ІДУЦЗ, 2016. 359 с.
10. Про затвердження Положення про спеціалізовані служби цивільного захисту: постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2015 № 469. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.06.2024).
11. Про затвердження Положення про функціональну підсистему медичного захисту населення: наказ МОЗ України від 25.03.2019 № 667. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0423-19#Text> (дата звернення: 15.06.2024).
12. Про затвердження Положення про медичну спеціалізовану службу цивільного захисту: наказ МОЗ Украї-

ни від 12.06.2019 № 1349, зареєстровано в Мініюсті України 09.07.2019 за № 758/33759. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0758-19#Text> (дата звернення: 15.06.2024).

13. Про затвердження Плану реагування на надзвичайні ситуації Міністерства охорони здоров'я України у сфері медичного захисту населення та санітарного та епідеміологічного благополуччя населення: наказ МОЗ України від 21.12.2023 № 2172. Міністерство охорони здоров'я України: веб-сайт. URL: <https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukraini-vid-21122023--2172-----pro-zatverdzhennja-planu-reaguvannja-na-nadzvichajni-situacii-ministerstva-ohoroni-zdorov%E2%80%99ja-ukraini-u-sferi-medichnogo-zahistu-naselennja-ta-sanitarnogo-ta-epidemiologichnogo-blagopoluchchja-naselennja> (дата звернення: 15.06.2024).

14. Novikov, F., Vervejko I., Saranov, V., Rogov, A., Smiley, D., Sidorenko, D., Dorosh, V., Kereselidze, G., Ivanov, V., Dvorskiy, P., Roschin, G., Kryliuk, V., Pechiborshch, V., Blyzniuk, M., Moroz, Y., Slychko, I., Mazurenko, O., Kuzmin, V., & Sinelnik, S. Interagency civil military unification of emergency medical care in line with the reform of the health care system of Ukraine (analytical literature review). *Emergency medicine*. 2020. № 16 (4), 39—55.

15. Шостак Л. Генеза системи медичного захисту в умовах надзвичайних ситуацій. Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення. 2023. № 6. С. 161—171.

16. Медичний захист населення в надзвичайних ситуаціях в єдиній державній системі цивільного захисту: керівництво / В. П. Печиборщ, П. Б. Волянський, В. М. Якимець [та ін.]. Київ: Вид-во Людмила, 2019. 692 с.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2013), "Code of Civil Protection of Ukraine", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17?find=1&text=%D0%B2%D0%BE%D1%94%D0%BD#w1_40 (Accessed 25.05.2024).

2. President of Ukraine (2020), Decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated September 14, 2020 "On the National Security Strategy of Ukraine", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (Accessed 15.06.2024).

3. Poteryaiko, S. (2021), "Public administration's problems of civil protection to provide the state security of Ukraine", *Investytsi: praktyka ta dosvid*, vol. 9, pp. 103—108.

4. Yakovchuk, R. Loik, V. Synel'nikov, O. Koval'chuk, V. and Polischuk, V. (2022), "Justification of the model of the civil protection mechanism of the North Atlantic Treaty Organization and its activation in the conditions of a special period in Ukraine", *Derzhavne upravlinnia*, vol. 2 (12), pp. 165—181.

5. World Health Organization. Regional Office for Europe (2019), "Country assessment framework for the integrated delivery of long-term care: working document: WHO European Framework for Action on Integrated Health Services Delivery", available at: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/345961> (Accessed 15.06.2024).

6. Kalynenko, L.V. and Korobko, A.D. (2017), "Emergency situations of a medical and biological nature, their

role and place among emergency situations in Ukraine", *Tsyvil'nyj zakhyst ta pozhezhna bezpeka*, vol. 2 (4), pp. 4—13.

7. Makarenko, M.M. (2021), "Public administration in the face of epidemic threats in the world and in Ukraine: review of scientific", *literature Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 101—104.

8. Shevchuk, R.V. (2023), "The current state of public management in the field of health care in Ukraine", *Naukovi pratsi Mizhrehional'noi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia*, vol. 6 (66), pp. 79—85.

9. Blyzniuk, M.D. Volians'kyj, P.B. Hafarova, M.T. Hur'iev, S.O. Dolhyj, M.L. Iskra, N.I. Kryliuk, V.O. Kuz'min, V.Yu. Matiash, V.I. Satsyk, S.P. and Terent'ieva, A.V. (2016), *Medychnyj ta biolohichnyj zakhyst za umov nadzvychajnykh sytuatsij* [Medical and biological protection under emergency conditions], IDUTsZ, Kyiv, Ukraine.

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), Resolution "On approval of the Regulation on specialized civil protection services", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469-2015-%D0%BF#Text> (Accessed 15.06.2024).

11. Ministry of Healthcare of Ukraine (2019), Order "On the approval of the Regulation on the functional subsystem of medical protection of the population", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0423-19#Text> (Accessed 15.06.2024).

12. Ministry of Healthcare of Ukraine (2019), Order "On the approval of the Regulation on the specialized medical service of civil protection", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0758-19#Text> (Accessed 15.06.2024).

13. Ministry of Healthcare of Ukraine (2023), Order "On the approval of the Emergency Response Plan of the Ministry of Health of Ukraine in the field of medical protection of the population and sanitary and epidemiological well-being of the population", available at: <https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukraini-vid-21122023--2172-----pro-zatverdzhennja-planu-reaguvannja-na-nadzvichajni-situacii-ministerstva-ohoroni-zdorov%E2%80%99ja-ukraini-u-sferi-medichnogo-zahistu-naselennja-ta-sanitarnogo-ta-epidemiologichnogo-blagopoluchchja-naselennja> (Accessed 15.06.2024).

14. Novikov, F. Vervejko, I. Saranov, V. Rogov, A. Smiley, D. Sidorenko, D. Dorosh, V. Kereselidze, G. Ivanov, V. Dvorskiy, P. Roschin, G. Kryliuk, V. Pechiborshch, V. Blyzniuk, M. Moroz, Y. Slychko, I. Mazurenko, O. Kuzmin, V. and Sinelnik, S. (2020), "Interagency civil military unification of emergency medical care in line with the reform of the health care system of Ukraine (analytical literature review)", *Emergency medicine*, vol. 16 (4), pp. 39—55.

15. Shostak, L. (2023), "Genesis of the medical protection system in emergency situations", *Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok, udoskonallennia*, vol. 6, pp. 161—171.

16. Pechyborsch, V.P. Volians'kyj, P.B. and Yakymets', V.M. (2019), *Medychnyj zakhyst naselennia v nadzvychajnykh sytuatsiakh v iedynij derzhavnij systemi tsyvil'noho zakhystu* [Medical protection of the population in emergency situations in the unified state system of civil protection: guidance], Liudmyla, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2024 р.

Д. В. Петринський,
аспірант кафедри менеджменту та адміністрування,
Національний університет "Чернігівська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-6458-3604>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.249

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ: ОСОБЛИВОСТІ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІЙНОГО АПАРАТУ

D. Petrynskyi,
Postgraduate student of the Department of Management and Administration,
National University "Chernihiv Polytechnic"

THEORETICAL APPROACHES TO STATE REGULATION OF THE AGRARIAN SECTOR:
PECULIARITIES OF THE CONCEPTUAL AND CATEGORICAL APPARATUS

У статті обґрунтовано актуальність дослідження теоретичних підходів до державного регулювання аграрного сектора в контексті уточнення його понятійно-категорійного апарату. Розкрито сутність поняття "аграрний сектор" та проведено теоретичний аналіз інших пов'язаних з ним аграрних категорій — "сільське господарство" та "агропромисловий комплекс". Проаналізовано стан дослідження феномену "державного регулювання" в науковому дискурсі та розвинуто понятійно-категорійний апарат теорії державного управління завдяки уточненню сутності поняття "державне регулювання аграрного сектора". Встановлено, що державне регулювання в умовах сучасних суспільних викликів і загроз має відігравати роль "арбітра" у відносинах між державою та суб'єктами господарювання і населенням. Відповідно проблема пошуку оптимального поєднання державного регулювання та саморегулювання в умовах становлення ринкових відносин на практиці залишається однією з базових (у т.ч. й для аграрного сектора).

The article substantiates the relevance of researching theoretical approaches to state regulation of the agricultural sector in the context of clarifying its conceptual and categorical apparatus. The essence of the concept of "agrarian sector" was revealed and a theoretical analysis of other related agrarian categories — "agriculture" and "agro-industrial complex" — was carried out. The state of research of the phenomenon of "state regulation" in the scientific discourse was analyzed and the conceptual and categorical apparatus of the theory of state management was developed thanks to the clarification of the essence of the concept of "state regulation of the agrarian sector". It has been established that state regulation in the conditions of modern social challenges and threats should play the role of "arbitrator" in relations between the state and business entities and the population. Accordingly, the problem of finding the optimal combination of state regulation and self-regulation in the conditions of the formation of market relations in practice remains one of the basic ones (including for the agricultural sector). State regulation of the agrarian sector is proposed to be

considered as a derived category from state administration in the context of: the defining function of state administration in the field of the agrarian sector, which is related to other management functions (organization, planning, coordination and control), therefore it is not always possible to distinguish between them; a special type of state influence in the agricultural sector. a positive result from state regulation of the economy of any industry, including agricultural, can always be expected when there is a harmonization of relations between the state, business representatives and investors. It was concluded that when solving the issue of state regulation of the economy according to the "principle of combining interests", it is necessary to take into account the interests of citizens, territorial communities (especially in rural areas) and society as a whole. At the same time, the multifaceted nature of the mechanism of state regulation of the sustainable development of the agricultural sector of the economy is due to the presence of a triad of interdependent consolidated elements — economic policy, the agricultural sector and sustainable development.

Ключові слова: аграрна політика, аграрний сектор, воєнний стан, державне регулювання, державне управління, сільське господарство, сталий розвиток.

Key words: agrarian policy, agrarian sector, martial law, state regulation, state administration, agriculture, sustainable development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Аграрний сектор завжди був і залишається важливою стратегічною галуззю української національної економіки, яка забезпечує продовольчу безпеку та продовольчу незалежність нашої держави, дає значній частині сільського населення робочі місця та приносить до державного бюджету, сприяючи при цьому підвищенню міжнародного значення та авторитету країни на міжнародному ринку. Проте, з початком повномасштабної російської агресії проти України аграрна галузь опинилася в глибокому кризовому стані. Водночас, на думку багатьох експертів, виведення аграрного сектору України із кризового стану та поступове подолання дестабілізуючого впливу наростаючих викликів і загроз в аграрній сфері потребуватиме відповідно ефективного державного втручання, яке дедалі більше набуває регулятивного характеру. З огляду на це, теоретико-практичні аспекти державного регулювання аграрного сектору в Україні набувають особливої значимості. Все це, у свою чергу, актуалізує необхідність уточнення сучасного понятійно-категорійного апарату в цій сфері, що є вихідним моментом та важливим напрямом подальшої наукової рефлексії в контексті визначеності науково-теоретичного мислення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проведені нами дослідження засвідчили, що на сьогоднішню категорія "державне регулювання" залишається однією з базових дефініцій в теорії та практиці державного управління. Студіюванню особливостей державного регулювання, державного управління та публічного управління та адміністрування присвячені праці багатьох відомих зарубіжних науковців, серед яких: К. Аллен, Дж. Бостон, М. Вебер, Е. Ведунг, Д. Веймер, Е. Вайнінг,

Д. Кетлі, Д. Осборн, та інші. Водночас, наразі маємо й досить широкий спектр вітчизняних наукових досліджень із питань державного регулювання загалом (В. Авер'янов, В. Бакуменко, В. Бодров, З. Бурик, Н. Васюк, Г. Дмитренко, Н. Махінчук, О. Оболенський, Н. Обушна, М. Орлів, М. Пасічник, та інші).

Окрім теоретико-методичні аспекти та загалом прикладна проблематика державного регулювання аграрного сектору (у тому числі й в умовах воєнного стану) досить ґрунтовно досліджуються в наукових працях В. Гейця, В. Ковальова, Р. Логоші, Т. Мацибори, М. Негрей, О. Нестерова, Б. Пасхавера, О. Попової, П. Саблука, В. Юрчишина, та інших.

Праці вищезгаданих науковців є важливим внеском у розвиток теорії та практики державного управління. Разом із тим, маємо констатувати відсутність єдиного підходу до формування понятійно-категорійного апарату у сфері державного регулювання аграрного сектору.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

З огляду на зазначене, головна ідея статті — проаналізувати стан дослідження феномену "державне регулювання" в науковому дискурсі загалом та уточнити понятійно-категорійний апарат у сфері державного регулювання аграрного сектору в тому числі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Формування ефективної національної економічної політики потребує цілісного бачення системи державного регулювання в аграрному секторі. Враховуючи стрімку еволюцію суспільно-політичних процесів на фоні відсутності в науковому дискурсі однастайності щодо визначення сутності та використання понятійно-категорійного апарату у сфері державного управління, його уточнення в рамках тематики такого дослідження

набуває актуальності як вихідний момент та важливий напрям подальшої наукової рефлексії.

З огляду на це, нагадаємо, що в економіці України аграрний сектор навіть в умовах воєнного стану залишається винятково важливою ланкою, що визначає ефективність функціонування господарства країни та її регіонів, рівень добробуту людей і продовольчу безпеку держави. Проте застосування поняття "аграрний сектор" вимагає більш чіткого розуміння його сутності, що сприятиме формуванню загального уявлення про можливість активізації розвитку аграрного сектору, посилення його ролі в розвитку національної економіки та економіки окремих регіонів країни (у т.ч. й у повоєнний період).

Насамперед, відзначимо, що термін "аграрний сектор", на наше переконання, є поняттям ширшим, ніж поняття "сільське господарство", що представляє собою "одну з головних галузей матеріального виробництва об'єднуючи вирощування сільськогосподарських культур і розведення сільськогосподарських тварин із метою одержання продовольства й сировини для промисловості" [1, с. 59]. Адже в Законі України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" відзначено, що до аграрного сектору економіки відносяться сільське й рибне господарство, харчова промисловість і перероблення сільськогосподарських продуктів, а також аграрна наука та освіта, соціальна сфера села, їхнє матеріально-технічне й фінансове забезпечення [2].

У свою чергу, доктор наук з державного управління, проф. І. Сурай до трактування терміну "аграрний сектор" підходить у широкому та вузькому сенсі. У широкому розумінні аграрний сектор економіки охоплює всі підприємства України незалежно від форми власності й організаційно-правової форми, що виробляють сільськогосподарську продукцію та продукти її первинної переробки й пов'язані з ними обслуговуючі підприємства, а також організації (установи), що здійснюють розробку та реалізацію державної аграрної політики. У вузькому розумінні, аграрний сектор прирівнюється науковицею до агропромислового комплексу й розглядається як сектор економіки, що охоплює всі підприємства, які виробляють сільськогосподарську продукцію, здійснюють її первинну переробку та обслуговують зазначені процеси [3, с. 263].

Однак, у даному контексті, нам все-таки є більш близькою позиція В. Курила, який у детальному аналізі аграрних дефініцій висловив необхідність розмежування схожих, проте не абсолютно тотожних понять "агропромисловий комплекс", "сільське господарство" й "аграрний сектор", аргументуючи це тим, що в радянській командно-адміністративній системі народне господарство країни умовно поділялося на "комплекси" (паливно-енергетичний, промисловий, агропромисловий, соціальний, будівельний, транспортний, оборонний тощо), звідки законодавство незалежної України й успадкувало такий поділ [4].

Отже, ми погоджуємося з науковцями, які аграрний сектор економіки України розглядають як сектор економіки держави, що охоплює всі суб'єкти господарської діяльності, незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, які виробляють сільськогос-

подарську продукцію й продукти її первинної переробки та пов'язані з ними обслуговуючі підприємства, а також організації, що здійснюють розробку й реалізацію державної аграрної політики [1].

На сьогодні важливим питанням залишається пошук ефективних інноваційних підходів щодо розробки аграрної політики й державного регулювання аграрного сектору в Україні. Так, на думку В. Копитко та О. Копитко "останні політичні та економічні трансформаційні зміни в українському суспільстві призвели до необхідності переоцінки ролі та функцій держави. Саме від вибору найбільш ефективних форм державного регулювання залежить майбутнє країни — спроможність подолання кризи у стислі терміни та створення системи, яка гарантує динамічний та ефективний розвиток сільськогосподарської сфери" [5].

Як показує світовий досвід, необхідність державного регулювання аграрного сектору зумовлена рядом об'єктивних причин [6]:

по-перше, від стану даної галузі значною мірою залежить продовольча безпека кожної держави. Від кількості та якості продуктів харчування залежать здоров'я нації, її трудовий, інтелектуальний потенціал;

по-друге, першочерговим завданням кожної держави є забезпечення добробуту свого народу, що потребує перетворення аграрного сектору в життєздатну і процвітаючу галузь економіки, адже продукти харчування становлять найпершу потребу життєдіяльності;

по-третє, характерним для розвинутих країн є надлишок пропозиції сільськогосподарської продукції над попитом, що вимагає втручання держави в процес ціноутворення з метою забезпечення більш-менш стабільних цін та сприятливого режиму торгівлі.

Щодо етимології терміна "регулювання" (від лат. *regula* — планка, правило) в класичному трактуванні воно означає впорядковування, введення в певні межі шляхом впливу на певний об'єкт, а "регулювати" (лат. *regularis*) — підпорядковувати визначеному порядку, правилу, впорядковувати; встановлювати правильну взаємодію частин механізму [7]. Своєю чергою "регулювати" визначається як:

1) впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі;

2) домагатися нормальної роботи машини, установки, механізму і т. ін., забезпечуючи злагоджену взаємодію складових частин, деталей [7].

На думку Н. Махінчук, регулювання доцільно розглядати як певну діяльність, що спрямовується, в основному, на коригування роботи певної системи (або її елементів) з метою забезпечення досягнення системою (або її елементами) такого стану, який забезпечує її (їх) функціонування відповідно до наперед заданих характеристик [8].

У свою чергу В. Авер'янов констатує, що, маючи спільну сферу застосування, поняття "управління" та "регулювання" передбачають різний за характером вплив на об'єкти управління з метою досягнення певних результатів, тобто реалізації встановлених цілей і завдань управлінського впливу. При цьому регулювання охоплює порівняно з управлінням ширшу сферу організаційної діяльності. "Управління" ж означає цілеспрямований вплив саме на об'єкти управління, з вико-

ристанням методів, що передбачають підпорядкування цих об'єктів управлінському впливу з боку суб'єкта управління. "Регулювання" ж пов'язується з впливом не стільки на об'єкти управління, скільки на навколишнє середовище. Воно передбачає високий ступінь альтернативності поведінки керованих об'єктів [9, с. 28].

На сьогодні у вітчизняному науковому дискурсі відсутній єдиний підхід щодо трактування сутності поняття "державне регулювання".

Наприклад, "Словник термінів і понять з державного управління" тлумачить державне регулювання як економічний метод державного управління, що є системою типових заходів законодавчого, виконавчого і контрольного характеру, які здійснюються конкретними державними органами та недержавними організаціями з метою стабілізації та адаптації сучасної соціально-економічної системи до постійних змін. При цьому об'єктами такого регулювання можуть бути ціни, грошовий обіг, умови конкуренції, господарська структура тощо [10].

При цьому О. Якименко пропонує розглядати державне регулювання через "сукупність інструментів, за допомогою яких держава встановлює вимоги до організацій і громадян. Воно включає закони, формальні і неформальні розпорядження і допоміжні правила, що встановлюються державою, а також недержавними організаціями або організаціями саморегулювання, яким держава делегувала регуляторні повноваження. Це набір здійснюваних державними структурами заходів, направлених на контроль за поведінкою індивідів або груп, які потрапляють під контроль цих структур" [11].

У даному контексті відзначимо, що на перший погляд, державне регулювання дуже схоже на державне управління, так як частина завжди має властивості цілого. Проте такий висновок не повинен повністю нівелювати відмінності між цими поняттями. Адже, як правило, "державне регулювання" порівнюється з втручанням держави в діяльність галузі або з чіткою регламентацією адміністративно-правового впливу на суб'єктів господарської діяльності. При цьому сам термін "державне регулювання" часто трактується як у широкому, так і вузькому значенні.

У широкому трактуванні сутність "державного регулювання" розкривається, як правило, через "загальний вплив держави на усі суспільні процеси та створення сприятливого середовища й умов для розвитку" [12, с. 74].

Аналогічний підхід до розкриття сутності дефініції державного регулювання подано у словнику-довіднику "Державне управління та державна служба": "Державне регулювання — здійснення державою комплексних заходів (організаційних, правових, економічних тощо) у сфері соціальних, економічних, політичних, духовних та інших суспільних процесів з метою їх упорядкування, встановлення загальних правил і норм суспільної поведінки, а також запобігання негативним явищам у суспільстві" [13].

З точки зору вузького трактування державне регулювання розглядається, в основному, як [8]:

— одна з функцій державного управління, спрямована на забезпечення загальних правил поведінки (діяльності) суб'єктів тих чи інших правовідносин";

— форма державного впливу шляхом встановлення та застосування державними органами правил, спря-

мованих на коригування діяльності фізичних та юридичних осіб, що підтримується можливістю застосування правових санкцій при їх порушенні;

— означення окремого засобу впливу на процеси та досягнення результату; сукупність інструментів впливу;

— діяльність владних органів, що зорієнтована на отримання результатів".

При цьому державне регулювання як функція державного управління є діяльністю, спрямованою на коригування роботи організаційної системи (її елементів, взаємозв'язків між ними) з метою досягнення такого стану, який забезпечує функціонування цієї системи (або її елементів) відповідно до встановлених параметрів. Тобто цей вид діяльності слід розглядати як регуляційний процес, метою якого є досягнення відповідного (або оптимального) рівня взаємодії та злагодженості частин [14].

На думку О. Іваницької, зорієнтованість державного регулювання на сучасні ринкові механізми та інструменти передбачає при запровадженні державної політики виділення ключових ринків та інструментів, ключових гравців та державних органів, що стимулюють розвиток систем, а також ключових інститутів, які визначають "гасло" перетворень, норми та правила поведінки економічних суб'єктів. Цього підходу пропонувано дотримуватися під час регулювання регіональних, національних систем та розробки концепції входження держави у міжнародний простір. Особливий акцент має бути поставлений на безпечності фінансових трансакцій, а також на формуванні "м'якої інфраструктури" — розширенні економічних прав людини, підвищенні довіри до фінансових інститутів та інституцій [15, с. 59].

На наше переконання, державне регулювання в умовах сучасних суспільних змін має відігравати роль "арбітра" у відносинах між державою та суб'єктами господарювання і населенням. Відповідно проблема пошуку оптимального поєднання державного регулювання та саморегулювання в умовах становлення ринкових відносин на практиці залишається однією з базових, у тому числі й для аграрного сектору України.

З огляду на викладене, державне регулювання аграрного сектору надалі пропонуємо розглядати як похідну категорію від державного управління в контексті:

1) визначальної функції державного управління у сфері аграрного сектору, що пов'язана із іншими управлінськими функціями (організація, планування, координація і контроль), тому їх не завжди вдається розмежувати;

2) особливого виду впливу держави у сфері аграрного сектору.

Таким чином, державне регулювання аграрного сектору — сукупність цілеспрямованих форм, інструментів /засобів і методів впливу органів державного управління та уповноважених державою суб'єктів для реалізації дієвої державної політики в аграрному секторі з метою забезпечення його сталого розвитку й пристосування до умов, що постійно змінюються.

У свою чергу, Л. Свистун, Ю. Попова та К. Штепенко зазначають, що система державне регулювання аграрного сектору об'єднує низку законодавчих, виконавчих і контролюючих заходів, що здійснюються з метою

забезпечення соціально-економічного зростання галузі [6].

Васильєва Л.М. у своїй монографії "Державне регулювання аграрного сектора України в умовах системної модернізації концептуальні теоретичні положення та напрями подальшого розвитку" зазначає, що державне регулювання аграрного сектора економіки здійснюється у вигляді комплексу заходів в аграрному секторі у вигляді економічного впливу держави на процеси виробництва, переробки, реалізації сільськогосподарської продукції, сировини і продовольства з метою збереження продовольчої безпеки країни та її регіонів, стабілізації агропромислового виробництва та подолання галузевих диспропорцій [16, с. 55].

Тобто в будь-якому випадку основна роль держави полягає в тому, щоб за допомогою науково обґрунтованих форм, інструментів/засобів і методів впливу створити сприятливе середовище для формування та сталого відтворення ефективних суб'єктів господарювання в аграрному секторі країни.

При цьому важливою виглядає така функція держави як підтримка сталого попиту на продукти харчування та сільськогосподарську сировину для промисловості з урахуванням їх прогресивної структури й потреб залежно від статі, віку, регіону проживання, платоспроможного попиту населення. Держава виконує цю функцію за допомогою формування доходів основних груп населення, підтримуючи необхідний рівень пенсій, допомог, стипендій. Водночас держава сприяє формуванню платоспроможного попиту населення на продовольчі товари через регулювання системи цін на продукти харчування, державні та регіональні замовлення, надання сприяння в експорті. Окрім того, держава виконує ще й функції забезпечення входження суб'єктів аграрного сектору України, як рівноправних продавців і покупців у систему внутрішніх та міжнародних сільськогосподарських ринків [17].

Як зауважують Коновальчук І. та Ковальов В., державне регулювання та підтримка аграрного сектору в умовах воєнного стану ставить найважливішим завданням максимальне збереження сільськогосподарського виробництва та створення умов для забезпечення продовольчої безпеки держави. Державна підтримка аграрного сектору з метою подолання найбільш значущих проблем, в умовах війни та в післявоєнний період сконцентруватись на [18]:

- забезпеченні відновлення темпів і обсягів виробництва та створенні умови для сталого функціонування аграрного сектору;
- підвищенні якості та безпечності сільськогосподарської продукції у відповідності з вимогами європейських стандартів;
- залученні висококваліфікованих працівників в сільське господарство;
- підтримці діяльності фермерських господарств;
- сприяння інноваційності технологічного розвитку аграрного сектору.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Резюмуючи все вищевикладене, відзначимо, що державне управління та державне регулювання

взаємопов'язані і взаємодоповнюють одне одного, оскільки в основі як державного управління, так і державного регулювання знаходиться процес цілеорієнтованого впливу держави. Проте спрямованість цього впливу виявляється по-різному, тому вони віддзеркалюють різні види державно-владної діяльності.

Як доводить прогресивна практика, позитивний результат від державного регулювання економіки будь-якої галузі, у тому числі і аграрної, завжди можна очікувати, коли відбувається гармонізація стосунків між державою, представниками бізнесу і інвесторами. Вирішуючи питання державного регулювання економіки за "принципом сполучення інтересів" потрібно враховувати також інтереси громадян, територіальних громад (особливо в сільській місцевості) і суспільства в цілому. При цьому багатоаспектність механізму державного регулювання сталого розвитку аграрного сектору економіки відповідно обумовлюється наявністю тріади взаємозалежних укрупнених елементів — економічної політики, аграрного сектору та сталого розвитку.

Враховуючи специфіку функціонування аграрного сектору, вважаємо, що в умовах воєнного стану ефективний механізм державного регулювання повинен бути спрямований на збереження і розвиток земельних, матеріально-технічних, фінансових, трудових та інформаційних ресурсів в аграрному секторі. Наявність цих ресурсів є головною умовою успішної післявоєнної "реінкарнації" вітчизняного аграрного сектору в повоєнний період. Саме це й визначає перспективи наших подальших наукових досліджень.

Література:

1. Цимбалюк І., Риковська Л. Теоретичний аналіз сутності та складників дефініції "аграрна сфера". Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2019. Вип. 4. С. 13—19.
2. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року: Закон України від 18 жовт. 2005 р. № 2982-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2982-15> (дата звернення: 17.07.2024).
3. Сурай І.Г. Державне управління аграрним сектором економіки України: функціонально-структурний аспект: дис.... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2005. 280 с.
4. Курило В.І. Про зміст та співвідношення деяких аграрних дефініцій. Економіка АПК. 2014. № 2. С. 87—92. 160 с.
5. Копитко В., Копитко О. Підвищення ефективності державного регулювання аграрного сектору АПК у воєнний та післявоєнний період. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 52. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-35>
6. Свистун Л. А., Попова Ю. М., Штепенко К. П. Державне регулювання аграрного сектору економіки в контексті забезпечення завдань сталого розвитку. Ефективна економіка. 2020. № 11. — URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8371> (дата звернення: 22.07.2024). URL: 10.32702/2307-2105-2020.11.93

7. Великий тлумачний словник сучасної мови: Регулювати. URL: <https://slovnym.me/dict/vts/%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8>

8. Махінчук Н.В. Феномен державного регулювання в науковому дискурсі. Наукові перспективи. 2021. № 2 (8). с. 172—191. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/154/155>.

9. Державне управління в Україні / за ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Знання, 2009. 216 с.

10. Несененко П.П. Механізми державного регулювання аграрної сфери України. Вісник НУВГП. 2022. Вип. 2 (98). С. 178-191.

11. Якименко Ю.В. Еволюція партійної системи України: особливості аналізу та основні етапи. Політологічний вісник: зб. наук. праць. К.: ІНТАС, 2011. Вип. 52. С. 229—237.

12. Бурик З. Теоретико-методологічні засади державного регулювання сталого розвитку України: дис... доктора держ. упр.; 25.00.02. Київ: НАДУ, 2019. 481 с.

13. Державне управління та державна служба: словник-довідник / [уклад. О.Ю. Оболенський]. Київ: КНЕУ, 2005. 480 с.

14. Енциклопедичний словник з державного управління / [Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.]; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с.

15. Іваницька О.М. Державне регулювання розвитку фінансової інфраструктури: монографія. К.: Вид-во НАДУ, 2005. 276 с.

16. Васильєва Л.М. Державне регулювання аграрного сектора України в умовах системної модернізації концептуальні теоретичні положення та напрями подальшого розвитку: монографія. Київ, 2011. 392 с.

17. Петруха С.В. Державне антикризове регулювання аграрного сектору економіки України: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 521 с.

18. Коновальчук І.С., Ковальов В.Г. Особливості державного регулювання та підтримки аграрного сектору економіки України в умовах воєнного стану. Таврійський науковий вісник. 2023. № 5. С. 27—33. URL: <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2023.5.3>.

References:

1. Tsymbaliuk, I. and Rykovs'ka, L. (2019), "Theoretical analysis of the essence and components of the definition of "agrarian sphere"", *Ekonomichnyj chasopys Shkhidnoevropejs'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, vol. 4, pp. 13-19.

2. Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Law of Ukraine "Major Fundamentals of the State Agrarian Policy for the period until 2015", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2982-15> (Accessed 22.07.2024).

3. Suraj, I.H. (2005), "State management of the agricultural sector of the economy of Ukraine: functional and structural aspect", Ph.D. Thesis, Public Administration, Nats. akad. derzh. upr. pry Prezidentovi Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

4. Kurylo, V.I. (2014), "About the content and correlation of some agrarian definitions", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 87—92.

5. Kopytko, V. and Kopytko, O. (2023), "Increasing the efficiency of state regulation of the agricultural sector in the war and post-war period", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 52. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-35>

6. Svystun, L. Popova, Y. and Shtepenko, K. (2020), "State regulation of the agricultural sector in the context of ensuring sustainable development", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy-nayka.com.ua/?op=1&z=8371> (Accessed 22.07.2024). DOI:10.32702/2307-2105-2020.11.93

7. slovnym.me (2024), "A large explanatory dictionary of the modern language: Regulate", available at: <https://slovnym.me/dict/vts/%D1%80%D0%B5%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8E%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B8> (Accessed 22.07.2024).

8. Makhinchuk, N.V. (2021), "Phenomenon of state regulation in scientific discourse", *Naukovi perspektyvy*, vol. 2 (8), pp. 172—191, available at: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/154/155> (Accessed 22.07.2024).

9. Aver'ianov, V.B. (2009), *Derzhavne upravlinnia v Ukraini* [Public administration in Ukraine], Znannia, Kyiv, Ukraine.

10. Nesenenko, P.P. (2022), "Mechanisms of state regulation of the agrarian sphere of Ukraine", *Visnyk NUVHP*, vol. 2 (98), pp. 178—191.

11. Yakymenko, Yu.V. (2011), "Evolution of the party system of Ukraine: peculiarities of analysis and main stages", *Politolohichnyj visnyk*, vol. 52, pp. 229—237.

12. Buryk, Z. (2019), "Theoretical and methodological principles of state regulation of sustainable development of Ukraine", Doctor Thesis, Public Administration, NADU, Kyiv, Ukraine.

13. Obolens'kyj, O.Yu. (2005), *Derzhavne upravlinnia ta derzhavna sluzhba: slovnym-dovidnyk* [Public administration and public service: a reference dictionary], KNEU, Kyiv, Ukraine.

14. Surmin, Yu.P. Bakumenko, V.D. Mykhnenko, A.M. (2010), *Entsyklopedychnyj slovnym z derzhavnoho upravlinnia* [Encyclopedic dictionary of public administration], NADU Kyiv, Ukraine.

15. Ivanyts'ka, O.M. (2005), *Derzhavne rehuliuвання розвитку finansovoi infrastruktury* [State regulation of financial infrastructure development], NADU Kyiv, Ukraine.

16. Vasil'ieva, L.M. (2011), *Derzhavne rehuliuвання ahrarnoho sektora Ukrainy v umovakh systemnoi modernizatsii kontseptual'ni teoretychni polozhennia ta napriamy podal'shoho rozvytku* [State regulation of the agricultural sector of Ukraine in conditions of systemic modernization, conceptual theoretical provisions and directions for further development], Kyiv, Ukraine.

17. Petrukha, S.V. (2018), *Derzhavne antykrizove rehuliuвання ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy* [State anti-crisis regulation of the agrarian sector of the economy of Ukraine], Tsentru uchbovii literatury, Kyiv, Ukraine.

18. Konoval'chuk, I.S. and Koval'ov, V.H. (2023), "Preculiatories of state regulation and support of the agricultural sector of the Ukrainian economy under conditions of marital law", *Tavrijs'kyj naukovyj visnyk*, vol. 5, pp. 27—33. <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2023.5.3>. *Стаття надійшла до редакції 24.07.2024 р.*

Р. В. Ющук,
аспірант Інституту адміністрування, державного управління
та професійного розвитку, Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-0169-6198>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.15.255

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН ЯК ФОРМИ ПАРТИСИПАЦІЇ У МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ

R. Yushchuk,
Postgraduate student of the Institute of Public Administration, Governance
and Professional Development, Lviv Polytechnic National University

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF ELECTRONIC PARTICIPATION OF CITIZENS AS A FORM OF PARTICIPATION IN LOCAL GOVERNMENT

У статті здійснено аналіз стану електронної участі громадян як форми партисипації у місцевому самоврядуванні та визначено перспективи розвитку електронної участі громадян. Розкрито поняття "електронної участі" як сприяння громадській активності та відкритому управлінню за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Аналіз сутності та стану індексу електронної участі показав, що за останні п'ять десятиліть роль цифрових технологій у державному управлінні значно зросла: наразі понад 80% держав-членів Організації Об'єднаних Націй використовують технології для процесів публічного управління. Здійснено аналіз Концепції електронної участі через такі її компоненти як: електронна інформація, зокрема забезпечення можливості участі шляхом надання громадянам публічної інформації та доступу до інформації без або на вимогу; електронна консультація, зокрема залучення громадян до участі та обговорення державної політики та послуг; прийняття електронних рішень, зокрема розширення прав і можливостей громадян шляхом спільної розробки варіантів політики та спільного виробництва компонентів послуг і способів їх надання. Визначено перспективи розвитку такої форми участі громадян у науці як предмет подальших досліджень (визначивши основні цілі дослідження у даному напрямку) так і у практиці публічного управління (зокрема, з врахуванням глобальних тенденцій).

Враховуючи наявні дослідження та наукові доробки, у статті виділено три цілі, які необхідно досягнути у перспективі наступних досліджень. Перша — полягає у зборі, узагальненні, аналізі та систематизації даних про точність і значущість попередніх досліджень, опублікованих у літературі. Друга мета полягає в тому, щоб надати комплексне бачення результатів та взаємозв'язку між проблемами, які оточують електронну участь. Третя мета полягає в тому, щоб визначити перешкоди та прогалини, які необхідно усунути шляхом проведення подальших досліджень у майбутньому. Ця робота проводиться систематично, щоб надати практикам та науковцям, які працюють у сфері електронного урядування та електронної участі, чітку картину та переконливі докази сучасного стану електронної участі громадян.

The article analyzes the state of electronic participation of citizens as a form of participation in local self-government and identifies the prospects for the development of this form of citizen participation. The concept of "electronic participation" is revealed as the promotion of public activity and open management with the help of information and communication technologies. An analysis of the substance and status of the e-Participation Index showed that over the past five decades, the role of digital technologies in public administration has grown significantly: currently more than 80% of United Nations member states use technology for public administration processes. The analysis of the concept of electronic participation is based on its components such as: electronic information: ensuring the possibility of participation by providing citizens with public information and access to information without

or on demand; electronic consultation: engaging citizens to participate and discuss state policies and services; electronic decision-making: empowerment of citizens through joint development of policy options and joint production of service components and methods of their provision. The prospects for the development of this form of citizen participation in the context of both science (having determined the main goals of research in this direction) and the practice of public administration (in particular, taking into account global trends) have been determined.

Taking into account the available research and scientific developments, the article highlights three goals that must be achieved in the perspective of further research. The first consists in the collection, generalization, analysis and systematization of data on the accuracy and significance of previous studies published in the literature. The second aim is to provide a comprehensive view of the outcomes and interrelationships between the issues surrounding e-participation. A third objective is to identify barriers and gaps that need to be addressed through further research in the future. This work is conducted systematically to provide practitioners and scholars working in the field of e-government and e-participation with a clear picture and compelling evidence of the current state of e-citizen participation.

Ключові слова: міське самоврядування, партисипація, територіальна громада, децентралізація, місцевий розвиток, електронна участь.

Key words: local self-government, participation, territorial community, decentralization, local development, electronic participation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Концепція електронного урядування викликала значний інтерес з боку науковців та практиків. Проекти електронного урядування змінили спосіб, за яким державні установи спілкуються, обмінюються контентом, співпрацюють та взаємодіють з громадянами. Сьогодні системи електронного урядування є важливими ресурсами для полегшення роботи уряду та взаємодії з іншими людьми та організаціями для співпраці один з одним. Незважаючи на наявність автентичних досліджень щодо тенденцій електронного урядування, все ще існує потреба у проведенні всебічного огляду та об'єднанні результатів попередніх досліджень, а також визначенні актуальних проблем, пов'язаних з електронною участю в контексті ініціатив електронного урядування.

Стратегія електронного урядування окреслила кілька очікуваних переваг, серед яких підвищення ефективності роботи, підвищення суспільної довіри, краща відкритість, усунення адміністративної та фінансової корупції та, зрештою, сприяння демократичному врядуванню. Тому, з точки зору всіх залучених стейкхолдерів, необхідно було б дослідити, чи відповідають проекти електронного урядування своїм цілям.

Розгортання електронного урядування дозволяє урядам управляти своїми інституціями більш ефективно та результативно. Уряди мають на меті реалізацію ініціатив електронного урядування через відсутність взаємодії громадян, недовіру до інституцій та незадоволеність роботою уряду. Однак багато урядів продовжують боротися з прийняттям рішень електронного урядування і не відповідають очікуванням користувачів. Серед зусиль, спрямованих на подолання викликів, — залучення зацікавлених сторін до процесів розробки та прийняття рішень щодо електронних послуг. Тому електронна участь (e-participation) може мати вирішальне значення для сприяння більш широкій участі у прийнятті рішень та державній політиці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематику партисипації в місцевому самоврядуванні вивчали у своїх працях чимало вітчизняних та іноземних науковців, зокрема вона прослідковується у наукових працях таких вітчизняних як І. Абрам'юк, Г. Боднар, А. Васіна, Ю. Дзюбенко, І. Забокрицький, М. Коваленко, В. Ковальчук, К. Мануїлова, В. Нестерович, А. Пехник, М. Ставнійчук, М. Требіна. Теоретичні основи концепції та емпіричні дослідження електронної демократії розглядалися у працях відомих зарубіжних учених, таких як: Р. Гібсон, Р. Катц, С. Коулман і П. Норріс, Дж. Несбіт і П. Ебурдін, М. Порат, Т. Стоуньєр та багато інших. Нормативно-правова база дістала активний розвиток з моменту прийняття Концепції розвитку електронної демократії в Україні [1].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є аналіз стану електронної участі громадян як форми партисипації у місцевому самоврядуванні та визначення перспектив розвитку такої форми участі громадян. Для досягнення мети поставлено такі завдання: розкрити поняття "електронної участі", "індексу електронної участі"; проаналізувати основні складові компоненти концепції електронної участі; визначити перспективи розвитку електронної участі громадян у контексті як науки (визначивши основні цілі дослідження у даному напрямку) так і практиці публічного управління (зокрема, з врахуванням глобальних тенденцій).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Електронна участь — це сприяння громадській активності та відкритому управлінню за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Все більше доказів вказують на швидке поширення електронної участі як інструменту залучення та зміцнення співпраці

між урядами та громадянами. Його метою є покращення доступу до інформації та державних послуг, а також сприяння участі у формуванні політики, як для розширення прав і можливостей окремих громадян, так і на благо суспільства загалом.

Індекс електронної участі (англ. — Electronic Participation Index (EPI)) є додатковим індексом до опитування ООН щодо електронного урядування. Розуміння електронної участі починається як обов'язкова умова інформативного рівня, під час якого уряд надає своїм виборцям основну інформацію, що веде до другої, двосторонньої форми, коли людей запрошують висловити свою думку урядам, і, нарешті, "варіанту партнерства", під час якого громадяни стають головною дійовою особою, очолюючи процес вироблення політики. Остання структура тісно пов'язана з типом трирівневої структури в рамках Е-участі ООН. Таким чином, з моменту свого заснування опитування 2003 року, EPI є багатогранною структурою, що складається з трьох основних компонентів, а саме: електронної інформації, електронних консультацій та електронного прийняття рішень [2].

Тенденція зростання ролі цифрових технологій у публічному управлінні сприяла еволюції практик електронного урядування. Зокрема, електронна участь стала нормою в політиці та прийнятті рішень у зростаючій кількості країн і ключовим фактором, що сприяє досягненню Порядку денного ООН у сфері сталого розвитку до 2030 року, коли уряди та люди розвивають важливі здібності до створення, спільного використання цифрових ресурсів, які дозволяють їм взаємодіяти один з одним різними способами. Ці практики є поширеними та швидко розвиваються, особливо в надзвичайних ситуаціях, таких як пандемія COVID-19, воєнний стан тощо. Аналіз спрямований на поглиблення розуміння того, як уряди адаптуються для підвищення здатності та спроможності людей брати участь у цифровому управлінні, що, зрештою, є фундаментальним аспектом для побудови кращих, ефективніших та підзвітніших інституцій та побудови сталих та інклюзивних суспільств, не залишаючи нікого без уваги.

Цифрові технології проклали собі шлях у суспільство: понад 80% країн (162 держави-члени Організації Об'єднаних Націй) використовували ці технології в державному управлінні [3]. У контексті Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року електронна участь все частіше визнається ключовим фактором, що сприяє сталому розвитку та загальною метою, щоб ніхто не залишився осторонь. Крім того, виклики, пов'язані з пандемією COVID-19, зміцнили інструментальну та внутрішню цінність електронної участі для державних адміністрацій в ефективному наданні публічних послуг та спільній розробці підходів до вирішення питань, що становлять спільний інтерес.

Концепція електронної участі базується на таких компонентах як:

- електронна інформація: забезпечення можливості участі шляхом надання громадянам публічної інформації та доступу до інформації без або на вимогу;
- електронна консультація: залучення громадян до участі та обговорення державної політики та послуг;
- прийняття електронних рішень: розширення прав і можливостей громадян шляхом спільної розробки ва-

Таблиця 1. Індекс електронної участі (EPI) України за 2022 рік

Website	National Portal
Region	Europe
Sub-Region	Eastern Europe
Income	Lower middle income
Income Value	2,388 USD, GNI per capita
Population	44,657,704
E-Government Development Index	0.8029 Rank 46 of 193
E-Participation Index	0.6023 Rank 57 of 193

Джерело: [4].

ріантів політики та спільного виробництва компонентів послуг і способів їх надання.

Так, на першому рівні електронної участі — е-інформування — оцінюється наявність на веб-сайтах установ архівованої інформації щодо напрямів політики уряду, поточної діяльності органів державної влади, бюджету, законодавчої бази або наявність посилань на джерела такої інформації; наявність інформації щодо прав громадян на доступ до публічної інформації, наборів відкритих даних та інструкції щодо їх використання, тощо. На другому рівні — е-консультації — наявність на веб-сайтах онлайн інструментів, які використовуються для проведення електронних консультацій з громадськістю, зокрема, посилань на соціальні мережі, онлайн форуми, інші спеціально створені для онлайн обговорення інструменти; онлайн голосування, електронні петиції. Для реалізації третього рівня електронної участі — е-рішення — на веб-сайтах мають бути опубліковані календарі подій, які пов'язані з електронною участю; правила електронної участі, оголошення про державні закупівлі та про їх результати, інформація про результати проведених електронних консультацій із громадськістю, зокрема, щодо внеску громадськості у прийняття рішень. Електронна участь на цьому рівні також передбачає можливість проведення електронного голосування, що здійснюється через захищені системи.

EPI країни відображає механізми електронної участі, які запроваджуються урядом порівняно з усіма іншими країнами. Мета цього впровадження полягає не в тому, щоб приписати якусь конкретну практику, а в тому, щоб дати уявлення про те, як різні країни використовують онлайн-інструменти для сприяння взаємодії між урядом та його народом, а також між людьми на благо всіх. У табл. 1 представлено EPI України за 2022 рік.

Упродовж останніх двох десятиліть майже всі уряди приділяли особливу увагу використанню інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) як засобу підвищення продуктивності та ефективності. Ініціативи електронного урядування спрямовані на підвищення ефективності всіх державних послуг шляхом використання офіційних веб-сайтів та платформ, таким чином сприяючи більш інтерактивному середовищу між громадянами та державними установами.

Упродовж останнього десятиліття тема електронної участі набуває все більшого значення. Дослідження електронної участі продемонстрували безліч успіхів і невдач, але їм бракує системних підходів, що інтерпретують причини невдач і те, як вони відбуваються. До цього часу не сформовано або прийнято консенсус серед науковців щодо концепції електронної участі, яка могла б вплинути на зростання та зрілість дослідницької галузі.

Незважаючи на те, що уряди мають справу з дедалі складнішими соціально-технічними питаннями, вони намагаються розробити нові стратегії, які спираються на передові ІКТ. Виникає необхідність розвитку структур, заснованих на активній участі багатьох державних і приватних партнерів, є в основі просування ініціатив електронного урядування та створення суспільної користі.

У цьому сенсі не можна стверджувати, що платформи електронної участі є однією з найважливіших рис демократії. Рівень е-участі є одним з інтегральних індикаторів моніторингу, який використовується Департаментом ООН з економічних і соціальних питань (UNDESA) для оцінки розвитку ініціатив електронного урядування [5]. Згідно з щорічними звітами ООН, рівень електронної участі все ще низький у більшості країн, що розвиваються, а також коливається в країнах з найвищим рейтингом.

Ініціативи електронного уряду, особливо в аспекті електронної участі, просуваються вперед паралельно зі зростанням ІКТ. Уряди в усьому світі інвестують значні кошти в цифрові ініціативи для створення спільних знань з активно залученими громадянами, але такі проблеми, як відсутність сталої взаємодії та якості участі, все ще залишаються нерозв'язаними [6].

Враховуючи наявні дослідження та наукові роботи, доцільно є виокремити три основні цілі. Перша — полягає у зборі, узагальненні, аналізі та систематизації даних про точність і значущість попередніх досліджень, опублікованих у літературі. Друга мета полягає в тому, щоб надати комплексне бачення результатів та взаємозв'язку між проблемами, які оточують електронну участь. Третя мета полягає в тому, щоб визначити перешкоди та прогалини, які необхідно усунути шляхом проведення подальших досліджень у майбутньому. Ця робота проводиться систематично, щоб надати практикам та науковцям, які працюють у сфері електронного урядування та електронної участі, чітку картину та переконливі докази сучасного стану електронної участі громадян. Для досягнення заявлених цілей цього дослідження доцільно поставити чотири дослідницькі запитання, а саме:

1. Які питання/проблеми пов'язані з електронною участю?
2. Чи існують теорії/моделі, які вирішують ці проблеми або першопричину?
3. Які фактори спричиняють проблеми?
4. Чи існує кореляція між виявленими факторами, що спричиняє проблеми?

Відповіді на ці запитання приведуть до кращого розуміння того, як поточні проекти, які реалізуються в рамках ініціатив електронного уряду, просуваються з

точки зору залучення зацікавлених сторін, зокрема громадян, відповідно до розвитку ІКТ.

Література:

1. Концепція розвитку електронної демократії в Україні: розпорядження Кабінету міністрів України від 8 листопада 2017 р. № 797-р, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80/print>.
2. Краснопольська Т.М., Милосердна І.М. Компоненти електронної демократії в умовах переходу до електронного правління. Актуальні проблеми політики. 2020. Вип. 66. С. 58—64.
3. UN DESA. 2020. E-Government Survey 2020: Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development. Technical Report. Department of Economic and Social Affairs, United Nations.
4. Country Selector. Ukraine. Official website of United National, available at: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine/dataYear/2022>.
5. Recommendation CM/Rec(2009) 1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy): Adopted by the Committee of Ministers on 18 February 2009 at the 1049th meeting of the Ministers' Deputies, available at: https://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec_2009_1E_FINAL_PDF.pdf.
6. United Nations. 2022. E-Government Development Database, available at: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data-Center>.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Resolution "Concept of development of electronic democracy in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80/print> (Accessed 05 July 2024).
2. Krasnopol's'ka, T.M. and Myloserdna, I.M. (2020), "Components of e-democracy in the conditions of the transition to e-government", *Aktual'ni problemy polityky*, vol. 66, pp. 58—64.
3. UN DESA (2020), E-Government Survey 2020: Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development. Technical Report. Department of Economic and Social Affairs, United Nations.
4. Official website of United National (2022), "Country Selector. Ukraine", available at: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine/dataYear/2022> (Accessed 05 July 2024).
5. Committee of Ministers (2009), "Recommendation CM/Rec(2009) 1 of the Committee of Ministers to member states on electronic democracy (e-democracy)", available at: https://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/CAHDE/2009/RecCM2009_1_and_Accomp_Docs/Recommendation%20CM_Rec_2009_1E_FINAL_PDF.pdf (Accessed 05 July 2024).
6. United Nations (2022), "E-Government Development Database", available at: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data-Center> (Accessed 05 July 2024).

Стаття надійшла до редакції 15.07.2024 р.